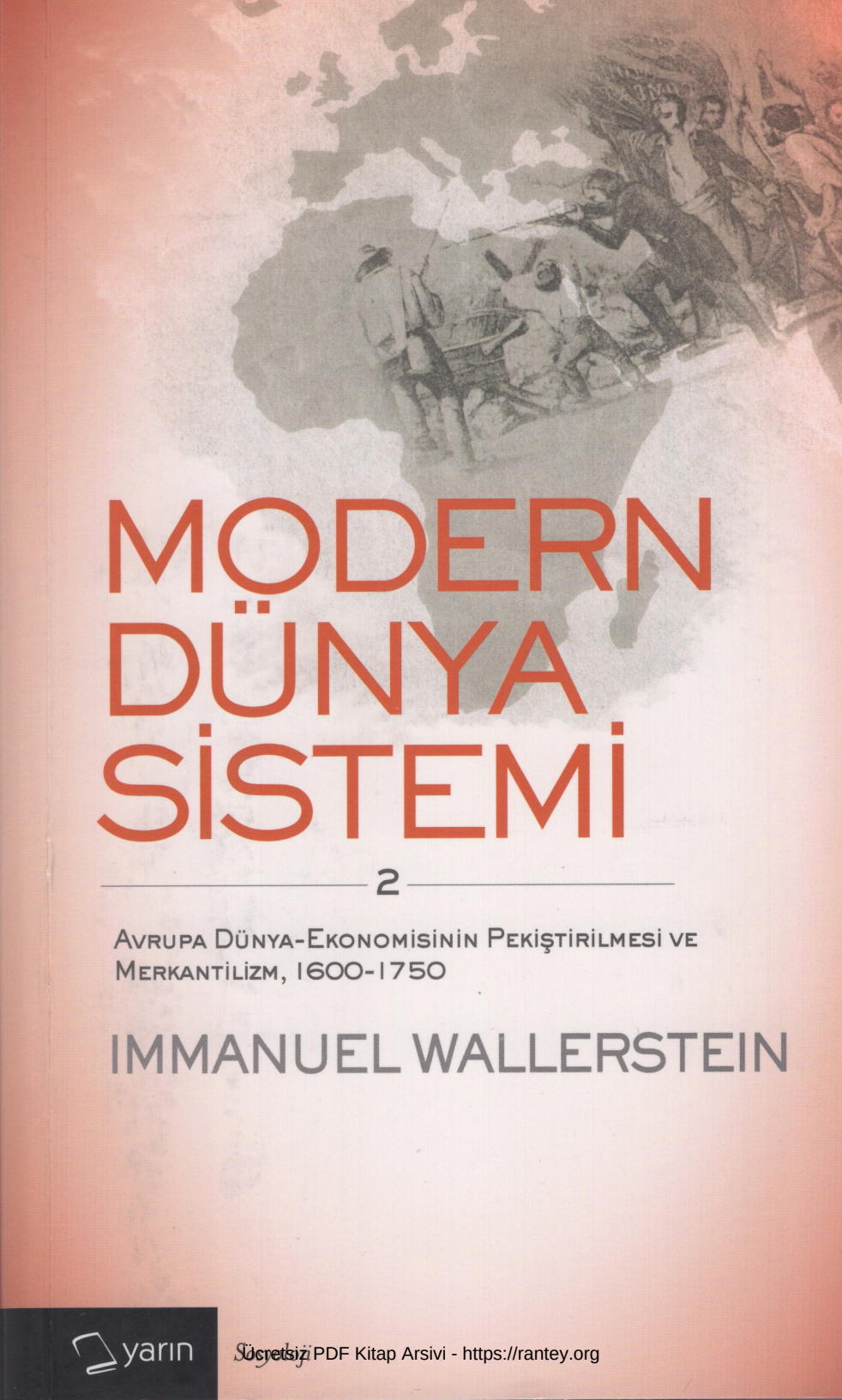

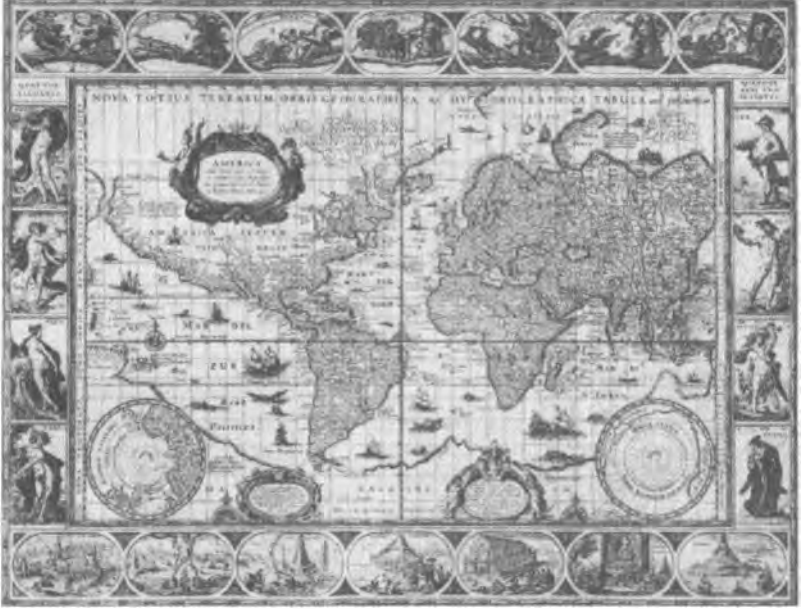

MODERN DÜNYA SİSTEMİ

2

AVRUPA DÜNYA-EKONOMİSİNİN PEKİŞTİRİLMESİ VE
MERKANTİLİZM, 1600-1750

IMMANUEL WALLERSTEIN

“World Map”, Joan Blaeu, 1638, *Atlas Major*’dan. Joan Blaeu ve babası Willem zamanlarının en saygın haritacılarındandı. Haritalarına Hint adalarıyla ticaret yapan tüm Hollanda gemilerinde gereksinim duyuluyordu. Atlaslar on yedinci yüzyılda egemen harita formu olarak yaprak haritaların yerini aldı. 1670’de Joan Blaeu Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’ne (VOC) devamlı Haritacı olarak atandı.

*Merkantilizm ve Dünya Avrupa
Ekonomisinin Güçlendirilmesi*

MODERN DÜNYA SİSTEMİ II

IMMANUEL WALLERSTEIN

Çeviri: Latif Boyacı

Modern Dünya Sistemi -II
Immanuel Wallerstein

© Yarın Yayınları, 2015

© Bütün yayın hakları Yarın Yayınları'na aittir. İzinsiz basılamaz,
kopyalanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

ISBN: 978-605-9931-21-2

Sertifika No: 30577

Yayın Yönetmeni : Ömer Altaş
Yayın Editörü : H. Ahmet Menteş
Çeviri : Latif Boyacı
Sayfa Düzeni : Adem Şenel
Kapak Tasarım : Nurullah Özbay

Baskı-Cilt: Step Ajans Reklamcılık Matbaacılık Tanıtım ve Organizasyon Ltd.Şti.
Göztepe Mh. İnönü Cd. No:78 34200 Bağcılar İSTANBUL - TÜRKİYE
+90 212 446 88 46 | stepajans@stepajans.com
Sertifika No: 12266

5. Baskı: Kasım 2015

YARIN YAYINLARI

Levent Mah. Nispetiye Cad. Kasımpaşı Sok. No: 4
Beşiktaş / İstanbul
Tel: 0 212 234 54 54 - 23 Faks: 0 212 234 54 54
www.yarinyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

— ❦ —

<i>İllüstrasyonların Listesi.....</i>	<i>8</i>
<i>Teşekkür.....</i>	<i>9</i>
<i>Ömsöz.....</i>	<i>11</i>
GİRİŞ 17. YÜZYIL KRİZİ Mİ?	31
1 B-EVRESİ.....	41
2 DÜNYA-EKONOMİSİNDE HOLLANDA HEGEMONYASI	71
3 MERKEZDE ÇATIŞMA-1. EVRE: 1651–1689	119
4 YAVAŞ BİR GELİŞME ÇAĞINDA PERİFERİLER	189
5 YARI-PERİFERİLER YOL AYRIMINDA	251
6 MERKEZDE MÜCADELE II. EVRE: 1689–1763	335
<i>Bibliyografya</i>	<i>395</i>

Fernand Braudel'e

İLLUSTRASYONLARIN LİSTESİ

BAŞ SAYFA: “World Map”, Joan Blaeu (1638). Chicago: Edward E. Ayer Collection, Newberry Library.

GİRİŞ: “The Old Exchange at Amsterdam”, Adriaensez Job Berckheyde (geç 17. yüzyıl). Frankfurt: Stadelches Kunstinstitut.

1. BÖLÜM: “The Villager”, Nicolas Guérard (geç 17.yüzyıl). Paris: Bibliothèque National.
2. BÖLÜM: “Jan Uytenbogaert, Receiver-General”, Rembradt van Rijn (1639). Amsterdam: Rijksmuseum.
3. BÖLÜM: “Louis XIV Visiting the Gobelins Factory”, Charles Le Brun’un çizimine göre yapılan bir Gobelins Duvar Halısı (1660lar). Versailles: Musée National du Chateau de Versailles.
4. BÖLÜM: “Morgan’s Invasion of Puerto del Principe” John Esquemelin (1678). New York: Rare Books Division of the New York Public Library, Astor, Lenox, and Tilden Foundations.
5. BÖLÜM: Bir İsveç Demirhanesinin Resmi, Carl Johan Cronstedt (18. yüzyıl ortaları). Stockholm: Tekniska Museet.
6. BÖLÜM: “The South Sea Scheme”, William Hogart (1721). London: British Museum. (Courtesy of the Trustees of the British Museum tarafından kopya).

İllüstrasyonlar, Sally Spector’ün yardımı ile seçildi ve notlandırıldı.

TEŞEKKÜR

Aşağıdaki kişiler müsveddelerin bir veya daha fazla bölümlerini okudu ve bana detaylı yorum ve itirazlarıyla katkıda bulundular: Perry Anderson, Seven-Erik Aström, Nicole Bousquet, Stuart Bruchey, Aldo de Maddalena, Emilliano Fernandez de Pinedo, Andre Gunder Frank, Walter Goldfrank, Terence K. Hopkins, Hermann Kellenbenz, E.H Kossmann, Witold Kula (ve yardımcıları), Hans Medick, Birgitta Oden, ve C.H. Wilson. Hepsine müteşekkirim.

Aşağıdaki bölümlerin önceki versiyonları başka yerlerde yayınlanmıştır: Giriş ve 1. Bölüm, Fransızca *Annales E.S.C'*de (1979); 2.Bölüm, Maurice Aymard, ed. *Capitalisme Hollandais et Capitalisme Mondiale*'de (1980); 4.Bölümün bazı kısımları *Caribbean Yearbook of International Relations*'da (1978) yayınlandı.

ÖNSÖZ

Bu cilt on yedinci yüzyılda Avrupa’da neler olup bittiğini nasıl tanımlamamız gerektiğiyle ilgili bir soru ile başlar. On yedinci yüzyıl krizi ile ilgili olarak 1950ler ve 1960larda yapılan büyük tartışma onun süreçlerinin “feodal” karakteri üzerinde büyük vurgu yapıyordu. Birçok yazar bunun Avrupa’nın “yeniden feodalleşmesi” şeklinde yorumladı. 2. Cilt bu betimlemeleri reddetme ve bir kere daha Avrupa dünya-ekonomisinin uzun ol altıncı yüzyıl sırasında kesin biçimde kapitalist hale geldiğinde ısrar etme girişimidir. 2. Cilt birçok açıdan tüm setin en önemli cildir, zira bir tarihsel sistem olarak kapitalizm görüşü ve tanımı için iyi bir temel oluşturmuştur.

Birçok okuyucu eserin bu yönünü Kabul edilmesi en zor kısım olarak görmüştür. Belki de bu tezi teorik olarak yeniden ifade etmeye çalışmak ve benim geç Orta Çağ Avrupa’sındaki feodalizminin temelde erken modern zamanların sözde ikinci feodalizminden farklı olduğuna neden inandığımı göstermesi açısından faydalı görünmektedir.

Bu ciltte geliştirilen ikinci yeni ve önemli tema hegemony temasıdır. Burada daa birçok kişi ve hatta dünya sistemleri analizi tarafından gösterilen genel çabaya sempati duyanlar bile hegemony kavramı ile ilgili tezi yanlış anlamıştır. Bu nedenle, hegemonyadan tam olarak ne kastettiğimi ve modern dünya sisteminin nasıl işlediğini anlamak açısından neden önemli bir kavram olduğunu düşündüğümü yeniden ifade etmek de belki faydalıdır.

Avrupa 1450-1750 Döneminde bir Dünya Ekonomisi miydi?

Sorulacak entelektüel soru 1450-1750 döneminde kapitalist dünya ekonomisi olan bir Avrupa dünya ekonomisinin var olup

olmadığıdır. Gerçekte bu bir değil, iki sorudan oluşmaktadır: Avrupa (ya da onun bir parçası) bu dönemde eşsiz bir eksensel işbölümü ile eşsiz bir ekonomik bütün mü oluşturuyordu ve bu bütün kapitalist olarak tanımlanabilir miydi?

Tez hem kavramsal hem de ampirik bir önermeden çıkar. Önerme, Fransız literatüründe daha sık biçimde “*trends séculaires*” olarak isimlendirilen (Rondo Cameron’un ifadesiyle) lojistik olarak bilinen olguların var olduğudur. Bunlar muhtemelen çok uzun dalgalanmalardır, enflasyonist bir A evresinden ve deflasyonist bir B evresinden oluşmaktadır. Bu tür lojistiğin mevcut olması Avrupa ekonomi tarihçilerinin hem geç Orta Çağlar hem de erken modern Avrupa ile ilgili literatüründe evrensel olarak olmasa da yaygın biçimde doğal olarak kabul edilmektedir. Ampirik olarak, literatürde çok sık biçimde bulunan tarihlendirme şu şekildedir:

	Geç Orta Çağlar	Erken Modern Zamanlar
A-evresi	1000 (1100)- 1250	1250 (1300) - 1450
B-evresi	1450-1600 (1650)	1600 (1650)- 1700 (1750)

Bu lojistiklerin varlığını ve onların tarihlerini verildiği şekliyle ele alacağım.

Tezimizin mantığı temelde şu şekildedir: Ortaçağ lojistiği ile erken modern lojistik arasında belli temel benzerlikler vardır, bu her ikisini A ve B evrelerinin lojistiği olarak adlandırmamıza izin verir. Bununla birlikte, bu ikisini dikkatlice karşılaştırdığımızda belli önemli nitelik farklılıkları görünecektir. Öyle ki bu farklılıklardan Avrupa’nın erken dönemde değil de geç dönemde eksensel bir iş bölümüne sahip olduğu çıkarılabilir.

Bir lojistiğin temel örüntüsü, nüfusun, ekonomik etkinliğin ve fiyatların minimum olarak üç kat bir artış ve düşüşünü içerir. Bunların, bu üç birimin birlikte uzun vadeli sürekli artış ve düşüşünü gösterdiği varsayılır. Bu kısa vadeli dalgalanmaları hesaba katmaz. Bu üç olgudan hangisinin genişleme ve küçülmenin ana belirleyicisi olduğu konusunda büyük bir tartışma vardır. Ben bu tartışmanın büyük oranda yararsız olduğunu düşünüyorum.

Tabii ki bu olgular çeşitli değişkenlerden oluşmuş komplekslerdir. Fiyatlar basit bir bütünsel dizi oluşturmaz. Hala tarımsal olarak basının bir Avrupa’daki başlıca dizi buğday fiyatı olarak görülmektedir.

Bununla birlikte buğday fiyatları sadece mutlak açıdan yükselip düşmemiştir. Bunlar diğer tahıl fiyatlarına göre de yükselip düşmüştür. Ayrıca tahıl fiyatları bir grup olarak kırsal ürünler ve sanayi ürünlerine göre de artıp düşmüştür. ayrıca kira ve ücret olarak adlandırdığımız fiyatlar da vardır. Ücretlerin fiyatı – yani reel ücretler – diğer fiyat dizilerine ters ilişkili olarak hareket ediyordu.

Ekonomik etkinlik kavramı ayrıca, ticari işlemlerin sayısı, toplam üretim, kullanılan arazi miktarı, verim oranı ve parasal stok gibi birçok değişkenden oluşmaktadır. Bunlar tarımbilim, arazi kullanım hakkı örüntüleri, kentleşme oranı ve loncaların gücü gibi sosyal yapı değişkenleriyle yakından ilişkiliydi.

Bu tür lojistikler hakkındaki temel nokta, çoğu birbiriyle doğrudan ilişkili olan, fakat bazıları çoğunlukla ters ilişki içerisindeki bu değişkenlerin devresel hareketlerinde oldukça sistematik bir ilişkinin olduğunun düşünüldüğüdür.

Genel olarak konuşacak olursak, ekonomi tarihçileri tarafından yapılan birçok analizde “siyasal” ve “kültürel” değişkenlerin bu taslakla nasıl ilişkili olduğu – yani, daha ileri bazı sistematik ilişkilerin olup olmadığı – ile ilgili bütünsel bir değerlendirme yoktur. Bunu atlamanın bir hata olduğunu düşünüyorum, zira tüm sosyal eylem alanlarının yakın ilişkisini görmeden bütün sistemin nasıl işlediğini anlayabileceğimize inanmıyorum.

Geç Ortaçağ Avrupası, 1000/1100-1450

Bu dönemi tanımlamak için “feudal system” den söz ediyoruz. Ben *system* kelimesini merak ediyorum; zira feodal Avrupa ne bir dünya ekonomisiydi ne de bir dünya imparatorluğuydu. Bir “sistem” olarak en fazla, kısa ömürlü Şarلمان dünya imparatorluğunun dağılmasının kalıntıları olarak tanımlanabilir. Belki de onu “uygarlık” olarak tanımlamak daha iyi olur. Burada ortak bir dini yapı ile ve sınırlı ölçüde, lingua franca olan Latince vasıtasıyla bağlantılı (ya da bağlantılı olma derecesinde) küçük sistemler (ya da iş bölümleri) dizisi uygarlık anlamına geliyordu.

Feodal Avrupa’nın coğrafyası çok sayıda feodal bölgelerden oluşuyordu. Bunların her biri çevresindeki alanla birlikte küçük bir iş bölümü merkeziydi ve çeşitli biçimlerde çok sayıda gevşek ve geniş

siyasi yapıların içerisine yerleşmişti. Bu yerel bölgelerden birçoğu aynı zamanda uzun mesafeli ticaret ağlarının da içerisindeydi. Fakat bu yerel bölgelerin daha büyük bir ekonomik bütünün , eşsiz bir iş-bölümünün parçası olduğu söylenemez mi? çok az kişi bunun böyle olduğunu söyleyebilir.

Yine de, bu ayrı bölgeler, aynı titreşimlere tepki vermiş gözükmektedir. Öyle ki bir lojistikten söz ediyoruz. Nüfus on birinci ve on ikinci yüzyılda her yerde , az ya da çok artmaya başladı. Avrupa'nın tarımsal üretimi arttı, çünkü tarımla uğraşacak daha fazla insan vardı ve ürünler daha çok talep görüyordu. Her yerel bölge/köy sınırlarındaki boş arazileri (orman, bataklık, çalılık, çayırılık, sazlık alanlar) ıslah etti ve mantıksal olarak bu genel anlamda daha önce işlemekte oldukları arazilerden daha az verimli araziler üzerinde olmak zorundaydı. Bu genişleme sadece her yerel bölgenin sınırlarında değil, bir bütün olarak "Hıristiyan Avrupa'nın" sınırlarında oldu: Haçlı Seferleri, İber yarımadasında *Reconquista'nın* başlaması, batı Akdeniz'deki adaların Müslüman hakimlerinden geri alınması, "Doğu'nun" Almanlar tarafından kolonileştirilmesi, kuzeye doğru İskandinav ilerlemesi, batıya doğru ve kuzeye yani Kelt topraklarına doğru İngiliz ilerlemesi.

Tahıllara olan talep arttığı ve tahıl yetiştirmek kazançlı olduğu için sadece boş araziler ıslah edilmekle kalmadı, aynı zamanda otlaklardan ekilebilir arazilere, az kazandıran tahıllardan çok kazandıranlara (öncelikle buğday, ikinci olarak da geçiş yapıldı. Gübrelere ve gelişmiş teknolojiye yatırım değerli hale geldi ve (ekilen toprakların ortalama kalitesi azalmakla birlikte) mahsul arttı.

Genel büyüme ve enflasyon göz önüne alındığında, bir toprak beyine verilen kira parasını içeren kullanım hakkı sistemleri toprak beyi tarafından daha az cazip görülüyordu. Sabit kiralar enflasyonun gerisinde kalıyordu. Dolayısıyla, toprak beyleri kullanım haklarını kısaltmaya; ya da daha iyisi para kiralarını emek kiralarına (serflik) dönüştürmeye ve bu şekilde büyüyen bir pazarda emek arzını garanti altına almaya çalışıyordu. Emek her zaman karlı biçimde kullanılabilirdi. Öte yandan, küçük üretim birimleri pozitif kazançlar sağlayabiliyordu, her gün daha fazla insane tahıl üreticisi olarak pazara giriyor, ekonomik aktörlerin sayısını oluşturulmasının arkasındaki güdülerden birisi bu merkezsizleşmeyi sınırlamaktı.

Ekonomimin genel anlamda büyümesi aynı zamanda ve bağlantılı olarak, sanayi sektörünün (temelde tekstil ve metal eşyalar sektörü) büyümesini ve (işlem masraflarının azalmasını içerecek şekilde) kentsel bölgelerde toplanmasını içeriyordu. Kentsel yerleşim makul ölçüde güçlü bir lonca yapısının ortaya çıkışını mümkün kıldı. Genel olarak, ekonomik etkinliğin ihtisaslaşması arttı ve yerel iş bölümleri genişledi.

Yerel iş bölümü uzun mesafeli “lüks” ticaretinin önünü açsa da aorta mesafeli “lüks” tecaretin çok olduğu söylenemez. Yüksek ulaşım giderleri buna engel oluyordu. Her halükarda, yerel bölgeler genel olarak bu tür “bölgesel” (yani orta mesafeli) arz kaynaklarına dayanmıyordu ya da bağlı değildi.

Feudal uygarlığın siyaseti temelde yerel bir siyasetti; burada toprak beyi/senyör bölgesindeki ekonomik hakimiyetini siyasi bir hakimiyetle güçlendirmeye çalışıyordu. Bu, çoğu zaman olduğu gibi, toprak beyi bir kilise figure olduğu zaman bile geçerliydi. Krallar, dükler, ve kontlar temelde güçlü toprak beyleri ve senyörlerdi; kendi doğrudan mülkleri vardı ve gelirlerini bunlardan elde ediyorlardı. Bunlar aynı zamanda ordularını vassal soylulardan/ diğer toprak beylerinden oluşturan savaş liderleriydi. Ekonominin büyümesi döneminde, tüm toprak beyleri köylü nüfusları üzerindeki siyasi hakimiyetlerini güçlendirdi; bunu önce serfligi oluşturup onu genişleterek, fakat aynı zamanda da maiyetlerinin sayısını arttırarak gerçekleştirdiler. Toprak beyinin bölgesindeki doğrudan üreticiler üzerindeki doğrudan hakimiyeti artarken “yüksek dereceli” yöneticilerin (krallar, dükler, kontlar) gücü de yerel soyluların gücünün üzerinde arttı. Yönetici aileleri büyüdü ve küçük bürokrasiler meydana geldi. Avrupa’nın bu dışa doğru genişlemesi bu yöneticilerin işiydi ve karşılığında onları daha da güçlü hale getirdi. Yine de abartıya kaçmamalıdır. Gerçekten güçlü devletler yoktu ve soylular direniyordu (örneğin 1215 tarihinde İngiltere’deki Magna Carta). Fakat “devletlerin” varlığı bu dönemin başarılarından biriydi.

Kültürel olarak, bu bir gelişme dönemi idi. Maddi temel ve aynı zamanda kültürel güven mevcuttu. Avrupa’nın dışa doğru yayılması yeni kültürel akımların kabulüne yol açtı; ancak bunlar, bu noktada, mevcut Weltanschauung içerisine asimile edildi. Aquinas’ın *Summa Theologica*’sı sadece bir özetti.

Nüfustaki genel artış, sanayinin kentleşmesi, siyasi ve kültürel alanların genişlemesi şehirlerin sayısında ve boyutunda bir artış anlamına geliyordu. Bu küçük bir entellektüeller katmanının ortaya çıkışına izin verdi ve ilk üniversiteler kuruldu.

1250-1300 civarı büyüme sona erdi, uzun vadeli bir gerileme başladı. Temelde, yükselen her şey alçaldı. “Dış” sınırlar içe çekildi. Haçlılar püskürtüldü, Bizanslılar Konstantinopolisi yeniden fethettiler, Magribiler Granada’da (en azından bir süre) güçlendiler, moğol- lar Asya steplerinden çıkıp işgal hareketine başladılar.

Nüfus azaldı. Bunun nedeni büyük ihtimalle Kara Ölüm denen büyük veba salgınıydı. Yeni toprakları tarıma açmak yerine, işlen- mekte olan topraklar boş kaldı (*Wüstungen*). Bu bir dereceye kadar, iki yüz yıl kadar önce kullanıma sokulan aynı topraklardı. Ekilen alan- ların azalmasının nedeni kısmen (salgın hastalıklar, kıtlık ve yerel sa- vaşlar sonucu) nüfusun azalması, kısmen güvenlik kaygıları, kısmen de toprak beyleri tarafından yapılan çitleme ve işgallerdi.

Fiyat enflasyonu tersine çevrildi. Kiralar düştü. Buğday fiyat- ları düştü. toprak kullanımında tahıllardan otlığa ya da (iklimin du- rumuna göre) bağ bahçeye geçiş yaşandı. Zira daha az tahıla ihtiyaç duyuluyordu ve tahıl üretimi daha çok emek gerektiriyordu. Değerli tahılların yerini daha az değerli olanlar aldı. Teknolojiye daha az yatı- rım yapıldı, daha az gübre kullanıldı ve sonuç olarak da verim azaldı.

Feudal kiralara üzerindeki baskı, doğrudan üreticilerin pazarlık pa- yının artmasına neden olan nüfusun düşmesiyle birlikte daha da kar- maşıklaştı. Sonuç olarak serflik kayboldu, ve sonunda büyük oranda kayboldu. Öte yandan, toprak beyleri azalan gelirlerini toprakları işgal ederek ve çitleyerek telafi etmeye çalıştılar, bu da bir miktar toprağın yeniden bir elde toplanmasıyla sonuçlandı. Bütün bunların birleşimi ekonomik olarak zayıflamış, çok az işgücüne sahip toprak beyleri ve çok kardeşli ve çok kuşaklı arazi sahibi güçlenmiş bir “kulak” çiftçi- leri katmanı ile sonuçlandı. Sermaye topırağa yatırımdan uzaklaştı.

Sanayi malları pazarı da küçüldü. Reel ücretler arttı. Sanayiler üretim giderlerini, özellikle de işgücü giderlerini azaltmak için kırsal bölgelere yöneldi. Bu o anda işlem giderlerini azaltmanın yerine öncelik kazanan bir uygulamaydı, zira işlemlerin sayısı gittikçe azal- maktaydı. Yöneticiler de aynı şekilde kaybettiler. “Devletler” par- çalanmaya başladı, yöneticiler toprakbeyleri ve soylular üzerindeki

hakimiyetini yitirdi. Feudal gelirler kriziyle birlikte dış sınırların aksine Avrupa'nın içinde gittikçe artan bir şiddet ortaya çıktı. Siyasi otoritedeki zayıflamanın avantajını değerlendiren köylüler birçok yerde ayaklandı. Yöneticiler ve soylular daha fazla gelir için birbirleriyle daha yaygın ve yoğun biçimde çarpışıyordu. Bu üst katmanın karşılıklı kan dökmesi onları doğrudan üreticiler karşısında daha da zayıflattı.

Kültürel olarak, bu bir otoriteyi sorgulama, put kırma ve karmaşa dönemi idi. Papalığın merkezi otoritesi zayıfladı. Vurgu olarak eşitlikçi ve yarı sapkın birçok yeni Hristiyan dini hareket yaygınlaştı. Kültürel "merkez" gücü elinde tutamıyordu. Entelektüeller daha bağımsız hale geliyordu.

Tüm bu lojistiğin özetiyle, belirtilmesi gereken şey onun simetrisidir. Ekonomik değişkenler yükseldi ve sonra alçaldı. Sosyal yapılar önce bir yönde, sonra ters yönde değişti. Siyasi hiyerarşiler (doğrudan üreticiler üzerindeki toprakbeyleri, soylular üzerindeki yöneticiler) önce güçlendi, sonra zayıfladı. Kültürel merkez önce yerini sağlamlaştırdı, sonra yaygın biçimde sorgulandı. Buna ek olarak, bu sadece bir bütün olarak Avrupa feodal uygarlığı için değil, ayrıca çeşitli yerler için de söz konusuydu. Bir bütün olarak, "Avrupa'nın" farklı bölgelerinde bu temalarla ilgili çok farklılık yoktu. Her yerel bölge sanki genel örüntüyü kopyalamış görünüyordu. Feodal Avrupa Durkheim'ın mekanik dayanışma olarak tanımladığı şeyin bir modeli olarak görünüyordu.

Erken Modern Avrupa, 1450-1750

Erken modern Avrupa'nın lojistiğinde temel olarak değişen şey, örüntünün simetrisinin büyük çoğunluğu, hem A ve B evreleri arasındaki simetriyi hem de coğrafi simetriyi kaybetmesidir. Küçülmeyi takiben yine bir genişleme olmuştur, ancak her evrenin örüntüsü daha karmaşıktır. Siyasi ve kültürel gelişmelerle yine bir bağlantı söz konusuydu, ancak burada da örüntü daha karmaşıktı. Bir örüntünün karmaşık olduğunu söylemek onun ayırt edilemeyeceği anlamına gelmez. Fakat onu anlayabilmek için, mekansal örüntülere ya da merkez-periferi karşıtlığına nüfuz etmemiz gerekmektedir.

Bununla birlikte B-evresinin yapısında da bir farklılık vardı. Ortaçağ lojistiğinde B-evresi nüfus, ekonomik etkinlik ve fiyatlarda bir

düşüşle dikkat çekerken, erken modern dönemde B-evresi, tüm Avrupa'da ölçüldüğü şekliyle bir gerileme değil, bir durgunluk ve büyüme oranında bir yavaşlamaydı. Bu nüfus rakamlarında kolaylıkla görülebilir. 1450-1600 arasındaki yukarı yönlü büyük çıkış 1600-1750 arasında daha düz bir eğriye dönüştü. Kara Ölüme eşdeğer bir şey yoktu. Dahası coğrafi çeşitlilik de söz konusuydu. Kuzeybatı Avrupa'da nüfus artışında önemli bir yavaşlama olmadı. Fakat orta Avrupa'da (özellikle Otuz Yıl savaşlarının neticesinde) bir gerileme vardı ve doğu ve güney Avrupa'da eğri düzleşiyordu.

Bir defa daha toprak kullanımında artış oldu; bu sadece Avrupa içlerinde değil aynı zamanda dış sınırlarda da söz konusuydu. A-evresi büyük keşifler ve Amerika kıtalarının bir kısmının Avrupa üretim haritasına alınması dönemi idi. Buna karşılık B-evresi daha fazla katılmanın yavaşlamasıyla dikkat çekiyordu, fakat bu bir gerileme değildi.

Arazi kullanımı örüntülerine bakarsak, A-evresinde tarım üretimine yönelim olduğu doğrudur, B-evresinde ise bundan bir uzaklaşma söz konusuydu. Fakat ayrıntılara bakıldığında, erken modern zamanlarda olanlar Orta Çağlarda olanlardan oldukça farklı görünüyordu. Arazi kullanımı değişikliğinde kuzeybatı Avrupa bütünlüğü tarım/otlak üretimi örüntüsüne yöneldi (A-evresinde değişken hayvancılık ve *Koppelwirtschaft*, ve B-evresinin daha yoğun değişirilebilir hayvancılığı).

Avrupa çapında baktığımızda, bu periferi bölgelerinde ya tarım üretimi ya da hayvan yetiştiriciliğinde uzmanlaşma ile telafi edildi; bu arada kuzeybatı Avrupa'nın kent merkezleri kullanılarak yoğun bir şekilde ihracat yapıldı. Bu nedenle, her yerde daha büyük üretim birimlerinin oluşturulması gerekti – daha yaygın bir çitleme ve / veya 'feodal hakların' yeniden icadı, *Gutswirtschaften* anayasası ve periferi bölgelerindeki çiftlikler vasıtasıyla kuzeybatı Avrupa'daki büyük malikanelerin yeniden tesisi.

Bir yandan, Avrupa emtia fiyatları farkları dikkat çekici biçimde azaldı. Geç orta çağlarda en az üç farklı fiyat alanı bulunuyordu, bunlar arasındaki açıklık 1500 ve 1800 arasında 6'ya 17'den 2'ye 1'e indi. fakat öte yandan, Avrupa'nın farklı bölgeleri arasında daha fazla ticari etkinlik vardı ve bunlar işgücü fiyatındaki önemli farklılıklara dayanıyordu. Dolayısıyla, ücret farkları azalmaya, refah farkları ise artmaya başladı. Orta çağlarda olduğu gibi, A-evresi artan uzmanlaşma

evresiyken, B-evresi azalan uzmanlaşma evresiydi. Fakat bunun ölçülebileceği birim de değişmişti. Geç Ortaçağlarda , görece küçük coğrafi alanlar içerisindeki uzmanlaşmadan söz ediyoruz.

Benzer şeyler endüstride de oluyordu. A-evresi kentleşmiş bir endüstri dönemi, B-evresi ise daha kırsallaşmış bölgelerin (yani proto-endüstrileşme olarak tanımlanan şeyin) dönemi. Geç orta çağlarda olduğu gibi endüstri bir dereceye kadar eski dorsal omurgada toplandı, fakat bu erken modern Avrupa’da endüstrinin kuzeybatı Avrupa’da toplanmasıyla karşılaştırıldığında önemsiz sayılabilirdi. Bunun yanında, erken modern B-evresinde periferi bölgelerinde kırsallaşmış endüstrilerin yeniden ortaya çıkması vasıtasıyla uzmanlaşmadan uzaklaşılması söz konusu olduğunda, bu öncelikle en düşük değerli tekstil ürünlerinde oldu. Daha kazançlı, yüksek değerli tekstil ürünleri büyük oranda merkez alanlarda kaldı.

Coğrafi olarak eşit olmayan örüntü bir defa daha işgücü kontrolü biçimlerinde görülecekti. Geç ortaçağ lojistiğinde A-evresi temelde serflerin oluşturulması ve B-evresi onun az ya da çok her yerde dağıtılması anlamına gelirken, erken modern lojistikte çok net coğrafi çeşitlilikler görürüz. Aha uzmanlaşmış tarıma sahip merkez alan serflige geri dönmedi, daha ziyade toprakbeyi, *fermier* ve alt kiracı olan doğrudan üreticiden oluşan üçlü bir modele yöneldi. Bu B-evresinde küçük toprak sahibi çiftçinin yok olmasıyla daha da güç kazandı. Tarımsal üretimin çoğu pazarda satışa gönderildi.

Periferide, nakit ürün eretmek için kullanılan angarya işgücüne sahip büyük ölçekli birimler ortaya çıktı –doğu Avrupa’da *Gutschwirtschaften*’deki serfler; köleler ve bir süreliğine geniş Karayiplerdeki çiftliklerdeki gözetimli işçiler; Amerikan madenlerinde yerli halkların işgücü için ardıl angarya modelleri. Bu üretimin önemli bir kısmı Pazar içindi – A-evresinde merkez bölgelere satılırken, merkez bölgenin onlara kapalı olduğu B-evresinde ise “bölgesel” pazarlara satılıyordu. Bu bölgeler aynı zamanda kendi ihtiyaçları için de üretim yapıyordu.

B-evresinde periferi bölgelerinin büyük malikanelerinin karlılığı azaldığında, malikane sahipleri bunu işgücünü gittikçe daha çok sömürerek telafi etmeye çalıştı. Capitalist dünya ekonomisinin kurulmasıyla işgücü üzerinde muhtemelen sürekli artan bir baskı olduğunu belirtilmelidir. Ortaçağdaki güneşin doğuşundan öğlene

kadar çalışma biçiminin yerine tam gün çalışmanın erken modern örüntüsü geçti, bu fiilen B-evresinde periferi bölgelerinde genişletilen bir uygulamaydı.

Uzmanlaşma yerel bölgelerden tüm Avrupa'ya yayıldığında iki bölgeden daha fazlasına sahip olmak mümkündü. Gerçekte, üçüncü bir bölge olan yarı periferi bölgesi ortaya çıktı. Bu kendine özgü örüntülere sahipti – ortaklığın egemenliği, dünya ekonomisinin ticaret modellerinde aracı yer rolü, merkez ve periferi ekonomik etkinliklerinin birleşimi, devlet yapıları ve (uzun vadede) merkez ve periferi bölgelerinin modelleri arasındaki ücret düzeyleri.

Erken modern lojistiğin ekonomik manzarasının ortaçağ lojistiğinkinden son bir önemli farkı vardı. Braudel'in, siyasi sınırları aşan, sermaye birikiminin ana merkezi haline gelen temel ekonomik aktörler olarak erken moder dönemde ortaya çıkan tekelleştirici çok sektörlü girişimlerle ilgili hikayesi.

Capitalist dünya ekonomisinin siyaseti feodal bir uygarlığın siyasetinden çok farklıydı. Merkezinde bir malikane bulunan yerel bir birimden çok devletler siyasi örgütlenmenin ana birimi haline geldiler. Devletler modern biçimlerini almaya başladılar. İlk problem hem sivil hem de askeri güçlü bürokrasilerin oluşturulmasıydı; bu sayede yöneticiler artık gelirleri için kendi kişisel arazilerine bağımlı olmayacaklar, bir vergi tabanına sahip olacaklardı. Bir yöneticinin hanedanının feodal sisteminden Weber'in tanımladığı türden tam olarak gelişmiş bir bürokratik sisteme geçişin parçası olarak, erken modern Avrupa'nın devletleri, bürokratların devletin ortaklığını yapan kısmen bağımsız girişimciler olduğu bir ara system icat etti. Bunlar memuriyetin satılabilirliği ve iltizam sistemleriydi. Geçiş mekanizmaları olarak dikkat çekici biçimde esnek ve başarılı çıktılar.

Devletler yeni bir system içerisinde yerleştiler ve bu system tarafından control edildiler. Bu sessizce on altıncı yüzyılda ortaya çıkan ve ancak 1648'de Westfalia Antlaşmasıyla kutsanan devletler aarası sistemdi. Teoride, system içerisindeki tüm devletler egemen, bağımsız ve eşitti. Uygulamada ise, devlet gücünün hiyerarşisi vardı. Bu devletin dünya ekonomisindeki yeriyle bağlantılı olma eğilimindeydi. Devletlerin daha önemli olmasının ve bir devletler arası sistemi oluşturulmasının bu birleşimi lojistiğin her evresinin güç dağılımı üzerindeki etkisini ciddi biçimde değiştirdi. Ortaçağ lojistiğinde, A-evresinde

senyörlerin doğrudan üreticiler ve yöneticilerin soylular üzerindeki gücünde bir artış olmuş, B-evresinde ise benzer bir düşüş olmuştu. Erken modern lojistikte, merkez bölgelerde soylular üzerinde yöneticinin gücü artmış (mutlakiyetçilik), periferide ise böyle bir güçte sürekli bir düşüş olmuştu (örneğin Polonya Dieti'nin gücündeki muazzam artış), yarı-periferi devletleri ise arada bir yerde bulunuyordu. Senyör/bağlı arasındaki ilişkiyle ilgili hikaye biraz farklıdır. Senyörlerin periferideki gücü, özellikle B-evresinde açık bir şekilde artarken merkez bölgelerde durum daha dengeliydi. Burada yöneticiler tebaaları üzerinde doğrudan siyasi kontrol sağlamaya ve onların parasal ödemelerinin daha büyük bir kısmını kontrole çalışıyorlardı. Bunu gerçekleştirmek için, senyörlerin doğrudan üreticiler üzerindeki siyasi gücünü *azaltmaya* çalışmak zorundaydılar. Bu A-evresinde devamlı bir süreçken B-evresinde hızını kesti. Bununla birlikte, genel olarak senyör/bağlı ilişkilerinin senyörlerin gücünün azalması yönünde geliştiği iddia edilebilir. Bu meyvelerini ancak on dokuzuncu yüzyılda verecek bir süreçti. O zaman vatandaş hiçbir önemli yerel aracı olmadan doğrudan devletin kontrolü altına girecekti. Ancak, bu periferi bölgeleri için geçerli değildi, hatta bugün bile değildir.

Bir başka siyasi farklılığa da işaret edilmelidir. Kapitalist bir sistemin gelişmesi beraberinde, hiç şüphesiz, büyüyen bir burjuvazi sektörünü getirdi. Bir defa daha, bu Avrupa dünya ekonomisinin bütününe eşit şekilde yayılmadı. Burjuvazi merkez bölgelerde oransız şekilde yerleşmişti ve periferi bölgelerinde (en azından yerel kökenli burjuvazi) fiili olarak yok olmuştu. Bunun yanında, her bölgenin ulusal politikası sonuç olarak buna uygun biçimde değişiyordu.

Son olarak, kısaca, kültürel alanda da aynı mekansal farklılıktan söz edilebilir. Feodal Avrupa bir noktaya kadar kültürel olarak (en azından egemen kültürel birim olan Kilise açısından) homojen iken, erken modern Avrupa; bu dönem boyunca temel ekonomik bölünmeyle tam olarak olmasa da epey yüksek derecede ilişkili hale gelen önemli bir dini bölünme geliştirdi.

Erken modern lojistik kendini tekrar eder. Tabii ki sistemin gelişmesinde belli süreçler vardır – mekansal genişleme ve yeni bölgelerin dünya ekonomisine katılması, tekelleşmelere son verilmesi ve yeni tekellerin üzerine oturacağı yeni teknoloji arayışı, sürekli kentleşme süreçleri ve siyasi atamalar – bunlar şekillerini değiştirmiş görünseler

de esasen dünya sisteminin temelde mekansal olarak asimetrik, eşitsiz yapısını değiştirmemektedir.

O zaman bu iki lojistik arasındaki farktır: Asimetriye karşı simetri, çtek bir dünya ekonomisinin iş bölümüne karşı çok sayıda yerel iş bölümü, basamak şekli alan (ya da mandal etkisi) A/B'ye karşı dalgalı A/B. Bu Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışma olarak isimlendirdiği şeydir. Hiç şüphesiz, en önemli tartışma uzun on altıncı yüzyılın başında Avrupa içerisindeki (ve ardından coğrafi olarak genişleyen kapitalist dünya ekonomisindeki) görece küçük farklılıkların yirminci yüzyılda ne derecede çok daha geniş bir uçuruma dönüştüğü ile ilgilidir. Bazıları bunun sadece kısmen doğru olduğunu, nicel farkın yetersiz derecede büyük olduğunu savunur. Bu görüşün savunulması zor görünmektedir. Bununla birlikte, diğerleri bunun ancak on dokuzuncu yüzyılda ve hatta yirminci yüzyılda gerçekleştiğini savunur. Böyle bir şeyi ileri sürmek tabii ki mümkündür, zira kutuplaşma sürekliydi ve oransal olarak artıyordu. Fakat bir organizmanın yaşamının tarihini ölmek üzere olduğu nokta olan en olgun evresinden çıkarmak mantıksız görünmektedir. Gençliğin kendi gerçeklik talepleri vardır.

Bir Dünya Ekonomisinde Hegemonya Kavramı

Dünya sistemleri analizindeki temel kavramlardan biri dünyanın şimdiye kadar bildiği iki farklı tür dünyea sistemi –dünya ekonomisi ve bir dünya imparatorluğu– olduğudur. Dünya imparatorluğu bir tek bütünsel siyasi yapıya ve tek bir bütünsel işbölümüne sahip bir yapı olarak tanımlanır. Han Çin'i ve roma İmparatorluğu dünya imparatorluğunun iki iyi örneğidir. Hegemoni kavramı bir devletin , dünya ekonomisinin devletler arası sisteminde sahip olabileceği bir özelliğe işaret etmektedir.

Hegemonik güç dünya imparatorluğundan oldukça farklıdır. Dünya ekonomisininüst yapısı bürokratik bir imparatorluk değil, farazi olarak egemen devletlerden oluşan bir devletler arası sistemdir. Hegemonic devlet sadece güçlü bir devlet değildir, bu devletler arası sistemdeki en güçlü devlet de değildir; fakat güçlü (zayıf değil güçlü) devletlerden önemli derecede daha güçlü bir devlettir. Bu sürekli olmasa da tekrar tekrar olan bir durumu tanımlamaktadır. Yani, dünya ekonomisinin devletler arası sisteminde bir hegemonic gücün

var olduğu dönemler olduğu gibi hegemonic gücün olmadığı, bunun yerine çok sayıda güçlü devlet arasında bir ‘güç dengesinin’ var olduğu dönemler de olmuştur.

Bir hegemonic gücün var olduğu ne onlama gelmektedir? Bu bir devletin kendi kurallar dizisini devletler arası sisteme dayatabildiği ve bu şekilde mantıklı olduğunu düşündüğü bir dünya siyasi düzeni yaratabildiği anlamına gelir. Bu durumda, hegemonic devlet içinde yerleşmiş ya da onun tarafından korunan girişimler için ekstra avantajlara sahiptir; bunlar “pazar” tarafından sağlanmayan, aksine siyasi baskılarla elde edilen avantajlardır.

Hegemonyayı bir yapı olarak değil de zaman içerisinde bir süreç olarak düşünmek faydalıdır. Bunun yanı sıra, bu zaman içerisinde sadece iki ana (yükseliş ve düşüş) sahip değildir; Schumpeter’in Kondratieff dalgaları nasıl algıladığına kıyasen, zamanda dört an vardır. Kendisine meydan okunamayan hegemonik bir güç olduğunda öyküye başlanırsa ilk an hemen bundan sonraki dönemde vuku bulur. Bu hegemonik gücün yavaşça gerilemesinin anıdır ve bu sırada iki güç haleflik için rakip olarak ortaya çıkar. Bundan sonraki an gerilemenin kesin hale geldiği andır. Bu ikinci anı dünya sisteminde “bir güç dengesinin” var olduğu bir an olarak düşünebiliriz. Bu an sırasında, hegemonya için mücadele eden iki rakip jeopolitik avantajı ve dünya ekonomisinin avantajını güvenceye almak için mücadele eder. Üçüncü an mücadelenin çok şiddetli hale geldiği ve düzenin bozulduğu ve hegemonya için mücadele edenler arasında “otuz yıl savaşlarının” çıktığı bir andır. Dördüncü an ise, rakiplerden birinin kesin olarak kazandığı ve dolayısıyla – tabii ki yavaş gerileme başlayana kadar- gerçek bir hegemonya kurabildiği bir zamandır.

Şimdiye kadar modern dünya sisteminde üç hegemonik güç olmuştur. Birleşik Eyaletler on yedinci yüzyıl ortasında, 1648’den 1660’lara kadar kısa bir süre hegemonik güçtü. Birleşik Krallık ise, 1815’den 1848’e kadar belki de biraz daha uzun süre hegemonik güçtü. Birleşik Devletler de yirminci yüzyılın ortasında, 1945’den 1967/1973’e kadar hegemonik güçtü.

Hollanda hegemonyasından sonra, haleflik için mücadele eden iki ülke İngiltere ve Fransa’ydı. İngiliz hegemonyasından sonra ise iki güç Amerika ve Almanya’ydı. Birleşik Devletler hegemonyasından sonra

iki güç yükselen bir kuzeydoğu Asya yapısı (Japonya-Kore-Çin) ve hala kısmen istikrara kavuşmuş Avrupa Birliği'ydi.

Hegemonik Gücün Yavaş Fakat Kaçınılmaz Düşüşü

Hegemonik güçler geriler, çünkü dünya jeopolitik gücünün yarı tekellerini sonsuza kadar sürdüremezler. Bunun nedeni ekonomik çıkarlarını korurlarken sonunda ekonomik avantajlarına zarar vermele-ridir. Siyasi-askeri güçlerini devam ettirmeye çalışırken ise sonunda siyasi-askeri gücünü baltalarlar.

Hegemonik güç ile müttefiklerinin ilişkisinin muğlaklığı en net şekilde ekonomik alanda görülür. Bir taraftan, hegemonik güç kendi ekstra avantajını korumak için müttefiklerinin ekonomik olarak güçlenmesini kısıtlamaya çalışır. Öte yandan, hegemonik gücün pazarlara ve düşmanı uzak tutmasına yardım edecek kadar güçlü müttefiklere ihtiyacı vardır. Bu gerekliliklerin her ikisi de kaçınılmaz olarak müttefiklerin ekonomik olarak güçlenmesine yol açtı. Hegemonik gücün diğer güçlü devletler karşısındaki üretim üstünlüğü kaybolur ya da en azından çok azalır.

Böylece kaçınılmaz olarak, hegemonya önce ekonomik olarak kendisine zarar verir – bu doğrudan müttefiklerin ekonomik olarak güçlenmesinin neden olduğu bir düşüştür. Bu dönemde, zayıflayan hegemonik güç ekstra ekonomik avantajını korumak için siyasi-ideolojik oyunlarını kullanmak zorundadır; bu başlangıçta yapabildiği, fakat yıllar geçtikçe, özellikle de “düşman” daha az tehlikeli görüldüğü oranda gittikçe güçleşen bir şeydir. Ekstra avantajın meşruluğu sorgulanmaya başlanır. Hegemonik güç ideolojisinin geçerliliğini kanıtlamaya başvurmalıdır. Bir ideolojinin geçerliliğini kanıtlama eylemi ise onun zayıfladığını göstermekle kalmaz aynı zamanda çekiciliği üzerinde de olumsuz bir etkisi vardır.

Bunun yanı sıra, kurmuş olduğu dünya düzenini sürdürme çabalarının bir parçası olarak, hegemonik güç askeri yapılara çok yatırım yapmaya başlar. Zaman zaman askeri güçlerini gerçekten kullanmaya ihtiyacı olduğunu görür. Askeri gücü kullanmak pahalı bir eylemdir ve finansmanı ekonomik yatırımlardan uzaklaştırır.

Hiç şüphesiz, hegemonik güç bu dönemde hala muazzam bir askeri güce sahiptir. Fakat gerçek hegemonya döneminde askeri gücü

kullanmaya nadiren ihtiyaç duymuştu, çünkü herkes onun var olduğunu ve çok güçlü olduğunu kabul ediyordu. Gerileme döneminde, onu kullanmaya ihtiyaç duymaya başlar ve askeri mücadeleleri kazansa bile askeri gücün kullanımı onun uzun vadeli etkisini zayıflatır. Bu başkalarının hegemonik güce askeri olarak meydan okumaya cesaret ettiği anlamına gelir. Buna bir kez cesaret edildiğinde bu başkalarına da yol açar.

Güç Dengesi

Hegemonik gücün halefligi için mücadele eden iki rakip güçlendiği ve kendinden daha emin hale geldiği zaman olup bitenlerde bir örüntü varmış gibi gözükür.şimdiye kadarki her olayda, bir hegemonya taliplisi temelde bir kara devleti, diğeri ise temelde deniz devletiydi (bugün ise bu deniz/hava devletidir). İlk iki hegemonik evrede, kara merkezli olan güç dünya ekonomisini bir dünya imparatorluğuna dönüştürerek üstünlük kazanmaya çalıştı. Napolyon tüm Avrupa'yı ve Hitler tüm dünyayı ele geçirmeye çalıştı. Buna karşılık, deniz merkezli güç emperyal değil hegemonik bir güç olmaya çalıştı.

Bunu yapmak için, deniz merkezli güçler büyük ittifaklar kurdu; bun ilk önce önceki hegemonik güçle yapılan bir ittifaktı (Birleşik Eyaletlerle İngiltere, Büyük Britanya ile Birleşik Devletler). Buna kıyasen, farazi kuzeydoğu Asya yapısının Birleşik Devletlerle bir ittifak arayacağını bekleyebiliriz. Önceki iki durumda, sabık hegemonik güç yükselen deniz (ya da hava) gücünün küçük ortağı olmuştu.

Başlangıçta,yükselen deniz temelli güç büyük bir kara ordusuna sahip olmama eğilimndeydi; bu ancak daha sonraki aşamada oluşturulacaktı: Bu erken evrede bir ordunun yokluğu açık bir avantaj doğuruyordu: Bu büyük miktarda paranın tasarrufunu sağlıyordu ve bu para ülkenin ekonomik alt yapısına harcanıyordu. Bu ülkenin dünya için üretim alanındaki en rekabetçi güç olma mücadelesini kazanmasını sağlıyordu.

Önceki iki olayda, üretim avantajı ticari avantaja, bu da finansal avantaja yol açtı. Bu yükselen gücün gerçek hegemonya ile bağlantılı her üç avantaja da sahip olduğu noktaydı. Hollanda örneğindeki bu zincir bu ciltte açıklanmaktadır. Hollandalılar için açıklandığı ve yine İngilizler için söz konusu olacağı gibi, gerilemenin aynı sırayı

takip ettiği dogruydu – gerileyen hegemonik güç önce üretim avantajını, sonra ticari avantajını kaybeder ve en uzun süre financial avantajını korur.

Gerileme süreci önceki hegemonik güç için felaket getirmez. Uzun bir süre, hegemonik güç olarak ona tahsis edilen prestijle birlikte en güçlü devlet olarak kalır. Öncekine nispeten daha az zengin olmakla birlikte, normal olarak aşırı derecede zengin bir ülke olarak kalır. Ulusal refahında hala büyük miktarda kazanç vardır ve bu da vatandaşlarının oldukça rahat bir yaşam sürmesini sağlar. Gerileme başlangıçta yavaş bir süreçtir ve tabii ki başkalarına ve kendine karşı onun varlığını inkar etme çabası vardır. Fakat sonunda gerileme olumsuz etkisini gösterir.

Bu gerileme dönemi önceki hegemonik gücün zayıf olduğu bir dönem değildir. Aksine. Uzun bir süre siyasi ve ekonomik anlamda dünyadaki en güçlü devlet olarak kalır. Fakat ekonomik olarak artık en güçlü değildir. Hegemonik de değildir. Yani, hegemonyanın ekstra avantajlarından gittikçe daha az yararlanmaktadır. Bu yavaş fakat sürekli gerileme önceki düzen olan dünya düzeninin yavaş fakat sürekli dağılması dönemi olarak görülebilir.

“Güç dengesi” döneminde, gerileyen hegemonik güç küçük bir ortak olarak müttefik olduğu yükselen gücün ekonomik etkinliklerine önemli derecede yatırım yapmaya başladı. Bu şekilde, bir süre, finansal alanda gücünü korudu ve atık sermayesi için kazançlı bir pazar buldu.

Dünya sistemindeki düzensizlik artma eğilimi gösteriyordu. Sıkı hegemonik güç düzeni sağlamakta yetersiz kaldı. Hegemonya pelerine için mücadele eden iki rakip uygun coğrafi müttefikler bularak ve tekelleşmiş güçlü üretim sektörleri yaratabilecekleri yeni öncü ürünler için temel oluşturmaya çalışarak üstünlük kurma çabalarında daha da şiddetli hale geldiler. “Güç dengesi” her iki rakip için de kabul edilemez görünmeye başladı. Daha sonra, düzen kesin biçimde çöktü.

Otuz Yıl Savaşı

Sonunda, bütünsel düzensizlik anına ulaştık. Bu “dünya savaşı” anı, ya da benim düşünmeyi tercih ettiğim şekilde “otuz yıl savaşı”

amıydı. Asıl Otuz Yıl Savaşı 1618 ve 1648 yılları arasındaydı ve bu savaştan Birleşik Eyaletler hegemonik güç olarak çıktı. İkinci savaş 1792-1815 Devrimci/Napolyon savaşlarıydı. Bundan da Birleşik Krallık hegemonik olarak çıktı. Üçüncüsü ise 1914-1945 dönemi idi ve bundan da Birleşik Devletler hegemonik olarak çıktı.

Üç Otuz Yıl Savaşı'nda da görece ortak bir örüntü vardı. Bunların herbiri zamanın dünya ekonomisinin görece iyi gelişmiş bölgelerinin çoğunda savaş içeriyordu. Bu savaşların herbiri iziksel alt-yapı ve bölgedeki nüfus için muazzam ölçüde yıkıcı oldu. Ancak, bu "dünya savaşları" sürekli değildi. Deyim yerindeyse, düzensiz bir şekilde yürütülüyordu.

Her otuz yıl savaşı ideolojik olarak muğlaktı. Hollandalılar Katolik güçlerle ittifak halindeydi. Büyük Britanya Arupa'daki en otokratik güçlerle müttefikti. Birleşik Devletler Sovyetler Birliği'yle ittifak halindeydi. Her otuz yıl savaşı sırasında vurgu ideolojik saflık değil, diğer rakibi bozguna uğratmak üzerineydi. Her durumda, nihai hegemonik güç dünya savaşı sırasında güçlü bir kara ordusu geliştirdi ve sonunda kazanan rakibi bu kara ordusu askeri zaferinde önemli bir unsura haline gelmişti. Nitekim her durumda, önceki rakip kesin biçimde bozguna uğratıldı ve (en azından bir süre) siyasi olarak olduğu gibi, hem askeri hem de ekonomik olarak gücünü kaybetti.

Son olarak, her durumda hegemonik muzaffer savaş sırasında fiziksel olarak yıkıma uğramaktan büyük oranda kurtuldu. Yıkıma uğramaktan kurtulmakla ekonomik alt yapının savaş zamanı gelişmesinin birleşmesi, savaşın sonunda, hegemonik gücün bütün diğer önemli güçlere karşı muazzam bir ekonomik avantaja sahip olduğu anlamına geliyordu. Çağın en karlı ürünlerini bütün diğerlerinden – sadece periferi bölgelerindeki üreticilerden değil önceki ya da gelecekteki diğer merkez bölgelerdeki üreticilerden de – daha verimli şekilde üretebiliyordu.

Gerçek Hegemonya

Dünya savaşının sonu, döngüdeki son ya da ilk ever olan gerçek hegemonyanın başlangıcına işaret ediyordu. Savaştan, düzenin bozulmasından, siyasal belirsizlikten yorulan dünya şimdiki hegemonik gücün "liderliğini" alkışlıyor ya da böyle görünüyor. hegemonik

güç bir dünya vizyonu sunuyordu. Hollandalılar dini hoşgörü (*cuius region, eius religio*) ulusal egemenliğe saygı (Westphalia) ve *mare liberum* (özgür deniz) öneriyordu. İngilizler anayasal bir parlamento düzenine dayalı liberal devlet vizyonu, tehlikeli sınıfların siyasi katılımı, altın standard ve köleliğin sona erdirilmesini öneriyordu. Birleşik devletler çok partili seçimler, insane hakları, (ılımlı) dekolonizasyon ve sermayenin serbest hareketini öneriyordu.

Bu vizyonlar ideolojiydi, fakat mutlak anlamda uygulama değildi. Sir George Downing'ın 1663'de Hollanda vizyonu ile ilgili olarak söylediği gibi: “ bu İngiliz denizlerinde *mare liberum*, fakat Afrika ve Batı Hint adaları kıyılarında *mare clausum* (kapalı deniz) idi. ¹ (Burası Hollandalıların avantajı elinde bulundurduğu yerdi.) Hegemonik güçler ideolojinin, çıkarlarının takibine müdahale etmesine asla izin vermemiştir. Bununla birlikte, bu vizyonlar hegemonik gücün, hegemonik konumu için meşruiyet iddia ettiği temeldi ve bu vizyon dünya düzenini sürdürme yeteneğinde önemli bir rol oynuyordu.

Gerçek hegemony döneminde, hegemonik gücün hem dünya vizyonuna bir “düşman” hem de bir müttefik ağı oluşturması gerekliydi. Düşmanla savaşmak için müttefikler oluşturulmaktan çok müttefikleri kontrol altında tutmak için düşman oluşturuluyordu. Hegemonik güç müttefiklerin doğrudan ekonomik çıkarlarını hegemonik gücünkilere teslim etmiş olmasını garantiye almaya çalışıyor, böylece hegemonyanın amacı ve koşulu olan ekstra avantajları oluşturunuyordu.

Hollandalılar Fransa'ya karşı İngiltere ile bir Protestan ittifakı oluşturmuştu. İngilizler 1815'den sonraki dönemde otoriter üçlü olan Rusya, Avusturya ve Prusya'ya karşı Fransa ile Entente Cordiale kurmuştu. Birleşik Devletler de Sovyetler Birliği'ne ve Komünist bloka karşı NATO'yu (ve Birleşik Devletler-Japonya Savunma Antlaşmasını) oluşturdu. Her durumda, müttefikler, en azından hegemonik gücün gerilemesi dönemine kadar (ve bir ölçüde o zaman bile) ittifak tarafından ekonomik olarak engellendi.

Hegemonik gücün önerdiği liderlik sadece siyasi ve ekonomik değil, aynı zamanda da kültürel idi. Bu sadece sanat alanında değil, daha önemlisi bilgi yapılarında da söz konusuydu. Bu, uzun bir süre,

1 Pieter Geyl, *The Netherlands in the Seventeenth Century* de alıntılanmıştır. 2.Cilt, 1648-1715 (London: Ernest Benn 1964), 85.
 Erişim: Dergi Kütüphane Arşivi - <https://rantey.org>

enetelektüellerin kendi ülkelerinden sürüldüğünde toplanabilecekleri bir merkez oluşturan Hollandalılar için geçerliydi. İngiliz ve Amerikalıların belli bir bilgi yapıları veriyonunu nasıl oluşturdıkları 4. Cildin çok yer ayırdığı bir konudur. Kültürel alanın bu kontrolü, finansal alının kontrolü ile birlikte, hegemonik avantajın son siperidir. Fakat o da zamanla geçip gidecektir.

Hegemony modern dünya sisteminin işleyişinde önemli bir mekanizmadır. Hegemonya evreleri capitalist dünya ekonomisinin dönüşel ritimlerinde önemli işaretçilerdir. Bir anlamda, dünya ekonomisinin - modern dünya sistemi ortaya çıkmadan önce düzenli biçimde olan- bir dünya imparatorluğuna dönüşmesini engelleyen hegemonik güçlerin yükselişi ve düşüşüdür. Hegemony mekanizması modern dünya sisteminin insanlık tarihinde hayatta kalacak, gelişecek ve tüm yerküreyi kaplayacak şekilde genişleyecek ilk dünya ekonomisi olmasını sağladı. O olmadan, tarihsel bir system olarak kapitalizm hayatta kalamaz ve dünyayı dönüştüremezdi.

1.Resim: “The Old Exchange at Amsterdam”, Haarlem’li bir sanatçı olan Adriaen van der Werf tarafından yapılmıştır. Bu sahne, 1747 yılında Charles Louis Polinits tarafından şöyle betimlenmiştir:

Ben, tüccarların öğleden bir buçuğa kadar ticarî ilişkileri hakkında toplandıkları meydanı görmek istiyordum. Eninden daha uzun olan bu meydan, yağmurdan koruma görevi gören taş sütunlarla desteklenmiş geniş, açık bir galeri veya koridor tarafından çevrilmişti. Burası Borsa olarak adlandırılmıştı ve burada yerin güzelliğinden daha az hoş olmayan dil ve kıyafetlerin çeşitliliğine sahip bütün ulusların tüccarları vardı. Her şeye rağmen hiçbir şey, büyük tüccarlar tarafından kambiyo senetleri trafiği ya da tüccarların diğer işlemleri için istihdam edilen, onları gören birisine deli izlenimi veren, meydanın tamamını dolaşan tellalların telaşına tani olmak kadar ilginç değildi.

GİRİŞ

17. YÜZYIL KRİZİ Mİ?

Tarihçilerin iki dünya savaşı arasında¹ Avrupa’da ortaya çıkan fiyat trendleri üzerindeki araştırmasıyla birlikte François Simiand² tarafından ayrıntılı biçimde ele alınan iki evreli (A ve B) seküler ekonomik dönemler (yaklaşık 250 sene boyunca aşağı yukarı hareket eden trendler) teorisi bize erken modern Avrupa tarihiyle ilgili olarak hâlâ büyük oranda kabul gören bir genelleme bırakmıştır: 16. yüzyılda bir genişleme söz konusuyken (A evresi), onyedinci yüzyılda bir küçülme, bunalım ya da “kriz” vardı (B evresi). Bu evrelere işaret eden tarihler, (tartışmayı ekonomik konularla sınırlandırmış olsak bile) ortaya çıkan değişikliklerin doğası, bölgesel farklılıklar ve hepsinden öte dalgalanmaların neticeleri ve sebepleri çok tartışma gerektiren meselelerdir; fakat genelleme varlığını devam ettirmektedir.

Roland Mousnier 1953’te bu iki yüzyıla ilgili olarak büyük bir kitap yazdı (bu eser o zamandan bugüne dört defa yeniden gözden geçirilerek yayımlandı). Bu kitabında 1598 ve 1715 yılları arasındaki dönem olarak tanımlanan onyedinci yüzyıla ilgili olan bölümü dramatik biçimde titrek bir ses tonuyla açıyordu:

Onyedinci yüzyıl insanoglunu bütünlüğü içerisinde, tüm eylemleri açısından –ekonomik, sosyal, siyasal, dinsel, bilimsel, sanatsal–;

1 Bkz. Braudel ve Spooner’ın makalesindeki bibliyografya (1967, 605–615).

2 Bkz. Simiand (1932 b).

ve hayati güçlerini, duygularını ve iradesini en derin düzeyde bütün varlığıyla etkileyen bir kriz dönemidir. Krizin çeşitli iniş çıkışlarla dolu olarak sürekli olduğu söylenebilir.³

Bu yazıldıktan bir yıl sonra E. J Hobsbawm *Past and Present*'da, önemli bir ilmî tartışma başlatan bir makale yayımladı. Buradaki teze göre “Avrupa ekonomisi onyedinci yüzyılda ‘genel bir kriz’ devresinden geçiyordu ve bu feodal bir ekonomiden kapitalist bir ekonomiye geçişin son evresiydi.”⁴

Aynı tema Wilhelm Abel ve B.H Slicher van Bath'ın yaptığı Avrupa tarımıyla ilgili belli başlı araştırmalarda da görülüyordu. Abel'e göre “onyedinci yüzyılın ikinci yarısında ve onsekizinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki egemen fiyat eğilimi aşağı yönlüydü.”⁵ Pek tabii ki Slicher van Bath *kriz* sözcüğünü kullanmakta tereddüt göstermektedir; bunun yerine 1650 ve 1750 arasındaki dönemin “daha çok alışılmadık şekilde uzamış bir bunalım”⁶ olduğunu öne sürer; fakat mesele bu kadar basit midir? Her ne şekilde olursa olsun, Abel'in dönemin “seküler trendin terse dönüşünü”⁷ temsil ettiği tezini tümenden reddetmez. Daha dikkatli bir dil kullanırsak ilmi konsensüsün boyutlarını daha da genişletebiliriz. Pierre Vilar “onyedinci yüzyılın nispi geri çekilmesinden (*recul*)” söz eder.⁸ Pierre Chaunu ise A ve B dönemleri arasındaki farkı “çöküşe (*décroissance*) karşı büyüme” değil “daha az büyümeye karşı büyüme”⁹ olarak nitelendirir. René Baehrel ise herhangi bir kriz görme konusunda en müteredit olanıdır;

3 Mousnier (1967,161).

4 Hobsbawm (1965, 161)

5 Abel (1973, 221). Abel'in araştırmasının Almanca ilk basımı 1935'te, ikincisi ise gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olarak 1966'da yapıldı. Abel “genel çerçevenin korunduğunu” fakat “on dördüncü-on beşinci ve on altıncı-on yedinci yüzyılların bunalımlarının yavaşlama dönemleri olarak tercüme edildiğini ve mümkün olduğunca alt bölümlere ayrıldığını” belirtir. (1973 b). Muhtemelen, Abel iki kriz dönemi arasında bir yükseliş olduğuna inanmaktadır.

6 Slicher van Bath (1963 a, 206). Daha yakın tarihli iki araştırma da (Cipolla, 1974; Davis, 1973 b, 108) Cipolla'nın “her basitleştirmenin temelinde bir gerçek vardır” şeklindeki eklemesine rağmen kriz sözcüğünü kullanmakta tereddütlüdür.

7 Bu ifade II. Bölüm V. kısmın başlığında görünmektedir. (Abel, 1973, 206). Pierre Chaunu da on yedinci yüzyıla ilgili bir makalenin başlığında “Fiyat ve etkinliklerin temel eğiliminin tersine dönmesi” şeklinde benzer bir ifade kullanılır (1962 b).

8 Vilar (1974, 46) döneminin 1598 ve 1630 arasında başladığını ve 1680 ve 1725 arasında sona erdiğini belirtir.

9 Chaunu, (1962 b, 224). Bu Simiand'ın B evresinin orijinal tanımına yakındır: “A evresinde olanların tersi değil ama yavaşlayan bir artış ya da bir durağanlaşma ve artık yükselişin durması” (1932 b, 649).

fakat o bile 1690 ve 1730 arasındaki çok sınırlı dönem için kavramı kabul eder.¹⁰ Şartlar zayıfladıkça ve zaman kısaldıkça geriye çok fazla şey kalıp kalmadığını merak edebiliriz. Ivo Schöffner bu dönemle ilgili makalesine bir kuşku notu düşerek başlar:

Onaltıncı yüzyıl ile onsekizinci yüzyıllar arasına sıkışmış olan onyedinci yüzyılın sanki kendine ait özellikleri yokmuş gibi görünmektedir. Bir tarafta Rönesans ve Reformasyon öte tarafta Aydınlanma ve Devrim’le birlikte aradaki yüzyıl için elimizde “geçiş” ve “değişim” gibi muğlak terimlerden başka bir şey kalmamaktadır.¹¹

Belki de bunun nedeni sadece, Jean Meuvret’in 1944’de öne sürdüğü gibi, net fiyat artışlarının yaşandığı iki dönem arasında kalan dönemle ilgili olarak “çok daha az bilgi sahibi oluşumuzdur.”¹² O zaman, bu dönemi nitelendirmeyi bırakıp onu bulanık ve bazen de kafa karıştırıcı veriler karmaşıklığı içerisinde kaybolmaya mı terk edeceğiz? Ya da Schöffner’le beraber: “ Bu, daha iyi yargımızın aksine gelenekçilik olabilir, ancak onyedinci yüzyıla kendine özgü bir yer vermekten başka bir şey yapamayız. Muhayyilemizin buna ihtiyacı vardır”¹³ şeklinde mi konuşmalıyız.

Terminoloji ile ilgili olarak kopartılan gürültünün arkasındaki önemli teorik meseleler olmasaydı böyle bir kararı edebi tarzın kaptırmasına bırakabilirdik. İlk önce, ekonominin “seküler trendleri” gibi

10 Baehrel (1961,29). Chaunu gibi B evresinin mutlaka bir gerileme olmadığını ve sadece daha düşük bir büyüme oranı olabileceğini belirtir (1961, 51). Diğerleri de bu dönemin özellikle şiddetli olduğunu kabul etmektedir. Le Roy Ladurie on yedinci yüzyılın iki ya da üç son on yılını tanımlar (1973, 431). Jacquet bunu 1680 ve 1710 arasına koyar (1978 a, 385) Ancak Morineau 1660 ve 1700 arasında olumlu (*de bon allant*) olan çok sayıda gösterge tespit eder (1978 f, 523).

11 Schöffner (1966, 82). “Kapalı kavramlar tarihçinin dramatik gelişmesi olarak her zaman reddedilebilir.” Bu, tarihçinin, neredeyse her tarihsel dönemin belli bir zamanda ‘geçiş zamanı’ olarak sınıflandırıldığı değişikliğe olan bağlılığı konusunda ayrıntılı bir yorumdur” (Supple, 1959, 135).

12 Meuvret (1944, 110). Bkz. Murdo MacLeod’un İspanyol Orta Amerikası’yla ilgili kitabının başında yer alan benzer bir şikâyet: “On yedinci yüzyıl bir zaman önce “Latin Amerika’nın unutulmuş yüzyılı” olarak tanımlandı” (1973, xi). Leslie Boyd Simpson’un “*Mexico’s Forgotten Century*” (1953) başlıklı makalesine gönderme. J.V. Poliensky aynı ruh haleti içerisinde, sosyal, ekonomik ve Marksist okulların tarihçilerinin özellikle ‘daha devrimci’ on altıncı ve on sekizinci yüzyıllarla ilgilendiğini ve “on yedinci yüzyıla ışık tuttıklarını” gözlemler (1971, 2). William Bouwsma on yedinci yüzyılı tarih yazını anlamında iki çok gelişmiş bölge arasında az gelişmiş bir sınır bölgesi olarak isinlendirir” (1970, 1).

13 Schöffner (1966, 83).

şeylerin var olup olmadığını¹⁴ ve eğer varsa bunların politika ve ekonomiyle nasıl ilişkili olduğu sorunu mevcuttur. Seküler trendler varsa (Orta çağlardan günümüze) ardıl her çift evre Gaston Imbert'in ileri sürdüğü gibi¹⁵ farklı türden bir ekonomiyi mi yansıtmaktadır yoksa Slicher van Bath'ın savunduğu gibi, 1150'den yaklaşık 1850'ye kadar süren uzun bir "dolaylı tarımsal tüketim" döneminin parçaları mıdır?¹⁶ Yoksa arada bir yerde önemli bir kırılma mı vardır? Eger önemli bir kırılma varsa bunun ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili ek bir sorunla karşı karşıyayız demektir.

Bu son sorunla ilgili tanıdık birkaç görüş mevcuttur. Bunlardan birisi temel kırılmanın onsekizinci yüzyılın sonlarında Sanayi Devrimi'yle ortaya çıktığıdır. Carla Cipolla'ya göre hem bu olay hem de İsa'dan Önce 8.bin yılın tarımsal reformu "tarihsel sürecin sürekliliğindeki derin kırıkları" temsil etmektedir.¹⁷ D.C. Coleman da aynı görüşü farklı bir şekilde ifade eder ve 1500'den 1750'ye kadar Avrupa ekonomik gelişmesinde değişimden çok devamlılık olduğunu söyler: "Işık tutulduğunda, 1500-1750'nin teknolojisinin genel anlamda hareketli değil statik olduğu ortaya çıkmaktadır."¹⁸ Benzer şekilde bütün Marksist düşünce okulu herhangi bir kırılmanın zamanıyla ilgili olarak aynı sonuca varır ve Balibar'ın yaptığı gibi 1500 ve 1750 arasındaki dönemin "kapitalizme geçiş" ve 1750 sonrasının da tam bir kapitalizm dönemi olduğunda ısrar eder.¹⁹ G.N. Clark'ın geç

14 François Crouzet 1971'de, Simand'ın A ve B evreleri gibi, modası geçmiş kavramlara atıfta bulundu (1971, 147). Bu sefer soldan gelen benzer bir saldırı Gilles Postel-Vinay tarafından yapıldı: "A ve B evreleri toprak kırasının analiziyle ortaya çıkan gerçek problemleri görmezden gelmenin en kesin yoluydu" (1974, 78).

15 G. Imbert, uzun dalgalarla ilgili kitabında (1959) her bir ekonomi biçimine karşılık gelen dört seküler trend arasında ayrım yapar:

1250- Ortaçağ ekonomisi

1507/1510- Merkantilist ekonomi

1733/1743- Kapitalist ekonomi

1896- Planlı ekonomi.

16 Slicher van Bath (1963 a, III. bölüm).

17 Cipolla (1964. 31)

18 Coleman (1959, 506). Bu *History of Technology*'nin üçüncü cildinin eleştirisini yapan bir makaledir, Coleman bunu önermesinin kanıtı olarak sunmaktadır. Bkz. Ayrıca Le Roy Ladurie (1977), 1300-1320 ve 1720-1730 arasındaki "hareketsiz tarih."

19 Birçok Marksist bu dönemleştirmeyi kabul eder. Fakat Etienne Balibar bilinçli olarak "geçiş dönemiyle" bir üretim biçiminin hâkim olduğu dönem arasında ayrım yapar (1968, 217-226):

Bu dönemleştirme sorununu açık bir şekilde irdeleyen bir Marksist tartışma 1940-1941'deki *Labor Monthly*'de yayımlandı. Tartışma Christopher Hill'in İngiliz

Orta Çağlar'ın "erken kapitalizmi" ile ondokuzuncu yüzyılın "tam olarak gelişmiş kapitalizmi" arasındaki ayrımı Balibar'ın ruhunu yansıtır. İlk evrenin sınırları "Machiavelli'den Burke'ye, Columbus'dan Warren Hastings'e, Fuggerler'den Amsterdam'ın çöküşüne,

Devrimi konulu ilk yazılarından biri etrafında dönüyordu. Peter Field 1640 öncesi İngiltere'sini temelde hâlâ feodal olarak değerlendirmesini eleştirir. Field'e göre Marks oldukça açık biçimde on altıncı yüzyıl İngiltere'sinin "kesinlikle burjuva" yani kapitalist olduğunu söylemişti ve bunda haklıdır: On altıncı yüzyıl toplumu burjuva bir toplumdur." Gerçekte Kraliçe Elizabeth – Belçika Kralı Leopold gibi- kapitalist burjuva toplumundaki en seçkin kapitalisttir (Feld, 1940 a, 558). Douglas Garman Field'in yumurtayı tavukla karıştırdığını ve burjuva devrimi eğer 1640'tan önce gerçekleşmişse sadece ne zaman? sorusunun sorulabileceğini belirtir.(Garman 1940, 652). Field buna Bay Garman'ın "gebe kalmak ile doğumun" aynı olmadığını ve " Gül Savaşları –yani burjuvanın köklerini sağlamlaştırmak için kullandığı feodalistlerin toplu intiharı- ile başlayan [ve] köylü isyanları, Kilise mallarına el konulması, Pilgrimage of Grace ve kuzeyli kontların doğuşuyla devam eden burjuva toplumu meydana geldi" (Field, 1940 b, 654-655)

Bunun üzerine Dona Torr evrelerin çok açık biçimde teorileştirilmesini şiddetle savunur. Ona göre Field'in yanlış toplumun doğrudan feodalizmden kapitalizme geçtiğini kabul etmesi, dolayısıyla da kapitalist gelişmenin temelinde yer alan küçük mal üretimi ara evrelerini görmezden gelmesiydi. Ona göre "kapitalist toplumun son biçimi" İngiliz malikâne ekonomisinin on dördüncü yüzyılda çökmesinden 400 yıl sonra, Sanayi Devrimiyle birlikte var olur (Torr, 1941, 90).

Maurice Dobb, Dona Torr gibi aynı konuyla ilgili olarak yazarken bir orta noktayı benimser. Bir tarafta, kapitalizmi Sanayi Devrimine dayandırmayı kabul etmez. "Eğer bu yapılırsa" der, "on yedinci yüzyıl mücadelesi kapitalist üretimin ortaya çıkışından bir buçuk asır önce geldiğinde nasıl bir burjuva-demokratik devrimi olarak nitelendirilebilir?" Bunun yanında, der, "Tudor ve Stuart İngiltere'sinin" sonraki "sanayi kapitalizminin aksine bir ticaret kapitalizmi" dönemi olduğunu öne sürmek konuyu kapamak anlamına geldiğini savunmaktadır. Dobb'un çözümü "bu sırada üretim güçlerinin Ortaçağ biçimlerini korumalarına rağmen değişmiş olabileceğini" savunmaktadır. Bu nedenle on altıncı yüzyıl İngiltere'sini üreten biçimi kapitalist bir forma dönüşme sürecinde olan bir ülke olarak nitelendirmek doğru olacaktır (Dobb, 1941, 92). Dobb'un tanımı Dona Torr'un tanımının götürdüğü tuzaktan uzak olduğu için son tahlilde, Dobb'un sonraki kendi çalışmasının da gösterdiği gibi onun fikrinden gerçekte farklı değildir.

Hill birkaç yıl sonra Marks ve Engels'in İngiliz Devrimi'yle ilgili görüşleri hakkında bir makale yazdı; bu makalede Marksist burjuva devrimi kavramının feodal devletin onun içinde büyüyen bir orta sınıf tarafından yıkıldığı ve burjuva egemenliğinin bir aracı olarak yeni bir devletin oluşturulduğu bir kavram olduğunu savunur. Hill hem başarılı hem de başarısız örnekler olarak (burjuva ruhunun eski düzen üzerindeki ilk darbesi olan) Alman reformasyonunu; (ulusal ölçekteki ilk başarılı burjuva devrimi olan) Hollanda Devrimini; 1640 İngiliz Devrimini;1789 Fransız Devrimini; 1848'in sonuçsuz Alman Devrimini ve 1905 ve Şubat 1917 Rus Devrimlerini sıralar (1948,135). Bu makale siyasi gösteriler ve iktidar üzerinde durur ve ekonominin doğrudan tanımına biraz değinir. Bu nedenle Field tarafından öne sürülen görüşle boy ölçüşemez. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Giotto'dan Tiepolo'ya açık biçimde çizilmiştir. Adam Smith, James Watt, Rothschilds, Napolyon ve Robert Owen'dan ise yoksundur.”²⁰

Bir diğer düşünce okuluna göre, kırılma sanayi devrimini değil aşağı yukarı uzun onaltıncı yüzyılda ortaya çıkan –Avrupa'nın genişlemesi, bir dünya pazarının oluşumu ve kapitalizmin doğuşu gibi– olguları içerir. Örneğin Simiand onaltıncı yüzyılın en önemli özelliğinin uzun dalgalar döneminin başlangıcı olduğunu belirtir.²¹ Paul Sweezy Balibar'ın temsil ettiği Marksist geleneğe hücum ederek Marks'a göre “gerçek üretim döneminin” (1500–1750) ve “modern endüstri döneminin”, “iki farklı sosyal system olmadığını, bunların kapitalizmin iki evresi olduğunu” öne sürer.²² Dolayısıyla kırılma onaltıncı yüzyılda ortaya çıkmaktadır. Fernand Braudel de temelde aynı noktayı vurgulamakla birlikte dönemi daha fazla zamana yayar:

Ekonomik bir görüş açısından bakıldığında, onüçüncü ve onaltıncı yüzyıl arasının Avrupa ve dünya tarihinin bir tür ekonomik *Ancien Regime*'ini etkin biçimde [*met en cause*] tehdit eden, bir hadise olduğu açıktır.²³

Üçüncü bir grup ise bir tarafta Sanayi Devrimi'nin ve Fransız Devrimi'nin damgasını vurduğu dönemle öte tarafta uzun onaltıncı yüzyılın izini bıraktığı dönem arasında bir kırılma noktası önerir. Bunlar onyedinci yüzyılın ortasını modernitenin dönüm noktası olarak sunarlar. Hobsbawm'ın bu kampta olduğu görülmektedir. Pierre Chaunu da bu görüşü “klasik Avrupa'yla” ilgili sentezinin ana fıkri yapmış gözükmektedir. Kitabına yazdığı önsözünde “Fransız Devrimi'nin entelektüel köklerinin” Spinoza'da bulunduğunu görmeyen ve onaltıncı yüzyılın “nicel ve mekansal yayılımını” gerçekte muazzam bir değişiklik değil, onikinci yüzyılda başlayan devrimin meyvesi olduğunu unutan bilginlerin görüşlerini özellikle reddeder. Chaunu'ya göre “en önemli nitel değişiklikler onyedinci yüzyılda gerçekleşmiştir” bunlar arasında en önde geleni ise “dünyanın matematikleştirilmesi”dir.²⁴ Her sorunun her yönünde Marksistlerin bulunabileceğine kanıt, bu üçüncü muhtemel kırılma noktasının savunucusu Rus Akademisyen E. M.Zhukov'dur, 1960'ta Stockholm'de düzenlenen dünya tarihçiler assemblesinde şu açıklamayı yapmıştır:

20 G.N. Clark (1960, 10–11).

21 Simiand(1932 a, 3).

22 Sweezy (1972 a, 129).

23 Braudel (1974, 6).

24 Chaunu (1966 a, 20–21).

Sovyet tarih bilimine göre, Ortaçağ döneminin klasik ve en uç sınırı noktası, onyedinci yüzyılın ortasıdır. Bunun nedeni, feodalizmin o zamana kadar ekonomik olarak yaşamını sürdürmesi ve üretim güçlerinin gelişmesine çoktan bir handikap oluşturmıştır.²⁵

Bu durumda bir kırılma için üç zaman söz konusudur: 1500, 1650 ve 1800; üç (ya da daha fazla) tarih teorisi vardır: En önemli değişik olarak sanayicilik üzerindeki vurguyla birlikte 1800; ya ilk “kapitalist” devletlerin (İngiltere ve Hollanda) ortaya çıktığı zamana ya da Descartes, Leibnitz, Spinoza, Newton ve Locke’un temel olduğu varsayılan fikirlerine yapılan vurguyla birlikte 1650; ve son olarak diğer ekonomi biçimlerinden ayrı olarak kapitalist bir dünya-sistemi’nin oluşturulmasına yapılan vurgusuyla 1500. Dolayısıyla “Onyedinci yüzyıl krizi mi?” sorusuna verilen cevap modern dünya ile ilgili varsayımların bir işlevidir. *Kriz* terimi *konjonktürel yer değişikliği* için kullanılan eşanlamlı bir kavrama indirgenmemelidir. Bu terim konjonktürden farklı ve *longue durée* yapılarındaki bir dönüm noktasına işaret eden dramatik gerilim zamanları için saklanmalıdır.

Bu durumda kriz belli bir sosyal sistem içerisindeki telafi mekanizmalarının birçok sosyal aktörün görüş açısından etkisiz algılandığı ve böylece daha sonra kaçınılmaz olarak nitelendirilecek (ve sistem içerisindeki avantajın yeniden dağıtılmasından ibaret sayılamayacak) şekilde ekonominin yeniden yapılandırılmasının ortaya çıktığı kesintili tarihsel anları tanımlar. Tabii ki belli bir kriz gerçekten kaçınılmaz değildi, fakat alternatif eski sistemin çökmesiydi, oysa birçok (çoğu?) sosyal aktör bunu gerçekleşen yapısal devrimden daha travmatik veya daha kabul edilmez buluyordu. Eğer krizden anladığımız buysa “onyedinci yüzyıl krizi mi?” sorusu önemli bir entelektüel sorun halini almaktadır. Bu açıdan bakıldığında şu anlama gelir: Dünya çapında tarihsel önemi olan feodalizmden kapitalizme geçiş ne zaman ve nasıl gerçekleşmiştir? Buna verilecek cevap kapitalizmin bir sosyal sistem, bir üretim biçimi ve aslında bir uygarlık olarak tanımını gerektirmektedir. Tarihlerimizi seçtiğimizde benzerlikler ve farklılıklar skalamızı da seçmiş olmaktadır.

Bu çalışmanın ana tezi modern dünya-sistemi’nin kökleri uzun onaltıncı yüzyıl Avrupa’sında bulunan bir kapitalist dünya-ekonomisi şeklini aldığı ve bunun feodal Avrupa’nın kaynaklarını yeniden

25 Zhukov (1960, 85). Zhukov bazı Marksistlerin Fransız Devrimini dönüm noktası olarak tespit ettiğini özellikle kaydeder ve Rusların bunu kabul etmediğini söyler.

tahsisine ya da haraca dayanan üretim biçiminin (Braudel'in "ekonomik *Ancien Régime*"inin) niteliksel olarak farklı bir sosyal sisteme dönüşümünü içerdiği şeklindedir. Kapitalist dünya-ekonomisi o zamandan itibaren (a) coğrafi olarak tüm yerküreyi kaplayacak şekilde genişlemiş; (b) konjonktürel bir genişleme ve daralma motifi (Simiand'ın A ve B evreleri) sergilemiş ve ekonomik rollerin değişen coğrafi yerleşimlerine (Hegemonyaların yükselişi ve çöküşü, merkez, çevre ve yarı-çevre bölgelerindeki yukarı ve aşağı hareketlere) tanıklık etmiş; ve (c) teknolojik ilerlemeyi, sanayileşmeyi, proleterleşmeyi ve sistemin kendisine yönelik teşkilatlı siyasi direnişi içeren seküler bir dönüşüm süreci geçirmiştir— bu dönüşüm günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Böyle bir perspektiften bakıldığında, 1600'den 1750'ye uzanan dönemi kapsadığı kabul edilen onyedinci yüzyıl, temelde konjonktürel genişleme ve daralma motifinin bir örneğidir. Dünya-sistemi'nin bütünsel coğrafyası açısından, 1500 civarında yaratılan sınırlar 1750 sonrasına kadar ciddi anlamda değişmedi. Devam eden seküler değişim süreçlerine gelince, 1600'den 1750'ye kadar belirgin bir niteliksel sıçrama ortaya çıkmadı. Bu nedenle uzun onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar arasındaki *süreklilik* için genişleme (A) ve daralmanın (B) gelişme ve daha az gelişmenin, büyük farklılıklarını vurguluyoruz. Gerçekliği bu şekilde özetlememize kanıt bulabilecek miyiz? Bir düzeyde cevap oldukça basittir. Bu konjonktürel motifin nasıl ortaya çıktığını ve ana hatlarıyla sınıf-oluşumu sonuçları, siyasi çekişmeler ve ekonomik talihin dönüşünün kültürel algılamalarını ortaya koymak için genişleme ve daralma arasındaki ampirik farkları tanımlamaya çalışacağız. Bu ampirik tanımdan hareketle kapitalist gelişme teorisini daha geniş bir sosyal-tarihsel teorinin parçası olarak daha net biçimde tanımlamaya çalışacağız.

1500–1750 arasındaki dönemde dünya-ekonomisi'nin sınırları büyük oranca aynı kalmakla birlikte; kaynakların tahsisi, ekonomik roller, refah ve yoksulluk ve ücretli istihdamın ve endüstriyel girişimin konumu açısından bakıldığında 1450 (veya 1500)–1650 ve 1600–1750 dönemleri (tarihlerdeki örtüşme kesindir) arasındaki fark olduğunu savunuyoruz. Bu iddiayı ispat etmek kolay değildir; ikna edici bir kanıt tamamıyla yeni bir dizi ekonomik göstergenin bulunmasını gerektirmektedir, bu ise içsel olarak zor, dışsal olarak ise belki de imkânsız bir şeydir. 1500–1650 ve 1600–1750 dönemleri için hem lüks ve hem de temel maddelerdeki ticaretin hacmini, değerini ve yönünü

gösterecek yirmi beş yıllık aralıklara sahip bir dizi ardıl eşzamanlı harıta ve “kümülatif” haritalara ihtiyaç duyabiliriz. Eger tahminlerimiz doğruysa, bu tür haritalar, lüks mamullerden çok temel maddeleri kapsayan Avrupa ticaretinin bir tarafta Doğu Avrupa ile diğer tarafta Rusya ve Türk Balkanları ve Hristiyan ve Müslüman Akdeniz arasındaki sınırlarda yürütüldüğünü gösterecektir; bu sınırlar Amerikalıların içine alırken Afrika ve Asya’yı dışta bırakacaktır.

Öncelikle, haritalar (daha sonra göreceğimiz gibi) Karayip adalarının dahil edilmesi dışında, dış sınırlar açısından 1500–1650 ve 1600–1750 dönemleri arasında önemli hiçbir motif farklılığı göstermeyecektir. Öte yandan iki dönem arasında Avrupa dünya-ekonomisinin sınırları içerisinde ekonomik, siyasi ve kültürel motifler açısından önemli belli değişiklikler bulacağız. Endüstrilerin yeri ve yoğunlaşmaları (en azından değişim sürecinde) farklı olmalıdır; endüstri ve tarım arasındaki ticaret şartları, çeşitli bölgelerdeki ücretli istihdamın, reel ücretlerin ve ücretlilerin yüzdeleri de farklı olmalıdır. Farklı devlet-aygıtları güçleniyor ve zayıflıyor olmalı; tarımsal, endüstriyel ve demografik üretimdeki artış oranları farklılık göstermelidir. Merkez, yarı-periferi ve periferi bölgeleri bir ölçüde değişmiş olmalı ve en önemlisi her bölge tarafından dünya üretim fazlasından yararlanma derecesi farklı olmalıdır.

Kapitalist gelişim teorisi ışığında, değişimin muhtemel yönelimlerini tanımlamadan önce bile okuyucunun gerekli nicel verilerin kıt-ya da en iyi deyimle kısmi ve arada sırada bulunan cinsten- olduğunu bilmesi gerekir. Özellikle eksik olan şey de dünya-ekonomisiyle ilgili, ilişkisel ifadeleri doğrulayan türde *bütünsel* verilerdir. Sosyal yapının değişkenleriyle ilgili kesin ifadelerde bulunmaya çalışıldığında durum daha da kötüleşir. 1500–1650 ve 1600–1750 arasındaki dönemlerde, özellikle de belli devletlerin sınırlarından çok bir bütün olarak dünya-ekonomisi içerisinde değişen sınıf-oluşumu motifleri ve etnik-ulusal sınırlar kavramında değişiklikler bulmak zorundayız, burada ise verilerimiz daha da azdır. Bu noktada tün yapabileceğimiz dağınık verileri analiz etmek, şu ya da bu şekilde somut görünenleri ortaya çıkarmak verileri içine alan açıklayıcı modelleri gözden geçirmek, teorik bir görüş önermek ve ampirik eksikliklerimiz ve teorik muammalarımızla ilgili belli bir anlayışa ulaşmaktan ibarettir. Tarih yazınının onyedinci yüzyıl “krizi”, “nispi geri çekilişi” ya da “daha az gelişmesine” bu açıdan bakmaktayız.

2. Resim: "L'homme du village." Köylüyü acı çekmeye mahkum gören saygın bir Parisli baskı resim sanatçısı olan Nicolas Guérard (1648-1719) tarafından yapılmıştır.

1

— ❦ —

B-EVRESİ

Slicher van Bath'a göre, Avrupa'da Büyük Carlos hânedanlığından bu yana yaşanan *tarımsal* büyüme ve küçülme dönemlerinin en önemli ayırt edici özelliği tahıl fiyatlarında, diğer ticaret mallarına ve ücretlere oranla görülen yükseliş ve düşüştür. O, 1600 (ya da 1650)-1750 arasındaki dönemde tahıl için *olumsuz ticaret* şartları anlamına gelen bir daralma görür.¹

Bu daralma kavramının altının çizilmesi önemlidir, zira Slicher van Bath'a göre buğday fiyatındaki nispi düşüş mutlak düşüşünden çok daha önemlidir.² Değişen ticaret şartlarıyla birlikte (burada şu an için nedensel zincirlemeden söz etmiyoruz) K.Glamann'ın 1650'lerde "büyük doğu-batı tahıl ticaretinde" bir dönüm noktası olarak nitelendirdiği ve "Güney ve Batı Avrupa'nın tahılda kendisine daha yeterli hale gelmesi sonucu ortaya çıkan olgu söz konusudur."³ Bu kendine yeterlilik "Batı Avrupa'da on yedinci yüzyılın ikinci yarısında, nüfusun genel anlamda duraganlaşması sonucu,"⁴ muhteme-

1 Slicher van Bath (1965 a, 38) sonraki bir bölümde şunu ekliyordu: "Bu hiçbir şekilde, bu dönemdeki gelişen bira, damıtma, tekstil ve tütün endüstrilerinde olduğu gibi, ekonomik hayatın diğer sektörlerindeki zenginliğin önüne geçemiyordu" (1977, 53)

2 En önemli olanı tahıllarla tereyağı, peynir ve yün gibi hayvan ürünleri arasında uzun bir dönem değişen fiyat oranlarıydı. Büyük önemi olan bir başka şey de buğday fiyatlarıyla keten, kolza, tütün gibi sanayi ürünleri arasındaki fiyat ilişkileriydi; "buğday ve şarap, buğday ve tekstil malları, tuğla gibi endüstriyel ürünler ve son olarak da buğday fiyatları ve kira arasındaki ilişkiler de önemliydi" (Slicher van Bath, 1965 b, 144). Bu bağlamda bkz. Perry Anderson'un, Dobby'nin geç Ortaçağların Avrupa ekonomisini krizdeki bir ekonomi olarak göstermek istemeyişini reddi. Dubby belli bölgelerde ekonomik ilerlemenin devamını gösteren belli işaretler görür ve Anderson bu konuda şu yorumu yapar: "Bu kriz kavramıyla gerileme kavramını birbirine karıştırmaktır" (1974 b, 197).

3 Glamann (1974, 464).

4 Glamann (1974, 465). Bkz. Ayrıca Slicher van Bath (1963 a, 208). İzleyen tahıl üretimindeki genel düşüşle ilgili olarak bkz. Jacquart (1978 a, 352, 360). Jacquart (s. 378'de) üretimde genel bir düşüş için sadece üç muhtemel neden olabileceğini belirtir. Üretim maliyetlerindeki değişiklikler, hasat düzeylerindeki değişiklikler ve

len arzda yaşanan fazlalıkla çakışan gıda maddeleri üretimindeki artışa bağlanabilir. Ancak, Glamann Avrupa'nın bu dönemde "bibere doyduğunu" da belirtir.⁵

Fakat dönemin sorununun muhtemelen çok az yiyecek olduğu bir zamanda, nasıl olur da fazla arzdan söz edilebilir? Schöffer, Avrupa'da "on dördüncü yüzyılın felaketlerinden on sekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdüren" aslında "sürekli, bazen gizli olarak, var olan yapısal bir olgudan", "temelde gıda maddeleri üretimiyle bir taraftan gıda maddelerinin dağıtımı diğer taraftan nüfusun yiyecek ihtiyaçları arasında sürekli gerilimden" söz etmektedir. Sonuç, "yetersiz beslenmenin yerel ve sürekli; açlığın ise çoğu zaman yaygın olduğu bir durumdu." ⁶ Domenico Sella erken modern dönemin refahını "gıda maddeleri arzının nüfusa ayak uydurmasına"⁷ dayandırıyor, fakat diğerleri nüfustan daha hızlı artan bir üretimden söz eder. Burada çok açık bir şekilde görülüyor ki olay silsileleriyle ilgili daha net bir anlayışla çözülebilecek bir anormallik söz konusudur. Önce ne gibi başka olaylar olduğuna bakalım.

On yedinci yüzyılda belli tarımsal değişiklikler olduğu belirtilir: Toprak ıslahı süreci en azından yavaşlamış, muhtemelen durmuş, belki tersine dönmüştür.(Chaunu'nun pek yerinde benzetmesiyle) "toprağı icat eden" on altıncı ve on sekizinci yüzyılların aksine on yedinci yüzyıl, özellikle 1650'den sonra bir "güçlenme", fakat "degersiz" bir güçlenme zamanıydı.⁸

Toprak yüzölçümünün genişlemesi durduğu gibi tahıl üretimi ortalaması 1600 ve 1699 arasındaki dönemde tüm Avrupa'da düştü. Bu

ürünün pazar değerindeki değişiklikler. Birincisini dönem için makul olmaması nedeniyle reddeder; geriye diğer iki açıklama kalır. Hasadın düşmesinin temel neden olduğunu düşünür. Bununla birlikte, Slicher van Bath'ın verimdeki düşüşün geçerli açıklaması olarak iklimi gösterenlere karşı sunduğu tezlere bkz. "Bütün diğer faktörler sabit kalmış olsaydı (*ceteris paribus*) bu dönemdeki tahıl fiyatları yükselme eğilimi göstermiş olmalıydı. Gerçekte, çoğu ülkede düşme eğilimi gösterdiler. Buradan talebi etkileyen değişikliklerin ortaya çıktığı sonucu çıkarılabilir. (1977, 63).

5 Glamann (1974, 485).

6 Schöffer (1966, 90).

7 Sella (1974, 366).

8 Chaunu (1966 a, 272). Bkz. Ayrıca Slicher van Bath (1963 b, 18). Terk edilmiş köyler on yedinci yüzyılda sadece Bohemya, Alman prenslikleri, Polonya ve Burgonya gibi savaşta yıkıma uğramış bölgelerde değil İtalya'da Campagna ve Toskanya ve İspanya'da Salamanca gibi esas savaş bölgeleri dışındaki alanlarda da bulunur. Bkz. Slicher van Bath (1977, 68).

düşüş buğday ve çavdardan daha çok arpa ve yulafı hissediliyordu ve Orta, Kuzey ve Doğu Avrupa’da Batı Avrupa’dakinden daha sertti.⁹

De Maddalena bu hasat oranlarının düşüşünü “dikkat çekici bir olgu” olarak görür.¹⁰ Bir diğer tarımsal değişiklik ekilecek ürünlerin seçimindeydi: İlk önce daha serin bölgelerde tahıl ekimi için kullanılan topraklar otlaklara, daha sıcak bölgelerde ise şarap üretimine ayrıldı; ¹¹ ikincisi, tahıl üretimi yerini hayvan yemi bitkilerine, uygun emek gerektiren sebzelere ve ticari ürünlere (keten, kenevir, şalgam, boya kökü, kuru boya) bıraktı; ¹² üçüncüsü pahalı tahıllardan (çavdar ve buğday) daha ucuz olanlarına (arpa, yulaf ve karabuğday)¹³ geçiş yaşandı ve tahıl üretiminde kullanılan gübre (hem humus hem de özlü kireçli toprak) alımında düşüş gözlemlendi.¹⁴

Salt tarımsal değişikliklerin yanı sıra tarımsal üretimin sosyal örgütlenmesinde de değişiklikler yaşandı. De Maddalena on yedinci yüzyılda gencl olarak “köylü sınıfının durumunun kötüleşmesinden”¹⁵ söz eder. Bu yüzyılda “toprak sahipleri *urgens et improvisa necessitas*’ı (acil ve doğaçlama gereklilikler) delil göstererek köylülerin sahip olduğu çiftlikleri müsadere etmeye başladı.”¹⁶ De Maddalena ayrıca, köylüleri, otlaklarını ve odun toplama hakları bulunan topraklarını azaltarak etkileyen, “ortak malların istimlakı –ya da daha

9 Bkz. Slicher van Bath (1963 b, 17); bkz. Ayrıca Jacquart (1978 a, 363–368).

10 De Maddalena (1974 a, 343). Slicher van Bath hasat oranlarıyla tahıl fiyatları arasında zorunlu bir ilişki olduğunu savunur. Gübre alımını gerektiren artan gübreleme daha yüksek bir hasada neden oldu. Fakat bu yalnızca tahıl üretiminin karlı olması durumunda yapıyordu. (1965 a, 32). Tabii ki bunun karlı olduğunu düşünmemektedir, zira aynı zamanda şunu savunur:

“Gübrelemenin sayısında ve niteliğindeki düşüşler muhtemelen kanıt bulduğumuz Avrupa ülkelerinin çoğunda 1600 ve 1750 arasında tahıl hasadı oranlarındaki küçük düşüşten sorumluydu” (1977, 95).

11 Bkz. Romano (1962, 512–513). Bkz. Ayrıca Slicher van Bath (1965 a, 33–34). Bu listeyi 1650 ve 1750 arasında ekilebilir topraklardan otlağa dönüşen alanlar için teklif eder: Kastalya, Schwerin, Vorariberg, Allgau, Bregenzerwald, Pays d’Auge, Pays d’enhaut, Emmenthal, Savoie, Jura, Gruyeres, Pays d’Herve, Bourgogne, Thierarche, Besin, Cotentin, Midlands, İrlanda, 1630 ve 1771 arasındaki yeni balık bölgeleri Les Landes, Perigord, Sète, Montpellier, Alsare, Catalonia, Vaud, Hallwill, Zurich Kantonuydu.

12 Slicher van Bath (1965 a, 33, 39); Moselle, Harz, Erfurt ve Belçika-Hollanda da değişiklikler kaydeder.

13 Slicher van Bath (1965 a, 39).

14 Slicher van Bath (1965 a, 15, 39).

15 De Maddalena (1974 a, 288); bkz. Jacquart (1978 a, 346; 1978 b, 427–428; 1978 c, 462).

16 De Maddalena (1974 a, 292); bkz. Jacquart (1978 b, 391–392).

yerinde bir deyimle gaspı-şeklinde üçüncü bir el koyma”¹⁷ yöntemi vurgular. Slicher van Bath kırsal nüfusun genelde kentsel nüfustan daha çok zarar gördüğünde hemfikirdir; ancak bir tarafta küçük çiftçiler ve köylülerle diğer tarafta işçiler ve hizmetçiler arasında ayırım yapar; ilk çift iki kategoride ücret-kazanç “nispeten daha kötü durumdaydı.”¹⁸ Meuvret buna çok açık bir izah getirir:

Bugday fiyatı nedeniyle kârının azlığından şikâyetçi olan çiftçi-mal sahibi/kiracıya (*laboureur*) göre satın almak zorunda oldukları birkaç durumda, ödemek zorunda oldukları düşük fiyata kaç işçi (*manoeuvriers*) ya da zanaatkâr razı olur.¹⁹

Slicher van Bath, genel olarak, köylü mal sahiplerinin ve kiracıların (*fermiers propriétraires*) finansal durumundaki bozulmanın, kiralardaki (*fermages*) ve özellikle de küçük kiracı çiftçilerin (*petits fermiers*)²⁰ sayısındaki düşüşle birlikte gittiğini savunur. Bu düşüşler genel anlamda tarımsal birimin (*exploitation agricole*) büyümesiyle paralellik gösteriyordu.²¹ Bununla birlikte, daha büyük birimlere ve daha pahalı emeğe rağmen on yedinci yüzyılda, sütçülükte kullanılan araç-gereçlerde, örneğin sütün yağını çıkarmada iyileşme gibi, yenilikler olmakla birlikte, tarımsal araç-gereçte on altıncı yüzyılda olduğundan daha az iyileşme vardı.²²

Endüstrinin de on yedinci yüzyılda, biraz daha geç olmakla birlikte, tarım gibi “hızlanma gücünü” kaybettiği söylenir.²³ Avrupa’nın toplam üretimi göz önüne alındığında bunun ne anlama geldiği açık değildir. Sella dalgalanmaların nispeten küçük olduğunu, çünkü on altıncı yüzyılda nüfus arttığında reel ücretlerin azaldığını ve dolayısıyla “temelde hiçbir şeyin değişmediğini”; bununla birlikte

17 De Maddalena (1974 a, 294)

18 Slicher van Bath (1965 b, 147). Almanca terimler Kleinbauern, Kätner ve Häusler ve buna karşı Knechte ve Magde’dir. Jacquart aynı şekilde “orta derece köylülerin” nispi gerilemesini tanımlarken onlardan “küçük aile topraklarına sahip ya da bunları kullanırken krizde proleterleşen bir kesim olarak söz eder” (1978 c, 466).

19 Meuvret (1944, 116).

20 Slicher van Bath (1965 a, 38).

21 Slicher van Bath (1965 a, 37–38).

22 Slicher van Bath (1965 a, 15, 34, 39).

23 Romano (1962, 520). Romano bu makalenin özünü daha sonra yeniden özetlerken şöyle diyordu: “ilk, en önemli, belirleyici –tarımsal– çöküş on altıncı yüzyılın sonunda gelir; ticari ve endüstriyel çöküş ise daha sonra gelir:

O yılların kısa krizinden sonra ticari ve endüstriyel faaliyetlerin daha uzun bir krize girmesi anlamında 1619-1622’de başlar” (1974, 196).

1650'den sonra kişi başına düşen gelirden artış olduğunda “artan bireysel talebin kısmen düşen nüfus rakamlarınca (küresel olarak) engellendiğini” öne sürer.²⁴ Böyle bir analizin muğlaklığı Hobsbawm tarafından açıkça dile getirilir: “Üretime ne oldu? Tek söyleyebileceğimiz şey bilmiyoruzdur.”²⁵

Bilir gözüktüğümüz şey endüstrinin *yerinde* bir değişikliğin olduğudur. Slicher van Bath'a göre, “tarımsal küçülme dönemlerinde – ortaçağların ve on yedinci yüzyılın sonları– kırsal endüstrinin, özellikle de tekstil endüstrisinin sahneye çıktığı iyi bilinir.”²⁶ Bu olayın, yeterli istihdam sağlanamayan kırsal emeğin ucuzluğu ve endüstriye çekici gelmesi olduğu öne sürülür. Böyle bir endüstri düşük, en azından on sekizinci yüzyıl ortasına kadar sabit sermaye oranına dayandığı için, Romano'ya göre “kişinin sermayesini alarak, herhangi bir yatırımı paraya dönüştürmesi olağanüstü derecede kolaydı”;²⁷ bu tekstil endüstrisi için doğru olabilir, ancak bu tezi (Romano'nun kendi listesine göre) zamanın diğer iki ya da üç önemli endüstrisine uygulamak zordur.²⁸ Tekstil üretiminin bu şekilde kırsal bölgelere kayması, tamamı tahılların dönüşümüne bağlı olan–bira yapımı, imbikleme ve kuru boya üretimi gibi sadece belli başlı yeni endüstrilerin kurulmasıyla birleşti.²⁹

Açıktır ki, düşen tahıl fiyatlarının karşılığı yükselen reel ücretlerdi. “On yedinci yüzyılın ikinci yarısında, yiyecek fiyatları düşme eğilimi gösterirken ücret oranları yerinde sayıyor ya da aynı derecede yükselmüyordu.”³⁰ Tabii ki bu uzun on altıncı yüzyılda olanın tam tersidir.³¹ Bu kısmen ücretlerdeki nispi “yapışkanlık”tan kaynaklanıyordu, fakat daha da fazlası “1625–1750 arasında tüm Avrupa'da belirgin bir işgücü açığı olmasındandı.”³² Eğer öyleyse, bunu, on yedinci yüzyılın yetersiz istihdamdan kaynaklanan nispeten yüksek bir işsizlik dönemi olarak görülmesiyle nasıl uyusturabiliriz! Glammann şunları kaydeder:

24 Sella (1974, 366–367).

25 Hobsbawm (1965, 9)

26 Slicher van Bath (1965 a, 37), şu bölgeleri sıralar: İrlanda, İskoçya, Maine (Fransa), Flanders, Twente, Westphalia, Munster çevresi, Saksonya ve Silerya.

27 Romano (1962, 520).

28 Romano (1962, 500).

29 Slicher van Bath (1965 a, 39).

30 Sella (1974, 366); bkz. Ayrıca Vigo (1974, 390).

31 Wallerstein (1974, 77–84)'deki tartışımama bkz.

32 Abel (1973, 225); Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Ücretli işçi reel ücretlerde belli bir artış yaşamış olabilir. Ancak bu onun çalışıyor olduğu varsayımına dayanır. Oysa çalkantılı ekonomik koşulların olduğu bir çağda bu varsayımda bulunmak imkânsızdır. On yedinci yüzyılı ele alan birçok ekonomi yazarı ne olursa olsun, toplumlarında geniş ölçekli yetersiz istihdam sorununun hâkim olduğu varsayımına dayanmaktadır.³³

Fiyat tartışması (ister tahıl isterse ücretli emekle ilgili olsun) bu dönemde nominal fiyatların altın ve gümüşle ifade edilen fiyatlarla olan ilişkisiyle özellikle çarpıtılmıştır. ³⁴ Mousnier'in de belirttiği gibi, "sadece kaydi para ile hesap edilen nominal fiyatlara bakmak yerine, fiyat, değerli madenler ölçüsündeki ağırlığı açısından hesap edilirse çöküş yüzyıllarca görüldüğünden daha büyüktür."³⁵ Bu nedenle, maden fiyatlarına bakarsak, Vilar'ın söylediği gibi, "kesin bir gerçek vardır: Gümüş üzerinden fiyatlar uluslar arası olarak 1660 civarında çökmüş ve ilk defa 1680'de ikinci defada muhtemelen 1720-1721'de dibe vurmuştu." ³⁶ Maden fiyatlarındaki çöküş, dolaşımdaki altın ve gümüşün miktarındaki düşüşle birlikte düşünülmelidir.

Geoffrey Parker genel durumu çok güzel özetlemektedir:

Avrupa'nın net maden stokunun 1500 ve 1580 arasında mütevazı biçimde arttığını söylemek güvenli görünmektedir; 1580 ve 1620 arasında bu stok hızlı biçimde artmış ve Avrupa'daki gümüş madencilikinin çöktüğü ve Amerikan gümüşünün sevkiyatının birdenbire azaldığı 1620'lerden, Brezilya altınının 1700'den sonra gelişine kadar gerilemişti.

33 Glamann (1974, 431). Bkz. Leon'un benzer gözlemi: "On yedinci yüzyılda, reel ücretlerin yükselmesi tarımsal kriz tarafından engellendi; kriz tahıl fiyatlarının hızlı biçimde yükselmesine, hayat pahalılığının artmasına ve aynı zamanda uzun ve şiddetli bir işsizlik içeren güçlü endüstriyel bunalımlarına neden oldu. Bu nedenle, işçi sınıflarının büyük bölümü için bir felaketti" (1970 e, 674).

34 Bkz. Wallerstein (1974, 271)'deki kısa tartışmam.

35 Mousnier (1967,67). Bir altın ve gümüş ölçüsünü kullanmanın savunusu René Baehrel'in şu vurgulu sorusunu zikreden Le Roy Ladurie tarafından ikna edici biçimde yapılmaktadır: "Parasal değerle ilgili olarak bir tek doğru ölçü olamaz. Bunu neden bir gram gümüş olarak düşünmüyoruz?" Buna Le Roy Ladurie şu karşılığı verir: "Doğru. Ama *a fortiori*, onu neden *livre tournols* olarak düşünmüyoruz, hem bu şekilde maddenin göreceliğine kaydi paranın tamamlayıcı istikrarsızlığını da ekleriz...İridyum ya da evrenin herhangi bir başka göreceliğinin ismiyle ölçülen metreyi eleştiriyorum. Onun yerine aynı derecede göreceli ama utanç verici biçimde esnek lastik cinsinden metreyi mi koymalıyım?" (1964, 83):

36 Vilar (1974, 246); fakat Vilar şunu ekler: "Fransa dışında, 1683-1689 ve 1701-1710 arasında eğri üzerinde bir yükseliş görmezden gelmek zordur.

Avrupa’da mevcut para hacmindeki gelişmenin olağanüstü derecede önemli olduğuna şüphe yoktur. Avrupa’nın 1700’deki ticareti 1500’ün zayıf parasal kaynaklarıyla yürütülemezdi. Bununla birlikte önemli bir soru kalmaktadır. Bu yeterli miydi? Avrupa’nın para stokundaki net artış, önemli olduğu kadar, ödeme yollarının hızla artan talebine eşit miydi? Bunun, özellikle 1600’den sonra böyle olmadığının çeşitli göstergeleri vardır.³⁷

Sadece para stokunda açık yoktu; aynı zamanda bir kredi açığı da mevcuttu. Öyle ki Spooner’ın belirttiği gibi 1630’dan 1680’e kadar süren yarım yüzyıl boyunca mevcut toplam “gümüş, bakır, altın, kredi miktarı (beraberce alındığında) zorlukla yetiyordu, sonuçta dünyadaki materyal hayatın genel anlamda gerilemesinin hem yansıması hem de neticesi olan huzursuz ve sağlıksız bir parasal hayat ortaya çıkmıştı.”³⁸ Bu “on yedinci yüzyılın her tarafı kaplayan salgın hastalığı”³⁹ haline gelen sahte para dalgasını açıklar. Bu fiyat değişiklikleri küresel ticaret *hacmi* açısından ne anlam ifade ediyordu? Avrupa sanayi üretimi örneğinde olduğu gibi küresel hiçbir bilgi fiilen mevcut değildi.

Frederic Mauro tarafından oluşturulan ve adına kıtalararası ticaret ilişkileri denilen bir kurgu, dünyayı beş kıtaya bölmektedir: Avrupa, Afrika, Ilıman Amerika, Tropikal Amerika, Asya. Bize göre bunlar pek yerinde coğrafi kategoriler değildir, çünkü Afrika ve Asya dünya-ekonomisinin dışındayken Amerikalar onun perifesinde kalır; Mauro Avrupa’nın hem merkez hem de periferi bölgelerini bir kategoriye yerleştirir ve dolayısıyla temel verileri kaçıır.⁴⁰ Bununla birlikte Tablo 1’deki tahminlerine göz atmak faydalı olacaktır; tablonun düzenini daha net olsun diye ben değiştirdim. Tablodaki karşılaştırmaların doğruluğunu kabul edersek, Avrupa’ya ve Avrupa’da yapılan ve dünya çapında olan ticaretin paralel yönlerde hareket ettiği ve on yedinci yüzyılda, önceki ve sonraki genişleme dönemlerinin aksine bir istikrar aralığına işaret ettiği dikkatimizi çeker.

37 Parker (1974 a, 529–530, italikler eklenmiştir).

38 Spooner (1956, 8).

39 Spooner (1956, 35–36).

40 Bkz. Mauro (1961 a, özellikle 16–17). Mauro’nun tek bir kategori olarak ele almasının eleştirisi Mata ve Valerio’da bulunabilir. (1978, özellikle 118–120).
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://manteyp.org>

TABLO – 1

Beş Bölgeye ve Bu Beş Bölgeden Tüm Dünyaya Yapılan Kıtalararası Ticaretin Düzeyinin Önceki Yüzyılla İlişkili Olarak Karşılaştırılması.^a

Bölge	Yüzyıl		
	16.	17.	18.
Avrupa	Artış	Sabit	Artış
Afrika	Sabit	Artış	Artış
Ilıman Amerika	(Sıfıra yakın)	Artış	Artış
Tropikal Amerika	Artış	Sabit	Sabit
Asya	Artış	Düşüş	Düşüş
Tüm Dünya	Artış	Sabit	Artış

^aMauro'dan uyarlanmıştır, 1961 a.

Geride kalan önemli bit değişken olarak nüfusa dönecek olursak nüfusbilimcilerin tahminlerinin dar aralıklarda gidip geldiğini saptarız. On yedinci yüzyıl Reinhard ve Armengaud tarafından “hafif gerileme (*recul*) olmasa da durgunluk” dönemi olarak nitelendirilmiş, fakat “on dördüncü yüzyılda görülen cinsten bir felaket [kriz] tanımı” *yapılmamıştır*⁴¹ ve Fr. Roger Mols “on yedinci yüzyılın kendisini yıkıma uğratan kötü krizlere rağmen nüfus açısından küçük bir artışta bulunmuş olduğunu” söyler.⁴² Küçük düşüş, küçük artış-kısacası bir eşitlik.

1600–1750 arası dönemin (B dönemi) 1450 ya da 1500–1650 dönemiyle (A dönemi) ve gerçekte 1750’den sonraki dönemle karşılaştırıldığında, bu dönemin genel Avrupa ekonomik motifleriyle ilgili bu araştırmadan çıkan ekonomik bir düzlük, bir mola, kaygı ve toparlanma zamanı resmiydi. Fakat bu 1300’den 1450’ye kadar varolan “feodalizm krizi” anlamında bir “kriz” miydi?⁴³ Öyle gözükmemekle birlikte, “başlıca belirtileri aynıdır”; 1650–1750 “bunalımı geç Ortaçağların ciddi ekonomik çöküşünden çok daha hafif türdeydi.”⁴⁴ Eğer bu doğruysa, açıklanması gereken tam olarak budur

41 Reinhard ve Armengaud (1961, 114).

42 Mols (1974, 39); J. De Vries 1600’deki 100’lük bir endeks için 1700’de bir 106’lık (1750 için de 126’lık) bir endeks hesapları; fakat Doğu Avrupa’yı hesaplamaları dışında tutar, bu da endeksi daha da düşürecek bir etki yapmalıdır (1976, 5. Tablo I).

43 Bkz. Wallerstein’deki tartışmam (1974 I. bölüm).

44 Slicher van Bath (1963 a, 206).

ve bizim sunduğumuz açıklama 1600–1750 arasındaki daralmanın 1300–1450 arasındakiin aksine bir “kriz” *olmadığı*, çünkü tepenin aşıldığı, köşenin dönüldüğü ve feodalizm krizinin temelde çözüldüğü şeklindeydi. On yedinci yüzyıldaki daralma, işleyen kapitalist bir dünya-ekonomisi içinde bir küçülmeydi. Bu, dünya çapındaki birçok küçülmenin ya da bu sistemin yaşayacağı küçülmelerin ilkiydi; fakat sistem çoktan dünya-ekonomisi içerisindeki siyasî olarak egemen tabakanın çıkarlarına sığınmıştı; bu tabakanın enerjilerinin *grosso modo* (kabaca) olduğu ortaya çıkmış ve bunlar ortak olarak sistemi yıkmaya değil, bunun yerine onu ekonomik bir daralma döneminde bile kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde çalıştırma yollarını bulmaya yöneltmişti.

Kapitalist tabaka on yedinci yüzyılda karışık bir torbaydı; uyumlu bir sınıf oluşumu göstermiyordu, kendisinin tam olarak bilincinde, yönetme ve aynı zamanda kazanma hakkında emin bir sınıf da oluşturmuyordu, fakat büyük zorluklar karşısında kâr etme yeteneğine sahiptiler. Jeannin’in, 1600 dolaylarında yaptıkları oldukça karmaşık hesaplamaların bazılarını açıkladıktan sonra Danzig tüccarları hakkında söylediği gibi: “Hesaplama biçimleri tüccarların kâr-mekanizmalarını anladığını göstermektedir. En somut anlamı içerisinde ‘ticaret koşulları’ kavramını anladıklarını gösterecek şekilde ticaret yapıyorlardı.”⁴⁵ Değişen ticaret koşullarından çıkarılabilecek olan kârların gözden geçirilmesi bizi bu dönemin ekonomik davranışıyla ilgili temel açıklamaya yöneltmektedir. Vilar’ın da önerdiği gibi, fiyat dalgalanmalarından çok fiyat “hareketlerindeki fark” üzerinde yoğunlaşmalıyız.⁴⁶

Bu farklılıklar hem zaman silsilelerini, hem de coğrafi yerleri içermektedir ve bunların önemi sadece elde edilebilecek kârlarda değil, bir bütün olarak sistem üzerindeki etkilerindedir. Topolski küçülmenin, “ekonomik etkinliğin zayıflamasının neden olduğu bir duraklama, durgunluk ya da resesyon anlamında bir genel ekonomik kriz olmadığını” söyler; bu daha ziyade bir bütün olarak sistem içinde “artan dengesizliğin”⁴⁷ damgasını vurduğu bir dönemdi. Ar-

45 Jeannin (1974, 495).

46 Vilar (1961, 114).

47 Topolski (1974 a, 140) Ralph Davis de fiilen aynı şeyi söylemektedir: “Genel ekonomik gerilemeden çok daha çarpıcı olanı gelişme çizgilerinin ıraksaması şeklindeydi” (1973 b, 108). Topolski’nin “durgunluk” terimini reddetmesini Ruggieri Romano’nunkiyile karşılaştırın: “On yedinci yüzyıl nedir?... Tanımlar çok fazla olmakla

tan dengesizlik küçülmenin karşısına yerleştirilecek bir şey değildir; bir küçülme döneminde dengesizlik gerçekte kapitalizmin temel mekanizmalarından biri, sermayenin belli yerlerde toplanmasını ve artan birikimini sağlayan faktörlerden biridir. Vilar'ın açıklaması iyi bir açıklamadır; "Her genel koşulda, farklı ülkeler farklı tepkide bulunur, ortaya çıkan artan dengesizlikler, sonuçta, tarihi oluşturur."⁴⁸

Şimdi Sella'nın deyişiyle "ekonomik eylemlerin coğrafi dağılımındaki dramatik değişimlerine" dönelim.⁴⁹ Bunu yaparken alışılmış bilimsel ümitsizlik tarzından uzak duracak "genellemelerden sakınacağız."⁵⁰ Burada Fernand Braudel'in kesinliğe yaptığı ilaveyi hatırla turalım; "bir tek konjonktür olmadığı için üst üste binen, aynı anda gelişen bir dizi tarihi tasavvur etmeliyiz"⁵¹ Temel coğrafi ayrımlar genel bir mutabakat meselesidir; bununla birlikte detaylar konusunda çok fazla anlaşmazlık olduğu kesindi. Hobsbawm'ın "genel kriz" tartışması "burjuva devrimi" geçirmiş olan Devletlerin nispi bağışıklığını" kaydeder, o burada Birleşik Eyaletler ve İngiltere'yi kastetmektedir.⁵² Bir başka tartışmada ise "Avrupa ekonomisini" dört bölgeye ayırır; bunlardan üçünün bir anlamda ekonomik olarak gerilediği vurgulanır (bunları birbirine karşı derecelendirme girişiminde bulunulmaz.) Bölgeler "Akdeniz-Ortaçağların eski 'ge-

birlikte bir tek tanıma kolaylıkla indirgenebilirler: 'Ekonomik durgunluk' asrıdır. Bu sadece bir izlenimdir, fakat kesinlikle inanıyorum ki bu kolay muhakemenin arkasında yalnızca bir veri vardır: Fiyat tarihi... Fakat bu iyi bir ölçüt müdür? Öyle olduğuna inanmıyorum" (1962, 481-482).

- 48 Vilar (1974, 52). Bu nedenle Morineau'nun on yedinci yüzyıl için bir B-evresi kavramını bütünüyle çürütme girişimini kabul edemiyorum. O şöyle der: "Gelişme aralıkları mı? Bu kolektif cilt için seçilen başlık budur. Önermelerle ve birçok muğlak kavramla doludur. Rostow tipi bir büyüme, on altıncı yüzyıla ilgili iyimser bir görüş, on yedinci yüzyıla ilgili olarak ise kötümser bir bakış açısına bağlılığı öngörmektedir... Eğer birisi İspanyol ya da Portekizli değil de Hollandalı veya İngilizse Avrupa'nın 1598'den sonraki coğrafi yükselişi oldukça nettir. Bu kartların yeniden dağıtılması ile ilgili bir sorundu" (1978 g, 575). Ancak eğer kişi tamamiyle kötümser bakışlı değilse, bir B-evresinin kartların yeniden dağıtılmasını içerdiğini varsayıyorsa ve Rostow tipi bir büyüme teorisinin tersini öne sürüyorsa o zaman kişi muhalefetin gücünden daha az etkilenmiş demektir.

- 49 Sella (1974, 390).

- 50 De Maddalena (1974 a, 274).

- 51 Braudel (1973, II, 892). Süreçlerin örtüşmesi bana Pierre Chaunu'nun kendinden eminliğini açıklar: "Düşüş normalde bir harekette değil; çevrimsel krize ait iki, üç, dört defada gerçekleşir... Bu krizlerin kronolojisi, Avrupa'nın her yerinde iki-üç yıl önce ya da sonra aşağı yukarı aynıdır. Fakat bu krizlerin görece önemi ve anlamı bir yerden diğerine değişir" (1962 b, 231).

- 52 Hobsbawm (1965, 13).

İlşmiş' ekonomileri ve Güney-Batı-Almanya"; denizaşırı koloniler"; "Baltık hinterlandı"; ve "yeni 'gelişmiş' bölgelerdir." Daha karmaşık bir ekonomik durumu olan bu dördüncü bölgede sadece Hollanda ve İngiltere değil Fransa da bulunmaktadır.⁵³ Romano'nun coğrafyası daha katlıdır.

İngiltere'de ve Hollanda ve Belçika'da krizin temelde özgürleştirici etkileri olmuştur; Fransa'da ise enerjileri açığa çıkarmamış, fakat hiç şüphesiz daha sonra meyve verecek tohumları atmıştır; Avrupa'nın geri kalanında ise, içe kapanmadan başka anlama gelmemektedir. İtalya içe kapanma başlığı altında, Avrupa'nın bu son bölgesinde yer almalıdır.⁵⁴

Cipolla Romano'nun coğrafyasına ince bir nüans ekler: "On yedinci yüzyıl İspanya, İtalya, ve Almanya için kara bir yüzyılken, Fransa için en azından 'gri'ydi. Fakat Hollanda için altın bir çağdı; İngiltere içinse altın olmasa da gümüş bir çağdı." ⁵⁵ Topolski katmanlaşma haritasını biraz farklı bir şekilde çizer ve büyük dinamizm (İngiltere ve Birleşik Eyaletler); daha az hızlı gelişme (Fransa, İskandinavya, Almanya, Bohemya ve doğu ve Orta Avrupa'daki Polonya dışındaki diğer devletler); ve durgunluk ya da gerileme (İspanya, Portekiz, İtalya ve Polonya) bölgeleri arasında ayırım yapar.⁵⁶ Grup olarak, coğrafi sınıflandırmalar ayrıntılarda çeşitlilik göstermekle birlikte, uyumlu gözükmektedir.

Şimdi karmaşanın daha büyük gözükteği geçici sınıflandırmalara bakalım: Daralmanın tarihleri ülkeler arasında değişiklik göstermektedir ve nominal ve gümüş cinsinden fiyatlarda çeşitlilik mevcuttur; analistlerin belli ülkeler ve belli türden fiyatları için bile anlamadıkları görülmektedir. Braudel ve Spooner fiyat verilerini gözden geçirirken öne sürdükleri tez basittir: "On altıncı yüzyılın sonu da başı gibi tespiti zor bir olgudur."⁵⁷ Altın ve gümüş fiyatları açısından "güneyde 1590 ve 1600; kuzeyde 1620 ve 1630 ve belki de 1650 arasında" yukarı yönlü seküler trendin terse döndüğünü tespit ederler. Fakat nominal fiyatlar açısından, birbirini izleyen hare-

53 Hobsbawm (1958, 63).

54 Romano (1974, 194).

55 Cipolla (1974, 12). Schöffer Hollandalı tarihçilerin genel bir Avrupa krizi kavramına katkıda bulunma konusundaki tereddütlerinden söz eder: "Bu genel kriz Hollanda'nın Altın Çağı ile nasıl bağdaşır?"

56 Geremek tarafından nakledildiği gibi (1963).

57 Braudel ve Spooner (1967, 404).

ketlerden oluşan oldukça farklı bir desen görürler; birisi 1620'lerde Almanya'da; birisi yüzyılın ortasında Siena, Exeter, Ragusa, Napoli, Amsterdam, Danzig ve Paris gibi farklı şehirlerde; biri de "çok sıra dışı olarak", 1678'de Kastilya'da, "Nominal fiyatların, "sadece İngiltere örneğinde ve çok yakından Hollanda örneğinde gümüş fiyatlarını izlediğini" söylerler. Burada bu iki ülkenin nasıl yeniden ortaya çıktığına dikkat edin. Bütün diğer ülkelerde on yıldan başlayarak, Kastilya örneğinde olduğu gibi üç çeyrek yüzyıla kadar çıkan bir aralık söz konusudur. "Bu muhtelif ülkelerde nominal fiyatları yüksek tutan art arda gelen enflasyonlardır."⁵⁸

Burada izlenilmesi gereken çok değerli bir ipucuna sahibiz. Dünya-ekonomisi daralırken enflasyon nispi gerileme biçimlerinden biri olabilir mi? Nominal enflasyonun derecesi, özellikle de altın-gümüş fiyatları cinsinden ölçülürse, nispi bir gerilemenin ölçüsü müdür? Çeşitli tarihleri (ki bunlar için tespit ölçüleri hiçbir zaman açık değildir) gözden geçirirken bu soru akılda tutulmalıdır. Slicher van Bath'a göre, bunalım İspanya'da 1600 civarında, İtalya'da ve orta Avrupa'nın bir kısmında 1619'da Fransa'da ve Almanya'nın bir bölümünde 1630'da, İngiltere'de ve Birleşik Eyaletler'de 1650'de başlamıştır.

Fransa'da ve Almanya'nın bir bölümünde 1630'da, İngiltere'de ve Birleşik Eyaletler'de 1650'de başlamıştır. Bunalımın en kötü dönemi orta Avrupa'da 1640 ve 1680, Birleşik Eyaletler'de ise 1720 ve 1740 arasındaydı. İngiltere ve Fransa'da 1730'da Almanya'da 1750'de ve Birleşik Eyaletlerde 1755'de sona ermişti. "Ekonomik olarak daha çok gelişmiş İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler bunalıma daha uzun direnebildi. Ana üreticiler –ki bunlar on yedinci yüzyılda Baltık bölgesindeki tahıl üreten alanlardı– neredeyse tamamıyla savunmasızdı."⁵⁹

Gümüş fiyatlarını kullanan Vilar, iki önemli örüntü tespit eder-biri gerilemesi daha önce (1600 ve 1610 arasında) başlayan ve ayrıca daha önce (1680 ve 1690 arasında) sona eren İspanya'da ve Portekiz'de; diğeri ise 1650–1660 arasında başlayan ve 1730–1735 arasına kadar devam eden kuzey Avrupa'da. Fransa bu sınıflandırmada yarık bir ülke olarak görünür; "Marsilya'nın, Akdeniz'in konjonktürüyle

58 Braudel ve Spooner (1967, 405).

59 Slicher van Bath (1965 b, 136). Baltık bölgesindeki bunalım için benzer bir zaman periyodu, onu 1620'lerden 1760'lara dayandıran Maczak ve Samsonowicz'de bulunur (1965, 82).

bağlantılı Midi burada İspanya'ya Beauvais'den daha yakındı.”⁶⁰ Chaunu da aynı iki örüntüyü görür: “Akdeniz ve Hispano-Amerika'nın vaktinden önce gelişmiş trendiyle, Kuzey'in ve Baltık'ın, oldukça paradoksal olarak Brezilya ve Hint Okyanusu'nun ilişkili olduğu, geçmiş trendi.”⁶¹

Ancak Abel 25 yıllık gümüş cinsinden-tahıl fiyatlarına dayanarak oldukça farklı bir gruplandırma yapar. O bu ortalamaları on yedinci yüzyılın ikinci yarısında ve on sekizinci yüzyılın ilk yarısındaki genel bir aşağı trend olarak özetler.⁶² Bunun İngiltere, İspanyol Hollanda'sı, Fransa, kuzey İtalya, Birleşik Eyaletler, Danimarka ve Polonya için geçerli olduğunu, ama aynı şeyin, “fiyat eğrileri on yedinci yüzyılın son çeyreğinden itibaren yukarı yönlü olan Almanya ve Avusturya için söz konusu olmadığını söyler.”⁶³

Aslında, Abel'in tablosuna daha yakından bakıldığında çok daha karmaşık bir resim ortaya çıkar; burada iki gerçek belirgin olarak görünür. Birincisi, Polonya'nın belirgin biçimde yüksek ve Almanya'nın ise düşük olduğu 1650'de en büyük fiyat aralığı gerçekleşir görünmektedir. İkincisi, Polonya 1650'de en yüksek fiyatlardan 1725'de en düşük fiyatlara giden zaman içerisinde, en geniş çeşitliliği gösterir. (Almanya'nın normdan sapma derecesi çok daha küçüktür.) Polonya'nın bu dikkat çekici salınımı bir açıklama için genel bir çerçeve aranırken ihmal edilmemelidir; fakat şimdilik Almanya'yı ele alalım, çünkü Almanya'nın “gerilemesinde” Otuz Yıl Savaşları'nın rolü sorunuyla ilgili olarak geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

Theodore Rabb, 1962'nin literatürünü gözden geçirirken, iki düşünce okulunu tanımlamıştır. Bunlardan birincisi “felaket getiren savaş” okulu ve ikincisi (Otuz Yıl Savaşları'nı son darbe olarak nitelediren) “erken çöküş” okulu idi.⁶⁴ Friedrich Lütge birinci okulun güzel bir örneği olarak görülmektedir. Ona göre, Almanya'nın 1560 ve 1620 yılları arasındaki ekonomisi gelişmekteydi. Denizaşırı ticaretle uğraşıyordu ve mamul mallar hem yaygındı hem de kârlıydı. 1620'den sonra, bu artık geçerli değildi ve bundan dolayı o, Otuz

60 Vilar (1974, 303). Bu şekilde Vilar Baehrel'in başka şekilde tutarsız tezlerini (1961) Fransızlara ait ve onlarla ilgili genel tezlerle uyuşturmaya çalışır.

61 Chaunu (1962 b, 251–252).

62 Abel (1973, 221).

63 Abel (1973, 222, 223, tablo no.37).

64 Rabb (1962 b, 40).

Yıl Savaşları'nın araya giren kilit değişken olduğu sonucuna varır. ⁶⁵Slicher van Bath'ın buna cevabı tipiktir: "Otuz Yıl Savaşları sorumlu olamaz, çünkü Almanya'daki gerileme on altıncı yüzyılın ikinci yarısında zaten başlamıştı."⁶⁶ Bu tartışmayı çözümlemek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin Carsten, savaş öncesi gerileme tezine şüpheli bir yaklaşımla bakar:

Alman kasabalarının 1618'den önce çökmüş olduğu kabul edilebilse bile, bu genel bir çöküş anlamına gelmiyordu; çünkü ekonomik aktivite şehirlerden kırsala taşınmış olabilirdi. Gerçekte, on altıncı yüzyılın bir barış ve zenginlik, artan tahıl ihracı ve hızla artan tahıl fiyatları dönemi olduğu kuzeydoğu Almanya'da, durum tam olarak buydu.⁶⁷

Kasabaların çöküşü mutlaka bir olumsuz ekonomik işaret olarak alınamaz. Tabii ki! Bu periferileşmenin bir işaretidir.⁶⁸ Carsten buna ek olarak, yakından incelediği Yukarı Baverya'da 1608'den önceki dönemin "yavaşça artan bir zenginlik zamanı" olduğunu tespit eder. Bu nedenle, "daha ayrıntılı araştırma ve inceleme" olana kadar ihtiyat tavsiyesinde bulunur.⁶⁹ Carsten kolektif bilgisizliğimiz üzerinde ısrar ederken, Rabb kolektif bilginizin "Almanya'da mutlak zenginlik ve çöküşün [Otuz Yıl Savaşları öncesinde] sık sık yan yana görüldüğünü" belirtir. Aynı zamanda bir ihtiyat uyarısında da bulunur.

Çöküş bölgelerinin belli bir azınlık içinde olması, 1618'den önceki mücadelenin farklı olması çok kötü olarak nitelendirilmesini imkânsız kılmaktadır. En iyi ifadeyle, Otuz Yıl Savaşları daha önce var olmayan genel bir çöküş başlattı; en kötü ifadesiyle, zenginlik ve refahın yerine felaketi geçirdi.⁷⁰

Üçüncü bir düşünce biçimi Kamen'e aittir. O "savaşın Almanca konuşan toprakların çoğu için felaket getirdiğine şüphe olmadığını" kabul eder, ancak "tartışmanın yanlış olduğunu" zira "Almanya adı verilen ekonomik ve siyasî birliğin tek olmadığını" ve "savaş öncesi

65 Bkz. Lütge (1958, 26-28).

66 Slicher van Bath (1963, 18); bkz. Abel'deki (1967, 261).

67 Carsten (1956, 241).

68 Carten'in kendisine göre, bu dili kullanmasa da, bu iyi bilinir. Toprak sahibi soyluların yükselişinden ve küçük kasabaların birçoğunu körelten, yabancı tüccarlarla doğrudan ticaretten söz eder (1956, 241).

69 Carsten (1956, 241).

70 Rabb (1962 b, 51).

ve savaş dönemi çöküşü arasında ayırım yapmanın çoğunlukla gerçekçi olmadığını” ileri sürer.⁷¹

Bütün bu ulusal “ekonomik” ölçümler Otuz Yıl Savaşları’nın Avrupa’da görülen genel ekonomik daralmanın hem siyasî sonucu hem de işareti olduğunu doğrudan dikkate almaz. Bu savaşı tamamen Avrupa bağlamında ele alan büyük bir teşebbüs J.V. Polisensky tarafından yapılmıştır. Ona göre savaş;

İdeolojik olarak çatışan iki uygarlığın örneği olarak görülebilir. Hümanizma’nın mirasından kaynaklanan, Protestanlıkla karışan ve Birleşik Hollanda’yı modeli olarak olan bir kavramın, İspanya örneğini izleyen Katolik-Hümanist diğeriyle çarpışması, sonuçta siyasî cephelerin gelişmesi ve güç koalisyonları için hareket noktası olmaktadır.⁷²

Avrupa çapındaki bu savaş o zamanki kapitalist dünya-ekonomisinin ilk dünya savaşı olarak düşünülebilir. Polisensky, ihtiyatlı şekilde de olsa bu noktayı vurgular.

Erken 17.yy Avrupa’sında çarpışmanın genelleştirilmesi için ön şart, bir ekonomik birlik olmasa da, en azından bir alışveriş çatısının ve çekim merkezi Baltık, Atlantik ve Akdeniz arasındaki tüm bölge olan bir dünya pazarının ilk işaretlerinin hazır bulunmasıydı.⁷³

Vajnshtejn’in “çatışmanın ötesinde” olan temel iddiası “Otuz Yıl Savaşları’nın Hollanda devrimiyle ve İspanya’dan bağımsızlık hareketi hikâyesiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu” tezine, Polisensky şunu ekler: “Bir yerli burjuvazi tarafından yönetilen devrimin tüm Avrupa’daki taraftarları için nasıl kâbus haline gelebildiğini tam olarak

71 Kamen (1968, 44, 45, 48).

72 Poliřenský (1971, 9). Parker benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı’yla bir benzerlik kurar. (1976 a, 72); fakat Poliřenský’de yanlış yoruma karşı uyarıcı sonraki cümleye dikkat edin. Savaşın bir tarafta kapitalizmin öncüsü ve burjuvazi ile diğer tarafta ‘eski rejimin’ temsilcisi ve feodal aristokrasi arasında bir çatışma olduğunu ileri sürmek kaba bir basitleştirme olur.

73 Poliřenský (1971, 258). Bundan “savaşın patlak vermeden önce gerçekleşmekte olan belli sosyo-ekonomik değişiklikleri hızlandıracak bir katalizör olarak görev yaptığı sonucu çıkıyordu” (s. 259). Bu bir dönüm noktası değildi. “Otuz Yıl Savaşları zaten var olan ekonomik gelişme eşitsizliğin altını çiziyordu. Bu ticaret yollarının gidiş yolunu ya da ticari anlaşmaların yoğunluğunu değıştirmede” (s. 260, italikler eklenmiştir). Hroch ayrıca “gelişen üretim güçleriyle durağan kalan üretim güçleri” arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak analiz eder. “Bu çatışma da Avrupa çapında bir pazara yönelik mal üretiminin gelişmesinin bir sonucuydu” (1963, 542). Bununla birlikte, çatışmayı “feodal sınıfın kendi içerisinde “ görür (s. 541).

bilmek zorundayız.”⁷⁴ Ona göre, “Hollanda faktörü” çatışmanın genelleşmesinde sadece anahtar rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda en önemli sonuç gerçekte Hollandalıların tüm Avrupa’daki zaferi olmuştur. Savaşın tam olarak Hollandalıların üstün olduğu zaman sona erdiğini belirtir:

1645’te Hollanda donanması ilk defa Bogaz’ın ve Baltık ticaret yollarının kontrolünü el geçirdi. Hollanda eyaletinin ve Amsterdam şehrinin tüccar aristokrasisi artık İspanya’yla tek galibi Fransa olacak bir savaşı sürdürmek için bir neden görmüyordu...

[Birleşik Eyaletlerin ve İspanya’nın 1648 Ocak’ında yaptıkları] ayrı barış hem Cumhuriyetin İspanya üzerinde hem de Hollanda’nın Orange Prensi ve Hollanda’nın geri kalanı üzerinde bir zaferiydi. Bu aynı zamanda Amsterdam’ın bütün diğer Hollanda çıkarları üzerindeki açık zaferi olarak görülebilir ve savaşın sona ermesi Orange’lı Maurice’in otuz yıl önce yere serdiği aynı kentsel oligarşinin ayrıcalıklarını güçlendirdi.⁷⁵

Burada 1566 gibi erken bir zamanda gerçekleşen Hollanda bağımsızlık savaşı, Hollanda Devrimi’nin –Polisensky’nin deyiimiyle “Hollanda savaş döneminin” (1621–1625) başlangıcı olan– 1621’e kadar tüm Avrupa’da bir yangına dönüşmemesini nasıl açıklayacağımızla ilgili önemli bir soru ortaya çıkar. ⁷⁶ Bunun Romano’nun 1619–1622 kriziyle ilgisi yok mudur?⁷⁷ Pek tabii ki bundan da öte bir durum söz konusudur. Zira o yılların şiddetli krizinin önceden haber verdiği Avrupa çapındaki küçülme⁷⁸ siyasî kontrolün bedelinin daha yüksek olduğu; askerî yıkımın ortaya çıkardığı masrafların taraflara bir daralma anındaki zayıf ticari pozisyonundaki kayıplardan daha düşük gözüktüğü anlamına geliyordu. Bu anlamda Birleşik Eyaletler bir kumar oynadı ve kazandı. Özellikle, yıkım anlamındaki savaş masraflarının çoğunluğunun gerçekte Almanya ve bu arada Bohemya tarafından ödendiğini unutmayalım.⁷⁹ Bu nedenle Kainen Almanya ile ilgili tartışmanın “bir yanlış” olduğunu görmekte haklıdır. Bu sorun Otuz Yıl Savaşları olmasaydı Almanya’nın çökeceği

74 Polišenský (1971, 264).

75 Polišenský (1971, 236–237).

76 Bu Polišenský’nin beşinci bölümünün başlığıdır (1971).

77 Bkz. Romano (1962).

78 Bkz. Wallerstein (1974, 269–273)’deki tartışmam.

79 “Bohemya’nın yaşadığı ekonomik trajedinin derecesi açıktır” (Polišenský, 1971, 294). Bu İsviçre için de geçerlidir; bkz. Kamen (1968, 60)’daki tartışma.

ya da çökmeyeceğiyle ilgili değildir –bu tamamıyla anlamsız bir hipotezdir. Otuz Yıl Savaşları'nın müdahalesi dünya-ekonomisindeki trendin tersine dönmesine bir tepkiydi; dolayısıyla savaş ekonomik rollerin yeniden dağıtıldığı ve ekonomik farklılıkların yoğunlaştığı durumlardan biri haline geldi.

Çeşitli incelemeleri ve sentezleri özetleyecek olursak şu tabloyu çizebiliriz. 1600–1650 yılları arasında (1300–1350 arasında olduğu gibi), ekonomik büyüme dönemi sona ermiş görünüyordu. Bu büyümenin temelde fiyat açısından tanımı, savaş-arası döneme fiyat tarihçilerinin yaklaşımı, yanlış değildir; fakat çok yanıltıcıdır zira fiyatlar, tanım itibarıyla, görecelidir. Bir fiyatın sadece belli bir pazarın tüm eş zamanlı fiyat dizileri bağlamında önemi vardır. Fiyatlar hiçbir zaman genel olarak çıkıp inmez; *kimi* fiyatlar çıkarken diğerleri düşer. Sona eren büyümeler sadece nominal fiyatların gayet soyut ölçüsünü içermiyordu; bunlar gerçek maddi ürünleri içeriyordu. İlk ve belki de en önemli büyüme hem dönüm başına düşen mahsul ve hem de tahıla ayrılan toplam dönüm açısından tahıl üretimindeydi. Bu ikinci büyüme toprak ıslahı (*bonification*) ve aynı zamanda otlak ya da şarap üzümü üretimi için kullanılan toprakların tahıl üretimine ayrılmasıyla gerçekleştirildi. Bu çeşitli yer büyümeleri, tabii ki, tahılın ticari koşullarının diğer ürünler karşısında daha kazançlı bir hal alması sonucu ortaya çıktı.

Buna ek olarak, en azından diğer dört reel alanda da büyümeler söz konusuydu; (a) O dönemdeki artışı ve düşüşü gıda maddeleri arzıyla yakından ilişkili olan nüfus; (b) hem ileri hem geri dönük bağlantılarında nispeten parasallaşan ve yüksek oranlarda ücretli istihdam yaratan, dolayısıyla, nispeten düşük ya da asgari azalan reel ücretlerle aynı doğrultudan hiçbir zaman çok fazla çıkmayan, *kentsel* “endüstri”; (c) birçok biçimdeki (değerli maden, *kâğıt*, kredi) para stoku; (d) kırsal ve kentsel, çok sayıda *marjinal* girişimci. Bunların hepsi bir bütün olarak ekonomik tedbirler anlamında büyümeyi içerir ve bunlar ekonominin ara sektörlerinin çoğunda hiçbir zaman tek biçimli değildir. Bu nedenle onları küresel ekonomik pazarların sınırlarından çok siyasî birimlerin sınırları içerisinde ölçmek, ekonomik anlamın kavranamayacağı kısmi bir tablo çizer; dolayısıyla daha büyük bir bütün dikkate alınmadıkça siyasî sonuçlar açıklanamaz.

1300/1350 ve 1600/1650 yılları civarında bu genişlemeler büyük oranda benzer nedenlerle sona erdi. Bununla birlikte, büyük oranda

farklılık gösteren şey, büyümenin sonuna verilen sistemik tepkilerdi. Nicel anlamda farkı kolayca görebiliriz. 1300'den 1450'ye kadar olan dönem, önceki yükselişle aşağı yukarı benzer çeşitli ölçeklerde bir *düşüşü* içeriyordu; öte yandan 1600–1750 arası dönem ölçülerde bir *istikrar kazanma* dönemini temsil ediyordu. 1450–1750 eğrisi 1150–1450'nin bir dağ zirvesine benzeyen eğrisinden ziyade bir düzlük gibi görünmektedir. Ancak bu yapısal farklılığın sadece dış kabuğudur. 1300–1450 resesyonu Avrupa feodalizminde bir sosyal yapı krizine neden olmuş; öte yandan 1600–1750 resesyonu Schöffers'in deyiimiyle bir “güçlenme ve örgütlenme dönemine” yol açmış;⁸⁰ Chaunu'nun deyiimiyle “kolay gelişmenin sonu ve verimli güçlüklerin başına” işaret etmiştir.⁸¹ Peki ama neyle ilgili güçlenme ve verimli güçlükler? Buna verilecek tek makul cevap bir bütün olarak kapitalist dünya-ekonomisi olacaktır.

Burada 1600–1750 dönemindeki küçülmenin sistematik olarak yapıcı özelliklerinden bazılarına değinelim. Birincisi ve aşırı vurgulanması güç olan, bu dönem devlet yapılarının güçlenmesine şahit olmuş, en azından merkez devletlerde ve gelişen yarı-periferi devletlerinde bu küçülmeyle baş etmenin bir yolu olmuştur; öte yandan 1300–1450 arasındaki benzer küçülme toprak sahibi soylular arasında her iki taraf için de yıkıcı, şiddetli bir savaşa neden olmuş, feodal Avrupa'da fiili bir *Götterdämmerung* ortaya çıkmıştı. On yedinci yüzyılda savaş ve yıkım bilinmeyen sözcükler değildi; ancak bunlar yönetici sınıfın kitlesel kısımlarıyla aynı karakterde değildi. Savaş biçimleri değişmişti; paralı orduların kullanımı yaygın hale gelmişti; her şeyden önce on yedinci yüzyılın savaşları baronlar arasında olmaktan çok devletler-arasındaydı ve bu herhangi birinin ekonomik gücünün artmasına hizmet edebiliyordu. Elliot'un sözde kriz tartışmasında ortaya koyduğu gibi: “On altıncı ve on yedinci yüzyıllar Avrupa yaşamının dokusunda gerçekten büyük değişikliklere şahit oldu, fakat bu değişiklikler aristokratik, monarşik devletin esnek çatısı içinde meydana geldi.”⁸² Esneklik tam olarak daralmaların kriz halini almasını engelleyen şeydir.

İkinci olarak, bir yerlerde sürekli bir ekonomik aktivite vardı ve bu çok yakından zenginlik işareti gibi görünüyordu. En belirgin

80 Schöffers (1966, 106).

81 Chaunu (1627, 263).

82 Elliott (1969, 265).

örnekleri sayıyorum: Hollanda'nın Altın Çağı, Almanya'nın geç on yedinci yüzyıldan itibaren yükselişi, İngiliz tarımındaki sürekli iyileşme ve kısacası, "bu karanlık ve zor on yedinci yüzyılın bütününde sonsuz sayıda küçük gelişmenin bir araya gelişi."⁸³ Bu gibi daha az gözlenen olgular, Romano'yu hatırlattığı gibi, toprak ıslahının hiç-bir zaman durmadığı gerçeğini içerir:

Toprak ıslahı mı (*bonifische*)? Bu on yedinci yüzyılda devam etti; buna yapılan masraflar sadece parayla ödenmiyordu, aynı zamanda ve daha çok *carvéeler*, hizmet, haraç gibi yollarla ödeniyordu. Bu anlamda, "on yedinci yüzyılda tarımsal üretimin diğer türlerin aksine neredeyse hiç azalmadığı söylenebilir."⁸⁴

On yedinci yüzyılda birçok girişimcide "güvenli ve kârlı yatırım alanları olmadığı" düşüncesinin oluşması bizi şaşırtmamalıdır.⁸⁵ Bu, her şeyden önce daralmanın anlamlarından biridir. Chaunu on yedinci yüzyılı "kârın geri çekildiği fakat muzaffer kiranın egemen olduğu bir yüzyıl"⁸⁶ şeklinde tanımlarken bizi bu şekilde yanıltmaktadır. Gerçekte kapitalist dünya-ekonomisinin *merkez* ülkelerinde tarımsal yatırıma *yönelik* bir hareketi tanımlamaktadır.

Hobsbawm kapitalizm tarihinde bir paradoks bulmaktadır:

Biz bu nedenle kapitalizmin zaten büyük oranda kapitalist olan bir ekonomide gelişebileceği, zira kapitalist olmayan bir ekonomide kapitalist güçlerin kendilerini egemen ekonomiye ve topluma uydurma eğiliminde olacağı ve dolayısıyla yeterince devrimci olamayacakları şeklinde bir paradoksla karşı karşıya kalıyoruz.⁸⁷

Fakat baskın şekilde *endüstriyel* bir kapitalist dünya-ekonomisinin sadece zaten varolan bir kapitalist dünya-ekonomisinden çıkabilmesi –ki olan da tam olarak buydu– gerçekten bir paradoks mudur? Kapitalist dünya-ekonomisinin 1600 ve 1750 arasındaki dönemde direnç gösterip istikrar kazanması, 1300 ve 1450 arasında gerçekleşemedi. (Bunun nedeni tam olarak 1150 ve 1300 arasındaki genişlemenin henüz Avrupa'daki feodal yapının zincirlerini kıramamasıydı.) Bu

83 Chaunu (1967, 263).

84 Romano (1962, 512); paragraftaki turnak işareti Bulferetti'ye aittir (1953, 44, n.77).

85 Minchinton (1974, 160).

86 Chaunu (1967, 264). Spooner toprağın bu sıradaki ticari servet kaynaklarından sadece biri olduğunu belirtir. Diğerlerini de Otuz Yıl Savaşları, devletler, büyük şirketler ve yeni teknoloji olarak sıralar (1970, 100–103).

87 Hobsbawm (1960, 104).

nedenle on yedinci yüzyıl, sözde sanayi devriminin – ekonomik, politik, entelektüel ve sosyal- hamlesine yol açabildi.⁸⁸

Mesela, geç Ortaçağlar'da örneği olmayan töre devrimini, on yedinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla zahitçe bir cinsel ahlâk anlayışının sürekli artışını ve bunun aile yapıları üzerinde onları kapitalist bir dünyaya uyma yönünde yaptığı etkiyi göz ardı etmemeliyiz. Chaunu, alışıldığı gibi idealist benzetmeleriyle; biraz ikna olmuş görünmekle birlikte hedeften çok da uzak sayılmaz.

On yedinci yüzyıl, töre bağlamında, belki de tek devrimci yüzyıl, geleneksel uygarlık açısından yerleşmiş inanç ve alışkanlıkların yıkıldığı yüzyıldır! Böylece, oldukça paradoksal biçimde, Malthus devriminin önkoşullarından birisi gerçekleşmiştir.⁸⁹

Burada tekrar paradoksun nerede olduğunu soruyoruz? Gerçekte, Endüstri Devrimi'nin on yedinci yüzyılda zaten devam edip etmediği sorusunu sorabiliriz. Charles Wilson şu fikirleri öne sürme cesaretini göstermiştir:

Sözde Endüstri Devrimi'nin ekonomik gelişmesiyle, on yedinci yüzyıl Hollanda'sı arasında mutlak bir fark var mıydı? Çoğu tarihçi bu soruya "Evet vardı" şeklinde cevap verecektir. Fakat o kadar emin olabilir miyiz?... Hollanda gemi yapıcılığı, çağdaş kavramlarla ifade edecek olursak, –taşıma mühendisliğinin on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi- temel bir endüstriydi.⁹⁰

1600–1750 arasındaki dönemin dünya-ekonomisinin önemli bir sürecini sürdürdüğünü ve ilerlettiğini unutmayalım: Braudel ve Sponner'in yaptığı araştırmanın gösterdiği gibi, Avrupa'nın üç ana fiyat bölgesindeki fiyat farklılıklarının sürekli biçimde bozulması.

On sekizinci yüzyılın başlarından itibaren [maksimum ve minimum fiyatlar arasındaki] aralığın kapanması fiyatların Avrupa çapında nasıl yakınsamaya başladığını gösterir... Aşırı-sömürü ile fiyat farkları sayesinde, ticari kapitalizm bir eşitsizlik sürecine, iletişim

88 Önceki dönemin aksine bu dönemin başarısı Chaunu tarafından tespit edilmiştir. Avrupalı on altıncı yüzyılda, on üçüncü yüzyıldan itibaren en mükemmel zamanın bir dizi aletiyle ilk küresel ekonominin ağını attı. Paradoks burada değildir. Paradoks klasik Avrupa'nın 1550'den 1750'ye kadar bu mucizeyi sürdürmesi değil midir? On sekizinci yüzyıl ortaların ulaşım devriminden önce (1966 a, 277–278).

89 Chaunu (1966 a, 209).

90 Wilson (1973, 331).

kanallarının oluşturulmasına ve sonuçta başka yerlerde daha uygun koşullar arayan ilgi farklılaşmasına yol açtı.⁹¹

Vurgulamak istenen şudur. On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar sanayi hamlesini mümkün kılan kapitalist bir süreç mevcuttu ve bu süreçte esas unsur fiyatların aynı düzeye gelmesiydi.

Kapitalist bir dünya-ekonomisinin yaratıldığı ve alternatif tarihsel ihtimallerin sürekli biçimde ortadan kaldırıldığı 1450–1750 dönemiyle; benzer bir girişimde bulunulduğu fakat feodal ekonominin siyasî bağı iç çelişkileri yoluyla henüz dağılmadığı için başarısız olduğu 1150–1450 dönemi arasında, önemli bir fark gözükmemektedir. Bu önemli fark ekonominin bütününde gelir dağılımı örüntüsü içerisinde bulunabilir.

Wilhelm Abel'in sanayi öncesi Almanya'daki kitlelerin yoksulluğu ile ilgili kitabında vurguladığı temel nokta Friedrich Engels'in *Conditions of the Working Class in England in 1844*'te işçilerin içinde bulunduğu koşulların endüstrileşmeyle birlikte bozulduğu tezinin tümüyle yanlış olduğu şeklindeydi. Bruno Hildebrand'ın çalışmasını zikreden Abel'e göre "fakirlik özellikle hiç sanayi bulunmayan bölgelerde [Almanya'da] en üst seviyedeydi."⁹² Gerçekte, der Abel, kitlelerin yoksulluğu, sanayiciliğin öncesine dayanıyordu ve on altıncı yüzyıla kadar geri gidiyordu:

Reel ücretlerde en keskin düşüş on altıncı yüzyılda yaşandı. Bunun ardından, reel ücretler Almanya'da Otuz Yıl Savaşları'ndan hemen sonra, başka yerlerde ise on sekizinci yüzyılın başında yükseldi. Bununla birlikte, bu ücretler on altıncı yüzyılın ikinci yarısında-kilerden çok yüksek değildi (ve on beşinci yüzyıldaki ücretlerden çok daha düşüktü). Yoksulluk Çağı (1791–1850) bu diziyi, özellikle yeni sanayileşen İngiltere'de, yenilenen bir düşüşle tamamlar.⁹³

Abel'in kitabında vurgulanan nokta Endüstri Devrimi'nin işçi sınıflarının yaşam seviyesinde bir yükseliş anlamına geldiğiydi. Bu sorun şu anda tartıştığımız konunun dışında kalmakla birlikte, 1791 ve 1850 arasındaki döneme yaptığı gönderme bunun bir bütün olarak

91 Braudel ve Spooner (1967, 395). Achilles Amsterdam buğday fiyatının tüm Avrupa için standart haline geldiğinden söz eder (1959, 52).

92 Abel (1972, 7).

93 Abel (1972, 63). Bu olguyu İngiltere, Strasbourg, Viyana ve Leipzig'deki bir duvar ustasının aldığı reel ücretlerini (ekmek için kullanılan) buğday cinsinden gösteren bir grafikte açıklar.

dünya-ekonomisi için geçerli olmayabileceğini gösteriyor. Buradaki konumuzla ilgili olan onun 1450–1800 döneminde altsınıfın gelirinde toplam bir düşüş olduğuydu. Bu tez diğer yazılarda da destek bulmaktadır. 1500 ve 1750 arasındaki dönemi ele alan Minchinton, Avrupa’daki “talebin yapısı” ile ilgili birkaç genellemeyi tehlikeye atmıştır: “1750’de zengin olmak 1500’de zengin olmaktan daha iyidir” der ve “fakirle zengin arasındaki uçurum artmıştır” diye ekler.⁹⁴ Braudel ve Spooner da fiyat verilerine bakarak benzer sonuçlara ulaşmıştır:

On beşinci yüzyılın sonlarından on sekizinci yüzyılın başına kadar, Avrupa’daki yaşam seviyesi sürekli düştü. Bu zamandan önceki koşullarla ilgili olarak mümkün olduğunca yakın bir analiz yapmak oldukça ilginç olacaktır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda şartlar, genel anlamda, daha iyiydi. Bu dönem, birçok parlak tarihçinin öne sürdüğü gibi, bizim belirttiğimiz tekrarlanan ve şiddetli bunalımlardan önce, emek için altın çağ mı oluşturunuyordu?⁹⁵

Slicher van Bath’ın verilerinden oluşturduğum bir tabloda 1251–1850 arasında bir İngiliz marangozun reel ücretleri⁹⁶ 1251’den 1450’ye kadar sürekli bir artış göstermiş, bu dönemde neredeyse iki katına ulaşmıştır. Bu dönemden sonra şöyle ya da böyle sürekli bir düşüş yaşanmış, sonunda (1601 ve 1650 arası istisnai derecede düşük dönemle birlikte) başlangıç noktasına geri dönmüştür. Bunu yorumlamak için yeniden sözde feodalizm krizine bakmamız gerekmektedir. Perry Anderson çok doğru biçimde “feodal üretim tarzının dinamizminin tam olarak farkına varmak Ortaçağ tarih yazısının son yıllardaki en büyük kazanımlarından biri olmuştur” demiştir. O halde bu kriz başarısızlık değil başarı, “feodalizmin temsil ettiği olağanüstü kapsamlı ekonomik ve sosyal ilerleme”, üzerine kuruludur.⁹⁷ Ancak, sistem on üçüncü yüzyılda, üç ya da dört yüzyıllık sürekli genişlemeden sonra, kendisini kriz içerisinde bulmuştur.

Daha önce, bunun neden döngüsel bir ekonomik gerileme, iklim değişiklikleri ve feodal bir yapının temel çelişkilerinin seküler

94 Minchinton (1974, 168).

95 Braudel ve Spooner (1967, 429). Bkz. Ayrıca Ortaçağlar ile 1800 arasında Avrupa’da artan.

96 Bkz. Wallerstein (1974, 80, I. Tablo). Le Roy Ladurie M. Baulart’ın Parisli bir işçinin maaşının on beşinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar ulaştığı tepe noktasının 1440’tan 1498’e çıktığını gösterdiğini nakleder (1973, 434). Fanfani İtalyan reel ücretlerinin on altıncı yüzyılda %50 azaldığını belirtir (1959, 345).

97 P.Anderson (1974 b, 182).

siddetlenmelerinden kaynaklandığına inandığımı açıklamıştım.⁹⁸ Anderson'un bu tarihsel koşullarla ilgili olarak daha sonra yaptığı ayrıntılı analiz, esas olarak “bütün feodal ekonomiyi üç yüzyıl boyunca ileri iten kırsal alanların ıslahının oluşturduğu ivmenin sonunda hem toprak hem de sosyal yapı açısından nesnel sınırlara ulaşmasına” vurgu yapıyordu.⁹⁹ Anderson, sistemin sosyo-ekonomik tükenişi olarak adlandırılabilir olguyu vurgularken, Dobb ve Kosminsky tarafından öne sürülen krizin, “soylu sömürüsünün doğrusal olarak artmasından” kaynaklandığı açıklamasını “ampirik olarak sorgulanabilir ve teorik olarak da indirgemeci” bularak eleştirir; çünkü bu o dönemdeki kira ilişkilerinin genel trendiyle uyum göstermektedir.¹⁰⁰

Buradaki karmaşayı çözmek için zaman harcamaya değer. Doğrusal artış hipotezini destekleyen kimi ampirik kanıtlar gerçekte Anderson'un kendi kitabında bulunabilir. Örneğin, kitapta Ortaçağ Avrupa'sında köylü mülklerinin ortalama büyüklüğünün “dokuzuncu yüzyılda yüz dönümden on üçüncü yüzyılda yirmi ya da otuz dönüme düştüğünü kaydeder.¹⁰¹ Ayrıca o şunu da ekler, küçük soylular ile eşraf ve köylü arasında arabuluculuk yapan papaz sınıfı “tüm Ortaçağ boyunca sürekli [sosyal ve ekonomik olarak önem] kazandı”.¹⁰² Bu herhalde, ekonomik artığın büyük yüzdesinin üretici olmayan işçilere gittiği ve dolayısıyla, soylu sömürüsünde doğrusal bir artış olduğu anlamına gelmelidir. Bu durumda, “kentsel ve tarımsal fiyatlar arasındaki makasın açılmasından kaynaklanan” ünlü senyörlük

98 Bkz. Wallerstein (1974 b, 182).

99 P.Anderson (1974, 21-37). Ona göre kriz sadece tarımsal değildi: “Aynı zamanda ekonomi gelişmesine ciddi engellerle karşılaşmıştı..Yaygın bir para kıtlığı vardı ve bu da kaçınılmaz olarak bankacılık ve ticareti etkiliyordu.” Bu kıtlık Anderson tarafından madencilikteki “teknik bir engel” açısından açıklanır (1974 b, 199).

100 P.Anderson (1974 b, 198). Kendimi Hilton'un bu hipoteziyle özdeşleştirmem nedeniyle bu kampa düşme riski taşıyorum bkz. Wallerstein, 1974, 23-24).

101 P.Anderson (1974 b, 186). Özel bir konuşmada bunun kullanım oranının artmasına değil bölünebilir miraslara bağlı olduğunu öne sürmüştür.

102 P.Anderson (1974, b, 185). Bunun yine kullanım oranının artması değil küresel üretimdeki artışın sonucu olabileceğini savunur. Fakat bkz. Herlihy tarafından on üçüncü yüzyıldaki kırsal Pistoia'yla ilgili olarak yapılan dikkatli ampirik araştırma. Malthus'un on dördüncü yüzyıldaki nüfus düşüşüyle ilgili açıklamasını reddederken on üçüncü yüzyılda köylülerin şaşırtıcı bir kira düzeyini desteklediğini; sermaye elde etmek için toprakları üzerindeki sürekli kiralari yatırımcılara sattıklarını ve 1250'den sonra “madeni paranın ayarının düşürülmesi ve hızla yükselen bir buğday fiyatıyla, sürekli kiralaların değeri de birden yükseldi ve 1280'lerde zirveye ulaştı. “Ayrıca, “Pistoia kırsalı şehrin ödediği verginin altı kat yükseğini ödüyordu” (1965, 238, 240, 242).

gelirleri krizini ortaya çıkaran (daha önce sözünü ettiğim gibi, diğer faktörlerden güçlenmeyle birlikte) sürekli sosyo-ekonomik tükeniş ve artan sömürü (birincisi kısmen üst sınıf üyelerinin bireysel gelirlerini dengeleme yolu olarak ikincisine neden olmamış mıydı?)¹⁰³

Bu “makas”ın *sonuçlarından biri* özellikle ekonomik çöküş döneminde ortaya çıkan kira ilişkilerindeki genel değişiklikti. Anderson şöyle demektedir:

Kırsal bölgelerdeki doğrudan üreticilerin koşulları kötüleşen feodal üretim tarzının genel krizinden çok uzak olarak, onu düzelterek ve onları kurtararak sona erdi. Bu gerçekte Batı’daki serflığın çözülmesinde dönüm noktası teşkil etmekteydi.¹⁰⁴

Buradaki izlenimi, serflığın dağılmasıyla sona eren nispeten başarılı köylü direnişinin takip ettiği senyorel tepkinin sonucu olan ekonomik “makas”dır. “Serf emeği tarafından işlenen çiftlik Fransa, İngiltere, Batı Almanya, Kuzey İtalya ve İspanya’nın büyük bölümünde 1450’ye kadar görülen bir tarih hatasıdır”.¹⁰⁵ Ben silsileyi bir ölçüde farklı olarak görüyorum. Sosyo-ekonomik kriz soylu sınıfını çok zayıflatmıştı, öyle ki köylüler artıktan aldıkları payı 1250’den 1450’ye ya da 1500’e kadar sürekli arttırmıştı. Bu *batıdan doğuya* tüm Avrupa için geçerliydi.¹⁰⁶ Üst sınıf için gerçek krizi temsil eden ve yüzleşmek zorunda oldukları ikilem, alt sınıfların yaşam standardında, önceki “tükenme” durumundan ziyade gelirlerde nispi eşitlik doğrultusunda ilerleyen bir artışın olmasıydı.

Köklü bir sosyal değişim olmadan bundan kurtulmak mümkün değildi. Bu, daha önce de öne sürdüğüm gibi, kapitalist bir dünya-sisteminin, *yeni* bir artık elde etme biçiminin yaratılma şekliydi.¹⁰⁷ Feodal biçimin yerine kapitalist biçimin geçirilmesi senyörlerin tepkisine neden oldu; yönetici sınıfı ekonominin köklü bir şekilde yeniden örgütlenmesini ve tanıdık katmanlaşma biçimlerine yönelen tehdit-

103 P.Anderson (1974b, 200–209). Sonuçlarla ilgili ampirik tanıımı özlü ve takdir edilecek bir şekilde sunulmaktadır.

104 P.Anderson (1974, b, 204).

105 P.Anderson (1974, b, 209).

106 P.Anderson’un kitaplarının en önemli ana fikirlerinden birisi batı ve doğu Avrupa’nın iraksayan yolları olmakla birlikte o bile feodalizm krizinin görece etkisinin doğu Avrupa’da Batı’dakinden daha büyük olduğunu kabul eder. Elbette, iki bölgedeki krizin nedeni farklıydı (1974 b, 246-248). Fakat bunun gerçekliği ve köylüler için taşıdığı yararlı sonuçlar da aynıydı.

107 Bkz. Wallerstein (1974 37-38).

leri kabul etmek zorunda olsalar bile kolektif ayrıcalıklarını korumak için büyük bir sosyo-politik çaba sarf etti. Böyle bir değişiklik sonucu kaybedecek bazı ailelerin olması doğaldı, ancak birçoku kaybetmeyecekti.¹⁰⁸ Buna ek olarak ve en önemlisi, katmanlaşma ilkesi korunmakla kalmadı; aynı zamanda güçlendirilmeliydi.

Avrupa'daki alt sınıfların yaşam seviyesinin 1500'den en az 1800'e kadar *düştüğü*, oysa bu dönemde hem büyüme (A evresi) hem de küçülme (B evresi) olduğu tespiti, deyim yerindeyse ekonomik dönüşüm stratejisinin ne kadar başarılı olduğunu göstermez mi? Burada, gelir düşüşü yönündeki ampirik tartışmanın kapitalizmin eleştirmenlerinden biri tarafından değil, Engels'i *düzelten* Abel tarafından yapıldığı belirtilmelidir. (Abel'in bu düşüşün 1800'den sonra durdurulduğu şeklindeki yanlış inancı, hangi nedenle olursa olsun 1800 sonrası hesaplamalarını doğru analiz birimiyle, yani dış sınırları o sırada kesin biçimde genişlemiş olan kapitalist dünya-ekonomisinin bütünü için yapamadığını gösterir.)

Şimdi 1600 ve 1750 arasındaki küçülmeyle ilgili yorumumuza dönüyoruz. 1450–1750 arasındaki dönemi feodalizmden kapitalizme uzun bir “geçiş” olarak analiz etmek geçiş kavramını somutlaştırmayı riske atar. Zira bu şekilde “saf” feodalizm ve “saf” kapitalizm dönemlerini sürekli olarak indirgeyerek er ya da geç sıfır noktasına ulaşırız ve elimizde geçiştten başka bir şey kalmaz. Oldukça yeterli – hepsi geçiş; fakat ne zaman bir ayrımı evrensel bir sıfat şeklinde genişletirsek konuyu terminolojik olarak saptırmaktan başka bir şey yapmayız. Hâlâ sosyal yapılarıdaki belli başlı değişimlerin *ne zaman ve nasıl ve niçin* gerçekleştiğini bilmek isteriz. Sistemlerin kendileri hakkında vermeye çalıştığı ideolojik tanımlar hiçbir zaman doğru değildir. Kapitalist bir dünyada -1650 ve 1750, fakat ayrıca 1850 ve 1950'de tüm Avrupa'da kapitalist olmayan davranış örnekleri görmek her zaman mümkündür. “Kapitalist olmayan” bu tür şirket ve devletlerin “kapitalist davranışları”, “kapitalist” şirketler veya (hepsinin en az yerinde kullanımı olarak) “kapitalist” devletlerle kapitalist bir dünya ekonomisinde karışımı ne bir anormalliktir ne de geçicidir. Karışım bir üretim biçimi olarak kapitalist sistemin özüdür

108 P.Anderson'un kendisi, riski azaltmak ya da elitlerin çevriminin hızını düşürmenin yollarından birini göstermektedir. O bunu on yedinci yüzyılın sonunda ve on sekizinci yüzyılda “kapitalist pazarın baskılarına ve taleplerine karşı” büyük toprakları aileler içerisinde tutmak için geliştirilen çeşitli hukuksal araçları ima ederek *vincolisma* adını verir (1974 a, 569).

ve kapitalist dünya-ekonomisinin tarihsel olarak sosyal alanda birlikte varolduğu uygarlıkları nasıl etkilediğini açıklar.

Kapitalizm feodalizmin krizine bir çözüm temsil ettiğini söylemiştim; fakat çözümler verilen herhangi bir kararla kaybedecek şeyleri olan bireylerdeki ve gruplardaki direnişi kırarak çoğunluğa hâkim olan seçimlerin sonucudur. Kaybedenler çok ve çeşitli olduğu için, garip ittifaklar yapılır ve süreç uzatılır ve bulanıklaşır. Başka “çözümler” denenebilir. V.Charles evrensel bir monarşi kurmaya çalışmış, fakat başaramamıştı.¹⁰⁹ Alt sınıflar sisteme büyük zarar veren 1600–1750 döngüsel baş aşağı dönüşün avantajından faydalanmış ve bu sayede çok daha büyük mutlak artığın yeniden dağıtılmasını sağlamış olabilir; fakat bu şu anda kapitalist dünya-ekonomisinin merkezinde yer alan devlet mekanizmalarının güçlerinden dolayı olmadı. Birbirine karşıt güçleri uzlaştırmak için karmaşık yollar ararken, uzun vadede bir bütün olarak, dünya-ekonomisinde egemen olan ekonomik güçlerin çıkarlarını gözettilikleri oranda hayatta kaldılar ve geliştiler. Anderson’a göre “Mutlakçılık temelde... Köylü kitlelerini –vergilerin genel anlamda hafifletilmesiyle elde ettikleri kazançlara rağmen ve bunlara karşı- geleneksel sosyal konumlarına geri *itmeye yönelik yenden kullanılan ve güçlendirilen bir feodal baskı aracıydı.*”¹¹⁰

Feodal sıfatı kaldırılırsa Anderson’un açıklamasını bütünüyle kabul edebilirdim. Bana göre, yeniden kullanma, tam olarak feodal egemenlik yerine kapitalist egemenliği geçirmeyi içeriyordu, halk terminolojisinin dış-kabuğu ne olursa olsun bu böyleydi. Anderson’un kendisi de “görünürdeki Mutlakçılık paradoksunun” varlığını kabul eder; mutlakçılık “aristokratik mülkiyeti ve ayrıcalıkları” korurken “aynı zamanda yeni doğan tüccar ve üretici sınıfların temel çıkarlarını garanti altına aldığını” kabul eder. Anderson bu paradoksu açıklamak için “makine endüstrisinden” (dolayısıyla yaklaşık 1800 yıllarından önce) “ticaret ve makine sermayesinin” bir “kitle” pazarına ihtiyaç duymadığını ve dolayısıyla, “feodal tarımsal düzenle köklü bir çatışmadan kaçınabildiğini” hatırlatır.¹¹¹ Bu, bir bütün olarak ele alındığında kapitalist dünya-ekonomisi içerisinde doğru olmakla

109 Bkz. Wallerstein (1974, 165–181); ayrıca bkz. Yates (1978).

110 P.Anderson (1974a, 18) aynı argümanın başka versiyonunu sunar: “Mutlakiyetçi Devletler’in hükümlerliği, kapitalizme geçiş evresindeki feodal soyluların hükümlerliğidir.”

111 P.Anderson (1974a, 40).

birlikte yirminci yüzyıl içinde doğruluğunu sürdürür. Yani, kitle pazarı “ihtiyacı” hâlâ tüm dünya nüfusundan daha azını kapsamaktadır.

Tüm bunlardan, neden bütün mutlak monarşilerin güçlü devletler olmadığı ve bütün güçlü devletlerin de mutlak monarşiler olmadığını anlarız. Buradaki temel unsur bir yönetim biçiminin ne kadar mutlak olduğu değil, devletin ne kadar güçlü olduğudur. Elbette biçimi de açıklamalıyız; o zaman on yedinci yüzyılda en güçlü devletlerin ekonomik açıdan egemen olanlar olduğunun farkına varacağız: Birleşik Eyaletler ilk sıradaydı, İngiltere ikinci ve Fransa da ancak üçüncü geliyordu. İngiliz Devrimi İngiliz devletini güçlendirdi, öte yandan XIV. Louis *l'Etat c'est moi* (devlet benim) şeklindeki ifadesi devletin nispi zayıflığına bir işaret etti.

On yedinci yüzyıldaki küçülme sistemdeki bir kriz değildi. Aksine, sistem için bir güçlenme dönemi idi. Schöffer bunun özünü yakalar ve on altıncı yüzyılın sonunda Hispanik Amerika'dan yapılan gümüş ithalatındaki düşüşün olumlu bir yanı olduğunu belirtir. Ona göre sonuç, on yedinci yüzyılda “fiyat ortalamasının genel anlamda aynı düzeyde kalmasıydı”, bu da “aşırı enflasyonun tahrir ettiği ekonomi için dengeleyici bir faktördü.”¹¹²

Uzun on altıncı yüzyıl sadece enflasyonist bir çağ değildi. Aynı zamanda yapısal olarak devrimsel nitelikte, büyük insan gruplarının yeni ve radikal fikirleri benimsediği bir dönemdi. Hümanizma ve Reformasyon fikirleri onlar için elden kaçma tehlikesi olan çılgınca fikirlerdi on yedinci yüzyıl sakinleşme ve sınırlanma dönemi idi. KLASİZİZM, mutlakçılık gibi, bir gerçeklik tanımı değil, bir programdı. Bu siyasî ve kültürel inisiyatifleri üst sınıflara döndürme, kapitalist bir dünya-ekonomisinin doğuşunun temsil ettiği köklü sosyal değişikliği özümseme programıydı. William Bouwsma on yedinci yüzyılın temel entelektüel hamlesini şu şekilde nitelendirmektedir:

Her yerde bir sistemleştirme düşüncesi *yeniden* hayat buldu; bu, insan aklının olumlu yönden değerlendirilmesine dayanıyordu; bu görüş sekülerleşme hareketinin temelinde bulunan ve insan tecrübesinin bütün yönlerini evrensel ve dolayısıyla mutlak bir gerçeğin özüyle ilişkilendirmekte ısrar eden görüşten çok farklıydı.¹¹³

112 Schöffer (1966, 97).

113 Bouwsma (1970 10, italikler eklenmiştir). Bouwsma, “çağın maddi durumuna: dönemin uzun süren bunalımına, sosyal alt-üst oluşlarına, savaşlar ve devrimlerine” geri giderek bu ilgiyi “evrenselliğin sistematik rasyonalitesi” için açıklar (s.14).

Politik ve kültürel olarak, on yedinci yüzyıl dünya-ekonomisinin gelişme hızındaki yavaşlama oranı, biçim ve yapıda istikrar arayışını temsil ediyordu. Böyle bir dönem olmadan sonraki niteliksel sıçrama mümkün olamazdı. Bu on yedinci yüzyılı bir “kriz” değil, ihtiyaç duyulan bir hız değişikliği; bir felaket değil kapitalist bir sistemden en çok yararlananların çıkarlarını daha fazla gözetmede temel bir unsur yapar.¹¹⁴ 1600–1750 dönemi Avrupa dünya-ekonomisinin *güçlenmesinde* çok önemli olduğu için bunun neden böyle olduğunu dikkatli bir şekilde analiz etmek gereklidir. O zaman kapitalist sınıfların dünya-ekonomisinde tekrar eden daralma dönemleriyle baş etmek için hangi mekanizmaları kullandığını anlayabiliriz.

114 Rabb, tamamen krize karşı bir cevap olarak gördüğü 1610 ve 1660 arasında inşa edilen entelektüel sistemin (Bacon, Descartes, Spinoza, Hobbes) “muazzam alanı, engin tuvali” üzerine konuşur. “Bu tür bir coşku, 1660’dan sonra olduğu gibi, Avrupa kültüründe merkezîyetini kaybettiğinde, yine de, belirsizliklerin ve böylece ‘krizlerin’ geride bırakıldığından bahsedilebilir” (1975, 58–59).

2

✦ ✧ ✦

DÜNYA-EKONOMİSİNDE HOLLANDA HEGEMONYASI

3. Resim: “Jan Uytenbogaert, Rceiver-General”, Rembrandt van Jin tarafından yapılmıştır. 1639 gravürü daha popüler olarak “The Goldweigher” olarak bilinir. Tarz zengin vakarı, neredeyse kutsallığını yansıtır. Bunun altıncı yüzyılını para sarrafı portreleriyle karşılaştırın. Bu portreler onları kibirli ve asık suratlı resmeder.

“Kuzeyde, Rubens gibi bir olgu... düşünilemezdi.”

– Pieter Geyl¹

Avrupa dünya-ekonomisinin merkezi 1600’e kadar kuzeybatı Avrupa’da, yani, Hollanda ve Zeeland; Londra ve bitişik kontluklar ve doğu Anglia; kuzey ve batı Fransa’da oluşmuştu.²

Bu merkez bölgelerin yerleştiği siyasî birimler büyüklük, biçim ve siyaset açısından oldukça farklıydı ve sonraki bir buçuk yüzyıl içerisinde önemli değişiklikler geçireceklerdi; fakat ekonomik açıdan benzerlikleri farklılıklarından daha fazlaydı. Önceki bölümde gözlemlendiği gibi, 1600–1750 arası dünya-ekonomisi gelişim hızında yavaşlama olan bir güçlenme dönemi değildi. Bu bütünüyle doğrudu; fakat kapitalist bir ekonomik sistemin simgesi, genel merkezi eğilimin tümünü oluşturan sektörlerin çarpıcı biçimde farklı trendlerin birleşimi olmasıdır. Yavaşlama ve güçlenmeyle birlikte zahmetli ekonomik kararlar almak mecburiyetinde kalınır ve böylece siyasî (ve kültürel) bükümler oluşur. Bu hiçbir yerde on yedinci yüzyılın merkez ülkelerindekinde olduğundan daha doğru değildi. Bu ülkelerin girişimci sınıfları arasında, bazılarının diğerlerine yeterince kâr bırakmak için elenmek zorunda olduğu, kıyasıya bir hayatta kalma mücadelesi vardı.

Tarih kitapları 1600–1750 dönemini *merkantilizm çağı* olarak isimlendirir. Bu kavrama verilen çeşitli anlamlara göz atmaya ya da onun “özünü” oluşturan tanımları ele almaya niyetim yok.³ Merkantilizm

1 Geyl (1961, 37-38).

2 J. R. Jones Britanya ve Birleşik Eyaletler arasında bir karşılaştırma yapmak için bu belli bölgeleri ayırmaktadır (Bkz. 1966, 40).

3 Bu tartışmanın güzel bir özeti Coleman’da (1969) bulunabilir. Ancak Coleman’ın, merkantilizmin bir politika etiketi olarak “tarih yazınının amacından saptırılması” olmasına rağmen ekonomik teorilerin tanımı olarak faydalı olduğu görüşünü

tartışması büyük oranda, on yedinci yüzyıl teorisyenleri tarafından öne sürülen gerçek-değer tartışmalarını ilgilendirir. Pek tabii ki, tezleri belli açılardan gerçekleri yansıtıyordu ve bazı açılardan da gerçeğe dayalı olarak hareket etmek üzere tasarlanmıştı. Bu bütün teoriler için geçerlidir. Fakat biz şu an itibariyle ideolojik nedenleri ne olursa olsun zamanın devletlerinin gerçek uygulamalarıyla ilgileniyoruz. Bu uygulamalar sadece o zamana özgü değildir, fakat ideolojik nedenler çeşitli olmakla birlikte, bazı devletler tarafından kapitalist dünya-ekonomisi tarihinin her anında kullanılmıştır. On yedinci yüzyılda merkantilizmle ilgili açıklamalar karmaşasında, bu kavramla ilgili iki açıklama fiilen herkes tarafından kabul edilmiştir. Merkantilizm devletin ekonomik milliyetçilik politikalarını içeriyordu ve gerek değerli madenlerin hareketi gerekse (tek-tarafli ya da çok-tarafli) ticaret dengelerinin sağlanması anlamında, mal dolaşımı etrafında dönüyordu. “Kazanç” ve “güç” arasındaki doğru ilişkiyle ilgili gerçekler –o zamanın insanları ve günümüz analistleri arasındaki- tartışmanın konusudur.

Ekonomik milliyetçiliğin zayıfın güçlüye ya da rakiplerin birbirlerine karşı uyguladığı devlet politikası olduğunu öne sürmek sadece Ortodoks görüşü kabul etmek olur. Bu kitapta bir ölçüde farklı olacak şey belki de merkantilist rekabetteki başarının temelde üretim etkinliğinin bir işlevi olduğu ve tüm merkantilist devletlerin *orta* vadeli hedeflerinin, üretim alanındaki toplam verimliliği arttırmak olduğu ifadesidir. Hikâye Birleşik Eyaletlerle başlamalıdır, zira on yedinci yüzyılın, en azından bir kısmında, “buzul çağından kalmış”, derme çatma ve görünüşte etkisiz devlet aygıtına sahip “kum ve çamur yığını”⁴ kapitalist dünya-ekonomisinin egemen gücüydü. Birleşik Eyaletler (yoksa Hollanda mı demeliyiz?) V.Charles’ın dünya-ekonomisini bir dünya-imparatorluğuna dönüştürme girişiminin başarısızlığa uğramasından sonraki ilk egemen güçtü. Hegemonya ender bir durumdu; kapitalist dünya-ekonomisinde Hollanda, Büyük Britanya ve Birleşik Devletler hegemonik güçler olarak yerini almıştır; bunlar arasında akla en az yatkın olanı Hollanda’ydı, zira Hollanda zamanın askerî devi değildi.

paylaşmam (1975, 25). Tam tersini düşündüğüm doğrudur, teoriler tutarsızdı çünkü birer yazılı savunmaydı; fakat belli durumlardaki ülkeler bizim merkantilist olarak adlandırdığımız politikaları benimseme eğilimindedir.

4 Van Heen (1950, 11). Hollanda’nın insan mücadelesi sonucu değişmesinden önceki jeolojik koşullarının kısa bir tanımı Schöffer’de (1973, 9, 13) bulunabilir.

Hegemonya merkez olmaktan daha fazla şey içerir. Bu durum belli bir merkez devletin ürünlerinin çok verimli bir şekilde üretildiği ve bu sayede de diğer merkez devletlerle büyük rekabete girebildiği; sonuçta bu merkez devletin en üst düzeyde, serbest bir dünya pazarından en çok yararlanan taraf olduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Tabii ki, bu verimlilik üstünlüğünün avantajını yakalayabilmesi için böyle bir devlet, üretim faktörlerinin serbestçe dolaşmasının önüne iç ve dış siyasî engellerin konulmasını engelleyecek ya da en alt düzeye indirgeyecek kadar güçlü olmalıdır; egemen ekonomik güçler avantajlarını korumak için belli entelektüel, kültürel hamleleri, hareketleri ve ideolojileri desteklemeyi faydalı bulabilirler. Hegemonyanın problemi, ileride göreceğimiz gibi, geçici olmasıdır. Bir devlet gerçek anlamda hegemonik olur olmaz gerilemeye başlar; çünkü bir devlet güç kaybettiği için değil (en azından uzun bir süre geçene kadar) diğerleri güç kazandığı için hegemonyasını kaybeder. Zirvede olmak, şimdi olsa da geleceğin sizin olmayacağından emin olmaktır; ama yine de tatlıdır. Hegemonya motifi şaşılacak derecede basittir. Tarımsal-endüstriyel verimlilikteki belirgin üstünlük dünya ticaretinin ara-deposu olmaktan ve “görünmeyen girdileri” –ulaşım, iletişim ve sigorta- kontrol etmekten kaynaklanan kazançlar da söz konusudur. Ticari üstünlük beraberinde bankacılık (kambiyo, mevduat ve kredi) ve yatırım (doğrudan ve portföy) gibi finansal sektörlerin kontrolünü sağlar.

Bu üstünlükler birbirini takip eder, fakat zamanla üst üste binebilir. Benzer şekilde, avantajın kaybı aynı sırada (üretimden ticarete ve finans sektörüne) görülür, ayrıca büyük oranda birbirini izler. Buradan belli bir merkez gücün üretim, ticaret ve finans sektörlerinin her birinde *bütün diğer merkez devletlere aynı anda* üstünlük gösterdiği sadece kısa bir zaman olabileceği sonucu çıkar. Bu geçici, anlık zirveye hegemonya adını veriyoruz. Hollanda ya da Birleşik Eyaletler örneğinde bu an muhtemelen 1625 ve 1675 arasındaydı. Hollanda üretimdeki verimliliği evvela tarihsel olarak en eski gıda üretim biçiminde, yani, toplayıcılıkta, Hollanda örneğinde balık toplayıcılığı, özellikle de “Hollanda’nın Altın Madeni olan”⁵ tuzlanmış ringa balığı top-

5 Bkz. Wilson (1941, 3). Andrews 19 Temmuz 1624’te bir Meclis ilanına kadar götürür (1915, 41). Meynert Semeyns 1639’da şöyle yazıyordu: “Hollandalılar daha çok ringa yakalıyor ve onları herhangi bir başka ulustan daha iyi hazırlıyor ve Tanrı ringa balığı vasıtasıyla Hollanda’yı tüm Avrupa için bir ticaret ve temel maddeler pazarı yaptı. Ringa balığı Hollanda ticaretini devam ettiriyor ve Hollanda ticareti de dünyayı

layıcılığında gerçekleştirdi. Bu verimliliğin kaynağı 1400 yıllarında *haringbuis* adında, ⁶ boy-genişlik oranı “daha büyük manevra kabiliyeti, denize çıkmaya elverişlilik ve yük hacminde büyük kayıplar olmadan hız sağlayan” bir balıkçı teknesinin icadında bulunur.⁷ Bu teknenin iki büyük avantajı tasarımının, ilk defa 1516’da Batı Friesland’daki Hoorn’da dikkat çeken, ringa avı için daha büyük bir ağ kullanımını mümkün kılması ve⁸ daha geniş güvertelerinin salamura’nın teknede yapılmasını sağlamasıydı. Yeni salamura teknolojisi ya da balığı hemen temizleme ve tuzlama ve dolayısıyla saklanmasını sağlama on üçüncü yüzyılda geliştirilmişti.⁹ Bu ‘fabrika gemisinin’ icadı¹⁰ Hollanda gemilerinin kıyıda uzaklara açılmasını ve altı-sekiz hafta dışarıda kalmasını sağladı. Bu gemiler yüklerini *ventjager*, ya da satıcı balıkçılara aktarıyor; onlar da ürünle kıyıya dönüyorlardı. ¹¹

Hollandalılar sadece Kuzey Denizi’nin ringa balığı yatağına, diğer adıyla Büyük Balık Yatağı’na, egemen olmakla kalmıyor,¹² İzlanda marina yataklarını ve Spitzbergen balina endüstrisini de kontrol ediyordu.¹³ Balinalar aslında gıda maddesi olarak değil endüstriyel bir ürün olarak aranıyordu. Balinalar, sabun ve lamba yakıtı için kullanılan balina yağının ve giyim endüstrisinde kullanılan kemigin

yüzdürüyor.” *Corte beschryvinge over de Haring vischerye in Hollandt*, Beaujon (1884, 60-61)’de zikredilmiş. Fransız analisti Luaze 1778’de “balıkçılığın Hollanda ticaretinin beşiği” olduğunu yazıyordu (I, 19).

6 Bkz. P. H. Jansen (1978, 13). R.W. Unger’in geminin ilk ortaya çıkışıyla ilgili daha kesin tarihi 1415’tir (Hoorn, 1978, 30).

7 R.W. Unger (1978, 30). Başlangıçta oran 2,5:1’di 1570’te 4,5:1 ve en gelişmiş gemilerinkinden bile çarpıcı biçimde daha büyüktü. Bununla birlikte, oran üzerinde teknik bir sınır vardı. “Ağ üzerindeki ağırlık çok fazla olamıyordu.”

8 Bkz. R.W. Unger (1978, 9-30).

9 Bkz. Schöffner (1973, 72-73), 24-48 arasında bozulma oluyordu. Bkz. Michell (1977, 142).

10 Michell (1977, 148), bu geminin balıkçılığa ancak son zamanlarda sokulan bir gemi olduğunu kaydeder. Gemide üç çeşit işçi vardı: Temizleyiciler, tuzlayıcılar ve balıkçılar.

11 Bkz. Parry (1967, 172).

12 Böylece üç avlanma sezonundan yararlanabiliyorlardı: Biri Haziran ve Temmuz’da Orkneys, Shetlands ve İskoçya’nın kuzeyinde; ikincisi Ağustos’ta İskoçya’da Dunbar’dan Yorkshire’a kadar olan bölgede ve diğeri Eylül-Ekim arası Yarmouth açıklarında. Bkz. Michell (1977, 139). “Ringa balığı fakirin bifteği olarak biliniyordu.” Hollanda ve Batı Friesland’de sezonun ilk ringa balıkları pazara ilk önce varmak için birbirleriyle yarışan arabalarla iç kısımlara taşınırdı. (Michell, 1977, 180).

13 Bkz. Parry (1967, 167-173)

kaynağıydı.¹⁴ Balıkçılık endüstrisi sadece bu tür ileri yönlü bağlantılar değil, balıkçılıkla en azından dolaylı olarak ilgisi olan, nüfusa oranla “Avrupa’da eşsiz” bir durum yaratan, ağ yapımı gibi geri dönüşüm bağlantıları için de önemliydi.¹⁵ On yedinci yüzyılda Hollandalıların İngiliz kıyıları açıklarında avlanıp, balığı İngiliz limanlarında rekabetçi fiyatlara satabilmesi ve bu avantaja dayalı olarak Baltık’da “ana ticaretlerini” oluşturması İngilizler için “onur kırıcıydı.”¹⁶ İngilizler o zaman bunun oldukça farkındaydı. Sir George Downing 8 Temmuz 1661’de Clarendon’a şöyle yazıyordu: [Hollandalıların] ringa balığı ticareti tuz ticaretinin de nedenidir; ringa balığı ve tuz ticareti de bu ülkenin, bir anlamda, Baltık Denizi ticaretini tamamıyla ele geçirmesinin de nedenidir; çünkü çok az bir bedelle gemilerine yükleyecek çok fazla miktarda malları vardır.”¹⁷ Baltık ticaretinin kontrolü Hollanda gemi yapıcılığının verimliliğine katkıda bulunan faktörlerden biri olduğundan, Hollandalılar kendilerini bir süre helezonik etkisi olan uygun şartlarda buldu: Bu avantajlarını döngüsel biçimde güçlendirebilirlerdi.

George Downing’e rağmen, ringa balığı her şeyi açıklayamaz. Hollandalılar zamanın en çok kazanç sağlayan tarım alanında da eşit derecede bir üstünlük gösteriyordu; bu hem sonuçlarının genişliği¹⁸ hem de gösterilen çabanın derinliği açısından görülmemiş bir başarıydı; zira Hollanda jeolojik olarak ne tahıl yetiştirmeye¹⁹ ne de başka tarım biçimlerine uygun bir ülkeydi. Bununla birlikte, zayıflık iki şekilde güce döndü. Birincisi, toprak üretimi (deniz seviyesi altında tarıma uygun hale getirilen toprak) için suyu ülkenin dışına pompalamak rüzgâr değirmenlerinin icadına ve mühendislik bilimi-

14 Michell buna dikkat çeker ve şöyle der: “Balina avcılığı süreci bu nedenle Avrupa’nın demografik tarihinden çok endüstriyel tarihini yansıtmalıdır. Hollandalılar genel ekonomik gerilemeye rağmen konumlarını sürdürürken İngilizlerin ticari egemenliklerinin zirvesinde balina ürünlerinde (bırakın artığı) kendi kendine yetememesi ilginçtir” (1977, 171).

15 Michell (1977, 180).

16 Wilson (1968, 64). Buna verilen karşılık Cunnighan’ın 1887’de kaydettiği gibi “Hollandalıların bilinçli biçimde taklidiydi” Bu sözcükler *The Growth of English Industry and Commerce*’in ilk baskısının V. Ana bölümünün ikinci kısmının başlığıydı (Clark, 1960, 15’te zikredilmiştir).

17 Wilson’da (1957 a, 3) zikredilmiştir.

18 “Hollanda tarımının çarpıcı gelişmesiyle bölgenin on yedinci yüzyıl ekonomik sahnesindeki üstünlüğü arasındaki ilişkiyi nasıl görmezden geliriz?” (De Maddalena, 1974 a, 313). Gerçekten de nasıl?

19 Bkz. E. L. Jones (1967, 47).

nin gelişmesine yol açtı; öyle ki Hollanda birçok açıdan “ağaç mekanik çağının merkezi” haline geldi.²⁰ Bu toprak üretimi 1250’ye kadar sürdü, fakat zirve noktası ani bir nicel yükselişin yaşandığı 1600-1625’di; bu yüksek seviye genel anlamda 1625’ten 1675’e kadar korundu.²¹ Andrew Marvell’in *Character of Holland*’ında kötü aktarılan bir alaycı tavır söz konusudur: “Bogulanlar arasında suyu çekip atan hâkim olur.” Zor doğa koşullarının ikinci sonucu belki de daha da önemlidir. Zorunluluk Hollandalıları yoğunlaştırılmış bir tarıma itti, buna ilk defa, önceleri zor zamanlar ve düşük fiyatların yeni şeylerin icadına yol açtığı 1300 civarında, daha sonra ise yoğun tarımın daha çok yaygınlaştığı 1620 ve 1750 arasında rastlandı.²²

Toprak tarım için özellikle kötü olduğundan²³ üretim artışı en kolay biçimde keten, kenevir, şerbetçi otu, sebze ve en önemlisi Hollandalıların 16. ve 17. yüzyıllarda “dünyadaki en ileri üreticisi olduğu ve çok az rekabetle karşılaştığı” kökboyası gibi endüstriyel bitkilere yönelmekle sağlanabiliyordu.²⁴ Sebzeçilik ve ekime elverişli ürünlerin yanı sıra hayvancılıkta da büyük bir artış yaşandı.²⁵ Endüstriyel ürünler üzerinde yoğunlaşılmasının bir nedeni de hiç de önemsiz bir konu olmayan büyük oranlardaki tahıl ithâlâtıydı. De Vries on yedinci yüzyılın ortasında Hollanda, Utrecht, Friesland ve Groningen eyaletlerinde halkın yarıya yakınının tahıl ithâlâtına dayalı

20 Van Veen (1950, 47).

21 Bkz. Van Veen’in tablosu (1950, 65). Slicher van Bath tarımsal fiyatlarla deniz seviyesinin altında tarıma elverişli hale getirilmiş toprak üretimi arasında pozitif bir korelasyon tespit eder. “Açıkça görülüyor ki 1664’ten sonra bu toprak üretimi sona ermişti; aynı zamanda mısır fiyatı da düşüyordu ve genel ekonomik durum kötüleşiyordu” (1977, 69; ayrıca 70, tablo 4).

22 Bkz. Davis (1973 b, 113–115), Slicher van Bath (1960, 153) ve Wilson (1977 a, 23–24). Slicher van Bath’a göre yoğunlaşma “nispeten düşük tahıl fiyatlarının olduğu bir dönemde artan ve yoğun bir nüfusun yaşamı için bir gerekliliktir.” Fakat neden diğerleri aynı şeyi yapamamıştı? Davis buna şu açıklamayı getirir: “İngiltere ve Fransa Hollanda’nın ilerlemelerine uyamadı, çünkü on üçüncü ve on dördüncü yüzyılda Hollanda’da ortaya çıkan gelişmeler kendilerine on beşinci ve on altıncı yüzyılda yayıldığında Avrupa yayılmacı evresindeydi ve bu nedenle yoğunlaşma tekniklerine daha az sıcağı; bunun önemli bir nedeni de 1450 ve 1650 arasında köylülerin ekilen toprakların ve otlakların kontrolünü ellerinde tutmaları ve yeniliğe en az açık bir sınıf olmalarıydı.” Ona göre İngilizler on yedinci yüzyılda Hollandalılarla aynı başlama noktasında değildi.

23 “Hollanda’nın kumul kıyılarında, Maas nehrinin güneyindeki adaların bazı bölgelerinde ve Friesland’ın killi kıyılarında olduğu gibi toprağın nispeten yüksek ve kuru kaldığı birkaç şanslı yer dışında toprak elverişsizdi” (J. de Vries, 1974, 71).

24 Gibbs, 1957, 693.

25 J. de Vries (1974, 136–144).

olarak beslendiğini tahmin eder.²⁶ Buna katkıda bulunan diğer bir faktör tarımsal tekniklerdeki iyileşme, nadasın ortadan kalkması,²⁷ yem bitkilerinin üretimi, yatak ve sıra ekimi, basit ve ucuz araçların kullanımı, yoğun gübreleme ve küçük alanlarda çok özenli emek kullanımı idi.²⁸ Otlak ekimi ve sistemli gübreleme daha büyük sürülerin beslenmesine ve daha çok süt üretimine izin veriyordu.²⁹ Bütün bu yoğun tarım artan bir şehirleşme ve sanayileşmeye imkân verdi, hem de bunlar tarafından beslendi. “On yedinci yüzyılın ortalarında birçok şehir, insanların [kül gibi] endüstriyel atıkları toplamaya ve bunu çiftçilere satmaya gönderiyordu.”³⁰ Romano’nun 1590’dan 1670’e kadar olan dönemi, 16.yüzyıl Avrupa tarımıyla karşılaştırdığında, “Hollanda tarım yüzyılı” olarak adlandırdığına şüphe yok.³¹ Hollandalılar daha da etkin hale geldikçe ve Avrupa’nın geri kalan büyük bir kısmı tarımsal tekniklerde nispeten sessiz kaldıkça aradaki uçurum daha da büyüdü.

Birleşik Eyaletler bu dönemin önde gelen tarımsal üreticisi olması yanında, endüstriyel ürünlerin üretiminde de liderdi. Hollanda’nın neden endüstrileşemediğini açıklamak için o kadar çok şey yazılmıştır ki bunu gerçekleştirmiş olduğu gerçeğini genellikle ihmal ederiz. Charles Wilson, kendi hesabına, Hollanda’yla ilgili yazdıklarında bu noktayı tutarlı bir biçimde vurgulamakta ısrar etmiştir.

26 J. de Vries (1974, 172) bu her şeyden önce karı en üst düzeye çıkarma sonucuydu: “Bu noktada deneme nevinden bir sonuç önerilebilir: Ticaretin büyümesi kuzey Hollanda’da ancak yüksek maliyetle üretilen tahılın fiyatını ucuzlattı. Eğer böyleyse, bölge ekonomisi o zamanın herhangi bir ekonomisinde tahılın önemi göz önüne alındığında, sermayenin başka amaçlar için kullanılmasını mümkün kılan, nispeten düşük tahıl fiyatları biçiminde büyük birikimler yaptı” (s. 182). Bkz. Ayrıca van der Wee, “Kuzey Hollanda’da 1500 ve 1670 arasında artan verimlilik trendinin temelde vurgulu uzmanlaşmanın sonucu olduğunu söyler: Tahıl büyük miktarlarda Baltık’tan getiriliyor, böylelikle kıyı bölgeleri büyüyen şehirlerin hızla artan zengin nüfusu için süt ürünleri, bahçe bitkileri ve endüstriyel bitkiler üzerinde yoğunlaşabiliyordu” (1978, 15).

Baltık tahıl ticaretiyle ilgili bir şüphencilik kaydı Glamann tarafından seslendirilmektedir. O Rhine, Flanders, kuzey Fransa ve İngiltere olarak tanımlanan Hinterland ticaretinin merkezlerine itirazda bulunmaktadır. (Metinde aynen böyle geçmektedir! 1977, 231–232)

27 Slicher van Bath (1955, 181).

28 Slicher van Bath (1960, 132, 147–148; 1955, 176–178).

29 J. de Vries (1974, 142–144).

30 J. de Vries (1974, 150).

31 Romano (1962, 519).

³² Endüstriyel ilerleme önce geleneksel lider sektör olan tekstil alanında kaydedilmiştir. Kuzey Hollanda 1560'lerde Hollanda Devrimi sonucu kuzeye doğru başlayan göçmen akımından faydalanmaya başladı. Tekstil üretimi Leiden'de toplandı,³³ burada İngiltere'nin meşhur olduğu "yeni kumaşlar" üretilmeye başlandı. Yüzyıllık bir dönemde endüstriyel üretim ileri hamle yaptı ve 1660'lerde zirvesine ulaştı. (1664 yılı için hesaplanan bir indeks 545'ken bu 1584'te 100 ve 1795'te 108 idi).³⁴ Üretim nicel olarak artmakla kalmadı, fakat 1660'lara kadar, Leiden'in endüstriyel tekstildeki baş rakibi olan Doğu Anglia'nın "yeni kumaşları", "bir üstünlük savaşı vermek zorundaydı."³⁵ Aström, Hollandalıların on yedinci yüzyıl Baltık ticaretindeki gücünün kaynağını değerlendirirken, tekstil üretiminin verimliliğini *ilk* açıklama olarak verir; *ikincisini* ise onların *İngiliz* kumaşı (ve güney Avrupa tuzu) için aracı olduğu şeklinde özetler,³⁶-ilki

32 Bkz. örneğin Wilson'un özet ifadesi: "Bazen [Hollanda Cumhuriyeti'nin] sanayicilik evresine geçiş yapamayan salt ticari bir ekonomi olduğu öne sürülür...On yedinci yüzyıl koşullarıyla ilgili olarak bu bir abartıdır...Teknolojinin büyük bölümü ... Rasyonel olarak ekonomik anlamda oldukça kârlı, hammadde veya yarı-mamul malları bitirme veya rötuş süreçleri üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu antrepo ve pazarlar üzerinden mal akışını hızlandırdı" (1968, 30).

33 Leiden 1350'den sonra önemli bir ihraç malı tekstil üreticisi oldu. Bkz. H. P. H. Jansen (1978, 11). Jansen Hollanda endüstrilerinin 1350 ila 1400 arasındaki dönemde çok önemli bir yükseliş yaşadığını öne sürer; veba salgınının daha az etkilemesi dolayısıyla nüfus düşüşünü daha az hisseden Hollanda "artan nüfusu ve arada saldırganlaşan lonca örgütleriyle çevresindeki bölgelerle daha iyi rekabet edebildi" (s. 17).

34 Faber ve diğerleri (1974, 7).

35 Wilson (1965, 55). Glammann durumu daha çok işbölümü çerçevesinde görür: 1620-1700 arasındaki dönem kısa bir bakış yönülerinin İngiltere'de gerilerken yünü kumaşların arttığını, Leiden için ise bunun tersinin geçerli olduğunu gösterir. Leiden'in *lakens* olarak bilinen yünüleri İngiliz ürünleriyle rekabette oldukça başarılıydı, yünü kumaş alanında ise İngiltere öndeydi (1970, 505). Ancak, Wilson'un kabaca 570-1670 arasından söz ettiğine dikkat edin.

Barış'ın 1621'de sona ermesi, ki bu İspanyollar tarafından kontrol edilen toprakları tekstil ürünleri ihraç pazarları olmaktan uzaklaştırdı, İsrail tarafından Hollandalıların ucuz, hafif kumaşlar üretimi için açıkça bir engel olarak görülür. "Leiden kayıplarını eski kumaşlarının kuzey Avrupa pazarlarına daha uygun ünlü *lakens* üretimini arttırarak telafi etmeyi başardı; fakat Leiden'de üretilen tekstil ürünlerinin toplam değeri 1621 ve 1648 arasında şüphe götürmez biçimde artsa da (eski kumaşlar yenilerden daha yüksek maliyetliydi), üretilen kumaşın miktarı ve gerekli işgücü açısından bakıldığında Leiden gerçekte geriliyordu" (1977, 61). Deyon'a göre, 1650'den sonraya dayandığı bu değişiklik Tilburg, Verviers ve Boisle-Duc'un rekabetinin sonucuydu; Leiden "en emek-yoğun mal üretimini bırakarak bir defa daha lüks ürünlere, kalın kumaşlara, keçi ve devetüyüyle karışık kumaşlara yöneldi" (1978 d, 267).

36 Aström (1963, 61). Sıralanan üçüncü faktör koloni ürünleridir.

verimlilik avantajı ve bunu takip eden ve bunun tarafından desteklenen ikincisi ise, ticari avantajdır.

Bu avantaj Alderman Cockayne Projesi'nin tarihinde açıkça gösterilmektedir. Bu projeyle İngiltere boyasız ve dikişsiz İngiliz kumaşının bitirilmek üzere Hollanda'ya gönderildiği durumu tersine çevirmeye çalışıyordu. 1614'te I.James "boyasız" kumaşın ihracını yasakladı, bunun üzerine Hollandalılar da bitmiş mamullerin ithalatını yasaklayarak buna karşılık verdi; I.James'in buna verdiği yanıt yün ihracını yasaklamaktı. Bu, Supple'in dediği gibi "muazzam bir kumardı"³⁷ ve son derece kötü bir biçimde başarısız oldu. Üç yıl gibi bir dönemde İngiliz ihracatı üçte bir oranında düştü ve proje 1617'de yok oldu. Kayıp büyüktü. Wilson, eklenen değerin yüzde 47'sinin boyama sürecinde olduğunu hesap ediyordu ve bu da Hollanda'da yapılıyordu.³⁸ İngiltere'nin bu kumarı kazanamamasının nedeni açıkça görülmektedir; zira daha önce de belirttiğimiz gibi Hollanda'nın bu sırada sahip olduğu en büyük avantaj boya üretiminde ve dolayısıyla boyama maliyetindeydi. Bu nedenle, on yedinci yüzyılın birinci yarısında İngilizlerin Birleşik Eyaletlerle kumaşta yaptığı rekabet, balık yataklarında olduğu gibi, "gerçekleştirilememiş merkantilist umutları" yansıtmaktaydı.³⁹

Erken modern zamanların ikinci büyük endüstrisi gemi yapımcılığıydı ve burada da Birleşik Eyaletlerin liderliği iyi bilinmektedir.⁴⁰ Daha az kabul edilen, fakat net bir analiz için esas olan ise Hollanda gemi inşa endüstrisinin "modern boyutlarda, güçlü biçimde standartlaşmış ve tekrar eden metodlara doğru yönelen" bir endüstri olduğunun vurgulanmasıdır.⁴¹ Oldukça makineleşmişti ve işgücünden tasarruf etmeyi sağlayan birçok araç kullanılıyordu –rüzgâr gücüyle çalışan bıçkışhaneler, testerelerin ağızına kereste veren motorlu aletler, makara ve palangalar, büyük kütükleri taşımak için vinçler- bütün bunlar verimliliği arttırıyordu.⁴² Endüstriyel-ticari bir kompleksle olan

37 Supple (1959, 34).

38 Wilson (1965, 71). Genelde, der Wilson, "en büyük kâr marjları pazarların kontrolünün anahtarını temin eden kumaş boyama ve bitirme şeklindeki yüksek teknolojiye yatırıyordu" (1968, 29).

39 Wilson (1957 a, 40).

40 Bkz. Kellenbena (1977 a, 531).

41 Wilson (1973, 329). Bkz. Ayrıca Michell: "Hollandalılar'ın gerçek başarısı büyük gemiler inşa etmekte değil, üretimlerinde sürekli bir kaliteyi korumalarındadır" (1977, 152).

42 Bkz. R. W. Unger (1978, 7) ve Kindleberger (1975, 618).

bağlantı oldukça çarpıcıdır. Amsterdam'da bir dizi yan sanayi mevcuttu: halat atölyeleri, bisküvi fırınları, gemi levazımatçılığı, denizcilik aletleri ve deniz haritaları tedarikçiliği.⁴³ Gemileri inşa etmek için ağaca –çok fazla ağaca– ihtiyaç vardı. Bir savaş gemisini yapmak için 2000 meşe ağacına ihtiyaç duyuluyordu, bu ağaçların kolayca yarılmaması için yüzyıllık bir olgunlaşma dönemi vardı; 2000 meşe ağacı da o zaman 50 dönümlük bir ormanlık alan gerektiriyordu.⁴⁴ Bu kerestenin en önemli kaynaklarından biri Baltık'tı, Hollandalıların bu ticareti elinde tutmasının en önemli nedeni tekstil üretimindeki verimlilikleriydi. Sonuç, tabii ki, gemi yapımıcılığında verimlilikti, bu da, daha sonra göreceğimiz gibi, Hollandalıların dünya ticaretini kontrol edebilmelerinin başlıca nedeniydi. Bunun yanında, gemi yapımıcılığına ek olarak diğer Hollanda endüstrileri tamamen su tarafından getirilen maddelere bağımlıydı. Bu nedenledir ki gemiler “gerçek bir *üretim* faktörü olarak görülmelidir.”⁴⁵ Dolayısıyla, gemi inşası üretim araçlarının üretimiymi.

Tekstil ve gemi inşası yegane önemli endüstriler değildi. Hollanda en azından 1660'a kadar, şeker rafinerisinin başlıca merkeziydi.⁴⁶ Damıtma yerlerinde 1600'den hemen sonra başlayarak yüzyıl boyunca devam eden bir artış söz konusuydu. Diğer endüstriler, bir kâğıt endüstrisi; kitap üretimi; bıçkışhaneler; tuğla ve kireç endüstrisi, 1500 yıllarında gelişmişti ve on sekizinci yüzyılda hâlâ zenginliklerini korumaktaydı; çanak çömlek; tütün ve pipo yapım fabrikaları; özellikle on yedinci yüzyılda ihracata yönelik çok büyük tabakhaneler; zirvesine on yedinci yüzyılın bitiminde ulaşan bira fabrikaları; en büyük zenginliğine on yedinci yüzyılın ortasında sahip olan yağ ve sabun üretimi ve tabii ki başlıca işlevi boya malzemesi üretmek olan bir kimya endüstrisi;⁴⁷ bu arada askerî mühimmat endüstrisini de unutmamak gerek. Seksen Yıl ve Otuz Yıl Savaşları'nın alevlen-

43 Bkz. van Klaveren (1969 a, 183).

44 Bkz. Naish (1957–493); bkz. ayrıca Sella (1974, 392–394). Barbour Hollanda gemi yapımının İngilizlerinkiyle karşılaştırıldığında daha düşük maliyetli olmasını İngilizlerin keresteyi ve diğer malzemeleri ucuza ithal edememelerine bağlar –gemi inşasında malzemelerin maliyeti işçi maliyetinin sekiz katıydı. Hollandalıların avantajı “ucuz alım, düşük taşıma ücretleri ve düşük gümrüklerdi” (1954, 238).

45 Wilson (1977 a, 39).

46 Amsterdam'ın 1661'de 60 rafinesi vardı. Fransız ve İngiliz koloni şekerinin büyük bölümü 1660 Denizcilik Yasası ve Colbert tarafından çıkarılan benzer sınırlamalara kadar buralarda rafine ediliyordu. Bkz. Masfield (1967, 293).

47 Bkz. Faber ve diğerleri (1974, 4–10); Deyon (1978 d, 289); Supple (1977, 429). Kitap üretimiyle ilgili olarak bkz. Hazard (1964, 112). Ona göre 1699 yılına kadar belli

dirdiği savaş malzemeleri ithalatı yönetim tarafından teşvik ediliyor ve endüstri hızla geliyordu. On altıncı yüzyılın sonunda büyük bir ihraç ticareti mevcuttu; 1600 yılı itibariyle üretimin yapısı zanaatkâr loncalarından fabrika üretimine ve dışarı sipariş sistemine döndü.⁴⁸

1575 ve 1675 arasındaki yüzyılda Birleşik Eyaletlerin her endüstri alanında mükemmelliği yakaladığı ve hiçbir rakibin olmadığını söylemek tabii ki doğru değildir; ancak North ve Thomas tarafından söylendiği gibi, Hollanda'nın “kendi kendini devam ettiren gelişmeyi başaran ilk ülke”⁴⁹ olduğu ifade edilecekse, bunun nedeni temelde hiçbir başka ülkenin böyle bağdaşık, yapışkan ve bütünleşmiş tarımsal-endüstriyel üretim kompleksi göstermemesidir –ve bu seksen yıllık bir bağımsızlık savaşının ekonomik zorluklarına rağmen başarılmıştır.⁵⁰ On yedinci yüzyılda Hollanda'yı İngilizlerden daha dikkatli gözlemleyen hiç kimse yoktu. 1673'te İngiliz Büyükelçisi Sir William Temple *Observations upon the Provinces* adlı çalışmasını yayınladı; burada şöyle diyordu:

Ticaretin gerçek kaynağının ve temelinin küçük bir toprak parçasına yığılmış kalabalık bir insan topluluğu olduğuna inanıyorum. Burada hayat için gerekli olan her şey değerli sayılır ve mal sahibi bütün insanlar cimrilige itilir; fakat hiçbir şeye sahip olmayan, çalışmaya ve endüstriye zorlanır. Güçlü bedenler çalışmaya koyulur; bunlar icat ya da deha türünden şeylerle bozulan maddeler değildir. Bu adetler önce zorunluluktan kaynaklanır ve zamanla bir ülkede alışkanlık halini alır.⁵¹

başlı on kitap-basım merkezlerinden beşi Hollanda'daydı ve sadece Amsterdam'da 400 baskıcı vardı.

48 Bkz. Klein (1966, 195-197) ve Barbour (1963, 35-41).

49 North ve Thomas (1973, 145). Stephen Hymer ve Stephen Resnick yirminci yüzyıl koşullarından söz ederken şöyle söylerler: “Bize göre gelişme sürecinde ortaya çıkan önemli bir değişim bolluğun işle doldurulması değil, daha ziyade ikinci dereceden ev üretimi metodlarından uzmanlaşma ve değişime dayanan daha üstün üretim metodlarına geçişi” (1969-503). Bu o sırada Birleşik Eyaletlerde olanları iyice özetlemiyor mu?

50 G. Parker, Hollanda İsyanının olumlu ve olumsuz ekonomik etkilerini değerlendirmeye çalışır ve genelde kazançtan ziyade çok olmamakla birlikte zarar getirdiği sonucuna varır. (1974 b, 11-15) Öte tarafta Wilson şöyle söyler: “40 yıllık savaşlardan sonra kuzey Hollanda'nın temel ekonomik gücü hiçbir zaman 1609 Barışı'nda olduğundan daha büyük olmamıştı” (1968, 22). Wilson'un açıklaması Hollandalıların dünya ekonomisindeki görece durumlarının değerlendirilmesi olarak alınırsa iki değerlendirme birbiriyle çelişmek zorunda değildir.

51 London, 1673, s. 187, Furniss'de zikredilmiş (1957, 102).

Sir William aynı şeylerin İngilizler için de söylenebilmesini diliyordu.

Bu canlılığın teyidini nüfus hareketi ve kentleşme rakamlarında bulabiliriz. On altıncı yüzyılın sonunda güneyden Kuzey Hollanda'ya ve en önemlisi de Antwerp'den⁵² Amsterdam ve Leiden'e⁵³ özellikle zanaatkâr ve kasabalıların önemli bir göçü olduğunu biliyoruz. 1622'de Birleşik Eyaletler nüfusunun yüzde 60'ı kasabalıydı; bunun üçte ikisi de nüfusu 10.000'in üzerindeki kasabalarda yaşıyordu.⁵⁴ Amsterdam'ın nüfusu 1600'de 50.000 kişiden 1650'de 200.000 kişiye çıkarak dörde katlandı⁵⁵ ve Flemingleri, Walloonları, Almanları, Portekizlileri ve Alman Yahudilerini ve Fransız Protestanlarını "Hollandalıya çevirerek" gerçek bir "eritme potası" işlevi gördü.⁵⁶ Çoğu yazar göç eden zanaatkâr ve tüccar sınıfı üzerinde yoğunlaşır; fakat özellikle, ama sadece değil, Leiden'de kenar mahallelerde yaşayan, çalışan kesimin çoğunluğu kadın ve çocuk olan bir kentli proleter kitlesinin gelişimini gözlemek en az bunun kadar önemlidir. Jeannin'in yerinde ifadesiyle: "Gerilim ve çatışmaların modern bir tınısı vardır."⁵⁷ Tabii ki vardır, çünkü endüstriyel kapitalizmle yüz yüzeyiz. Özetle, on altıncı yüzyılın sonlarında Kuzey Hollanda üretimde verimlilik yoluna girmişti, bu Birleşik Eyaletleri 1600'lerde dünya-economisinin üretim merkezi haline dönüştürdü. Tarım sektöründe yüksek beceri gerektiren ve yüksek kâr getiren ürünlerde uzmanlaştı,⁵⁸ sanayi sektöründe Hollanda dönemin iki önemli endüstrisi olan

52 Bkz. Antwerp'in gerileme evrelerinin analizi için, Van Houtte (1962, 707-712).

53 Bkz. Mois tarafından hazırlanan çarpıcı harita (1974, 63). Bkz. ayrıca Jeannin (1969, 71).

54 Helleiner (1967, 46).

55 Kossman (1970, 366).

56 Verlinden (1964, 329). Hollanda'nın zengin olmaya çalışan Westphalia halkının alt tabakaları için çekiciliğiyle ilgili olarak bkz. Beutin (1939, 131-132); bütün kuzeybatı Almanya için bkz. Kuske (1956, 255).

57 Jeannin (1969, 75). Çatışmalara tepki olarak yirminci yüzyıllıkilere benzer bir kent planlamasını dahi görüyoruz. 1585 ve 1622 arasında, Amsterdam'ın üç büyük kanalı -Heerengracht, Keisergracht ve Prinsengracht- inşa edildi. Bunun üzerine çevreyi kirleten endüstriler -bira fabrikaları, maden atölyeleri, boya fabrikaları; cam, sabun fabrikaları ve şeker rafineleri- şehir merkezinde yasaklandı. "Bunlar şehir dışında batı tarafındaki işçi mahalleleriyle, spekülörlerin göçmenler için küçük evler inşa ettiği ve Naipliğin sosyal güvenlik bürosunun (*prévoyance*) birkaç hayır kurumu kurduğu Jordean'la sınırlandırıldı. Bu çok ayrımcı ve burjuva olan sistematik bölgeleştirmenin ilk örneği idi" (Deyon, 1978 e, 299).

58 Nispeten önemsiz bir tarımsal ürün olan tahıllar arasında bile on yedinci yüzyılda arpadan "daha ayrıntılı üretim şartları bulunan bir tahıl olan" buğdaya geçiş vardı (J.de Vries, 1974, 148).

tekstil ve gemi inşası alanında liderlik pozisyonuna yükseldi ve diğer endüstrilerde de önemli, bazen de, baskın bir rol oynadı. Birleşik Eyaletler bu üretim verimliliğine dayalı olarak ticari ağını oluşturdu ve kendisini “dünyanın deposu” haline getirdi.⁵⁹ Şimdi bu daha bil-
dik hikâyeye dönüyoruz.

Hollanda gemiciliği on yedinci yüzyılda dünya taşımacılığının hâkimiyetini ele geçirmişti. 1500’den 1700’e kadar on misli büyüdü. 1670 yılı itibariyle Hollandalılar İngilizlerden üç kat daha fazla tonaj taşıyordu; İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya ve Almanyalar’ın toplam tonajından daha fazlasına sahipti. Hollandalılar tarafından inşa edilen gemi yüzdesi daha büyüktü. Hollanda gemiciliği en parlak dönemine, aslında, yalnızca on yedinci yüzyılın ikinci yarısında ulaştı: Hollandalılar İngiliz İç Savaşı’nı “dünya taşımacılığındaki tartışmasız üstünlüğünü” kurmak için kullandı. Hollanda gemileri bütün Hollanda tekstillerini taşıırken, İngiliz gemileri tekellere ve berathlı şirketlere rağmen İngiliz tekstillerinin taşınmasını Hollandalılarla paylaşmak zorundaydı ve aslında daha az paya sahipti.⁶⁰ 1728 gibi geç bir tarihte Daniel Defoe Hollandalılara hâlâ “Dünyanın Taşıyıcıları, Ticaretteki Aracılar, Avrupa’nın Komisyoncuları” olarak göndermede bulunuyordu.⁶¹ On yedinci yüzyılda Hollandalılarla ilgili olarak en etkileyici şey “her yere yayılmış olmalarıdır.”⁶² Doğu Hint Adaları, Akdeniz, Afrika ve Karayip Adaları’nda da etkileri vardı, ancak hâlâ Baltık Ticareti’ne yapışıyorlardı; kuzeybatı Avrupa ticaretindeki paylarını arttırmışlar ve kıta içlerine uzanan nehir ticaretini de ele geçirmişlerdi.

Doğu Hint Adaları’nın hikâyesi tabii ki *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC) ‘nin hikâyesidir. Bu kimi zaman spekülâtif bir girişim, kısmen uzun-vadeli yatırım, kısmen de sömürgeleştirme olarak, kapitalist ticaret şirketinin bir modeliydi.⁶³ Amsterdam’da akıllı yöneticiler, *De Heeren Zeventien*, on yedi beyefendi ve Batavia’da en

59 Bu zaman ifadesi Clark’ta nakledilmiştir (1960, 14).

60 Alıntı Lipson’dandır (1956, II, liii).Bkz. ayrıca Lipson (1956, III, 10–11), Parry (1967, 176, 210), Glamann (1974, 452) ve Minchinton (1974, 164). Bowman 1650 yılı itibariyle Hollanda gemilerinin dünya taşımacılık ticaretindeki 20.000 geminin 15.000–16.000’üne karşılık geldiğini söyler (1936, 338).

61 A Man of the English Commerce’den, s.192. Wilson (1941, 4)’te zikredilmiş.

62 Coornaert (1967, 244).

63 VOC’un hukuksal yapısının tanımı için bkz. Rabe (1962, 351–366).

önde gelenleri Jan Pieterszoon Coen olan kontrolü güç valiler vardı.⁶⁴ Hollandalılar belli açılardan, Doğu Hint Adaları ticaretine yö-neldiler. Antwerp 1585'te İspanyolların eline geçtiğinde Avrupa baharat pazarı Amsterdam'a taşındı. Fakat İspanya 1580'de Portekiz'i ilhak ettiği ve Lizbon'da baharat girişinin Avrupa limanı olduğu için Hollandalılar İspanyolları aradan çıkarmaya çalıştılar.⁶⁵ Bu nedenle Cornelis de Houtman 1592'de görevli olarak Hint adalarına gönderildi, ilk ticaret filoları 1598'de yelken açtı ve 1602'ye kadar Federal Yönetim VOC'a imtiyaz vermişti; bunun nedeni kısmen Hollandalılar arasındaki yıkıcı rekabeti kontrol altına almak, kısmen daha küçük yatırımcı için istikrarlı bir liman teşkil etmek, kısmen İspanya'ya karşı ekonomik ve siyasî bir silah oluşturmak, kısmen de sadece, o zaman Avrupa'da bulunan baharattan daha fazlasını elde etmektir.⁶⁶

Aslında, deniz yolu ile baharat ticaretine geçmek için iyi bir zamandı; Doğu Akdeniz üzerinden geçen kara ticaretinin en önemli ablukası, çoğu zaman söylendiği gibi, 1450 ve 1500 arasında değil 1590 ve 1630 arasındaydı.⁶⁷ Bu nedenle fırsat büyüktü ve Hollandalılar onu yakaladı.

Hint Okyanusu'ndaki ana ticaret yolları kuzey yarısından (Kızıl Deniz ve Basra Körfezi) güney yarısına (Ümit Burnu yolu) geçti. Hollandalılar fırsatı değerlendirdi çünkü bunu yapabilecek teknolojileri vardı. Parry'nin ifadesiyle "kare yelken Latin yelkenini, alize musonu yendi";⁶⁸ fakat, Hollandalılar bu ticarete girer girmez dışarıdaki bir bölgeyle ticaret yapma problemiyle karşılaştı. Bu lüks maddelerin ticareti olduğu için kazanç yüksekti ve rekabet de oldukça sıkıydı; fakat bu zorunlu değil lüks maddelerde olduğu için, pazar doğal olarak küçüktü ve pazarı mala boğmak ciddi bir ihtimaldi-Scylla

64 Werner Sombart'ın iddiasına ve isimlerin açık benzerliğine rağmen Coen Cohen değildir ve Yahudi de değildi. Coen'in babasının aile ismini neden Twisk'den Coen'e çevirdiğiyle ilgili görüşler için bkz. Masselman (1963, 229-230).

65 İspanyol-Portekizlileri sadece Lizbon'u atlayarak değil, Hindistan'ı da atlayarak Endonezya ticaret kaynağına giderek devre dışı bırakacaklardı. Bkz. Parry (1967, 195).

66 Bkz. Masselman (1963, çeşitli yerlerde, fakat özellikle s. 62-66 ve 141-179'da). Morineau Avrupa'da sonucu yüksek fiyatlar olan bir baharat düşkünlüğü olduğunu vurgular (1978 c, 133).

67 Bkz. Duncan (1975, 512); ayrıca Glamann (1974, 477); o şöyle nakleder: "Atlantik biberinin [Akdeniz biberine] üstünlüğü o kadar kesindi ki Doğu Akdeniz'e yeniden ihraç ediliyordu." Daha önceki dönem için bkz. Wallerstein'deki tartışma (1974, 215-216, 325).

68 Parry (1967, 199).

ve Charybdis.⁶⁹ İkilemle başa çıkmanın yalnızca iki yolu vardı. Ya Hint Adalarını kapitalist dünya ekonomisinin periferi alanı olarak kabul ederek ticaretin doğasını dönüştürmek gerekiyordu; ya da dünya imparatorlukları arasında geleneksel uzun mesafeli ticaret tarzında “kontrollü” ticarete başvurulacaktı. Hangi yolun takip edileceği aslında Coen ve *De Heeren Zeventien* arasındaki uzun süreli tartışmanın konusuydu. “Asya’daki güçlü tavrın taraftarı”⁷⁰ olan Coen birincisi için bastırıırken; Amsterdam’daki üstleri ikincisini destekliyordu.

Coen, Doğu Hint Adaları’nın periferileştirilmesini, bir kolonizasyon siyasetine tabi tutulması gerektiğini, iki açıdan dile getiriyordu: Nispeten güçlü Asyalı hükümdarları sınırlamak için siyasî kontrolü sağlamak ve üretim sistemini yeniden düzenlemek; ve hem nakit ürün üretimini denetlemekte yardımcı olmak hem de değerli madenler dışındaki Avrupa ihraç mallarına güvenli bir başlangıç pazarı oluşturmak için, beyaz bir iskancı sınıfını dışarı göndermek. Böyle bir politikanın kontrollü ticaretle uyuşmadığını ve bir pazar ilkesinin işlemesine ihtiyaç duyulduğunu söylüyordu. Bunun tartışıldığı terminolojiye çoğunlukla ve oldukça yanıltıcı bir biçimde, tekele karşı serbest ticaret olarak gönderme yapılıyordu.⁷¹ Fakat Coen gerçekte VOC’un *pazarda* tekelleşmesine (ve hatta zaman zaman makul bir yardım olarak kaba güç kullanımına) karşı değildi.⁷² Bu kapitalist girişimcilere kısa vadede neyin daha çok anlamlı

69 Mecaz Glamann tarafından kullanılmıştır (1974, 483). Avrupa’da baharat talebinin sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Rich ikilinin diğer tarafındaki benzer problemi kaydeder: “Baharat ticareti Baharat Adaları’nın ateşli silahlar dışında çok az Avrupa ürünü istemesine bağlıydı...burada Hollandalılar kürk tüccarlarının Kuzey Amerika’da karşılaşacakları gibi aynı problemle karşılaştı. Acil ihtiyaçları karşılandığında adalılar ticarete ilgisiz kaldı” (1967, 368). Meilink-Roefolsz benzer şekilde şöyle der: “Asya’da Avrupa ürünlerine neredeyse hiç talep yoktu” (1968, 66).

70 Morineau (1978 e, 170).

71 Bkz. Masselmann’daki oldukça tipik tartışma (1963, 433-442).

72 Coen, *De Heeren Zeventien*’e bir mektubunda şöyle yazıyordu: “Dünyada insana, hakka eklenen güç ve kuvvetten daha iyi bir hak veren hiçbir şey yoktur” Boxer (1965, 98-99)’da zikredilmiş. Aslında Geyl tarafından yapılan bir değerlendirmeye göre VOC “Hint dünyasında, kılıcın gücüydü” (1961, 88). *De Heeren Zeventien*’e gelince, Boxer onların üç tür ticaret olduğunu açıkça kabul ettiğini kaydeder: Toprakları kontrol ettikleri (sayıca az) bölgeler; tekel kontratları bulunan bölgeler; serbest-ticaret bölgeleri. Son kategori, Boxer’ın gözlemine göre, “neredeyse her zaman en önemlisiydi” (1965, 94). Parry uzun mesafeli ticaret dışında Hollandalıların Çinliler, Malezyalılar, Araplar ve Hollandalı olmayan Avrupalı tüccarların aktif rekabetiyle karşılaştığını belirtir (1967, 197). İngilizlerin Baltık değil de Hint Adaları ticaretinde Hollandalılarla rekabet edebilme nedenlerinden birisi “değerli mallar”

geldiği meselesiydi-sömürü mü yoksa spekülasyon kazançları mı? Kısa vadede spekülasyon taraftarları baskın çıktı;⁷³ fakat uzun vadede, daha önce tartıştığımız gibi, ⁷⁴ üretimin sömürülmesinden elde edilen kazançlar, kapitalist dünya-ekonomisinde önde kalmanın tek somut temelidir. Merkez güçleri (yalnızca Hollanda değil, aynı zamanda Britanya ve Fransa) on sekizinci yüzyılda, gerçekte 1750'den sonra kökleşen, Hint Okyanusu bölgesinin periferileştirilmesini başlattı.⁷⁵

ticaretiyle “dökme mallar” ticaretinin doğasıyla ilgilidir. Dökme mallar ticaretinde gemi yapımı maliyeti çok önemliydi, bu nedenledir ki İngilizler zamanında onları “kayıp ticaret” olarak karalıyordu. Hint Adalarında (ve Akdeniz’de) taşınan mallar değerlerine göre küçük hacimli ve hafifti ve gemileri silahlandırmak hız ve verimlilikten önemliydi. Hollandalıların karşılaştırmalı avantajı bu alanda daha küçüktü (Barbour, 1954, 230–231). Gerçekte, R.W. Unger İngilizlerden –sadece Uzak Doğu’daki değil- tehlikeli ticaretlerdeki karşılaştırmalı avantaja sahip olarak söz eder –çünkü “sağlam ve iyi silahlanmış ticaret gemileri kullanıyorlardı” (1978, 110). “Akdeniz’de korsan gemiciliği çok büyük bir kazanç yoluyla, öyle ki on yedinci yüzyılın başında kısmen büyük ölçekli ve zengin tüccarlar tarafından ticaretimsi çizgilerde örgütlenmiş muazzam bir endüstri haline geldi” Davis (1961, 127). 1618 itibarıyla korsan filoları beraberce bütün Akdeniz güçlerinininkinden daha güçlüydü.

- 73 Glamann’ın kaydettiği gibi: “Biber’in dayanıklılığıyla birlikte bölünebilirliği onu spekülasyon için mükemmel bir nesne haline getirdi. Uzun süre korunabiliyordu: Biberin depoda otuz sene kalabildiği örnekler bilinmektedir, tabii ki bu kaliteyi etkiliyordu, fakat bu taze biberin ekenmesiyle iyileştirilebiliyordu” (1975, 499–501). Bununla birlikte, Klein daha genel olarak “Hollandalıların on yedinci yüzyıldaki reel ticaretlerinin başarısı kısmen ellerindeki mal stoklarıyla pazarla oynayan zengin tüccarların ustaca spekülasyonlarına bağlıydı” der (1970, 33).

- 74 Bkz. Wallerstein (1974).

- 75 Coornaert Avrupalıların on yedinci yüzyılda “kıtı şirketleri” kurma konusundaki tereddütlerini kaydeder. “Hollanda, İngiliz ve Fransız imparatorluklarının şekillenmeye başlaması” ancak bu dönemin sonunu ve on sekizinci yüzyılı buldu (1967, 265). Benzer şekilde, Schöffers “yerli nüfusun başlangıçta Şirket’ten neredeyse hiç etkilenmediğinden” söz eder. On dokuzuncu yüzyıla kadar, der Schöffers, Hollanda varlığı büyük oranda kıyı nüfusları için tüccarlarının ve idarecilerinin Arap ve Çinli tüccarların yerini aldığı anlamına geliyordu (1973, 75). Bu tabii ki temelde Wallerstein’da (1974, 6.bölüm) tanımlandığı gibi Portekizliler’in on altıncı yüzyıl Asya’sındaki rolüne benzerdi. Bkz. aynı konuya değinen Pach (1973, 60–61). 1680’den sonra dış bölgelerde yerli üreticilerden sorumlu Hollandalı kahve çavuşlarının sınırlı bir kullanımlarının olduğu doğrudur, fakat bu sınırlıydı. Bkz. Rich (1967.370).

F.Goastra on sekizinci yüzyılda altın ve gümüşün dışarı akışındaki artışla birlikte ticaret örüntülerinde bir değişiklikten söz eder fakat ayrıca ithal malı olarak tekstil ürünlerine, çay ve koloni ürünlerine doğru bir kayma vardı. (1976–18-19) Altın ve gümüşün dışarı akışını açıklayan da paradoksal olarak, Asya-içi ticarette Hollandalıların rolünün azalmasıydı. Bu gerçekte bir periferileşme işaretiydi, aynı şekilde bir lüks süslemeden çok para olarak kullanma ihtiyacının artmasından dolayı altın ve gümüşün gittikçe dışarı akışı da bir işaretti.

VOC'un on yedinci yüzyıldaki politikaları, Masselman'ın öne sürdüğü gibi "basiretsiz" miydi?⁷⁶ Sanmıyorum, çünkü alternatiflere de bakılmalıdır. Özellikle dünya-ekonomisinin bütünsel bir nîspî duraganlaşma dönemine girdiği yıllarda başka yerlerde elde edilecek daha büyük sömürü kazançları var mıydı? Cevap kesinlikle evet olacaktır-Dogu ticareti, kuzeybatı Avrupa'nın kendisi, Amerikalılar, hepsi el altındaydı. Neden sadece Dogu Hint Adaları düşünölsün ki? VOC'un bir asır uzunluğundaki negatif bilançosunun Birleşik Eyaletler *içerisinde* küçük yatırımcılardan büyüklere bir iç gelir transferi ve sermaye birikimi sürecini maskeleyip maskelemediği merak konusudur.⁷⁷ Eger maskelediye, VOC'un, *De Heeren Zeventien* benzeri yüksek bilgi kaynaklarına sahip olanlar için, çok faydalı bir tür hisse senedi piyasası gibi işlev gördüğü söylenebilir; fakat öyleyse tarihi, en azından on sekizinci yüzyılın bitimine kadar, hikâyenin ticari ve dağıtımsal yönünden çok finansal yönüne ait olmaktadır. Bununla birlikte, VOC'un hikâyesi bir alandaki egemenliğin diğeriindekiyle nasıl bağlantılı olduğunu gayet iyi gösterir.

Dogu Hint Adaları ticareti, on yedinci yüzyıldaki Hollanda ticari genişlemesinin en dramatik ve en şaşırtıcı dalıdır, fakat en önemlisi olmadığı gibi Hollanda hegemonyasının nedeni de değildir. Hollandalı tüccarlar Hint Okyanusu'nda göröndüğünde önce Akdeniz'e düzenli seferler yapmaya başladılar. Dönüm noktası, 1609'daki

76 Masselmann, (1963, 460). Burada öne sürölen şey tekellerin ticareti yok eden bir tür yağma içerdiiydi: "Önceki zenginliklerinin iki ana kaynağı olan baharat üretimi ve serbest gemicilikten mahrum kalan önlü Ortaçağ prenslikleri Ternate, Tidore, Matjan ve Batjan ancak geçinme seviyesinin biraz üstüne indirgendi. Bu kararlı bir Avrupalı girişimci grubu tarafından çok istenen değerli bir ürüne sahip olmanın cezasıydı. On yedinci yüzyıl sonuna doğru, yerliler o kadar fakirleşmişti ki artık pamuk bezi satın alamıyorlardı ve kendilerinininkini dokumaya geri döndüler" (s. 461).

77 Masselmann baharatların maliyetlerinin iki buçuk üç katı fiyatla satıldığını ve bunlara on yedinci yüzyılda yıllık yüzde 18,7'lik bir hisse payı ödendiğini belirtir. Buna rağmen, 90 yıl sonra, Şirket dört milyon guilders borç içindeydi. Masselmann bunun "tekeli devam ettirme maliyeti büyük kârların küçük bir kısmı dışında her şeyi yuttuğunu" söyler (1963, 466). Bu şirketin kolektif bakış açısından doğrudur, fakat şirketteki büyük yatırımcılar açısından da doğru muydu? Marineau tarafından uzak ölkelerle sözde olumsuz ticaret dengeleri konusunda yazdığı büyüleyici bir makalesinde 'birin ikiye eşit olduğunu' yani tüccarların dönüş yolculuğunda fiyatları ikiye katladığını ve bu nedenle altın ve gümüşün göröndüğü gibi büyük miktarlarda dışarı çıkmadığını öne sürer. Bu gerçekte Avrupa'da bir iç gelir transferini temsil ediyordu.

Hollanda-İspanya Antlaşmasından hemen sonra gibi gözükmektedir.⁷⁸ Bununla birlikte, iki ticaret alanı birbirinden ayrılmalıdır. Genel anlamda, ilk planda Hristiyan Akdenizle ve özelde kuzey İtalya'yla ticaret vardı. Buradaki ticaret kronik olarak ihtiyaç duyulan fakat İtalya'daki kötü hasat dönemleri, salgın hastalıklar ve politik olarak Doğu Akdeniz'den kopma sonucu daha kıt hale gelen tahıl arzıyla alâkalıydı. Aynı anda kuzey İtalya endüstrisi de önceleri tekstil ürünleri ihraç eden bu bölgeye kumaş ihracıyla çökmüş ve Venedik gemiciliği de önemini kaybetmişti.⁷⁹ On altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl başında Hollandalılarla birlikte İngilizler, Fransızlar ve Hanseler Akdeniz ticareti için rekabet ediyordu, fakat Hollandalılar en büyük paya sahipti, bunun başlıca nedeni “gemi tasarım tekniğinde ve ticari örgütlenmedeki üstünlükleriydi”,⁸⁰ bu da onlara, Kuzey Avrupa'dan Akdeniz'e tahıl (ve diğer ürünleri) taşıma ve ilk planda Doğu ticaretinde tahıl güvence altına alma ikili avantajını veriyordu.

Kuzey İtalya'yla yapılan ticaretin büyük kısmını ele geçiren “Hollandalılar [ikinci bir ticaret alanı olan] ‘zengin ticaretinin’ de büyük bölümünü ele geçirmeye girişti; ticaretlerine, acımasız oldukları oranda, şiddet eylemleri eklediler.”⁸¹ Biri diğerini izliyordu, zira Akdeniz'deki “zengin ticareti” yeni değildi. Temelde, Hollandalılar

78 Bkz. Parry (1967, 189) ve Israel (1977, 37). Romano dönüm noktasını daha çok 1611-1612 olarak tespit eder ve Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır için bir Konsey'in ilk defa 1611'de isminin konulduğunu belirtir (1962, 489-491). Parry 1612'ye Hollandalıların Türklerle olan kapitülasyonları güvenceye alması sonucu Hollanda ticaretinin tamamıyla meşrulaştığı an olarak görür. Romano 1612'ye taşınan toplam yük miktarı VOC'unkinden fazlaydı.

79 Bkz. Rapp (1975). Bkz. ayrıca 1593'te Leghom'a varan 219 gemiden 73'ünün tahıl taşıdığını belirten Parry (1967, 188). Kuzey İtalya'nın ithâlâtı karşılığında ne verdiği sorulursa cevap önceki dönemlerin birikmiş sermayesi olacaktır. Dolayısıyla, tahıl ithâlâtı Venedik için bu sırada Amsterdam açısından taşıdığından temelde farklı önemdeydi. Amsterdam için tekstil ürünleri, gemi ve diğer tarım ürünleri üretmenin daha kârlı olduğu bir zamanda tahıl üretmek zaman kaybı değildi, bu şekilde eşit olmayan değişim avantajlarından yararlanıyordu. Venedik için bu büyük oranda mevcut tüketim için sermayeyi tüketmek anlamına geliyordu, bu da “çöküşün” uygulamadaki tanımıydı.

80 Parry (1967, 189) ve Davis (1975, 10, 14). Rapp Hollanda (ve İngiltere'nin) Akdeniz'de Venedik'i yerinden etme başarısıyla ilgili tartışmasında kuzey devletlerinin ticaretteki uygulamalara başarılarının nedeni sayılabilecek hiçbir yenilik katmadığını belirtir. Sunmak zorunda oldukları endüstriyel üretimdeki rekabetçi avantajlarıydı, bu şekilde Venedik'e “çöküşü” dayatabilirlerdi (Bkz. 1975, 499-501).

81 Parry (1967, 189).

Venediklilerin Akdeniz'deki geleneksel ticari rollerini devralıyordu. Bu çağda, Doğu Akdeniz Doğu Hint Adalarından çok kuzeybatı Avrupa'dan (lüks maddeler olan altın ve gümüşten ayrı olarak) daha gerçek maddeler ithal etmeye hazırdı, fakat 1600–1750 döneminde, gün geçtikçe daha fazla çay, kahve, patiska ve sonunda lüks sınıftan çok temel maddeler halini alan diğer mamullerin ihraç edildiği Hint Okyanusu bölgesinden muhtemelen daha fazla lüks mamul ihraç etmişti. O halde Doğu Akdeniz hâlâ dış alanın parçası mıydı? Bunu söylemek zordur; periferi statüsüne geçiş başlıyordu, ancak bunun tam olarak gerçekleşmesi on sekizinci yüzyılın sonlarını bulacaktır.

Hem Batı Yarımküreye hem de onun eki olan Batı Afrika'ya yapılan Atlantik ticareti, bizi Hollanda ticari ağının kalbine daha çok yaklaştırmaktadır. İki büyük Hollanda şirketi olan VOC ve “çok daha geç ve daha az başarılı olan” Batı Hindistan Şirketi arasındaki farkla ilgili olarak çok şey yapılmıştır.⁸² Birincisi, buldukları desteğin sosyal temeli farklıydı. VOC (Doğu Hindistan Şirketi) protestocu ve barış yanlısı Amsterdam tüccarları tarafından kontrol ediliyordu.⁸³ Fakat Batı Hindistan şirketi büyük oranda onlara muhalif çabaların sonucuydu –bu “parti” Orange taraftarları, Kalvinistler, Zeeland sakinleri ve kuzeyde yeniden iskân edilen güney Hollandalı göçmenlerden oluşuyordu—bu göçmenler Gomarcıydı, sömürgeci ve savaşıydı.⁸⁴ 3 Haziran 1621'de, Antlaşma sona erdikten birkaç hafta sonra kurulduğu zaman, Amsterdam başkenti de şirkete girdi ve bir “misyoner-sömürge şirketi” fikri bir “korsan kuruma” dönüştürüldü.⁸⁵ Batı Hindistan Şirketi içerisinde farklı çıkarlar arasındaki çatışma, şirketin korsanlıktaki tekeline bağımlı olan ve büyük oranda ekonomik olarak daha zayıf Zeelandlılarla herhangi bir Hollandalı

82 Wilson (1968, 206) VOC ve Batı Hindistan şirketi arasındaki farkları tartışır (bölüm, 12, 206–229).

83 Bununla birlikte, Amsterdam'ın politikası “geleneksel anlamda barışsever olsa da, 1645, 1657 ve 1668'de olduğu gibi ticari çıkarlar tehdit edildiğinde ya da 1672'deki gibi Cumhuriyetin (ve onunla birlikte ticaretin) varlığı tehlikeye girdiğinde güçlü şehir artık pasif kalmıyor etkili ve saldırgan bir politika benimsiyordu” (Franken, 6–7).

84 Bkz. Chaunu (1961, 1200–1202). Gaslingaonun Kalvinizm'in ve Karşı-Protestocuların kalesi sayıldığını ve 1629'da Amsterdam Kent Meclisi'nin “kuzeylilerin Brabender, yani Güney'den gelen sığınmacılar için kurban edildiğinden şikâyet ediyordu” (1971, 109).

85 Goslinga (1971, 39).

girişimcinin korsanlık eylemine maruz kalmasından pay almaya razı olan Amsterdam tüccarları arasında bulunuyordu.⁸⁶

Dolayısıyla, Batı Hindistan Şirketi “ticaret ve dinin kavgacı karışımı” ve sonuç olarak bize söylendiği gibi, “can sıkıcı bir karışıklığın ve iflasın eşğine gelmenin” öyküsüdür.⁸⁷ Bunun böyle olduğuna şüphe yoktur, fakat bu sözde siyasî çaba on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda kapitalist ticaretin merkezi bir direğini dikti: Avrupa’ya pamuk, şeker ve tütün sağlayan üçgen ticareti. Bütün bunlar Afrikalı kölelerce yetiştiriliyordu. Avrupa’nın Doğu Hint Adalarından karşılığında baharat ve çay aldığı gümüş de bu ticarete dahildi.⁸⁸ Hollandalılar bu yapının öncüsüydüler ve eğer karlar doğrudan İngiliz ya da Fransızlara gidiyorsa bunun temel nedeni başlangıçtaki “sosyal yatırımın” ağır, zaman alıcı ve muhasebe terimleriyle, Hollandalılar tarafından taşınıyor olmasıydı. Hollanda hegemonyasının 1670’lerde sona ermesinden sonra ortaya çıkan kazanç, üretimde daha becerikli İngilizler (ve bir dereceye kadar Fransızlar) tarafından toplanmaya hazırды.

Kısaca olup biten, 1621’de Batı Hindistan Şirketi’nin kurulmasından sonra Hollandalıların gelecekteki çeyrek yüzyılda Atlantik’de yayılmaya çalışmasıydı. Yeni Amsterdam’ı kurdular, kuzeybatı Brezilya’yı Portekizlilerin (İspanyollar) elinden aldılar ve ikinci denemelerinde Batı Afrika’daki Elmina’yı ve sonra Angola’daki Luanda’yı ele geçirdiler. Ancak ilk Anglo-Hollanda Savaşı’nda (1652–1654) (İspanyollardan yine bağımsız olan) Portekizliler Brezilya’yı yeniden ele geçirdi; ikinci Anglo-Hollanda savaşında ise Hollandalılar Yeni Amsterdam’ı ve bazı Batı Afrika kalelerini kaybetti. O halde Hollanda dünya hegemonyasına karşılık gelen bu kısa dönemde neler

86 Bkz. Vansink (1971, 146) ve Goslinga (1971, 109).

87 Wilson (1968, 210). J. R. Jones Hollanda Batı Hindistan Şirketi’ni “saldırgan ve yarı-korsan bir oluşum” olarak nitelendirir ve üç İngiliz-Hollanda savaşı nedeniyle davranışlarına oldukça büyük bir sorumluluk yükler (1968, 44-45). Hollandalı tarihçiler onun siyasi niteliğini de vurgularlar. Van Hoboken şöyle söyler: “[Hollanda Batı Hindistan] şirketi’nin kaderi, yükselişi ve çöküşü büyük oranda siyasi faktörlerce belirlendi” (1960, 42). Goslinga bunun sadece iki şirketin kâr arayışındaki farklılıklarından biri olduğunu vurgular. “Batı’da kazanç korsanlıktan gelirken Doğu’da gerektiğinde güçle desteklenen ticaretle kazanç sağlamaya çalışılıyordu” (1971, 91).

88 Spooner Hollandalıların Doğu Hint Adalarında İngilizlere karşı avantajlarından birinin (daha çok talep edilen) gümüşü kontrol etmesi olduğunu vurgular, İngilizlerin ise sunacak sadece altını vardı (1956, 68).

başarıldı? Birincisi, Hollandalılar İspanyolları Amerikalara sokmadı; burada bir “deniz kalkanı”⁸⁹ oluşturarak, bunun arkasında İngilizlerin (artı İskoçların) ve Fransızların yerleşim kolonileri kurmalarını sağladı. İkincisi, Amerikalılar’daki Brezilya’da şeker üretimi başlatıldı; Hollandalıların buradan kovulmasından sonra, yerini ilk büyük İngiliz Karayip plantasyon kolonisi aldı. Üçüncüsü, Hollandalılar şeker plantasyonlarında ihtiyaç duyulan insan gücünü karşılamak için ilk ciddi köle ticaretini başlattı; plantasyonları kaybettiklerinde ise köle tacirleri olarak orada kalmaya çalıştılar, fakat 1675’de Hollanda üstünlüğü sona erdi, yerini İngilizlerin yeni kurulan Royal African Company’sine bıraktı.⁹⁰

Hollandalıların Atlantik çağı hiç şüphesiz Avrupa dünya-ekonomisinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. Fakat Hollandalılara ne kadar faydası oldu? Hollanda gemilerinin toplam yükün %60’ını taşıdığı on altıncı yüzyılda “ana ticaret” olan Baltık ticaretinin sağladığı fayda kadar değildi tabii ki. On yedinci yüzyılda, en azından 1660’a kadar İngilizlerin pazarlarına zorla girme teşebbüslerine rağmen Hollandalılar aynı egemenliği⁹¹ sürdürdüler. İşte Hollandalıların ticari üstünlüklerinin kanıtı buradadır. Hem İngilizlerin hem Hollandalıların ve hatta Fransızların (bu arada kuzey ülkelerinden söz etmiyoruz) gemiciliğin kontrolünü önemli ve kârlı saydığı kilit bir alanda, Hollandalılar tek başına aslan payına sahipti.⁹² Dünya-ekonomisinde ortaya çıkan durgunluğun, Baltık’taki İngiliz-Hollanda rekabeti üzerindeki etkisine yakından bakan Supple ve Hinton, Hollandalıların avantajını aynı iki faktörle açıklar: Ucuz nakliyata ve ihraç için yeterli miktarda gümüş stokuna sahip olmak⁹³ Morineau onların avantajlarını ayrıca Eastland Company’nin satın aldığı tahıldan daha fazlasını satın alma arzusuna bağlar.⁹⁴ Belki de, balığı

89 Parry (1967, 204). Sluiter (1948) temelde aynı noktaya değinir. Wallerstein’deki arka plan tartışmasına bkz. (1974, 342, n. 197).

90 Bkz. Emer (1972) ve Rich (1967, 333).

91 Bkz. W. S. Unger (1959, 206). Gerçekte görece üstünlük 1600’den 1660’a kadar arttı ve kâr da buna bağlı olarak %100’den %200-300’e çıktı. Bkz. Bogucka (1973, 439).

92 İngiliz gemileri yalnızca İngiliz malları taşıırken Hollanda gemileri İspanya’dan kuzeye ve Baltık’a bütün batı ülkeleri arasında sefer yapıyordu. Bkz. Dunsdorfs (1947, 20).

93 Supple (1959, 83) ve Hinton (1959, 19). Hinton üçüncü bir faktör ekler; Hollandalıların ‘meşru olmayan işleri.’ Bu da belli bir rol oynamış olabilir, fakat aynı zamanda onu Hollandalıların başarısına karşı bir rasyonelleştirme olarak kullanan İngilizlerin bize bıraktığı bir anlayış da olabilir.

94 Morineau (1978 d, 144-145) “Tahıl Hollandalıların Baltık’la ticaretini yaptığı, miktar olarak en önemli malı temsil ediyordu” (Faber, 1966, 115).

gerçekte bir damping oluşturacak şekilde düşük fiyatla satabilmeleri de bir rol oynuyordu.⁹⁵

İhraç edilecek gümüşe sahip olmak, gemicilik ve tekstil alanlarında gösterilen ve İspanyollar'dan ve diğerlerinden gümüş toplamayı mümkün kılan verimlilik sayesinde kazanılmış bir avantajdı. Baltık ticaretinde gümüş sahibi olmak neden bir avantajdı? Bunun nedeni ekonomik daralma ve Otuz Yıl Savaşları'nın küçük madeni paraların gümüş karşısında değer yitirmesini içeren, İngilizlerin "paraların yükselişi" (Alınanların *Kipper und Wipperzeit*) ismini verdiği olguyla sonuçlanmıyordu. Gümüş içeriği sabit kalan ve taşınabilir bir gümüş para olan rixdolar, 1600'de 37 ve 1630'da 90 groschen iken; en büyük sıçrayışı 1618 ve 1621 arasında 45'den 75'e çıkışı oldu. Bu değişiklikler, groschen'in gümüş içeriğini düşürürken değerinde rixdolar cinsinden bir değişiklik yapıldığının ilanıyla gerçekleşti.⁹⁶ Sorun bunun Hollandalılar üzerindeki etkisinin İngilizler üzerindeki etkisinden neden farklı olduğudur. Muhtemelen artık her ikisi de Baltık'taki ürünleri gümüş açısından daha düşük maliyetlerle elde edebiliyordu; fakat bunu yapmak için dışarı çıkaracak hazır paraya ihtiyaç vardı. Hollandalılar buna sahipti, ama İngilizlerin parası yoktu. Ayrıca, ticarete genel olarak bir kriz olduğu zaman ucuz ithâlât daha ucuz ithâlâttan daha az önem taşıyordu.

İngilizlerin temel problemi, Hollandalı tüccarların Baltık mallarını *İngiltere*'de İngiliz tüccarlarının sattığından daha ucuza satabilemesiydi.⁹⁷ İngiltere'deki Eastland tüccarları çözümün Baltık tahılını Hollandalıların yaptığı gibi Akdeniz'e yeniden ihraç etme izni almak olabileceğini düşünüyordu; fakat İngiliz tahıllarının uluslararası alanda yeterince rekabetçi olmadığı korkusuyla fiyatlar ne zaman düşük bir rakamın üzerine çıksa ihracata yasak koydurmayı başaran İngiliz buğday tüccarlarının güçlü muhalefetiyle karşılaştılar.⁹⁸ Kısacası, İngilizler Baltık'taki ucuz fiyatların avantajını elde edebileceği ve sonuçta daha fazla gümüş kazanabileceği ürünleri Akdeniz'de edinemedi. Bu nedenle Baltık'taki devalüasyon Baltık ve dolaşısıyla Akdeniz ticaretindeki egemenlikleri açısından Hollandalılara

95 Bkz. Michell (1977, 177).

96 Bkz. Hinton (1959, 14-16).

97 Bkz. Supple (1959, 86). Wilson Kipper und Wipperzeit'in İngiliz tüccarlara yalnızca "kısa vadede çözümlenebilir bir problem" yarattığını söyler, büyük probleme Hollanda rekabeti neden oluyordu (1965, 55).

98 Bkz. Hinton (1959, 29-30).

İngilizlerden daha fazla kazanç getirdi; bu aynı zamanda Hollandalılara “İngiltere içindeki İngiliz tacirlerin ticaretine müdahale etme imkânı da verdi”⁹⁹

Bu resimdeki son bir öge Hollanda Devrimi’ne kadar Antwerp’e ait olan iç nehir ticaretidir. Hollandalılar Scheldt Nehri’ni kapadığında ticaret Amsterdam’a geçti; ticaretin yeniden Antwerp’e geçmesi bundan sonra ancak iki şekilde olabilirdi: Birleşik Eyaletleri Antwerp’i de içine alacak şekilde genişletmek ya da barış ve serbest ticaret. İlki hiçbir zaman gerçekleşmedi. Smit, Birleşik Eyaletlerin ilan edilmiş hedeflerine (ve Orangist ve Calvinistlerin gerçek niyetlerine) rağmen başarısızlığı yeterli çabanın olmamasına bağlıyordu: “Hollanda güney eyaletlerinin yeniden düzeltilmesini istemiyordu, bu beraberrinde ticaretin özgürleşmiş bir Antwerp’e geri akacağı riskini taşıyordu.”¹⁰⁰ Sonunda 1648’de barış yapıldığında, antlaşma metnine, Scheldt Nehri’nden geçerek Antwerp’e yapılan herhangi bir ticarete yasaklayıcı vergiler yazıldı.¹⁰¹ Bu kadar fazla siyasî çabanın nedeni genel anlamda antrepo ticaretinin taşıdığı önemdi: 1648’e kadar Amsterdam’ın Antwerp’in dirilişine karşı kendini güvende hissettiği düşünülebilir; fakat şansa bırakılamayacak üretim için önemli bir madde vardı: Turba. Başlangıçta Antwerp ve Brabant pazarları için çıkarılan bu madde 1570’lerden sonra esas Hollanda’daki Ij ve Maas nehirleri arasındaki bölgeye yeniden yöneltildi. Turba kullanımı Hollanda’daki kentsel endüstrilerin verimliliği için anahtar teşkil ediyordu ve “ekonomi üzerinde, kömürün on dokuzuncu yüzyıl Avrupası üzerindeki etkisine benzer bir etkisi vardı.”¹⁰² Ayrıca, nehir ticareti kentsel güb-

99 Hinton (1959, 9–10).

100 Smit (1968, 21).

101 Bkz. Schöffers (1973, 89); bu “Flanders’in Hollandalılara karşı hiçbir zaman sona ermeyen kını olarak kalacaktı.” Bkz. ayrıca Boxer (1965, 92) Scheldt on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca kapalı kaldı. Bununla ilgili pazarlıklar için bkz. Hubert (1909, 641–646). Sınırlamalar sonunda 16 Mayıs 1795’te Lahey Antlaşmasıyla kaldırıldı.

102 J. de Vries (1974, 204) ve Kuske (1956, 232, 233). De Zeeuw turbanın taban suyu düzeyine çok yakın ve hatta kısmen bu düzeyin altında olması açısından jeolojik bir kaza olduğunu, buna da Hobcene çağında deniz seviyesinin yükselmesinin neden olduğunu belirtir (1978, 5). Turba Hollandalılara ‘ucuz yakıt’ temin etti, bu sayede termal işlemlere dayalı endüstrileri işletmeleri mümkün oldu ve uluslar arası pazarda kolaylıkla rekabet edebilecekleri mallar ürettiler (s. 23). Hollandalıların dünya pazarındaki rekabet güçlerinin azalması sonraki olaylarla ilgilidir. Birincisi, ulaşılması daha kolay bölgelerin kullanılması ve onu daha uzak bölgelerde daha derin tarama ve çevre kanalları genişletmeyle elde etmeye zorlanma sonucu turba

reyi diğer yönde taşıyordu, bu da “Hollanda tahıl tarımında görülmemiş derecede yüksek” hasat eldesini sağlıyordu.¹⁰³

1580’lerden itibaren, iyileştirilmiş kanal sistemi üzerindeki düzenli bir hizmet ağı, Hollanda şehirlerini birbirine ve diğer eyaletlerin hinterlandına ve ayrıca Brabant’a –bunların hepsi Hollanda üzerinde merkezlenmişti- bağladı. 1632’den başlayarak, fazla sermaye gerektiren yolcu tekneleri için yedek bir yola sahip düz bir kanal olan ilk *trekvaart*’ın yapılmasıyla daha ileri teknolojik bir gelişme yaşandı.¹⁰⁴Hollandalı gemi yapımcıları, üzerinde büyük sevkiyatlar olan nehir ve göllerde, yük dağıtımını ve toplaması yapabilecek gemiler oluşturdular.¹⁰⁵ Sonuç, Avrupa’daki en etkin iç ulaşım ağıydı; bu 1660’larda yoğunluk olarak zirveye ulaştı. Eğer parçaları bir araya getirirsek en uzak ticaret yollarının –Doğu Hint Adaları, Doğu Akdeniz ve hatta Hristiyan Akdeniz ve Atlantik ticaretinin- önemli olduğu, ancak bunun ikincil bir önem taşıdığı sonucuna ulaşırız. Hollandalıların Avrupa dünya-ekonomisinde 1620’lerden (belki de 1590’lardan) 1660’lara kadar sürdürdüğü ticari hegemonya “kuzey ve batı Avrupa arasındaki eski ticaret olarak kaldı”;¹⁰⁶ Hollandalıların ticari üstünlüklerinin nedeni ise önceki zirai-endüstriyel etkinlikleriydi. Bu, ticari etkinliğe taşıma ücreti oranları, sigorta giderleri ve genel masraflar yoluyla dönüştürüldü.

Hollandalıların taşıma ücretleri nasıl bu kadar ucuz olabiliyordu? En büyük faktör gemi yapımı maliyetlerinin düşük olmasıydı. Parry altı gider avantajını şöyle sıralamaktadır: Hollandalı gemi marangozlarının becerileri, malzeme kullanımındaki ekonomi, işgücünden tasarruf sağlayan araç-gereçler, büyük ölçekli standartlaşmış üretim, malzemelerin büyük ölçekli olarak satın alınması, yapım malzemelerinin Hollanda gemilerinde ucuz taşınması; sonuç, on yedinci yüzyılın yarısında üretim maliyetinin en yakın rakibi olan İngiltere’den %40–50 daha ucuz olmasıydı.¹⁰⁷ Bu avantajlardan ilk üçü Hollandalıların teknolojik ilerlemeleri ve ikinci üçü ise ilk üçte ileri olmanın künnülatif avantajı olarak görülebilir. Hollanda gemileri

pahalılaştı; ikincisi limanlar ve nehirlerin dolması nedeniyle ulaşım daha zor hale geldi (Bkz. s. 257).

103 Wilson (1977 a, 24).

104 Bkz. j.de Vries (1974, 202–209) ve (1978).

105 Bkz. R.W. Unger (1978, 52).

106 Wilson (1957 a, 2).

107 Bkz. Parry (1967, 211).

ekonomik olarak yapılıyordu.Öte yandan bu gemiler daha az –diğer ülkelerin gemilerinde kullanılan 26–30 küreğe karşın normal olarak 15 kürek- tayfa gerektirecek tarzda yapılıyordu.¹⁰⁸ Bu Hollandalıların mürettebatını iyi, belki de diğer gemicilerden daha iyi beslemelerini sağlıyordu;¹⁰⁹ bu şekilde daha düşük bir genel ücret gideri için daha yüksek bir verimlilik elde ediliyordu. Daha yüksek verimlilik denizde olduğu gibi limanda da görülebilirdi. Hollanda gemilerinin “daha dayanıklı ve hızlı olması” tasarımın olduğu kadar “düzenli bir bakımın da” işleviydi.¹¹⁰ Bunun yanında, Hollanda gemilerinin “daha temiz, ucuz ve güvenli”¹¹¹ olması helezonik bir etkiye sahipti: Daha ucuz taşıma ücretleri Baltık Ticareti’nin kontrolüne, o da daha ucuz kereste teminine, o gemi yapımında daha düşük giderlere o da daha ucuz taşıma ücretlerine neden oluyordu. Daha temiz, ucuz ve güvenli gemiler aynı zamanda toplam gemicilikte de bir artış anlamına geliyordu; bu ise sigorta ücretlerinin düşüşüne neden oluyordu –bu kısmen bir ölçek işlevi, kısmen de kısaca tartışacağımız daha etkin bir finansal yapının sonucuydu.¹¹² Daha düşük sigorta giderleri aynı zamanda kümülatiftir; daha düşük taşıma ücretlerine, bunlar ölçek ve ticari becerilerde artışa, bunlar da daha düşük sigorta giderlerine yol açıyordu.

“Hollanda ticaretinin temelinde gemicilik vardı”¹¹³ en önemli kârlar, başarısı Hollandalıların ticari organizasyon tarzının üstünlüğünden kaynaklanan, büyük Amsterdam antrepoşunda pazarlama

108 Wilson (1941, 6).

109 Morineau bundan şüphe duyar ve güney Fransa gemilerindeki gemicilerin eşit derecede iyi beslendiğini öne sürer (1970 b, 118). On yedinci yüzyılda Hollanda gemilerinde sağlanan yüksek kalori sarfiyatıyla ilgili bir tartışma için bkz. Morineau (1970 a, 114). Bununla birlikte Boxer, Hollandalı gemicilere verilen düşük ücretleri düşük navlun oranlarını açıklayan bir faktör olarak vurgular. (1965, 66–67).

110 R.W.Unger (1978, 4; bkz. ayrıca s. 183, n.7).

111 Wilson (1957a,42).

112 En azından yüzyılda Amsterdam’da “sigortanın başka yerlerde olduğundan daha amatörce yapıldığı söylenebilir” (Barbour, 1929, 580). Barbour İngiliz gemilerinin on yedinci yüzyılda sigortalarını “Londradakilerden normalde daha yüksek ücret oranlarına rağmen” Hollanda’da yaptırdığını nakleder (s. 581). Bu görünüşte şaşırtıcıdır. Barbour ampirik olarak doğrusu nominal ve reel oranlar farklı olmalıdır, bu da Hollanda’nın ticari organizasyonunda var olan ve genelde önemli bir değişken olan verimlilikle açıklanabilir. Her halükârda Barbour daha sonra Hollanda deniz sigortacılığının genelde Avrupa için çekiciliğinden söz eder (Bkz. 1963, 33-35).

113 Wilson (1867, 518).

ve temel maddeleri satma yoluyla yapıyordu.¹¹⁴ Heckscher, on yedinci yüzyıl Hollanda'sının "en büyük özelliğinin" "*daha az ve daha basit* ticari organizasyonlarla değişiklikler yapma kapasitesi" olduğunu söyler.¹¹⁵ Fakat bu ne anlama geliyordu? İlk olarak, tasarrufların bir ortaklık sistemi içerisinde toplanması anlamına geliyordu,¹¹⁶ bu tabii ki Hollandalılara özgü değildi. Ancak onlar bunu az sayıda ticari bir aristokrasiyle birlikte çok sayıda küçük tüccarı da içine alacak şekilde genişletti.¹¹⁷ İkinci olarak, bir ara-stoklar sisteminin oluşturulması anlamına geliyordu; bu sistem, özellikle de tekeli bir anlayışla örgütlendiğinden, tüccarlar için riskleri büyük oranda azaltıyordu; ayrıca tüccarların satışlarda spekülâtif kârlar elde etmesine imkan verirken temel maddeler pazarının dalgalanan arz (ve giderlere) olan bağımlılığını azalttı.¹¹⁸ Üçüncü olarak, üretici için müşterileri bulan, sevkiyatta mallar alan ve alıcı tarafından üreticiye ödenen hesap üzerinden yüzdelik alan bir komisyoncular ağı anlamına geliyordu.¹¹⁹ Böylece, Hollanda antrepo ticareti endüstriyel etkinli-

114 Wilson (1941, 10). North ve Thomas bunun böyle olduğunu öne sürer, çünkü "pazar ya da muamele sektörleri bu sırada verimlilikte büyük kazançların ortaya çıkabildiği bir sektördü" (1973, 135).

115 Heckscher (1935, I, 352).

116 Sella'ya göre 1500 ve 1700 arasında Hollanda ticari gemiciliğinin gösterişli şekilde on kat gelişmesini sağlayan bu ortak gemicilik şirketleri (rederij) idi (1974, 411).

117 Glamann Hollanda'nın on yedinci yüzyıldaki ticari genişlemesinde "sıradan tüccarların" "muazzam ölçekteki" katılımından söz eder ve özellikle onların mısır, tuz, ringa balığı, kereste ve tuğla ticaretindeki rollerini vurgular (1974, 519). Bunun yanında, bir balıkçılık endüstrisi toprak fakiri bir ülkedeki küçük yatırımcılar için özellikle uygundu. Scammell, İngiltere'den söz ederken şöyle der: "On altıncı ve erken on yedinci yüzyıllarda toprak için yoğun rekabetle ve *Hollandada olup bitenlere benzer* bir şekilde bir gemi ya da daha ziyade bir tekne, mütevazı ve kapalı sahiplerin sermayesi için tek çıkış yeri idi" (1972, 404, italikler eklenmiştir).

118 Klein bu sistemin "Hollanda ekonomisinin on yedinci yüzyıldaki gelişmesine büyük oranda katkıda bulunduğuna inanır. Ona göre tehlikeli bir girişim olan ara stoklar yaratmayı mümkün kılan tekeli uygulamalar -"yatay ya da dikey fiyat anlaşmalarının, yerli ya da yabancı tekel tavizleri, idi; zira başka türlü "başarılı tüccar kâr avcısı rekabetçiler için açık bir hedef olurdu" (1966, 188-189). Bu tekeller etkiliydi. Glamann tahılla ilgili olarak "on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Hollanda metropollerinin ünlü mısır borsalarının Avrupa'nın tahıl fiyatlarını tespit ettiğini söylemesinin abartı olmayacağını" belirtir (1974, 457). 1630 ve 1738 arasında Liege fiyatlarının Amsterdam'dakilere nasıl bağlı olduğunun kanıtı için bkz. Ruwet (1957, 101).

119 On sekizinci yüzyılda sevkiyat sistemi, aracının (düşük tahmin edilen) muhtemel fiyatın dörtte üçünü ödediği, fakat mallar satılana kadar avans ödediği miktara mütevazı bir faiz aldığı bir sisteme dönüşecekti. Wilson bunu bir "kaygan yamaç" olarak düşünmektedir. Aracılar gerçek bir komisyon işinden gemiciliğe ve taşımacılığa ve kabul kredisi sunmaya geçtiğinde bankacılıktan spekülasyona ve

ğin sonucu olan Hollanda gemiciliğinin ardından gelişti.¹²⁰ Burada bir defa daha helezonik etkiyi görürüz: Hollanda antrepo ticaretinin gücü İngiliz gemiciliğini “yok etme eğilimindeydi.”¹²¹ Hiç şüphesiz, antrepo olmak büyük bir hazır istihdam¹²² sağlamıştı; bu da özellikle on yedinci yüzyılda, Hollanda ürünlerine olan iç talebi devam ettirdi.

Hollanda’nın dünya-ekonomisindeki avantajlar dizisinin üretim, dağıtım ve finans merkezli olduğunu tartışmıştık. Dizinin ilk kısmı tartışmalıysa da ikincisi genel olarak kabul edilmiştir; fakat çoğu zaman soylu, dindar (ticari) girişimcinin alçak, lüksü seven bir rantiyeciye dönüşümü, Kudüs’teki Protestan Etigin kendisinin ihanete uğraması, Hollanda’nın Cennet Bahçesinden neden atıldığının açıklaması sanki biraz utanç verici bir şey gibi sunulur. Son yıllarda bu tür saçmalıklara sağlıklı bir tepki ortaya çıkmıştır, ancak ben daha ileri gitmek istiyorum. Finansa dönüş gerilemenin olmadığı gibi çöküşün de işareti *değildir*; aslında bu bir kapitalist gücün işaretidir, öyle ki Amsterdam hisse senedi piyasası “on yedinci yüzyılın Wall Street’i” sayılabilir.¹²³ Böyle bir gücün kaynağı neydi? Bu birbirini izleyen üç adımın sonucudur: Birincisi, dünya-ekonomisindeki üretim ve ticaret gücü sağlam bir kamu maliyesi için temel oluşturdu. İkincisi, sağlam kamu maliyesi dünya çapındaki ticari ağla birleştiğinde, özellikle dünya-ekonomisinin yavaşlaması ve dolayısıyla parasal istikrarsızlık karşısında uluslararası ödeme sisteminin ve para piyasasının merkezi haline geldi. Üçüncüsü, üretim ve ticaretteki güç, uluslararası para piyasasının kontrolüyle birleştiğinde, Hollanda sermayesinin *ihracını*

kumlara geçiyordu. “Komisyon ticareti gittikçe dolaylı hale geldiğinde belirsizlik ve sahtekarlık unsuru daha güçlü hale dönüştü” (1941, 12).

120 Gerçekte, Davis’in on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki Hollanda ile ilgili olarak belirttiği gibi, “ticari ve endüstriyel sermaye arasında ayrım yapmak güçtür” (1973 b, 232); fakat Supple’in kaydettiği gibi “ticari girişimcilerin üretim girişimlerine yatırım yapmaları ve bunları idare etmeleri tamamıyla normal ve tahmin edilebilir bir uygulamaydı” (1977, 424).

121 İfade Hollanda antrepo ticaretini “on yedinci yüzyılda İngiliz ekonomik politikasını şekillendiren en önemli faktör” olarak gören Hinton’dandır (1959, 10-11).

122 Glamann tahıl ticaretinin “bir havuzdaki dalgacıklar” gibi yayıldığından söz eder. Sadece tahıl doldurulup boşaltılmıyor, aynı zamanda tampon stokların dörtte üçü tahılın depolanmasına ayrılan depoların yapılmasına neden oluyordu. Sonra tahılın böceklenmesini ve aniden tutuşmasını engellemek için “düzenli olarak savrulması ihtiyacıyla daha fazla istihdam yaratılıyordu” (1974, 461).

Briggs, Amsterdamın 1610’da gemicilik ve depoculuk ihtiyaçları arasında “oturulabilir alanları dörde katlayan, dikkat çekici ve iddialı bir eşekslenli genişleme planı başlattığını belirtir” (1957, 294).

123 Goubert (1970 c, 27).

mümkün kıldı; bu da Hollandalıların kendileri için yarattıklarının çok ötesinde ve kendilerine ait önemli üretim katkıları döneminden sonra uzun süreli bir üretim artışı elde etmelerini sağladı.

Büyümesi yavaşlayan bir dünya-ekonomisinde, Birleşik Eyaletlerin “her zaman borçlarını ödeyebilmesi”¹²⁴ ve on yedinci yüzyılda “kasvetli noksanlar dizisine”¹²⁵ istisna teşkil etmesi, genel ekonomik hegemonyanın hem nedeni hem de sonucudur. Deniz taşıma ücretleri ve sigortalarındaki ticari avantajların tek başına ödemeler dengesinde bir fazla yaratmaya yetmesi oranında bir sonuç;¹²⁶ ve sağlam bir kamu maliyesine sahip olduğu ünü Hollanda hükümetinin daha ucuz borçlanmasını sağladığı oranda bir nedendi;¹²⁷ Hollanda devlet kredisinin mükemmelliği “askerî başarısının da önemli bir kısmının nedeniydi”,¹²⁸ bu şekilde, güvenli bir para yatırma yeri olarak, Birleşik Eyaletleri aşırı değerlendirilmiş bir para birimine sahip kılacak yeterli finansal kaynağı kendisine çekebiliyordu. Bu son avantaj Birleşik Eyaletlerin gelen finansal kaynaklarla cari hesap açığını dengeleyebildiği anlamına geliyordu.¹²⁹ Bununla birlikte, sağlam bir mali yapı sadece, finansal işlemlerin etkili akışını sağlayacak genel bir kapitalist güven düzeyinin ön şartıdır. Sağlam mali durum büyük ölçekli kredi işlemlerinin düşük faizlerle yapılmasına izin verir ve finansal işlem başına düşük kârlardan oluşan yüksek bir toplam geliri mümkün kılar.

Antlaşma Yılı olan 1609’da *De Wiesselbank van Amsterdam* kuruldu; kısa sürede Avrupa’nın mevduat ve kambiyo merkezi haline geldi, “çünkü 17. yüzyıl bankacılık yıllıklarında ender görülen bir güvenlik ve kolaylık sağlıyordu”. Yüzyıl içerisinde mevduatlar 1 milyondan

124 Carsten (1961, 13). Bunu Fransız bütçesiyle karşılaştırın. Bu bütçe 1610 ve Fransız devrimi arasında yalnızca 1662 ve 1671 arasında on yıl fazlalık vermişti. Bkz. Parker (1974 a, 575).

125 Homer (1963, 98).

126 Bkz. Vilar (1974, 249).

127 Bkz. Parker (1974 a, 573). Bu anlamda ‘bir süre’ hâlâ iyi durumda olan bir devlet Cenova’ydı.

128 Homer (1963, 124). Alman paralı askerler başka şeyler yanında, Homer’in öne sürdüğü gibi, iyi ödemeyle toprak savunması için de kiralanabiliyordu” (s. 125).

129 Bu Grantham’ın deneme türünden önerisidir (1975, 65). Van der Wee bir diğer itici güçten sözeder: “Hollanda Cumhuriyeti on yedinci yüzyılda gümüşün değerini kasıtlı olarak yükselterek Amsterdam’daki büyük değerli madenler pazarını Baltık ve Uzak Doğu’ya ihraç için acilen ihtiyaç duyulan beyaz madenle doldurmak amacındaydı” (1977, 297).

16 milyon florinin üzerine çıktı¹³⁰ ve servetlerinin güvenliğinden endişe eden sermaye sahiplerinin sığınağı haline geldi.¹³¹ Bir defa yeterince para ve altın-gümüş yatırıldığında Amsterdam, “deyim yerindeyse, Avrupa’nın uluslar arası ödemeler sisteminin anahtarını eline aldı.”¹³² Amsterdam, ekseriyetle kasalarında bulunan paralarla, çok taraflı işlemlerin genişlemesini sağlayan bir kambiyo senetleri sistemi geliştirdi. Tabii ki güveni ve para akışını geliştirmek zaman aldı; fakat en geç 1660’larda Amsterdam çok taraflı ödemeler sisteminin merkezi olarak tartışmasız bir rol oynuyordu ve en azından 1710’a kadar da öyle kalacaktı.¹³³ ©Birleşik Eyaletler, altın ve gümüş ihracı üzerindeki sınırlamalarla ilgili olarak merkantilizm çağındaki devletler arasında büyük bir istisnaydı: Altın ve gümüş Birleşik Eyaletlerden içeri kolaylıkla girebildiği gibi, buradan aynı kolaylıkla dışarı da çıkabiliyordu. Altın ve gümüşün tam olarak içeri girmesinin nedeni kesinlikle budur¹³⁴ ve tabii ki bu politika sadece altın ve gümüş içeri girdiği zaman mümkündü. O zaman buradaki olgu, diğer birçokları gibi, biçim açısından helezonikti, her eylem sonrakini daha mümkün hale getiriyor, bu bir zirveye ulaşılıncaya kadar sürüyordu.

130 Barbour (1963, 44-45).

131 Bkz. Barbour (1963, 46) yüzyılın her iki İngiliz siyasi krizinde bireylerin fonları Hollandaya taşındığından söz eder. Benzer şekilde Castillo da 1649’da Amsterdam’a basılmamış şekilde (*en barras y pinas*) üç milyondan fazla ducatla garip bir şekilde gelen dört gemiden söz eder. O bunların büyük ihtimalle 1648’de İspanya’nın iflası nedeniyle paraya yeni bir yurt arayan Marranolara ait olduğunu söyler. “Kapitalizm önemli çıkarlar tehlikeye girdiğinde ideolojileri ve sınırları nasıl görmezden geleceğini bilir” (1964, 314). De Rover “on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Amsterdam’ın dünya değerli madenler pazarı olarak Cenova’nın yerini aldığını” söyler (1974 b, 227).

132 Glamann (1974, 510).

133 Parker (1974 a, 550-551). Tablosu 1700 civarında Amsterdam’ın bir ticaret merkezi sıfatıyla Londra’ya olan açık avantajını göstermektedir. Vilar bunun 1763’e kadar geçerli kaldığını düşünür (1974, 257). Bkz. ayrıca Homer (1963, 174) ve Glamann (1977, 261). Güvenin ve dolayısıyla da akışın genelliği Amsterdam’ın 1763’e kadar tüccarların Rusya’dan kambiyo senetleri keşide ya da kabul ettiği tek finans merkezi olmasıyla ispat edilir. Bkz. Knoppers (1977 a, 13-14).

134 Bkz. Deyon (1969, 38). Bkz. ayrıca Vilar: “Hollandalılar için değerli madenler ihrac ve ithali kazançlı diğer mallar gibi bir mal idi. Ancak, Morineau bu sistem bir kere kurulduğunda, çok az altın ve gümüşün gerçek anlamda ihrac edilme ihtiyacı duyulduğunu, en azından bunun Doğu Akdeniz ve Doğu Hint Adaları gibi dış alanlardan ayrı olarak dünya ekonomisinin Baltık gibi periferi bölgelerine ihrac için geçerli olduğunu belirtir. “Son tahlilde, dönmemiz gereken yer Birleşik Eyaletler’in ekonomisinin hem dışsal hem de içsel olarak [finansal değil] ekonomik işleyişidir” (1972, 4).

Mevduat ve kambiyoadaki sağlamlık Wieselbank için 1683’de başlayan bir kredi işlevini mümkün kıldı. Önce mudiler için “avanslar” sonra da “kabul kredileri” vardı; bunlar artık Amsterdam’ın antrepo fonksiyonlarına bağlı olmayan ve esasında uzak merkezlerdeki işlemler üzerindeki kredilerdi.¹³⁵ Hollandalılar belli mevduatlara dayalı “nadiren istikrarlı” bir kredi geliştirdi; çünkü “kambiyo senetlerinin yerine değerli madenlerin istenen herhangi bir para cinsinden sevkياتının masrafları çok düşmüştü”¹³⁶ ve *Wieselbank* da bu tür değerli madenlerin deposu konumundaydı. Son olarak, Hollanda para biriminin istikrarı, hem gümüş hem de altın ticaret paralarını (*negotiepenningen*) “güvenli para” haline getirdi, öyle ki dünya ticaretinde tercih edilen para haline geldi ve hatta İspanyol *reales de ocho*’su üzerinde bile etkisi oldu.¹³⁷ Finansal kaynaklar sonuçta düşük faiz oranlarını ortaya çıkardı ve devam ettirdi, bu da daha fazla kaynak akışını sağladı. Hollanda’daki oran on yedinci yüzyıl boyunca yarıdan fazla düştü, bu İngiltere’deki oranları da düşmeye zorladı. Buna Fransa ve İsveç’i de ekleyebiliriz, fakat bu sonrakiler etkili biçimde rekabet edecek kadar aşağı hiç düşmedi.¹³⁸ Düşük faiz oranları bizi bir diğer finansal kazanç kaynağı olan yatırımlar konusuna götürmektedir. Avrupa’nın hem başlıca para piyasası ve hem de ticarî ant-

135 Bkz. Van Dillen (1974 b, 179-185) ve Klein (1970, 39-40). Bkz. ayrıca Barbour (1963, 53). O şöyle der: “On yedinci yüzyılda başka yerde nadir olarak görülen para madenlerini ihraç etme serbestliği Amsterdam’daki kambiyo oranlarını sabitleştirmeye katkıda bulunuyor ve böylece kırılması ve satılması şehirde canlı bir ticaret dalı haline gelen kambiyo senetlerinin aktarılabilir kredi araçları olarak dolaşmasını teşvik ediyordu.” Amsterdam’ın kambiyo senetleri için merkeziliği sadece genel anlamda ticareti kolaylaştırmadı; aynı zamanda bankacılık operasyonu olarak da oldukça kârlıydı. Bogucka Hollandalı bankerlerin büyük miktarları kambiyo senetleriyle Gdansk tüccarlarına transferi “sadece bir fon transferi aracı teşkil etmi or aynı zamanda arbitraj adı verilen, on yedinci yüzyılın ilk yarısında, birkaç hafta içerisinde yatırılan sermayenin yüzde 6,5 ve 8’i hatta bazen yüzde 10-12’sini bulan kârlar getiriyordu. Bu sırada Hollanda’daki faiz oranı yüzde 3-4’ü güçlkle buluyordu” (1972, 10).

136 Van der Wee (1977, 342).

137 Van der Wee (1977, 340).

138 Bkz. Klein (1970, 38) ve Homer (1963, 137, 179). Homer on yedinci yüzyılın birinci ve ikinci yarısında üç tür krediyi; nüfus sayımı ödenekleri, ipotekler ve diğer uzun vadeli borçları; kısa vadeli ticari kredileri; kısa vadeli stokları Hollanda, İngiltere ve Fransa için karşılaştırınız. Altı karşılaştırmanın beşinde nakledilen Hollanda oranı en düşüktür; birinde İngiltere’deki oranları biraz geçmiştir. Ringrose düşük faiz oranlarının kaynağının “Hollanda, Belçika ve Lüksemburg bölgesinde 1566-1648 döneminde askerî amaçlar için ayrılan likit sermayenin toplanmasından” elde edildiğini söyler (1973, 291).

reposu olan Amsterdam, sermaye kiralamanın araştırma, anlaşma ve işletme masraflarını önemli derecede düşürebiliyor ve dolayısıyla yatırımı genel anlamda teşvik ediyordu.¹³⁹ Zamanın teknolojik olarak en gelişmiş toplumu olan Birleşik Eyaletler teknolojilerini de ihraç edebiliyordu, bu da içeriye finansal kaynak akışını güvence altına almanın bir başka yönüydü.¹⁴⁰

İçeride ve dışarıda yatırımların artması Hollandalı kapitalistler için kârlıydı ve devletin ödemeler dengesine de yardım ediyordu; peki devletin genel ekonomisine de katkı sağlıyor muydu? Son yıllarda ilginç bir tartışma başlamıştır; merkantilist bir aşırı vurgu taşıyan bu teze göre, Hollandalıların “çöküşü” bir açıdan yatırımları Hollanda dışına, özellikle İngiltere’ye yönlendirmesinden kaynaklanıyordu. Bu tez yatırımcının amacının devleti desteklemek değil, kârını maksimize etmek olduğunu atlamış görünmektedir.¹⁴¹ Buna İngiliz maliyesinin yükselişini tartışırken yeniden değineceğiz. Burada sadece Van Dillen’in, sermaye üretmenin “Cumhuriyetin ekonomik ve siyasî durumu açısından büyük önem taşıdığı” hatırlatmasıyla yetinelim. Birisi sadece, özel tarafların yatırımlarını güçlendiren bir tür devlet yatırımı olan sübvansiyonlar aracılığıyla müttefik kazanmayı düşünme ihtiyacındadır.¹⁴² Aslında, devletin rolüne doğrudan bakmadan bu Hollanda hegemonyası hikâyesini tamamlayamayız. Birleşik Eyaletler on yedinci yüzyıldaki merkantilist ideolojinin egemenliğine büyük bir istisna teşkil etmektedir. Birçok insan bu gerçekten hareketle Hollanda devletinin zayıf olduğu şeklinde garip

139 Bkz. North ve Thomas (1973, 139, 142) ve Reed (1973, 182–183). Kârlı stoklara yatırımlarla ilgili olarak bkz. Klein (1969, 14). Dışarıdaki Hollanda yatırımı ve kredileriyle ilgili olarak Barbour’da (1963, 104–129) bir araştırma vardır. Avrupa ülkelerinin on sekizinci yüzyıldaki artan borçlarına yatırımla ilgili olarak bkz. Wilson (1977 a, 27): “Para her şeyden önce İngiltere’ye yöneltiliyordu, burada Hollandalı yatırımcıların kararları yeterince önemliydi, çünkü Hazine Vekilleri tarafından göz önüne alınıyordu.”

140 Daha 1628’de Cornelius Vermuyden I.Charles’la Hatfield Kanalını temizleme anlaşması yaptı. Bkz. Cunningham (1897, 209–210) Dickens Hollandalılar’dan on yedinci yüzyılda “İngiltere’nin teknik sömürge” olarak söz ediyordu (1976, 8). Drenaj, gemi yapımı teknolojisi ve tarımsal tekniklerin ihracı konusunda bkz. Wilson (1968, 77–91). Toprak drenajı ve ıslahıyla ilgili olarak bkz. L.E. Harris’in makalesi: “İngiliz bataklıklarının kurutulmasının... Hollandalıların imtiyazı olmaktan çıkması” ancak on yedinci yüzyılın sonunu buldu (1957, 322).

141 Marks on sekizinci yüzyılda Hollanda’nın ticari üstünlüğünü kaybetmesi sonucu dışarıdaki yatırımlarını tanımlarken şöyle söylüyordu: “Anayurdu, sermayesine en iyi faizin ödendiği yerde yatmaya başlamıştı” (1969, 93).

142 Van Dillen (1974 a, 207).

bir çıkarım yapmaktadır. Bana ise bunun tam tersi doğru gelmektedir; on yedinci yüzyılda Hollanda devleti merkantilist politikalara ihtiyacı en alt düzeyde olacak kadar yeterli iç ve dış güce sahip tek Avrupa devletiydi.

Şimdi kısaca ideolojinin ve uygulamaların doğasını gözden geçirelim ve sonra Birleşik Eyaletlerin bu iç ve dış güçlerine bakalım. Tarihin daha erken dönemlerinde, Amsterdam pek tabii ki güçlü bir korumacı çizgi üzerinde görünüyordu,¹⁴³ bu çizgi, on yedinci yüzyılda kasabalar düzeyinde dahi bütünüyle kaybolmadı.¹⁴⁴ Bunun yanında, federasyon düzeyinde korumacılığın olmamasına itiraz eden birçok kişi vardı. Yüzyıl ilerledikçe, ziraî -endüstriyel sektörler etkinliğini kaybetti ve kısmî başarıyla da olsa gümrük vergilerine başvurdu.¹⁴⁵ İngiliz ve Fransızlarla olan mücadelede *Estates-General* bile gümrük duvarlarının üzerinde değildi.¹⁴⁶ Devletin rolü, koruma dışındaki meselelerde açıldı; özel teşebbüsün başarısı için gerekli koşulları hazırlıyordu. Hollanda'da özerk bir yönetim ortaya çıkar çıkmaz, "balık yatakları Hükümetin en ciddi endişe kaynağı haline geldi."¹⁴⁷ Kalitenin kontrolü amacıyla Orange'lı William 1575'te beş balıkçı limanının temsilcilerini toplantıya çağırdı ve 1580'den 1582'ye kadar bir dizi yasayla ringa balığı endüstrisini kontrol için bir meslek örgütü kurdu.¹⁴⁸ Daha da önemlisi, önemli ölçüde kolonyal mamullerdeki serbest dünya pazarının başboşluğuna ve sonuçta ortaya çıkan dam-pinge bir tepki olarak Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasıydı. Stols, bunların esas öneminin "Devletin ticarete ve ekonomilere müdahalesi" olduğunu ve iki şirketin oluşturulmasının "*avant*

143 Bkz. Glamann (1974, 457).

144 "Kasabalar endüstriyi koruyor ve destekliyordu. Gemi inşası mükemmel bir örnektir. Gemi inşası araçlarının yapımı bir tür destektir. Gemi marangozları loncalarıyla ilgili düzenlemeler de diğer türden çok sayıda türü içeriyordu" (R. W. Unger, 1978, 114).

145 Bununla birlikte bu çıkarlar karşılanmak zorundaydı. 1681'de, bir ekonomik sıkıntı zamanında, Amsterdam'ın tahıl tüccarlarıyla Zeeland'ın tarımsal üreticileri arasında bir uzlaşma sağlandı. Birincisi ihraç (ve yeniden ihraç) gümrüklerini iptal ettirirken ikincisi ithalat gümrüklerinin arttırılmasını sağladı. Bkz. Weannin (1969, 74). Bana Van Dillen tarafından yazılan iki makalenin (1917 ve 1923) çatışma ve siyasi uzlaşmanın ayrıntılarını içerdiğini bildirdi. Ayrıca, "on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca gemi yapımında kullanılan hâlât ve gemi direği gibi hammaddelerin ihracı, zaman zaman yasadışı yollarla yapılıyordu" (E.W. Unger, 1978, 115).

146 Bkz. Deyon (1969, 38)

147 Beaujon (1884, 30).

148 Michell (1977, 148).

la lettre’ millileştirme”, önceden uluslar arası olan bir ticareti bir ulusal tekel altında birleştirme, çabasının bir şekli olarak isimlendirilebileceğini öne sürüyordu.¹⁴⁹

Hollanda devleti girişimcilerin çıkarlarını savunuyordu ve bunu yaparken ideolojik tutarlılık hakkında pek tasalanmıyordu. Hollanda hegemonyasının ideolojisi, *mare liberum*’du ve bu en ikna edici biçimde Antlaşma Yılı olan 1609’da basılan kitabında Grotius tarafından ifade edilmişti. Bununla birlikte, Sir George Downing’in 20 Kasım 1663’te Lord Clarendon’a acı biçimde yazdığı gibi: “İngiliz sularındaki *mare liberum* Afrika kıyılarında ve Doğu Hint Adalarında *mare clausum*’a dönüşmektedir.”¹⁵⁰ Bütün bunlarda şaşırtıcı bir şey yoktur.¹⁵¹ Birleşik Eyaletler egemendi ve “liberalizm egemen ekonomilere iyi uymaktadır”;¹⁵² fakat liberalizm sürekli egemenlik ihtimaliyle çalıştığında kaybetmemenin bir yolunu bulur. Hollanda devletinin “liberal” merkezîyetçilikten uzak yapısı zayıflıktan çok güç göstergesi olarak alınabilir. Bu merkezîyetçi olmayan yapıların her zaman güç göstergesi olduğu anlamına gelmez. Polonya gibi periferi alanlarında yerel meclislerin ve kralcıkların ortaya çıkışı periferileşme

149 Stols, (1976, 39).

150 Geyl (1964, II, 85)’te zikredilmiş. Bkz. Meilink-Roefolsz (1968, 71). Bkz. ayrıca Karayiplerle ilgili olarak Goslinga: “Hollanda sömürge imparatorluğu, on yedinci yüzyılın ilk yarısında kurulmuş, gemi direğinde bir süpürgeyle yani özgür bir deniz ilkesiyle başlamıştı. Deniz temizlenir temizlenmez ise -yani İspanyollar artık Hollandalılar için gerçek bir tehlike olmaktan çıktığında, ikincisi en iyi filozoflarının yorumladığı yüksek ilkelere olan ilgisini kaybetti ve hiç tereddüt etmeden [İngilizlere karşı] İberyaya tezi *mare clausum*’u kabul etti” (1971, XIV).

151 Bununla birlikte Heckscher şaşırmıştır. “Şimdi çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır, şöyle ki; Hollanda bütün merkantilistlerin ideallerine rağmen merkantilist eğilimlerden diğer bütün ülkelerden daha az etkilenmiştir. Bunun tek açıklaması Hollanda’nın idealleşmesiydi” (1935, I, 359). Tabii ki bu, ekonomik liberalizmin ideolojik gözlükleri takılır ve niteliksel karakteristiklerden ziyade ilişkisel olanlar açısından düşünme reddedilebilirse düşünülebilecek tek açıklamadır. Heckscher’in görüşünü Schmoller’in şu görüşüyle karşılaştırın: “Hollandalıların dini özgürlük ve İspanyol boyunduruğundan bağımsızlık için verdiği kahramanca mücadeleye soğukkanlı biçimde bakıldığında Doğu Hint Adalarının işgali için yüzyıl uzunluğunda bir savaş ve eşit şekilde uzun, İspanyol gümüş gemilerine ve İspanya-Amerika ticaretine korsan saldırısı olduğu görülür. Zamanlarının düşük gümrük vergileri dolayısıyla günümüzün naif serbest tüccarları tarafından çok övülen bu Hollandalılar başından beri dünyanın gördüğü tekeli trendin en sert ve savaşı tekeliçileriydi” (1897, 65).

152 Deyon (1969, 40). Glamann, Liberalizmi devletin ‘pasif bir tutumu’ olarak adlandırır ve “devlet politikasının ekonomik süreçte hiçbir zaman tarafsız olamayacağı göz önüne alındığında” bu pasif tutumun Amsterdam’daki temel madde pazarının gelişmesine uymak için kesinlikle doğru olduğunu söyler (1977, 273-274).

ölçüsüdür. Bununla birlikte, *hegemonik* güçte böyle bir yapı, hegemonik gücün ekonomik avantajının üstesinden gelmeye çalışmak için, idarî merkezîyetçiliklerini arttırma ihtiyacını *kesinlikle hissedenden diğer merkez güçlere* göre egemenlik işaretidir.

Birleşik Eyaletlerin yapısı neydi? 1579'daki Utrecht Birliği'nden 1795'te Batavia Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla merkezîyetçi olmayan devlet yapısının çöküşü zamanına kadar, ayrıntılar değişti; fakat birbiri ardından gelen her yeni çeşidin gerçekliği çok farklı değildi. Daha 1576'da yedi devlet (ya da Eyalet) –Gelderland, Hollanda, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel ve Groningen– bir *Estates-General*'e temsilci gönderme konusunda anlaşmıştı. Her eyaletin orada bir oy hakkı vardı; kararlar oybirliğiyle alınmak zorundaydı. Ayrıca Devlet Konseyi adında nispeten zayıf bir yürütme organı vardı. En önemli askerî kurum olan donanma beş ayrı Amirallikten oluşan kurulların günlük yönetimi altındaydı. En önemli devlet olan Hollanda'nın hantal bir yönetim yapısı vardı; merkezi yasama organı olan Hollanda Meclisi, çeşitli şehirlerden 18 temsilci ve bir bütün olarak soyluların temsilcisinden oluşuyordu. Birleşik Eyaletler'de monark yoktu. Buna en yakın karşılığı bir eyalet memuru olan *Stadholder*'di. Orange prensleri aynı anda çeşitli eyaletlerin (ya da kantonların) *stadholder*larıydı, tabii ki buna sözde iki “*stadholder*'siz dönemi” dahil etmiyoruz. Görünüşte etkin çalışan ya da gerçekte sadece çalışması daha az muhtemel bir yapıyı icat etmek için çok zorlanılmış olmalıydı.

Aslında oldukça iyi çalışıyordu, tabii bu arada uyuşmazlıklar ve şiddet de görülüyor değildi. (Bireysel bir düzeyde, zamanın sadece birkaç olayı, Hollanda tarihinde “Felaket Yılı” olarak bilinen 1672'de, Lahey'de Johan de Witt'in linç edilmesine eş olabilir.) Yine de Birleşik Eyaletlerin iç huzursuzluklarını İngiltere ve Fransa'nın kilerle karşılaştırırsak, hiçbir makul analist Hollanda'nın diğer ikisinden daha az kargaşa içinde olduğunu görmezlik edemez; yönetici sınıfın içindeki bölünmeler toplumu çok daha az parçalamıştı ve alt sınıflar daha az isyankardı. Bunu açıklamak için ilk önce hükümetin formel yapısının bir diğer gerçek yapıyı (ve sadece hafifçe) maskeleydiğine dikkat çekiyoruz. Finansal olarak Hollanda yönetim masraflarının yaklaşık yüzde altınısını, Amsterdam ise bunun yarısını karşılıyordu. Hollanda Meclisi'nin baş eyalet idarî memuru *Land's Advocate* adını alıyordu. Bu memuriyet daha sonra Council Pensionary olarak adlandırıldı; yabancılar bu meclise Grand Pensionary

diyorlardı ve bu makamın başındaki kişi bütün olarak Birleşik Eyaletlerin fiili olarak başbakanıydı ve “*stadholder* olmadığı dönemlerde” cumhurbaşkanı rolünü de üstleniyordu.¹⁵³

Bu devlet adamının gücü *Estates-General* ve Hollanda Meclisi’nin Lahey’de aynı binada toplanmasından, Grand Pensionary’nin her yıl *Estates-General*’de kaldığı alışılmadık uygulamanın sağladığı bir devamlılıktan, Hollanda eyaletinin tüm Hollanda’nın aktivitesinin ekonomik ve kültürel merkezi olmasından, Amsterdam’ın nüfusun neredeyse yarısını besleyen tahıl ithâlâtının çoğunluğunu kontrol etmesinden kaynaklanıyordu.¹⁵⁴ Amsterdam’ın on yedinci yüzyılın başındaki üstünlüğüyle ilgili herhangi bir şüphe varsa, bu 1650-1672’deki ilk “*stadholder*’sız dönemde” kayboldu; o zaman Hollanda kantonunun üstünlüğü “devleti bir arada tutan çimento” oldu ve dış politika, hegemonik bir güce yakıştığı şekilde, “ticari çıkarlara bağlı hale geldi.”¹⁵⁵ Amsterdam parayı verdi ve özellikle bu dönemde, düdüğü çalmayı en çok kendi hakkı gördü.¹⁵⁶ O halde, devleti merkezileştirmeden de istediklerini elde ediyorsa, bu konuda tasalanmanın anlamı neydi? Reiner’in ve ondan sonra da Wilson’un “üst orta sınıfın sosyal diktatörlüğü”¹⁵⁷ olarak adlandırdığı şey, hiç şüphesiz arada sırada içerdeki muhaliflerden –Protestoculara karşı Karşı-Protestocular, Loevesteincilere karşı Orangistler– darbe alıyordu; ve belki de yönetici sınıfın çıkarları sosyal olarak daha muhafazakâr aristokratlar tarafından hiçbir zaman gerçek anlamda tehdit edilmese de, yavaş bir “aristokratlaşma”¹⁵⁸ süreci tarafından çürütülüyordu. Koss-

153 Bkz. Kossmann (1970, 362–365), van Hoboken (1960, 52); Burke (1974, 44) ve Wansink (1971). “Hollanda, çelişkili olarak federal yönetimi destekliyordu, fakat bu uygulamada Hollanda’nın Cumhuriyeti büyük oranda karmaşık bir yarı-merkezi şekilde yönetebileceği anlamına geliyordu” (Schöffer, 1973, 92).

154 Ülkede tahıl kıtlığı olduğu yıllarda, örneğin 1628-1630’da, Amsterdam büyük bir güce sahipti. (Van Dillen, 1964, 145).

155 Franken (1968, 2, 4). Bkz. ayrıca Burke (1974, 42–43), Carter (1975 a, 1) ve Riemersma (1950, 39). Bununla birlikte, Amsterdam’ın ve Hollanda’nın politika tespit etme yeteneğinin sınırları konusunda Bkz. Rowen (1974).

156 Boxer (1965, 90). Amsterdam’ın melodisi onun için çok kazançlıydı. Albert 1650’den sonra Akdeniz’le ve Balık’la ticaretin gittikçe Amsterdam’da yoğunlaştığını ve sonunda “şehrin onları tekeline aldığını” belirtir (1977, 86).

157 Renier (1944, 16–24) ve Wilson (1968, 47) Boxer Renier’le bu konuda anlaştığını özel olarak belirtir (1965, 11).

158 Bkz. Roorda’daki tartışma (1964, 119 ve 1967, 196–197). Van Dijk ve Roorda bu olguyu aşırı önemseme konusunda uyarıda bulunur. “On sekizinci yüzyılın sonuna kadar tüm sosyal hareketliliği engelleyen sürekli bir aristokratlaşma sorunu yoktu” (1976, 101–102).

mann'ın doğru biçimde gözlemlediği gibi “Orange prensleri Hollanda plütokrasisinin yerini almaya istekli değildi ve hiçbir zaman da buna muktedir olmadı.”¹⁵⁹

Bu sınıf aşağıdan da hiçbir zaman gerçek anlamda tehdit edilmedi; üyeleri sosyal refahın ücretini ödüyordu. Hollanda ve özelde Amsterdam sosyal refahı, yabancı ziyaretçilerin “tarifsiz takdirini” topluyor, ama belki de paranın büyük kısmının Roma Katolik Kilisesi'nin müsadere edilen mallarından geldiğini bilmiyorlardı.¹⁶⁰ Her neyse, diğer ülkeler de on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Kilise mallarına el koymuş; bu arada “fakirleri dahi gözetmemişti.”¹⁶¹ Hollanda refah devletinin sosyal gerçekliği konusunda herhangi bir yanlışlığı içinde olmamalıyız. “Hollanda kapitalizminin bütün kazançları halkın çoğunluğuna fayda sağlamamıştır.” Başlangıçta en iyi deyimiyse hafifçe yükselen reel ücretler yüzyıl içinde düştü;¹⁶² ulusal refah birçok işçi grubu arasındaki daha büyük fakirlikle el ele gidiyordu ve Amsterdam'ın nüfusunun yaklaşık yarısı “sefil binalarda, mahzenlerde ve bodrumlarda yaşıyordu.”¹⁶³

Her şeye rağmen nîspî bir sosyal barışın sağlanması nasıl mümkün oldu? Önemli bir faktör, düşen reel ücretlerin (bu bir kısım insan için diğer merkez ülkelerdekinden daha yüksekti) sosyal refah ödemeleriyle dengelenmesiydi.¹⁶⁴ İkinci faktör, Amsterdam'ın kazançlarıyla ün kazanması onu “çevre ülkelerin işsizleri ve yeterince iş bulamayan kesimleri arasında kutup yıldızı haline getirdi.” Bu sır sonraki dönemde New York tarafından yeniden keşfedildi. “Amsterdam'ın yollarının altınla kaplı olduğu”¹⁶⁵ inancı geliştiğinde her yerden işçiler buraya göç etti —bu da ışık şehrindeki işçi-sınıfı sakinlerinin iş durumunu kötüleştirdi, fazladan birkaç ekmek kııntısı olanları onları bölüşmeye ve her göçmeni bireysel ilerleme imkânları üzerinde yoğunlaşmaya zorladı. Tüm ihtiyaç duyulan güç, zenginlik, küçük

159 Kossman (1970, 365). Haley benzer şekilde, Orangistlerin “plütokrasiyle” mücadelesi alt sınıftan gelen kentli unsurlardan destek almasına ve dolayısıyla ‘iç savaş ve sosyal devrimin bütün şartlarına sahip olmasına rağmen Orangistlerin sonunda geri çekildiğini belirtir. “Son tahlilde kendileri aristokrattı ve mevcut düzenin destekçileriydi” (1972, 83).

160 Boxer (1965, 55).

161 Wilson (1968, 53).

162 Klein (1969, 9); J. de Vries (1978, 303).

163 Boxer (1965, 54-55).

164 Bkz. Klein (1969, 9).

165 Boxer, (1965, 58).

bir yardım ve azıcık bir sosyal hareketlilik –kısacası bir hegemonik gücün tipik sosyal politikası- idi.

İçerideki güç dışarıdaki güçle paralel gidiyordu. On yedinci yüzyılın ilk yarısında Hollanda donanması, bir donanmanın yapabildiği kadar, denizlere hâkimdi.¹⁶⁶ Tabii ki, İspanya önceki egemen deniz gücüydü. Hollandalılar 1588’de İspanya’nın “yenilmezliğini” sona erdirmeye İngilizlere yardım etmişti; yine de 1600 yılı itibarıyla İspanyol deniz gücü, Hollanda ve İngiltere’nin birleşik deniz gücünden hâlâ daha güçlüydü.¹⁶⁷ Ardı ardına gelen deniz zaferleri bunu değiştirdi. Karayipler’deki, daha önce sözünü ettiğimiz, “deniz kalkanı” Hollandalıların Curaçao’yu ele geçirdiği 1634’te sağlamlaştı. 1645’de Hollanda donanması ilk defa Boğaz üzerinde kontrol sağladı.¹⁶⁸ Dolayısıyla, büyük deniz gücü teorisini Amiral Mahan’ın yazdığı gibi “Birleşik Eyaletler dönemini ve gücünü zenginliğine ve donanmalarına borçluydu.”¹⁶⁹ Bu güç 1516 ve 1678 arasındaki dönemde, Hollanda hegemonyasının zirvesinde tehdit edildi; on sekizinci yüzyılın sonundaki savaflara kadar Hollandalılar İngiltere ve Fransa’ya göre ikincil bir askerî güç haline gelmişti. Fakat bu tamamıyla Hollanda

166 Özel bir tartışmada Stein Rokan bana Avrupa dünya ekonomisinin bir dünya imparatorluğuna dönüşmeye direnme yeteneğindeki önemli bir faktörü hatırlattı: Bu ekonomi ve kara değil denizler etrafında oluşturulmuştu ve denizleri ele geçirmek özünde kara kütlesini ele geçirmekten daha zordu. Bu ilginç öneri için tüm sorumluluğu şimdilik ona bırakıyorum. Bu konuyla ilgili olarak P.Anderson’un İngilizler’in seçenekleri hakkındaki değerlendirmesine bkz: “Zira birim başına daha yüksek olmakla birlikte donanma inşası ve bakımının toplam masrafları sürekli bir ordununkinden çok daha düşüktü... Ancak, sonraki yüzyıllardaki getirileri çok daha fazla olacaktı” (1974 a, 135).

167 Bkz. Cooper (1970, 227). 1659’da hem Atlantik’te hem de Akdeniz’de İspanyol donanması hem Birleşik Eyaletler hem de İngiltere (ve kısa süre sonra Fransa) donanmasından daha zayıftı.

168 Poliensky (1971, 236).

169 Mahan (1889, 97). Franken bunun mevcut güce ulaşmanın tek yolu olduğunu savunur: “Uzun vadede aktif bir kara politikası için gerekli olacak bir ordu ve bunun yanında kıyıları ve uzun ticaret yollarını koruyacak bir donanmanın masraflarını karşılayacak yeterince büyük mali kaynakların olmadığı açıktı” (1968, 6). Yine de Hollanda ordusu unutulmamalıdır. Barış döneminde (1609-1621) “gittikçe artan zenginlik Hollandalıların dünyanın en büyük donanması yanında güç olarak İspanyanıninkine pek az benzer bir sürekli orduya sahip olmalarını sağladı” (Israel, 1977, 38). Bu insan gücünün daha iyi kullanılması, daha küçük taktik birimi ve kuşatma savaşındaki yenilikleri içeren Maurice reformlarının sonucuydu. Robert bu reformların iki ön koşulu olduğunu belirtir: “Birincisi Hollanda ordularının maaşları iyi olmalı ve her şeyden önce zamanında ödenmeliydi... İkinci koşul etkili bir askerî talim sistemiydi.” Çağdaşlara göre Hollanda reformları “savaş sanatını dönüştürür gözüküyordu” (1958, 185,187).

ekonomik hegemonyasının sonucuydu. On yedinci yüzyılın ortasında kümülatif ekonomik avantajın ortadan kaldırılamayacağı bir nokta geldi; öyle ki hem İngiltere hem de Fransa “Hollandalıların bu alandan güç kullanarak atılması” gerektiğine karar verdi.¹⁷⁰ Aslında, salt ekonomik açıdan, hegemonya kapitalist bir sistemde sonuna kadar süremez; fakat kimse İngiliz ve Fransızları kısıntıyı süpürmekle suçlayamaz. O zaman, devletin Hollanda burjuvazisi tarafından başlangıçta üretim alanında kazandığı, sonra ticaret ve finansa yaydığı bir ekonomik hegemonyayı güçlendirmek için kullanılan temel bir araç olduğunu ileri sürüyoruz. Birbiriyle rekabet eden merkez ve yarı-periferi güçlerin devletleri, daha sonraki süreç olan bu hegemonyayı yok etme sürecinde eşit derecede vazgeçilmez araçlar olacaktı.

Kültürel alanda neler oluyordu? Fikirlere, değerlere, bilime, sanata, dine, dile, ihtirasa ve renge yer yok muydu? Tabii ki vardı, çünkü kültürler insanların politik-ekonomik çıkarlarını ve dürtülerini ifade etmek, bunları zaman ve mekân içerisinde yaymak ve hafızalarını korumak için onları giydirme şekilleridir. Kültürlerimiz hayatlarımızdır, en iç ve aynı zamanda en dış benliklerimiz, kişisel ve kolektif bireyselliklerimizdir. Hegemonyanın kültürel bir ifadesi nasıl olmazdı? Bu tür ifade her halükarda kültürel egemenlik olmayacaktır. Merkez güçler çoğu zaman periferi bölgelerini egemenlikleri altına alır ve insanlara kendi kültürleriyle ilgili olarak bir aşağılık duygusu dayatırlar. Fakat hegemonik gücün aynı şeyi diğer merkez güçlere de yapabilmesi muhtemel değildir. En iyimser ifadeyle, sonraki durumda hegemonik gücün kültürü bir model, özellikle de teknolojik bir model görevi görebilir;¹⁷¹ fakat kültürler hegemonyaya direnişin görüldüğü, pazarın geçici üstünlüklerine karşı köklü “uygarlıkların” tarihsel değerlerine başvuruların yapıldığı alanlardır. Bu bugün doğru olduğu gibi, on yedinci yüzyılda da en az o kadar geçerliydi.

Öte yandan, hegemonik güçler kültürel olarak parlama eğilimindedir ve onları eleştirenler çoğunlukla onlara ulaşamadığından bunu yapar. Birincisi, bilimsel açıdan verimli olmaya maddi ihtiyaçları ve araçları vardır. Bu verimlilik sosyal bilimler alanına da taşınır. İkincisi, liberalizm politikası kültürel bir patlama noktasına kadar gelişir,

170 Andrews (1915, 542).

171 “Her ne kadar naipler bu konuda mütevazı olsa da Birleşik Eyaletler 1621’de büyük bir güçlü ve Avrupa’daki binlerce düşünen insanın ideali haline gelmiş çarpıcı bir uygarlık modeliydi” (Poliensky, 1971, 162).

çünkü sonuçta ortaya çıkan açık kapılar politikası çoğunlukla başka yerlerden kültürel kişiliklerin gelişine yol açar. Üçüncüsü, zenginlik lüksü doğurur, bu da zenginliğin kendisinin maddi temelini yıkacak derecede kültürel eserlerden beslenir. Açıktır ki, uygulamalı bilimler Hollanda için büyük önem taşıyordu. Önceki yüzyılların teknolojik ilerlemeleri Hollanda'nın tarımsal-endüstriyel etkinliğinin temel faktörlerinden biriydi. Gerçekte, on yedinci yüzyılda Hollanda bu teknolojiyi ihraç etmekle meşguldü ve bu transferi içeriye yönelik para akışının bir kaynağı olarak zikretmiştik. Bu aynı zamanda kültürel bir etkinin de işaretiydi. Tüm Avrupa dünyasında, İngiltere'de Fransa'da, İtalya'da, Danimarka'da, Prusya'da, Polonya'da kanallarda ve kanalizasyonlarda çalışan Hollandalı göçmenlerin oluşturduğu "Hollanda" köyleri vardır.¹⁷² Tarımsal becerilerini ihraç ettikçe, Hollandalılar gemicilik teknolojilerini geliştirmek için çok enerji harcadı-özellikle denizcilik tekniklerini geliştirerek giderleri düşürmeye çalıştı.¹⁷³

Clark, İngiliz yöneticilerinin 1669 ve 1750 arasında nitelikli Hollandalı zanaatkarların İngiltere'ye göçünü nasıl teşvik ettiklerini anlatırken, Hollandalıların gelme nedenlerinden birisinin ülkelerinde lordların şiddetli rekabetiyle karşılaşması olduğunu söyler; bu İngiltere gibi geri kalmış bir ülkenin daha kolay fırsatlarıyla karşılaşırıldığında olumsuz bir durumdu. Zira on yedinci yüzyılda "istihdam ne kadar belirsiz olursa olsun, eğer ustalık gerektiriyorsa onun içinde bir Hollandalıyı görmek şaşırtıcı olmazdı."¹⁷⁴ İskoçya'yla "özel bağlar" olması da bizi şaşırtmamalıdır.¹⁷⁵ Ticarî bağlar dinî ilişkilerle güçleniyordu. İskoç genç kuşakları üniversite eğitimleri için Hollanda'ya gidiyordu. Bu on sekizinci yüzyılın sonlarında, İngiliz sanayi hamlesinde önemli bir faktör olan, İskoç Aydınlanmasını açıklayan zincirdeki bir diğer halkadır. Bilimsel ilerleme entelektüel

172 Van Veen'deki (1950, 56) haritaya bkz.

173 Wilson bu işin teknolojinin birçok dalında aynı anda başarı gerektirdiğini, "matematikçilerin, oymacıların, baskıcıların, haritacıların, araç-gereç yapımcıların, mercek taşıyıcıların yeteneklerinin bir araya gelmesine bağlı olduğunu" belirtir (1968, 92).

174 Clark (1960, 16). Glamann, Norwich ve Colchester gibi yeni kumaş türlerinde uzmanlaşan kasabaların sakinlerinin üçte birinden yarısına kadarının "Hollanda kökenli olduğunu" belirtir (1977, 253). "Ekonomik yeniliklerin kısa ömürlü, taklidinin kolay olduğu" Wilson'un da belirttiği gibi doğrudur (1968, 39); fakat konu yenilikleri kimin yaptığıdır.

175 Wilson (1968, 178).

özgürlüğe bağlı değildir; ancak bu onu beslemenin bir biçimidir ve hegemonik güçler için de uygun bir yoldur. Bununla birlikte tuhaf bir paradoks entelektüel liberalizmin her zaman tehlikeli yanlarının olmasıdır ve bunlar çoğunlukla içseldir. Onun mantığı yönetici sınıf hizipleri arasındaki siyasî tavizlere saygı duymayabilir; sloganları alt sınıfın isyanını teşvik edebilir. Dolayısıyla bu hegemonik güçlerin bir özgürlük kültürünü teşvik etme, fakat aynı zamanda fırtına biçmeden egemen çıkarların siyasî ve ekonomik avantajlarını korumak için dokunulmaz ideolojik taşlar dikerek (özellikle içsel olarak) sınırlarını belirleme, onu sınırlama yoludur.

Bunun Birleşik Eyaletler için ne anlama geldiğine bakalım. Bir taraftan, Hollanda -on yedinci yüzyıl düşüncesinin üç büyük bilgini olan Descartes, Spinoza ve Locke'u içine alan- "filozoflar için bir sığınaktı."¹⁷⁶ Descartes Fransa'dan kaçtıktan sonra Hollanda'da sükunet ve güven buldu. Spinoza aforozla Sefarad Yahudilerinin yerleşim yerleri olan Jodenbreestraat'dan daha dost Hollanda kasabalarının olduğu bölgeye sürüldü. Locke bir Hollandalının İngiliz tahtına oturduğu mutlu çağa kadar II. James'in öfkesinden kaçmaya çalıştı. Tabii ki Comenius, Jurieu ve Bayle gibi Amsterdam ve Rotterdam'ın varlığına şükreden, zulme uğramış daha birçok fikir adamı vardı.¹⁷⁷ Burası Fransız Protestanları için kesin bir sürgün yeri idi, fakat Hollandalılar liberaldi ve hem Protestanları hem de Jansenistleri; Püritenleri, Kralcılar ve Whig'leri ve hatta Polonyalı Socinian'ları hoş karşılıyordu. Bunların hepsi Hollanda'nın şu ticarî aksiyomundan faydalanıyordu: "Mümkün olduğunca az yasak koy. Her yerden girdi kabul et."¹⁷⁸ Bu tutum sadece yüksek kültüre sahip Hollandalıların sebepsiz takdirini temsil etmiyordu, bu aynı zamanda ilgili herkes için iyi bir alışverişti. Bir taraftan Hollanda "yüksek maaşları ve iyi çalışma şartlarıyla" entelektüelleri kendisine çekiyordu,¹⁷⁹ -demek ki beyin göçü yeni bir buluş değildi.¹⁸⁰ Öte yandan, Avrupa dünya-e-konomisindeki çok sayıda ulusal muhalefetin Hollanda'da istediğini

176 Wilson (1968, 165-177).

177 Jurie ve Bayle'nin sürgünlerine gösterdikleri farklı tepkiler için bkz. E. Labrousse (1967).

178 Jeannin (1969, 103).

179 Jeannin (1969, 102).

180 "Hollanda Cumhuriyeti'nin [serbest göç politikasıyla beraber] yarı *laissez-faire*'i yeni 'devlete üretim, ticaret ve finans becerilerinin artışı, kişisel ticaret ilişkileri ağını ve geniş bir sermaye gemi eklentisini getirdi... Bunlar olmadan Hollandalıların ilerlemesi daha yavaş ve az olurdu" (Wilson, 1977 a, 18).

basabilme özgürlüğü¹⁸¹ Saltanat Naipileri'nin "kitap ve risale satışlarından elde edilebilecek ekonomik avantajların farkına varması",¹⁸² dolayısıyla, birilerinin tanrı tarafından bahşedilen alternatif ifade aracı¹⁸³ başkalarının ticarî kazancıydı.

Ancak, bu madalyonun bir de öbür yüzü vardı. Birleşik Eyaletlerin dünya gücü statüsüne geçişinin başladığı 1592'de ilk Arminian tartışması patlak verdi. Protestan teolojisinin her şeyin Tanrı'nın lütfu, her şeyin kurtuluş olduğu parlak günlerinde Jacobus Arminius Kalvinist mantığının en tartışmalı dalı olan kaderin mantıksızlığı ya da psiko-mantığını, pozitif reddedilme doktrinini ele alacaktı.¹⁸⁴ Arminius Tanrı'nın lütfunun kurtuluş olduğunu reddediyordu, bu görüş en başta gelen muhalifi François Gomar tarafından benimseniyordu. Arminius bir alternatif olarak lütfun kurtuluşun vazgeçilmez bir önkoşulu, kurtuluşun gerekli aracı olduğunu öne sürdü. Bu yirminci yüzyıl insanlarının karanlık gözlerine önemsiz bir ayırım gibi gelebilir. Fakat bu on yedinci yüzyıl Hollanda'sının ve belki de Hıristiyan Avrupa'nın en büyük teolojik tartışmasını başlatmıştır.¹⁸⁵ Başlangıçta Arminiusçuların Hollanda'nın ekonomik ve politik çevrelerinde sahip olmuş görüldüğü güçlü desteğe rağmen, kısa vadede kaybettikleri bir tartışmaydı. 1619'da Dordrecht Meclisi'nde Karşı-Protestocular (Gomarianlar) Protestocular'a (Arminianlar) karşı kazanmış ve onları eyaletten attırmışlardı. Tabii ki Arminianlar gerçekte uzun vadede kaybetmemişlerdi. Hikâyenin aslı buradadır.

181 Beutin burasının on sekizinci yüzyıl Avrupası'nda nispeten özgür bir basını olan tek yer olduğunu söyler (1939, 110).

182 Haley (1972, 124).

183 Wilson (1968, 163). Vilar'ın dediği gibi: "Özgürlük ruhu ticaret meselelerinde zamanın Hollanda üstünlüğünü ifade ediyordu" (1974, 251). Hollanda sanatının şaheser dönemi, tarzın 'orta sınıflığı' ve 'doğalcılığı' ve egemen koşullar arasındaki ilişkiyi tartışmak bizi uzun bir yola sokacaktır. Burada durumun Wilson tarafından altı çizilen kabaca görünümünü akılda tutmak yeterlidir. "Sanat mesleğini ayakta tutan yüksek ödüller beklentisinden ziyade talebin sürekliliği idi" (1968, 124).

184 İfade Chaunu'da bulunmaktadır. Bkz. Onun "yüzyılın en büyük meselesi olan Dordrecht" tartışması (1966 a, 470-474). "*Tout va se joer en Hollande*"

185 Bana göre Chaunu bu tartışmanın en azından on yedinci yüzyılda Katolikler ve Protestanlar arasındaki tartışmadan daha köklü olduğunu söylemekte haklıdır. Arminyon-Gomarmayn tartışması, Chaunu'nun da hatırlattığı gibi, Katolik Kilisesi içerisinde de Jansenist-Molinist tartışmasında paralelini buldu. Arminyanizm'i "on dokuzuncu yüzyılın liberal sapkınlığı" olarak isimlendirmekte de haklıdır (1962 a, 119).

Tartışma konusu neydi? Hollanda tarihçisi G.J. Renier'e göre Arminius formülasyonuna göre bir birey kadere karşı koyabilir ya da ona kaybedebilirdi ve dolayısıyla "insan özgürlüğünün ve saygınlığının bir parçası Protestocular tarafından korunuyordu. Onlar hümanizmanın gerçek çocuklarıydı." Belki de, fakat hümanizmayı destekleyen kimdi?¹⁸⁶ Arminiusçular hiç şüphesiz sosyal bir azınlıktı; fakat güçlüydüler, çünkü siyasî temelleri tüccar-aristokratlarla kurduğu sosyal bağların ürünüydü.¹⁸⁷ Öte tarafta, mütevazî evlerden devşirilen ve kilise meclislerindeki küçük burjuvazî ve kasabalardaki heyecanlı kalabalıkların desteğini alan, Prens Maurice ve Orangist kampın da arkasında durduğu Ortodoks püriten predikantlar vardı.¹⁸⁸ Gomariusçular Arminiusçuları Katoliklik konusunda yumuşak olmakla suçluyordu, bu belki de Arminiusçulara zımni bir Katolik desteği sağladı; fakat Katolikler baskı altındaydı ve "toplumun en alt katmanında"¹⁸⁹ yer aldıkları için siyasî güç yolunda çok az katkıda bulunabilirdi.

186 Renier (1944, 46) Bkz. Pieter Geyl'in Arminyan ve edebi bir kişilik olan Samuel Coster'i tanımlaması: "Bir kinaye -dünya otoritenin üzerine bindiği ve yasa kırbacının ve din yularının dizginlediği hırçın bir attır; kamçıyı seküler bir binicinin, kilisenin, eline verin at kaçıp gitsin- aracılığıyla Kilise ve Devlet ilişkileriyle ilgili saf Hollanda Protestanlığı teorisini geliştirir. Bu tüm Avrupa'daki eğitilmiş insanlara cazip gelen bir teoriydi. Mantıksız çokluk ve dini heyecanın aşırılıklarından kaynaklanan korkuları seküler idarecilerin, başka yerde monarkların burada da Devletlerin mutlak otorite üzerinde hak iddialarına katkıda bulundu." (1961, 70).

187 Bu ifade asıl çatışma anına atıfta bulunmakla birlikte, sosyal çekişmeler yüzyıl boyunca sabit kaldı. Jeannin şöyle der: "Amsterdam'da 1672'de Arminyanlar'ın -ki bu terim dini olmaktan çok siyasî hale gelmişti- nüfusun %5'inden daha azını oluşturmada birlikte hâkimler arasında çoğunlukta olduğu şeklinde şikâyetler vardı" (1969, 111). Fakat bu şikâyetler ne kadar ciddi idi? Roorda Hollanda hegemonyası döneminde rahiplerin yavaşça "aristokratlaşmasından" sonra bir uzlaşma sağlanmıştı. "Kilise dünya ile karşılaşmış ve bu dünyanın güçlerince asimile edilmişti... Kilise ve Devlet arasındaki en sıcak çatışmalar geçmişe ait şeylerdi" (1967, 201).

188 Chaunu şu sosyal çatışma tanımını yapar: "Sosyal bir muhalefet: Bir tarafta Hollanda Naipleri Arminyan partisini oluşturunuyordu, diğer tarafta doğunun toprak sahibi soyluları, orta sınıfları ve yeni ortaya çıkmış bir büyük burjuvazî azınlığı Gomaryan partisinden saflarını dolduruyordu. Hollanda'dan başka özellikle yeni ele geçirilen tarım eyaletlerinden oluşan altı eyalet olan Gomaryanlar; 1590 sınırlarının ötesinde yeni dönmüş Gomaryanlar. Amsterdam dışında Hollanda'nın kıyı şehirlerinin burjuvazisi, kumulların arka tarafındaki Hollanda'dan daha Protestan Arminyanlar" (1966 a, 128-129).

189 Roorda (1967, 204). Renier görünüşteki "kayıtsızlığa" rağmen gizli Katolik sempatisinden sözeder (1944, 49). E.H. Kossmann, özel bir konuşmada, Katoliklerin on yedinci yüzyılın başında birçok asilzade hâlâ Katolik olduğundan toplumun en alt katmanı olarak tanımlanabileceğinden kuşku duyduğunu söyler.

Sosyal grupları bu şekilde iki kampa bölmek kaba bir yaklaşım olabilir ancak yanlış değildir. Bu bize tartışmanın anlamı konusunda ne söyler? İlk olarak tartışmanın neden Arminiusçulara karşı döndüğünü görmeliyiz. İkinci Arminiusçu tartışma 1602’de başladı ve 1608’de zirveye ulaştı. İkinci tartışma birincisinden çok daha fazla gürültü kopardı; oysa hem başkahramanlar hem de teolojik meseleler benzerdi. Değişen siyasî durumdu. 1609’da yapılacak olan Antlaşma, savaşın devamını savunan kesimle barış taraftarları arasında, tartışma halindeydi. Birincisi Orangistleri içine alıyordu, onlar da kahraman-stadholder’i daha da güçlendirmek ve zafere ulaşmak istiyordu; Protestan misyonerler ise hâlâ güney Hollanda’yı ilhak etmek ve Katolikliği ortadan kaldırmak ümidindeydi; ayrıca kazançlarını korsan gemicilikten elde eden kimi tüccarlar ve ortaya çıkan fırsatların ve yabancı düşmanlığının cezbettığı halk katmanından unsurlar bu birinci grup içerisindeydi. Antlaşma kampı ise Hollanda Eyalet Avukatı Johan van Oldenbarnevelt tarafından yönetiliyordu, o hegemonya imkânını gören herkes için konuşuyordu. Onların bakış açısı daha sonra William Bareel tarafından, 18 Aralık 1654’te Oldenbarnevelt’in manevî halefi Jacob de Witt’e yazdığı şu satırlarda özetleniyordu: “Bana göre egemen Cumhuriyet için en iyi parola ve dilek, günümüzde ve her yerde barıştır; çünkü ticaretimiz her yere uzanmaktadır.”¹⁹⁰

Antlaşmayla ilgili tartışmanın “en yoğun noktasına”¹⁹¹ ulaştığı 30 Kasım 1608’de, Arminius Düşünceler Bildirgesi’ni ilan etti. İki tartışma da çözülmez biçimde iç içe geçti. Oldenbarnevelt Antlaşması’na kavuştu, Gomarus da Dordrecht Meclisi’ne. Biri diğerinin bedeli miydi? Boxer’ın da ileri sürdüğü gibi, naip sınıfının Calvinist bapnazları “kazancı tanrılara kurban etmekten” uzak tuttuğu kesinlikle doğrudur. Dini hoşgörüyü olan yaklaşımları “temelde faydacı ve çıkarıcı” olduğu için¹⁹² yerinde bir hareketle kurtlara atılan birkaç Arminiusçu (Dordrecht Meclisi’yle aynı yıl olan, 1619’da idam edilen) – Oldenbarnevelt’e olmasa da, en azından sınıfından başkalarına mantıksız bir bedel olarak görünmeyebilir.¹⁹³ Bu özel dramatik

190 Franken’de (1968, 5) zikredilmiş.

191 Bangs (1970, 481) makalesi teolojik, ekonomik ve politik olgular arasındaki ilişkinin mükemmel bir analizidir. Bkz. ayrıca Geyl (1961, 13-14).

192 Boxer (1965, 131).

193 Haye aynı görüştedir: “Naip sınıfı müsamahalı görüşlere eğilimliydi ve hoşgörüsüz bir kilisenin seküler silahı olmaya şiddetle karşıydı. Fakat en başta gelen davaları

hikâye modern dünya-sistemiyle ilgili tanıdık bir senaryodur. Kültürel hoşgörünün, özellikle içsel olarak, sınırları vardı. Yıkıcılık tohumları ekmesine izin verilemezdi. Hatta yönetici katmanı arasında önemli bir bölünme yaratmasına da izin verilemezdi. Descartes ve Locke hoş karşılandı, ama Grotius ömür boyu hapse mahkum oldu. Spinoza'nın en önemli eserlerine yasak konuldu; yaşamasına ve yazmasına izin verilmesine rağmen yaşadığı yerde bir sürgündü ve öldüğünde cenazesine "altı araba ve çok sayıda varlıklı insan eşlik etti."¹⁹⁴ Sadece liberalizm değil aynı zamanda özgürlük de gereklidir.

1618'de bir Venedikli, Amsterdam için "Venedik'in ilk zamanlarının aynısı" olduğunu söylüyordu.¹⁹⁵ 1672'ye kadar bir yaşam süresi geçmişti. Hegemonya'nın meyvesi "çöküş"tür, fakat süreç sanıldığı gibi acılı değildir, zira tepe noktası geçildikten uzun süre sonra nadiren fark edilir. Sonraki yüzyıllarda çöküşün ne zaman başladığıyla ilgili olarak tartışabiliriz. Ancak, zamanında Hollandalılar gibi İngilizler ve Fransızlar da Hollanda'yı kilit ülke olarak görüyordu; ve Fransız Devrimi'ne kadar olmasa da en azından 1763'e kadar Hollandalı bir kasabalı olmak maddi ve aynı zamanda manevi olarak çok tatmin ediciydi. Çöküş ancak kâr verimlilikleri çerçevesinde başkalarının yükselişi olarak analiz edilebilir. Hegemonyanın sınırlarıyla ilgili tartışmamızı daha ileri götürebilmemiz için şimdiye kadar Hollanda merkezli sunumumuzdan Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa arasındaki paralel gelişmeler ve ilişkilerle ilgili sistematik bir tartışmaya dönmeliyiz.

Durum yüzyılın ortasında değişmeye başladı. Otuz Yıl Savaşları sona erdi, Seksen Yıl Savaşları bitti. Birleşik Eyaletler sonunda diğer ülkelerin otuz ya da elli yıldır hissettiği ekonomik küçülmenin

barış ve uyum adına çatışmayı bastırmaktı" (1972, 104). Bunun aksine, Roorda'nın belirttiği gibi, Orange prensinin sıradan insanlara "aristokratik suiistimallere" karşı koruma sunmaya hazır olma derecesi sınırlıydı; "prens'in eylemleri alt-orta sınıf Orangistlerin beklentilerine nadiren cevap veriyordu" (1967, 189).

"Barış" partisi de bu sırada barışta daha az erdem görmeye başladı. 1621'de III. Philip barışı genişletmenin üç koşulunu tespit etti: Katolikler için ibadet özgürlüğü, Scheldt'in açılması ve Doğu ve Batı Hint Adalarının bcşaltılması. Orangistler ve Amsterdam tüccarları bir defa daha çıkarlarını uyumlu buldu (Bkz. Geyl, 1961, 84). Muhtemelen İspanyolların bir yirmi altı savaş yılından daha kazancı *Katolik* bir Güney Hollanda'ydı; fakat Hollanda *ekonomik* çıkarları baskın çıktı (Bkz. Parker, 1972, 263). Dolayısıyla uzun vadede *vaizler* istediklerini kazanamadılar.

194 Haley (1972, 128).

195 Visconti (1958, 301).

sıkıntısını yaşamaya başladı. İngiliz İç Savaşı –etkileri tam olarak ortadan kaldırılmamış olsa da– bitmişti. Fransa’da da yüzyıla yakın bir süre devam eden şiddetli iç savaş henüz bitmiş gibiydi. Reformcular ve Karşı-Reformcular, Hristiyanlığın “püriten” ve “proto-liberal” ya da “hoşgörülü” biçimleri arasındaki çatışmalar halk düzeyinde sınırlandırılmış ve çok küçük alanlarda kısılp kalmıştı. Devletler yeniden nefes aldı ve kamu idaresi yöneticilerin temel ilgi alanı olmaya başladı.¹⁹⁶

Burada bir anlamda, ayrılıkların temelde devletlerin içinde olduğu, Avrupa savaşları ve politikasının Cateau-Cambresis’den sonra içeri döndüğü bir çağdan, ayrılıkların bir defa daha temelde devletler-arasında olduğu bir çağa geçiyoruz. Bu sonraki dönem ilk İngiliz-Hollanda savaşının başlangıç zamanı olan 1651’den başlar ve Yedi Yıl Savaşları’nın bittiği tarih olan 1763’e kadar sürer. Devlet-içi ve devletlerarası farklar, hem keyfi hem de bulanıktır; bununla birlikte, bir çağın egemen tonunun altını çizmekte faydalı olabilir. Kapitalist bir dünya-ekonomisindeki sınıf çatışmaları karmaşık işlerdir ve birçok maske altında dolambaçlı olarak görünür. Hegemonik bir gücün egemenliğine giden dönemde, pazarda sınıf avantajı arayanlar önceki dönemlerden kalan iç siyasî sınırlamaları kaldırmaya çalışırken devlet-içi formu tercih eder. Hegemonyanın çöküş döneminde, pazarda sınıf avantajı arayanlar ise önceki dönemlerden kalan *devletler-arası* siyasî sınırlamaları kaldırmaya çalışırken devletler-arası formu destekler görünmektedir.¹⁹⁷

On yedinci yüzyılın ortasında, hem İngiltere’nin hem de Fransa’nın Hollanda’nın belli avantajlarını zorla yok ederek yerine kendilerinin koymakla ilgilendiği açıktı. Birinin diğeri üzerindeki pazar üstünlüğü çok kesin olmadığı ve Hollandalılar hâlâ güçlü olduğu için, aynı zamanda Prusya, İsveç ve Avusturya gibi yükselen yarı-periferi güçleri askerî olarak üstün bir devletin yokluğundan yararlanmaya çalıştığından, bu durumu netleştirmek 100 yılı aşkın bir süre aldı. 1763’de İngilizlerin Fransa (ve Hollanda) üzerindeki üstünlüğü açık hale gelecek ve Britanya sonraki hegemonik güç olmaya doğru

196 E. Barker 1660’da modern yönetim tarihine “bir ölçüde keyfi olarak, fakat belli bir nedenle” başlar (1966, 1).

197 P.Anderson’un yorumları benzerdir: “Zira eğer on yedinci yüzyılın aristokratik siyasî yönetim sistemi içerisinde sınıf ve devlet arasındaki ilişkide kargaşa ve düzensizliğin öglen vaktiye on sekizinci yüzyıl da benzer şekilde huzur ve uzlaşmalarının akşamıydı” (1974 a, 55).

ilerleyecekti. 1763'de Prusya'nın sıranın başına ilerleme şeklindeki yarı-periferisel oyundaki başarısı açıktı ve bu orta Avrupa politikasının gelecekteki seyrini belirledi; periferinin küçülmesi ve yeniden organizasyonu tamamlanmıştı ve dünya-ekonomisi daha ileri bir coğrafi ve ekonomik genişlemeye hazırdı.

3

MERKEZDE ÇATIŞMA-
1. EVRE: 1651-1689

4. Resim: "Louis XIV Visiting the Gobelines Factory.' Kralın ilk Ressamı, Çizimlerin Genel K rat r  ve Goblen Fabrikasının Yöneticisi olan Charies Le Brun'un bir çiziminin kopyası. Goblen XIV. Louis'in 1677'deki bir ziyaretini kutlamaktadır. Genç Duke Enghen  ve Cond Prensi ona eşlik ediyordu. Colbert onun arkasındadır.

Ticaret tehlikedeyseniz bu sizin son
şansınızdır; onu ya savunacaksınız
ya da yok olacaksınız.
—William Pitt the Elder¹

Hollanda hegemonyası ilk defa 1651’de gerçek anlamda tehdit edildi. Neden sadece o zaman? Tabii ki İngiltere ve Fransa bunu daha önce yapmak istemediği için değil. Bunun nedeni daha çok, “Hollanda’nın hegemonyasını kırmak için ciddi bir girişimde bulunamayacak kadar”² kendi iç problemleriyle meşgul olmalarıydı.

1650’den sonraki yarım-yüzyıl tüm Avrupa’da sadece nüfus artışıyla bir duraklama dönemiydi, bu ya alçalma ya da düzenleme şeklinde gerçekleşmişti; eğriler yüzyılın sonunda yeniden yukarı dönmeye başladı.³ Bu hiç şüphesiz Otuz Yıl Savaşları’nın yıkımı, bazı bölgelerde kıtlığa (ve dolayısıyla salgın hastalıklara) neden olan ekolojik kriz ve genel anlamda düşen dünya fiyatlarına neden olan dünya-ekonomisindeki aşırı tahıl üretiminin birleşimiyle açıklanabilir.⁴ Ancak, en uygunu bölgesel çeşitliliktir. Onyedinci yüzyılın başında

1 Plumb’da (1950,71) alıntılanmıştır.

2 Geyl (1961, 161–162) şöyle der: “Richelieu’nun utanç anları olmuş olabilir, fakat hayatı boyunca Protestanları ve soyluları düzene uydurma ve Habsburglara karşı Fransa güçlerini birleştirme uğraşı ona hareket serbestliği tanımadı.”

3 Bkz. Chaunu’nun çeşitli bölgesel eğrilerin yan yana konulduğu tablosu (1966 a, 181).

4 Pentland nedensel zincirin genelde ekonomik imkândan nüfus artışına doğru olduğunu, bunun tersinin düşünülmemeyeceğini öne sürer. Fakat bu zincir seküler bir yukarı yönlü trendin başında ve geçerlidir. Diğer zamanlarda “nüfus artışı kendi başına ve diğer desteklerin yokluğunda kargaşa ve çözümsüzlük üretir” (1972, 179). Örneğin İngiliz nüfusunun on sekizinci yüzyıldaki büyümesini tartışırken her zamanki analizi tersine çevirir ve “yüzyılın ilk yarısında yiyecek maddelerinin bol olması ve tarımın bunalımda olması nedeniyle durgunlaştığını ve daha sonra, her şeyden önce tarımsal fiyatların yüksek ve kırsal nüfusun daha varlıklı olması

en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerin temelde Avrupa'nın (Flanders'den kuzey İtalya'ya uzanan) eski omurgasında ve Avrupa dünya-ekonomisinin (Birleşik Eyaletlerin batı kesimi, güneydoğu İngiltere ve Fransa'nın kuzeydoğusu ve batısı gibi) yeni merkez bölgelerinde bulunması oldukça çarpıcıdır.⁵ Otuz Yıl Savaşları'nın, Sekiz Yıl Savaşları'nın ve onyedinci yüzyılın başındaki salgın hastalıkların en önemli etkisi, önceden orta yoğunluk bölgesi olan eski omurganın, kuzey ve orta İspanya'nın nüfusunu dramatik biçimde düşürmek şeklinde oldu.⁶

Bunun aksine, yeni merkez devletlerde az düşüş vardı. Birleşik Eyaletler'de durum 1650'den 1680'e kadar karmaşıktı ve bundan sonra 1750 civarında yukarı doğru bir salınım gerçekleşene kadar duragandı.⁷ Kuzey Fransa'da “bu büyüklükte felaketler görülmedi.”⁸ İngiltere'nin durumu ise “belirsiz”⁹ sayılmaktadır ve “hâlâ az bilinir”, fakat nüfusta mütevazı bir artış gerçekleşmiş olabilir.¹⁰

Merkezi durumla nüfus düşüşüne direniş arasındaki bu ilişki göz önüne alındığında, onyedinci yüzyılda “iyimser” nüfus teorisi egemen olmuş olmalı; buna göre, nüfus yoğunluğu ulusal güce katkıda bulunurken nüfusun seyrekliği bir ülkenin kaçınılmaz şekilde “zayıf ve fakir olması” anlamı taşıyordu.¹¹ Başkalarıyla karşılaştırıldığında

nedeniyle büyüdüğünü ileri sürer” (1972, 180). Bkz. ayrıca van der Woude (1972), onun da benzer bir hipotezi vardır.

5 Chaunu'nun 1620'deki nüfus yoğunluğu haritası bunu aşırı derecede görünür kılmaktadır (1966, 23, Grafik).

6 Bkz. Reinhard ve Armengaud (1961, 141–142, 144–146); her ikisi de (Çek ülkesini de içine alan) onyedinci yüzyıldaki Alman felaketini ve güney Avrupa'nın “yavaş” fakat sürekli gerilemesini tartışır. Bunun yanında, Chaunu'nun belirttiği gibi, açlık gittikçe artan bir insan dolaşımına ve bu da salgın hastalıkların gittikçe daha şiddetli olmasına neden oldu. “Her yiyecek kıtlığı *mutatis mutandis*, Amerika'nın *Conquista*'sının şartlarını yeniden yarattı” (1966 a, 233).

7 Bkz. van der Woude ve Mentink (1966, 1189).

8 Le Roy Ladurie (1975 a, 360).

9 Slicher van Bath (1965 b, 145).

10 Reinhard ve Armengaud (1961, 147); fakat Londra'nın nüfusu sürekli arttı, 1600'de 200.000'den 1650'de 400.000'e ve 1700'de 575.000'e çıktı. Paris'in nüfusu ise 1600'de 400.000'den 1700'de yalnızca 500.000'e yükseldi. Bkz. Wrigley (1967, 44).

11 Hutchison (1967, 94) fikirlerin kendilerini, kaynaklarını (5.bölüm) ve yayılmalarını (3.bölüm) tartışır ve ayrıca modern demografinin atası olan “siyasî aritmetiğin” aynı anda ortaya çıkışını kaydeder. Merkez statüsüyle nüfus yoğunluğu arasındaki bağlantı hakkında bir uyarı eklenmelidir. Habakkuk'un kaydettiği gibi “on dokuzuncu yüzyıldan önce nüfus hareketleriyle ilgili bilgimiz kısmen ekonomik kanıtlardan –yani ücretlerin, fiyatların ve kiralarn hareketinden- çıkarılmakta, sonra nüfus hareketleri bunların nedenini açıklamaya çağrılmaktadır” (1964, 148–149).

daha güçlü bir devlete sahip olmak, merkez devletlerinin temel uğraşydı. Sir Thomas Mun'ın merkantilist klasığı olan, *England's Treasure by Foreign Trade'e* ilham kaynağı olan 1622 Bunalımı'ydı.¹² Hiç şüphesiz, merkantilizm İngiltere'de yeni bir şey değildi. Grampp onu 1500'e kadar dayandırırken,¹³ Unwin onunla, I. James zamanında kapsamlı bir korumacı hareketi tanımlar;¹⁴ fakat kriz İngiltere ve Fransa'ya ulaştığında merkantilist politikalar daha güçlü ve tutarlı biçimde benimsendi.¹⁵ Yine de, daha önce tartıştığımız gibi, Alderman Cockayne'nin projesinin vaktinin gelmediği ortaya çıktı. Yüzyılın ortasına kadar, merkantilist politikaların başarılı olmasını sağlayacak ne değişmişti? Başarılarının temelinde ne vardı?¹⁶

Merkezdeki şiddetli çatışmada 1651 İngiliz Denizcilik Yasası başlama atışı oldu. Bunu tetikleyen neydi? Otuz Yıl Savaşları'nın bitişi ve Hollanda'nın bağımsızlığının İspanyollar tarafından nihayet kabul edilmesi 1648'de gerçekleşti. İngiliz Milletler Topluluğu 1642'de ilan edildi ve Birleşik Eyaletlerin "stadholdersiz" dönemi 1651'de başladı. Avrupa'nın büyük din çatışması bağlamında Reformasyon ve Karşı Reformasyon sınırlarına (Fransız Protestanların kovulması dışında) söyle ya da böyle ulaşılmıştı. Dolayısıyla barış ortaya çıktı, yine de savaşlar vardı –ya da gerçekte merkez güçlerin "zehirli ticaret rekabetini" kesintiye uğratacak çatışma aralıkları içeren uzun bir "soğuk savaş."¹⁷ Çeşitli kıta savaşlarının sona ermesi İngiltere açısından bir

12 Çok sonlara doğru kamuoyunda dağıtılmayan bu risalenin tarihinin bir zamanlar belirsiz olduğu düşünülüyordu, fakat şimdi 1620'lerde iyice yerleşmiş görünüyordu. (Bkz. Gould, 1955 a b); Supple (1954).

13 Grampp (1952, 465).

14 Unwin (1904, 172–195). Bu hareket büyük bir muhalefetle karşılaştı; bunun kaynağı İngiliz parlamentosunun 1604'teki serbest ticaret tartışmasıydı. Bkz. Rabb (1964 ve 1968), Ashton (1967 ve 1969) ve Croft (1975).

15 Deyon (1969, 31) Hinton bize her ne kadar merkantilistler ilerlemeye inanmasa da karşı fikirleri olan gerilemenin de "aynı derecede güçlü bir hareket teşviki olduğunu hatırlatır." (1955, 286).

16 Bkz. Deyon (1969, 43) şöyle der: "Talebin ve fiyatların durgunlaşmasının rekabeti körüklediği varsayılan 1650–1750 yıllarının zor dünyasında, üreticilerin zenginliği şiddetli bir gümrük korumacılığını ve dolayısıyla yabancı diplomatların ve tüccarların baskılarına karşı durabilecek bir siyasi gücü gerektiriyordu." (İtalikler eklenmiştir).

17 Bu modern terminoloji Franken tarafından Hollanda-İngiltere ilişkilerine atfen kullanılmaktadır (1968, 8). Wilson ayrıca düşmanlığın altını çizer: "İspanyolların azalan tehdidi ve daha sonra Fransız hegemonyasının ortaya çıkışı arasındaki dönemde İngilizler Hollandalılara karşı geçici fakat şiddetli bir kampanya yürütmenin lüksünü yaşadı" (1965, 41).

avantaj teşkil etmiyordu. Bunun tam tersi söz konusuydu, çünkü İngiliz gemiciliği İngiltere'nin tarafsız durumundan yararlanmıştı ve “barışın gelişi Hollanda antreposuna geri dönüş anlamına geliyordu.”¹⁸ Bunun yanında, savaş zamanı güvensizliği içerisinde İspanyol *asientaları* altın ve gümüşlerini Flanders'e taşımak için İngiliz gemilerini kullanıyordu. Bunun İngiltere için çok önemli bir yan avantajı vardı, çünkü anlaşmaya göre altın ve gümüşün üçte ikisi Dover'da boşaltılıyor ve hareketten önce Londra'daki Darphanede madeni para halinde basılıyordu. Bu, I.Charles ve sonra da Uzun Parlamento için, önemli bir devlet geliri sağlıyordu.¹⁹

Hollanda tarafında ise, savaşın bitiminde Hollandalılar ve Danimarkalılar arasında 1650'de bir Tediye Antlaşması yapıldı; bu Hollandalıların Boğaz geçiş ücretlerini bir yıllık sabit miktar karşılığında kendi gemilerine kiraya vermesini sağladı; bu hem para hem de zaman tasarrufu anlamına geliyordu. ²⁰ 7 Nisan 1652'de Jan van Riebeeck Ümit Burnu'nda Doğu Hint Adaları yolunu kontrol eden ilk Hollanda karakolunu kurdu. Genel olarak, Hollandalıların refahı yeni bir zirveye ulaşıyordu ve aksine “İngilizlerin durumu hiç bu kadar kötü olmamıştı.”²¹ Tahıl fiyatları 1649'da yüzyılın en yüksek fiyatlarına ulaşmıştı, Fransızlar İngiliz mallarının ithalatını yasaklıyordu. Tüccarlar (vergilerle) içeride ve (bir diplomatik heyetin yokluğu ve donanmanın kıyı şeridinde konuşlanması nedeniyle) dışarıda iç savaşın bedellerini ödüyordu. Bu şartlar altında Milletler Topluluğunun baş-Protestan rejimi, Protestanlık ve yurtseverlik arasında sıkı biçimde dokunmuş tarihsel örüntüyü bozacaktı.²² Gerçekte, Lichtheim, Cromwell'i İngiliz denizasıırı genişleme tarihindeki “kesin kırılmayı” gerçekleştiren kişi olarak görür. O Püritenleri “millileştirirken” dış politikayı da sekülerleştirmişti.²³

18 H. Taylor (1972, 260) şöyle der: “1648'den sonraki krizin ve 1651 Denizcilik Yasası'nın çıkışması tamamıyla tesadüf olamayacak kadar yakın gözükmemektedir.

19 Bkz. Kepler (1972); 1630'lardaki İngiliz ticaretinin “yeni dinamik kolu” olarak Flanders'deki İspanyollara tedarikçi rolü için bkz. ayrıca H. Taylor (1972, 240).

20 Hinton (1959, 85).

21 J.R. Jones (1966, 21).

22 Bkz. C.Hill'deki (1969, 42) tartışma. Bkz. ayrıca Cromwell'in İngiliz ticaretini Protestanların kaygılarına tabi kılmadığını ve Baltık'taki politikalarının “dini mülahazalardan etkilense bile seküler bakış açısından doğru olduğunu” öne süren Roberts (1961, 405).

23 Lichtheim (1974, 24).

Hollandalılar gerçekte hegemonik olduğu için, İngiliz ticaretini geliştirmenin yalnızca iki yolu vardı: İngiliz tüccarlarına devlet yardımı ya da yabancı tüccarlara devlet sınırlaması. 1621’de, ikinci politikayı benimseyerek Hollandalıların düşmanlığını üzerlerine çekmekten korkan İngilizler, denetim altına alınmış şirketler şeklinde, birinci politikayı seçti.²⁴ Bu şirketlere oldukça fayda sağladı, fakat bir bütün olarak İngiliz burjuvazisinin çıkarlarına hizmet etmedi. İngilizler 1651’de, denetimli şirketlerin itirazları üzerine,²⁵ fakat “bir bütün olarak ekonomik güçlerin ileri yürüyüşüne”²⁶ uygun bir biçimde, ithalata sınırlamalar koyarak doğrudan Hollandalılara karşı harekete geçti. 1651 Denizcilik Yasası İngiltere’ye giren malların ya İngiliz gemileriyle ya da (ilk liman ülkesi olarak tanımlanan) üretim yapılan ülkenin gemileriyle taşınmasını karara bağlıyordu. Bu özellikle “Hollanda antrepo ticaretine darbe vurmak için tasarlanmıştı.”²⁷ Bu durumda, Adam Smith’in yasanın ilgili tüccarlar topluluğunun fikirleri sonucu kabul edildiği yorumunu mu, yoksa Schmoller’in bunun devlet yapısının bir yönü olduğu yorumunu mu kabul etmeliyiz?²⁸ Hiçbirisini –çünkü bu noktada (bazı) tüccarların ve üreticilerin tam olarak esas kaygısı devletin, kendilerine sadece Baltık ticaretini değil aynı zamanda genişleme kapasitesi olan ve nihaî olarak daha önemli trans-Atlantik ticaretini de büyütme imkânı sağlayacak şekilde güçlendirilmesiydi.²⁹

24 Bkz. Hinton (1959, 63).

25 Bkz. Hinton (1959, 165). İngiliz tüccar gruplarının farklı tutumlarıyla ilgili olarak bkz. ayrıca M.P. Ashley (1934, 19–20, 163).

26 Wilson (1965, 184).

27 Harper (1939 b, 49). Bu yeni İngiliz hamlesinin yan etkileri bunu çok iyi gösterir. 1597’de Hollanda Meclisi “bu topraklarda ikamet eden Portekiz ulusunu” koruyan yeni bir karar yayımladı. Bu hem yeni Hristiyanlar hem de dolaylı olarak, dinsel inancını açıkça söyleyen Yahudiler anlamına geliyordu. Buradaki hedef, Baron’a göre “Orange Prensi ve yardımcılarının büyük oranda abarttığı” Yahudi finans kaynaklarını çekmekti (1973, 20; 3–73, çeşitli yerlerde). 1651’de Denizcilik Yasası’nın çıkmasından hemen sonra Oliver Cromwell, Amsterdam’ın Sefarad Yahudileriyle İngiltere’ye yeniden kabul edilmeleri (Yahudiler 1290’da I.Edward tarafından kovulmuştu) konusunda, sonuçta başarılı olacak pazarlıklara başladı. Yahudi girişimciler açısından İngiltere’ye yeniden kabul edilme “Denizcilik Yasası’nın kötü niyetlerini savmak” anlamına geliyordu. Cromwell açısından ise bu deniz aşırı ticareti geliştirme politikasında küçük bir öğeydi: “Yahudi tüccarların Londra’da yerleşmesine izin vermek İngiltere’yi Hollanda ile olan ticari rekabeti açısından güçlendiriyordu” (Endelman, 1979, 15, 17).

28 Bkz. bu iki yorumun Farnell’deki (1964, 439–440) tartışması.

29 Davis (1962, 297).

Askerî bir güç denemesinden nasıl uzak durulabildiğini görmek zordur. Hollandalılara yöneltilen provokasyon çok büyüktü, gerçi İngilizler kendilerinin savunmada olduğunu söylüyordu, ama durum buydu. 1651'in başlarında Hollandalılar bir antlaşma önerisini reddetti ve İngilizlerle olan ilişkiler hızla bozuldu.³⁰ 1652'de savaş başladığında, durum Hollandalıların aleyhine döndü, zira donanmaları şaşırtıcı biçimde kötü durumdaydı.³¹ Bir savaş diğerine neden oldu. İngiltere'deki "şovenistler", "Hollandalılara bir tokat daha vurulmasını bekliyorlardı."³² Bu fırsat –yıllar sonra ve bu defa apaçık bir düşmanlık şeklinde– gelecekti."Cromwell kendisini Hollandalılara karşı korumak istediye, II. Charles da kendisini onların efendisi yapmak istiyordu."³³ Fakat II. Charles'ın zamanına kadar Hollandalılar donanımlarını iyileştirmişti. Çünkü daha önceden derslerini almışlardı. Bu arada İngilizlerin morali de (idari kusurlar ve Londra'daki salgın hastalık sebebiyle) düşüktü; bu nedenle bir çıkmaz ve barış hali mevcuttu.

1667'de Breda Antlaşması bazı açılardan bir Hollanda zaferi ya da en azından bir tavizdi. Hollandalılar New Amsterdam'ın "yüksek borçlarını" Surinam ve Doğu Hint Adaları'ndaki Pulo-Run'la değiş-tokuş etti.³⁴ İngilizler (örneğin Hollanda'da işlenen ya da hammaddesi sağlanan Alman keten bezi gibi) doğal hinterlandı Birleşik Eyaletler olan mamullerin Hollanda menşeli olduğunu kabul etti.

30 Bkz. Geyl (1964, 25-28).

31 Amiral Mahan'ın açıklaması şu şekildeydi: "Masrafa karşı olan, askeri tarzı benimsemeyen ve yozlaşmış İspanyol donanmasına karşı kazandığı uzun ve kolay zaferden beri ihtiyatsız olan Hollanda hükümeti donanmasının salt bir silahlı ticaret gemisi topluluğuna dönüşmesine izin vermişti. Olaylar Cromwell zamanında en kötü duruma geldi" (1889, 12 b). Yakın zamanlı araştırmalar bu yargıyı desteklemektedir. Bkz. Wilson: "Otuz Yıl Savaşları'nda uzun kara savaşı döneminde Hollanda donanması nispeten ihmal edilmişti" (1975 a, 65). Savaşın kendisinin kısa bir anlatımı için bkz. Wilson (1968, 190-194). "Bununla birlikte savaş ekonomik verimlilik, barış ve ticaret açısından evrim geçiren bir Hollanda ekonomisinin çok temel zayıflıklarını göstermişti."

32 Wilson, (1968, 194).

33 Hinton (1959, 145). Haley İngiliz-Hollanda savaşlarının üçünün de Hollandalılar tarafından istenmediğini kabul eder. "İlk ikisinin temelde kıskanç İngiliz ticari çıkarlarının, kısa anlık olarak, hükümeti Hollanda ticari ve deniz gücünü kuvvet kullanarak kırmak için baskıda bulunabildiği bir zamanda gerçekleştiğini" söyler (1972, 177). Bu görüş "ilk savaş 1652'de başladığında amiral Blake'in en önemli üç emrinden birisinin İskoç sularında toplanan Hollanda balıkçı filolarının yok edilmesi" olması nedeniyle mantıklı hale gelir (Michell, 1977, 179).

34 Bkz. Carter (1975 a, b).

Bunlar Hollanda'nın İngiltere'ye yaptığı ihracatın en büyük kalemini oluşturduğu için, Denizcilik Yasaları'nın amacını kısmen bozuyordu.³⁵ Bununla birlikte, Breda Antlaşması Wilson tarafından "İngiliz-Hollanda ilişkilerinde gerçek bir dönüm noktası", Carter tarafından da "Hollanda Cumhuriyetinin refahının aşağı dönüşü" olarak görülür.³⁶ Hiç şüphesiz politik yüzeyin altında bir şeyler yürütülüyor olmalıydı ve İngilizler New Amsterdam'ı almak ve dolayısıyla İngiliz merkantilist sınırlamalarında önemli bir Hollanda kaçakçılık deligini tıkamakla, salt avantajdan daha fazla şey kazanmıştı.³⁷ İngilizlerin Hollandalıları nefreti gerçekte "Hollanda ekonomik becerisinin mütereddit bir takdiriyle"³⁸ ve "onları taklit etme arzusuyla eşzamanlı değil miydi?"³⁹ Ayrıca İngiltere'nin ziraî-endüstriyel verimliliklerindeki önemli değişiklikler, Breda Antlaşması'nın olumsuz etkisinin önemsiz olduğunu gösterecek ve Hollandalıları İngiltere'nin genç ortağı haline dönüştürecek şekilde gerçekleşmemiş miydi?

Fransa'nın savaş alanına çıkması, hiç şüphesiz, bu değişikliğin sonucuydu ve aynı zamanda onu kolaylaştırdı. Fransızların 1667'de İspanyol Hollandası'nı işgali "çok önemli bir olaydı"⁴⁰ ve Breda Antlaşması'nı hızlandırarak İngiltere, Birleşik Eyaletler ve (o sırada Avrupa'daki dördüncü önemli askerî güç olan) İsveç arasında üçlü bir ittifaka neden oldu. XIV. Louis geri çekilmeye zorlandı ve Hollandalılar "1668'de bazı haklı gerekçelerle Avrupa'nın hakemi olmakla ve beş krala boyun eğdirmekle övündü." Louis'in bir "Hollandalı saplantısına" sahip olduğuna şüphe yok.⁴¹

1672'de işler iyice karıştı. Hollandalılar kendilerini İngiliz ve Fransızlarla ayrı ayrı savaş halinde buldu. Üçüncü İngiliz-Hollanda (deniz) Savaşı, İngilizler sembolik selam konusunda istediğini elde etmekle beraber, nispeten sonuçsuz kaldı.⁴² Fransız kara harekâtı ise

35 Bkz. Wilson (1941 b).

36 Wilson (1975 a, 154); bkz. ayrıca Farnie (1962, 206) ve Carter (1975 a, b).

37 Bkz. Wilson (1968, 213-214); bkz. ayrıca Williamson (1929, 252).

38 Bu Wilson'un İngiliz ticari sisteminin mimarı Sir George Downing'e atfettiği bir tavidir. (1965, 168).

39 Hinton (1959, 106).

40 J.R Jones (1965, 75).

41 Goubert (1970 b, 112); bkz. ayrıca J.R. Jones (1966, 60-61). Hollandalıların "statükoyu devam ettirme çabaları" için Bkz. Franken, (1968, 7).

42 İngilizler bir süre denizdeki diğer gemilerin İngiliz gemilerini selamlamalarını talep etmekteydi. Bu kronik istek 1672'de güçlü biçimde yinelenildi. J.R. Jones Hollandalılar, İskandinavlar, Hanseliler ve Fransızlar için "bu talebin çağdaşların deyimiyle denizde

bunun aksine, en azından başlangıçta, olağanüstü derecede başarılıydı. Felaket Yılı olan 1672’de Hollanda’nın tamamı Fransızlarca neredeyse işgal edilmişti; sonuçta ortaya çıkan siyasî karışıklıkta Johan de Witt öldürüldü ve Hollanda Cumhuriyeti rejimi sona erdi. Ancak zafer sayılabilecek şey başarısızlığa döndü. (Dolayısıyla Hollandalılar 1672’ye bir başka isim olarak Mucize Yılı derler.) Fransızların Hollanda ticaret sistemini ele geçirmesi şöyle dursun, Nijmegen Antlaşması 1678’de uzun ve sonuçsuz savaşı bitiriyor ve aynı zamanda Fransızların 1664 gümrük duvarını kaldırmasını şart koşuyordu.⁴³

1672’nin gerçek önemi, 1651’den o zamana kadar hem İngilizlerin hem de Fransızların Hollandalıları büyük rakip olarak görmesidir. Şimdi birbirlerine dönmüşler ve Hollanda devam eden ekonomik gücüne rağmen aniden ikincil önemde bir faktöre dönüşmüştü.⁴⁴ Bir anlamda, olup biten savaş giderlerinin sürekli artmasıydı. Silah teknolojisi erken modern dönemde, temelde benzer kalmakla birlikte, süvarinin⁴⁵ ve Hollandalıların usta olduğu kuşatma savaşının rolü sürekli azalıyordu.⁴⁶ Onyedinci yüzyılın sonuna kadar, Burgonya

43 Bkz. Wilson (1968, 202–204).

44 Bu zamana kadar XIV. Louis İngiltere’yi “Fransız yanlısı zayıf bir ülke” olarak gördü. Goubert bunun 1661’de varılabilecek bir yargı olduğunu, oysa Louis’in bunu 1670’te söylediğini öne sürer” (1970 d, 72–73). Rule benzer şekilde Louis’in İngiltere’nin gücünü hafife aldığını söyler. Kısmen bu nedenledir ki Hollanda savaşı “Fransız devlet adamlarına şaşırtıcı gelmişti” (1969, 59).

İngiltere’ye gelince, bir perspektif değişikliği siyasi bir tartışma konusuydu. C.Hill 1674 itibarıyla “Fransa’yı dünya ticareti ve egemenliği için İngiltere’nin ana rakibi olarak görenin Whigler ve sermaye sahiplerinin çıkarları olduğunu” söyler (1969, 163). Tory kanadı daha az kararlıydı ve İngiltere ancak 1689’dan sonra büyük güç rolünü kendi isteğiyle kabul edecekti. O zamana kadar, Horn İngiltere’nin kıtada bu rolde görünmesinin “gönülsüz, kısa ömürlü ve etkisiz olduğunu” düşünmektedir (1967, 2). Gönülsüz sıfatını kabul edebileceğimden emin değilim, ancak diğer ikisi yeterince doğru gözükmektedir. Horn temel bir gösterge olarak İngilizlerin ancak 1689’dan sonra Hollandalılar ve Fransızlar gibi destek almayı bıraktığını ve ödeme yapar duruma geldiğini öne sürer.

45 Bkz. A.R. Hall (1957 a, 347, 349). Silah teknolojisinde önemli değişiklikler olmaması bizi “askeri güçlerin örgütlenmesindeki büyük gelişmeleri ve hacimlerindeki büyümeyi görmezden gelmeye” itmemelidir. Silahlarının aksine orduların yapılarındaki değişikliklerle ilgili olarak bkz. Finer (1975, 99–102). Askeri bir devrimin ne kadarının olduğuyla ilgili çekinceler için bkz. Parker (1976 b). Hall süvarilerin önemini kaybetmesini on yedinci yüzyılın ortasına dayandırır. Barnett 1660 ve 1714 arasında iki icadın, yani “süngü ve filinta tüfeğinin piyadenin daha çok etkili olmasını sağladığını” belirtir (1974, 129).

46 Nassau Prensi Maurice zamanından beri Hollandalılar kuşatma savaşıyla ün yapmışlardı. Bu onların mühendislik, lağımçılık, karşı lağımçılık, balistik, patlayıcılar vs. konusunda çeşitli yeteneklerini sergilemelerini sağladı (Wilson, 1968, 100).

devletinin parçalanmasının demografik sonuçları askerî yükünü göstermeye başlamıştı. Birleşik Eyaletler, zenginliğine rağmen, “taşımak zorunda olduğu askerî ve deniz savunmasının kaldırılamaz yükünü taşıyamayacak kadar küçüktü.”⁴⁷ İngiliz donanması sonunda Hollanda donanmasını geçti, bunun nedeni büyük oranda İngiltere’nin “daha büyük kaynakları yönetmesiydi.”⁴⁸ Bu tabii ki Fransa için de geçerliydi, ancak Fransa kaynaklarını denizde değil karada kullanıyordu; uzun vadede de askerî yatırımlarının karşılığını daha az aldı.⁴⁹

İngiltere’nin ve Fransa’nın artan askerî gücü, ekonomik temeldeki önemli değişikliklerden kaynaklanıyordu. 1650 ve 1750 arasında merkez ülkelerin ziraî-endüstriyel üretimindeki verimliliklerinin karşılaştırılmasındaki ve özellikle de İngiltere’nin Fransa’yla kıyaslanmasındaki problemlerden birisi, bütün araştırmaların ulusal sınırlar içerisinde yapılmış olmasıdır. Bu tür çalışmalar çoğu zaman makul değerlendirmelerden ziyade önyargıları temsil eden karşılaştırma ifadeleri içerir. Fransızların da içinde bulunduğu dünya bilgileri, 19. yüzyılın farklılıklarını genellikle önceki döneme bakarak yorumlar ve buna dayanarak henüz ampirik olarak doğrulayamadıkları gerçekleri açıklamak için çaba sarf ederler. Bana göre bu dönemde İngiltere ve Fransa’nın ziraî-endüstriyel verimlilikleri arasında, varsaydığımızdan çok daha az farklılık vardı. 1763 yılı itibarıyla ortaya çıkan küçük farklılıklar, ekonomik olarak kurumsallaştıktan bir asır sonra, *politik olarak* büyük farklılıklara dönüştürüldü. Bu noktada bu tartışmanın ilk yarısının taslağını çizmeye çalışacağız.

Kıyaslamanın temel problemlerinden birisi hangi alanların karşılaştırılacağıdır. Fransa’nın siyasî birliği, büyüklük ve nüfus olarak

47 Wilson (1970, 125).

48 Fischer ve Lundgreen (1975, 541).

49 Goubert’e göre, 1672 XIV. Louis “saltanatının büyük dönüm noktasıydı”; şu açıdan ki Fransız-Hollanda savaşı Louvoilerin Colbert’e üstünlüklerine ve mali istikrarın sonuna işaret ediyordu. “1673’te kralın parası bitiyordu ve Colbert’in kurduğu yapı tamamıyla dağılmıştı” (1970 a, 140).

Amiral Mahan’ın da aynı şekilde düşündüğünü söylemeye gerek yok: “Büyük güçler arasında sadece Fransa’nın deniz ve kara arasında seçim yapma özgürlüğü vardı. 1672’de karada yayılmaya karar verdi. 1715’te İngiltere gülerken ve zenginken neden Fransa sefil ve tükenmiş görünüyordu? Neden İngiltere barış şartlarını tespit ediyor Fransa ise kabul ediyordu? Bütün bunların nedeni zenginlik ve itibar açısından aralarındaki farktı.” Mahan İngilizlerin deniz savaşları ve ticaretindeki başarıları konusunda Campbell’den (The Lives of Admirals) alıntı yapar: “Bunlar deniz gücümüzün artmasının ve onun kullanılma şeklinin meyveleriydi.” Mahan ise şu yorumu yapar: “Daha fazla söz söylemeye gerek yok” (1889, 226–227, 229).

İngiltere'nin yaklaşık dört katıydı. Büyük Britanya'yı bir karşılaştırma birimi olarak kullanırsak, İskoçya ve Galleri eklese bile, alan itibariyle iki kattan biraz daha az olur ve nüfus oranı düşer. Fransa'nın birleşik bir gümrük alanını temsil eden Beş Büyük Çiftliğini ele alırsak bu bize kabaca Büyük Britanya'yla aynı alanı verir. Bu çeşitli birimler tarafından düzgün biçimde bölünebilecek verilere sahip olsak, ki değiliz, seçimlerimize dayalı olarak farklı sonuçlara ulaşırdık. Dış siyasi sınırlar askerî imkânları değerlendirmek ve hükümet politikalarının ekonomik hayatı etkileyebileceği alanları göstermek açısından oldukça faydalıdır. Bu her üç merkez devlet içerisinde merkezi hükümet çeşitli şekillerde, (iç politikası bir yana) anayasal yapısının doğası tarafından sınırlandırılmış olsa da bu böyledir.

Jacquart Fransa'yla ilgili olarak tarımın onyedinci yüzyılda “en önemli zenginlik kaynağı” olduğunu söyler.⁵⁰ Bu İngiltere'yle ilgili olarak da eşit derecede doğru değil midir? Ekonomik durgunluk zamanında ekilebilir toprakların bir kısmı İngiltere'de hayvan yetiştiriciliği, Fransa'da ise şarap üzümü üretimi için kullanılıyordu. Her iki durumda da onaltıncı yüzyıl genişlemesinden önceki dönemin kullanımına bir dönüş söz konusuydu. İki ülke arasındaki çeşitlilik temelde iklimin ve toprak-bilimin bir işlevidir. Goubert, onyedinci yüzyılda Hollanda, İngiltere ve Avrupa'nın diğer bazı bölgeleriyle karşılaştırıldığında Fransa'nın tarımıyla ilgili karanlık bir tablo çizer; fakat Le Roy Ladurie Fransa'nın en azından (en iyi ekilebilir arazinin olduğu) uzak kuzeydeki tarımsal büyümesinin İngiltere'ninkiyle tam olarak aynı noktada, 1690'da, başladığını belirtir. Imbert ise üçüncü bir görüş olarak Fransız tahıl üretiminin sadece küçük oranda, fakat şarap üretiminin çok daha fazla geliştiğini öne sürer.⁵¹

Tahıl fiyatlarındaki yüzyıllık uzun düşüş 1650'den 1750'ye üç merkez ülkenin hepsinde gerçekleşti. Diğer tarımsal ürünlerin de fiyatları düşmekle beraber bu düşüş aynı oranda değildi.⁵² Bu ülkelerin her birinde düşüşe verilen tepki başka yatırımlara dönerek ya da artan verimlilik ve yapısal düzenlemelerle üretim maliyetlerini düşürerek kâr düzeylerini korumaya çalışmak olmuştur. Hollandalılar uzun süre tarımdaki farklılaşmayı yönlendirmişti. Şimdi diğerleri onları taklit

50 Jacquart (1973, 172).

51 Bkz. Goubert (1970 f, 150). Le Roy Ladurie (1975 a, 416) ve J. Imbert (1965, 339).

52 Birleşik Eyaletler için bkz. Van der Woude (1975, 240); İngiltere için, Thirsk 1970, 149); Fransa için Goubert (1970 g, 334, 338-340).

edecekti.⁵³ Fussell'e göre İngiltere'deki "en önemli yenilik" ekilen ürünlerin cinsinin yıldan yıla değiştirilmesinde şalgam ve yoncanın da kullanılmaya başlamasıydı, Jones'a göre ise "en önemli yenilik yem bitkileri arzında yaşanmıştı." Wilson ise "kullanılmayan yerlerden ve çorak araziden yeni ekim yerleri elde etme" sürecinin önemini vurgular. Habbakuk da önemli olanın yeni tekniklerin kullanımından çok "mevcut olan en iyilerin yayılması" olduğunu söyler.⁵⁴ Bu dört vurgudan hangisi doğru olursa olsun iki gerçek dikkat çekmektedir. Bu "gelişmeler" temelde daha önceleri verimliliği düşük ya da tamamıyla terkedilmiş arazilerin ekimini mümkün kıldı.⁵⁵ Ayrıca bunlar tahıl pazarının zayıflığına doğrudan bir tepkiydi, zira çiftçiler kâr düzeylerini korumak için nispeten durağan bir pazardan daha büyük bir pay almak⁵⁶ ya da başka ürünlere dönmek zorundaydı.

Bu dönemdeki İngiliz tarımında yaşanan iyileşmelerin hikâyesi çok geniş bir literatürün konusudur, bu bize perspektifimizi kaybettirecek kadar da inandırıcıdır. De Vries bize İngiliz tarımsal iyileşmesinin, en azından onyedinci yüzyıl için, "İngiltere'yi, Hollanda ve kuzey İtalya'da daha önce elde edilmiş bir standarda yükseltme ve onu geride bir toz bulutu içinde bırakmamaya hizmet ettiğini" hatırlatır.⁵⁷ Roehl, Fransız bilginlerinin⁵⁸ tereddütlerine aldırmadan vurgulu bir ifadeyle ısrarını sürdürür:

Modern tarım teknikleri *Fransa'da da başka yerlerde olduğu kadar erken* başladı. Özellikle, Kanal tarafında Paris'in batısındaki ve Flanders'e doğru kuzeydeki bölge, yapısal ve iklimsel olarak, İngiltere'nin en

53 "İngiltere'deki çağdaşlar on yedinci yüzyılda sosyal örgütlenmenin birçok dalında Hollandalıların çok önde olduğunu farkına varmaya başladı. Risaleler İngilizlerin taklit etmesi gerektiği Hollanda uygulamalarını ve yine İngilizlerin elde etmeye çalışması gerektiği Hollanda kazançlarını vurgulamaya başladı" (Clark, 1960, 14).

54 Bkz. Fussell (1959, 613–614), E.L. Jones (1967, 7), Wilson (1965, 33) ve Habbakuk (1965 d, 328). "İngiltere'de yaklaşık 1630'dan itibaren karma tarım sistemleri oluşturmak için yeni yem bitkileri üretildi" (Jones and Woolf, 1969, 4).

55 Chambers (1960, 21) ve Darby (1973, 330–344).

56 Bkz. E.L.Jones (1965, 14) 1660 ve 1750 arasında "İngiliz tarımındaki tekniklerin dönüşümünün pazarının sınırlı oranda genişlemesine göre oransız olduğunu" söylerken (s.1), kendisiyle çelişir. Uygun bir oran nedir ve ne zaman gerçekleşmelidir? Pazarlar *genişlediğinde* iyileşmelerin giderlerini ödemekten çok mevcut teknikleri devam ettirmek çoğu zaman en kârlı olanıdır.

57 J. De Iries (1975, 82).

58 Örneğin Le Roy Ladurie İngilizler'in, küçük çiftlik birimleri için tasarlanmış Flaman tekniklerini büyük ölçekli tarıma uyarlamasını "dâhiyane bir hareket" olarak nitelendirir. Fransa'da Somme ile Loire arasındaki açık alanlardaki benzer bir girişimin yalnızca kısmen ve oldukça geç başarılı olduğunu söyler (1975 a, 416,417).

iyi tarımsal alanlarına oldukça benzerdi. Bu nedenle, Fransa'daki örneğinde İngiltere'dekiyle eşit olmayan 'tarımsal devrimin' iki ülkede de aynı türden tarımsal bölgelerde başladığını ve uzun süre de büyük oranda buralarla sınırlı kaldığını kaydetmek şaşırtıcı olmayacaktır.⁵⁹

Verimlilikteki artışla ilgili olarak ne biliyoruz? Slicher van Bath İngiltere, Hollanda ve Fransa'yı (tahıldaki ortalama verim oranının 6,3–7,0 olduğu) C evresine yerleştirir. İlk iki ülke için dönemi 1500 ve 1699 yılları olarak tespit ederken Fransa için bu dönemi –başlangıç tarihi aynı fakat bitiş tarihi farklı olarak– 1500 ve 1820 yılları şeklinde belirler. İngiltere ve Hollanda içinse 1750'den sonra (ortalama verimin 10,0 üzerinde olduğu) D evresine bir hareket hesap eder (fakat bizi 1700 ve 1750 arasında gerçekleştiğine inandığı şeylerle ilgili olarak şüphede bırakır).⁶⁰ Hoskins, 1680'den onsekizinci yüzyılın sonuna kadar İngiltere'deki tahıl üretiminde dikkat çekici bir verim artışı görmez. Wrigley ise 1650'den 1750'ye kişi başına verimde %10'luk bir artış olduğunu tahmin eder; fakat Fisher, II. Charles'in son dönemlerinde, tahminen 1680 civarında, "topraktan elde edilen ürün miktarında çok büyük bir artış olduğunu ve insanların bolluktan korkmaya başladıklarını" söyler.⁶¹ İskoçya'da ise tarımın (hem ekim hem de otlak alanlarının) iyileştirilmesi "onyedinci yüzyıldaki en çarpıcı özelliklerden birisidir."⁶² Fransa'da tahıl üretimindeki verimlilik onbeşinci yüzyıldan 1840'a kadar hektar başına üretim ya da

59 Roehl (1976, 262, italikler eklenmiştir). "Özellikle kuzey Amerika'dan getirilen yeni bitkiler –patates, tırfıl ve diğer yem bitkileri, Hint mısırı, şeker pancarı– dönüşümlü olarak ekilmeye başlandı. Bunlar aynı anda toprağın temizlenmesi ve dinlendirilmesi işlevi görüyor ve nadası sığırların ahırda beslenmesini azaltıyor ve sonuç olarak da ekilen toprakları genişletiyordu." Roehl referans olarak Bloch'u göstermektedir. (1966, 213–219), fakat Morineau'nun da karşı bir görüşü olduğunu belirtir.

60 Slicher van Bath (1963 b, 16).

61 Hoskins (1968, 27), Wrigley (1967, 57) ve F.J Fiher (1961, 4).

62 Smout ve Fenton (1965, 78); fakat onlar yeniliğin (asitli topraklara kireç serpme) ve toprak ıslahının 1650 itibarıyla yavaşladığını, bunun nedeninin de "merkezi hükümetin zayıf idaresi" ve düşük fiyatlar nedeniyle kazancın azalmasını gösterirler (s. 56–87). Bu İngiltere'de olduğu varsayılanlardan farklıdır ve şu şekilde açıklanabilir: Her ne kadar İskoçya bir merkez güç içerisinde yer alsada (aslında yalnızca kısmen ve 1707'ye kadar) ekonomik anlamda periferinin parçasıydı; dolayısıyla küçülmenin etkisini izlerken İskoç ve İngiliz üreticilerinden çok İskoç ve Polonyalı üreticiler arasında daha büyük bir benzerlik görebiliriz.

ürün oranı ölçüldüğünde sabit kaldı, ⁶³ fakat bu işgünü ya da işyılı açısından değildi, çünkü bunların her ikisi de uzamıştı.⁶⁴

Tek başına tahıl üretimine bakarsak meselenin bir kısmını göremeyiz, çünkü “tarımsal iyileşmenin en önemli noktası, hayvancılık yapılan ve tarıma uygun arazilerin ekiminin *birleşmesi*ydi.”⁶⁵ Bu yeni yem bitkilerinin –kuru ot, kaba yonca, tırfıl- sağladığı bir şeydi. Bu İngilizlerin Hollandalılardan öğrendiği bir teknikti.⁶⁶ Böylece boş alanların yerini işgücü aldı ve bu sayede göçebelik olmadan yüksek verimli otlakçılık ortaya çıktı.⁶⁷ İngiltere’de bunlar olurken Fransa’da da şarap üreticiliği benzer bir gelişme gösteriyordu. Chaunu oldukça sade biçimde “onyedinci yüzyılda, Batı’nın yapay cennetler yaratma yolunda Doğu’ya yetiştiğini” belirtmektedir. ⁶⁸

1650 ve 1750 arasında Avrupa dünya-ekonomisini bir bütün olarak ele alırsak, tahıl üretiminde periferiden merkeze doğru çarpıcı bir yer değişimi vardı. Bunu doğu Avrupa periferisine neler olduğunu ele alırken ayrıntılı olarak tartışacağız, fakat Fransa’nın güney yarısı gerçekten yarı-periferi ve hatta periferi niteliği taşıdığından aynı şey orada da gerçekleşiyordu.

Neler olduğunun resmini çizmek belki de, merkez alanlar olarak İngiltere ve Fransa’nın o sırada dünya tahıl üretimindeki yüzdelelerini önemli oranda arttırmalarına rağmen, İngiltere örneğinde yeni artışı ulusal sınırların ötesine ihraç edildiğini,⁶⁹ fakat kuzey Fransa ör-

63 Bkz Morineau (1968, 326). Le Roy Ladurie bunun köylülerin dünyasında doğru olduğunu belirtir (1973, 425).

64 Le Roy Ladurie (1968, 83), fakat yalnızca Languedoc’a atıfta bulunur.

65 Wilson (1965, 143).

66 Bkz. Fussell (1968, 33-34).

67 Bkz. Meuvret (1968, 17).

68 Chaunu (1966 a, 310).

69 Tahıl ihracatında önemli artış 1700 itibarıyla başladı. Bu, Bairocha göre, “sürecin belki de çeyrek asır önce başladığını gösterir” (1973, 459). Bu tarih devlet politikalarında başlayan tarih değişiklikleriyle uyumaktadır. 1673 yasası -ihracata sadece izin vermeyip, onu teşvik de eden- mısır ödeneklerini yürürlüğe koydu, bkz. Lipson, (1956, II, lxx-bxxii, 451-452). Birleşik Eyaletlerin dünya tahıl üretimindeki payını arttırdığı da muhtemeldir; fakat düşük bir yüzdeyle başladığı için daha az dikkat çekiciydi. Bkz. örneğin, Franken’in E.L. Jones’un düşük fiyatlar zamanında tahıl üretimi artışının “İngiltere’ye özgü bir özellik” olduğu şeklindeki tezi (1967, 159).

Jansen, bunun saçma olduğunu söyler: Aynı şey Limburg ve başka yerde de oldu. Franken bu büyümeyi kasabalardan gelen baskıya bağlar ve bunun toprağın ölmesine neden olduğunu söyler (1971, 165): Fakat sorun, özellikle de ekolojik faktörlerin

neğinde bunun ülke içinde “ihraç edildiğini” söylemektedir.⁷⁰ Eger bu analiz geniş hatları itibariyle doğruysa, İngiltere ve Fransa arasındaki sonraki farklılıkların açıklaması, onyedinci yüzyıldaki farklı tarımsal verimlilik düzeylerinde bulunmayacaktır. Bunlar belki de tarımsal üretimin farklı yapılanmalarında bulunacaktır. Bu dönemde İngiliz ve Fransız arazi kiralalarında ortaya çıkan gelişmelerin anlamlı bir karşılaştırmasını yaparken her iki ülkenin de topraktan faydalanmanın iki biçimini bildiğini fakat sadece bir ortak yanlarının –tahıl üretimi- olduğunu akılda tutmalıyız. İngiltere’deki ikinci biçim hayvancılıktı ve bu, kendini ölçek ekonomilerine Fransa’daki ikinci biçim olan şarap üretiminden daha çok vermişti; ayrıca hayvancılık daha çok sermaye yatırımı gerektiriyordu. Bu basit ekonomik gerçek, arazi kiralardaki gelişmelerde görülen farklılıkları izah etmekte yasalardan, geleneklerden, tutumlardan, önceki sınıf yapısı ya da sözde “feodal” haklar mirasından daha fazla işe yarayacaktır.

Hem İngiltere’de hem de Fransa’da, hukuk ve politikanın karmaşık biçimde iç içe geçmesi ve pazarın salınımları gerçek bir toprak ilişkileri yumağı oluşturdu. Bu karmaşıklıktan temel gelir kaynakları

ışığında, tahılın neden daha uzaktan ithal edilmediği idi. Kazanç imkânları sorunu da açıklamaya girmelidir.

- 70 Jacquart’a göre (1974, 181–182), “on yedinci yüzyıl Fransa’sındaki tarımsal ürünlerin büyük bölümü içeride tüketiliyor ya da işleniyordu.” Diğer tarımsal ürünler ihraç edilmekle beraber “tahıl ticareti hasat iyi olmadıkça yasaktı.” Örneğin İngiltere mısır teşviklerini başlattığı sırada *Conseil du Roi* ihracata karşı katı yasalar çıkarıyordu-1675 ve 1683 arasında bunlardan 30’dan fazla çıkarıldı. Usher, tahıl ticaretiyle ilgili klasik değerlendirmesinde konuyu farklı şekilde ele aldı (1913, 273,294). “Colbert’in tahıl ticaretine yaklaşımındaki bir özgünlük unsurunu” *serbest* ticaret olarak görüyor ve Colbert’in “kıtlık zamanlarında yasak, bolluk zamanlarında serbestlik” ilkesi tarafından yönetildiğini öne sürüyordu.

Usher iki özgürlüğün söz konusu olduğunu belirtir. İhracat ve eyaletler arası ticaret.1675 ve 1683 arasında bu ikinci ticaretin görece serbestliğinde neler oluyordu? Belki de bu anlamda Basse-Provence ve Languedoc tahıl üretiminin 1680’lere kadar hala arttığını gözlemlemeliyiz. Bunun açıklaması farklıdır, ancak sonuç bunun diğer bölgelerin durgunluğunu da almış olmasıydı. Chaunu merkez olmayan bir bölgedeki bu sürekli büyümenin “anormalliğinin önceden işlenmeyen toprağın (*l’incult*) önemi” olduğunu ve bununla “başka yerlerden daha geç ulaşılan bir sınırı” ima ettiğini belirtir (1963 b, 354). Bkz. Ayrıca Goubert (1970 c, 49–54). Le Roy Ladurie 1655–1675 yıllarında Languedoc için yalnızca “anlık bir yükseliş” görür.

Tabii ki İngilizler “içeride de” özellikle Londra’ya ihraç yapıyordu (bkz. Everitt 1968, 64). Vurgulanmak istenen nokta dış ticaretin sınırlarını üretim süreçleriyle ilgili bir önlem olarak görmektir- bu Morineau tarafından vurgulanan bir noktadır (1965, 171). Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa coğrafi boyut açısından yukarı yönlü bir bütün üzerindedir. Ülke küçüldükçe, diğer şeyler eşit kaldığı sürece, dış ticaret toplam ticaretin yüzdesi olarak büyüyecektir.

açısından belli başlı dört kategori seçilerek çıkılabilir. Genellikle büyük, çoğunlukla da soylu olan, üreticilerden kira alan toprakbeyleri; ekseriyetle orta ve büyük ölçekli birimleri kontrol eden ve işçi “çalıştıran” “kiracı” zengin üreticiler; küçük birimlere sahip, bazen mal sahibi, çoğunlukla gelirlerini başka işlerle desteklemeye çalışan zengin olmayan üreticiler ve topraksız (ya da neredeyse topraksız) işçiler. Çiftçi ve küçük toprak sahibi çiftçi gibi olağanüstü derecede mülk terimler genellikle temelde ikinci kategoriye ve sık sık da üçüncüsünü tanımlar. Yazarlar İngiltere’de küçük toprak sahibi çiftçinin yok oluşundan ve Fransa’da çiftçilerin varlıklarını sürdürmesinden söz ederken, göndermede bulundukları bu üçüncü kategori gibi görmektedir. Onyedinci yüzyıl İngiltere’si ve Fransa’sında gerçekte neler oluyordu? Eger kategori kategori ilerlersek bunu çok net biçimde görebiliriz.

Modern kapitalizmin temel olgularından birisi büyük çiftliklerin yavaş fakat sürekli gelişmesiydi, bu yoğunluğu artan bir süreçti.⁷¹ Burada temel bir metod, bu dönemde pek de hız kesmemiş görünen, ortak arazilerin çitlenmesiydi.⁷² Zor zamanlarda bu tür çiftlikleri oluşturmak para ve çaba gerektiriyordu. Topraklar gittikçe artan biçimde satış yoluyla soylu olmayan ellere geçiyordu. Fransa’da ise bu gerçek, geçmişi düşündüğümüzde, daha az dikkat çekmektedir; çünkü soylu olmayan birine toprak satın alma imkânı veren aynı zenginlik (İngiltere’de olduğundan çok daha kolay biçimde) bir asalet ünvanı satın almasını da sağlıyordu. Bu büyük çiftlikler ya da malikâneler kısmen parça parça bir araya getiriliyordu ve dolayısıyla mülkiyetin bir yerde toplanması bir “defter tutma merkezîyetçiliğinden” öteye gitmiyordu.⁷³ Tanımsal açıdan, bu tür bir merkezîyetçilik sonuçta toprakları dışında yaşama eğilimini güçlendirdi. Buna ek olarak, tahıl fiyatlarında yaşanan düşüşle birlikte doğrudan çiftçilik

71 Bkz. F.M.L. Thompson (1966, 512); Goubert (1970e, 102); Le Roy Ladurie (1975 b, 1412) ve Jacquart (1968, 66), büyük malikânelerin Fransa’daki gelişiminin sadece Laire vadisinin kuzeyinde gerçekleştiğini vurgular.

72 Hoskins on yedinci yüzyıl İngiltere’sinin açık arazisinde şimdiye kadar dikkat edilmeyen büyük bir çitlemeden söz eder (1955, 220). Bkz. Ayrıca Darby (1973, 3219. on yedinci yüzyıl Fransa’sında büyük düzlükler senyörler tarafından satın alınıyordu öyle ki küçük bir otlak bile bir köylü için “Tanrının lütfuydu” (Goubert, 1970 e, 102). Bloch 1700’de Fransa’nın batısında ve ortasında yaygın bir çitlemeden söz eder.

73 Meuvret (1960, 346). Tapie on yedinci yüzyıl Fransa’sındaki birçok büyük senyörün, “toprakları kâhyalar ya da kiracılar tarafından pay edilen ve yönetilen bir tür kapitalist girişimci haline geldiğini” söyler (1959, 138).

yapmanın avantajı düşerken toprakları kiraya vermenin avantajı arttı.⁷⁴ Devletin sürekli büyümesi gün geçtikçe daha çok topraktaki başkentte yaşamaya çekti. İster saray adamı olmak isterse para piyasasına katılmak için topraklarını terk etmiş olsunlar, tarımsal üretimden fiziksel olarak daha da uzaklaşıyorlardı.⁷⁵

Büyük çiftlikleri idare edebilmek için iyi birer girişimci olmak gerekiyordu; bu tür yetenekler için yeterli yer vardı, ancak aileler kendilerini beceriksiz mirasçılara karşı korumaya çalışıyordu. Bu İngiltere’de yeni bir hukuki formun doğmasına neden oldu –sıkı yerleşim.⁷⁶ Bu da düşen faiz oranları gibi faydalıydı ve borç yükünü taşınabilir hale getirdi ve sıkı yerleşimin doğurduğu borç almaya sınırlamalar koydu.⁷⁷ Fransa’da, aile mirası çiftliklerin zorunlu bölünmesi şeklinde ek bir problemle karşılaştı. Fakat Fransız çiftlik (malikâne) sahipleri İngilizler gibi keskin zekâlıydı ve mirasçılara tahsis edilebilen *rentes constituées*’ in yasal boşluğunu kullanıyordu. Bunlar mirasçılara tahsis edilemeyen *rentes foncières*’ den ayrılıyordu. Sürekli sülale mülkiyeti oluşturma amaçları için sermaye bulmaktansa düşük faiz oranlarını kabule razıydılar. Memuriyetlerin satılabilmesi bu tür bir yatırım için kilit rol oynadı.⁷⁸

Sonraki iki kategori olan zengin ve zengin olmayan üreticiler karıştırılır; çünkü bazıları toprak sahibi olsa da çoğu kiracıydı ve bazı *de jure* (hukuki) kiracılar *de facto* (fiili) toprak sahibiydi;⁷⁹ toprak sahi-

74 Roebuck (1973, 15). Slicher van Bath 1665’ten sonra “kiraya verme durumunun bozulduğunu” belirtir (1977, 107).

75 Bu olgu büyük oranda Fransa için gözlemlenmiştir, ancak aynı şey İngiltere’de de olmuştur. Bkz. Roebuck (1973, 11-14). Malikâne idaresinde uzmanlaşmış tam gün çalışan memurların istihdamı bu uzaklığa katkıda bulundu. Bkz. Mingay, (1963, 599).

76 Bu bir malikâne varisinin hukuksal olarak çiftliği satma ya da ipotēge koyma konusunda sınırlandığı yerleşim türleridir (Bkz. Habakkuk, 1967 b, 2-3). Bu sistem yeni zengin olmuş ailelerin, toprak satıcısı olarak küçük yüksek sınıfa, toprak sahiplerine ve kayıtlara göre arazi mülkiyetini elinde bulunduranlara yönelmesine neden oldu. Bu da toprakların bir elde toplanmasına katkı sağladı. Bkz. Mingay (1968, 28).

77 Bkz. Mingay (1960, 375-376). Ayrıca Habakkuk (1960, 160-1659).

78 Bu çok karmaşık sistemin taslağı Giese’yde (1975) tam olarak çizilmiştir. Gouber on yedinci yüzyıl Fransa’sında *rentes constituées* üzerindeki faiz oranlarının diğer gelir kaynaklarıyla karşılaştırıldığında gerçekte düşük olmadığını öne sürer.

79 Meuret İngiliz tapu kayıtlarına benzer sürekli bir kira olan *censive*’in “gerçek bir mülk” olduğunu, sahibinin onu “kiralayabildiğini, takas edebildiğini, satabildiğini ve paylaşabildiğini”, bunun “bir tür vergi sistemi oluşturan” senyörlük harçlarını ödediği sürece devam ettiğini savunur. (1960, 343). Ancak Goubert bunun bir mülkiyet imtiyazı için çok pahalı bir vergi olduğunu belirtir (1970 f, 130). Kerridge

bi-kiracı ayrımı ekonomik güç, sosyal mevki ya da siyasî görüş gruplarıyla ilişkili değildi. Büyük malikâne sahibi düzeyinin altında, ekonomik zorluklar zamanında toprak sahibi olmaktansa kiracı olmak daha iyiydi.⁸⁰ Bu iki kategorinin evrimi iki evreli bir süreç olarak görülmelidir. Onyedinci yüzyılın ilk yarısında kiralar hâlâ yükseliyordu ve vergiler de yükselmeye başlamıştı, fakat buğday üretiminden gelen kârlar zaten azalıyordu.⁸¹ Birçok serbest üretici bağımsız statülerini kaybetti.⁸² Aynı şekilde *daha küçük* kiracı-çiftçiler de kaybetti.⁸³

de İngiltere için benzer bir noktaya değinir ve ömür boyu kira hakkına sahip bir (kayıtlı) toprak sahibinin hukuksal açıdan olmasa da, toprak açısından gerçek bir malik olduğunu belirtir (1969, 60).

80 Örneğin Mingay Adam Smith tarafından kullanılan “küçük toprak sahibi çiftçi” teriminin “sadece sosyal bir statü işareti” olduğunu oldukça doğru biçimde belirtir. Bu çok küçük çiftçiler ve büyük çiftçiler arasında bir statüydü; fakat bir mülk sahibi, kayıtlı toprak sahibi ya da kiracı olabilirdi (1963, 88). Slicher van Bath genelde mülkiyet sahibi olmanın her zaman bir avantaj işareti olmadığını savunur. “Yoğun nüfuslu ve daha verimli bölgeler daha fakir arazi sahipleri –ya da kullanıcılarından daha varlıklı kiracılar tarafından ekiliyordu. Arazi sahipliği ve zenginlik her zaman beraber bulunmuyordu” (1977, 109).

81 Örneğin 1660 yılı dönüm noktası gibi görünmektedir. Bu Jacquart’ın 1560-1660 kırsal Fransa’sının ilgili bir bölümüne başlık olarak verdiği “hareketsizlik ve felaketler” döneminin sonuna işaret eder (1975). Le Roy Ladurie ise arsa kirasının 1675’e kadar arttığını savunur (1973, 430).

82 Yüzyılın ortasından sonra “hesap defterlerinden ve birkaç dönümden ve nispi özgürlüğünden gurur duyan bağımsız küçük çiftçi (*laboureur*) yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Büyük ölçekli üretim yapılan bölgelerde (*grande culture*) arazisi büyük bir kira birimine (*quelque grosse ferme*) bağlandı. Artık eski arazisini yeniden ‘kiraya verebilirse mutlu olmaktadır.” (Jacquart, 1975, 264). Bkz. Ayrıca Dupâquier (1973, 171) ve C.E. Labrousse (1970, 703).

83 Lawrence Stone şöyle der: “Erken on yedinci yüzyılın başlarında kiralar fiyatlardan daha fazla arttı ve kârlar kiracıdan çok toprak beyine gitti” (1972, 68, italikler eklenmiştir). Burada küçük kiracıları kastediyor olmalı, çünkü bu durumun ve büyümenin sonraki dönemin üç parçalı örtüsünü (arazi sahibi, zengin kiracı-çiftçi ve mülksüz *laboureur*) açıkladığını söyler. Habakkuk toplam sermaye büyüklüğünü küçük çiftçinin durumunun kötüleşmesini açıklamasında önemli bir faktör olarak görürken bunu teyid eder. Bu bunalım dönemindeki zengin bir toprak beyi “çevredeki köylülerin malları satılığa çıkarıldığı anda kullanabileceği sermaye birikimine sahipti” (1965 a, 660). Habakkuk bu 1660-1740 dönemini büyük çiftliklerin daha sıklıkla satıldığı 1540-1640 döneminden özellikle ayırır. On yedinci yüzyıl İngiltere’sinde sermaye gereksinimi nedeniyle, küçük arazi sahiplerinin durumunun kötüleşmesi ile ilgili olarak bkz. Thirsk (1970, 157).

Jacquart 1675’ten sonra ister *laboureur* (bağımsız) isterse *fermier* (kiracı) olsun küçük üreticinin iflasından söz eder. Bir başka metinde, 1680 ve 1700 arasında kuzey Fransa’da çok sayıda tüccar-*laboureur* ailesinin yok oluşuna atıfta bulunur (1978 c, 467).

Sonuç, sonraki durgunluk döneminde ister mal sahibi ister kiracı olsun, zengin olmayan üreticilerin pahasına zengin kiracı tahıl-üreticilerinin yükselmesi olarak görünmektedir. Bu İngiltere⁸⁴ ve kuzey Fransa için de eşit derecede geçerliydi.⁸⁵ Bu bir ölçüde bu bölgelerdeki diğer önemli bir tarımsal etkinlik olan sütçülük için de geçerliydi.⁸⁶ Zengin kiracı-çiftçilerin yükselişinin nedenlerinden birisi, gerek işçileri gerekse kiracısının kiracıları olan doğrudan üreticileri gözetecek araçlara ihtiyaç duyan kapitalist bir yapı olarak büyük malikânelerin gelişmesiydi.⁸⁷ Bu tür araçları bulmak kolay değildi, ayrıca tahıl fiyatlarının düşük olduğu dönem bu araçların toprakbeyleriyle daha iyi şartlarla anlaşmasını sağladı. Bu daha iyi şartlar reel kiralarda indirimler olabildiği gibi⁸⁸ toprakbeyinin iyileştirme giderlerini karşılama derecesinde de görülebiliyordu.⁸⁹

1660-1750 arasındaki dönemde küçük çiftçinin ya da küçük toprak sahibi çiftçinin ya da “malsahibi-kullanıcı”nın İngiltere’de ortadan kaybolduğu genel olarak kabul edilir; fakat Fransa’da hayatta mıydı? Çok geniş bağlamda buna verilecek cevabın kuzey Fransa için olumsuz (ya da en azından İngiltere kadar olumsuz) fakat güney

84 Mingay 1660-1750 döneminde küçük toprak sahibi-kullanıcıların ‘dramatik’ çöküşünden söz eder (1968, 14, 15, 31). Mingay, bu aynı dönemde (küçük toprak sahibi-kullanıcıları ile büyük çiftlik-malikâne sahipleri arasında olan) büyük arazi sahipleri grubunun kendi arazilerine sahip olduğunu söyler (1960, 375). Lavrovsky küçük toprak sahipliği ve köylü çiftçiliğinin çöküşünün on yedinci yüzyıl burjuva devrimini izleyerek on sekizinci yüzyılda gerçekleştiğini belirtir (1960, 354).

85 Dupaquier köy düzeyindeki güçlü sosyal grubu tüccarlarla birlikte kiracı-çiftçiler (*gros fermiers*) ve orta büyüklükte toprak sahiplerinden (*grands laboureurs*) oluşmuş olarak tanımlar (1973, 169). Sully Dükü on yedinci yüzyılın başında “labourage ve ortak hakkının Fransa’nın beslediği iki otlak hakkının Fransa’nın beslediği iki meme olduğunu” söylemekten hoşlanırdı. Bunlar ona göre “Peru’nun gerçek madenleri ve hazineleriydi” (Larraz tarafından zikredilmiş, 1943, 201). Meuvret 1660’tan sonra “tahıl üretiminin yapıldığı zengin kırsal bölgelerde” geçim krizlerinin özellikle şiddetli etkilerine dikkat çeker (1971 b, 122).

86 Fussell onyedinci yüzyılda Batı Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde süthanelere izin verilmesi olgusunu tanımlar (1968, 31-32).

87 *Fermiers généraux* ve *amediateurs*’ün ekonomik rolüyle ilgili olarak bkz. Meuvret (1960, 347-349). Le Roy Ladurie bütün Fransa’nın tasarruf haklarının %39’unun “büyük malikâneler” olduğunu nakleder. (Fakat kuzey Fransa’yla ilgili bir bilgi yoktur.) (1975 a, 421).

88 Kötü zamanlarda toprak beyleri kiranın bakiyesini siliyor ve uygun kiracılar bulmak için toprak vergilerini yükleniyordu. Bkz. E.L. Jones (1965, 8).

89 Bkz. Mingay (1960, 378-379). İyileştirme öncelikleri büyük oranda kiracı-çiftçilerden ve genelde orta-büyüklükte birimler kontrol eden kişilerden oluşan gruplardan gelmiş gözükmektedir. (Bkz. Habakkuk, 1956 d, 327, 330 ve Mingay, 1963, 166); fakat bu dönemde toprak beyleri masrafın büyük kısmını yüklenmeye zorlanabiliyordu.

Fransa için olumlu olduğunu öne sürmekteyiz. Orada Fransa'yla ilgili ne tür bir kanıt vardır? Önce terminoloji ile başlayalım. Küçük toprak sahibi bir çiftçi için kullanılabilecek en yakın Fransızca kelime *laboureur*dur ve bu arazi tasarruf süresiyle değil sermaye birikimiyle ilgiliydi. Goubert'e göre bir *laboureur* “[dogu ve kuzey Fransa’da] büyük kuzey *charrue*’si olarak bilinen tarım aracına sahip birine verilen isimdir.”⁹⁰ Artık, *charrue*, *araire*’den ayrılmalıdır. Gerçi İngilizcede her ikisi de saban olarak tercüme edilir.⁹¹ Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda, Fransa’da *charrue*, *araire*’den çok daha ağır bir araçtı ve daha fazla demir içerdiğinden toprağı daha derin sürüyordu. Bu nedenle onu çekmek için at ya da öküz gerekiyordu. Dolayısıyla *laboureur* “köy nüfusu içerisinde sahip olduğu araç gereçlerin önemi ve çalıştırdığı adam sayısıyla göze çarpan oldukça büyük bir arazi sahibi ya da işletmecisiydi.”

Güneye doğru, *charrue*’si olmayan sadece *araire* kullanan topraklara gidersek burada *laboueurs* yerine *métayers* ya da *clasiars* adı verilen daha küçük ve zayıf çiftçileri görürüz.⁹² Dupaquier ve Jacquart 1685 ve 1789 arasında bir kuzey bölgesi olan Vexin Français’de *petits laboueurs* olan ve *haricotiers* ya da *soissons* adı verilen nüfusun yüzdesinin 9.9’dan 3.0’a düştüğünü, öte yandan daha zengin *fermiers laboueurs* yüzdesinin ise sadece 10.2’den 8.4’e gerilediğini tahmin eder. Oysa şarap ülkesinde “küçük çiftçi mülkiyetinin açıkça egemen olduğunu” ve büyük ölçekli ekim yapılan kuzey bölgelerinde bunun beş kat daha önemli olduğunu görüyoruz.⁹³ *Petits laboueurs* baskı altına alındıkça çoğu büyük oranda *manoeuvriers* (işçi) olmak için sınırı

90 Goubert (1973, 135).

91 Bkz. örneğin, Quencez (1968, 118-119). Bu teknik sözlükte (Fransızca) *charrue*’yi “saban” *araire*’yi ise “tırmıklı saban, ilkel saban” olarak tanımlar. Aynı güçlük Almanca (*Pflug* ve *Hakenpflug*), İtalyanca (*aratro* ve *aratro di legno*), İspanyolca (*arado de labor profunda* ve *arado ya da arado primitive*) ve Felemenkçe (*ploeg* ve *primitive ploeg*) için de geçerlidir.

Hausricourt ve Delamarre (1955) 506 sayfalık bir kitabın bütününe tüm dünyada ve eski zamanlardan günümüze *charrue* ile *araire* arasındaki farklılıkları açıklamaya değil linguistik karışıklık ve yanlış çeviriler nedeniyle ortaya çıkan muazzam yanlış anlamalara ayırır.

92 Goubert (1973, 135-136).

93 Dupâquier ve Jacquart (1973, 171). *Haricotier*’i çelimsiz bir atı olan bir *laboureur* ve *sosson*’u da “sadece bir çift öküzü olan köylü” olarak tanımlarlar. Jacquart Fransız köylülerin dörtte üçünün temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar toprağı olmadığını tahmin eder ve on yedinci yüzyıl boyunca orta-ölçekli (en az otuz hektarlık) mülkiyetlerin sürekli gelişimini görür (1966, 22-26). G.Durand güney bağlarını, köylü sahipleriyle birlikte, “aşırı derecede çok çalışma ve sınırsız fakirliğin” olduğu

geçtiler. Le Roy Ladurie, benim de paylaştığım gibi, onaltıncı yüzyıl için dahi bu ayrımı abartmamamız gerektiğini, çünkü gerçek ayrımın bir arada alındığında hem bu gruplar hem de *gros-fermier*, büyük kiracı-çiftçiler arasında olduğunu öne sürer.⁹⁴ Bu İngiltere için de geçerlidir. Bununla birlikte durgunluk dönemindeki durum şuydu: Her ne kadar İngiltere’de bu ayrım hem sosyal hem de politik olarak daha net görülüyorsa da, durum Fransa’nın tahıl yetiştirmeyen kırsal bölgelerinde daha az netti.

O halde, Brenner’in “erken modern dönemde Fransa’da küçük mülkiyetlerin egemenliği uzun vadeli tarımsal geri kalınlığı güçlendirdi” tezine ne demeli. (Brenner burada yalnız da değildir.) Biz her iki varsayım, -(Kuzey Fransa için en azından 1750’ye kadar şüpheli biçimde geçerli olan) Fransa’nın İngiltere’ye göre tarımsal geri kalmışlığı- hakkındaki şüphelerimizi dile getirdik. Brenner İngiltere’de tarımsal ilerlemenin mümkün olduğunu, çünkü “buradaki topraktakilerin küçük toprakları işgal edebildiklerini, onları birleştirerek çitleyebildiklerini ve bu sayede büyük çiftlikler oluşturarak onları kapitalist yatırımlar yapma gücüne sahip kapitalist kiracılara kiralayabildiklerini” söyler.⁹⁵

Jacquart, “ikinci” onaltıncı yüzyılda eski aileler topraklarını satmaya başladığında kuzey Fransa’daki değişiklikleri tanımlarken şöyle der:⁹⁶

Önemli olan, toprağın yeni sahiplerinin (*maitres du sol*) davranışydı. Burjuva kökenli olduklarından, tüccar atalarının kâr anlayışını unutturmaya çalışsalar da ondan bir şeyler taşıyorlardı. Senyörlük gelirlerinde yedek akçenin kilit rolünü, bir yerde toplanmış büyük çiftçiliğin avantajını, ormanlık alanların ve çayırların sağladığı kazancın önemini anlıyorlardı. Kuşaklar boyunca, toprakların ele geçirilmesi, bunların ıslahını ve geliştirilmelerini (*mise en valeur*) içeren bütün bilinçli politika vardı.

kazançların temelde tüccarlara ve vergiler yoluyla devlet bürokrasisine gittiği bir yer olarak tanımlar (1977, 1339).

94 Le Roy Ladurie (1975 b, 1405-1407).

95 Brenner (1976, 43, 63). Croot ve Parker şüphecidir: “Köylü ekonomik gelişmeye engel olmak şöyle dursun, yeni uygulamaları ve mahsulleri benimseyerek ya da sadece toprak beylerine iyi çiftçiliğin getireceği kazançları göstererek itici güç olmuştur” (1978, 39).

96 Jacquart (1975, 273-275).

Jacquart, bununla yanyana olarak ayrıca “uygulanabilir ve kârlı” tipik *mütevazı burjuva yatırımlarını* temsil eden 15–50 hektarlık orta boyutlu, pazar yönelimli çiftliklerin geliştiğini belirtir. Hem büyük çiftliklerin, hem de orta boyutlu birimlerin bu gelişimi “kırsal kitlelerin yoksullaşması” ile sonuçlanıyor ve “köylülerin mallarının elinden alınması şeklinde yavaş bir süreci” içeriyordu. Bu İngiltere’den gerçekten farklı mıdır?

Brenner, Fransız toprakbeylerinin İngiliz yoldaşları gibi birçok “araziyi birleştirmek” istemiş olabileceğini kabul eder. Fakat ne yazık ki bunu yapamamışlardı! Zira İngiltere’de yasalar toprakbeylerine “kiralari ya da para cezalarını ödenemeyecek düzeylere çekme ve böylece küçük kiracıyı toprağından kovma” imkânı verirken, Fransa’da bunun yerine “birleşmiş bir birim oluşturmak için sayısız küçük köylü arazisini satın almak zorunda kalmışlardı.” Bu, Fransız kapitalist-öncesi toprakbeyleri üzerinde taşınamayacak bir yük oluştuyordu. Fakat arazileri toplu olarak satın *almanın hem İngiltere’de hem de Fransa’da*, mantıksız olmaktan oldukça uzak, bir yere toplanma metodu olduğunu görmüştük. Gerçekte Brenner, erken modern dönemde Fransa’daki “birçok köylünün borç batağına saplanmaya zorlandığını ve sonunda arazilerini satmaya mecbur kaldıklarını”⁹⁷ söylerken bunu ima eder. Eğer öyleyse bu toprakları kim satın almıştı. Brenner, onyedinci yüzyılın sonunda Fransa’da etkili arazinin yüzde 40-50’sinin, İngiltere’de ise ancak yüzde 25-30’unun köylünün elinde olduğu sonucuna varır. Ancak kuzey Fransa’daki yüzde neydi?

1650–1750 döneminde İngiltere ve Fransa arasındaki toprak organizasyonu ve tarımsal verimlilik farklarının nispeten küçük olduğunu savunuyoruz. Bir bütün olarak kapitalist dünya-ekonomisi perspektifinden bakıldığında iki bölge farklı olmaktan ziyade benzer görünüyordu. Bir durgunluk döneminde toplam kar düzeylerini korumak için dünya tahıl üretimindeki paylarını artırıyorlardı; bu onlara kısmen Hollanda’nın net avantajını yakalama imkânı sağladı. Onyedinci yüzyılda sanayi sektörü açısından hem İngiltere hem de

97 Brenner (1975,72–73). Her halükârda, İngiliz toprak beyleri toprakları satın alma yoluyla elde ettiler. Bkz. T. S. Ashton (1969,36). Croot ve Parker şöyle der: “Profesör Brenner İngiliz köylüsünün katkısını geçtiği ve bağımsızlığını en alt dereceye indirdiği gibi Fransız köylüsünün bağımsızlığını da abartır” (1978,41). Jacquart aynı zamanda köylülerin topraklarının büyük arazi sahiplerince elde edilmesi biçimlerinin, İngiltere’de olduğu gibi Fransa’da da aynı olduğunu öne sürer (Bkz. 1978 b, 409).

Fransa'nın temel kaygısı sanayinin korunmasıydı. İngiltere'deki bu koruma Lipson tarafından Denizcilik Yasaları ve Tahıl Yasaları'yla birlikte İngiliz merkantilizminin üç temel taşı olarak görülür. "Merkantilizm Çağı" Lipson'a göre "Girişimcilik Çağıdır." ⁹⁸ Fransa'ya gelince, korumacı müdahaleler Richelieu zamanında önemli olmakla birlikte "Colbertism" yüzyılın en önemli olgularından biri olarak göze çarpmaktadır.⁹⁹

Sanayi korumacılığı ya da deyim yerindeyse teşvik çabaları özellikle tekstil sektöründe yoğunlaştı. Önce sonuçlara sonra da açıklamalara bakalım. Fransız tekstil sektörü temelde uzak kuzeyde ve daha az ölçüde de Orta Fransa'da yeralıyordu.¹⁰⁰ Lyon'un geleneksel ipek endüstrisi onyedinci yüzyılda "çarpıcı bir yükseliş" yaşamıştı.¹⁰¹ Yün ve pamuk endüstrisi ise daha az başarılıydı. 1625–1635 döneminde en yüksek noktaya ulaşmışlar, sonra Colbert döneminde (ve Colbert'e rağmen?) "daha alt bir düzeyde duraganlaşmış"¹⁰² ve sonunda toparlanmış ve 1680–1705 döneminde kısmen yeniden yukarı dönmüştü,¹⁰³ (bu Colbert sayesinde mi olmuştu?) bu yeniden dönüş endüstrinin önemli ölçüde "kırsallaşmasını" içeriyordu.¹⁰⁴ İngiltere'nin tekstildeki krizi daha önce başladı ve belki de, yeni kumaş türlerinin üretimiyle, daha önce aşıldı. 1660'dan 1700'e kadar kumaş üretimi arttı, ihracat ikiye katlandı ve kumaşlarda artan bir çeşitlilik ortaya çıktı.¹⁰⁵ Burada da tekstil üretimi, belki de "kıta Avrupası'nda olduğundan daha vakitsiz ve daha köklü biçimde kırsallaştı."¹⁰⁶

98 Lipson (1956, II, lxxxix, cxliv). On yedinci yüzyılın önemli bir İngiliz hükümet patent koruması ne kadar önemliydi? Bu konuda görüşler ayrılmıştır. North onu yeniliği teşvikeden muazzam önemde bir konu olarak görür (1973,228). Clark bunun birçok mucidi teşvik ettiğinden şüphelidir, çünkü birçoğu ödülleri konusunda kandırıldı (1936,152).

99 Reims, Amiens ve Beauvais'deki kumaş üretiminin çökmesini takiben 15 Haziran 1644 gümrüğü Hollanda ve İngiliz kumaşı üzerindeki vergiyi ikiye katladı. Bkz. Deyon (1969, 77, 1966, 54).

100 Bkz. Léon'daki (1970 b, 236) 1703–1705 haritası.

101 Deyon (1966, 60).

102 Goubert (1970 g, 336).

103 "1680'den 1705'e kadar [Amiens *sayetterie*'sinde] geçici olarak gerçekleştirilen ilerlemenin on sekizinci yüzyılın ilk yarısındaki itici yükselişe zemin hazırladığını söylemekte tereddüt etmeyiz" (Deyon, 1963, 955).

104 Bkz. Deyon (1963, 952) ve Kellenbenz (1965, 389–390).

105 Bkz. Wilson (1965, 185).

106 Bu Deyon' un görüşüdür (1972, 31); fakat Kellenbenz'in araştırması (1965) buna işaret eder görünmemektedir.

Hollanda tekstil endüstrisi, İngiltere ve hatta Fransa'yla karşılaştırıldığında, onyedinci yüzyılın ikinci yarısında sıkıntıya gırıyordu. Birincisi, kasabalarda yoğunlaşmıştı ve işgücü giderleri yüksekti.¹⁰⁷ Bu nedenle Hollandalılar *camelot* dışındaki tüm yünlü kumaş alanlarında geriledi, ancak yünlülerde bu düşüş yaşanmadı. Camelot ve yünlülerde, gerekli hammaddelere ulaşmada ayrıcalıklı olmanın avantajına sahipti-yün için İspanya'ya ve *camelot* için gerekli maddelerde de Türkiye'ye rahatça ulaşabiliyordu ve çivit ve koşnille boyama tekniklerinin avantajını yaşıyordu. *Camelot* ve yünlüler yüksek değerli, yüksek kaliteli mallardı fakat geniş bir pazara hitap etmiyordu. Bu tarz bir yönetim değişikliği "genel olarak zayıf bir konumun"¹⁰⁸ sonucuydu ve dolayısıyla onyedinci yüzyılın ikinci yarısında Hollanda sermayesi sanayi yatırımlarından çıkarak daha yüksek kar oranlı ticari girişimlere yöneldi.¹⁰⁹

Diğer endüstrilerdeki gelişmeler daha azdı. Bununla birlikte, İngiliz gemi yapımcılığı "1670'lerde şöyle böyle dik biçimde" yükseldi;¹¹⁰ bu Hollanda gemi yapımcılığının hacim olarak küçüldüğü yıllarda gerçekleşti.¹¹¹ Burada gerçekten dikkat edilmesi gereken nokta, bir bütün olarak dünya-ekonomisinde talebin canlı olmadığıydı. Talebin arttığı sektörlerde bile, Birleşik Eyaletler'in ve ticarî rakipleri olan İngiltere ve Fransa'nın tarımsal-endüstriyel girişimlerine ayak uyduramıyordu. İngiltere ve Fransa'nın temel kaygısı işçilerine istihdam *sağlamak*; Birleşik Eyaletlerinki ise bunu *korumaktır*.¹¹² Pares,

107 Bkz. Glamann (1974, 506) ve Wilson (1977 a, 26-27).

108 Wilson (1960 a, 221).

109 Bkz. Smit (1975, 62).

110 Hinton (1959, 101).

111 Bkz. Romano (1962, 519), Hollandalılar'ın 1671'deki düşüşünün tarihini 1701 olarak belirler. Bkz. ayrıca Faber ve diğerleri (1965, 108). R.W. Unger Hollanda'nın tasarım liderliğinin, 1630'larda zaten nadir görülürken, 1670'lerde kaybolduğunu ve on sekizinci yüzyılda Hollanda tersanelerinin küçüldüğünü ya da yok olduğunu belirtir. Açıklama olarak çok sayıda faktör önerir: Fransız korumacılığı; Hollanda vergi yüküne ve kamu borçlarına neden olan ve bunları arttıran savaşlar; küçülen iç pazar, korsanlığın genel olarak gerilemesi, gemilerin daha uzun ömürlü olması (bkz. 1978, 109-110).

112 Supple on yedinci yüzyılın başındaki İngiltere'den söz ederken şöyle söyler: "Hükümetle ilgili olarak en önemli istikrarsızlık örneği kronik işsizlik problemiydi" (1959, 234). D. George on sekizinci yüzyılın başlarından söz ederken şöyle der: "İstihdam düzensizliğinin modern bir hastalık olduğu inancı vardır. Aslında bu hakikatten çok uzaktır" (1953, 53).

merkantilistler bu istihdamı sağladığı sürece, “istihdam edilen işgücünün verimliliğine ilgisiz kaldıklarını” söyler.¹¹³

Merkez güçlerin işsizliği birbirine ihraç etme mücadelesi, kapitalist dünya-ekonomisinin durgunluk dönemlerinde sık sık ortaya çıkan bir olgudur. Bunu 1660–1763 döneminde daha da şiddetlendiren, İngiltere ve Fransa’nın her ikisinin de, sadece gerçek yoksulları değil oldukça büyük (ve artan) sayılarda yarı zamanlı işçiyi de içine alacak şekilde, nüfusun dörtte biriyle yarısını etkileyen bir “kronik fakirlik problemine” tutulmuş olmalarıydı. Wilson İngiltere’yle ilgili olarak, “büyük ama istikrarsız bir mamul mallar ihraç endüstrisine kısmen veya tamamen bağımlı bir işçi ordusu olduğunu” söyler.¹¹⁴ Aynı şey, belki ihracat üzerinde biraz daha az vurguyla, Fransa için de geçerliydi. O halde sorun istihdamı en üst düzeye çıkaracak olan şeyin ne olduğuydu. Buradaki şiddetli tartışma ücretlerin rolü hakkındaydı. Bir yanda Hollandalıların dezavantajının “başka yerlerde yaşanan alım gücünün kitlesel halde patlamasına direnmede eşsiz olan” yüksek ücretler olduğu söylenir (bu o zamanlarda da söyleniyordu.)¹¹⁵

Bu endüstrinin şehirlerde bulunmasına ve hükümeti yüksek vergilerin bir açıklaması olan sosyal refah politikaları izlemeye iten işçilerin sendikal güçleri olabilir. Yüksek ücretler ve yüksek vergiler Hollanda mallarını daha az rekabetçi yapıyordu, bu da nispi gerilemeyi açıklamaktadır.

Ancak, İngiltere ve Fransa’daki ücretler gerçekte yükseliyor olabilir. Fransa için hem sanayi hem de tarım alanında bu öne sürülmektedir.¹¹⁶ Öte yandan, gerçekten ne olduğunu bilebilmemiz için

113 Pares (1937, 120). Furniss ticaret bağlantılarının sadece ticaret dengesine olan katkıları açısından değil aynı zamanda “yerli işçilere istihdam sağlamada söz konusu ticarete bağımlı olma derecesiyle de yargılandığını” söyler (1957, 52).

114 Wilson (1969 a, 125).

115 J. De Vries (1974,83). 1690 itibariyle Romein Hollandalıların ücretlerinin İngilizlerinkinden % 16 daha yüksek olduğunu tahmin eder (Wilson, 1969b, 118’de alıntılanmıştır).

116 Jacquart, kırsal işçilerin ücretlerini yükselten Fronde sonrası dönemde tarımsal işçilerin yokluğundan söz eder (1973,178); bkz. ayrıca Goubert (1970 d, 64). 1665’ten 1688’e kadar olan dönemde endüstriyle ilgili olarak, durgunluğa rağmen “(parça başı ve günlük) ücret oranı hem şehirde hem de taşrada sabit kalmış gözükmektedir” (Goubert, 1970 g, 348). Bu görece bir yükselişi temsil eder. Bkz. ayrıca C.E. Labrousse (1970, 370). Léon 1660’dan 1750’ye kadar gerçek bir lonca işgali olduğundan ve bunun hem yükselen kentsel oranları hem de işçilerin bolca bulunduğu uysal ve

işgücü verimliliği ve para olarak ödenen ücretlerin yüzdesiyle ilgili daha çok şey bilmeliyiz. Hill, onyedinci yüzyılda “İngiliz tembelliğinin yabancıların diline düştüğünü” söyler.¹¹⁷ Buradaki karşılaştırma büyük ihtimalle Hollandalılarla ilgili. Lipson bize, bu zor zamanlarda zanaatkarların ücretlerini aşırı değerlenmiş bir oranda aynî olarak aldığı ya da ücretleri bono şeklinde ertelettiklerini ve daha sonra bunları indirimli olarak satarak nakite çevirmeye çalıştıklarını söyler.¹¹⁸ Bu sonuncu özellikle ilginçti, zira yükselen ücretlerin, işveren için gerçek bir gider olmakla birlikte, işçiye değil bazı küçük bankarlara yaradığı anlamına geliyordu.

Böylece bir küçülme zamanında hegemonik merkez gücüyle yaşanan merkantilist merkez güçlerin birbirleriyle çelişen ihtiyaçlarına geliyoruz. Bir yandan maliyetler açısından rekabetçi olmaları gerekiyordu. Öte yandan, ürettikleri için talep yaratmak zorundaydılar. Maliyetler hususunda rekabetçi olma baskısı işçiler üzerinde iş disiplini açısından baskı yarattı. Furniss bu kavramın İngiltere’deki gelişmesini, “iş hakkıyla” ilişkili olduğu söylenen, “iş sorumluluğu” ile ilgili düşünceler bağlamında tanımlar.¹¹⁹ Thompson “onyedinci yüzyılda, Newton’la birlikte evreni genişletene kadar yayılan saat çalışması imgesinden söz eder.”¹²⁰ Nef, bu aynı dönemde İskoçyalı madden işçilerinin ve tuzla çalışanlarının erken sanayicilik sonucu kölelik düzeyine indirgendığını kaydeder.¹²¹ Özgür ücretli emek kavramı-

düşük maaşlara alışkın olduğu kırsal bölgelere gittikçe artan oranlarda endüstri transferini açıklayacaktır (1970 b, 251).

117 C.Hill (1969, 98).

118 Lipson (1959, III, 2789).

119 Bkz. Furniss (1957, 76-78). Aynı baskı Fransa’da da vardı. Bkz. Martin Saint Léon (1976, 13).

120 E.P. Thompson (1967, 57) (sayfa 64’te) İngiliz saat yapımı endüstrisinin eşzamanlı yükselişine işaret eder.

121 Nef (1968, 233). Duckham “maden kömürü işçilerinin serfleşmesinden” söz eder: “Hiçbir yasa bu işçileri köleleştirmez. Bununla birlikte, bu dönemin İskoç sosyal tarihinde hiçbir şey çoğu efendinin madencilerinin tam anlamıyla serf olduğu hem de fiili olarak bütün madencilerin bu statüyü kabul ettiğini varsaymasından daha yalın değildir” (1970, 243). Bununla birlikte bu onların “tecrübeli kazmacılar az bulunduğu için” mümkün olan grev eylemlerine periyodik olarak katılmalarına engel olmuyordu (Hughes, 1952, 253).

Rusche ve Kirchheimer tam bu sırada ve özellikle Hollanda, İngiltere ve Fransa’da ucuz işgücü dolayısıyla özellikle düşük maliyetlerle “mal üreten fabrikalar olarak işlev gören işahlevlerinin ortaya çıkışını gördüğümüzü” kaydeder. (1939, 50; bkz. ayrıca 24–52, *çeşitli yerlerde*). Buna ek olarak, bu kürek mahkûmluğu şeklindeki adli cezanın bulunduğu bir çağdı, “bu ekonomik koşulların en kötü olduğu dönemde

nın ortaya çıkışını kapitalizmin doğuşuyla özdeşleştirmeye çok alıştığımızdan *kölelik* sözcüğü şaşırtıcı gelmektedir. Aynı şey işçilerin işyerlerinde fiilen hapsedildiği ancak yine de nispeten yüksek ücret aldıkları Fransa kraliyet fabrikalarında da oluyordu.

Şimdi bunu yüksek ücretlerle ilgili tartışmayla yan yana koyalım. Merkantilistlerin çoğunluğu, çoğu kapitalist girişimci gibi, rekabetçi maliyetleri iyileştirmenin bir yolu olarak *düşük* ücretleri savunuyordu; fakat çok gelişmiş merkantilistler böyle değildi. 1668’de Josiah Child yeni *Discourse on Trade*’inde Hollandalıların avantajını şu şekilde açıklıyordu: “Ücretler tüm dünyada evrensel olarak yükseldiğinde bu durum bu ülkenin zenginliği için kesin bir kanıttır; işçi ücretleri düştüğü zaman ise bu yerin fakirliği anlamına gelir.”¹²² Dolayısıyla Josiah Child 300 yıl önceden Arghiri Emmanuel’in tezini tahmin etmiş oluyordu.¹²³ Her ne kadar Child herkesi ikna edemese de onun görüşleri yapısal baskıları yansıtıyordu.

İş disiplini ve artan ücretler dünya ekonomik durgunluğu zamanında *tamamlayıcı* öğelerdir; bu iki hamle birlikte gerçek birim verimliliğini göz önüne almadan istihdamı arttırır; yani, iş disiplini (bu köleliğe yakın da olabilir) üretimi arttırmanın bir yoludur. (Bu İskoç maden işçilerinin ve Paris’teki *Gobelinlerin* gerçek motivasyonu değil miydi?) Bunun yanında artan ücretler (yine *Gobelinler* örneğindeki gibi) *rütelik* işçileri çekmenin ve ayrıca iç-pazarı genişletmenin ve bu sayede talebi arttırmanın da bir yoluydu. Artan “ücretlerin” geliri işçiye değil de küçük bankerlere transfer ettiği bir sistem, işçilerin gerçekten iyi ücret aldığı bir sistemin talebi arttırdığı kadar, belki de daha fazla, başarılı olmuştur. Bununla birlikte, işçi maliyetlerinde çok erken bir aşırı artış (kimin kazandığına bakmaksızın) Hollandalılarla olan rekabeti tehlikeye atacaktı; dolayısıyla bir dengeye ulaşılmalıydı.

Şimdi İngiltere ve Fransa’da onyedinci yüzyılın ikinci yarısındaki tarımı ve sanayiye teşvik etme girişimlerinin başarısını değerlendirebiliriz. Liberal tarih yazınının klasik karşılaştırması geleceğin özel eller tarafından kontrol edilen kitle endüstrilerine doğru yol alan

bile özgür işçiler bulunamayan işler için işgücü bulmanın en rasyonel yoluydu” (s. 57-58).

122 Wilson (1969 a, 122)’de zikredilmiş. Bkz. ayrıca Heckscher (1935, II, 169), Lipson (1956, III, 273-274), Coats (1958, 35, 469 ve Wiles (1968, 115, 118).

123 Emmanuel (1972).

Whig İngiltere'siyle, bir lüks endüstri çılgınlığına kapılan bürokratik Colbertçi Fransa arasındaydı. Sonuç olarak, İngiltere'nin liberallizme, Parlamenter kontrol sistemine ve ilerlemeye gittiği; Fransa'nın ise aristokrasiyi, "feodalizm" ve israfı-kıscası *Ancien Régime*'i güçlendirdiği ileri sürülür. Bu dönemle ilgili diğer birçok tartışmada olduğu gibi, bu önyargıların *locus classicus'u* Heckscher'dir:

İngiltere'de, Fransız devletinin elindeki lüks endüstri *établissements*'i olmadığı gibi -daha da önemlisi- her türlü imtiyaza sahip, çok sayıda ve yaygın özel *manufactures royales* de yoktu....

Bu farklılık çok hayatidir. Dolayısıyla, teknik değişiklikler, önceki dönemde olduğu gibi, gelişmiş el becerisi, yüksek beğeni ve sanatsal plastikten oluşuyorsa, başka deyişle üretim Kraliyet Ailesi, Saray, Aristokrasi ve diğer zengin üreticiler tarafından belirlenen teknik bir alana aitse, o zaman Fransa Alplerin kuzeyinde lider bir sanayi ülkesi olmanın bütün özelliklerini taşıyordu. Fakat sonuç farklı oldu. 'Sanayicilik' ya da 'kapitalizm' kitle tüketimi için kitle üretimi anlamına geliyordu ve burada lüks endüstriler tamamıyla ikinci derecedeydi. Bu nedenle liderlik İngiltere'ye geçti.¹²⁴

Heckscher'in açıklamasıyla ilgili olarak sorulacak ilk soru olayların doğru olup olmadığıdır. Pierre Leon, Colbert'in bazı lüks endüstrileri teşvik ettiğini kabul etse de, bunun doğruluğundan şüphe eder.

Esas hamle, temelde, kitle endüstrilerine yönelikti: Yünlü ve pamuklu tekstil ürünleri (Elbeuf, Sedan, Languedoc); silah endüstrisinin temeli olan çelik (Vallenciennes, Cambrai); kâğıt üretimi. 300 tanesi tekstil alanında olmak üzere 400'den fazla kuruluş (*foundations*) onun çabalarıyla ortaya çıktı. Hiç şüphesiz [Colbert] yüzyıllardır zaten var olan bir "sanayi temeli" kurmadı, fakat onu güçlendirmeye ve bir yerde toplamaya çalıştı. Kraliyet fabrikalarının, geleceğin fabrikasının "formunu" ilk olarak oluşturduğuna şüphe yoktur.¹²⁵

Colbertçiliğin kapitalist girişim üzerindeki bogucu etkisiyle ilgili olarak memuriyetlerin satılabilirliği ve paralı askerlerdeki gibi, Colbertçiliğin ondokuzuncu yüzyıl formlarına doğru bir adım olduğunu, bunlardan kaçışı temsil etmediğini unutmamalıyız. Colbertçilik

124 Heckscher (1935, I, 221, italikler eklenmiştir).

125 Léon (1970 a, 113). Bunun yanında, 1660 ve 1789 arasında endüstri alanındaki devlet yatırımları yıllık sadece 2 milyon frankı buluyordu. Bu gerçekte komik bir rakamdı, çünkü sanayi gelirleri ortalama 100 milyon franktı (Léon, 1970 b, 225).

Richelieu ile birlikte doğmuştu ve John Nef bunun iki olumlu yönünün takdir edilmesi gerektiğini savunur:

Birincisi, sistem içerisinde ekonomik maceracılar Richelieu zamanından önce normal olarak olduklarından daha önce serbest kaldılar. İkincisi, ticarî düzenleme sistemi gerçekte tüccarlara Eon'un [yazıları Colbert zamanında çok etkili olan bir din adamı] çok acil olarak ihtiyaç duyduklarını söylediği siyasi kabul ve derece vermeye yönelik bir adım oluşturunuyordu.¹²⁶

İngiltere ve Fransa'nın onyedinci yüzyıldaki merkantilist girişimleriyle çoğunlukla kabul edilenler arasında az bir farklılık varsa, o zaman neden (diğer birçokları gibi) Goubert de "Colbert'in küresel başarısızlığından" söz eder?¹²⁷ Neden Colbert'in gümrük duvarlarının temel etkisini yalnızca, İngiliz kumaş endüstrisinin yurkari trendini "bir süre geciktirmek" olduğu söylenir?¹²⁸ Eger şartlar, Deyon'un savunduğu gibi, olumsuzsa¹²⁹ bu Fransa kadar İngiltere için de olumsuzdu. Wilson Fransızların *yeterince* merkantilist olmadığını, onların merkantilizminin İngiltere'ninkinin aksine "Colbert döneminde bile nispeten tutarsız ve biçimlendirilmemiş kaldığını", çünkü Fransa'nın "Londra'daki Westminster-City ekseninin temsil ettiği büyüyen ticarî sermaye ve devlet etkisinin birleşiminden yoksun olduğunu" ima eder.¹³⁰ Bu tez bizi, çıkar gruplarının iki merkantilist merkez devlet çerçevesinde ekonomik hedeflerini nasıl izlediklerini görmeye iter – bu arada Fransa'nın İngiltere'nin dört katı büyüklükte olduğunu ve sınırları içerisinde merkez bölgeler olmayan çok geniş bölgeler bulunduğunu unutmamalıyız.¹³¹

126 Nef (1968, 215).

127 Goubert (1970 g. 354-356) bize Nijmegen Antlaşması'nda (1978) Colbert'in Hollanda ve İngiltere'nin baskısı neticesinde yüksek gümrük politikasından tavizler vermek zorunda kaldığını hatırlatır. Meuvret şirketlerin başarısızlığının gümrüklerin ve Gemicilik Yasalarının Fransa'daki muadili olan Fouguet'in yabancı gemilerden ton başına 50 souluk vergiden daha önemli olduğunu öne sürer (1971 a, 32).

Bkz. Ayrıca Deyon (1966, 55).

128 Priestly (1965, 65).

129 Colbert'in girişimleri "daha başından itibaren güç bir teşebbüs olarak damgalanmıştı" (Deyon, 1963, 951).

130 Wilson (1965, 65).

131 Fransa'nın bazı açılardan çok büyük olduğu söylenirken Hollandalıların da tam tersi bir problemi olduğu öne sürülür. "Tüm Hollandalılar birleşmiş olsaydı, ekonomik ilerlemenin Britanya'da gerçekleşecek evreleri daha önce gerçekleşmiş olabilirdi. Belçika çeliği ve kömürü Ardenne'de mevcut hayatı su gücü bir sanayi devriminin temel unsurlarını oluşturabilirdi, ancak Hollandalılar bundan yoksundu" (Plumb, 1965, XXV).

Onları yeterince karşılaştırmak için, genel değerlendirmelerle başlayarak önce ticarî ve finansal görüntüyü ele almalıyız. 1600–1700 arasının İngiltere’nin ticarî devriminin gerçekleştiği dönem olduğu düşünülür.¹³² Bu zamanda İngiltere ilk defa “kendi başına bir dünya antreposu” haline geliyordu.¹³³ Bu dönemle ilgili olarak vurgulanan şey genellikle İngilizlerin, Denizcilik Yasaları’nın başarılı yönlerinin yansıması olarak, Hollandalılara karşı dünya ticaretinden aldığı paydır.¹³⁴ Ya Fransa? Crouzet’e göre Fransa’da onyedinci yüzyıldaki [özellikle 1660’dan sonraki] İngiliz dış ticaretinin hızlı ve uzun süren gelişmesinin benzeri yoktu.¹³⁵ Fakat 1590–1690 dönemini bütün olarak araştıran Delumeau Fransız dış ticaretinin güçlenmesiyle ilgili olarak oldukça farklı bir tablo çizer: “İlerleme yavaştı, eşit değildi, engellerle kısaltılmıştı ama kararlıydı.”¹³⁶ Richet bu görüşü paylaşır ve kıyı bölgelerinin ötesinde etkisi olan ve tekstil üreticileri ve diğerlerinin, 1680–1690 yıllarında, önceki yüzyılın en iyi yıllarında bile hiç bilmedikleri bir düzeye erişmelerini sağlayan “mutlak bir gelişme” görür.¹³⁷

Fransız şirketlerinin (eger varsa) hatalarının ve İngiliz ve Hollandalı eşitleriyle karşılaştırıldığında Fransız kapitalistlerinin yatırım yapmaktaki daha büyük tereddütlerini ne açıklar? Bunun “Fransızların doğası ve eksiklikleri”¹³⁸ ya da Fransız tüccarların çocuklarının iş adamı olmaktan vazgeçmesi¹³⁹ dolayısıyla olduğu açıklamalarını çok ciddiye almıyorum. Başka yerde olduğundan daha doğru olsa bile, ki bu da şüphelidir, neden ikisinden birisi öyle olsun? Her hâlukarda söz konusu çocukların babalarının yatırım örüntüleri açık-

132 Bkz. Davis (1954, 161, 163). “Bununla birlikte, iyi ticaretin dönemi 1677’de buhranın sona ermesinden 1688 Devrimine kadar devam eder.”

133 Wilson, (1965, xii). Bununla birlikte, Klein “1670’lerde Amsterdam hammadde piyasası merkezi bir dünya pazarı olarak az öneme sahipti” der (1966, 208–209).

134 Harper yasaların Hollandalıları üçüncü taraf taşıyıcıları olarak hizmet vermekten caydırıcı bir gerçek etki yaptığını düşünür (1939 b, 300). Aström Hollanda’nın kaybı İngiliz gemi sahipleri kadar Baltık için de bir kazanç olmasına rağmen 1633 ve 1685 arasında Baltık’taki değişimin “önemli” olduğunu düşünür. Franken 1684 Amsterdam’ında “İngilizlerin mahsullerinde ve mamul mallarında ticareti görece” yapay olan Amsterdam’dan daha büyük bir ticaret sermayesi olduğuna dikkat çeken şehir eşrafından söz eder (1968, 10).

135 Crouzet (1972, 62).

136 Delumeau (1966, 105).

137 Richet (1972, 205).

138 Meuvret (1971 a, 33).

139 Kulischer (1931, 16-17).

lanmalıdır. Belki de dünya ticaretine bölge itibariyle bakmak meseleleri açığa kavuşturacaktır.

2. Tablo'da hesaplanan, bölge itibariyle İngiliz gemiciliğinin toplam tonajı ve değeriyle başlıyoruz. (ne yazık ki Fransa için benzer bir hesaplama yoktur.)

TABLO – 2

1700'de Dışarı Yönelik İngiliz Gemi Taşımacılığı (a)

Bölge	Tonaj	Milyon Pound	1000 Ton başına pound
Doğu Hint Adaları	5000	0,9	0,180
Akdeniz	71.000	1,5	0,046
İspanya ve Portekiz		1,7	
Batı Hint Adaları	43.000	1,3	0,030
Kuzey Amerika	33.000	0,7	0,021
Kuzey Avrupa	218.000	0,9	0,004
Avrupa yakınındaki bölgeler	224.000	5,1	0,023
Toplamı	594.000	12,1	

*Bu tablo Wilson'dan (1965, 162) alıntılanarak yeniden oluşturulmuştur. Wilson çalışmasını Ralph Davis'e dayandırmıştır.

Bu tabloda üç gerçek göze çarpmaktadır. Büyük oranda diğer merkez güçlerin olan Avrupa yakınındaki bölgeler tonajın üçte birinden fazlasını ve değerin de neredeyse yarısını kapsamaktadır. Baltık ticareti tonajın diğer üçte birini, fakat değerin çok azını karşılamakta, bu gemiciler için iyi olmakla birlikte tüccarlar açısından çok da önemli sayılmamaktadır. Doğu Hint Adaları çok az gemicilik ve çok az toplam değeri açıklıyordu, fakat bu bölge için ton başına değer en yüksek noktadadır (öte yandan Baltık ticareti en düşüktür) ayrıca ton başına yüksek değer gemi başına yüksek kâr oranı anlamına gelmektedir. Asya ticaretinde ise bu gerçekler bunun Doğu Hindistan Şirketi için önemli olmakla birlikte bir bütün olarak dünya ekonomisi için henüz çok önemli olmadığını ima etmektedir. Bu belki de Doğu Hindistan Şirketi'nin olumsuz ticaret dengesiyle merkantilist

mantığı ihlalleri üzerine karşılaştığı saldırılara direnebilme yeteneğini açıklar. ¹⁴⁰Bu ticaretin gerçekten verdiği zarar sınırlıydı. Tabii ki bunun karşılığı Doğu Hindistan Şirketi'nin İngiliz hükümetinden “Asya’da kendi başının çaresine bakmasını” beklemesiydi. ¹⁴¹İthalat artıyordu -1600 yılındaki 240.000 rakamıyla karşılaştırıldığında 1700 yılında (üçte ikisi yeniden ihraç edilen) 861.000 parça pamuk bezi; ¹⁴² fakat Asya’daki Avrupa malları ihraç pazarı hâlâ çok kısıtlıydı, “malları aşırı stoklama şeklindeki herhangi bir girişim, talepte dramatik bir düşüşe ve fiyatlarda yükselişe neden oluyordu.” ¹⁴³ Talebin merkantilist güçlerin ortak ana kaygısı olduğu bir zamanda Doğu Hindistan ticareti herhangi bir çözüm sunmuyordu. Gerçekte, bu ticareti “faydalı” kılmak için Hindistan periferileştirilmeliydi ve bunu yapmak 1750 sonrası yükselişine kadar ne İngilizler ve ne de Fransızlar tarafından herhangi bir uğraşa değer bulunmadı. Bu, İngilizlerin Hindistan’ı siyasî olarak işgale ve ekonomik olarak periferileştirmeye başladığı zamanı buldu. ¹⁴⁴ Akdeniz ticareti ise birçok açıdan bütün boyutlara sahipti; bir dış alandan ziyade bir periferiydi, ¹⁴⁵

140 On yedinci yüzyıldaki Doğu Hindistan ticaretiyle ilgili sert tartışmalar için bkz. P.J. Thomas (1963, 6). Kârlılık için bkz. Glamann: “Hollandalılar’ın Asya ticaretinde elde ettiği karlar Avrupa’da ticaret ve gemicilikle kazandıklarına göre mütevazıydı” (1958, 11); bkz. ayrıca Morineau (1978 e, 175).

141 Bassett (1968, 85).

142 Wilson (1965, 170). Asya kumaşı zamanında hafifliği, göz alıcılığı ve ince dokuması nedeniyle özellikle değerliydi. P. O. Thomas 1727’de *Atlas Maritime*’ın “Hindistan ve Çin’in mallarıyla tüm dünyayı giydirdiğini” söylediğini hatırlar (1963, 31).

143 Chaudhuri (1968, 486) “1700 itibarıyla ticaret koşullarının Avrupa malları aleyhine kötüleştiğini” ekler.

144 Mukherjee değişikliğin on sekizinci yüzyılın dördüncü on yılından itibaren başladığını belirtir. O zaman Moğol İmparatorluğunun dağılması nedeniyle İngiliz-Fransız çekişmesi Hindistan’ı kontrol etmek amacıyla “bir tarafın diğeri karşısında avantaj kazanmasına yönelik ciddi bir yarışma halini alabiliyordu” (1974, 110).

145 Davis, İngiliz ticaretini tahlilinde periferileşme olgusuna değinir (1961, 125, 137). İtalya örneğinde, 1700’e kadar İtalya’nın tarımsal ürünlerini “İngiliz mamul mallarıyla değiştiren bir başka ülke haline geldiğini” söyler. Doğu Akdeniz ticaretini İngiliz mamul mallarının yabancı hammaddelele değişimi olarak tanımlar ve ticaretin gerçekte ham ipek karşılığında ince yünlü kumaş ticaretine indirgenebileceğini söyler. İtalya’yla ilgili değerlendirmeye katılmakla birlikte Doğu Akdeniz konulu yargıya çekince koyuyorum. Issawi (1974) 1600 ve 1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya-ekonomisine gittikçe artan katılım sürecini tanımlar; fakat kesin değişimin ne zaman olduğu konusunda açık değildir. On sekizinci yüzyılı bir dönüm noktası olarak alır gözükmektedir.

ticareti nicel öneme sahipti¹⁴⁶ ve İngiliz-Fransız rekabetinin odak noktalarından biriydi.¹⁴⁷

İngiliz-Hollanda rekabetinden ve İngiltere'nin Hollanda'nın aleyhine yükselmesinden söz ettiğinizde temelde iki şey düşünüyoruz; birincisi Hollandalıların önemli bir role sahip olduğu İngiliz iç pazarı ve Hollanda'nın 'ana ticareti' olan Baltık gemiciliği. Gemilerin bandırasını vurguladığımızda gözden kaçan şey yükün niteliğidir, nitekim bu onyedinci yüzyıl boyunca radikal biçimde değişmişti. Uzun onaltıncı yüzyılda Baltık ticareti temelde batıya doğru tahıl akışından (ve burada Gdansk çok önemliydi) ve doguya dogru tekstil malları akışından oluşuyordu. Onyedinci yüzyıldaki durgunluk bu ticarete son verdi, ancak bu "Baltık bölgesinin gerçek anlamda dağılması" onyedinci yüzyıl ortasına kadar sürdü.¹⁴⁸ Tahıl ihracatının gelişmesi dünya fiyatlarındaki çöküşün ve bunun ardından Polonya ve Doğu Elbe'deki tahıl üreten bölgelerin uluslararası pazardan çekilmesinin sonucuydu. Bu özellikle tahıl üreticisi olan bu bölgelerde kumaş pazarının çöküşü anlamına geliyordu; bunun nedeni sağlam para miktarının azalması (burada *Kipper und Wipperzeit*'i hatırlayalım) ve Doğu Avrupa'da yerel el işçiliği üretiminin yeniden doğmasıydı, bu sayede toprakbeyleri tahıl pazarlarının çöküşünden doğan kayıpları karşılamaya çalışıyordu.¹⁴⁹

146 Rapp İngiltere'nin on yedinci yüzyıldaki yükselişinin "güney pazarını ele geçirmesine ve daha kesin olarak da sanayi ve ticarete Akdenizli rakiplerini ortadan kaldırmasına dayandığını" söyler (1975, 522-523). *Erken* on yedinci yüzyılın başlarında *Hristiyan Akdeniz*le olan ticaretin artması İngiltere'ye (ve Birleşik Eyaletlere) doğrudan fayda sağlamakla birlikte bu bana önemli bir abartı gibi gelmektedir. Gerçek şudur ki, 1660'dan sonra Akdeniz ticareti mutlak açıdan büyümekle beraber toplamı içerisinde gittikçe küçük bir rol oynamaya başladı. Fransa için doğu Akdenizle olan ticaret on altıncı yüzyılın sonunda tüm dış ticaretin yarısayken bu 1780'lerde yirmide bire düştü. İngiltere içinse düşüş daha keskin oldu; on yedinci yüzyılın ortasında yüzde 10'dan on sekizinci yüzyılın sonunda yüzde bire. Bunun yanı sıra, yeni kaynaklar ve pazar ortaya çıktığında, Doğu Akdeniz ham pamuk ve tekstil malları pazarı olarak önemini kaybetti. Bkz. Issawi (1974, 114-115).

147 Parry on sekizinci yüzyılın daha sonra "imkânsız bir paradoks, bir İngiliz Akdeniz'ini yaratacağını" söyler (1967, 191). Léon ve Carrière 1661-1789 arasında Akdeniz ticaretinin Fransa'nın toplamının %30'unu teşkil ettiğini söyler (1970, 194); Issawi 1780'lerde Fransa'nın Osmanlı ticaretinin %50-60'ını karşıladığını belirtir (1974, 114). Fransız ticareti *Barbarie*'de, Tunus'un rolüne az çok tekabül eden, baskın bir rol içeriyordu.

148 Aström (1903, 29).

149 Aström bir diğer faktörü ekler ve Baltık bölgesinde yünlü kumaşlar satın alan sosyal grupların küçük soylular ve yüksek sınıf, rahipler, memurlar ve kasabalılar olduğunu ve taleplerinin de nispeten sabit kaldığını belirtir. "Böylece kumaş tüketimindeki

İngiliz tekstillerinin Hollanda tekstilleri ve yerel tekstiller karşısındaki marjinal verimliliği, talep düştüğünde, kendisi için söz konusu olmayan, son derece büyük fiyat indirimlerinin yapıldığı Baltık bölgesinde tutunabilmesini sağlayacak kadar büyük değildi.¹⁵⁰ Eastland Şirketi Saraydan hayati bir destek alıyordu, bunun nedeni özellikle boyalı ve bitirilmiş kumaş satması ve bu şekilde istihdam sağlamasıydı.¹⁵¹ Ağırlığı ihracattan ithalata verdiğinde, özellikle İngiltere gittikçe daha çok yeniden ihracat ve antrepo rolüne döndüğü için buradaki ayrıcalıklı rolünü yok etti. Peki ama neyin ithalatı yapılıyordu? Geleneksel ithal malı olan tahıl çökmüştü. Tahıl ticaretinin çöküşünün nedeni olan dünya-ekonomisinin durgunluğu üç merkez güç arasında şiddetli bir ticarî rekabete yol açtığı ve onların rekabeti çok sık olarak savaşlar (özellikle de deniz savaşları) halinde yozlaştığından Baltık bölgesinin sağlayabileceği ikili bir talep ortaya çıktı: Gemi malzemeleri ve demir.

Gemi malzemeleri pek tabii ki, uzun süredir Baltık bölgesinden ithal ediliyordu; fakat “1650’den önce arz sorunu hiçbir zaman çok ciddi olmamıştı.”¹⁵² Şimdi ciddiye ve bunun üç nedeni vardı: Gemi yapıcılığı genişlemişti, ev yapıcılığı da (özellikle Büyük Londra Yangını’ndan sonra) gelişmişti ve önceki yapım çalışmaları İngiliz kereste arzını (ve yüzyılın sonunda İrlanda kereste arzını) o kadar azaltmıştı ki “arz açığı ulusal bir kriz boyutlarına ulaşmıştı.”¹⁵³

büyük dalgalanmalar yalnızca bir grup olan askeriye tarafından temsil ediliyordu. Savaş hazırlıkları talebi arttırıyor, seferberliğin sona ermesi talebi düşürüyordu” (1963, 71). Otuz Yıl Savaşı’nın bitimini izleyen “Kuzey’deki Dinlenme” kumaş alımındaki keskin düşüşten sorumlu görülmektedir.

Bunun yeterli bir neden olup olmadığını merak ediyorum. Birincisi, askeriye dışındaki talebin sabit olduğuna inanıyorum. Aström’ün kendisi İngilizlerin bazen kumaş ihracatındaki krizlerini üç faktöre bağladığını söyler: “Hollandalıların rekabeti, Kuzey ve Doğu Avrupa’da kumaş üreticilerinin çoğalması ve Polonya pazarının alım gücünün düşmesi” (1963, 69). İkinci ve üçüncü açıklamalar kesinlikle askeri olmayan talebin devamsızlığını içerir. İlk faktör Otuz Yıl Savaşıyla –askeri taleplerle değil savaş nedeniyle Hollanda gemilerinin 1623’ten 1649’a kadar Baltık’taki İngiliz ticaretinden uzak durmalarıyla- ilgilidir (Hinton, 159, 37).

150 Hinton (1959, 45).

151 Bkz. Hinton (1959, 59).

152 Hinton (1959, 99).

153 Wilson (1965, 80) Darby “1660’taki Restorasyon zamanına kadar ağaçlık alanların miktarının çok azaldığını” söyler (1975, 328). Bunun politik neticelerinden birisi Denizcilik Dairesi’nin alarma geçmesi ve Kraliyet Kurulu’na başvurmasıydı. 1664’te John Evelyn toprak sahibi yüksek sınıfa ağaç dikmeleri için başvurduğu bir rapor yazdı. Bu öneri büyük oranda kabul gördü ve sonunda daha büyük bir iç arz sağladı.

Burada İngiltere ve Fransa arasında önemli bir farklılığa geliyoruz: Fransa çok daha büyük olduğu için çok daha büyük bir kereste arzına sahipti ve Colbert dönemi gibi geç bir zamanda bu açıdan İngiltere'nin oldukça önünde görünüyordu.¹⁵⁴ Fransız kerestesi gemi inşası bakımından düşük kaliteliydi, öte yandan kuzey Avrupa gemi direkleri yüksek kalitedeydi; fakat Fransızların kendi kerestesi vardı. Fransızların sorunu gemi direklerindeki kalite farkının, onu başka yerden almak için zaman, para ve siyasî-askerî kaynaklar açısından ekstra çabaya deyiş değmeyeceğiydi. Cevap büyük oranda olumsuz görünmektedir.¹⁵⁵ İngilizlerin ise böyle bir seçim lüksü yoktu; keresteyi dışarıdan almak zorundaydılar. Bu nedenle Baltık bölgesinde büyük çaba sarf ettiler ve kuzey Amerika'da da Fransızlar'dan daha çok çalıştılar.

Fransa'nın daha büyük bir iç kereste arzına sahip olmasının iki önemli yan etkisi oldu. Baltık ticaretini coğrafi olarak doğuya, Gdansk'dan Königsberg'e, sonra Riga'ya, sonra Narva'ya itti. Sonunda da Stockholm ve Viborg limanları üzerinden Rusya ve Finlanda'yı içine alacak şekilde genişlemeye başladı.¹⁵⁶ İkinci ve daha kapsamlı sonuç İngiltere'nin kömür kaynaklarını kullanmaya zorlanmasıydı. Yakın zamanlı muhafazakâr bir tahmin kömür üretiminin yüzyıl içerisinde bir bütün olarak %60 ve 1650'deki alt noktadan 1680'deki üst noktaya kadar %370 arttığını söyler.¹⁵⁷ Isınma ve yemek pişirme için odun yerine kömür kullanma ilk defa I. James

"Bu yıllarda ekilen ağaçların İngiliz donanmasının on sekizinci yüzyıl savaşlarını sürdürebilmesini sağlayacak bir zamanda yetiştiği" açıktır. (Darby, 1973, 329).

154 Bkz. Bamford (1956, 206–207).

155 "Fransız girişimcilerin çoğu zaman eleştiri aldıkları, kuzey gemicilik teşebbüslerine sermaye ve gemi yatırım yapma konusundaki tereddütleri kendi sınırlarının ve korkunç Hollandalılarla rekabetlerinde mevcut risklerin gerçekçi bir değerlendirmesine dayanır gözükmektedir" (Bamford, 1954, 219). Bamford gemi direklerini ve ayrıca fiyatı garanti altına almaktaki ikinci bir tereddüt kaynağının savaş zamanı bağımlı oldukları "köklü stratejik yetersizliklerle karşı karşıya kalma korkusu" olduğunu öne sürer (1956, 113). Bu sıradaki Fransız ticareti toplamın yalnızca %7'siydi. Bamford Fransızların Kuzey Amerika'daki girişimleri için şöyle söyler: "Gemi direği ağaçları Kanada'da bol ve ucuz bulunuyordu, fakat bunlardan faydalanmak ücretlerin çarpıcı biçimde yüksek olduğu yerel işçilerin çalıştırılmasını gerektiriyordu" (1956, 120).

156 Bkz. Aström (1963, 41–44). Bu sadece kereste değil zift, katran, keten, kendir ve potas arayışı için de geçerliydi.

157 Langton (1972, 51). Bu rakamın Nef'in on beş misli artış tahmini karşısında muhafazakâr kaldığını öne sürer. Bu nedenle "açık bir devrimin gerçekleşmediği" sonucuna varır. Bir devrim için bizzat her birine belli bir miktar gerekiyordu.

tarafından saygın hale getirildi, fakat gerçek ivmesini İngiliz-Hollanda savaşlarının ithalatı engellemesi sonucu kazandı. Daha sonraları, üreticiler kömür kullanımına izin veren süreçleri aramaya başladılar; nitekim 1738’de bir Fransız gözlemcinin yazdığına göre kömür “İngiliz üretiminin kalbi haline” geldi.¹⁵⁸

Gemi malzemelerine ek olarak Baltık’tan yapılan diğer bir yeni ithalat demirdi. Onyedinci yüzyılın başında demir İngilizlerin Baltık’tan yaptığı ithalatın %2’sini temsil ediyordu, yüzyılın sonunda ise %28’ini.¹⁵⁹ Demir İsveç demekti ve demir filizinin dönüşümünün sonucu olarak endüstriyel bir üründü. İsveç bu zamandaki demir üretiminde neden önemli bir role sahipti? Unutmamalıdır ki onsekizinci yüzyıl bitmeden önce odun kömürü demir izabesinde önemli bir enerji kaynağıydı. Hem madenin hem de enerjinin taşınması pahalı olduğu için en uygun çözüm her iki elementin de bir yerde bulunmasıydı. (Demir, gerçekte, ormanlardan daha çok ve bol bulunuyordu) İsveç’te hem iyi *kalitede* maden hem de bol *miktarda* odun kömürü vardı.¹⁶⁰ İngiltere ve Fransa belli başlı izabe işletmelerine sahipti-Fransa’nınki daha büyüktü çünkü yakıt ihtiyacı daha azdı. Sonuçta İngiltere kendi üretimine ek olarak İsveç demirinin önemli bir ithalatçısı haline geldi, Fransa ise “bu madeni ne ithal ne de ihraç etti.”¹⁶¹ Yani Fransa ihtiyacı olan demiri üretiyordu, bu nedenle de Baltık demirine ihtiyacı yoktu. İsveç demiri, İsveç’in dünya-ekonomisinde yarı-periferi bir güç olarak yükselmesinde önemli bir rol oynadı. Hikâyenin bu bölümünü daha sonra tartışacağız. Burada vurgulamaya çalıştığımız nokta İngiltere ve Fransa’nın karşılıklı büyüklük ve kaynaklarının dış ticaret örüntüleri açısından sonuçları-

158 Minchinton (1974, 151)’de zikredilmiş. İngiltere’deki kereste açığı ve kömür artışı için bkz. Wilson (1965, 80-85) Wilson karakteristik bir uyarıda bulunur: “Kömürün odunun yerini alması ve kömür endüstrisinin artan verimindeki başarı, İngiliz endüstrisinin tekstil dışındaki her gelişmesini açıklamak için kullanılabilecek bir *deus ex machina* sayılmamalıdır.” Bununla birlikte şunu da ekler: “Bu erken on yedinci yüzyıl ekonomisinde büyüme en elverişli faktördü.”

159 Aström (1963, 32).

160 Heckscher (1932, 139), “İsveç ayrıcalıklı konumunu kömürün kalitesinden çok miktarına borçlu olduğunu” söyler.

161 Léon Fransa’da on sekizinci yüzyıl boyunca ham demirde artan bir açık olduğunu söyler. Daha 1685’te Fransa’nın Almanya, Rusya, İspanya ve özellikle İngiltere ve İsveç’ten yıllık 8.5 milyon pound demir ithal ettiğini açıklar. On sekizinci yüzyılda “ormansızlaşma tehlikesi ve artan yakıt giderleri” hakkındaki şikâyetlerden söz eder ve 1731’de Franche-Comté’de ormanları tahrip eden madencilere karşı köylü ayaklanmalarını zikreder (1970 b, 231-2329).

dır. Mamul mallar üretimi her iki ülkede de gelişmekteydi ve her geçen gün daha çok demire ihtiyaç duyuluyordu,¹⁶² daha çok demir ise daha çok yakıt gerektiriyordu. İngiltere'nin yakıt olarak kömüre ve demir ithalatına Fransa'dan daha önce dönmek zorunda kalması farklı sanayileşme düzeylerinden ziyade farklı ekolojiler sorunuuydu.¹⁶³

İngiltere ve Fransa arasındaki en çarpıcı farklılıklar belki de Atlantik ticaretinde gelişti. Trans-Atlantik ticaretinin nicel değeri İngiltere için Fransa'dan çok daha büyüktü. Ayrıca İngiltere bu dönemde Batı Yarımkürede iskâncı kolonileri kurmuş; Fransız iskânı ise nispeten sürüncemede kalmış ve başarısız olmuştur. Aslında her iki olay da birbiriyle bağlantılıdır. İngiltere 1700'de "Atlantik'te en büyük riski olan ülkeydi."¹⁶⁴ Neden böyleydi? Hollandalıların Avrupa ticaretine nasıl hâkim olduğundan söz etmiştik; kendilerine yeni ve güç işler çıkarmaktansa en iyi yaptıkları işe devam etmek onlara daha akıllıca gelmişti. Peki, Fransızlar da İngilizlerle beraber neden Atlantik ticaretine dönmemişti? Ya da özellikle 1600'den 1700'e kadar İngilizler neden Fransızlardan daha başarılı olmuştu? Olaylar oldukça net görünmektedir. Onyedinci yüzyılda Batı Yarımkürede 28 yeni bağımsız sömürge birimi kuruldu; bunlardan üçü Hollanda, sekizi Fransız ve onyedisi İngiliz'di; 1700 itibarıyla İngilizlerin (köleler de içinde olmak üzere) 350–400 bin tebaası vardı, bu sayı Fransızlar için 70.000 idi; gelişen Karayip kolonilerinde ise Fransızların iki katı İngiliz vardı.¹⁶⁵ Fransız Kanadası ve Louisiana nüfus büyüklüğü ya da üretim açısından Kuzey Amerika'daki İngiliz yerleşimlerine yetişemiyordu. 1600 ve 1700 arasında İngiltere tarafından geniş ve kârlı bir yeni antrepo ticareti olarak koloni ürünlerinden oluşan önemli bir Avrupa *re-export* ticareti geliştirdi.¹⁶⁶ Aslında, Denizcilik Yasaları'nın en önemli sonuçlarından birisi İngiliz yük gemilerinin

162 Flinn, İngiltere'deki demir fabrikalarının 1600 ve 1760 arasında durağan bir endüstri olduğu şeklinde ki eski görüşe saldırıda bulunur. Artan ithalatın, aksine, içeride ve kolonilerde artan talebi yansıttığına inanır (1958, 145). Bairoch İngilizlerin yurtiçi çelik üretiminin 1669'dan 1760'a kadar sabit kalmasına rağmen ithalatın %130 arttığını gösterir. Çeliğin en önemli kullanım alanının tarım olduğuna inanır (1966, 8–10).

163 Fransa'daki paralel genişleme onu sonunda 1735'ler civarında "kömür çapına" girmeye zorladı. (Léon, 1970 b, 232).

164 K. G. Davies (1974, 314).

165 K. G. Davies (1974, 45, 80, 85). Tabii ki kolonileştirme birimlerinin sayısı birimin nasıl değerlendirildiğine bağlıdır. Davies bir liste verir ve kanıt gösterir.

166 Bkz. Davis (1954, 131) ve Wilson (1965, 161).

kendi kolonilerine yapılan ticareti tekellerine alma başarısıydı, buna İspanyol Amerikası'ndaki kaçakçılık başarısını da eklemek gerekir.¹⁶⁷

Tabii ki Fransızlar da İngilizler gibi Atlantik'in karşısına gemilerle tütün ve şeker taşıyordu; ancak toplam miktar daha azdı ve Fransız iç pazarı ithal edileni büyük oranda tüketiyor ve geriye *re-export* için çok az şey bırakıyordu. İngilizlerle karşılaştırıldığında Fransızların Amerikalarda çok az üreticisi vardı-koloniciler, sözleşmeli hizmetçiler ve köleler; dolayısıyla daha az üretiyorlardı.¹⁶⁸ Neden daha az üreticileri olduğu sorusuna cevap vermek kolay değildir. İki ülkenin de muhalif dini grupların göçüne karşı farklı tutumlarının olduğunu biliyoruz. Doğrusu, İngilizler bu tür göçü teşvik eder ya da en azından engellemezken XIV. Louis Protestanların Amerikalara yerleşmesini yasaklamış ve “ülkesini, kolonilerini sapkınlara teslim et-sin diye Katolik yapmadığını” söylemiştir.¹⁶⁹

Şimdi iki ülke arasındaki alışılmış farklılıklara geri dönmüş görünüyoruz-İngiltere anayasal ve nispeten liberalken, Fransa mutlakiyetçi ve otoriterdi. Bununla birlikte garip bir gerçek vardır. 1687-1688'de, yani Nantes Fermanı'nın İlânı'ndan hemen sonra, Fransa Kralı (muhtemelen diğer Avrupa ülkelerine) “kaçarken” yakalanan Protestanların Missisipi, Kanada, Martinique ya da Amerikalardaki başka yerlere sürüleceği *tehdidinde* bulundu. Bu, en azından Scoville'ye göre, anlamlı bir tehditti, çünkü “Atlantik'in ötesine sürülme tehdidi Protestanları ve dönmeleri ömür boyu kadırgalara zincirlenme ihtimalinden çok daha fazla dehşete düşürdü.”¹⁷⁰ Bu gerçeklere göre Fransızları daha çok iskâncı göndermekten alıkoyan şeyin dinî düşünceler olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni belki de Fransızların iskâncı kolonileriyle İngilizler kadar ilgilenmemiş olmasıydı.

İskâncı kolonilerine ilgi nereden kaynaklanmaktadır? Burada meselenin özüne geldiğimizi sanıyorum. Amerikalardaki koloniler iki amaca hizmet ediyordu. Birincisi, sözde tropikal ürünlerin –şeker,

167 Parry (1967, 206).

168 İngilizler “sözleşmeli emek aracını daha iyi” kullandı. 1700 itibarıyla Kuzey Amerika'ya 250.000 İngiliz fakat yalnızca 20.000 Fransız göçtü (K: G. Davies, 1974, 80, 96). Curtin'in tahmini İngiliz kolonilerinde, özellikle 1700'den sonra daha çok sayıda köleyi gösterir (1969, 3.bölüm).

169 Dehio (1962, 89). Fransız Protestanlar gitme konusunda mütereddit değildi; Dehio'nun dediği gibi yalnızca, Atlantik'in diğer tarafında aynı sosyal, siyasal ve dinsel hayat biçimlerini bulmayı ümit ediyorlardı.

170 Scoville (1960, 103).

tütün, pamuk- kaynağıydılar ve bu ürünler Avrupa'nın çoğunda mevcut olmayan bir iklim gerektiriyordu. (Brezilya'yı ve Kuzey Amerika'nın güneyini içine alan) genişletilmiş Karayipler ekolojik olarak elverişliydi ve hem İngiltere hem de Fransa bu amaçla bu bölgede koloniler edindi. Bu açıdan İngiltere ve Fransa'dan daha başarılı olmuş olabilirlerdi, fakat farklılıklar nispeten önemsizdir. Kolonilerin ikinci ve oldukça farklı bir işlevi mamul mallar ve re-export için bir pazar olmasıydı. Tropikal koloniler zayıf bir pazardı, zira üretim maliyetlerini düşürmek için angarya kullanıyordu. Nispeten yüksek bir yaşam standardına sahip Avrupalı iskâncıların bu işleve hizmet edecek yeterince büyük net bir kolektif gelir oluşturmaları uzun süre aldı.

İngiltere bu tür koloniler geliştirdi, Fransa ise geliştirmede. Bunun açıklaması Fransa'nın daha az pazara ihtiyaç duyması ya da pazarlarını başka yerlerde bulması mıydı? Bir defa daha büyüklük faktörüne dönüyoruz. Fransa daha çok ürününü içeride satamıyor muydu?¹⁷¹ İngiltere (uzun süredir Birleşik Eyaletler üzerinden) Avrupa'ya bir pazar olarak ihtiyaç duyuyordu.¹⁷² Ve ayrıca Kuzey Amerika kolonilerini de oluşturmak zorundaydı.¹⁷³ Bu nispî bir meseleydi. Dünya çapındaki aynı küçülme problemiyle karşı karşıya kalan hem İngil-

171 "Nicel açıdan Fransa'daki iç ticaret limanının içe kapanmasını görüyoruz. Morineau buna "kendini Akdeniz'den soyutlayan" Marsilya'nın "kuzeyleşmesi" adını verir. Onyedinci yüzyılın başlarında Marsilya'nın onaltıncı yüzyılınkinden çok daha parlak "kendine özgü bir büyüme" yaşadığını açıklar (1970 b, 163, 169). Bunun nasıl olabildiği merak konusudur, zira Marsilya baharat ticaretini Hollandalılara kaptırması ve bu ticaret yolunun yeni bir rotaya oturması nedeniyle bu kârlı ticareti kaybetti. Morineau'nun cevabı şöyledir: Marsilya deri ve özellikle ham ipek için bir ithalat noktasıydı ve daha önce kuzey İtalyalıların tedarik sağladığı Fransa pazarlarını ele geçiren Lyon ipek fabrikalarına tedarik sağlıyordu. Bu pazarlar hangileriydi? Genel gerilemeye rağmen ileri hamle yapan sarayın lüks pazarları. Pazar üç kaynaktan geliyordu: Mevcut talebin yeni bir yön kazanması, senyörlerin kazançlarının artması ve saray adamlarının yükselen vergilere dayalı gelir artışı. "Böylece silah ve deri ticaretininkine rakip olan bir lüks ticaret ortaya çıktı, zira onyedinci yüzyıl kazançlı bir asırdı. Marsilya gelişmesinin özünü Fransa'nın iç kaynaklarına pompalıyordu. Böylece altın ve gümüş bunalımının yankılarından kaçınıbiliyordu" (1970, 168-169).

172 İngiltere'nin [onyedinci yüzyıldaki] çarpıcı koloni girişimlerine rağmen ticaret hâlâ temelde Avrupa içindeydi (Siupple, 1959, 7). Ancak, kolonilerle olan ticaret arttıkça Hollanda'yla olan ticaret azaldı (Wilson, 1965, 271-272).

173 Bkz. F.J.Fisher (1950, 156). Jeannin 1650-1750 döneminde Batı Avrupa mamul malları için başlıca iki Pazar Kuzey Amerika kolonileri ve çeşitli devletlerde der (1964, 338-339). Bir defa daha, Fransa'nın İngiltere'ye göre daha çok ihtiyaçları olan büyük bir devlete sahip olması bir Kuzey Amerika pazarına daha az ihtiyaç anlamına geliyordu.

tere hem de Fransa merkantilizt tepkiler verdi ve ilk olarak Birleşik Eyaletlere, sonra birbirine karşı yöneldi; fakat İngiltere’de her şey dış ticaret üzerinde yoğunlaşmaya doğru baskıda bulunuyordu. Bu kendini güçlendirici bir unsurdur: Ticaret ihtiyaçları dolayısıyla gemilere, sonra gemi malzemelerine, sonra gemi malzemelerini satın alacak ürünlere, sonra da kolonilerde artan mamul malların alıcılarına ihtiyaç duyuyorlardı. Miktar (ya da nicelik) neden İngilizlerin bir üçgen ticaret geliştirip Fransızların bunu yapmadığını dahi açıklayabilir. Daha çok gemi daha çok ilgiliye yol açtı (tek-yönlü trafikten gemilerin yeterince yararlanamamasından dolayı) ve böylece üçgen ticaret bir çözüm oldu.¹⁷⁴ Bu tabii ki iskâncı kolonilerin faydasını daha da arttırdı. Son bir gelişme olarak, İngiltere’nin büyük Atlantik ticareti İngiltere’de önemli bir anti-merkantilizt baskı grubu yaratan daha büyük bir re-export ticaretine yol açtı;¹⁷⁵ bu belki de onsekizinci yüzyıldaki farklı gelişmeleri açıklar.

İngiltere’nin ekonomik ilerlemesindeki bir diğer önemli faktörün yol ücretlerinin yokluğu ve iç ulaşım sisteminin gelişmesi (su bentlerinin kaldırılması, kıyıların güçlendirilmesi, nehir yataklarının derinleştirilmesi, hareketli nehir havuzlarının oluşturulması ve kestirme yolların açılması) olduğu ileri sürülür.¹⁷⁶ Fransa’daki yol ücretlerinin maliyetler üzerindeki etkisi nispeten küçük olmakla birlikte, bunun sadece Beş Büyük Çiftliğin dışındaki ticaret için geçerli olduğunu unutmayalım, Léon ve Carriere Fransa’daki ulaşımın genel anlamda pahalı olduğunu söyler. Şaşırmışlardı: “Çok zor bir soruyla ilgili olarak daha fazla şey söylemek bizim için zordur.”¹⁷⁷

Probleme şu şekilde bakmak daha uygun olmaz mı? İngiltere’deki ulaşım masrafları Fransa’nın kuzey gümrük bölgesindeki ulaşım masraflarından çok farklı olmuş olabilir. Zira İngiltere’den deniz yoluyla çıkılıyordu. Fransa’nın kuzey gümrük bölgesinden ise, tamamıyla olmasa da en azından kısmen, kara yoluyla çıkılıyordu ve deniz ulaşımının kara ulaşımından büyük oranda daha ucuz hale geldiği tam bu sırada İngiltere’nin sınırları içerisinde yeterli bir pazarı olmaması bir avantaja döndü.¹⁷⁸ Belki de esas mesele Fransa’nın ekonomik olarak İngiltere’den *çok daha iyi* olmasıydı. “Dış ticaretini

174 Bkz. Davis (1956, 71).

175 Bkz. Wilson (1967, 513).

176 Bkz. T.S Ashton (1969, 72-74).

177 Bkz. Léon ve Carriere (1970, 178).

178 Bkz. Wallerstein (1974, 264-166)’daki önceki tartışma.

geliştirmeye daha az ihtiyaç duyuyordu.” Dış ticaretin geliştirilmesi uzun küçülme döneminde gerçek bir fark yaratmamış olabilir, fakat bu İngiltere’yi onsekizinci yüzyıl ortasının yenilenmiş ekonomik büyüme avantajını ele geçirmeye –ekonomik, politik ve askerî olarak– daha iyi hazırlamış olabilir.¹⁷⁹

Şimdi İngiltere ve Fransa’nın üretim ve ticaret akışını finanse etme problemiyle nasıl baş ettiği sorusuna dönelim. Üç düğüm noktasıyla ilgili tartışma gerekmektedir: Bu çağda altın ve gümüşün ticaretteki rolü (bu muhtemelen merkantilistlerin en büyük kaygısıydı); altın ve gümüşün bulunabilirliği ve akışı; kamu maliyesinin bir bütün olarak sistemin işleyişi üzerindeki etkisi. Geoffrey Parker 1500’den 1730’a kadar uzanan dönemin Sanayi Devrimi’nin temel başlangıcı olan bir “malî devrim” gördüğünü ve bunun özel finans açısından iki anlama geldiğini söyler–kredi imkânlarının birkaç merkezde toplanması ve “bununla özdeşleşmiş olarak, uluslararası çok taraflı ödemeler sisteminin gelişmesi.”¹⁸⁰ Sürece işaret eden bir keleme olan *gelişmenin* muğlak anlamları arkasında önemli bir tartışma yatar. Ödemeler gerçekte ne ölçüde çok taraflıydı? Ya da belki de daha kesin bir ifadeyle, ödemelerin çok taraflılığı ne zaman tüccarların ve hükümetlerin onu hesaplamalarında dikkate alacağı ölçüde yeterince yaygın hale geldi?

Tartışma, Charles Wilson’un merkantilist mantığını Eli Hecksher’in reddetmesi ve buna karşı Wilson’un duyduğu memnuniyetsizlik

179 Unutmamalıyız ki uzun küçülme döneminde İngiltere için bile dış ticaret her şey değildi. Örneğin Reed şöyle söyler: “Tüccarların ulusal kökeni dikkate alınmadan, ticaret giderlerini azaltmakta önemli olan hacimdi. İngiliz dış ticareti on yedinci yüzyılda büyüye de düzeyi iç ticaretten düşüktü ve daha hızlı büyüdüğünü gösterecek herhangi bir kanıt yoktur. Bu nedenle iç ticaret pekâlâ önemli bir rol oynamış olabilir” (1973, 184). Can alıcı bir noktaya temas edilmiştir. Ancak, özellikle Fransa’nın çok daha büyük boyutu göz önüne alındığında Fransa’daki toplam işlem hacminin gerçekte İngiltere’dekinden daha az olup olmadığı merak konusudur.

Bu nedenle ulusal işlem hacmine değil belli parlardaki hacme bakmak isteyebiliriz. Paris idari ve ekonomik işlevleri tabii ki hiçbir zaman Londra gibi birleştirilmedi, bunun nedeni yine Fransa’nın büyüklüğü ve bunun sonucunda ortaya çıkan coğrafi yapıydı. Londra’nın 1650 ve 1750 arasında bir şehir ve pazar olarak büyümesi literatürde çokça tartışılır (Bkz. Wrigley, 1967, 63). Londra’daki işlem masrafları Paris ve diğer Fransa şehirlerindeki düşük olmuş olabilir. Eğer North ve Thomas 1500 ve 1700 arasındaki dönemde teknolojik değişikliğin verimlilik kazançları için dikkate alınamayacak kadar önemsiz olduğunu ve bu tür kazançların açıklanabilir tek kaynağının “pazarı kullanmanın düşürülmüş giderleri” olduğu konusunda haklıysa (1973, 150), bu belki de İngilizlerin Fransa’ya karşı üstünlüğünü açıklayabilir.

180 Parker (1974 a, 532).

(ki buna hakkı vardı) nedeniyle başlayan ünlü bir söz düellosunda formüle edilmiştir. Wilson, iki taraflı ödemeler sisteminden çok taraflı sisteme geçiş ancak *onsekizinci* yüzyılda gerçekleştiği için, merkantilistlerin *onyedinci* yüzyılda madeni paranın bulunabilirliği ile ilgili kaygılarının anlaşılabilir olduğunu savunur.¹⁸¹ Heckscher buna “çok taraflı ticaret ve arbitrajın daha Ortaçağlarda –ve belki de daha önce- var olduğunu” ve “bu çok-taraflı ticareti etkileyen araçların” “ikinci dereceden bir sorun” olduğunu söyleyerek cevap verir.¹⁸² Altın ve gümüş akışı çok-taraflı anlaşmayı sağlamanın sadece bir aracıydı; ayrıca “evrensel kullanımı” olmadan çok-taraflı ticaretin “yürüyemeyeceği” kambiyo senetleri akışı vardı. Wilson’un buna yanıtı şu şekildedir: tabii ki *bazı* çok-taraflı ticaret ve kambiyo senetlerinin *bazı* kullanımları vardı, fakat ticaret hacmi (özellikle Baltık’ta) altın ve gümüş ya da madeni para çevrimine “bağlıydı” ve altın ve gümüş olmadan ticaret yeniden “şöyle ya da böyle iki-taraflı şartlarla kısıtlı kalmış olurdu.”¹⁸³

Jacob Price bu tartışmayla ilgili olarak yorum yapar ve her iki tarafı “belirsiz tarihçilikle” ve tüm merkantilist dönemi statik görmekle suçlar. Kambiyo senetlerinin Ortaçağda sadece güvenlik ve ödeme kolaylığı gibi nedenlerle değil aynı zamanda “kısmen nispi para kıtlığını telafi etmek” için ortaya çıkarıldığını söylüyordu. On altıncı yüzyılın ortasından 1660’a kadar dünya gümüş arzının patladığını bunun da ticaretin büyümesini sağladığını, fakat 1660’dan sonra gümüş arzının azaldığını, bunun da hem kambiyo senetlerinin kullanımını arttırdığını hem de “ticareti dengelemek için” mal akışının artmasına neden olduğunu öne sürer.¹⁸⁴ Price böylece farklılığı bölmeyi önerir; onyedinci yüzyılın birinci yarısını Wilson’a ikinci yarı-

181 Wilson (1949).

182 Heckscher (1950, 221-222).

183 Wilson (1951, 232) tartışmanın gerçek olduğu konusunda ısrarlıydı: “Değerli madenlerin uluslararası bir ödeme aracı olarak kullanılmasının bir tür çok taraflı anlaşma sağladığını kabul etmek umarım tartışmanın boyutunu azaltacaktır. Ancak bunu tamamen ortadan kaldırmaz. Zira uluslararası ticaretin normal örüntüsü ve merkantilist çağdaki ödemeler arasındaki farkla ilgili olarak bir algılama farklılığının olduğunu hissediyorum Profesör Heckscher bana altın ve gümüşe çok az, kambiyo senetlerine ise çok büyük bir rol veriyormuş gibi geliyor. Thomas Mun’un dünyası Profesör Heckscher’in öne sürdüğü gibi Alfred Marshall’ın dünyasına *gerçekten* çok mu benziyordu? Sanmıyorum. On dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılın ‘çok küçük miktarlarından’ çarpıcı biçimde farklı bir ölçekte altın-gümüş hareketleri vardı” (1951, 233).

184 J. M. Price (1961 a, 273-274).

sını da Heckscher'e devreder. Price'a göre farklılık mevcut olan altın ve gümüş miktarıyla açıklanır. Sperling 1660'ın önemli bir değişiklik anı olduğu konusunda Price'ı destekler. Bu tarihten sonra Amsterdam ortaya çıktı-Londra ise "büyüyen bir dünya ticaret sisteminin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde genişleyen"¹⁸⁵ uluslararası bir aktarma merkeziydi, bu sayede Sanayi Devrimi'ne imkân sağladı. Rudolph Blitz bu tartışmaya altın ve gümüşün para olduğu kadar bir mal olduğunu da hatırlatarak katılır:

Bir ülke altından başka bir şey üretmiyorsa ve onu tüketim ve yatırım malları karşılığında dünyaya ihraç ediyorsa bu altın ihracatını, olumsuz bir denge ölçüsünden ziyade "altın mamul maddesi ihracatı" olarak görmek daha anlamlıdır.¹⁸⁶

Bu ifade tamamıyla doğrudur; dolayısıyla altın ve gümüşün onyedinci yüzyılda neden bazı kanalları diğerlerinden daha çok kullandığı nereye aktığı kadar önemlidir. Farklı ticaret bölgelerini gözden geçirdikten sonra asıl Wilson-Heckscher tartışmasının Baltık ticareti etrafında odaklandığını fark ederiz. Wilson burada "Baltık'ın, İspanya'nın Hollanda ihraç malları karşılığında Amsterdam'a ipotek ettiği Amerikan gümüşünün çoğunu yutan bir kanal olduğunu" savunur.¹⁸⁷

Bununla birlikte, daha yakından bakıldığında, bir bütün olarak Baltık ticaretinin gümüş ihracını gerektirdiği doğru değildi. Hinton 1660'larda gümüş ihracını gerektiren üç İngiliz ticareti görür – Doğu Hindistan, Türkiye ve Norveç- ve bunun "Doğu ticareti için zorunlu bir ihtiyaç olmadığını" söyler.¹⁸⁸ Aström, Wilson'un Baltık hakkındaki ifadeleri için yorum yaparken gümüş paranın Norveç ve Rusya'ya ihraç edildiğini fakat ticarete dönen paranın yüksek olduğu bölgeler olan East Country ve asıl İsveç'e hiç ihraç edilmediğini ya da çok daha az ihraç edildiğini öne sürer.¹⁸⁹ Bunun yanında, Sperling Baltık'ta kambiyo senetlerinin kullanıldığına dair "bol ka-

185 Sperling (1962, 468).

186 Blitz (1967, 41).

187 Wilson (1949, 154). Supple bu konuda Wilson'u Heckscher'e karşı destekler (1959, 86), ve Lewis Roberts tarafından yazılan ve *The Merchant's Map of Commerce* isimli 1641 tarihli bir esere gönderme yapar. "Doğu halkının çok az altın ve gümüşü vardır, sanki onunla ilgili her şeyi küçük görürcesine değerli mallarını, özellikle günlük geçim sıkıntısı olanlar, düşük bir fiyata satmaktadır" (1951, 176).

188 Hinton (1959, 115).

189 Bkz. Aström (196, 82). Heckscher İsveç'le ilgili olarak da ısrarcıydı: "Yumuşak biçimde ifade edecek olursak, İsveç'e sürekli bir gümüş girişiyle ilgili en küçük bir işaret yoktur" (1950, 225). Fakat Atman, Rusya'yla ticaretten söz ederken, "en

nıt” bulunduğunda ısrar eder ve hem Hroch hem de Glamann Baltık ticaret açığının doğu-batı kara ticaretindeki ters bir ticaret dengesiyle telafi edilmiş olabileceğini öne sürer.¹⁹⁰ O halde altın ve gümüş nereye gidiyordu? Norveç’e ve Rusya’ya ve belki de Türkiye’ye ve en önemlisi Doğu Hindistan’a ve bir diğer yere-Hollanda’ya gitmiş görünmektedir. Doğu Hindistan ve Hollanda- garip bir çift! Bu iki altın ve gümüş akışı biçim ve amaç bakımından oldukça farklıydı.

Dales, Wilson’un haklı olduğunu, ama bunun Baltık’la ilgili olmadığını savunur; Wilson’un tezlerinin özellikle Avrupa ve “Doğu” arasındaki ticaret için geçerli olduğunu söyler.¹⁹¹ Chaudhuri’nin çalışması 1600 ve 1750 arasında İngiltere’den Hindistan’a sürekli bir altın ve gümüş akışı olduğuyula ilgili çok az şüphe bıraktı. Fakat bu ne anlama geliyordu? Chaudhuri onyedinci yüzyılın başları hakkında şöyle söyler:

Şirket Asya pazarlarında yerel tüccarlar haline geldiğinden beri, hazine ihracının yarısı sermaye ihracı biçimindeydi. Bunun Şirketin Asya fabrikalarında yatırıma dönüştürülmesi yüksek bir kâr getiriyordu, bu sayede Avrupa’nın alımlarının en azından bir kısmı karşılanıyordu.¹⁹²

Ancak, bunun ardından gelen ithalat bazı mamullerin (özellikle de baharatın) Asya’da ucuz alınıp Avrupa’da pahalı satılacağını varsayıyordu. Tedavüldeki para açısından, Chaudhuri “değerli maden akışının temel nedenini... altın ve gümüş mal değerinin iki kıtada

azından on yedinci yüzyılın ortasına kadar her ülke ticaret açığını değerli madenlerle kapatmak zorundaydı” der (1973, 160).

190 Sperling (1962, 461). Baltık’a giden gümüşün bir kısmı Polonyalılar tarafından Doğu Akdeniz’de “doğunun lüks mallarını almak için kullanılıyordu” (Maczak, 1976 b, 2 bkz. ayrıca 1974, 507). Bkz. ayrıca Hroch (1971, 26) ve Glamann (1977, 262).

191 Dales (1955, 142-143).

192 Chaudhuri (1963, 26) ve bkz. Singh (1977, VII. Bölüm). İspanya’dan Filipinlere doğru dışa akış için bkz. Chaunu (1960 b, 268-269); Hollanda’dan Doğu Hint Adalarına akış için bkz. Schöffner (1966) ve van der Wee (1977, 310). Raychaudhuri Hollandalıların Coromandele yaptığı ithalatı şu şekilde özetler: “Altın, gümüş ve madeni para dışındaki belli başlı ithal malları lüks mallar niteliğindeydi” (1962, 197). Hollanda örneğinde ise Hindistan, Çin ve Japonya arasında yapılan Asya-içi ticareti idare edebilme yeteneği “Batı’nın ödemeleri dengelemek için Doğu’ya gitmesine izin verdiği altın ve gümüş hacmini düşürmesini sağlıyordu. Dolayısıyla 1668’e kadar Japon gümüşü Hollandalıların kısmen İspanyol kuruşuna bağımlıktan kurtardı ve onlara İngiliz rakiplerine karşı avantaj sağladı” (Deyon, 1978 b, 229).

görülen belirgin ve büyük farklılığında” bulur.¹⁹³ Peki ama bu farklılık nedendi?

Chaudhuri 1660 ile 1720 arasındaki dönemi tartıştığında,¹⁹⁴ Doğu Hindistan ticaretinin “nitelik açısından da çok-taraflı olmaya başladığını” öne sürer. Bununla beraber, onun sunduğu veriler altın ve gümüş ihracında önemli bir düşüş göstermez-aslında, bunun tam tersi geçerlidir. Genel olarak hazinenin yıllık toplam ihracat değerinin %70-90’ı olmayı sürdürdüğünü söyler, bu “Avrupa ile Hint Adaları arasındaki ticaretin altında yatan ekonomik faktörlerin, onyedinci ve erken onsekizinci yüzyılda temel olarak değişmediğini” ima eder. Hollanda’ya gelince, rakamlar 1672’den 1695’e kadar İngiltere’den ihraç edilen tüm külçelerin ve madeni paranın %70’ini-%90’ını aldığını¹⁹⁵ ve 1699’dan 1719’a kadar hâlâ İngiltere’nin “en büyük hazine hareketlerini” yaşadığını gösterir.¹⁹⁶

Burada kaydedilmesi gereken ek bir ayrıntı külçelerin hem altın hem de gümüş anlamına geldiği ve bunların rastgele hareket etmediğidir. Altın-gümüş oranları vardı ve bunlar değişiyordu; fakat gözlemlenecek herhangi bir örüntü var mıydı? Herbert Lüthy altın ve gümüşün, en azından büyük kısmının, Avrupa’nın dışından geldiği çok önemli bir örüntüyü kaydeder. Avrupa o zaman büyük oranda Amerika’dan gelen gümüşü Asya’ya yeniden ihraç ediyordu, “bu neredeyse bütünüyle tek maden ölçütü gümüştü.”¹⁹⁷ Öte yan-

193 Chaudhuri (1963, 27).

194 Chaudhuri (1968, 484, 495).

195 Bkz. Aström (1963, 82).

196 Chaudhuri (1968, 496).

197 Lüthy (1961, 34). Lüthy “neredeyse tamamıyla tek –madenli gümüş, ki bu *tamamıyla* aynı değildir” der. Chaudhuri 1662’den 1680’e kadar olan dönemde Doğu Hindistan ticaretinin o zaman en önemli ticaret merkezi olan güneydoğu Hindistan tarafından istenen altını erittiğini, fakat “1676’da –hâlâ bilinmeyen- bir nedenle altının gümüş cinsinden fiyatının Hindistan altın ve gümüş piyasalarında aniden dibe vurduğunu” belirtir (1968, 488).

Ruiz Martin 1609’dan on sekizinci yüzyıla kadar Avrupa finans piyasalarında gümüşün altına karşı *üstünlüğünden* söz eder. Bunun bir açıklamasının Doğu’daki talep olduğunu söyler. “Hollandalılar ve İngilizler Cezayirli ve İranlılarla olan diplomatik temaslarında, örneğin, kapitülasyonların uygulanması için bir tek şartın konu edildiğini defalarca işitiyordu: Kastilya real’i (gümüş) ile ödeme yapınız” (1970, 56). Sperling ise 1680–1703 arasındaki “gümüş krizinden” söz ederken, Doğu Hindistan’a yapılan sevkiyatlarda gümüşün yerine neden altının kullanılmadığını sorar. “Gümüş doğruya gidiyordu bunun nedeni *ticaretin buna bağlı olması değil*, kazançlı olmasıydı. İkincisi... altın kullanılabilirdi ancak bu durumda kârlar azalacaktı, zira ticaret koşulları Avrupalılar için kötüleşiyordu” (1962, 466–467,

dan altın Avrupa dünya-ekonomisinde tamamıyla farklı bir rol oynuyordu. “Avrupa’ya orada kalmak üzere geliyor ve büyük ölçekli ticarî takaslar işlevi ve Avrupa ülkeleri arasındaki devletlerin ödemeleri için bir manevra kütlesi olarak işlev görüyordu.”¹⁹⁸

Şimdi kapitalist dünya-ekonomisi içerisindeki bir ticaretle, herhangi bir dünya-sisteminin dış alanıyla olan ticareti arasındaki ayırma dönelim. Burada, dünya-sistemi Avrupa dünya-ekonomisidir ve dış alan başlıca Doğu Hint Adaları, ayrıca Norveç, Rusya ve belki de Türkiye’dir. Sistem içinde ticarî değişimleri kolaylaştırmak için *geçer akçe* gereklidir (Avrupa dünya-ekonomisi örneğinde bu, altın tarafından desteklenen, günlük temelde gümüş ve bakırdı). Tabii ki kâğıt da (kambiyo senetleri) bu amaca hizmet ediyordu. Bu tür değişimlerin aslında çok –tarafli olacağını ve (onyedinci yüzyılda Amsterdam’ın temsil ettiği) uluslararası finans merkezindeki altın transferleriyle yapılmakla birlikte, temelde kâğıtla yürütülmesini beklerdik. Her biri diğerinin dışında olan iki ekonomik alan arasındaki bir ticarete “geçer akçe” kullanılmaz. Ticaret nispeten iki taraflıdır ve ters olarak değer biçilen mallarla yapılır –bu örnekte, Avrupa’nın gümüşü önce baharatla ve sonra da Doğu Hint Adaları’nın patiska bezleriyle değiş tokuş edildi. Asya’ya (ve Rusya’ya) getirilen altın ve gümüş büyük oranda “stoklandı ya da mücevher olarak kullanıldı”;¹⁹⁹ “ticaret dengesi de” (eğer gümüşün bir mal sayılması reddediliyorsa) *sürekli biçimde* olumsuzdu ve uzun süre ekseriyetle iki taraflıydı. Bu iki olay Doğu Hint Adaları’nın Avrupa dünya-ekonomisinin *dışında* kaldığının kesin kanıtıdır. Batı Avrupa’nın Doğu’yla (ve İsveç’le) ticaretini büyük oranda çok–tarafli olarak ve kambiyo senetleriyle düzenlemesi, her iki ticaret bölgesinin de bir ekonomik sistemin parçası olduğunun kanıtıdır.

Bir mal olarak altın ve gümüş üretimi Amerikalılar Avrupa dünya-ekonomisinin periferisi haline getirdi, çünkü bu mal bu

İtalikler eklenmiştir). Dönemin gümüş-altın oranları İspanyol Amerikası’nda 17:1, Avrupa’da 15:1, Hindistan’da 12:1 ve Japonya’da 9:1’di . Fakat bu farklı oranlar, eğer altın ve gümüş kullanımıyla ilgili farklı değerlendirmelerden değilse, nereden geliyordu?

198 Lüthy (1961, 35). Tabii ki, gümüş Avrupa’da kullanılıyordu, ancak gümrük işlemlerinden ziyade pazar alışverişleri için. Lüthy şu aydınlatıcı dilbilimsel dipnotu da ekler: “Eğer Fransızca’da gümüş (*argent*) paraya karşılık gelen bir terim olsaydı madeni para ölçüsü altın ölçüsü (*point-or*) olarak tercüme edilirdi.” (Lüthy Fransızca metinde İngilizcedeki “medeni para ölçüsü” terimini kullanır.)

199 Sperling (1962, 450).

dünya-ekonomisinin işlemesi için çok önemliydi ve ayrıca *para* olarak kullanılması oranında da vazgeçilmezdi. Amerikalılar'ın altın ve gümüşü tamamıyla Asya'ya akmış olsaydı, Amerikalılar bir başka dış alan haline gelirdi ve Avrupa, Asya'nın lüks mamullerini Amerika'lara gönderilen malların fiyatına alan, üç bölgenin –Amerika, Avrupa ve Asya- ekseninden başka bir şey olmazdı. Fakat Amerikalılar altın ve gümüşlerini değiş tokuş yapmakla ve de onları çıkarmakla ilgilenmiyordu. Bu nedenle Avrupa önce İnka altınını ele geçirdi, sonra Potosi ve Meksika gümüşünü çıkardı ve (Brezilya altınının en önemlisi olacağı) yeni maden alanları aramaya başladı. Amerika bölgesini siyasî olarak kontrol etmek ve ekonomik etkinlikleri denetim altına kalmak için buraya iskâncılar gönderdi ve ayrıca işgücü de it-hal etti. Kısacası, Amerikalıları, özellikle büyüyen bir kapitalist sistem için sağlam bir para maddesine ihtiyaç duydukları ve ikinci olarak da artığı Asya'yla olan ticarete kullanmak istedikleri için dünya-ekonomisine kattılar. 1663'te İngilizler Baltık'a altın ve gümüş ihracına cezalar koyduğunda,²⁰⁰ bunun nedeni gerçekte Baltık'ın çok-taraflı bir ödemeler sistemine güvenli bir şekilde konulması değil miydi?

O halde merkantilistlerin altın ve gümüş akışıyla ilgilenmelerinin haklı bir nedeni var mıydı? Evet, vardı –çünkü altın ve gümüşün *geçer akçe* olarak akışı, hegemonik gücün kendine ekstra avantaj sağladığı mekanizmalardan biriydi. İngiliz (ve daha az derecede de Fransız) merkantilistleri altın ve gümüş akışıyla ilgilenirken aynı zamanda geçer akçenin *Hollanda*'ya ve mamul malların Hollanda üzerinden akışıyla da ilgilenmiyor muydu?²⁰¹ Eğer Doğu Hint Adaları'na akan gümüş gerçek bir problemse o zaman neden onu önlemek için ciddi bir girişimde bulunulmadı? Buna karşılık, Avrupa dünya-ekonomisi içindeki altın ve gümüş akışı sadece finansal aktarım mekanizmalarına değil, aynı zamanda mevcut toplam arzla birlikte mal üretiminin de kontrolüne dayanıyordu. Onyedinci yüzyıldaki sözde değerli madenler kıtlığı meselesi kendini bu şekilde takdim etmektedir.

200 Bkz. Wilson (1967, 509).

201 Supple hükümetler için *gerçek* problemin altın ve gümüş hareketlerindeki değişikliklere hızla uyma, yani, likidite problemleri olduğunu öne sürer. “Bu açıdan, ‘merkantilizm’ genel olarak anlaşıldığı şekliyle saldırganca, yanıltıcı ve kendi kendini yok eden bir hazine avı olmaktan ziyade bir savunma mekanizması görüntüsünü kolaylıkla alır. Nicel ve nitel para kaybından endişelenen otoriteler ekonomide kronik dengesizlikler oluşturmadan önce oldukça haklı olarak altın ve gümüşün dışarı çıkmasını kontrol etmek istedi” (1959, 194).

Dünya gümüş üretiminin onyedinci yüzyılda düştüğü ve Amerikalılar'dan İspanya'ya gümüş ve altın ithalatı çok hızlı bir düşüş yaşarken, altın üretiminin duragan kaldığı ileri sürülür.²⁰² Morineau İspanyol altın ve gümüş akımlarını yeniden değerlendirirken, kabul edilen gerçeklerden şüphe duyar, bu gerçeklere dayalı olarak oluşturulan yorumlara ise daha da şüpheli yaklaşır:

Her hâlükârda,...onyedinci yüzyılı artık genel ve genelleşmiş bir kriz ve hatta, Amerika'daki kaynağında ya da Avrupa'ya gelişinde bir altın ve gümüş kıtlığı bağlamında öngöremeyiz. Gerçek problemler farklıdır.²⁰³

Morineau, genel rakamların abartılmış olduğuna inanmakla birlikte İspanya'ya giren altın ve gümüş miktarında bir düşüş olduğunu inkâr etmek istemez, fakat bunun uzun vadeli bir trendin sonucu olduğundan şüphe duyar. Bunun bir dizi tesadüfî ekonomik faktörün sonucu olduğunu öne sürer ve (var olduğuna inandığı ölçüde) Avrupa dünya-ekonomisinin küçülmesinin değişen altın ve gümüş arzıyla açıklanabileceğinden şüphe duyar.

Her iki mesele de tartışmaya değerdir. Altın ve gümüş ithalatı neden azaldı? Bu hiç şüphesiz, ya arz ya da talepteki bir düşüşün sonucu olmalıydı. En sık rastlanan açıklama arzdaki düşüştür. El altındaki altın ve gümüş kaynakları aşırı kullanılmış ve tüketilmişti. Değerli madenleri çıkarmak artık daha masraflıydı. Yeni kaynaklar bulmak zaman alacaktı. Bir teze göre onaltıncı yüzyıl büyümesi teknolojinin belli bir düzeyinde bu kaynağı tüketmişti ve sonuçta bir sermaye kıtlığı ve dolayısıyla da bunalım ortaya çıktı. Morineau buna, 1620'lerde yani "altın ve gümüş akışının kısıldığı bir zamanda bu trendi yaratanın insanlarla birlikte madenler olduğu" şeklinde karşılık verir.²⁰⁴ Ona göre bu "belki de madenlerin arkasından gelen" insanlar meselesiydi, tersi değil.

202 Bkz. Vilar'daki özetleyici tartışma (1974, 237-244).

203 Morineau (1969 a, 346-347; ayrıca 1978 b, 80-85).

204 Morineau (1969 a, 311). Örneğin on altıncı yüzyılın son yirmi yılında İspanya'ya yapılan sevkiyatların "şişmesini" hesaplarken kralın (bir şekilde çıkarılan fakat başka türlü Atlantik'i geçmesi mümkün olmayan) daha çok altın ve gümüşü kendi ülkesine göndermesine ve Yerlilerden ve İspanyol kolonicilerden daha büyük kesintiler yapmasına göndermede bulunur (1969 a, 334). Fakat yerliler altın ve gümüşü nakdi olarak alamadı ve İspanyol koloniciler de onu muhtemelen İspanya'da bir şeyler satın almak için kullanmak istedi ve bu nedenle altın ve gümüş her şekilde Atlantik'i geçmiş oluyordu. Deyon Marineau'nunkine benzer bir şüphelik ifade eder: "Hiç kimse beklenmedik keşiflerin rolünü inkâr etmeyi düşünemez, fakat

Altın ve gümüşün de diğer mallar gibi bir fiyatı vardır ve onaltıncı yüzyılın başlıca finansal özelliği olan genel fiyat artışları, çoğunlukla altın ve gümüşün fiyatının düşmesi anlamına gelmektedir. Fakat altın ve gümüş; para gibi, gerçek değiş-tokuştaki sadece bir unsurdur.²⁰⁵ Altın ve gümüş ithalatı zamanla yavaşladı. Morineau bunun “Democles’in kılıncının ‘modern’ versiyonu olan ‘Drake etkisi’ olduğunu” söyler.²⁰⁶ Korsan gemileri nispeten daha az konvoyun yolunu kesiyorsa da Morineau bunun “daha belirsiz, daha zararlı, daha güçlü” etkisinin olduğunu söyler. Bu gecikmelere ve dolayısıyla iflaslara neden oluyordu. Geç onaltıncı yüzyılın “Drake etkisine” ek olarak onyedinci yüzyıl ortasının “*Carrera*’yı yok eden” “Blake etkisi” vardı.²⁰⁷

Ancak, bu askerî yağmalar yalnızca altın ve gümüşün fiyatını artırdı. Eger altın ve gümüşe önceden olduğu kadar ihtiyaç duyuluyorsa bu maliyet neden tüketiciye yansıtılması? Neden daha çok gemi dışarı gönderilmedi? Küçülmenin gerçeklerini görmezden gelmenin faydası olmayacaktır; bunun nedeni temelde azalan altın ve gümüş arzı değil, bu arza yönelik talebin düşmesiydi. Azalan arz onyedinci yüzyılın başında hegemonik güce faydalı oldu, çünkü Hollanda, üretim ve ticaret avantajıyla mevcut altın ve gümüşü oransız biçimde kendine çekebiliyordu.²⁰⁸ Arz gerçekten kıt hale geldiğinde ise altın ve gümüş israfçı bir yatırım sisteminin temeli haline geldi. Yüzyılın ortasında, Hollandalı tüccarlar İngiliz müşterilerinden ödemeleri karşılığı aldığı altın ve gümüşü Londra’da bırakıyor ve yüzde 5–7 faizle borç veriyordu; bu şekilde “zamanla ‘somut’ biçimleri içerisinde sermaye üzerindeki baskıyı hafifletecek”²⁰⁹ bir mekanizma kurulmuş oldu.

Avrupa’nın kaderini, Amerika madenlerinin derinliklerine gömecek bir yorumla ilgili çekincelerimizi ifade etmeden nasıl yapabiliriz?” (1967, 84).

205 Bu dönemin tarihsel verilerini kullanan René Baehrel altın ve gümüş ya da paranın “İkincil önemde bir olgu” olduğunu savunur (1953, 309). Ben bunu farklı biçimde ifade ederdim. Bu buğday ya da tekstil ürünleri gibi bir maldır ve bütün bu malların ticaret koşullarını birbiriyle ilişki içerisinde düşünmeliyiz.

206 Morineau (1969 a, 331-332). “Drake etkisinin, sigorta şirketlerinin bütün kutsal ekmeklerinin üzerinde olduğunu” ekler. Drake etkisiyle ilgili olarak bkz. ayrıca Parry (1961, 127) ve Lynch (1969, 190).

207 Morineau (1969 a, 346). 1656’da Cadiz açıklarında sekiz İspanyol gemisine saldırıp ikisini batıran ve ikisini de ele geçiren İngiliz Amiral Blake’e gönderme yapmaktadır.

208 Vilar, “yüzyılın ortası itibarıyla Hollanda Cumhuriyeti’nin sermayesinin en azından Avrupa’nın geri kalanına eşit olduğunu kesin olduğunu” söyler (1974, 241).

209 Wilson (1949, 160). Stone 1620-1650 döneminde Londra’daki faiz oranının %10’dan %5’e düştüğünü kaydeder ve Hollanda dışında herhangi bir ülkeninkine

Konumuz olan onyedinci yüzyılın ikinci yarısındaki altın ve gümüş miktarı ve bunun İngiliz-Fransız rekabeti açısından taşıdığı anlam gelirken dolambaçlı bir yol izledik. Altın ve gümüşün üretim hızı diğer mallara göre yavaş olduğu için, değerli madenlerin kıtlığı yüzyıl ilerledikçe arttı. Açık gittikçe daha çok hissedilmeye başladı, bu da altın ve gümüş arayışını yeniden canlandırdı.²¹⁰ Lüthy Fransa'nın bu açık zamanında diğer ülkelerden daha kötü durumda olduğundan şüphelidir ve barış yıllarında Fransa'nın çok pozitif bir ticaret dengesi olduğunu kaydeder. Fransa'yı hem bir devlet hem de parasal bir değiş-tokuş alanı sayarsak madeni para açığının, Hollanda'nın ve İngiltere'nin aksine, onun için tedavüldeki diğer araçları ya da tasarrufları veya –hiç önemsiz sayılmayacak– biriktirilmiş serveti kolayca harekete geçirebilecek herhangi bir kurum tarafından hafifletilmediğini söyler.²¹¹

Bu tür bir açıklama bizi her zamanki gibi bir adım geriye iter. Avrupa'nın eski omurgası çok uzun süredir bankacılık yapıları geliştirmişti. Onyedinci yüzyılda Hollanda, hegemonyasının doğal uzantısı olarak aynı şeyi yaptı. Onyedinci yüzyılın sonlarında İngiltere bu yolu izlemede neden Fransa'dan daha başarılıydı? Buna verilecek net bir cevabım yok, ancak yan yana iki gözlem sunabilirim. Birincisi, Avrupa dünya-ekonomisi içerisinde üç geçer akçenin toplumsal kullanımını aşağı yukarı şu şekildeydi (ve aslında öyledir): Uluslararası aktarım ve devlet işleri (ve aynı zamanda biriktirmek) için altın, büyük ölçekli iç ticarete gümüş ve ev gereksinimleri ve küçük ticarî ihtiyaçlar için bakır. Daha önce açıkladığımız gibi, Fransız ürünleri büyük oranda Fransız pazarında ve İngiliz (ve ayrıca Hollanda)

eşit olduğunu söyler. “Faiz oranlarındaki bu dramatik düşüş akışkan sermayenin artmasının ve bunun kullanılması için ortak şirketler ve kâtipleri ve sarrafları olan mevduat bankacılığı gibi kurumsal imkânların gelişmesinin hem nedeni hem de sonucuydu” (1972, 69). Faiz oranlarındaki düşüşe eğer gerçekten Hollanda menşeli sermaye neden olduysa, o zaman bu kredi bankaları tarafından sağlanan akışkan sermayedeki düşüşle daha iyi açıklanamaz mı?

210 “Her şeyden önce bir bütün olarak malların fiyatlarının çok düşük olduğu bir zamanın değerli madenler için alım gücünün ve dolayısıyla da onları keşfetme dürtüsünün yüksek olduğu bir zaman anlamına geldiği hatırlanmalıdır” (Vilar, 1974, 247).

211 Lüthy (1959, 95), altın ve gümüş kıtlığının doğru kavram olup olmadığını merak eder ve bunun yerine likidite eksikliğini önererek *resserrement* (daralma, küçülme) sözcüğünün o zaman paranın hem biriktirilmesi hem de kıtlığı anlamına geldiğine işaret eder.

malları daha çok ihraç pazarlarında satıldığı için iki rakip *de facto* (fiili) tek maden ölçüsüne döndü-Fransa için gümüş, İngiltere için altın.²¹²

İkinci gözlemimiz ise bakır paranın rolü, daha doğrusu “yüzyılın kâbusu olan” çoğaltılması ile ilgilidir.²¹³ Spooner altın ve gümüşün (biriktirilmesine karşı) dolaşımdaki miktarıyla bakır paranın dolaşımı ve kredi arasında ters bir ilişki olduğunu savunur. Sonraki ikisi, dünya-ekonomisi bağlamında, beraber gidiyordu;²¹⁴ fakat ulusal politika anlamında alternatif değiller miydi? Fransız devleti onyedinci yüzyıl boyunca ne pahasına olursa olsun *livre tournois*’in değer kaybetmesinden kaçınmaya çalıştı.²¹⁵ Fakat sadece Colbert döneminde nispeten başarılıydı.²¹⁶ Burada bir devletin büyüklüğünün bir dünya-ekonomisi içerisinde nasıl bir faktör olduğuna dair bir başka örnek de yok mudur? Ekonomik olarak içe, politik olarak ise dışa bakan Fransız devleti gümüşe yöneldi, ne var ki gümüş kıtlığı zamanında, siyasî-ekonomik yaklaşımını değiştirmeye çalıştığı bir nokta (Colbert dönemi) dışında, bakır yayılımı belasını engelleyemedi. Ekonomik olarak dışa bakan (çünkü böyle yapmak zorundaydı) politik olarak ise içe dönük olan İngiliz devleti altına yöneldi. Bu nedenle uluslararası bir altın bankacılığı ağına açıldı ve bakırdan çok kâğıt kullanabiliyordu.

Bu durumda güçlü devlet hangisiydi? Sorunun normalde şüphesi yoktur. XIV. Louis Tanrı’nın yeryüzündeki görünümü olan mutlak monark değil miydi? Fransa’nın çelişkileri devlet ve aristokrasinin ortaklaşa olarak burjuva girişimlerini bastırmasından kaynaklanıyor muydu? Ancak ben, durumu daha farklı görüyorum. Dönemimizin başlangıcı olan 1651’de Birleşik Eyaletler “güçlü” devletti. Dönemin sonu olan 1689’da ise hem İngiltere hem de Fransa Birleşik Eyaletlerden daha güçlü ve birbirleriyle neredeyse eşit güçteydiler. Onsekizinci yüzyılda İngiltere Fransa’dan daha güçlü olacaktı ve 1789 devrimcilerini harekete geçirecek şey Fransız devletinin gücü

212 Lüthy (1959, 97). Bunun sürekli sonuçları oldu. Vilar on sekizinci yüzyılın ilk yarısında “İngiltere’nin para dolaşımını Brezilya ve Portekizle olan ilişkilerine ve dolayısıyla altına dayandığını; Fransa’nın İspanya ve Karayiplerle olan ilişkisinde yoğunlaştığını ve dolayısıyla dolaşımdaki paranın temeline gümüşü koyduğunu” belirtir (1974, 324).

213 Vilar (1974, 287).

214 Bkz. Spooner (1956, 3-4).

215 Bkz. Pillorget (1966, 129).

216 Bkz. Lüthy (1959, 98).

değil güçsüzlüğü olacaktı. Bu tartışma, hiç şüphesiz bir devletin gücünden ne anlaşıldığı etrafında dönmektedir.

Kapitalist bir dünya-ekonomisinde mal sahibi-üreticiler devletten kendileri adına iki kilit işlevi yerine getirmesini bekler. Pazarın serbestliğini artan kârlardan daha az bir bedelle sınırlandırmak ya da arttırmakla, pazardaki avantajı kazanmalarına ve bunu devam ettirmelerine yardım etmesini ister. Bunu yaparken devlet tarafından yapılan bu müdahalenin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğunu düşünmezler. Bu bir mal sahibinin diğerlerine karşı çıkarıdır. Ayrıca, mal sahibi-üreticiler devletin kendilerine artıktan daha fazla pay almalarını sağlamasını isterler, başka türlü bunu kendi başlarına yapamazlar. Burada da sonuçta ortaya çıkan artan kârdan daha az bir bedel söz konusudur ve bu durumda da devletin rolünün aktif mi pasif mi olduğu önemli değildir. Dolayısıyla, mal sahibi-üretici için güçlü devlet zorunlu olarak, en yaygın devlet mekanizmasına ya da en keyfi karar alma süreçlerine sahip devlet değildir. Çoğu zaman bunun tam tersi doğrudur.

Bir devletin gücünün o devletin mal sahibi-üreticilerinin dünya-ekonomisindeki ekonomik rolüyle ilişkili olduğunu söylemeye gerek yoktur; fakat bu açıklamalar salt tekrardan ibaret değilse, bu güce sahip bağımsız bazı *siyasî* ölçütlerimiz olmalıdır. Bu tür beş muhtemel ölçüt sıralayabiliriz: Devlet politikasının mal sahibi-üreticilere dünya pazarında rekabet edebilmeleri için doğrudan yardım etmesi (merkantilizm); devletlerin diğer devletlerin rekabet etme gücünü etkileme derecesi (askerî güç); devletlerin bu rekabetle ilgili ve askerî görevlerini kârları eritmeden gerçekleştirmek için kaynaklarını harekete geçirebilme yeteneği (kamu maliyesi); devletlerin taktik kararların hızlı alınabilmesini sağlayacak idari mekanizmaları oluşturma derecesi (etkin bir bürokrasi); ve siyasî kuralların mal sahibi-üreticiler arasında bir çıkarlar dengesi sağlama derecesi, bu sayede, (Gramscian bir ifade kullanırsak) etkili bir “hegemonik blok” böyle bir devletin sabit desteklerini oluşturur. Bu son öge, yani sınıf çatışması politikası, diğerleri için de kilit konumdadır.

Bütün bu ölçütler ekonomik değil siyasîdir, çünkü bunlar üretimin verimliliği ile ilgili ölçütler değildir. Tabii ki nihai olarak, siyasî ve ekonomik ölçütler karşılıklı olarak bağlantılıdır, çünkü üretimdeki verimlilik devletin güçlenmesini mümkün kılar; bu da ekstra pazar araçlarıyla verimliliği artırır. En verimli üreticilerin yerleştiği

devletler, dünya pazarına mütevazı ölçütlerde verimli üreticilerin bulunduğu devletlerden aktif olarak daha az müdahale etme gereksinimi duyar. Üretimin verimliliği devlet mekanizmasının dünya pazarına müdahale etme yeteneğiyle bağlantılı olduğundan, en az verimli üreticilerin bulunduğu devletler “güçlü” olamaz. Devletin (iç pazarı da içine alan) dünya pazarındaki rolü, devlet içinde bulunan mal sahibi-üreticilerin ekonomik rolleriyle egrisel ilişki içerisinde. Devlet mütevazı güce sahip olduğunda en aktif durumdadır. Güç söylemi (“*l’Etat, c’est moi*”) çok sık olarak gerçeğin yerini alır.

Whig tarih yorumu modern zamanları uzun tarihsel bir zayıf devlet arayışını kapsar görür, bu arayış insanlık özgürlüğünün ilerlemesiyle aynı anlamda görülmüştür. Bu perspektif teorik olarak anarşizmden kaçınır, fakat sadece o kadar. Birçok Marksist tarihçi İngiliz Devrimi’ni bu aynı ışık altında gördüğü kadarıyla, aldatmayı paylaşırlar.²¹⁷ Ben modern devlet tarihini daha çok, dünya-ekonomisindeki bir grup mal sahibi-üreticinin çıkarlarını, işçilere olduğu kadar, diğer mal sahibi-üretici grubuna karşı da koruyacak kadar güçlü yapıları arayışın uzun tarihi olarak görmekteyim.

Askerî güç bu bağlamdaki etkinliğin anahtarıdır. J. H. Plumb Hollanda’nın gücünün 1580–1640 arasındaki dönemde yayılmasını, merkezi bir devlet aygıtı olmaması dolayısıyla bir “mucize” sayan Hollandalı tarihçileri haklı olarak kınar. Çok doğru biçimde şu gözlemlerde bulunur:

Gerçek mucize, devlet ve şehirlerarasındaki şiddetli rekabete ve yerleşik haklar ve imtiyazlar engeline rağmen, Hollandalıların büyük donanma ve ordular kurması ve bunların masraflarını büyük oranda vergilerle karşılamasıydı. Bu da büyük oranda, kendi kaderlerini güçlü ve mantıklı bir şekilde bir sınıf ve ulus olarak gören Calvinist oligarşilerin adanmışlıklarıyla başarıldı.²¹⁸

Bu ancak mutlakiyetçilik bir *pis aller*’den ziyade güçlü devlete giden en uygun yol olarak görülürse bir mucizedir. Kendini bilen ve kendine güvenen bir burjuva sınıfı başka yerde dayatılması için bir kral gerektirecek zorunlu ortak ayarlamalarda *anlaşabilir*. Bunu

217 Ashton, Christopher Hill’i şunun için suçlar: “On yedinci yüzyıl Whigler için olduğu gibi onun için de gerçekte modern liberalizmin ortaya çıktığı destansı büyük bir çağdır.” (1965, 581).

218 Plumb (1965, xxii). J. R. Jones benzer şekilde 1640’tan önce İngiltere’nin “Hollanda’ya göre güçsüzlüğünün önemli olduğunu” savunur (1968, 41).

yaparken de güçlü kralın kapitalist dünya-ekonomisinde “evrensel monarşiyi” yeniden yaratma imkânının aldatıcılığına kapılabileceği bu sonraki oluşumun tehlikelerinin hiçbirini de yaşamaz. Burckhardt XIV. Louis’i ve daha sonra da Napolyon’u kesinlikle bu günahla, V. Charles’ı taklit etmekle, suçlamaktadır.²¹⁹ Bu zayıflıktan kaynaklanan bir budalalıktı.

Üç merkez gücün onyedinci yüzyılın ekonomik zorlukları sonucu nasıl ve neden birbirine karşı döndüklerini ve İngiltere ve Fransa enerjilerini askerî yapılarını güçlendirmeye yönelttiğinde, İngiltere’nin Birleşik Eyaletleri denizde ve Fransa’nın da onu karada nasıl bozguna uğrattığını daha önce tartışmıştık. Hollandalıların iki problemi vardı. Bir avantajı aramaktan ziyade onu *savunuyorlardı*, bu da en azından Naip sınıfının büyük bir bölümü için, askerî hazırlık masraflarının hazırlıksızlıktan kaynaklanacak muhtemel kayıplardan daha korkunç görüldüğü anlamına geliyordu.²²⁰

Bu, zenginlerin güvenlik politikaları karşısındaki sürekli çelişkidir; ve askerî işlerde bazen bir yerde kalmak için bile koşmak gerekir. Yine de bu, askerî birimlerin boyutunda önemli artışların olduğu özel bir dönemdi.²²¹ Bu, büyümüş olan bu orduların tedarikini sağlama problemine neden oldu, zira “orduların sayısal büyümesi üretim araçlarındaki gelişmeyi çok aşmıştı.”²²² Hollanda’nın iradesinin belki de kaybolduğu bir anda, Fransa ve İngiltere’yle rekabet etmek Birleşik Eyaletler için çok daha fazla çaba gerektiriyordu.

Daha önce, Fransa’yı kıtasal (karasal) bir perspektife, İngiliz ve Hollandalıları da deniz perspektifine iten şeyin ne olduğuyla ilgili

219 Bkz. Burckhart (1965, 144–145, 152–153, 180), “Gücünde ve sahip olduğu varlıklardaki artış XIV. Louis için onları *korumanın* birinci ve en önemli yolu.”

220 Wilson Hollanda’nın yüksek vergi oranlarını savunma giderlerine bağlar. Bağımsızlıktan sonraki dönem için şöyle der: “İnsanın kendini korumak için savaşması bir lorda çaresiz bir bağlılık borcu olmaktan daha tatmin edici olmuş olabilir. Bunun daha az bedeli yoktu” (1968, 235). Smit on yedinci yüzyılın son çeyreğindeki artan savaş giderlerinin ülkenin vergi tabanının ya da nüfus temelinin kapasitesini aştığını belirtir. Hollandalılar rekabet edebilmek için “zaten yüksek oranlarda vergilendirilmiş bir ülkede şaşırtıcı miktarlarda harcama yapmak zorundaydı” (1975, 627).

221 Finer “Otuz Yıl Savaşlarından sonra, 1648’de her halükârda şiddetli artışların geldiğini” söyler (1975, 101).

222 Perjés (1970, 3). Glamann, on yedinci yüzyılın sonunda İngiliz Donanması’nın deniz hizmetinde 20.000 adam olduğunu belirtir. “Bu o zamanın Bristol ve Norwich gibi şehirlerin nüfuslarına yakın bir rakamdı” (1977, 200).

olarak yapılan tartışmalardan oldukça ayrı olarak, Fransa'nın salt demografik avantajı, özellikle tüm Avrupa'da orduların mutlak büyüklükleri arttığı için, böyle bir askerî yönelimi teyit etme eğilimindeydi. Bu salt askerî mülâhaza, İngilizlerin ve Hollandalıların Fransızların zararına uzlaşmasının kaçınılmazlığını da açıklar.²²³ 1672 şoku Hollandalıları Fransa'nın baş düşman olduğu algılamasına itti²²⁴ ve III. William'ın 1688'de İngiliz tahtına çıkması nihaî olarak Amsterdam tüccarlarını İngiltere'yle küçük ortaklığa razı etti.²²⁵

Tapié, Fransa'nın görünüşteki askerî gücüne rağmen, zirvesine 1679'da ulaştığından söz eder²²⁶ ve Bourde, XIV. Louis'i kuzeyde bir deniz ekseninden çok güneyde bir kıta eksenine bağlanmakla eleştirerek, XIV. Louis'in bundan kaynaklanan başarısızlığından söz eder.²²⁷ Bu durumda, eğer Fransızların nihaî askerî bozgununu²²⁸ açıklayacaksak, askerî olmayan faktörlere –merkantilizm ve kaprislerine, dönmeliyiz.

Mousnier IV. Henry zamanından XIV. Louis'e kadar Colbertizm'in Fransız politikasının sürekli bir özelliği olduğunu ve temel hedefinin “her şeyden önce politik olduğunu” söyler.²²⁹ Bu muhtemelen ne anlama gelmektedir? Bir devletin güçlendirilmesi Mousnier tarafından muhtemelen kendi içinde bir amaç, bir hükümdarın gerçek anlamda takip edebileceği bir hedef olarak görülür. Tabii ki bir anormallik olarak bunu yapabilir, ancak gerçekte başarılı olacak mıdır? Fransız kralları başaramadı? Gerçekte, hem Restorasyon İngiltere'si ve hem de Colbert Fransa'sı bilinçli ve aktif olarak üretici sı-

223 Carswell 1685 yılı itibariyle İngiliz ve Hollanda askerî güçlerinin “nispeten eşit” olduğunu, her birinin savaş için “özel olarak bir araya getirilmiş bir çabaya” dayandığını, fakat Fransa'nın “büyük profesyonel gücü” olduğunu savunur (1969, 24).

224 Bkz. Carter (1975 a, 12, 33).

225 1683 gibi geç bir tarih itibariyle Amsterdam tüccarlarının direnişi ve 1668'de görüşlerinin değişmesi ile ilgili olarak bkz. Smit (1968, 33). İngilizlerin egemen olduğu bir ortaklığa yol açan İngiliz-Hollanda “düşmanca birlikte yaşamı” ile ilgili olarak bkz. Hobsbawm (1960, 112). XIV. Louis'in İngiltere'nin “baş rakibi” olduğunu anlamasının kısa süre aldığıyla ilgili olarak bkz. Bourde (1960, 54).

226 Tapié (1960, 12).

227 Bourde (1960, 63).

228 Bkz. Hobsbawm: “Geç on yedinci yüzyılın Fransa'sıyla ilgili çarpıcı gerçek Colbertizm değil, onun nispi başarısızlığı; monarşinin reformu değil, bunun çok daha büyük kaynaklara rağmen ekonomik-ve dolayısıyla sonuçta askerî olarak denizdeki rakipleriyle rekabet edememesi ve sonuçta bu rakipler tarafından bozguna uğratılmasıdır” (1960, 111, italikler eklenmiştir).

229 Mousnier (1967, 269).

nıflarını yabancı tüccarlara karşı destekleyerek kendi ticaret filosunu kurmak, devletle mal sahibi-üreticiler arasında toplam milli hasılanın makul bir paylaşımını yapmak için çalıştı. Leon ve Carriere, Colbert zamanında büyük gemilerin sayısının arttığını kaydeder, fakat bunu sadece ona bağlamamızın doğru olmadığını, çünkü bunun gerçekte “savaşların öneminden kaynaklandığını” söyler.²³⁰ Delumeau Colbert zamanında genel ekonomik durumun iyileştiğini belirtir, ancak bunun daha çok Fronde’nin yenilgisinden kaynaklanan “siyasî istikrar” bağlı olduğunu söyler.²³¹ Kısacası, bu yazarlar küçük bir grubun kararlı politikasının ana faktör olmadığını, temeldeki baskılara dönmemiz gerektiğini öne sürmektedir. Bu görüşe katılıyorum; fakat o zaman aynı analizi İngiltere’ye de uygulayabiliriz; orada da savaşlar gemi yapımcılığını teşvik etti ve ayrıca orada da 1660’dan sonra politik şiddet yatıştı.

Wilson, İngiltere ve Fransa arasındaki bir *farka* şu benzetmeyle işaret eder: “İngiliz merkantilizmi ile Colbertizm ve türevleri arasında, bir terzinin elinden çıkan elbiseyle hazır bir elbise arasındaki fark vardı.”²³² Bu benzetmeye kamu maliyesi ve yönetimine uygulanabilmesi açısından bakalım. Onyedinci yüzyılda “savaşın kurumsallaşması”²³³ merkez güçler için genellikle artan ölçekte bir kamu harcaması anlamına geliyordu. Bu, son tahlilde Hollandalılar için çok fazlaydı. Ya İngiltere ve Fransa için? Artan para bir yerden gelmeliydi ve bu bir yer paralı sınıflar olacaktı. Neden basitti. Kapitalizm bir sistem olarak işçinin üretim gücü üzerinde artan bir yük içerdiğinden işçi üzerindeki kamu vergilerindeki herhangi bir artış, gerçekte, paralı sınıflar için ya toprakları üzerinden aynı kirayı alamamaları ya da sonuçta daha yüksek ücretler ödemek zorunda olmaları nedeniyle daha az kazanç anlamına geliyordu.²³⁴

230 Léon ve Carriere (1970, 190).

231 Delumeau (1966, 94).

232 Wilson (1968, 57). İngiliz ticari sistemindeki esnekliğin kalitesinden söz ederken Hinton’un demek istediği bu mudur? Bkz. Wilson (1959, 71-83) ve idari kararların Denizcilik Yasalarını yorumlamadaki rolünün önemiyle ilgili olarak Harper’la (1939 b) karşılaştırınız.

233 İfade Minchinton’a aittir (1974, 111). Bkz. ayrıca Parker (1974 a, 561).

234 Kamu maliyesi ile özel kazanç arasındaki ilişkinin bu gerçekliği etkisini birçok açıdan göstermektedir. Örneğin De Maddalena Fransa’da ve Almanya’nın batısında arazilerin yeni burjuva toprak sahipleri tarafından toplanmasının ihtiyatlı biçimde sürdürüldüğünü “çünkü köylülerin çiftliklerinin toplanmasının onlarla birlikte vergi yükümlülüklerini de üstlenmek anlamına geldiğini” belirtir (1974 a, 293).

Devletin iki problemi vardı: Para kazanmak ve onu iyi harcamak. Parayı iyi harcamak onu dürüstçe değil verimli bir şekilde harcamak anlamına geliyordu. Bunu yaparken de ulusal burjuvazinin dünya pazarında artan kazançlarının bu tür devlet harcamalarının burjuvaziye olan dolaylı maliyetlerini aşma derecesi ölçü olarak kullanılıyordu. İngiliz ve Fransız devletleri için de aynı problem söz konusuydu; Restorasyon İngilteresi ve Colbert Fransası dönemi için de karşılık verme yeteneklerinde çok farklılık olduğu açık değildir.

Zorunlu olan sadece para kazanmak değildi; para hızla temin edilmeliydi, bu da bir yerlerden ödünç alınması anlamına geliyordu. Bu hâlâ Birleşik Eyaletlerin en güçlü yanıydı; “sağlam kamu kredileri... baş yatırımcıların hükümeti yönetmesi gerçeğinde yatıyordu.”²³⁵ Hem İngiltere hem de Fransa bu dönemde borç alma gereksinimiyle baş etmeye çalışıyordu.

Febvre, Colbert’ten “kralı için altın bulmak zorunda olan bir siymacı olarak” söz eder. “O altını aramış ve aramaktan da hiç vazgeçmemişti.”²³⁶ Fakat Colbert devletin zaten, vergi mültezimliği şeklinde, çok fazla borç aldığını düşünüyordu. Toplam geliri arttırmak için gerçekte köylülerin vergilerinin daha büyük bir bölümünü devlete transfer eden vergi mültezimlerinin rolünü azalttı ve aynı anda “üretimle ilgili olmayan” devlet harcamalarını kontrol altında tuttu (bu sadece aynı paralı sınıflara yeniden dağıtılan vergi gelirlerinin miktarını azalttı) ve bunların ticarî amaçlarla kullanılmasını sağladı.²³⁷

Colbert mütevazı biçimde başarılı oldu. Muhtemelen kralın gelirlerini ikiye katladı.²³⁸ XIV. Louis’in devleti muhtemelen belli başlı

Jacquart’ın “on yedinci yüzyılın gerçek kazananının devlet olduğunu” belirtmesinin nedeni budur (1978 b, 406).

235 Parker (1974 a, 572).

236 Febvre (1933, 270).

237 Colbert’in *traitanlara* düşmanlığıyla ilgili olarak bkz. Marsin (1970, 269). Lüthy, bununla birlikte, *fermier* ve *traitantların* zorunlu bir kötülük olduğunu çünkü devletin gelirlerini arttırabildiğini kaydeder (1959, 109). Merkantilist hedefler sadece sanayi alanında değildi. Bkz Le Roy Ladurie: “Devlet kapitalist eğilimli büyük senyör malikâneleri karşısında, başka yerde Colbertçi üreticilere karşı oynadığı aynı yaşlı çapkın rolünü oynadı” (1974 b, 16). Dessert ve Journet (1975), 1663’ten 1687’ye kadar *la Ferme generale*’yi elinde bulunduran *maliyecileri* temsil eden bir “Colbert lobisini” tanımlar; yani sanayi ve ihracat-ithalat yatırımları için topraktan elde edilen vergi gelirlerinin büyük bölümünü kullanıyorlardı. Bu açıdan Colbertçilik kaynakların düşük düzeyli verimsiz *traitantlardan* ve *fermierlerden* yüksek-düzeyleli üreten kişilere geçirilmesini temsil ediyordu.

238 Bkz. Rule (1969, 32) ve Goubert (1970 f, 123).

askerî girişimlerini çok fazla zahmet çekmeden gerçekleştirebilen o dönemdeki tek güçtü.²³⁹ Ne var ki Colbert'in elbisesi belirginliği ve görünürlüğü açısından hazır yapımdı: Daha dolaysız vergilendirme ve bütçeyi dengeleme (yani, daha tam olarak yeniden dağıtma) metotları halkın pek hoşuna gitmedi ve Fransa hâlâ masraflı bir kıtasal askerî genişleme politikası izlerken birbirine geçti, bunlar devam ettirilemedi.

İngiliz giysisi terzi yapıymıydı; daha az görünür vergilendirmeyi içeren ve uzun vadede paralı sınıflar üzerinde hiç de yük teşkil etmeyen uzun vadeli kamu borçlanması mekanizmalarını yarattı. Bu daha az direnişle karşılaştı ve onsekizinci yüzyılda, daha büyük oranda iyi harcanan devlet gelirlerini arttırdı. Kamu borçlanması biçimleri açısından sadece Birleşik Eyaletlerle değil Fransa'yla da karşılaştırıldığında Protektora gibi geç bir dönemde “nispeten geri kalmış”²⁴⁰ olan İngiltere buna rağmen 1689'dan sonraki sözde finansal devrimin temelini Restorasyon döneminde atmıştı. Sir George Downing'in 1665'teki tecrübeleri sadece 1672'ye kadar sürdü; [bunlar hükümete doğrudan borç verecek küçük bireysel yatırımcılara başvurmayı içeriyordu] ancak bunlar finans işlerinin kontrol mekanizması olarak Hazine'nin üstünlüğü için bir öncü teşkil etti ve sonraki tekniklere hazırlık oluşturdu.²⁴¹

Fransızların daha dolaysız yaklaşımları yöntemin çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Etkili yönetim bir defa daha zorunlu olarak mutlakiyetçi yönetim anlamına gelmemektedir. Swart'ın Hollanda yönetiminin etkisiz, daha çok ekonomik ilerlemenin önündeki “köhnemiş, yarı ortaçağlı bir yamalı bohça olduğu” açıklamasına Smit (aynen benim gibi) kesin bir retle cevap verir:²⁴² “Onyedinci yüzyılda Hollanda yönetimini, merkezileşmiş monarşilerle karşılaştırıldığında, etkili kılan unsur merkeziyetçilikten uzaklıktı.” Aslında idarî etkinliğin gerilemesinin bir işareti Hollandalı kasabalıların “aristokratlaşmasıydı”; bu bazı destekçilerinin Hollanda *Cumhuriyeti* için mutlakiyetçi politik teoriler ileri sürmesine neden oldu ve Naiplerin

239 Colbert işini iyi yapmıştı ve Fransızlar yüksek bir fiyat ödemiş olmalarına rağmen bunun nedeni muhtemelen bunu yapmaya güçlerinin yetmesiydi (Goubert, 1970 f, 124).

240 M. P. Ashley (1934, 97).

241 Bkz. Roseveare (1969, 61; 1976).

242 Swart (1975, 45) ve Smit (1975, 63).

denizaşırı ticarete olan ilgilerini kaybettiği şeklinde şikâyetlerin ortaya çıkmasına yol açtı.²⁴³

Fransızların devleti güçlendirmede izledikleri yol ünlüdür: Merkezileşme ve tekbiçimlilik. Aslında bu klasik yol olarak biline gelmiştir. Tabii ki merkezileşme bir önceki çağın başarısı olan, merkezi yönetimin kendiliğinden ortaya çıkmasından ibaret değildi; bu aynı zamanda merkezden çevreye dolaysız otorite hatlarının, müfettiş sisteminin geliştirilmesini *iceriyordu*. Bu yeni *yerel* yönetim biçimi “gerçek mutlakiyetçi devrimdi.”²⁴⁴ Onu bir devrim olarak isimlendiriliriz, fakat Colbert sadece Beş Büyük Çiftlik’te birleşik bir gümrük duvarı koydu. Heckscher “bunun onun hiçbir zaman genel birleşmeyi istemediğini ispatladığını” söyler.²⁴⁵ Ne kadar acımasızca, Meuvret’in daha insafli olduğunu düşünüyorum: “Muhtemelen, Colbert sadece çalışkan ve tedbirli bir yöneticidir, küstah ve orijinal bir yenilikçi değildir. Dönemin ne şartları ne de yaklaşımları köklü değişikliklere izin veriyordu.”²⁴⁶ Colbert’in devleti bürokratikleştirmek için verdiği yukarı yönlü mücadelenin farkına varmak için hem *gens de mer* hem de deniz subaylarının Colbert’in barış zamanında ticaret filolarına hizmet edebilecek gemici ihtiyatlarını oluşturma isteğine direnmesine bakılmalıdır.²⁴⁷ Aynı dönemde yani 1670’ler ve 1680’lerde “İngiliz yönetiminin merkezi, siyasî hayatın şiddetli çatışmalarına rağmen hem güçleniyor hem de daha etkili hale geliyordu,”²⁴⁸ bu olurken çok daha az gürültü kopmuş ve dolayısıyla çok daha az muhalefet ortaya çıkmıştı.

Fransız ve İngilizler benzer güçlü bir devlet arayışında, neden farklı tarzları ortaya çıkardı? İngiliz yolu neden daha verimliydi? Cevabımızı, sınıf yapısındaki *küçük* değişikliklerde bulacağız. İşe İngiltere ve Fransa’da aynı olan şeyle başlamalıyız. Her iki ülke de zamanın

243 Bkz. Roorda (1964, 126-127). Hollanda Cumhuriyeti’ndeki mutlakiyetçi teoriler için bkz. Kossmann (1976, 13-17) ve Bouwsma (1970, 9).

244 E. Barker (1966, 7).

245 Heckscher (1935, I, 104).

246 Meuvret (1971 a, 29) Bunun yanında, bunu birleşik gümrük bölgesi Beş Büyük Çiftlik’inkinden sadece biraz daha büyük olan Britanya ile uygun olmayan biçimde karşılaştırmak gariptir. Crouzet’in dediği gibi, “Britanya’nın birleşmesi abartılmamalıdır” (1972, 78).

247 Bkz. Asher (1960, 48). Colbert’in baskı sisteminden çok daha adaletli olan denizcilik şartı sisteminin neden başarısız olduğuyla ilgili açıklaması mutlak monarşinin yeterince güçlü olmadığı şeklindedir (Bkz. s. 91-95).

248 Plumb (1967, 13).

Avrupa dünya-ekonomisi içerisindeki gelişen tarımsal ve endüstriyel üretim merkezleriydi. Her iki ülkede de feodal aristokrasiler kendilerini büyük oranda kapitalist çiftçilere döndürmüşlerdi ve tarımsal olmayan etkinliklerde önemli bir rol oynuyorlardı. Her iki ülkede aristokrat olmayanlar da tarım, ticaret, endüstri alanında kapitalist girişimciler olarak önemli roller oynadılar ve aristokrat olmayan burjuvazinin ekonomik başarısı er ya da geç daha yüksek bir statüye erişmekle ödüllendirildi. Fransa’da soylularla halk arasında çizilen çizgi İngiltere’dekinden daha aşağıda olduğundan, Fransa’da soylu olacak orta-yüksek statüdeki kişiler (*noblesse de robe*), İngiltere’de halk tabakasındandı (*gentry*); fakat gerçekte her ikisinin de sosyal statüsü ve sosyal rolleri benzerdi. Fransız devleti tarihsel olarak (büyüklüğü ve neticede ortaya çıkan merkezkaç ekonomik güçler nedeniyle) İngiliz devletinden *daha zayıf* olduğu için *noblesse de robe* ulusal memurlar olarak siyasî yapının içine alındı; İngiltere’de ise yüksek sınıf daha sık olarak yerel memurlar sıfatıyla siyasî yapıya dâhil edildi; fakat her iki durumda da yeni rolleri, sınırlı da olsa, yönetime gerçek siyasî katılımlarını temsil eder.

Bunun yanında, her iki ülke yüksek sınıf içerisinde köklü bir siyasî çatışma alanıydı, bu çatışma onaltıncı yüzyıldan onsekizinci ve belki de ondokuzuncu yüzyıla kadar sürdü. Çatışma, feodal zamanların varlığını sürdüren hukuki yapıları bağlamında, yüksek statüye sahip olanlarla şu ya da bu şekilde başarılı kapitalistler arasındaydı. Çatışmanın kilit noktası, herhangi bir zamanda her grubun üyelerinin çoğunluğunun hem geleneksel statü hem de ekonomide yüksek başarı göstermesi ve dolayısıyla kendilerini, doğrudan çıkarlarını gözeterek ya aristokrat ya da kapitalist olarak düşünmeyi tercih edebilmeleriydi. Buna, pazar başarısını “aristokratlaşma” aracılığıyla sosyal statüye dönüştürme şeklindeki sürekli tarihsel süreci de eklersek, birçok karmaşıklığın ortaya çıkması kaçınılmazdı. Bununla birlikte, devrin insanların bu karmaşıklıkları idare ettiği ve çatışmaların gerçekliklerini, geri dönüp bunlara bakan sonraki dönemin bilginlerinden iyi anladığı söylenmelidir.²⁴⁹

249 Örneğin, James Harrington *Commonwealth of Oceana*’da (1956) şöyle söyler: “Soyluluk ve ayrıca *Yüksek Sınıf* kavramlarından Fransızların *Noblesse* sözcüğünden anladığını anlıyorum” (Wilson tarafından zikredilmiş, 1965, 109). Sonradan gelen hiçbir bilim adamının bunu kabul etmediğini söylemek doğru olmaz. Örneğin Habakkuk İngiliz aristokrasisi ve yüksek sınıfının “homojen olmasa da tek sınıf olduğunu” söyler (1967, 2). Bkz. ayrıca C.E. Labrousse’in soyluların yıllık ya da köylü

Bütün bunlarda, yine tekrar ediyorum, 1500 ve 1800 arasındaki tüm dönemde İngiltere ve Fransa arasında hiçbir önemli farklılık yoktu. R.H. Tawney “Burjuva devrimi mi?” çıkışıyla tanınır.” Tabii ki bu bir burjuva devrimiydi. Sorun burjuvazinin her iki tarafta olmasıydı.”²⁵⁰ Fakat bu 1640 devrimi kadar 1688–1689 Şanlı Devrim’i için de geçerliydi; ve bu Fronde ve hatta 1789’daki Fransız devrimi için de geçerliydi. Bu onların devrimci niteliğini ortadan kaldırmaz. Bu, özellikle bu tarih döneminde burjuvazi ve aristokrasinin köklü olarak farklı iki grup olduğu şeklindeki tarihsel olmayan görüşü yok etmemiz gerektiği anlamına gelir. Bunlar birbiriyle güçlü biçimde çakışan iki sosyal gruptu; ve egemen katmanlarını sosyal statü mü yoksa sosyal sınıf bağlamında mı tanımladıklarına göre oldukça farklı şekiller alıyordu. Hangi tanımın kullanıldığı çok fark ediyordu. Sosyal ve siyasî çatışmalar gerçektir, fakat bunlar yönetici katmanının *içindeydi*.²⁵¹

İngiltere ve Fransa arasındaki benzerlikleri vurguladıktan sonra iki ülkenin ondokuzuncu yüzyıldaki farklı yollarını anlamak için analiz edilmesi gereken nüansların varlığına dikkat çekmeliyiz. Çünkü İngiltere’yi 1763’ten sonra ekonomik verimlilik ve hâkimiyet anlamındaki rekabetle öne çıkaran şey önceki dönemin bu *küçük* nüanslarıydı.

Theodore Rabb, siyasî istikrar kavramı çevresinde dönen bir kitapta erken modern Avrupa’nın 1500’den sonra temelde siyasî olarak istikrarsız olduğu; kral ve soylular arasında “dengenin”, onyedinci yüzyıl ortasına kadar merkezi yönetim ve bölge varlığı arasında “kararsızlığın” olduğu, “problemlerin bir asırdır toplumu kutuplaştırmayı bıraktığı” bir tablo çizer. Rabb, yüzyılın ortasını izleyen “artçı sarsıntılar” olmasına rağmen hiç kimsenin “temelde siyasî örgütlenmeyi sorgulamadığını... bunun önemli bir değişiklik olduğunu” söyler.²⁵² Bu siyasî gerçekliğin makul bir tanımı mıydı? Eger öyleyse Fransa ve İngiltere arasındaki mücadele açısından neyi ima ediyordu? Rabb’ın

olmayan dünyasını, sahipleri ve zengin (*bonne*) burjuvaziyi içeren “bu üç tabakayı” mülk sahibi sınıf (*la classe peropriétaire*) terimine katar. “Onların varlığı hiçbir şekilde inkâr edilemez. Buradaki sınıf tabakayla zıt değildir” (1970, 474).

250 C.Hill tarafından anılmıştır (1975 a, 281).

251 “İngiliz toprak sahibi topluluk arasındaki gerçek ayırım eski ve yeni toprak sahibi aileler arasında değil, ortamı alt üst olmuş ve sıkıntılarını ihmal edilmiş bulan katı biçimde sınırlandırılmış malikâne ve çıkar sahipleriyle, sadece ekonomik büyüme ve toplumsal alışkanlıkta avantaj bulan daha girişimci veya şanslı kesim arasındaydı” (Mingay, 1967, 107)

252 Rabb (1975, 71).

tarihlerinin uzun vadeli trendlerle kabaca ilişkili olduğunu hemen fark ediyoruz. İlk bakışta klasik Weber korelasyonu gibi gözükmemektedir: Büyüme ve siyasî istikrarsızlık, durgunluk ve siyasî istikrar.

Rabb'ın hatalı olduğunu düşünmüyorum, tabii ki ne tür bir istikrardan söz ettiğimizi ve zamanlamamızın ne olduğunu kesin biçimde ortaya koymak şartıyla. Bana göre olup biten, onaltıncı yüzyılın ekonomik büyümesinin, egemen statü-grubuyla ilişkisi belirsiz bir sosyal sınıf olarak, burjuvazinin açık biçimde ortaya çıkmasına izin vermesiydi. Bu, büyüme oranı yüksek kaldığı sürece netleştirme ihtiyacı duyulmayan bir durumdu. Büyümenin ekonomik sınırları belirlendiği zaman devlet aygıtını kimin kontrol etme hakkına sahip olduğunu belirleme mücadelesi şiddetlendi. Bununla birlikte, siyasî kavganın kontrolden çıkmaması ve (hem kentsel hem kırsal) alt katmanların kendilerini sadece sesli biçimde değil bağımsızca ve doğrudan ifade etmeye başlamaları için iki grup arasında ekonomik güçlüklerin zorladığı bir *de facto* uzlaşma ortaya çıktı. Böylece bunu Rabb'ın öne sürdüğü gibi egemen katmanın iç çatışmalarının örtüldüğü ya da kurumsal olarak kısıtlandığı nispi bir istikrar dönemi izledi.

Burada onyedinci yüzyılın ortasında İngiltere ve Fransa'daki siyasî çatışmaların karmaşık öyküsünü analiz etmeye niyetim yok; fakat meseleler bittiğinde nerede durduklarını hızlı biçimde tanımlayalım. Monarşi, tabii ki İngiltere'de daha dramatik biçimde olmak üzere, her iki ülkede de tehdit edildi. Sonunda Fransa'da Fronde bastırıldı, İngiltere'de monarşi kendini toparladı. Hiç şüphesiz, İngiltere'de açılan, Fransa'da ise kaldırılan Parlamento'nun rolünde önemli bir anayasal farklılık vardı.

İngiltere'de “kralın idarî mutlakiyetinin” yerini “Parlamento'nun yasamadaki mutlak gücü” aldı.²⁵³ Fakat sosyal uzlaşının içeriği neydi? İngiliz Devrimi'nin patlak vermesiyle ilgili olarak oldukça farklı özet ifadeleri bulabiliriz. Bunlardan ikisi yeterli olacaktır. Stone şöyle der: “1660'daki devrimin sonundaki İngiltere 1640'da

253 E. Barker (1966, 31). Bunun devamı 1688'deydi. Parlamento'nun monarklara karşı kazanmış görüldüğü zafer gerçekte, on sekizinci yüzyılda, “yürütme organının gelişmesi anlamına geliyordu Stuartlar sık sık denediği halde hiçbir zaman yasama organını yönetim altına almayı başaramadı” (Plumb, 1967, 65).

devrimin başlangıcındaki İngiltere'den zor ayırt edilebiliyordu.”²⁵⁴ Hill ise “1660'da eski devletin değil sadece rütbelerinin yeniden tesis edildiğini” söyler.²⁵⁵

Her iki özetin de doğru notaya vurmadığını söyleyebilir miyim? 1660 ve 1640 arasında gerçek bir farklılık vardı, fakat bütün iddiaların aksine önemli olanın *siyasî* değil *sosyal* farklılık olduğuna inanıyorum. Açık sosyal savaş sona erdi. Bir sosyal sınıf olarak burjuvazi *droit de cité*'sini (kent hakları) kazandı, fakat bu sınıf içindeki liderlik gerçekte eski ailelerin elindeydi. Sosyal uzlaşmanın temeli sabık Cavalier ve Roundhead'lere aynı şekilde hizmet eden bir ekonomik milliyetçilik politikasının oluşturulmasıydı: “Bu istekle ilgili olarak hiçbir şey, prenslerin ve tüccarların karşılıklı olarak avantajlı olması umulan gizli anlaşmalar içerisinde yan yana oturduğu hükümet komiteleri ve Restorasyon'un ticaret şirketleri kurullarından daha tipik değildir.”²⁵⁶ Bu çözümün bir uzlaş olduğunu hiçbir şey, müsadere edilen toprakların geri verilmesi sorununun gizlendiği puslu karmaşalıklardan daha iyi ispat edemez. Bu, II. Charles'ın Parlamento'ya, Parlamento'nun bir komiteye havale ettiği güç bir meseleydi ve bu mesele sonunda özel düzenlemelerle büyük oranda halledildi.²⁵⁷

Lawrence Stone, sanayi öncesi İngiltere'nin alışılmadık ölçüde hareketli bir toplum olmakla ün kazanmasının, 1540–1640 dönemi dışında, bir yanılsama olduğunu söyler.²⁵⁸ 1660 anlaşması onaltıncı yüzyılın kargaşa içindeki hareketliliklerini durduracak, *istikrara* kavuşturacak, sorunları şöyle ya da böyle olduğu yerde donduracak

254 Stone (1972, 49). Benzer şekilde Zagorin de “hiçbir büyük sosyal değişikliğin gerçekleşmediğini” söyler (1959, 65).

255 C.Hill (1969, 135). Kimsenin inkar edemeyeceği, siyasi yapılardaki değişikliklerin yanı sıra feodal tasarruf haklarının kaldırılması ve hükümetin çitlemeyi kontrol etme çabalarının sona erdirilmesine işaret eder ve şöyle der: “Ticarette koloni ve dış politikada İngiltere'deki Ortaçağların sonu 1650-1651'de, cumhuriyetçi hükümet dikkatini dışarıya yöneltme fırsatını bulduğu zaman geldi” (s. 155). Hill'e göre, Ortaçağlar bir fıskiye gibidir; farklı musluklarda farklı anlarda kapatılır gözükmetedir: “Ortaçağlar, sanayi ve iç ticarette...1641'de, merkezi hükümet tekelleri tahsis etme ve fakirlere yardım idaresinin kontrolünü kaybettiği zaman sona erdi” (s.169). “Finans alanında ise İngiltere'deki Ortaçağ 1643'de, iki yeni modern vergi –tüketim ve arazi vergisi- çıkarıldığı zaman sona erdi” (s. 180).

256 Wilson (1957 a, 153).

257 Bkz. Thirsk (1954).

258 Stone (1966, 51).

bir anlaşma değil midir?²⁵⁹ 1660'da İngiltere'deki büyük sosyal değişimin egemen sınıf arasında artık hiçbir iç sosyal değişiklik olmayacağı, İngiliz devletinin (kral ya da Parlamento her neyse çok fazla önemli değildi) dünya-ekonomisinin geri kalanına karşı ekonomik gelişmeyi desteklemeye odaklanacağına dair bir anlaşma değil miydi?²⁶⁰ 1688-1689'un Şanlı Devrim'i de bunu onaylamıyor muydu?²⁶¹ 1680'lerde bazı gruplar küçük nedenlerle, Restorasyon'un çözümlendiği sorunları yeniden başlatma tehdidinde bulunmamış mıydı? Bu gruplar bastırıldı.

Marksist Whigler İngiliz Devrimi'ne feodalizme karşı büyük bir zafer anı olarak bakıyorsa, Şanlı Devrim her zaman liberal Whigler'in tercih ettiği andı. Trevelyan'ın dediği gibi, ²⁶² "Devrim anlaşmasının temel vurgusu hem din hem de siyaset alanında bireysel özgürlüklerin yasalarla güvence altına alınmasıydı. Tarihteki bütün devrimlerin en muhafazakarı aynı zamanda en liberaliydi." Trevelyan devrimin aristokratik olduğu iddiasıyla sıkışmış mıydı? Trevelyan buna hayır cevabı verir: "Devrim tüm ulus, bütün sınıfların içinde olduğu bir bütün tarafından etkilendi;" o göz önüne alınması gereken ek bir faktörden bir şey değildir:

Hâlâ büyük oranda tarımsal olan, ekonomik ve sosyal yapının toprakbeylerini kırsalın doğal ve kabul edilmiş liderleri haline getirdiği bir toplumda, Tories Danby ve Seymour, Whigs Devonshire ve Shrewsbury gibi soylular ve toprakbeyleri, yönetime karşı direniş düzenlendiğinde liderliği ele aldı.

Bütün sınıfların birliği söyleminin arkasında "kırsalın doğal ve kabul edilmiş liderleri" gerçekliği yatmaktadır. "Keyfi" bir kral saheden sonsuza kadar silinmiştir; fakat bu Pinkham'ın dediği gibi temelde şu anlama geliyordu:

259 1660'dan sonra "karşı devrim işaretlerini taşıyan sosyal hareketliliğe karşı engeller konuluyordu" (Thirsk, 1976, xx).

260 Supple şunları söyler, "Britanya diğer Avrupa ülkelerinden üstündü, bunun nedeni pazar çevresinin temel özellikleri büyük oranda devlet etkinliğinin bir işlevi olmasıydı." Bununla birlikte, bu devlet etkinliğinin dolaylı olduğunu da ekler. Supple'a göre listenin başındakiler on yedinci yüzyılın iç savaşıdan sonra siyasi istikrar ve toplumsal uyumdu (1973, 314-316).

261 "[1668] Devrim[i] arazi sahibi sınıfın mutlak dayanışmasını gösteriyordu" (Hill, 1961 a, 276).

262 Trevelyan (1963, 45).

Kralın o ana kadar istediği herhangi bir grubun, hatta bazen –sözüm ona– halk tabakasının çıkarları için de kullandığı krallık yetkileri, artık Parlamentoyu kontrol edebilen toprak sahibi aristokrasinin eline geçmişti.²⁶³

Toprak sahibi aristokrasinin bu başarısı gerçekte kapitalist sınıfların başarısıydı. Siyasî anlaşma ondokuzuncu yüzyılın ortasına kadar sürecek ve İngiltere’nin çıkarlarına iyi hizmet edecekti, çünkü aristokrat ve toprakbeylerine Avrupa dünya-ekonomisinin zenginliklerinden yararlanma yarışında Fransız rakiplerini saf dışı bırakmak için tüccarlar ve finans sahipleriyle birleşmesini sağlayacaktı.

Hikâye Fransa’da ne şekilde farklıydı? Bir kere daha Fransa’nın kendine özgü coğrafyasına geri dönüyoruz. İngiltere’nin periferi bölgeleri ve *a fortiori* Büyük Britanya’sı vardı. Bir merkez devletle bulunan bu periferi bölgeleri iki trendden korkuyordu. Onları siyasi olarak tehdit eden bu İngiliz devletinin zamanla güçlenmesi ve yine onları ekonomik olarak tehdit eden kapitalist güçlerin başarısı. Büyük Britanya’da bu iki tehdit beraber bulunuyordu, periferi bölgelerinin İngiliz Devrimi’ne düşman olması²⁶⁴ ya da “devrim yıllarının” İngiltere’nin birleşmesini tamamlaması” sürpriz değildir.²⁶⁵ Fransa’daki durum, daha önce tartıştığımız gibi, oldukça farklıydı.²⁶⁶ Orada, merkezileşme ve kapitalist girişim güçleri İngiltere’de olduğu kadar coğrafi olarak düzenli değildi ve merkez güçler kendilerini, her zaman düzenli olmamakla birlikte, ekonomik olarak periferi ve ekonomik olarak merkez fakat siyasi olarak periferi olan bölgelerden gelen direnişle karşı karşıya buldu. Bu egemen sınıf içerisindeki çatışmayı (Din Savaşları’ndan Fronde’a kadar) uzattı ve siyasi olarak çok daha belirsiz bir duruma soktu.

263 Pinkham (1963, 85). Bkz. ayrıca J. R.Jones: “Bununla birlikte James’in kentli orta sınıfları toprak sahibi sınıf yerine koyma çabası, Devrimi bir burjuva devrimi olarak tanımlamadan önce tarihçileri duraklatmalıdır. Açıkça konuşmak gerekirse durum bunun tam tersiydi” (1977, 15).

264 Bkz. Trevor-Roper: “İrlanda ve İskoçya’da Kral, babasının desteğinin dayandığı eski kralcı sınıflara, seküler ve hoşgörülü ‘resmî’ aristokrasiye ve yüksek sınıfa başvurarak işe başlamıştı... Fakat bu kesimler yetersiz kalınca her iki ülkede de Kelt topluluğuna geri yöneldi. İngiliz çiftlik sahiplerine karşı ‘Eski İrlandalıların’ ve yerleşik Ovalara karşı İskoç dağlarının lideri haline geldi” (1967, 710). Dağlılarla olan bağ daha sonra Jacobitizm şeklinde sürecekti.

265 C. Hill (1969. 137).

266 Bkz .Wallerstein (1974, 293-297).

Restorasyon çatışmalarının durulmasını içeriyordu, çünkü iki grup arasında bir uzlaşma ortaya çıkıyordu; öte yandan bu dönemin Fransa'daki karşılığı olan XIV.Louis'in Colbert çağı bir tür dayatılmış anlaşma içeriyordu. Anlaşma, monarşinin hâlâ büyük oynayan veya tehlikeli oyunla oynamaya İngiltere'deki muadillerinden daha hazır ve daha yetenekli güçleri sınırlama gayretine dayanıyordu. Ülkenin siyasi yapısı bunu yansıtıyordu. Batı, güney ve kuzeybatı sınırları hukuksal (ve ekonomik) olarak "merkezin" dışındaydı. Bu bölgeler diğerleriyle birlikte gümrük birliği içinde olmanın avantajlarından yoksun olmakla kalmıyor, aynı zamanda daha da ağır vergiler altında eziliyordu.²⁶⁷ Aristokrat olmayan burjuvazi bireysel anlamda yüksek statüye ulaşabiliyordu,²⁶⁸ ancak kolektif anlamda bu geçerli değildi; bu da onları sürekli biçimde huzursuz kılıyor ve potansiyel olarak sorunlu hale getiriyordu.²⁶⁹

Çelişkiler Protestanlar konusunda ortaya çıkmaktadır. Nantes Fermanı muhtemelen egemen sınıfın iç bölünmelerini çözümlemeye yönelik bir adımdı. Bu neden 1685'de ilan edildi? Literatürde buna verilecek iyi bir yanıt yoktur. Protestanlar özellikle kral karşıtı değildiler.²⁷⁰ Kral neden Protestan karşıtı olsun? Lüthy bunu "Devlet kültürüne adanmış" bir Fransa'nın önceki iç savaşlarda küçük düşmesine bir tepkisi olarak görür.²⁷¹ Robert ise bunu Nijmegen Barış'ından sonra gelen ve şansını bekleyen bir kralın eylemi olarak görür: "Dış politikadaki başarı...kralı artık her şeyi deneyebileceğine

267 Bkz. Pillarget (1975, 879). Tabii ki bu bölgeler ekonomik olarak da kaybediyordu. Bunun Bask topraklarını nasıl etkilediğiyle ilgi olarak bkz. Goyhenetche (1975, 5-32).

268 Bu XIV. Louis'in bürokratik personeline yönelik politikalarıyla ilgili bir dizi araştırmadan açıkça görülmektedir. İster Devlet Vekillikleri, ister askeri subaylar, isterse adli makamlardan söz edelim zengin ve yetenekli kişiler aktif biçimde kadrolara alınıyor ve kişisel statülerinde yükselmeye ödüllendiriliyordu. Bkz. Bluche (1959, 18-22), Corvisier (1959, 45-46) ve Goubert (1959, 73).

269 "Bununla birlikte, burjuvazi tatmin olmadı... Peşinden koştukları iktidara aynı anda hem sahiptiler hem de değildiler. Eğer, Colbert'den beri, bakanlardan büyük bir kısmı şu ya da bu şekilde uzak burjuva kökenli ise hükümet meclislerine oturdukları andan itibaren burjuva kökenlerini reddedip kendilerini soylulara bağlıyorlardı" (Léon, 1970 d, 643).

270 Bkz. Adams'deki (1974) tartışma. Durum çoğunlukla bu şekildedeydi, öyle ki bazı modern Protestanlar İlg'a'nın Fransız Protestanlığı'nı kralcılığından ve uzlaşmacılığından kurtararak onu "asıl özelliklerine" geri dönmeye zorladığını savunur (Leonard, 1940, 11).

271 Lüthy (1959, 12).

ikna etmişti.”²⁷² Le Roy Ladurie ise fermanı Kilise’yi kralın yanına çekmenin bir yolu olarak görür. “Hakça bir alışveriş (*domnant dominant*). League ve Fronde zamanında çatışmaya hazır bekleyen rahipler, bundan sonra, Jansenistlerin tepkilerine rağmen kurulu düzenin direkleri oldu.”²⁷³ Yine de bu açıklamaların hiçbiri yeterli değildir. Bu belki de satrançtaki anlamsız bir taş kaybı, taşları azaltmanın durumu düzeltereği umudu gibi bir şeydi. Satrançta bir hamle açıkça avantaj getirmiyorsa oyunun pata girmesi kaçınılmazdır. Kral devleti güçlendirmek istiyordu. Bunu yapmak İngiltere’dekinden daha zordu. Nantes Fermanı’nın ilânı meselelerin çözümüne katkıda bulunmasa da onları kötüleştirmiş de değildi.

İngiltere ve Fransa’da onyedinci yüzyıl ortasındaki istikrarla ilgili olarak yaptığımız genel açıklama için önemli bir kanıtımız daha vardır. İngiltere’de Fransa’dakinden daha etkili olan, yine de her iki ülkede de gerçekleşen istikrar, egemen sınıf *içerisindeki* uzlaşmanın bir sonucuydu. Eğer bu böyleyse, o zaman alt sınıfın tavırlarında da bir değişiklik görmemiz gerekir, çünkü yönetici sınıflar içindeki ayrılık onlara serbestlik verirken, uzlaşma siyasî sınırlarını daraltacaktı. Bu ikinci sonuçla ilgili bazı kanıtlarımız vardır. Köylü ayaklanmalarının sıklığında bir azalma söz konusuydu, ve aynı zamanda daha mütevazı ayaklanmalar oluyordu.²⁷⁴ Bu bir ekonomik zorluklar zamanı olduğu için, açıklamanın ayaklanma sebebi olmamasından çok ayaklanmanın siyasî zorluğunda yatması muhtemel gözükmektedir.

Önceki dönemlerde köylüler kendilerini ayaklanmada egemen sınıfın bir fraksiyonuna bağlayabiliyordu. Onyedinci yüzyılın sonlarında bu artık mümkün olmamaya başladı.²⁷⁵ Büyük uzlaşmaların sonuçları köylüler ve kentli işçiler için ne kadar acıydı! İngiliz Devrimi’ne bakan bir Chartist 1837’de şöyle diyordu: “ Bu milyonlar için

272 Robert (1967, 47).

273 Le Roy Ladurie (1971, 28), açıkça İngiltere ve Fransa’yı karşılaştırır: “Yeni türden İngiliz monarşisi [1688’de] önceki muhalefetle barış yaptı; bu aynen XIV. Louis’in önceden *Ligue* ve *Fronde*’yi destekleyen rahipler sınıfıyla barış yapmasına benziyordu” (1975 c, 36).

274 Bkz. Jacquert (1975, 344-345; 1978 c, 492). Le Roy Ladurie (1974 c, 8-9), ve C.S.L. Davies (1973, 125-127).

275 Provence’deki ileri gelenlerin 1661’den sonraki “uysallığı” için bkz. (1975, 863-866). Bkz. ayrıca Busquet ve diğerleri: “[Bu uysallık] kraliyet yönetiminin kendisini adadığı birlik içinde sağladığı başarının belki de en güzel kanıtıdır” (1972, 79).

hiçbir şey yapmadı.”²⁷⁶ Hiç şüphesiz, özellikle kasabalarda bastırılması güç kargaşa vardı;²⁷⁷ fakat burjuvazi arasında uzlaşma sağlandığında kargaşanın önüne geçmeye yöneldiler. İşte bu sırada *işçi sınıfı ve tehlikeli sınıf* kavramları ilişkilendirilmeye başladı ve “yönetici sınıfların kafasında” “fakirlik ve suç arasında” bir özdeşlik gelişti.²⁷⁸

Eger istenirse, ticaretin mutlakiyetçilikle uzlaşmadığı, çünkü tüccarların “Roi Soloil”in söndürebileceğiyle ilgili eski sözler tekrarlanabilir.²⁷⁹ Fakat Schumpeter’in ilavesi konunun özüne daha çok değinmektedir: “[Feodal] prangalar burjuvaziye darbe vurmakla kalmadı, ona sığınak da sağladı.”²⁸⁰ Bu hem İngiltere hem de Fransa için geçerliydi;²⁸¹ fakat daha önce sözünü ettiğimiz çeşitli nedenlerle politika İngiltere’de biraz daha başarılıydı.

276 C. Hill (1975 b, 204)’te anılmıştır. Hill de aynı görüştedir: “Bütün bunlardan sonra halk Devrim’den ne elde etti? Tüketim, bedava yatacak yer, yağma, zorunlu askerlik; sabit olmayan kullanım hakları, ünvanların kaldırılması, endüstri kollarındaki zanaatkarların işverenlerine karşı korunması.” J.R. Jones’un dediği gibi, sıradan insanlar, devrim için çarpışan milisler “ondan fayda göremediler” (1972, 16). Bu 1688-1689 yıllarında İngiltere’deki küçük taşra yüksek sınıfı için de geçerliydi- ve aynı şeyi Hollanda Ayaklanması’ndan sonra Kalvinist milisler, deniz-dilencileri, kentli fakirler ve küçük burjuvazi için de söyleyebiliriz.

277 Bkz. Leon (1970 e, 684).

278 Léon (1970 e, 686).

279 Grassby (1960, 38). Fransız aristokrasisi, Supple’in işaret ettiği gibi, “uyumsuz olmak bir yana on yedinci ve on sekizinci yüzyıl ortak girişimlerine sermaye ve itibar katkısı yapmaya zorlanıyordu” (1977, 450).

280 Schumpeter (1943, 135).

281 Hem İngiltere’den hem de Fransa’dan örnekler veren Supple şöyle der: “Aristokratik teşebbüs hiçbir yerde madencilik ve ağır sanayide olduğundan daha aktif değildi” (1977, 499). Aristokrasinin Fransız imalat sanayindeki rolü için bkz. ayrıca Deyon (1978 d, 277).

The Towne of Puerto del Principe taken & sacked
Part 2 Page 80.

5. Resim: “Morgan’s Invasion of Puerte del Principe” John Esquemelin tarafından yapıldı. Resim, 1678’de *De Americaensche Zee-rovers*’da yayınlandı ve 1684’te *Burcaniers of America*’da yeniden basıldı. Esquemelin’in Fransız, Felemenk ya da Hollandalı olduğu belli değildir. Esquemelin, korsanlar için altı yıl berber ve cerrah olarak çalıştı. Onun kitabı korsanlarla ilgili temel bilgi kaynağı olarak kaldı ve kitabın betimlemeleri zamanın Politika Belgeleri tarafından da teyit edilir.

4

— ❖ ❖ ❖ —

YAVAŞ BİR GELİŞME ÇAĞINDA PERİFERİLER

Dünya-ekonomisinin büyüme dönemlerini özetlemek nispeten daha kolaydır. Üretim her alanda ve çoğu yerde artmaktadır. Nüfus artmaktadır. Refah döneme damgasını vurmuştur. Reel ücretlerin çok sayıda insan için düşüyor olması nominal fiyatların sürekli artışında daha az görülmektedir. Büyük bir sosyal heyecan söz konusudur, fakat bu iyimserliğin ve hatta cesaretin beslediği bir heyecandır. Bireysel hareketlilik dönemin düzeni gibi görünmektedir. İlerleme Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmektedir.

Gerileme dönemleri çok daha karmaşıktır. Evvela çok daha görünür biçimde inişli çıkışlıdır. Geri çekilme, durgunluk, düşüş ve kötü zamanlar vardır; fakat bu herkes için kötü değildir. Toplam üretim, yani bir bütün olarak alındığında dünya üretimi, toplam değer hesabı ya da kişi başına düşen miktarda sabit kalabilir; fakat bu üretim hacminin bazı alanlarında veya verimlilik oranında ya da her ikisinde diğer alanlardaki düşüşle dengelenen bir yükselişin neticesi olabilir. İstihdam edilenlerin reel ücretleri yükselebilir, işsizlerin yüzdesi de artabilir.

Dünya-ekonomisinin periferi bölgesinde özellikle karanlık bir tablo beklenebilir. Bunlar politik olarak en zayıf bölgelerdir. Bunun yanında merkez ve yarı-periferi bölgelerindeki yönetici gruplarının üretim ve istihdam düzeylerini periferi bölgelerinin zararına sürdürmeye çalışacakları da beklenebilir. Bununla birlikte periferi dünya ekonomisinin dışına tamamıyla çıkmaz, bunun birçok nedeni vardır. Birincisi, kapitalist kadroları dünya-ekonomisi içerisinde kalmak isterler; orada kalmak için mücadele ederler. İkincisi, merkezdeki kadrolar dünya-ekonomisinin sonunda bir bütün olarak döngüsel anlamda yukarı dönüşünü göz önüne almak zorundadırlar, zira periferilerin topraklarının ve nüfusunun temsil ettiği fiziksel alanlara ve enerjilere ihtiyaç duyacaklardır. Üçüncüsü, merkez ülkeler aşağı

dönüş zamanlarında bile —kısmen başka yerlerden karşılayamayacakları ekolojik nedenlerle, kısmen de işgücü giderlerinin merkezdekinden daha düşük olması nedeniyle— periferinin belli ürünlerine ihtiyaç duymayı sürdürecektir.

Burada en çok altı çizilmesi gereken nokta aşağı dönüşün bir duraklama değil, faaliyetlerin yavaşlaması olduğudur. Ekonomik anlamda, kâr arayışı sırasında, deyim yerindeyse, kapitalist koyunları keçilerden ayıran bir engeller dizisidir. Güçlüler yaşamlarını sürdürmekle kalmaz, çoğu zaman gelişip büyürler de. Dolayısıyla, aşağı yönlü bir trend periferiler için hem içeri dönme hem de evrilme anlamına gelebilir. Ayrıca ekonomik etkinliklerin parasallaşmasındaki görünüşteki düşüş ve yeni girişimlerin artması; hem bazı şeylerin terk edilmesi ve yeniden yapılanma; hem de dünya-ekonomisindeki özel rollerinin azalması ve aynı zamanda da derinleşmesi bu trendin sonuçları arasında sayılabilir. Bu açık paradoksu değerlendirmek için işe baştan başlamalıyız. Dünya-ekonomisinde trendlerin seküler olarak terse dönmesine ne neden olur? Kapitalist bir sistem pazar mekanizmasını içerir. Pazar serbest değildir —bundan çok uzaktır— çünkü pazar siyasî düzenlemelerden, kültürel yavaşlıktan ve tercihlerden etkilenmektedir. Ancak, herhangi bir pazar tepkisi ne olursa olsun ortaya çıkmıyorsa bir kapitalist sistemden söz etmek zordur.

Bildiğimiz gibi pazar, arz ve talepteki değişikliklere tepki verir. Tabii ki bunlar pazar yerinde tahmin edilemez biçimde karşılaşan bazı gizemli güçler değildir. Arz ve talep karşılıklı olarak ve kurumsal anlamda belirlenir; eğer çok uzun süre büyük bir fark olursa pazar onu dikkate almak zorundadır. Bir büyüme çağı, zaman içerisinde, talepten çok arz yaratma eğilimindedir. Zira arz bireysel girişimci tarafından belirlenir, bir büyüme çağında da artan üretim onun için iyi kâr olanakları sunmaktadır. Talep ise (gelir dağılımını düzenleyen siyasî mekanizma üzerinden) kolektif olarak belirlenir. Dünya gelir dağılımı düşünüldüğünde er ya da geç sürekli artan üretim için dünya çapındaki talebin yetersiz kaldığı bir an gelecektir. Burada iki şey aradaki farkı ortadan kaldırabilir: Üretimin artması tersine döndürülebilir, durdurulabilir ya da en azından yavaşlatılabilir; gelir dağılımı artan bir küresel talebi ortaya çıkaracak, sonunda yeni bir büyümeye izin verecek şekilde yeniden düzenlenebilir.

Aslında her iki şey de şu sırayla gerçekleşir üretim durağanlaşır ve sonra gelir dağılımı siyasî olarak yeniden düzenlenir. Bu bir gerileme

çağının sosyal profilidir, fakat buna hemen ayrıntılar eklenmelidir. Üretim her yerden daha çok olarak eski periferilerde duraganlaşır; yeniden gelir dağılımı da periferilerden çok merkezde ve yarı-periferi bölgelerinde (en azından bazılarında) gerçekleşir. Bu ilerde göreceğimiz gibi onyedinci yüzyılın uzun gerileme çağının, 1600/1650–1700 arası dönemin hikâyesidir. Bu modelin etkili talep yokluğuna dayanan bir diğer tanımı daha mevcuttur. Biz bu gerileme döneminin başlangıç tarihini 1600–1650 arası olarak belirledik. Kitabın bütününde görülen bu belirsizlik yetersiz bilgiden kaynaklanan bir şey değildir; bu daha ziyade büyümeden gerilemeye normal geçiş biçiminin ifadesidir. Normal olarak, büyümenin devam ettiği uzun bir an mevcuttur, fakat gerileme çoktan başlamıştır ve dolayısıyla bu her iki çağın da hikâyesidir.

Seküler trendlerin bir özel geri dönüşünün üç ardıl ticari şok dalgasından oluşmuş gibi görüldüğünü tartışmıştık: Biri 1590'larda, biri 1620'lerde ve biri de 1650'lerdedir.¹ Bu Avrupa dünya-ekonomisinin parasal istikrarsızlıktan etkilendiği aynı dönemdir. (Baltık bölgesinde paranın değer kazanması, İspanya'daki bakır paranın çoğalması ve Amerikalarda değerli maden üretiminin aniden düşmesi bu dönemde görülmüştür.) Bu dönem aynı zamanda savaşlar, salgın hastalıklar ve kıtlıkların neden olduğu çeşitli nüfus felaketlerinin görüldüğü bir zamandır. Bunların birleşimi hiç de olumlu değildi. Periferideki bir ihracat mahsulü üreticisi aniden olumsuz bir pazar ortaya çıktığında ne yapar? Onun görüşü açısından anlam ifade eden iki tepki vardır. Net gelirini ihracat hacmini arttırarak ve/veya üretim masraflarını azaltarak sürdürmeye çalışabilir. Bunlardan biri ya da her ikisi kısa vadede bireysel girişimcinin işine yarayabilir, fakat orta vadede belli bir bölgedeki periferi üreticilerinin kolektif durumunu kötüleştirir. İhracat mahsulleri üretiminin artması talebin zaten arttığı bir pazarda küresel üretimi daha da arttırır. Düşen üretim giderleri büyük ihtimalle periferi bölgelerinde olduğu gibi, insan ve doğa kaynaklarının yoğun kullanımıyla gerçekleştirilirse gelecek üretim potansiyelini tüketir.

Onaltıncı yüzyıl dünya-ekonomisindeki belli başlı periferilerde olup bitenin tam olarak bu olduğunu göstermeye çalışacağız. 1590'ların ve 1620'lerin zayıf pazarları üretim hacminin ve/veya kaynaklardan yararlanma oranının artmasına yol açtı. 1650'lere gelindiğinde

1 Wallerstein (1974, 269-271).

periferideki üreticiler bu ilk taktiğin neticeleri tarafından geride kalan tek makul tepkiye, pazar için -ya da en azından yerlerini onaltıncı yüzyılda buldukları dünya pazarının bu özel parçası için- üretimden çekilmeye döndüler.² Doğu Avrupa periferisiyle başlayalım. İhraç ürünlerinin fiyatı, verimliliği ve toplam değeri onyedinci yüzyıldaki ihracat miktarı düştü; bu (yalnızca olmasa da) özellikle Polonya tahılı ve Macar hayvancılığı için geçerliydi. Fiyat öyküsü çok tanındıktır, zira onyedinci yüzyıl buhranı temel tarım fiyatlarındaki ani değişim üzerine kuruludur. Polonya buğday fiyatları 1615-1620 itibariyle düştü, sonra geçici bir yükseliş yaşadı, bunun ardından onyedinci yüzyılın ortasında “keskin bir düşüş ve uzun süreli bir fiyat bunalımı geldi.”³ Macar sığır fiyatlarındaki artış onyedinci yüzyılın başlangıcı itibariyle yavaşladı ve “1620’lerdeki kısa bir yükselişten sonra tamamıyla durdu.”⁴ Onyedinci yüzyıl ortasına kadar Viyana’daki Macar sığır fiyatları “büyük oranda düşmüştü.”⁵ 1650’den sonraki 100 yıl Çek tarımı için de “bir durgunluk çağıydı.”⁶

İhraç malları sadece mutlak anlamda düşmekle kalmadı; bunlar göreceli olarak da düşmüş olabilir, yani ticaret şartları periferideki ihracatçılar için gün geçtikçe “daha dezavantajlı” hale geldi.⁷ Aynı zamanda, “lüks maddelerin ithalatındaki hacim” özellikle onyedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde hızla arttı.⁸ Bu periferideki yüksek sınıfın son atılımıydı. Azalan ihracat ve artan ithalatın birleşimi (en azından geçiş döneminde) ticaret dengesinde dramatik bir değişikliğe neden oldu. Örneğin Polonya’nın Baltık’taki deniz ticareti 1565-1585’te %52 artıdan 1625-1646’da %8’e düştü ve daha sonra, onyedinci yüzyılın ikinci yarısında, eksi bir ticaret dengesine dönüştü.⁹

2 Wyczanski’de (1967) bu zincirin Polonya için güzel bir tanımı vardır. Zincirin ilk yarısı için Gould “ çiftçilerin fiyatlardaki düşüşe, brüt gelirleri muhafazakâr olarak kabul edilebilir düzeyde tutma çabası içerisinde, üretimi kısıtlayacak değil arttıracak bir tepki vermelerinin çok sayıda tarihsel dizisi vardır” (1962, 332).

3 Wyczanski (1967, 68-69).

4 Pach (1970 b, 254).

5 Zimanyi (1973, 327).

6 Matejek (1968, 210).

7 Topolski (1971, 62). Nüfusun farklı katmanları açısından geçerli ticaret koşullarının Kula tarafından tanımlanması için tablo 4.1’e bakınız. Kula’nın Topolski ile ilgili yorumları 1970, 164-165, n. 164’te bulunabilir. Kula bile 1650-1700 alt dönemi için hipotezi genel olarak kabul eder.

8 Bogucka (1972, 1).

9 Maczak ve Bogucka, Pach (1970 b, 258)’de zikredilmiştir. Bkz. ayrıca Maczak (1970, 139, Tablo 16).

Maczak Polonya'nın pasif ticaret dengesinin kaynağını "1620'lerin önemli on yılında" bulur.¹⁰ Değişen ticaret dengesi, Polonya'nın zayıf biçimde korunan ekonomik girişimlerinin, fiyat enflasyonundan kaynaklanan parasal istikrarsızlığın negatif etkilerine direnememesiyle kötüleşti. Hollandalı tüccarlar Gdansk tüccarlarından ödemelerinin bir kısmını ducat ya da thaler gibi daha güçlü paraların yanında (Loewenthaler gibi) zayıf parayla da kabul etmelerini istedi. Tabii ki bu para siyasî otoriteler tarafından yasaklanıyordu, ancak bu tür engellere Gdansk tüccarlarından da tepki geliyordu; onlar hem "dış ticarete büyük tedirginliklerden korkuyor"¹¹ hem de bu tür bir korumayı gerekli görmüyordu; zira onlar kendilerine Hollandalılar tarafından yamayan bu yükü "orta burjuvazi, soylular ve köylülerin omuzlarına atabiliyorlardı."¹²

Doğu Avrupa tahıl hasat oranlarının ölçümleri oldukça geniştir ve onyedinci yüzyılda kesin bir düşüş olduğuyla ilgili mutabakat vardır. Ne kadar olduğu tartışma konusudur. Daha iyimser olanlar tahıl hasatlarını kuzeybatı Avrupa'daki hasatlar artarken sadece duragan olarak görür. Daha az iyimser olanlar ise önemli bir düşüş görür.¹³ Buğday hasatlarındaki düşüşün genel açıklaması, "angarya kullanan toprakbeylerinin mamul madde üretimindeki egemenlikleriydi", bu Pach'ın Macaristan'ın sığır ihracındaki düşüşü açıklamak için yaptığı izahın aynısıdır.¹⁴ Fakat bu egemenlik neden hasat oranlarında düşüşe sebep olsun? Burada iki neden öne sürülür: Birincisi

10 Maczak (1975, 3).

11 Bogucka (1972, 4). Yerel sarraflar da uluslararası spekülâtörlerin kârlarında payları olduğu için bu tür bir tedbire karşıydı (s. 5).

12 Bogucka (1972, 13).

13 Zytkowicz Polonya, Macaristan, Slovakya ve Bohemya'da genel olarak düşük bir tarımsal getiri görür, fakat bu 1655-1750 döneminkinin 1500-1655 döneminkinden özellikle düşük olduğu anlamına gelmez (1971, 71). Slicher van Bath on yedinci yüzyılda doğu Avrupa'da bir "durgunluk ve hatta gerileme" görür. Çekoslovakya, Polonya, Letonya, Estonya ve Rusya için bir bütün olarak 1600-1649 ve 1650-1699 dönemleri arasında 4,3'den 3,9'a bir düşüş görür (1969, 175-176). Maczak, Zytkowicz'in on altıncı yüzyıl için verdiği düşük rakamlar konusunda şüphelidir (1976 b, 23), ve "daha on yedinci yüzyılın birinci yarısında görülebilen bir düşüş olduğunu" öne sürer (1968, 77). Wyczanski bir alan için 1569'da 4,8'den 1615'te 4,1'e, 1660'ta 4,4'e 1765'te 3,2'ye düşüş olduğunu gösterir (1960, 589). Topolski on altıncı yüzyılın sonunda yaklaşık 5'ten on sekizinci yüzyılın sonunda 3-4'e genel bir düşüş olduğundan söz eder (1974 a, 131). Szczygielski en güçlü dili kullanır; Polonya hasatlarının Avrupa'da on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda en yüksek, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ise en düşükler arasında geldiğinden söz eder (1967, 86-87).

14 Pach (1970 b, 262).

corvée emeğin zorunlulukları “birçok köylüyü yük hayvanı beslemekten vazgeçmeye ve çiftçilik işçiliğine geçmeye itti”; köylü çiftliklerinin hasat oranları genellikle aristokrasinininkinden daha yüksek olduğundan bütün hasat düştü.¹⁵ İkinci neden toprağın işlenmesinde münavebe ilkesinden ayrılarak üretimin arttırılmasıydı, bu zamanla toprağı bitiriyordu.¹⁶ İnsanların ve toprağın yok edilmesi toplam bir üretim düzeyini 50–60 yıl sürdürdü, fakat bu kendini yok eden bir metoddu. Bu, üretimi arttırmak ve giderleri düşürmek için yapılan bütün girişimlere rağmen toplam ihracatın düşmesinde görülebilir. Onaltıncı yüzyılın sonunda Gdansk’dan yıllık 100.000 lasta buğday gemiyle gönderilirken bu miktar onyedinci yüzyılda 30.000 lasta’ya, onsekizinci yüzyılın başında ise sadece 10.000 lastaya düştü.¹⁷ Abel 1620’de bir kırılma noktası gösterir.¹⁸ Fakat Jeannin, Sund’un kayıtlarının 1649 ya da 1650’yi “1618’i geride bırakan bir rekor yılı” olarak gösterir ve bizim dönüm noktasını 1620’den ziyade 1650 olarak düşünmemizi önerir.¹⁹

Sığır ihracıyla ilgili hikâye de aynıdır. Macaristan’da 1550–1600 “Altın Çağ”dı²⁰ ve bundan sonra bir gerileme oldu. Polonya’nın Silesia, Saxony ve Rhine’a yaptığı sığır ticareti Otuz Yıl Savaşları’yla “önemini kaybetti”, çünkü sığırları sürmek tehlikeli hale gelmişti.²¹ Aynı şey Danimarka sığır ihracatı için de geçerliydi, bu bağlamda bu

15 Maczak (1968, 77). “Pazar artığının küçülmesi çiftliklerin küçülmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve neredeyse kesindir” (s. 78).

16 Szczygielski (1967, 94), bunun ağaç kesimleri için de geçerli olduğunu söyler: “On yedinci yüzyılda kayıtsızca bir kesim sonucu ağaçlık alanlar çöle dönüştü” (s. 97).

17 Lesnodarski (1963, 24).

18 Abel (1973, 251, Grafik 45) Bkz. ayrıca Slicher van Bath en yüksek ihracatın 1617’de olduğunu söyler (1977, 87).

19 Jeannin (1964, 320, 322). Bunun ticaret sürecinin diğer tarafında teyidi vardır. Smout ve Fenton İskoçya’ya yapılan Baltık buğdayı ithalatını değerlendirirken on yedinci yüzyılın ortasında “aşıkâr” bir kırılma –yani bu tür ithalatta keskin bir düşüş– tespit eder ve bunu “Baltık tedarikçilerinin yerini kısmen İngiliz ve İrlandalıların almasına” bağlar. Aslında, diye de eklerler, “1675 ve 1685 arasında İskoç tahıl Baltık’a bile sevk ediliyordu” (1956, 76).

20 Makkai (1971, 483). Bkz. ayrıca Prickler (1971, 143-144). Wiese aynı kavramı “Otuz Yıl Savaşı patlak vermeden önce” genel anlamda Avrupa sığır ticareti için de kullanır (1974, 454).

21 Maczak (1972, 679). Maczak yük çekmek için kullanılan hayvanların da (çoğunlukla öküz ve ayrıca at) içinde bulunduğu sığır sayısında korkunç bir düşüş olduğundan söz eder ve bu sayının 1549’da her yüz hektarlık köylü toprağına yetmiş yedi baştan 1630’da elli üçe indiğini ve bundan sonra da bu düşüş trendinin sürdüğünü belirtir (1976, 236-237).

ticaret de aynı resmin bir parçasıydı.²² Pach sığır ticaretindeki düşüşün buğday ticaretindekinden daha şiddetli olduğunu ve dolayısıyla Macaristan'ın Polonya'dan daha çok zarar gördüğünü, çünkü buğday “yükselen modern türde bir uluslararası ticaretin Atlantik merkezine” satılırken sığır “kendilerini uluslararası ticaret yollarının değişmesine kurban hissedenden Güney Alman kasabalarına” satılıyordu.²³ Onaltıncı yüzyılda doğu Avrupa'nın üçüncü önemli ihracat malı bakırdı. Burada da 1620'ler itibarıyla belirgin bir düşüş vardı.²⁴ Her bir durumda –buğday, sığır, bakır– açıklama dünya çapındaki aşırı tüketimde yatmaktadır. Buğday örneğinde, güney ve batı Avrupa'da tahıl üretiminde küçük olmakla birlikte bir yükseliş olmuştu; ancak Faber bunu onyedinci yüzyılın ikinci yarısında “Hollanda tahıl ticaretinde felaketvari bir gerilemeye” neden olacak kadar büyük görür.²⁵ Sığır için “fiyatları düşüren azalan talepti.”²⁶ Bakır örneğinde ise, temel faktör “İsveç bakırının pazarı doldurmasıydı.”²⁷

İhracat durumu her halükarda, iç savaş ve yıkım–özellikle de İsveç'in Polonya'yı işgali (1655-1660), On Beş Yıl Savaşları'ndan (1591-1606) Rakoczi'nin bağımsızlık savaşına (1703-1711) kadar süren Macaristan'daki aralıklı savaş asrı ve Danimarka-İsveç Savaşı (1643-1645) tarafından kötüleştirildi, ancak bunların sonucu değildi.²⁸ Fakat savaşın, toplam arzın azalmasını da içeren yıkımları kendi içlerinde açıklama değildir. Vera Zimanyi'nin bize hatırlattığı gibi: “Onaltıncı

22 Abel on yedinci yüzyılda zayıflayan bir Danimarka sığır ihracatından söz eder (1973, 249). Bkz. ayrıca Glamann (1977, 236-237).

23 Pach (1968, 316), Pach'ın savının bir teyidi Wiese'nin bir gözleminde bulunmaktadır. Buna göre Alman prensliklerinde 1640'tan 1820'ye kadar et fiyatları çavdar fiyatlarından her zaman daha az ucuzdu (Bkz. Wiese, 1966, 105). Macaristan ve Polonya sığırı güney Almanya kasabalarına giderken, Danimarka sığırı büyük ölçüde Hollanda'ya gidiyordu. (Bkz. Glamann, 1977, 216, 233.)

24 Bkz. Pach (1970 b, 257).

25 Faber (1966, 131). Topolski on yedinci yüzyılda Polonya'nın tahıl ihracatının düşmesinin verimliliğin ve dolayısıyla “yarı-görece” avantajın azalmasından kaynaklandığını açıklar (1974 c, 435). Ters ilişkiyi tartışıyoruz -başka yerdeki buğday üretimindeki düşüş Polonya'daki verimliliğin düşüşüne de dolaylı olarak neden oluyordu.

26 Zimanyi (1973, 330).

27 Kelebez (1974, 262) ve Vlachovic (1971, 626). Aynı zamanda Japon ve Şili bakırının da rekabeti söz konusuydu.

28 İsveç işgalinin Polonya üzerindeki etkisiyle ilgili olarak bkz. Baranowski ve diğerleri (1966, 79) ve Gieysztorowa (1958), Macaristan'la ilgili olarak bkz. Makal (1971, 493-494) ve Varkonyi (1970, 272); Danimarka'yla ilgili olarak bkz. Jorgensen (1963, 79).

yüzyıl tüm Avrupa'da hiç de az yıkıcı olmayan savaşları biliyordu, fakat bu o dönemde üretimi teşvik etme, uygun şartları hazırlama ve neticede fiyatları arttırmaya yaradı.”²⁹ O zaman, onaltıncı yüzyıldan farklı olan neydi? Avrupa dünya-ekonomisi talepten düşük bir toplam arz durumundan bunun tam tersi bir duruma gelmişti. Birincisinde, yıkım ve tahribat talebi daha da şiddetli bir hale getirdi. İkincisinde ise, toplam üretimi düşürmek için iyi bir mazeret oldu.

Böyle bütünsel bir düşünüş nasıl yayıldı? En önemli konu bu gözükmektedir, çünkü bu periferi bölgelerindeki sosyal ilişkileri belirliyor ya da yeniden yapılandırıyordu. Doğu Avrupa'da nakit ürün eldesinde çalıştırılan angaryanın (sözde ikinci serflik) genişleyen kapitalist alanlarının işgücü kontrol mekanizması olarak onaltıncı yüzyılda yayıldığını görmüştük. Onaltıncı yüzyılda nakit ürünler hem senyörlerin arazilerinde hem de aynı verimlilik düzeyiyle köylülerin toprağında üretiliyordu.³⁰ Bununla birlikte, onyedinci yüzyılın en önemli özelliği Doğu Avrupa'da toprakların bir elde toplanmasıydı, yani daha çok ekilebilir arazi ve pazar için üretilen ürünün daha fazlası senyörlerin ve daha azı köylülerin elindeydi. Polonya³¹

29 Zimanyi (1973, 309).

30 Zytkovicz bunu on yedinci yüzyılda köylü çiftliklerinin verimliliği ile Masovia *folvark*'ının (malikâneler) karşılaştırırken ihtiyatlı sonucu olarak ortaya koyar. “Her halükarda bu senyörlük sisteminin ortaya çıkışının temel nedeni daha çok yiyecek üretmesi değil feodal olarak toprak sahibi sınıfın gelirlerini arttırmasına imkân sağlamasıydı” (1968, 118). Kirilly ise Macaristan'daki tahıl üretimini incelerken on sekizinci yüzyılın ilk yarısında bir geri dönüş kaydeder: “Önceki yüzyılların aksine, senyörlerin ürettiği buğday daha yüksek bir verim oranı gösteriyordu” (1965, 621).

31 Topolski on yedinci yüzyılın yıkıcı savaşları ertesinde, korumaya alınmış arazilerin üretiminin savaş öncesi düzeylere ulaşabildiğini; fakat köylü topraklarının önceki üretimlerinin yalnızca %60-65'ini yakalayabildiğini söyler (1967, 114). Gniezno, bölgesi için, on altıncı yüzyılın başında koruma altındaki arazilerin alanı köylü toprakların alanlarının %13'üne eşit olduğunu söyler. Bu rakam on altıncı yüzyılın ortasında %16'yı, sonunda %20'yi ve on sekizinci yüzyıla kadar ise %25'i bulmuştu (1970, 90). Rusinski köylü birimlerinin ortalamasının, özellikle orta ve güney bölgelerde, azaldığından söz eder: “Bu on altıncı yüzyılda başlayan ve on yedinci yüzyılda yoğunlaşarak fakirleşmeye yol açan bir süreçti” (1972, 112-113).

Rutkowski on yedinci yüzyılın ortasını savaşlar nedeniyle bir dönüm noktası yapıyordu. “Büyük köylülerin (*laboueurs*) çiftlikleri kayboldu ve yerlerini küçük olanları ya da *closier*, *chalupnicy* ve gündelikçiler/kiracılar (*komornicy*) tarafından işlenen arazi parçaları aldı.” O, “kırsal nüfusun proleterleşmesinden” ve “tarımsal üretimin mutlak anlamda bir elde toplanmasından” söz ediyordu (1927 b, 119, 120). Sonraki Polonyalı tarihçiler Rutkowski'nin nedensel açıklamasına (savaşlar) itiraz etse de gözlemlerine karşı çıkmadılar. Bkz. Gierowski'de zikredilen çeşitli araştırmalar (1965, 244).

Çek toprakları³² ve Livonia³³ için bu kaydediliyordu. Aslında Maczak Polonya için on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarla on altıncı yüzyılı özel olarak karşılaştırır ve “küçük arazi sahibi varlıklı köylülerin, toprak sahiplerinin ağgözlülüğü nedeniyle tamamıyla kaybolduğunu” kaydeder.³⁴

Ne olduğu konusunda daha açık olalım. Toplam ekilebilir arazinin artması (ki bu dünya pazarındaki uygun şartlara tepki olarak onaltıncı yüzyılda ortaya çıkmıştı) durdu ve hatta kısmen terse döndü; fakat ekilen topraklar içerisinde gittikçe artan bir bölüm doğrudan senyörlerin elindeydi. Yani pazar üretimini arttırma girişimi onaltıncı yüzyıl Doğu Avrupa’ında iki şekilde karşılanmıştı: İleri gelenlerin arazilerinin angaryayla işlenmesi ve aynı zamanda zengin köylüler tarafından tarım tekniklerinin geliştirilmesi. “Ancak, kavga onyedinci yüzyılın başlarında, serf angaryasının kullanımına dayanan *Gutsherr* trendinin zaferiyle sona erdi.”³⁵

Büyük arazilerin köylü çiftliği ya da gerçekçe orta boyutlu bir arazi üzerindeki avantajları çoktu. Mahsüllerin tahmin edilemezliği daha büyük birimlerin lehineydi, çünkü onlar kontrol ettikleri çok çeşitli alanlarla kötü hasatlara karşı bir tür iç sigortaya sahipti.³⁶Eşitliğin arz tarafındaki bu avantaja ek olarak, talep tarafında da bir avantaj vardı. Bu uçta, pazara doğrudan ulaşabilmeleri, malları limanlara aracısız olarak kendileri taşıyabilmeleri “önemli bir ekonomik

32 Spiesz Çek toprakları için 1620 yılından söz ederken Moravia’da lordların topraklarının köylü topraklarına oranının yaklaşık aynı kaldığını (1969, 43-44). Lom, Bohemya’da 1650-1750 arasında toprakların gittikçe daha çok ölçekte bir elde toplandığını ve *Gutsherrschaften*’in oranının yükseldiğini kaydeder (1971, 9-10). Mejdrica “*corvée*-işgücü kullanan büyük malikânelerin yoğun şekilde on yedinci yüzyılın ikinci yarısında genişlediğini” söyler (1971, 394).

33 Dunsdorfs bunu özellikle on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar için geçerli bir süreç olarak görse de “on yedinci yüzyılda da korumaya alınmış senyörel arazilerin (*gutsherrlichen Wirtschaften*) büyüklüğünde bir artış görülebilir” (1950, 115).

34 Maczak (1972, 673). Dworzaczek bu aynı dönemde küçük soylu malikânelerin ileri gelenler tarafından tedrici olarak büyütüldüğünü kaydeder (bkz. 1977, 159); öte yandan on altıncı yüzyıl için Rusinski “toprağın onu fakir komşularından satın alan zengin köylülerin elinde toplanmasına dönük bir eğilimden” söz eder (1972, 104). Zengin köylülerin rolü ile ilgili olarak bkz. ayrıca Malowist (1972, 203-204).

35 Pach (1970 b, 261). Polonya’da *emphyteusis*’in sürdüğü birkaç bölge vardı. Zytkowicz Eski Prusya’da ki Eblag kasabasının yakınlarında böyle bir bölgeyi açıklarken bu istisnanın “gelişmiş pazarların yakınlığı, artık ürünlerin kolaylıkla elden çıkarılabilmesi ve ayrıca pazarlara ucuz ulaşım” nedeniyle mümkün olduğunu söyler (1974, 251).

36 Kula (1961, 138) ve bkz. ayrıca Zytkowicz (1968, 109).

ayrıcalık"tı, Kula bunun toprakların bir elde toplanması sürecinden "kısmen sorumlu" olduğuna inanır.³⁷ Bu avantajların şartlar kötüleştikçe daha da büyüdüğü aşağıdaki dikkat çekici tabloda açıkça gösterilmektedir. Kula bu tabloda Polonya'daki üç grubun zaman içerisinde ticaret şartlarını (sattıkları malların satın aldıklarına göre satın alma gücünü) hesaplamaktadır. Bu tür zayıf verilerden fazla sonuç çıkarmaya çalışmamakla birlikte³⁸ iki farklı endeks tarihinin (1550 ve 1560) kullanılması deneme türünden bazı öneriler içermektedir.

Maksimum büyümenin yaşandığı 1550–1600 dönemi ileri gelenler için olduğu gibi köylüler için de iyi bir dönemdi.

TABLO – 3

Polonya'daki Sosyal Grupların Ticaret Şartlarındaki Değişiklikler *

	1550	1600	1650	1700	1750
İleri Gelenler	100	276	385	333	855
Soylular	100	80	144	152	145
Köylüler	100	205	169	118	51
İleri Gelenler		100	139	121	310
Soylular		100	180	190	181
Köylüler		100	82	58	25

* Kula'nın izniyle (1970, 94) yeniden basılmıştır.

Bunun nedeni neydi? Burada çok basit bir mekanizmayı açıklayayım. Kötü günlerde bir üreticinin kârını maksimize etmesinin iki yolu vardır: Giderleri kırmak ve rekabetçileri ortadan kaldırmak. İleri gelenler (ve soylular) ücretli emek karşısında gittikçe artan düzeylerde *corvée* işgücü kullanarak giderleri azaltmaya çalıştı.³⁹ Bu or-

37 Kula (1970, 91).

38 Kula bu rakamlara ulaşma metodlarını açıklar ve "bu sonuçların kesinlikle abartıldığını" kabul eder (1970, 94).

39 Fakat bunun tersi de doğrudur. Hasatlar kötü gittiğinde fiyatlar yükseliyordu ve angaryaya olan talep de artıyordu. Maczak şöyle demektedir: "En azından bazı çiftliklerde arazi sahiplerinin, batanların yardımına koşmaları da, kıtlık yıllarında kiracılarına baskı yapıyorlardı... 1550 ve 1595 yılları arasındaki bir çiftlik/malikâne araştırmasından ortaya çıkan sonuç -fiyatların yüksek olduğu- kıtlık yıllarında

talama giderleri azaltınakla kalmadı aynı zamanda toplam üretimi *arttırdı*; bu düşen pazar fiyatlarından kaynaklanan kayıpları karşılayanın ikinci yoluydu.⁴⁰ Senyörün arazisi üzerinde artan üretimin bir pazar bulmasını garantiye almak için senyör *de facto* iflas nedeniyle satmaya hazır olan köylülerin ve hatta soyluların mallarını satın aldı.⁴¹ Senyörler yeni toprakları üretime sokmasa da en azından bunları eski topraklarıyla rekabet içerisinde üretim yapmaktan çok uzak tuttu. Bu toprağa yatırım yapma süreci her ne kadar ihraç mahsullerinden hemen para kazanmayı amaçlamasa da, ileri gelenleri para piyasasının güvensizliğine karşı “sigorta olarak mal biriktirme şeklindeki psikolojik olarak anlaşılabilir yarıya iten” onyedinci yüzyıl finansal krizi tarafından desteklendi.⁴² Toprağın da içinde bulunduğu mallar stok değeri olarak, eğer stoklar uzun bir zaman sürecine yayılacaksa, paradan daha güvenli görünüyordu.

Rekabet dışına çıkarılmak üzere satın alınan bu topraklar üzerinde ne oldu? Bunlar hiç şüphesiz “geçimlik üretime yönelik bir hareket” ya da deyim yerindeyse içe çekilmeyi temsil ediyordu;⁴³ fakat bu kapitalist üretim biçiminin reddi değildi. Bunlar pazar şartlarına akıllıca uyma, kapitalist yatırımcıların (ileri gelenler ve soylular) stokların küresel olarak azaldığı ve üretimin bütününde bir durgunluk yaşandığı zayıf bir pazarda kârları optimize (ya da kayıpları

dük kâhyalarının kiracılarından nispeten daha çok tahıl aldığıdır” (1975, 16). Burada eğrisel bir ilişki olmuş olamaz mı? Fiyatlar nispeten yüksek olduğunda daha çok angarya gerekiyordu çünkü daha çok emeğe ihtiyaç oluyordu ve köylüler ücretlere tepki vermiş olamazlardı, çünkü yüksek fiyatlı pazar için kendi mallarını üretmeyi tercih ediyorlardı. Fiyatlar nispeten düşük olduğunda daha çok ücretsiz emeğe ihtiyaç oluyordu. Ortada angaryaya en az talep söz konusuydu. Angarya için bu nedenler dizisi yukarı ve aşağı salınım süresince neden bir teknik olarak devam ettiğini açıklar.

- 40 Kula der ki: “[Materyal ve emek] yatırım[ı] yapma kararının pazar şartlarının iyileşmesinden değil aksine bozulmasından gelmesinde bir gariplik yoktur” (1970, 35). Bunun kapitalist olmayan bir davranış olduğunu, fakat yirminci yüzyılda, durgunluk dönemlerinde çokuluslu şirketlerin de aynı taktiği izlediğini söyler.
- 41 Soylular ileri gelenlere açıkça satışa zorlamadığı zaman bile, nakit para kıtlığı “ileri gelenleri arazi sahipleri grubunun bankerleri haline getirdi ve onlara bir bankerin müşterileri üzerinde çoğu zaman sahip olduğu ilave bir üstünlük verdi” (Maczak, 1968, 88).
- 42 Bogucka (1975, 147), mücevher, lüks tabaka, değerli madenler ve madeni paranın biriktirildiğinden söz eder; fakat bunun arkasındaki neden toprağın biriktirilmesindekiyle aynıdır: Şiddetli enflasyona karşı koruma. Her ikisi de şu sonucu garanti eder: “Bu biriktirmenin ülke ekonomisi için hiç şüphesiz olumsuz etkileri oldu, zira bu oldukça büyük bir sermayeyi yıllarca dondurdu” (s. 148).
- 43 Pach (1962, 234).

minimize) etme yoluydu. Köylüler dünya pazarının dalgalanmaları karşısında çabalarını arttırıp azaltmış olmayabilirler, ancak köylüler girişimci değildi, yarı-proleterdi, emek girdileri çoğunlukla girişimcilerin dünya pazarına tepkilerinin bir işleviydi.⁴⁴

Bölgesel pazarların merkez ülkelere ürün ihracındaki düşüş karşısında ayakta kalmaları ve hatta ileri hamle yapmalarının da gösterdiği gibi, geri çekilme kapitalist üretimin terk edilmesi anlamına geliyordu. Spiesz daha onaltıncı yüzyılda orta Avrupa ülkelerinin bölgesel pazarlar için üretim yaptığını ve bunun batı Avrupa'ya ihracat yapan Doğu Avrupa bölgelerinden farklılaşmalarını açıkladığını belirtir. Orta Avrupa'daki –Bohemya, Moravia, Slovakia, Aşağı Silesia, Aşağı Lusatia, Avusturya (Tiral hariç), Saxony, Thuringia ve batı Macaristan– üretim ilişkilerini ikinci serflik karşısında *Wirtschaftsherrschaft* olarak isimlendirir. Bu ülkelerde bile on yedinci yüzyılda köylülerin içinde bulunduğu şartlar kötüleşti.⁴⁵ Bununla birlikte, onyedinci yüzyılda Polonya'da Cracow ve Poznan gibi daha önce kıta ötesi ticarete hizmet eden bazı pazar merkezleri Otuz Yıl Savaşları'nın birleşik etkileri sonucu bu rolü bıraktı; fakat onyedinci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bölgesel pazar merkezleri olarak gelişti.⁴⁶ Toprağın giderek tek elde toplanması *corvée* işgücünün günlük çalışma saatlerinin arttırılmasıyla birlikte gerçekleşti. Tabii ki senyörün daha çok arazisi varsa daha çok işgücüne ihtiyacı vardı, köylü de daha az toprağa sahipse *corvée* işgücüne ayıracağı daha çok zamanı vardı– yani muhtemelen kendisini beslemeye yetecek kadar toprağını işleyebiliyordu,⁴⁷ fakat nakit mahsul için kendi toprağını fazla işleyemiyordu.

44 Köylülerin dünya pazarına yanıt vermediği varsayıldığından Kula “kapitalist hesaplama metodlarının bu tür girişime uygulanamayacağını” savunur (1970, 27). Benzer şekilde, Achilles (1959, 51-52) tarımsal üretimin on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki fiyatlara gerçekten duyarlı olduğundan şüphelidir. Her ikisi de kapitalist bir müteşebbis olan büyük toprak beyi ve köylü/yarı-proleter arasında uygun bir ayrım yapamaz.

45 Spiesz (1969, 61). Mejdricka aynı noktayı vurgular; yani Bohemya pazarını coğrafi boyutu açısından Polonya ve Kuzey Almanya'dan ayrılıyordu: “Çek topraklarındaki tarımsal ürünler ve hammadde pazarı, ülke içerisindeki bölgeler –arası ve komşu ülkelerdeki ticaretle bağlantılıydı” (1971, 401) .

46 Cracow, bölgesel bir pazar olmaktan çok kıta ötesi bir pazar olarak “çok daha devamlı ve sağlam”olduğunu ispat etti. (Malecki, 1970, 119; bkz. ayrıca 1971, 151). “On yedinci yüzyılın ikinci yarısında... Poznan ticareti artık, özellikle bölgesel bir pazar olarak işlev gören yeni bir hayata sahip oldu” (Grycz, 1967, 55; bkz. ayrıca 1971, 119).

47 Maczak bize “Polonya'nın fakir olsa da nüfusuna önemli avantajlar sunduğunu” hatırlatır. “Diğer erken modern ülkelerle karşılaştırıldığında Polonya gerçek evrensel

Onyedinci yüzyılda Polonya,⁴⁸ Doğu Elbe⁴⁹, Macaristan⁵⁰, Bohemia⁵¹, Romanya⁵² ve Danimarka⁵³ için *corvée* işgücünün miktarındaki artışla ilgili raporlar mevcuttur.

kıtlıklar yaşamadı" (1972, 678). Makkai "doğu Avrupa köylülerinin Fransız, Alman, İtalyan ücretli işçilerinden daha iyi; fakat burjuva devriminin başarılı olduğu yükselen batı ülkelerindeki işçilerden daha az iyi beslendiğini öne sürer" (1974, 207). Sonrakiyle ilgili olarak İngiltere'yi ve birleşik eyaletleri tanımlar. Fransa için tek alıntısı Le Roy Ladurie olduğundan söyledikleri güney Fransa için geçerli olabilir; ancak kuzey Fransa "yükselen batılı ülkeler" kategorisine girecektir. Bu kitabın terminolojisindeki tezi, kırsal işçilerin yarı-periferi bölgesinde olduğundan daha kötü olduğu, çünkü muhtemelen ikincisinin geçimlik arazi parçaları üzerindeki kontrolünün daha büyük olduğu şeklindedir.

- 48 Bkz. Maczak (1972, 677) ve Rutkowski (1927 b, 122). Zentra köylü angaryasının büyük ölçekli demir madencilğine on yedinci yüzyılda girdiğini nakleder (bkz. 1971, 284). Rutkowski vergilerin on sekizinci yüzyılda on altıncı yüzyıldaki kadar yüksek olmadığını söyler (1927 a, 89). Öte yandan, Rutkowski yanlış hesap yapıyor da olabilir. Kula köylü harçlarının arttırılmasının yollarından birisinin harçlar için geçerli buğday ölçüsünü arttırmak olduğunu belirtir. Cracow'daki bir kile on altıncı yüzyılda 26,26, on sekizinci yüzyıl da 43,7 litreyken; Varşova'da on altıncı yüzyılda 52,5 ve on dokuzuncu yüzyılda 64 litreydi (1962, 279).

Polonyalı aristokratlar kapitalist mekanizmaları ustaca kullanabildiklerini ispat ettiler. Ölçülerin bu şekilde yeniden tanımlanmasının kendilerine satıcı olarak değil kira alıcılar olarak büyük bir avantaj sağladığını fark ettiler. Böylece "toptan ölçüsü olan ve özellikle ihracat için kullanılan *laszt*'ın nispeten erken sabitleştirilmesi ve birleştirilmesi sağlarken, harç ödemeleri için kullanılan -kitle- sürekli arttı. Zamanla *laszt* çok daha az kile etmeye başladı." Bunun aynı zamanda düşen bir fiyat pazarındaki kâr düzeylerini sürdürmenin bir şekli olduğu kaydedilmelidir.

- 49 Bkz. Lütge (1963, 123-127).
- 50 Bkz. Makkai (1963, 41), bunun öncelikle buğday üretiminde geçerli olduğunu çünkü "sığır yetiştiriciliği ve şarap üretiminde angaryanın (*Fronarbeit*) teknik nedenlerle buğday üretimindeki kadar büyük bir rol oynadığını" söyler. Bununla birlikte on yedinci yüzyıl Macaristan'ında tahıl üretiminde -belki de angaryaya dayandığı için- bir artış vardı. Bkz. Kirilly ve Kiss (1968, 1235).
- 51 Malowist Bohemya'da, özellikle 1621'de Biala Gora'daki Habsburg zaferinden ve Bohemya'nın Otuz Yıl Savaşı'nda yaşadığı vahşiliklerden sonra angaryanın yoğunlaştığını belirtir (1974, 344). Bkz. ayrıca Klima (1957, 87), Kavke (1964, 58) ve Wright (1966, 14).
- 52 Bkz. Stefanescu ve diğerleri (1962, 56), artan zorlamanın geç on yedinci yüzyıla dayandığını belirtir.
- 53 Bkz. Nielse (1933, 153) ve ayrıca Tonnesson (1971, I, 304; II, 719-720), Danimarka'yı doğu türünden bir örnek olarak düşünmenin uygun olacağına ısrar eder (II, 719). Norveç'le ve sonra Danimarka'nın bir kısmıyla ilgili problem vardır. Çoğu Norveçli köylü on yedinci yüzyılın sonlarında özgürlüğüne kavuştu. Bkz. Johnsen (1939, 392-393). Tonnesson bunu şöyle açıklar: "Zayıf bir aristokrasisi olan bir ülkede komşu İsveç'e karşı ülkeyi savunabilmek için nüfusun köylü kitlesinin sadakatini korumak [Danimarka kraliyeti] için önemliydi" (1971, I, 311). Fakat bu böyleyse aynı mantık Polonya'nın Ukrayna bölgelerinde de hâkim olmuş olabilir. Polonyalılar Rus yaltaklanmalarına karşı Ukraynalı köylülerin sadakatini korumak istemiş olmalı;

Üretim ilişkileriyle ilgili son bir soru vardır. onyedinci yüzyılda *corvée* işgücündeki artış makulse aynı yüksek düzeye neden onaltıncı yüzyılda ulaşılmadı? Buna verilecek bir cevap belki de bunun zaman aldığı olacaktır. Bir diğer cevap *yüksek* bir *corvée* işgücü oranının çeşitli nedenlerle pazarın düşüşte bulunduğu zamanlarda makul olduğu, pazar genişlemesinin yaşandığı dönemlerde ise *orta* bir düzeyin daha uygun olduğu, çünkü yüksek bir oranın olumsuz yönünün bulunduğu olacaktır. Belli bir noktadan sonra *corvée* işgücü, verimliliği azaltmaktaydı. Rusinski “*corvée* işgücünün hangi noktada ekonomik olarak gerileme özellikleri gösterdiğini” sorar... “Son araştırmalar bize bu anı tam bir kesinlikle tespit etme imkânı verir.” Bunun Orta Polonya için 1580 ve 1620 arası, Silesia ve Bohemya içinse biraz daha sonra olduğunu belirtir.⁵⁴ Bu bizi geçiş dönemimize (1600–1650) geri götürür. Durumu şu şekilde özetleyebiliriz: Onaltıncı yüzyılda *corvée* işgücü ekonomik olarak verimliydi. Güçlü pazar dolayısıyla köylünün her halükarda yükleneceği işi içeriyordu; fakat senyör, *corvée* işgücünü koyarak, köylünün elinden artığın bir kısmını kendisine aldı. Kötü günler geldiğinde senyörün köylünün işgücü üzerindeki talebi arttı. Bu noktada köylü başka şekilde arttırmayacağı bir düzeyde emeğini veriyordu. Uzun vadede, artı-ürün köylünün emek potansiyelini bitirecek ve verimliliği ortadan kaldıracaktı; yine de orta vadede zayıf bir dünya pazarından kaynaklanan kaybın büyük kısmı senyör değil köylü tarafından yüklenilecekti.

Köylü doğal olarak bu durumdan memnun değildi. “Çiftlik büyüdükçe bu arazi ile çiftçilerin toprağı arasındaki zıtlık artıyordu (*Guts und Bauernwirtschaft*).”⁵⁵ Sonuç köylülerin fırası ve sabotajdı. Böylece bir başka paradoksa daha giriyoruz aynı anda hem *corvée* işgücünde hem de ücretli emekte bir artış yaşandı. Doğu Avrupalı senyörün kırsal işçiyle üç biçimde ilişki kurduğunu hatırlarsak bu paradoksun çözümü zor değildi: *Corvée* (angarya) ücretler ve itibarî kira. Doğu Avrupa’da ondördüncü ve onbeşinci yüzyılların temel formülü hem angaryaya hem de ücretlere karşı itibarî kiraydı. Onaltıncı yüzyılda dünya- ekonomisinin genişlemesi angaryanın itibari kiranın yerine yeniden kurumsallaşması ve yayılmasına yol açtı. Gerçekte, örneğin

bunun hiç de onların tarzı olmadığını biliyoruz. Norveç ve Ukrayna arasındaki tavır farklılıklarının nedeni ihraç ürünlerinin ve onlar için erken bir öngörünün yokluğudur.

54 Rusinski (1974, 40-41).

55 Rusinski (1960, 420).

Batı Prusya, kuzey “Büyük Polonya” ve Kuşawy gibi, limanlara en yakın bölgelerde köylüler onaltıncı yüzyılda angaryanın tesisine daha iyi direnebiliyorlar ve itibarî kira sistemini sürdürerek pazar kazançlarından daha fazlasını kendilerine saklayabiliyorlardı.⁵⁶ Bunun nedeni belki de, limanlara yakın olmalarıydı, bu ürünlerini rekabetçi fiyatlara ellerinden çıkarmalarını kolaylaştırdı. Ancak, onyedinci yüzyılda daha sıkı bir pazarda geride kalan doğu Avrupalı kiracı çiftçilerin, senyörlerin baskılarına dayanabilme yetenekleri kırıldı ve itibarî kira daha da azalmaya-ve yerini hem angaryaya hem de ücretli emeğe bırakmaya başladı.⁵⁷

Kırsal işçinin bakış açısından, ücretli emek zorunlu olarak angarya sistemine tercih edilebilir bir şey değildi. Gerçekte, ücretli işçilerin birçoğu ya hizmetçi ya da gündelikçi işçilerdi; bu sonrakiler kendilerini, angaryaya borçlu serflerden daha bağımlı bir durum içerisinde buldu.⁵⁸ Serfler, işlerine son verilememesi anlamında, gündelikçi işçilerden daha güvende olmanın yanında daha çok statüye ve reel gelire sahiptiler. Ne gariptir ki daha da çok alternatifleri vardı. Üzerlerindeki hukuksal kısıtlamalara rağmen “senyörleri çok yüksek vergiler koymaya çalışan serfler” devlet otoritelerinin zayıflığı nedeniyle “senyörlerini her zaman değiştirebiliyordu.”⁵⁹ Aslında burjuvazi ile proletarya arasındaki bir sınıf çatışması olan senyör ve köylü arasındaki bu çatışmada köylü bu zor zamanlarda bile çıkarlarını savunma yeteneğinden tamamıyla yoksun değildi. Dolayısıyla, senyör/burjuva artığa el koymak için hukuksal araçlarla sadece reel ücretlerin düşürülmesinden başka yollar bulmalıydı. Köylünün kendisiyle sadece bir işçi değil aynı zamanda bir tüketici olarak da ilişkili olması için oldukça mantıklı bir manevrayla sanayi üretimine yöneldi.

Onyedinci yüzyılda köylülerin fakirleşmesi söz konusuysa ne satın alabiliyorlardı? Mevcut endüstriler “kitlelerin önceden beri var

56 Bkz. Rusinski (1972, 112).

57 Rutkowski der ki: “On yedinci yüzyılın ortası itibarıyla, ücretli emek de angaryayla birlikte senyörlük arazilerinin organizasyonunda öncekinden daha önemli bir rol oynamaya başladı” (1926, 473). Kula da aynı fikirdedir: 1650’den sonra “köylü nüfusun savaşlarla yoğunlaşan hareketliliği ücretli emek arzını arttırdı (*main-d’œuvre de louage*)” (1970, 152).

58 Rutkowski (1926, 503).

59 Rutkowski (1926, 486), “dönemin devlet güçlerinin mutlak ve istinasız bir ‘*adscriptus glebae*’ı (serf) yürürlüğe koyamadığını” söyler (s. 485). Kula ayrıca köylülerin yerlerini terk etmesinin yaygınlığından ve soyluların bu olgu karşısındaki çaresizliğinden söz eder (1961, 145).

olan yaygın fakirliği nedeniyle” yok oluyordu.⁶⁰ O zaman senyörler köylülerin satın alabildiği neleri üretiyordu? Birkaç tekstil ürünü, cam ve metal eşyalar ve kıtlık yıllarında tahıl. Her halükârda, kasabalardan büyük çiftliklere ve bu çiftliklerin fabrikalarında çalışmak üzere gelen zanaatkarların akını söz konusuydu.⁶¹ En başarılı sanayi kolu daha da fakirleşen yoksulların sürekli dayanağı olan alkol endüstrisiydi. Cini onsekizinci yüzyılın sonlarındaki yeni İngiliz kent fabrikalarıyla, viskiyi ise ondokuzuncu yüzyıl sınır bölgelerinin isyancı yerli nüfusuyla özdeşleştiriyoruz. Benzer şekilde Polonya’daki votka ve bira ve Macaristan’daki şarap onyedinci yüzyıldaki fakirleşmiş köylüler içindi. Ana kurum *propinatio*, “içmeye davet” olarak adlandırılıyordu ve aslında alkollü içkilerin üretiminde ve satışında senyörün tekeli anlamına geliyordu.⁶² 1650–1750 döneminde *propinatio* çoğu zaman soyluların temel gelir kaynağı oldu.⁶³

Toprakların bir elde toplanması, itibari kiranın daha da düşmesi ve bunlara ek olarak *propinatio* ihraç ürünlerinin hitap ettiği dünya pazarının zayıflığına, savaşların yol açtığı yıkıma rağmen doğu Avrupa üst sınıfı dönemi makul bir biçimde ayakta kalarak atlatabildi. Amsterdam naip sınıfı ya da Kuzey Fransa’nın senyörleri gibi büyümüş olmayabilirler, ancak Doğu Avrupa periferisinin net gelirlerindeki keskin düşüş ilk ceremesini alt sınıf üzerinde verdi.⁶⁴ Kentli zanaat-

60 Malowist (1972, 215).

61 “Mal ve paranın kapalı bir çevre içinde olması tekeli toprak beyinin muazzam kazancını garanti altına alıyordu. Malikâneleri üzerinde hem kendisinin hem de köylülerinin ihtiyaçlarını karşılayacak zanaat atölyeleri kurdu” (Maczak, 1972, 672). Rostworowski *latifundiaların* fiilen merkantilist politikaları olan prenslikler olduğunu belirtir: “Kendi ulaşım araçlarına ve simsarlarına sahip bir ileri gelen, büyük bir tarımsal alanın ithalat ve ihracatını kendi elleriyle topluyordu. Bu alan içerisinde liberalizm yoktu, bunun yerine zorlama ve tekel sistemi vardı... Bunlar *latifundia* içerisinde atölyeler kurulmasına yol açan şartlardı” (1968, 307). Molenda kurşun madenlerinin kontrolünün on yedinci yüzyılda Cracow tüccarlarından vergi muafiyetleri nedeniyle daha ucuza izabe yapabilen ileri gelenlere geçtiğini nakleder (Bkz. 1976, 169). Bunun bir nedeni de angarya işgücüne daha kolay ulaşması olabilir mi?

62 Polonya’yla ilgili olarak bkz. Szczgielski (1967, 97) ve Kula (1970, 102-103). Macaristan’la ilgili olarak bkz. Pach (1962, 262-263) ve Makkal (1963, 41).

63 Zytkowicz (1972, 149); bkz. ayrıca Slicher van Bath (1977, 116). Leskiewicz Polonya’daki kraliyet arazilerinde alkollü içkilerden gelen kazancın oranı 1661’de %0.41’den 1764’te %37,5’e yükselirken, tarımsal ürünlerden gelen kazancın yüzdesinin 59,6’dan 38,2’ye düştüğünü söyler (1960, 414, Tablo III).

64 Rostworowski, on sekizinci yüzyıl itibarıyla durumdan söz ederken “Polonya eşrafının İngiliz aristokrasisinin yanında Avrupa’daki en zengin özel kişiler olduğunu” belirtir (1968, 291). Bunun nedeni kısmen Sakson-Polonya birliği sarayında mevcut

kârlar ve zengin köylüler mahvoldu ve fakir köylüler daha da fakirleşti. Toplumsal ayrılıklar iyice kutuplaşırken bazıları da statülerini yükseltti. Bunlar sarayların –Fransa’da olduğu gibi kralın değil, birçok senyörlük hükümdarının saraylarının– müvekkilleriydi.⁶⁵ Buna yeniden –feodalleşme ismi veriliyordu, ancak Makkai haklı olarak bunun yanlış bir isimlendirme olduğunda ısrar eder, ona göre bu “soyluluk enflasyonu” olarak adlandırılmalıdır.⁶⁶

Önceki bölümde İngiltere ve Fransa’da yeni kapitalistlerle eski aristokratlar arasında varılan sosyal uzlaşmanın resmini çekmiştik. Bu iki sınıf çağdaş ya da bilinen bütün zamanların görüşlerinden çok daha farklı şekilde üst üste binmişti; fakat bu eksik biçimde gerçekleşmiş ve dolayısıyla dünya-ekonomisinin büyüdüğü çağda bir çatlak oluşmuştu. Çatışma, geçiş döneminde, dünya çapındaki ekonomik büyümenin durmasıyla birlikte giden enflasyon döneminde, en şiddetli halini aldı; fakat 1650–1750 döneminde, bir gerileme çağının ve merkantilizmin gerçekleri, onyedinci yüzyılın sonunda (genel bir ifade kullanmak gerekirse) yeni anayasal düzenlemelerle kristalleşen iki sınıfı birbiriyle anlaşılmaya zorladı. Doğu Avrupa periferisinde de benzer şeyler oldu mu? Merkezde, periferide olmayan iki faktör mevcuttu. Birincisi, merkezde bulunan sınıflar için kapitalist kazanç beklentileri genel olarak daha güçlü kaldı, nitekim bu karşılıklı olarak verilen tavizlerin acılığını bir ölçüde hafifletti. İkincisi, üst sınıf merkezde olmakla, bireysel olmasa da kolektif olarak devlet aygıtının güçlenmesinden yararlandı; buna karşılık bu devlet

kazançlı arpalıklardı; bu on yedinci yüzyıl için aynı şekilde geçerli olmamış olabilir. Yine de fakirlikten aniden zenginliğe geçmiş olmaları pek olası değildir.

65 Malowist senyörler ve rahipler sınıfına mensup soyluların saraylarında, on yedinci yüzyılın birinci yarısı itibarıyla, “aristokrasinin belli kısımlarında, özellikle de büyük senyörler tarafından oluşturulmuş özel ordularda yönetici olarak görev yapan genç soylulardan” söz eder (1976, 15). Maczak, Trevor Roper’in kraliyet saraylarının aşırı harcamalarının aynı zamanda Polonya eşraf saraylarına da atfedilebileceğini belirtir (1975, 33 n. 16). Bu, hiç şüphesiz Rutkowski’nin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda krallığın en önemli kasabalarında yaşayan soyluların sayısında “göze çarpan bir artış” olduğu gözlemini açıklar (1972 b, 153)

66 Makkal (1974, 198). Maczak benzer şekilde şunları söyler: “Bu ortaçağ metotlarının devamını temsil etmiyordu... Toprak sahipleri yüksek-sınıfının eski ve yeni üyeleri... artık önceden olduğundan daha soylu maliyetlere ihtiyaç duyuyordu” (1975, 10). Kowecki (1972, 6), Polonya ve Macaristan (ve aynı zamanda İspanyol) soylularının büyüklüğünü, Fransa’dakilerle karşılaştırarak verir. Şu rakamları sunar: Polonya’da %8-10 (etnik Polonyalıların %16’sı); Macaristan’da (burjuvaziden daha fazla) %5’i; Fransa’da %0,7 (eğer rahipler sınıfı da dahil edilirse %1).

aygıtı üst sınıf arasındaki iç çatışmalar üzerinde anayasal bir fren görevi görebiliyordu.

Periferi bölgelerinin ne ekonomik tazminatları ne de güçlü devlet aygıtları vardı. Monarşi Polonya'da her geçen gün daha da zayıflıyordu. Macaristan üç parçaya bölünmüştü; bunlardan ikisi yabancı yönetimi altındaydı ve sonunda üçü de aynı kaderi paylaşacaktı. Çek toprakları da yabancı yönetimindeydi. Gerçekte, daha sonra tartışacağımız özel bir durum olan Brandenburg-Prusya dışında, onyedinci yüzyıl yerli ulusal otoritelerin çöküşüne sahne olan bir asırdı. Bütün etnik toprakları üzerinde yerli bir egemene sahip tek ülke olan Polonya devleti, başlangıçta Latince *Respublica*'dan gelen bir terim olan *Rzeczpospolita* olarak adlandırıldı ve genellikle Yüksek Sınıfın Devleti olarak bilindi. Ancak, yabancı güçler kralın seçimine sürekli müdahale etti ve çoğu zaman yerli bir Polonyalı'dan başka birisi seçildi. Onyedinci yüzyıl Macaristan'ın da üç lider (Gabor Bethlen, Zrinyi ve II. Ferenc Rakoczi) "değişen Avrupa şartlarının yükünü taşıyacak kadar güçlü bir Macar devleti yaratmaya çalıştı"⁶⁷ ve güçlü bir ordu oluşturmaya ve ön şart olarak da bu ordunun vergileri toplamaya yetecek güçte bir ordu olmasına çalıştı.⁶⁸ Başarısız oldular, çünkü 1711 sonrası Macar bağımsızlık savaşından başarısızlıkla çıkmanın akabinde karşılıklı olarak uygun ve uzun süreli bir düzenlemeye giden Macar aristokrasisinin ve Habsburg monarklarının birleşik muhalefeti vardı. "Macaristan'da soylu sınıfının vergi muafiyeti sonraki yüzyıla da taşındı, bakır ticareti Hollandalıların eline geçti. Öte yandan aracının kazancı Habsburg devleti tarafından Avusturya madenlerinin iyileştirilmesine ayrıldı."⁶⁹

Merkez ülkelerde ise ister yüksek sınıf isterse *noblesse de robe* olsun, daha yeni yükselen sınıf, devlet aygıtının eski aristokrasinin özellikle de pazarda başarılı olamayanların hak iddiaları üzerinde bir kontrol mekanizması kurduğu gerçeğine dayanamazdı. Fakat doğu Avrupa'da bu imkân neredeyse yok gibiydi. Bu sınıflar güçlü devletin yerine

67 Varkonyi (1970, 279).

68 Varkonyi, Zrinyi'den alıntı yapar: "Neque quies gentium sine armis, neque arma stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt." (1970, 281).

69 Gerçekte, güney Almanya kapitalistleri kovulduğundan beri Hollandalılar ve diğerleri bu ticaret için bir asırdır mücadele ediyordu. Varkonyi on yedinci yüzyılda bu toprakları keşfetmek için seyahat eden ilk Batılı "turistlerin" rolünü "batı kapitalizminin keşif kolları" olarak tanımlar (1970, 275).

“yüksek sınıf birliğini” koymaya çalışıyordu. Bu, yasal ve ahlâkî baskılarla, nüfusun üst %5-10’u içerisinde eşitliği dayatmaktan başka bir şey değildi; ancak, bu üst grup içerisindeki sosyal ve ekonomik eşitsizlik ve çatışma oldukça belirgindi⁷⁰ ve zamanın ekonomik zorlukları tarafından iyice pekiştirilmişti.⁷¹ Polonya’da orta-yüksek sınıfın mahkemelerde ileri gelenlerin suiistimallerine karşı adalet araması ya da yasama organına çekidüzen verilmesine dair çabaları boşunaydı. İleri gelenler mahkemelere rüşvet veriyorlar ve kontrollerinden çıktığı zaman Seym’i ve yerel diyetleri parçalıyorlardı.⁷² Macaristan’da

- 70 Varkonyi (1970, 299). Bugün emperyalizm olarak nitelendirdiğimiz bu yabancı nüfusu tek başına bir olay değildi. Maczak Polonya’da da benzer bir olayı tanımlar. Polonya’nın ihracatının merkezi tabii ki oldukça büyük bir özerkliğe sahip olan Gdansk’dı; ve kral karşısında “Gdansk bir eşrafinkine benzer rol oynuyordu” (1976 b, 12). İsveç savaşından sonra (1626-1629) “coşkulu bir alkışla” tahta çıkan IV. Wladyslaw (Tazbir, 1968 a, 235), kraliyet otoritesini güçlendirmeye çalıştı. Maczak ne olduğunu tanımlar: “1635’te İsveçliler ve Polonyalılar tarafından imzalanan antlaşmadan hemen sonra Polonya kralı Gdansk’ın gümrük gelirlerinden bir kısmına el koymaya çalıştı. Danimarka savaş meclisi Kralın tek adam gösterisi yapmasını engelledi ve Gdansk şehrinin gümrüklerle ilgili egemenliğine zarar gelmedi” (1976 b, 14).
- 71 Rutkowski yüksek soylular yani senyörler (*panawie*) ya da eşraf (*magnaci*) ile orta soylular (*szlachta czastkowja*) ve küçük soylular (*drobna szlachta*) arasındaki farkları tanımlar. Sonrakinin serfleri yoktu, kendi topraklarını işliyordu ve gelir açısından zengin köylülere benzer köylülerdi. Bunun yanında kendi toprakları olmayan, senyörlerden arazi kiralayan serbest-kiracı soylular (*szlachta czynszowa*) adı verilen bir küçük soylu alt-grubu vardı (1926, 498-499).
- 72 Eşraf ve yüksek sınıf arasında her zaman varolan, fakat tarımsal zenginlik ve sosyal eşitlik zamanlarında unutulmuş eski ayırım on yedinci yüzyılda diriltildi. Bu yüzyıl Litvanya ve Ukrayna’da geniş malikânelerin yükselişine şahit oldu; bu sadece bu *latifundia*’ların sahiplerinin durumunu fazla güçlendirmekle kalmadı aynı zamanda ileri gelenlere hizmete hazır ve onlara eşitliğe dayanan eski kurumları yıkmak için yardım eden küçük asilzadelerden oluşan büyük bir grup yarattı (Boswell, 1967, 159). Başka deyişle, daha önce atıfta bulunulan himaye olgusuyla bağlantılı soylular enflasyonu, ileri gelenlere bağımlı küçük soyluların sayısını artırıyor ve dolayısıyla orta soyluların ve eski küçük soyluların ileri gelenlerle eşitlik iddialarına zarar veriyordu.
- Benzer bir durum Macaristan’da anlatılır. Szatmar Barışı zamanında (1711) yaklaşık 200-300 ileri gelen ve 25.000 yüksek sınıf mensubu vardı ve her bir grubun parlamentoda temsilciler meclisi mevcuttu. “Bu ileri gelenlerin gücünün zirvesinde olduğu bir zamandı. Daha önce bir Macar oligarşisi hiçbir zaman zenginliği kazanmak değil de onu elde tutmak konusunda bu tür imkânlarla sahip olmamıştı... [İleri gelenlerin *latifundialarının*] büyük bölümü Türkler’den geri alınan araziler üzerinde bulunuyordu ve üzerlerinde irtifak hakları yoktu. Sahipleri bu toprakları devlete karşı herhangi bir sorumluluktan muaf ‘Tanrının lütfu’ araziler olarak görüyordu. Bu nedenle üretim maliyetleri aşırı derecede düşüktü; o kadar düşüktü ki bu kendisini bazen on misli geri ödeyen sermaye yatırımları yapmalarına imkân veriyordu” (Macartney, 1967, 129).

“yüksek sınıf” bir savaş denedi ve kaybetti. Polonya’da Sarmatia mini yeniden şekillendirdiler –bu başlangıçta sadece Polonya-Litvanya topraklarının etnik olarak farklı nüfuslarının ortak bir Slav atadan, Sarmatialılardan geldiğini savunmayı amaçlıyordu- bu artık fetihler yapan bir soylular sınıfının, yönetici sınıfın kurucularının kökenlerini açıklıyordu.⁷³ Bu şekilde “yüksek sınıf tek başına, Polonya ulusuyla özdeşleşiyor ve farklı kökenden geldiği öne sürülen diğer sosyal sınıflar ulusal topluluktan dışlanıyordu.”⁷⁴ Hıristiyanlık inancının savunucusu ve yabancı düşmanı olan yüksek sınıf, bu doktrini coşkulu biçimde ve aşırı ölçüde destekledi⁷⁵ ve hiç şüphesiz “megalo-mani”⁷⁶ ve “hastalıklı bir mitomani”den sorumlu oldu.⁷⁷ Fakat Şanlı bir Devrim imkânı olmayanlar, “kültürel bir durağanlık ve yaratıcı entelektüel eylemlerin felce uğratılmasını”⁷⁸ ima etse de Sarmatizmi kullanmak zorundadır.

Dünya ekonomik gerileme dönemi merkez ülkeleri milliyetçilik (merkantilizm) ve üst sınıf içerisinde anayasal uzlaşma yoluna sokarken, alt sınıfın başkaldırma yeteneğinin azalmasıyla beraber, doğu Avrupa devletlerinin zayıflığı onların merkantilist taktiğin avantajlarını aramayacağı ve de üst sınıf içerisinde herhangi bir uzlaşmayı *garanti* edemeyeceği anlamına geliyordu. Bu periferi bölgelerini, keskinleşen

73 Tazbir (1968 b, 259).

74 Tazbir (1968 b, 264). Litvanya ve Ruthenyalı eşrafın kendilerini dil ve din açısından “Polonyalılaştırma” gerekliliği için bkz. Kertsen (1977, 125-126).

75 On yedinci yüzyılda Fr. Wojciech Debolecki “Polonyalılar”ın doğrudan Adem ve Havva’dan geldiğini ve dolayısıyla dünyayı yönetmeye layık en eski ulus olduğunu öne sürüyordu” (Tazbir, 1966, 20).

76 Tazbir (1968, 265).

77 P. Anderson (1974 a, 292).

78 Rostworowski (1968, 302). 1658’deki İsveç işgalinin fiziksel ve kültürel yıkımından sonra Varşova bir “Polonya” kasabası olarak yeniden inşa edildi ve mahvolan burjuvazisini “doğululaştırdı.” (Bkz. Tomkiewicz, 1967) Rostworowski Varşova’yla ilgili olarak çok dokunaklı konuşur: “Başkentin çöküşü özellikle kültürel yaşam için zararlıydı. Sakson zamanlarının Varşova’sı sanat ve kültürün hamisi rolü oynayamadığı gibi sosyal hayatın merkezi de olmadı... Polonya büyük bir eyalet haline geldi ve kültürel hayat kırsal bir yol boyunca savruldu durdu” (1968, 302).

III. Augustus 1733’te Saksonya ve Polonya birliğinin sarayını Dresden’e taşıdığında geride hiçbir şey kalmadı. “O zamana kadar, yetkileri üzerindeki tüm sınırlandırmalara karşın monark Birliğin siyasi yapısının köşe taşı olarak kalmış ve kraliyet sarayı ülkenin kültürel yaşamında önemli bir kurum olmuştu. II. Augustus’un ihtiraslı planlarının başarısızlığından sonra Polonya-Saksonya birliği Polonya’yı bu unsurdan mahrum bıraktı” (Rostworowski, 1968, 275).

sınıf çatışması,⁷⁹ artan bölgecilik ve azalan ulusal bilinç,⁸⁰ içeride günah keçilerinin aranması⁸¹ ve köylünün şiddetli huzursuzluğu ile karşı karşıya bıraktı.⁸² *Mutatis Mutandis*, aynı şeyin güney Avrupa'nın

79 “[On yedinci yüzyıl Polonya’sının] önemli parasal problemlerinin sonuçlarından bir tanesi... çeşitli gruplar ve toplumun değişik kesimleri arasında acımasız bir çatışmaya dönüşen bir sınıf nefreti ve düşmanlığının yeniden şiddetlenmesiydi” (Bogucka, 1975, 152). Bkz. ayrıca Slicher van Bath: “Bu orta ve doğu Avrupa’da çok sık yaşanan köylü savaşları ve ayaklanmaları dönemi idi” (1977, 122).

80 On yedinci yüzyılda, ulus kavramı –etnik birim gibi- Sarmatian mitine dayalı son derece öznel bir soylular ulusu (*nation nobiliaire*) kavramı tarafından arka plana itildi... Karşı-Reformasyon’un başarısı batı bölgelerinde (özellikle Silesia’da) sadece Latince’nin neredeyse yalnız başına kullanımı değil aynı zamanda Kilise tarafından da benimsenen Almanlaştırma süreci biçimini aldı... Bir Polonya ulusu kavramının zaferi, Polonya’nın çeşitli eyaletlerine özgü bölgeciliklerinin rönesansını destekledi. Masovia on yedinci yüzyılda kendi farklılığını yeniden keşfetti” (1966, 14-15, 20). Bununla birlikte Rostworowski şunu savunur: “Merkezi yönetiminin felç olmasına ya da körelmesine rağmen Birlik’de bölgesel ayrımcılık gelişmedi. Köylü yığınları ve kasabalılar arasındaki kapsamlı ayırım çok uluslu Devlet’te hâlâ hakimdi, fakat yüksek sınıf ulusunun bakış açısı gittikçe homojen hale geliyordu. Ruthenya soylularını Polonyalılaştırma süreci tamamlandı (1697’de Ruthenya dili adli kayıtlardan kaldırıldı). Polonya, Litvanya ve Ruthenya yüksek sınıfı, binlerce aile bağıyla bağlanmış olarak, büyük bir tek-kardeş soylular ailesine katıldı” (1968, 297). Bununla birlikte sorun, *ileri gelenlerin* bölgesel ayrımcılık karşısında bu Polonyalılık duygusunu ne derece teşvik edecekti.

81 On altıncı yüzyıl genişlemesi bağlamında doğu Avrupa’ya *entrée en masse* şeklinde giren Yahudiler on yedinci yüzyıl resesyonu itibariyle uygun günah keçileri olduklarını ispat ettiler. Bkz. Weinryb: “Bu Yahudilerin büyük çoğunluğu on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda [Polonya] Ukrayna[sın]da yerleşmişti. Bu Yahudilerin çoğunluğu köy ya da kasabalara kredi sağlayan kişiler, meyhaneci, soyluların ya da kraliyet malikânelerinin vergi tahsildarları rollerini üstlendi. Kredi verme çoğunlukla nüfusun belli kesimleri üzerinde yargı gibi belli yetkilerle özdeşleşiyordu. Bu faaliyetler ve yetkiler Yahudileri Polonyalı toprak beylerinin rolüne büründürdü, öyle ki çoğu zaman (tarihçi Hanover’in deyimiyle) “Aşağı Ukraynalılarla ilişkili olarak fiili lordlar haline geldiler. Bu şekilde Yahudiler Polonya soylularıyla özdeşleşti” (1973, 185). Weinryb İsveç savaşlarındaki kayıplardan ve özellikle Cracow’daki müsaderelelerden sonra Polonya soylularının günah keçisi aramasını anlatır (1973, 190-191).

P.Anderson doğu ve güneydoğu Polonya’daki etnik sınıflandırmanın Polonyalı (ya da asimile edilmiş Litvanyalı) aristokratları toprak beyi olarak ve dinleri Ortodoks ve dilleri Beyaz Rus ya da Ruthenya dili olan Polonyalı olmayan serfleri (ve biraz önce Weinryb’den gördüğümüz gibi de) aracı olarak Yahudileri içerdiğini kaydeder. Anderson bize bunun klasik bir sömürge durumu olduğunu hatırlatır (1974 a, 285); bu arada sömürge durumlarının, zor zamanlarda etnik gruplar arasında çatışmalara sebep olduğu eklenmelidir.

82 Tazbir köylülerin çalışma günleri sayısındaki artışa tepkisinden söz eder. “Köylüler topluca kaçarak, çalışmayı reddederek ve hatta ülkenin bazı bölgelerinde silahlı direnişle tepkide bulundu. 1651’deki köylü ayaklanmasına ek olarak Cracow voyvodalığının güneybatı bölümündeki kraliyet malikânelerinde, Podhale’de,

eski periferi bölgeleri ve Amerikalılar için de geçerli olduğunu göreceğiz. Hristiyan Akdeniz'e hızla göz attığımızda "ticaretteki durgunluğun" karakterize ettiği bir onyedinci yüzyıl için de aynı örüntülerin egemen olduğu görülmektedir.⁸³ Birincil ihraç mallarının fiyatı düşüyordu. İspanya'da buğday fiyatları 1585'ten sonra düştü ve onyedinci yüzyıl boyunca şarap, pirinç ve yağ fiyatları gibi durağan kaldı.⁸⁴ Sicilya'da ipek ihracatı düştü, bunu 1640'dan sonra buğday ve şarap ihracatı izledi; fakat Aynard ihracattaki düşüşün "iç" tüketimi arttıran sürekli bir nüfus artışıyla telafi edildiğini kaydeder.⁸⁵ Ancak bu kişi başına tahıl üretiminin düştüğü anlamına gelebilir, bu daha önceden doğu Avrupa'da karşılaştığımız bir olgudur.

Bunun açıklaması nedir? Cancila, Sicilya'da 1573'ten 1653'e kadar "kolonileşmenin yoğun işleyişinden" söz eder.⁸⁶ DaSilva İspanya'da 1609-1610'da endişeli bir yazarın suiistimallerin çoğaldığını, üç yılda bir ürün değiştirmenin artık gözlenmediğini ve dolayısıyla üreticilerin "tarım alanlarını tükettiğini" kaydettiğini nakleder.⁸⁷ DaSilva bu durumun, 1570'den 1630'a kadar, yeni alanların aranmasına ve onların da benzer şekilde tüketilmesine neden olduğunu söyler. Bu toprak "çoraklaştırması" özellikle küçük üreticilere darbe vurdu⁸⁸ ve toprakların bir elde toplanmasına daha fazla yol açtı. Toprağın bu şekilde çoraklaştırılması süreci ihracat yapmayı imkânsızlaştırırken bundan kaynaklanan toprakların bir elde toplanması üretim ilişkilerinin daha da "parasallaşmasına" neden oldu; çünkü "köylülerin (*contadini*) kendi toprakları üzerinde çalışarak geçimlerini sağlayamaması

(Dukalık Prusya'sının sınırlarındaki) Krupie bölgesinde ve Podlasie'deki Suraz malikânesindeki ayaklanmalardan söz edilmelidir" (1968 b, 258-259). Ayrıca Ukrayna'da devam eden "Kazak sorunu" da mevcuttu (1968 a, 231-241).

Bir yabancı güce karşı 'ulusal' bir mücadelenin olduğu Macaristan'da köylüler Macar yüksek sınıfı-burjuvazisi tarafından çatışmanın içine çekildiğinden umutsuzluk içindeydi. 1704'ten 1706'ya kadar Rakoczi aristokraziye ve Habsburglar'a karşı mücadelelerinde serfleri özgürleştirerek ve onları silahlandırarak güç toplamaya çalıştı (Varkonyi 1970, 292). Köylülerin silahlarını hemen bırakmadığını hayal etmek çok zor değildir.

83 Braudel (1956, 196).

84 Valencia için bkz. Castillo (1969 251-252), Andalusia ve Kastilya için bkz. Ponsot (1969, 105). Wittman İspanyol tarımsal çöküşünü Macaristan'ınkiyle karşılaştırır (1965).

85 Aymard (1071 b, 440).

86 Cancila (1969, 25).

87 Da Silva (1964 b, 244).

88 Da Silva (1964 b, 248).

iç pazarı büyüttü.”⁸⁹ Bölgesel pazarların benzer şekilde genişlemesini, dünya ticareti azalırken Doğu Avrupa’da da görmüştük. Demografi de aynı şekilde hareket etti. İspanya nüfusu –onaltıncı yüzyılın sonlarındaki salgın hastalıklar ve Moriscoların ülke dışına çıkarılması sonucu– azaldı. Valencia’nın nüfusunda 1609’dan 1638’e kadar %35 düşüş oldu, fakat bu “şiddetli demografik kriz” durgunluğun öncesinde değil sonrasında ortaya çıktı.⁹⁰

Güney İtalya’ya gelince, Napoli’de nüfus düşüşü söz konusuydu. Aymard’a göre Sicilya nüfus artışında sadece bir yavaşlama yaşadı; fakat Aymard Sicilya için geçerli olan rakamların “açık bir bölgesel farklılaşmayı” gizlemekte olduğunu da ekler; ada ikiye bölünmüştü, kuzey, kuzeydoğu ve merkez bir durgunluk yaşıyordu ve artık yiyecek stokları açısından kendine yeterli değildi.⁹¹ Buna ek olarak, gizli bir demografik düşüş olup olmadığı da merak konusudur. Verlinden Güney İtalya ve Sicilya’daki kölelik olayının onyedinci yüzyılda onbeşinci ve onaltıncı yüzyıldaki tepe noktasından aşağı düşüğünü, çünkü (daha önceleri Portekizliler tarafından Akdeniz’e yapılan) Afrikalı köle ticaretinin Amerikalara yöneldiğini ve Türk ve diğer Müslüman köle arzının çok daha az olduğunu nakleder.⁹² Bu genel nüfusta diğer istatistiklerde yakalanmayan bir düşüşü ima etmez mi? Ekonominin “şüphe götürmez şekilde küçülmesi” Napoli devletinde Aquila’dan Salerno’ya kadar yerel üretimin artışının nedeni olarak algılanmaktadır;⁹³ ancak, bu sadece Napoli için değil Languedoc ve tüm İtalya için geçerliydi. Bu diye sorar Braudel “bir rahatsızlığın, ticaretin yetersizliğine geniş bir tepkinin göstergesi olabi-

89 Da Silva (1964 b, 250).

90 Castillo (1969, 242, 247, 273). Demografik çöküş aynı zamanda Güney Fransa’dan mevcut göçü sona erdiren baskıcı hareketleri de yansıtıyordu. Bkz. Nadal ve Girat (1966, 83-84, 198).

91 Aymard (1968, 222 ve ayrıca bkz. 1974 b, 427). Napoli için bkz. Petraccone (1974, 40-41, 51).

92 Verlinden (1963, 37). Larquié on yedinci yüzyılın ikinci yarısında İspanya’da kölelikte benzer bir düşüş olduğundan ve on sekizinci yüzyılda ortadan kalktığından söz eder. Bunu zayıf ekonomik koşulların sonucu olarak görür. “Sonunda, ticari akımlar dağınık ve İspanya’nın ekonomik sıkıntıları tüketim toplumlarını etkiler; azar azar, lüks taleplerini kısıtlar” (1970, 55). Kölelerden lüks bir mal olarak söz etse de birçoğunun liman bakımında, Almaden madenlerinde ve kadirgalarda kullanılan “kraliyet köleleri” olduğunu kaydeder (bkz. s. 67). Bu nadiren lüks kullanımdı. Küçülme zamanlarında eski bir periferide köleler angaryayla karşılaştırıldığında pahalı bir emek biçimi değil midir? (Bu daha sonra Karayipler’deki kölelik kapsamında tartışılacak bir konudur.)

93 Aymard (1971 a, 11).

lir mi?”⁹⁴ Küçülme döneminin gerçek kaybeden tarafı olan küçük kırsal üreticiler üzerindeki bu baskının sonuçları, şiddetli sınıf çatışmasına neden oldu. 1647-1648’de Napoli’de görülen köylü ayaklanmasından söz eden Emilio Sereni bunun “kırsal nüfusun artık yeni baronların ticarî hırslarıyla daha da şiddetlenen feodal baskı ve suistimale karşı tepkisi” olduğunu yazar. “Yeniden feodalleşmeden söz etmek yerine tımarın ticarileşmesinden bahsedebileceğimizi” belirtir.⁹⁵ Ekonomik küçülme toprak ve işgücü, toprakların bir elde toplanması, toprak ve işgücünün daha da ticarileşmesi üzerindeki baskıları arttırdı-aslında bütün bunlar doğu Avrupa’da olduğu gibi güney Avrupa’da da beraberce gelişti.

Şimdi “onyedinci yüzyıl buhranının” uzun süredir büyük bir tartışma konusu olduğu Hispanik Amerika’ya geri dönelim ve söze dünya-ekonomisinin bu periferi bölgesinin temel tarımsal kurumu olan *hacienda* ile başlayalım. Hacienda nasıl tanımlanmalı ve anlaşılmalıdır? Ne zaman ortaya çıkmıştır? Onaltıncı yüzyıl bağlamında toprak yapılarını “feodal”⁹⁶ ya da “kapitalist” olarak tanımlama konusunda bir tartışmaya şahit olmuştuk. Frederic Mauro gibi, Hispanik Amerika’da on altıncı ve on sekizinci yüzyılların en azından “spekülâtörlerin, tüccarların, maden sahiplerinin ve kent burjuvazisinin önemini arttırırken” on yedinci ve on dokuzuncu yüzyılların “ataerkil toplumun” başarısını temsil ettiğini ileri sürmek mümkündür.⁹⁷

94 Braudel (1956, 194).

95 Sereni (1961, 195). Bu sırada Güney İtalya’da her halükârda *adscriptus glebae* yoktu. “Yeniden feodalleşme” burada Doğu Avrupa’da olduğu gibi İspanyol devletinin yerel toprak sahibi baronlarla ilişkili olarak güç kaybetmesi anlamına geliyordu. Bkz. Villari (1962, 260 ve ayrıca 1963 ve 1965); bkz. ayrıca Vivanti (1974, 422).

96 Charles Verlinden’in açıklaması şöyleydi: “Feodal toprak tasarrufu sistemi sadece İspanyol Amerika’sında değil aynı zamanda Brezilya, Fransa, Kanada ve Hollanda Karayipleri’nde de benimsendi. Çünkü başlangıç risklerini üstlenmek istemeyen merkezi metropolün kaynakları yetersizdi” (1971, 347). Verlinden, durumu ancak beyazların ıskaniyle değişir görür. Bu nedenle İspanyol Amerika’sında feodalizm “teorik olarak” kaldırılmasına rağmen “senyörlük rejimi, yerleşim devlet gelirlerinin devlet otoritesinin artmasını sağlayacak kadar yoğun olmadığı sürece devam etti” (s. 348).

97 Mauro (1974, 249), uzun vadeli koşulların Hispanik Amerika’nın gibi kapalı bir ekonomi üzerindeki tek etkinin “onu daha kapalı... ya da daha açık yapmak olduğunu” belirtmiştir (s.245). Onun “tek”i aslında her şey olduğundan Mauro’nun neden bu sözcüğü kullandığı merak konusudur. On yedinci yüzyıl ile ilgili olarak yaptığı bir başka ayrım kaydetmeye değer: Eğer şeker üretiminin önemi nedeniyle, “[Brezilya], Hispanik Amerika için genel olarak ‘kapitalist’ tezi savunuyorsak açıkça ‘feodalist’ teze yöneliyoruzdur” (s. 245). Bu ayrımı on sekizinci yüzyılın sonlarındaki

Bu perspektiften bakıldığında, kapitalizm ve feodalizm dünya-ekonomisinin çok uzun A ve B dalgalarıyla bağlantılı rakip eğilimler olarak görülür. Dolayısıyla temel tartışma onaltıncı değil onyedinci yüzyıla ilgili olmaktadır. Kendi kendine yeten, “kapitalist olmayan” bir hacienda’nın başarısı François Chevalier’in çalışmasının ana temasıdır, bu başarısının dünya-ekonomisinin geri çekilmesinin sonucu olduğu söylenmektedir:

Onyedinci yüzyılın başlarında gümüş piyasasındaki canlılık sona erdi, yeni doğmakta olan kapitalizmin ilk kıpırtılarını bastırdı... Toprak tek gelir kaynağı haline geldi... En büyük çiftlikler kendi kendine yetiyordu. Büyük şeker rafinesi, plantasyon, hasat çiftliği ve izabe fırını, çiftlik eklentileriyle birlikte neredeyse bütün ihtiyaçlarını karşılıyordu... Çok sık olarak Ortaçağları hatırlama fırsatımız oluyordu... [*Hacienda sahipleri*] gerçekte bir aristokrasi oluşturuyordu; bazıları unvan sahibi olmayı başardı. Vale Markizi, Burgundi Düklüğü’nün soluk bir kopyasıdır.⁹⁸

Onyedinci yüzyıldaki Meksika haciendasına alternatif bir bakış Andre Gunder Frank tarafından vurgulu biçimde ifade edilmektedir:

Onyedinci yüzyıl Meksika’sında latifundium’un gelişmesi, ekonominin buhran sonucu feodal *hacienda* olarak bilinen olguya indirgenmesi değildi; aksine *hacienda*’nın Latin Amerika’daki bütün diğer zamanlar ve yerlerdeki gibi bu zamanda ortaya çıkması ve gelişmesi başka yerlerde ulusal ve dünya ekonomisi düzeyinde gerçekleşen olayların latifundium üretimini oldukça kârlı göstermesi nedeniyledi.⁹⁹

siyasi farklılıkların nedeni olarak kullanırsak, “feodalist” Hispanik Amerika’nın (Fransa gibi), [İngiltere’ye benzeyen] “kapitalist” Brezilya’dan daha şiddetli bir siyasi kargaşaya düşmesi beklenirdi (Bkz. s. 251).

Mauro bu ayrımı tımar sistemlerine de uyguladı: “[Brezilya’daki] *Sesmaria* bir köylü tımarı değildi; bu [*donatario*] tarafından ihracata yönelik tarım görüşüne sahip kapitalist bir girişimciye verilen tavizdi... Bu Karlos Hanedanlığına ait bir malikane ve *hatta* on yedinci yüzyıl Meksika haciendası tarzında kapalı bir ekonomi yaratmaya yönelik değildi” (1971, 388). Orijinal metinde italik olmayan *hatta*, Mauro’nun yine de Karlos Hanedanına ait bir malikâne ile Meksika haciendası arasında belli bir ayrım gördüğünü ima eder.

98 Chevalier (1970, 309, 311, 313). Chevalier’in yarı lirik nesri en büyük malikânelere göndermede bulunur. Peki, daha küçük olanlara ne demeli? Yiyeceklerini nasıl elde ediyorlardı? Hacienda kendi kendine yeterken bir yerlerde satılacak bir artık da ürettiğine dair hiçbir göndermede bulunulmadığına dikkat edin. O zaman bu şekilde sağlanan kârlarla ne yapıyordu?

99 Frank (1979 a, 38). Bkz. Piel’in Chevalier-Frank tartışmasıyla ilgili kısa eleştirisi (1975, 147-148). P.J. Bakewell, gümüş madenlerinin Meksika ekonomisi tablosundaki

Bu tarihsel süreçlerden bazılarını ayrıntılı biçimde analiz edersek bu zıt perspektifleri daha iyi değerlendirebiliriz. Birinci mesele düşüşün zamanıyla ilgilidir. Lynch Meksika gümüş üretiminin tepe noktasının 1590'lar olduğunu ve “bundan sonra yükselişin sona erdiğini” söyler.¹⁰⁰ Bununla birlikte Hint Adaları ticareti için Chau-nu'nun 1593 ile 1622 arasında “ana trendde bir geri dönüş” yaşandığı ve büyük bunalımın 1623 ile 1650 arasında olduğu görüşünü kabul eder.¹⁰¹ Buna karşılık MacLeod, orta Amerika'dan söz ederken 1576 ile 1635 arasındaki dönemi “yarım yüzyıllık bir geçiş” olarak isimlendirir ve buhranın 1635 ve 1720 yılları arasında bir yerde gerçekleştiğini belirtir.¹⁰² Berthe Meksika tarımının büyük krize 1630 ve 1680 arasında girdiğini söyler.¹⁰³ Nihayet Mellafe, genel olarak İspanyol Amerika'sından ve özel olarak da Şili'den söz ederken gerçek krizin 1650'den sonra başladığını söyler ve “1595'te Kartaca'nın düşüşünün iki asır sürecektir vahşi ve yıkıcı mücadelenin ilk uyarısı” olduğunu ekler.¹⁰⁴

Tarih belirlemeyle ilgili bilimsel laf kalabalıkları, her zaman olduğu gibi, düşüşlerin yukarı yönlü evreler sona ermeden önce başlar görüldüğü gerçeğini yansıtır. Hispanik Amerika'da 1570'ler gibi erken bir zamanda, fakat daha geçerli olarak 1590'larda başlayan ve 1630–1650 arasında bir yerde sona eren döngüsel bir örtüşme (ya da

rolünü analiz eder ve temelde Frank'ın tarafındadır: “Yeni İspanya'nın on yedinci yüzyıldaki ekonomisi, birçok açıdan, açıkça kapitalist nitelikteydi” (1971, 225).

100 Lynch (1969, II, 204). Bakewell Chevalier'e gönderme yaparak benzer bir tarih belirlemeyi eleştirir ve onun “madencilik çöküşünü yirmi yıl önce, on yedinci yüzyılın ilk on yılına yerleştirdiğini” söyler (1971, 117, n. 4).

101 Lynch (1969, II, 184), şöyle der: “1592-1622 yılları büyüme ve küçülme arasında bir düzlük oluşturur, tabii ki bu yüksek bir düzlüktü ve sürekli zenginlik işaretleriyle birlikte önceki trendin terse çevrilmesini gösteren eşit derecede ayırt edici duraklama işaretleri vardı” (s.185). Yeni İspanya'yı “1620'lerden 1650'lere kadar transatlantik ekonomisinin hasta adamı” olarak isimlendirir (s.189). Bkz. ayrıca Chaunu (1959, VIII, 2/tekrar, çeşitli yerlerde). Chaunu “[Atlantik-Sevilla konjonktürüyle] tamamıyla uyum içerisindeki bir gerilemenin” Filipinlerde de aynı zamanda görülebileceğini ve orada 1630–1640 yılları arasında “muazzam bir kırılma noktası” olduğunu savunur (1960 b, 246, 250).

102 MacLeod (1973, 208), para krizinin 1655 ve 1670 yılları arasında zirvesine ulaştığından söz eder ve madeni paranın değerinin düşürülmesi, tedavülden kaldırılması ve yeniden değerlendirilmesinin “ihracata zarar verdiğini, iç ticareti yok ettiğini ve hatta güvenliği zayıflatıldığını ve yönetim düzenine olan güveni azaltıldığını” belirtir. (s.286).

103 Bkz. Berthe (1966, 103). Bu Chevalier'in Meksika gümüş üretimindeki ilk ekonomik döngünün sonunun 1630-1640 civarında olduğu görüşüne uygundur (1970, 4).

104 Mellafe (1959, 207-208, italikler eklenmiştir).

geçiş) dönemi olduğu epey açık görülmektedir. Böyle bir dönemde beklenen önemli sektörlerdeki kazançlar da bir kriz ve büyük ölçekli mal sahiplerinin ve yatırımcıların kısa vadeli eylemlerle, aslında uzun vadeli durumu daha da kötüleştiren, kayıpları telafi etme çabalarıdır. Zaten olan da budur. Hispanik Amerika'nın 16. yüzyılda başlıca ihrac malı olan gümüş 1590 ve 1630 arasında bir durgunluğa girmiş ve bundan sonra rakamlar keskin ve ani bir düşüşe geçmiştir. Buradaki resmî ticaret istatistikleri yanıltıcı olabilir çünkü gittikçe artan bir kaçak ticaret söz konusuydu; yine de maden alanlarından gelen tanımlayıcı kanıtlar “üretimde gerçek bir düşüş” olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Bu neden böyle olmuştu? Bir iddiaya göre bunun nedeni işgücü açığıydı. Bununla birlikte, toplam üretimdeki düşüşe ve biraz yüksek işçi maliyetlerine rağmen maden sahipleri ihtiyaç duydukları işgücünü bulabiliyordu. Meksika'da ücretli emeğe başvuruyorlar, Potosi'de ise sadece daha uzak yerlerden angarya getirtiliyorlardı. Burada vurgulanmak istenen nokta, Davis'in de savunduğu gibi, işgücü mevcut olduğu zaman bile üretimin düştüğüydü: “Gerçekte, onyedinci yüzyılın ortasında Potosi'deki birçok maden faaliyeti kendilerine tahsis edilen *mita* ya da angarya yerine yerlilerin harç paralarını kabul ediyor, bu geliri madencilğin getirebileceği herhangi bir kazanca tercih ediyorlardı.”¹⁰⁶

O halde sorun civa açığı mıydı? 1630'lar ve 1660'lar arasında böyle bir açık olduğu kesindir. Bakewell civa arzının zorluklarını “gümüş üretimindeki dalgalanmaların en büyük tek belirleyicisi”¹⁰⁷ olarak nitelendirir. 1660'larda civa elde etmek için çabalamak kazançlı olmalıydı, 1630'lar için ise aynı şeyler söylenemez. Burada yine altın ve gümüş arzının o dönemdeki fiyat oluşumunda temel bir faktör olmakla beraber “altın ve gümüşün de fiyatının olduğunu” ve “genel anlamda paraların özellikle de madene dayalı bir sistemde diğerleri gibi bir mal olduğunu” hatırlamamız gerekmektedir.¹⁰⁸ Andre

105 Bakewell (1976, 224) ve Davis (1973 b, 158); Davis kanıtı “yeterli” görür.

106 Davis (1973 b, 159).

107 Bakewell (1971, 188) ve Davis (1973 b, 159). M.F.Lang (1968, 632), civa açığına da öncelikli bir yer verir.

108 Romano (1970, 131, 140). Bkz. ayrıca Onody Brezilya altınıyla ilgili olarak aynı noktayı vurgular ve Brezilya Maliye Bakanlığı'na ait bir on dokuzuncu yüzyıl belgesini zikreder: “Ulusal paramızı, İmparatorluk içerisindeki mevcut şartlarda, kıyı ticaretimizin ya da kabotajımızın parçası olan gerçek türden bir mal olarak görebiliriz” (1971, 236, n.2).

Gunder Frank da aynı görüşü paylaşır ve üretimdeki düşüşü fiyat artışlarının uzun vadeli sonucu olarak açıklar:

Bu durumda giderler de sabit kalmakla beraber sabit gümüş fiyatları düşen kârlar anlamına gelmiyor muydu? Bu enflasyonda mal ve hizmetlerin fiyatının artması, diğer bir deyişle, paranın fiyatının ya da değerinin düşmesi demektir. Ve bu da gümüş fiyatları sabit kaldığı için maden sahiplerinin madenlerinde ürettiği para değil miydi? Buradaki sonuç hem giderlerde bir artış hem de kazançlarda bir düşüşle karşı karşıya kalmalarıdır. Bu da bir kapitalistin üretimi kısıması ve eğer mümkünse parasını başka bir işte değerlendirmesi için yeterli bir sebeptir.¹⁰⁹

Önde gelen sektör olan altın ve gümüş ihracatındaki düşüş diğer “ihrac mahsullerini” de etkiledi. Orta Amerika’daki çivit üretimiyle ilgili olarak MacLeod onyedinci yüzyıldaki gemicilik teknolojisinin durumunun Atlantik ötesine gönderilen birincil mallar için yetersiz bir kâr oranı oluşturduğunu savunur. “Şartların olumlu olduğu zamanlarda çivit, altın ve gümüşün kâr marjına sahipti. Kötü zamanlarda ise [çivit] Avrupa’dan, istikrarlı kazanç oranları göstermeyecek kadar uzaktı.”¹¹⁰ Çivitle ilgili bu durum daha genele de uygulanabilirdi.¹¹¹

İhrac fiyatlarının düşüşünden hemen etkilenen iki güçlü grup vardı: Verimli yatırımları kontrol eden İspanyollar ve bu İspanyolları vergilendiren devlet. Vergi oranı onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında dikkat çekici biçimde artmıştı;¹¹² fakat İspanya’da ve imparatorlu-

109 Frank (1979 a, 54). Davis de aynı görüştedir: “Bununla birlikte genelde artan giderler telafi ediliyordu. Gümüş madenciligi gümüşün satın alabileceği mallar açısından değeri düştüğü için durmuştu... [Gümüşün sabit fiyatı ile ithal malların yükselen fiyatları] gümüşün alım gücünü o kadar düşürmüştü ki onu sabit ya da reel maliyetlerle üretmeyi sürdürmek değersiz hale geldi” (1973 b, 159). Tabii ki, o zaman gümüş fiyatının yükselmesine neden izin verilmediğini sorabiliriz, Romano buna şu cevabı verir: “Amerika madenleri üretimlerini düşürdü, çünkü durgunluk evresindeki bir Avrupa ekonomik yaşamının gümüşe ihtiyacı yoktu veya en azından ona çok az ihtiyaç duydu” (1972, 140). Azalan bir dünya talebi (ya da fiilen dünya aşırı üretimi) ve düşen kazanç oranı aynı madalyonun iki yüzüdür. Azalan üretimin iki açıklaması da aynıdır.

110 MacLeod (1973, 382). Keten bezi düşük işgücü işletmesine ve çok kaliteli toprak gerektirmemesine rağmen on yedinci yüzyıl boyunca durgun kaldı (Bkz. s. 202).

111 Bkz. Lopez’in Paraguay’ın dünya-ekonomisiyle tek bağı olan çayın fiyatının on yedinci yüzyıl boyunca düşmesiyle ilgili tartışması (1974).

112 Jose Larraz’ın tablosu, fiyat endeksinin 1504 ve 1596 yılları arasında sürekli yükseldiğini ve üç katına çıktığını ve iki önemli vergi olan *alcabala* ve *milones*’in

gunda başlayan ekonomik sıkıntılar büyük bir askerî etkinlik zamanıyla (Hollanda Ayaklanması ve Otuz Yıl Savaşları) çakıştı. Düşen gelirler ve artan giderler arasında gittikçe büyüyen uçurumla karşı karşıya kalan İspanyol devleti onyedinci yüzyılın başında “fazla para (vellon) basımına gitti”¹¹³ ve bu “yetersiz kaldığında” da imparatorlugin bütün kaynaklarını kullanmaya çalıştı.¹¹⁴ Dolayısıyla, Meksika ve Peru’da vergileri arttırdı ve vergi toplama sistemini daha etkin hale getirmeye çalıştı.¹¹⁵ Gerçekte bu kendi kendini bozmaktan başka bir şey değildi. 1620’de III. Philip özel girişim tarafından taşınan altın ve gümüşün sekizde birine el koyup bunun yerine vellon ya da *juros* teklif ettiği zaman tüccarları sermayesinden yoksun bırakmış oluyordu; fakat daha da önemlisi, sonuçta altın ve gümüşlerini geri götürme konusunda da tereddüde düşüyorlardı (bu da gümüş üretimini düşüren bir başka faktördü). Sonuç olarak, Kraliyet’in *averia* denilen koruma giderleri için kıymet üzerinden ödenen vergi gelirleri düştü. Kraliyet donanmalarını ayakta tutabilmek için *averia* oranını daha da arttırmak zorunda kaldı, bu da, Lynch’in dediği gibi kaçakçılığı daha da azdırdı ve Kraliyet’i Amerikan ticareti ve kolonilerinden geçinen bir parazite dönüştürdü. Kraliyet İspanyol kolonicilere daha çok *mercedes* vererek durumu kurtarmaya çalıştı. Bu bir helezonda. “Yağma ve parazitlik kaçakçılık ve çeteciliği bir hayat tarzı yaptı.”¹¹⁶ Bu son ikisi daha sonra da göreceğimiz gibi İspanya’nın yarı-periferileşmesini daha da hızlandırdı.

başlangıçta yavaşça yükseldiğini, sonra ise 1575’te fiyat endeksinin çok aştığını ve 1596’da 537’ye ulaştığını gösterir (Bkz. 1943, 79).

113 E.J. Hamilton (1947, 12). Morineau, Charles Wilson’un “modası geçmiş” sorusunu sorduğumuzu ima eder. İspanya’nın yüksek vergi oranı “on yedinci yüzyıldaki çöküşü ve sefaletinin sebebi değil de on altıncı yüzyıldaki şüpheli üstünlüğünün fidesi miydi?” (1978 d, 158).

114 Lynch (1969, II, 165).

115 Bkz. Israel (1974 a, 40). O halde, der Israel, yüksek vergi düzeylerini Hispanik Amerika’nın “ekonomik performansının endeksi” olarak değil, “İspanya’nın kolonileri üzerinde uyguladığı baskı endeksi” olarak görmemiz gerekir. İspanyol vergileri başka şekillerde de etkili ekonomik üretim gerektirir. 1630’dan sonra Meksika madenlerindeki şiddetli cıva açığı Kraliyetin sevkıyatı yarı yarıya düşürme kararının sonucuydu. Brading ve Cross Kraliyet kararının “muhtemelen alındığını [çünkü] [Peru] valiliğinin *quinto* Meksika’nın ise sadece *diezmo* ödediğini” söyler (1972, 574).

116 Lynch (1969, II, 165-167).

Bazı yerleşimciler ekonomik güçlüklerin etkilerinden zarar görmekte ve kurtuluşu devlet memuriyetlerinde aramakta,¹¹⁷ böylece devlet bürokrasisinin parazitliğini daha da arttırmaktaydı. Öte yandan diğer bazıları da dünya pazarının yeni ortaya çıkan şartlarına gayet iyi adapte oluyordu. O zamana kadar belli başlı ihraç malı olan altın ve gümüş üretimi düştü ve tahıl üretimi arttı. İşte tam bu noktada bir karışıklık ortaya çıkar. Amerikan tahılı (Avrupa tahılının aksine) merkez bölgelere gönderilen bir periferi ihraç malı olmadığından, bu çoğu zaman kapitalist olmayan bir üretim türü sayılır. Bazent ise bunun tam tersi olduğunu söyler: “Büyük ölçekli buğday üretimi hiç şüphesiz pazara yönelikti ve sermaye gerektiriyordu.” Buğday, mısır unundan yapılan ekmek yiyen gündelikçiler tarafından tüketilmekle beraber, “iyi bir pazar mevcuttu: Şehirlerin beyaz nüfusu.”¹¹⁸ Bunun yanında, bu üretim değirmen, hayvan ve işgücü için yiyecek anlamında çok fazla sermaye gerektiriyordu.

Bunun buğday için geçerli, ancak mısır için geçersiz olduğu savunulabilir. Ancak, burada da ticarileşme merkezi konumdaydı:

İşçiler (Yerliler, mulattolar, zenciler, mestizolar) ve malikâneleri hareket ettiren katırlar ve atlar, kısacası madenlerde çalıştırılan bütün iş gücü mısıra bağlıydı. Onları beslemek için onaltıncı yüzyılın sonundan itibaren madenlerin etrafında tarım ve hayvancılık yapılan bir hacienda kuşağı oluşturuldu.¹¹⁹

Bu haciendaların ekonomik olarak etkilenmediği anlamı taşımaz; madencilik bölgelerinin kötü yılları çoğu zaman rekabetçi yeni haciendaların ortaya çıkışıyla şiddetlenen zor yıllara, bazen de resesyona neden olmaktaydı.¹²⁰ Bununla birlikte, bu pazarın bölgesel bir

117 Birçok Kreol ve İspanyol'un statülerin düşmesini engellemenin “tek pratik yolu olarak” devlet görevi hakkında bkz. MacLeod (1973, 311).

118 Bazent (1950, 90), “toplam üretimin bir kısmı ihracat içindi” cümlesini de ekler.

119 Florescano (1969, 150). Bkz. ayrıca Blakewell: “Zacatecas’a yapılan tahıl arzı sürecinin belki de en çarpıcı özelliği ağın genişliği idi... Zacatec gümüşü ülke içerisinde her yere arabalarla ve katırlarla taşınıyordu. Karşılığında tahıl alınmak üzere Kuzeyde Saltillo ve güneyde Puebla’ya kadar ulaşıyordu” (1971, 64). Meksika için yapılan bu tanım Lynch tarafından yapılan Peru tanımıyla eşleştirilir: “Plantasyonların şeker, pamuk ve şarap üretimlerinin en büyük pazarları, Yukarı Peru’daki maden alanlarındaki yerleşim yerleriydi. Tüm Peru bir şekilde Potosi için çalışıyor ve onun zenginliğinden yararlanıyordu” (1969, II, 217). Daha fazla kanıt 1687 Peru depreminin etkisinde bulunabilir. Bu, üreticilerin otlakçılıktan şarap üreticiliğine döndüğü Şili’de “buğdaya hücumu” neden oldu (Romano, 1969, 280; bkz. ayrıca Carmagnani, 1973, 31-42, 265-266).

120 Florescano (1969, 183)

sınırı olduğu ve dünya ekonomisinin küçüldüğü yıllarda bu sınırın ötesine geçmenin kârlı olmadığı anlamı da taşıyordu.¹²¹ Bu hiç şüphesiz, küçük ölçekli pazarları besleyen haciendalarla büyük ölçeklileri besleyen şeker plantasyonları arasındaki *yapısal* farklılığın klasik tanımının *konjonktürel* kaynağıdır.¹²² Hacienda üretimi bölgesel sınırlar içerisinde oldukça kârlıydı. Buna istenirse kendi kendine yeterlilik ismi verilebilir; ancak bu bana, Bakewell'in dediği gibi, "Yeni Dünya'da farklılaşmış ve çağdaş anlamda Avrupa türünde kapitalist bir ekonominin şekillenmesi ve bu ekonomiyi Orta Amerika'nın yararına Orta Amerika'nın zengin yer kaynaklarını kullanmanın sonucu olarak görünmektedir."¹²³ Sonuçta ortaya çıkan avantajlar Orta Amerika isimli soyut bir bütünü etkileyemedi, ancak Orta Amerika'nın toprak sahiplerinden oluşan somut bir sosyal grubu etkiledi.

Bununla birlikte, Doğu Avrupa'da olduğu gibi, dünya-ekonomisinin yavaşlaması kazanç oranlarını sürdürebilmek için belli kaynakların (toprak ve emek) yoğun kullanımını gerektirdi. Yerli nüfusun Hispanik Amerika'nın bütün bölgelerindeki ani düşüşü oldukça iyi bilinen bir hikâyedir¹²⁴ ve bunda salgın hastalıkların rolü açıkça tespit edilmiştir.¹²⁵ Bu düşüş İspanyol toprak sahipleri için hem bir fır-

121 "[Bütün kanıtlar] göstermektedir ki büyük Hacienda kısa bir süre içerisinde bölgesel tüketim ihtiyaçlarını karşılamayı başarmıştır. Ancak, hacienda maksimum üretim kapasitesine ulaşmadan önce bu seviye bir kez yakalandığında pazarların bölgesel yapısı, muazzam uzaklıklar, kötü yollar, yüksek taşıma ücretleri, Kraliyetin ticari politikaları artıklarının bölgesel sınırların ötesine ihraç etmeyi olanaksız kıldı. O zaman Hacienda, üretimi kısmaya olmasa da en azından onu sabit bir düzeyde tutmaya mecbur kaldı" (Florescano, 1969, 380).

122 Bkz. Wolf ve Mintz (1957, 380).

123 Bakewell (1971, 235); bkz. ayrıca (Morner 1973, 191). Lynch daha da ileri gider ve bunu "İspanyol Amerikası'nın ilk kurtuluşu" olarak adlandırır. O şunları söyler: "Amerikan ticaretinin içine düştüğü büyük krizi koloni ekonomilerinin çöküşüne bağlamak çekicidir. Fakat bu, çöküşten çok değişikliğin sonucuydu. Eğer koloniler, ticareti eskisi gibi beslemiyorsa bunun nedeni büyük oranda sermayelerini ülke içinde, kamu ve özel yatırımlarda değerlendiriyor olmalarıydı" (1969, II, 139). Piel tartışmayı daha da tersine çevirerek, transatlantik sevkıyatlarının azalan rakamlarına dayanarak düşük bir altın ve gümüş dolaşımından söz eden yazarları (bkz. Romano, 1970) çürütmeye çalışır: "Eğer okyanus ötesi para akışı yavaşladyrsa bu maden üretiminin azalmasının mı yoksa daha ziyade artan oranda altın ve gümüşün yerel olarak tutulduğunun mu işaretidir?" (1975, 151).

124 Bkz. örneğin, Cook ve Borah (1971). Filipinlerde paralel fakat daha az şiddetli bir nüfus azalması söz konusuydu. Bkz. Phelan (1959, 194) ve Chaunu (1960 b, 74, Tablo 1).

125 Çiçek hastalığı ile ilgili olarak bkz. Frosby (1967). And bölgesi on altıncı yüzyılda Orta Amerikadaki ölüm oranlarını kaçırmış gözükmektedir, bu rakamlara on

sat hem de çelişki yarattı. Yerli üreticilerin (ölüm ve topraklarından atılma sonucu) azalması, kentlerde ve madencilik bölgelerindeki İspanyol ve mestizo nüfusunun artmasıyla beraber bölgesel bir pazar ve hacienda sahibi için yüksek fiyatlar yarattı. Öte yandan işçilere ihtiyaç duyuluyordu. İşte burada sermayeyi kimin biriktireceğiyle ilgili mücadelenin düğüm noktasını buluyoruz. Sermaye birikiminde dünya çapında bir yavaşlama olması Hispanik Amerika'daki kapitalist sektörlerin küçülen ekonomik pasta için İspanya'daki sektörlerle şiddetli bir rekabete girdiği anlamına geliyordu. Amerikalılar'dan artık transfer eden Kraliyetin aşırı vergilendirmesinden daha önce söz etmiştik. Zamanında Amerikalılar'ın en dinamik bölgesi olan Yeni İspanya'nın bakış açısından en acı olan İspanya Krallığı'nın, Meksika'nın Peru ve Filipinlerle olan doğrudan bağlarını kesmeye çalışmasıydı. Yaygın bir kaçakçılığın olduğu doğrudu, ancak Kraliyet politikası "Mexico City üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğurdu."¹²⁶

Kazançlar konusundaki gerginlik kendisini sadece ticaret yollarının değil aynı zamanda emek arzının kontrolüyle ilgili tartışmalarda da gösterdi. *Repartimiento* sistemi onaltıncı yüzyılın ortasından beri yürürlükteydi ve büyük tarımsal üreticiler açısından oldukça hayal kırıcıydı. Zorla ücretli işçi çalıştırılmasına neden olduğu gibi işçiler geçiciydi ve düzenli olarak geleneksel üretim faaliyetlerine dönüyordu.¹²⁷

yedinci yüzyılın sonlarında ulaşmıştır (Bkz. Dobyns, 1963, 514). Şili için bkz. Mellafe (1959, 226) ve Orta Amerika'yla ilgili olarak bkz. MacLeod (1973, 204-205).

126 Israel (1974 a, 39), "Meksika'nın 1630'lar ve 1640'lardaki acı protestolarına" işaret eder. M.F.Lang, "Kraliyetin Huancavelica'dan Meksika madenlerine düzenli civa tedariki konusunda tereddüt etmesindeki temel amacın Yeni İspanya ile Peru arasındaki ticareti sınırlamak olduğunun" açıkça görüldüğüne inanır (1968, 639).

127 Bkz. *Repartimiento* ile ilgili olarak Enrique Semo tarafından yapılan tanım. Bunun çağdaşların kullanımı olmadığını, yirminci yüzyıl analistleri tarafından yapıldığını kabul eder: "*Repartimiento*'yu İspanyolların ekonomik girişimleri üzerinde yapılmış tayınlı, dönmeli bir iş sistemi olarak tanımlıyoruz. Bu hem *encomienda*'ya teslim edilen hem de edilmeyen Yerlileri etkilemiş ve *encomienda*'nın yararlarını gören sınıftan çok daha geniş bir sınıfa fayda sağlamıştır. Buna, Kraliyete hizmetin ödülü olarak verilen ve alıcının uygun gördüğü işlerde kullanılan *encomienda*'daki Yerlilerin aksine, *repartimientosun* daha sık olarak iyi tanımlanmış ekonomik amaçlara ve Yerlileri başka amaçlarla kullanma yasağına sahip olduğu gerçeğini eklemeliyiz. Yeni sistemde, öncelikler son tahlilde vali tarafından tespit ediliyordu... Öncelikler skalası gümüş üretimini *encomenderos*'un ihtiyaçları arasına koyuyordu" (1973, 222).

Arza İspanyol bürokrasisi, özellikle de *corregidores* aracılık ediyor, bu anlamda Yerlileri İspanyolların açgözlülüğünden koruma yolunun bu olduğunu savunan keşişlerin ciddi desteğini alıyordu. “Koruyucuların” çıkarları oldukça açıktı; İsrail bunu Meksika bağlamında şöyle ortaya koyar:

Corregidores... Düzenli olarak büyük servetler kazandı, bunu yaparken Yerlilerin ürünlerini zorla en düşük fiyattan satın almak ve bunları kentlerde büyük kârlarla satmak, zorla fahiş fiyatla mal satışları yapmak, İspanyollardan bağış adı altında haraç almak ve *repartimiento*'yu kurnazca kullanmak gibi metotlar kullandı... Bu nedenle Yerliler uygulamada iki ayrı ekonomiyi destekliyordu; bir yanda İspanyol yerleşimcilerinki öte yanda ise *corregidores*, keşişler ve yerli hiyerarşisinin çıkarlarına hizmet eden Yerli bölgelerinin ekonomisi.¹²⁸

Yerliler üzerindeki bu iki kat yük hiç şüphesiz nüfuslarının azalması hikâyesinin parçasıydı; bu aynı zamanda ekonomik bir kriz ortaya çıkar çıkmaz siyasî sistem üzerinde de çözümsüz bir baskı yaratıyordu.¹²⁹

Kraliyet sonunda 1632'de Yeni İspanya'da madenler dışında zorunlu ücretli emek kullanımını askıya aldı. Bu, devam eden gerilim nedeniyle, (şimdiki *hacendados* olan) İspanyol toprak sahiplerinin *gañanes* ya da *laborios* olarak bilinen sürekli işçileri çekme şeklindeki gelişen taktiklerini hızlandırdı. *Corregidores* başlangıçta bu *gañanes*'i *repartimiento*'dan muaf tutmayarak tepki gösterdi; bu fiilen *corregidores*'in bir sınıf olarak *Kreol*'ları zayıflatmak için Yerlileri bir *Kreol*'un kontrolünden diğerininkine geçmeye zorlaması anlamına geliyordu. Kraliyet alternatif taktik olarak zorlamayı tamamıyla kaldırmayı denediğinde, Yerliler hiç çalışmama ihtimaliyle karşı karşıya kaldı; bu noktada büyük tarımsal üretici, işgücünü topraklarında tutmanın yolu olarak borç gündelikçiliğinin oluşturulmasına başvurdu.¹³⁰

128 İsrail (1974 a, 47). MacLeod tarafından Orta Amerika için tanımlanan durumu karşılaştırınız. “1630 ve 1690 arasındaki bu dönem, çoğu zaman Kreol olan küçük devlet memurlarının, Yerlileri istenmeyen malları yüksek fiyatlarla almaya ya da karşılıksız veya çok az bir ücretle mal üretmeye zorladığı fevkalade bir *derrama* [ek vergi] durumuydu” (1973, 384).

129 İsrail'in makalesinin bütününde, 1620 ve 1664 arasında kıt işgücünün kontrolü için çatışma anlamında, Meksika'daki yönetici sınıf arasındaki bölünmelerden söz edilir.

130 Bkz. Zavala (1966, özellikle 79), Godinho (1948) ve Chevalier “Borç gündelikçiliği yavaşça –ve önlenemez biçimde- haciendaları sardı. On yedinci yüzyılın sonunda ya da on sekizinci yüzyılın başında *gananes* ya da *naborios*'u malikâne malı

Toprak müsaderesi bu kontrolü daha da güçlendirdi;¹³¹ böylece encomienda hacienda haline geldi¹³² ve angarya işçisi borç gündelikçisine dönüştü. Zaman birimine göre hesaplanan ücret sistemine göre işçinin durumu iyileşmiş bile olabilir. İşgücü açığı işçiye pazarlık gücü kazandırmıştı;¹³³ fakat bu yüksek ücret düzeyini sunmak zorunda kaldığı artan toplam zamanla ödenmedi mi? Gerçekte iş oranında

olarak tanımlamak çok yaygındı” (1970, 285). Bkz. ayrıca Phelan: “Yerlileri borç gündelikçiliği yoluyla *haciendalara* bağlamanın diğer işgücü biçimlerine göre birçok avantajı vardı. Zenci köleler büyük bir sermaye yatırımı gerektiriyordu. *Repartimiento* işçi gruplarının haftalık olarak değişimi ve mevcut Yerli sayısının sürekli azalması açısından yetersizdi” (1959, 191). Madencilere gelince, maden sahipleri işçilerini maaş ve kendileri için maden çıkarma şeklindeki ek ücretlerle elde tutmaya çalıştı. Buna Meksika’da *pepena*, Peru’da *dobla* adı veriliyordu. Bununla birlikte çıkarılan ek gümüş Yerlinin kendisi tarafından işlenemezdi, onu maden sahibine ucuz fiyatla satmak zorundaydı. Bazı durumlarda maaşlı iş fiilen aynı ödemeye dönüşüyordu. Her halükârda, maden sahipleri borç mekanizmalarını işçiye yerinde tutmak için kullanmaya yöneldiler. Bkz. Romano (1970, 132-133) ve Bakewell (1971, 125-126). Davis borç bağı sistemini, “nüfusun on altıncı yüzyılın sonlarında en düşük düzeylerine ulaşması nedeniyle” işçinin serbest pazardaki gücüne tepki olarak analiz eder (1973 b, 167).

131 “*Gananes* ve gündelikçi elde etmenin en kesin yolu Yerli kasabalarının topraklarını ellerinden almaktı... Temelde tamamlayıcı bir kaynaktan toprağın tekel altına alınması *latifundium* tarımının gelişmesi ve devamı için olduğu kadar (özel tekel açısından değilse bile sosyal açıdan) onunla özdeşleşmiş verimsiz kaynak kullanımının (çoğu zaman gözlemlenmemiş) en önemli ve en yaygın nedenlerinden biridir” (Frank 1979 a, 70-71). Bkz. ayrıca 1580-1590 dönemini ele alan MacLeod: “İlk defa, [Orta Amerika’daki] İspanyol yerleşimciler, ölmüş ya da ‘toplanmış’ Yerliler tarafından terk edilen *tierres baldias* ve *realengas*’ı alıyordu. Ayrıca artık Yerli topraklarına ilk şiddetli tecavüzler başlıyordu” (1973, 221).

132 Lockhart ikna edici şekilde aşağıdaki noktaları gösterir: Hukuksal parçalanmalar ne olursa olsun *encomienda*’dan *hacienda*’ya sosyolojik devamlılıklar büyüktür; “*encomendero* ve daha sonra *hacendero* aynı kumaştan biçilmişti”; *hacienda*’nın övgü duyulan kendine yeterliliğini “bir ticarî girişimin farklılığı ya da bütünlüğünden ayırt etmek zordur”; ve en önemlisi, yaşam işçiler için aynı kalıyordu: “Köylüler *estancia*larda, daha sonra *hacienda*larda ilk önce *encomienda* yükümlülükleri sonra da *repartimiento* mekanizması ve son olarak da bireysel düzenlemeler aracılığıyla çalışmaya geliyordu; fakat her zaman aynı işi yapanlar aynı insanlardı” (1969, 419, 425-426). Bkz. ayrıca R. G. Keith (1971, 441) ve Pielb (1975, 161, 238). *Hacienda*’nın hukuksal temeli İspanyol Sarayı’nın 1591’de yasal bir senedi olmayan bütün topraklar üzerinde hak iddia ettiği iki *cedulaydı*. Bu toprak sahiplerini *baldios*, çöplükler ya da metruk araziler olarak ilan edilen bu toprakların yasal haklarını alabilmek için bir harç, *composicion* ödemeye zorluyordu. Bkz. E. M. Barrett (1973, 89-90) ve Lira ve Muro (1976, 143). 1713’e kadar Kraliyet fonlar konusunda o kadar ümitsiz hale gelmişti ki Peru’da *Baldios*’u paraları olduğu zaman Yerlilere bile satmaya razıydı. Bkz. Piel (1975, 191).

133 Bkz. MacLeod, “alt sınıfların bazı üyelerinin durumlarında sınırlı iyileşmeler vardı” (1973, 227).

bir artış ve yaşam süresinde muhtemel bir kısalma yok muydu? Burada da, Doğu Avrupa'da olduğu gibi, üretim düzeyini sürdürmek için işgücü sermayesini tüketmiyorlar mıydı?

Silsile muhtemelen şöyleydi: Tarım ürünlerinin yüksek fiyatları ve yetersiz arzı, onaltıncı yüzyıl sonunda toprak müsaderesine ve üretim artışına yol açtı. Örneğin Chevalier, sığır yetiştiricileri sürülerini kaybetme pahasına “birçok hayvanını feda etmeye razıydı” der.¹³⁴ Maden sahipleri, kasabalılar, bürokratlar –kısaca, tarımsal ürünler için bölgesel pazar oluşturan herkes– Yerli ürünlerinin muaf olduğu sabit fiyatlı bir belediye tahıl ambarı olan *alhondiga* gibi fiyat kontrol mekanizmalarını kullanarak üreticilerin kâr düzeylerini kontrol etmeye çalışıyordu.¹³⁵ Küçük İspanyol tarım üreticileri yok olma eğilimindeydi; mestizo üreticileri de aynı durumdaydı, bunların birçoğu “sefalet içerisindeki birer köylü varlığına indirgendi.”¹³⁶ Bunun aksine büyük olanlar daha da büyüyor, fiyatlar düştüğü sırada büyümeyi sürdürüyordu. Görünüşteki bu tür bir tersliğin mantığı Morner tarafından yakalanmıştır:

Hacienda'lar pazarın sınırlamaları yüzünden çoğu zaman üretimlerini kısımak zorundaydı, bu nedenler arasında hasatların bol olduğu zamanlarda fiyatların dramatik olarak düşmesi de bulunuyordu. Hacendado'lar komşularını topraklarından yoksun bırakmaları nedeniyle rekabetçi üretimi ortadan kaldırdılar veya o zamana kadar kendi kendine yeten küçük üreticileri artık hacienda ürünlerinin tüketicisi olmaya zorladılar.¹³⁷

Büyük, sözde kendi kendine yeten hacienda pazar güçlerine yönelik ince ayarlamalara imkan sağlayan bir mekanizmaydı. Değişen kârlılığa bağlı olarak üretimi kısıp arttırabiliyor, kaynak kullanımını hızlandırıp yavaşlatabiliyor ve dolayısıyla tarımsal üretimle dünya-economisi arasındaki bağı uzun zaman sürdürebiliyordu. Bunun yanında, hacienda yeni tekstil üretiminin de merkeziydi. Ortaya çıkışı sonraki yüzyıllarda dünya çapındaki küçülmelerin çok bilinen kötü

134 Chevalier (1970, 107).

135 Bkz. Bakewell (1971, 75), bununla birlikte şunu kaydeder: “*Alhondiga*’nın fiyatları düzenlemedeki etkisi bilinmez” (s.66). Bkz. ayrıca Guthrie (1939, 105) ve Chevalier (1970, 62-65).

136 MacLeod (1973, 153). Direniş tabii ki vardı. Osborn (1973) Meksika'daki yerlilerin bu sıradaki toprak işgaline direnme yeteneklerinin cemaat örgütlenmesinin gücünün biri işlevi olduğunu gözlemler.

137 Morner (1973, 192).

sonucu olan ithal ikamesine benzerdir. Bakewell “ticaretin muhtemelen azaldığını, çünkü artık Yeni İspanya’nın Avrupa’dan ithalat yapmaya ihtiyaç duymadığını” savunur.¹³⁸ “On yedinci yüzyılın başında herhangi bir çöküş yaşamayan yeni İspanya ekonomisinin daha sağlıklı hale geldiği” sonucunu çıkarır; ¹³⁹ fakat bu, durumu yanlış algılamak anlamına gelir. İspanya ekonomisiyle karşılaştırılabilir bir Yeni İspanya ekonomisi diye bir şey yoktur. Hispanik Amerika’daki bazı girişimciler yatırımlarını, *inter alia*, tekstil üretimine kaydırmıştı, çünkü (İspanyol ve mestizo nüfusunun artması, gümüş ihracının düşmesi ve hacienda sisteminin emek ölçek ekonomileri nedeniyle) pazarın durumunda değişiklik olmuştu. Bunun sonucunda İspanyol tekstil üreticilerinin ihrac potansiyellerine de darbe vuruldu.

Dünya çapındaki küçülme kapitalist ekonomik faaliyetlerin azalması anlamına gelmiyordu. Gerçekte bu, muhtemelen yerel bazlı burjuva yatırımlarının artan gücüne işaret ediyordu.¹⁴⁰ Bunun yanında, Avrupa’da olduğu gibi esas mesele tekstil üretiminin bütününde bir *düşüş* olması değil, bu üretimin kırsal alanlara, haciendalara ve Yerli köylerine taşındığı ve “ince kumaşların büyük oranda *obrajes*lerde üretilmesiydi.”¹⁴¹ Tekstil tek gelişen endüstri de değildi. Onyedinci yüzyılın başında “kapılar ve pencereler (verjas y rejas) üzerinde Rönesans’la birlikte ızgaralar belirmeye başlamış”, bu şekilde büyük kiliselerin inşasında kullanılmak üzere demir ve bronz

138 Bakewell (1971, 234).

139 Bakewell (1971, 230). Phelan temelde aynı noktayı vurgular: “Yerli işgücü açığıyla ilgili Borah tezi tartışılmaz, fakat bu açık on yedinci yüzyılda ekonomik durgunluktan çok ekonomik büyümeye katkıda bulunmuş olabilir. ‘Bunalım’ sözcüğü bütün döneme uygulamak açısından yanıltıcı bir terimdir” (1970, 213).

140 “Peru’daki büyük arazi mülkiyetinin ortaya çıkışı kronolojik olarak para ekonomisinin ve tarımsal olmayan girişimlerin –madencilik, imalat sanayi, ticaret- çöküşüyle ortaya çıkıyorsa, on yedinci yüzyılda üretim hacmi o dönemdeki İspanya’ninkini aşan Peru *obrajes*inin ortaya çıkışını ve hatta 1613 yılı itibarıyla Madrid’i Lima Konsolosluğu Mahkemesi’nin oluşturulmasıyla Peru ve İspanya arasında ki ticaret üzerindeki koloni tekeli paylaşılmaya zorlayabilen İspanyol-Peru tüccar burjuvazisinin inanılmaz yükselişini nasıl açıklayabiliriz?” (Piel, 1975, 150). Yeni İspanya’nın ekonomi elitinin Sevilla’nın ki karşısında “artan büyüklüğü” ile ilgili olarak bkz. Boyer (1977, 457 ve *çesitli sayfalarda*). Meksika’daki yerel *aviadores*’in ya da hazır giyim satıcılarının, Kraliyet karşısında artan güçleri ve borçluları vergilerini ödmeden önce borçlarını ödemeye zorlayabilmeleri için bkz. Bakewell (1976, 219).

141 Pohl (1969, 448). Bununla birlikte Davis şunları vurgular, “Meksika’nın bolca ürettiği mallar daha ucuz, daha düşük kaliteliydi ve yüksek kaliteli yünlüler, pamuklular ve madeni eşyalar Avrupa’dan gelmeye devam ediyordu” (1973 b, 161-162).

endüstrileri gelmişti.¹⁴² Hispantik Amerika'nın başlıca ihraç ürünleri (özellikle gümüş) dünya pazarında düşüş yaşadığında bu eski periferi bölgelerindeki üreticiler dikkatlerini kârlı başka alanlara yöneltti. Üretim faaliyetlerini gelişen bölgesel pazarlar üzerinde yoğunlaştırdılar; bu trans-atlantik ticaretin bakış açısından nispi bir geri çekilmeyi temsil ediyordu; fakat bu otarşinin doğuşu olarak nitelendirilemez. Bu arada, merkez ülkelerde yüksek talep düzeyi şeker (ve daha az düzeyde de tütün) ihracı için büyüyen bir pazar oluşturdu. Bu bir dereceye kadar yeni periferi bölgelerinin –Karayip adaları ve uzantıları, İngiliz Kuzey Amerikası'nın güney anakara kolonileri– dünya-ekonomisine katılması anlamına geliyordu. Resmi tamamlamak için bu hikâyeye dönmemiz gerekmektedir.

Onyedinci yüzyılın başına kadar Karayip adalarının büyük bölümü Avrupa kontrolü altında değildi. İspanyollar başlıca Trinidad ve Büyük Antilleri (Küba, Jamaika, Hispaniola, Porto Rico) ele geçirmişti. Sığır yetiştiriciliği yapıyorlar ve bazı yem bitkileri, biraz tütün ve şeker üretiyorlardı; fakat esas kaygıları sadece Amerika'daki ilgi duydukları bölgelerle olan ticaret yollarını kontrol altında tutmaktı. Aniden 1604 ve 1640 arasında İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar Karayipleri işgal ettiler ve bütün küçük adaları ele geçirdiler. Hollandalılar 1625'ten 1654'e kadar Brezilya'nın bir kısmını kontrol altında tuttu. 1655'de İngilizler Jamaika'yı İspanyolların elinden aldı. 1629'da birkaç Fransız deniz korsanı Hispaniola açıklarındaki Tortuga'ya ayakbastı ve 1659'da Hispaniola'yı tamamıyla ele geçirdi; kısa süre sonra büyük adanın bugün Haiti olarak anılan batı yarısına geçtiler. (Ancak Fransa'nın egemenliği resmi olarak 1697'ye kadar tanınmadı.) Sonra, 1650'lerden 1763'e kadar sömürge dağıtımında nispi bir istikrar ortaya çıktı. Kuzeybatı Avrupa güçlerinin Karayiplere bu ani çıkarmasının nedeni neydi? İspanyol ve Portekiz topraklarını ele geçirdikten sonra neden büyük oranda durdu? Ve korsanlar cenneti ve çağın Vahşi Batısı olan Karayipler, neden onyedinci yüzyılda ve özellikle 1660'lar ve 1670'lerde Amerikalılar'ın geri kalanının sıradan yerleşimlerinden ziyade "gösteriş, heyecan, çabuk kazanç ve sürekli tehlike yolunda" çok daha fazla göze çarptı?¹⁴³

Pierre Chaunu 1619/1623 ve 1680 arasında bir yerde, kesin olarak tespite çalışmanın anlamsız olacağı bir tarihte İspanyol *Carrera*'sının

142 Bargalio (1955, 251).

143 Dunn (1972, 9-10).

dogasında bir değişiklik olduğunu söyler. Onaltıncı yüzyılın muzaffer *Carrera*'sını nitelendiren esnek mekanizmaların yerini bürokratik katılıklar almıştı. “Onyedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Guadalquivir’in Atlantik’i birkaç Atlantik arasında tek olmuştu.”¹⁴⁴ Chaunu’nun tarihi, devrin bazı insanlarınkinden sonraydı. 1619’da Toledo üniversitesi İncil profesörü ve merkantilist düşünür Sancho de Moncada (hiç şüphesiz biraz abartıyla) Hint adaları’na yapılan ticaretin onda dokuzunun yabancıların elinde olduğunu ve “nere-deyse Yerlileri ve Majestelerini ele geçirdiklerini” öne sürüyordu.¹⁴⁵ Temelde haklı olduğu ortaya çıkacaktı. Merkantilizm asrı olan onyedinci yüzyılda, İspanya ve Portekiz merkantilist olamadı; bu nedenle yarı-periferi ülkelerine, merkez güçlerin çıkarlarının periferi bölgelerindeki aktarım kayışı haline geldiler. Bundan bir yarı-periferi hikayesi olarak sonraki bölümde uzun uzadıya söz edeceğiz; bir periferi hikayesi olarak ise ondan şimdi söz etmeliyiz.

Genel bir küçülme çağında ekonomik aktivitenin *bazı* alanları küçülüyor olmalıdır. Merkez güçler ekonomik faaliyetlerinde daralmayı en aza indirmek için kendi aralarında şiddetli biçimde rekabet eder, kısmen periferi bölgelerini daha önce kontrol etmeye çalışır. Hem sömürgeler edinir hem de birbirlerinin sömürgeler elde etmesine engel olmaya çalışırlar, bu da şiddetli koloni savaşlarına neden olur; bunun yanında dünya pazarını, daha çok kontrol edilebilir bölgeleri daha az kontrol edilebilir olanlara (Doğu Avrupa’ya karşı Amerikalılar örneğindeki gibi) tercih edecek bir biçimde şekillendirmeye çalışırlar. Ayrıca, İspanyol ve Portekiz imparatorlukları örneğinde olduğu gibi, topraklarını baştan başa ele geçirmenin çok pahalıya mal olacağı durumlarda daha zayıf sömürge güçlerinin ekonomik kaynaklarını yok etmeye çalışırlar.¹⁴⁶ Dolayısıyla, dünya ekonomik da-

144 Chaunu (1959,1539)

145 Larraz (1943, 90)’da anılmış.

146 Charles Boxer on yedinci yüzyılın ilk üçte ikisinde Hollanda-Portekiz arasında vuku bulan dünya çapındaki çatışmaları şu şekilde özetler: “Aşırı basitleştirme tehlikesine rağmen, bu uzun koloni savaşının Asyanın baharat ticareti, Batı Afrika’nın köle ticareti ve Brezilya’nın şeker ticareti için bir savaş biçimini aldığı söylenebilir. Benzer şekilde sonucun fiilen Hollandalılar için Asya’da zafer, Batı Afrika’da beraberlik ve Brezilya’da Portekizlilerin zaferi olduğu söylenebilir” (1961, 49). Olayları özetlemenin yolu bu mudur? Siyasi kontrol açısından evet; fakat ekonomik kontrol açısından bu (daha sonra İngilizlerin yerine geçeceği) Hollandalılar için her üç alanda da bir zafer değil miydi? -zafer Batı Afrika’nın bu sırada dış alandan periferiye yavaş bir geçiş yaşayan bir alanda bulunduğu belirtilerek, bir dış alanda (Asya) ya da periferide (Brezilya) vuku bulmasına bağlı olarak farklı biçimler alıyordu. Fark Portekizlilerin

ralması başladığında İngiliz, Fransız ve Hollandalılar Karayipleri herkesten önce ele geçirmeye çalıştılar. Ele geçirilmesi kolay bölgeleri aldılar ve sonra ticareti kontrol altına alarak hâlâ İspanya ve Portekiz tarafından kontrol edilen bölgelerde dolaysız sömürge idaresiyle kazanabilecekleri ekonomik avantajları elde etmeye çalıştılar. Onyedinci yüzyılda bunu yapmanın başlıca mekanizması kaçak ticaretti.

Kaçak ticaretin nasıl işledigini anlamak için önce korsanların sosyal kökenlerine bakmalıyız. Onaltıncı yüzyılda sığırlar Orta Amerika ve Karayip adalarında başıboş dolaşıyordu. Bunların bir kısmı vahşiydi. Bir kısmı ise Yerliler tarafından kontrol ediliyordu, ama bunların sayısı yüzyıllar boyunca gittikçe azaldı, sığırların bir kısmı da İspanyollar tarafından güdülüyordu. Hispanik Amerika'nın nüfus değişiminden daha önce söz etmiştik: Yerli nüfusu sürekli azalıyor ve sadece Kreoller değil mulattolar ve mestizo grupları da çoğalıyordu. Maden bölgelerinin on yedinci yüzyılda daralması kentsel bölgelerde daha yoksul Kreoller ve sosyal olarak orta derecede mulatto ve mestizo grupları için olanakların kısıtlanmasına neden oldu. Birçoğu kırsal bölgelere göç etti. Bazıları hacienda ve sığır çiftliklerinin büyüyen ağında yer buldular. Diğerleri ise bulamadı. Orta sınıf üyeleri iş bulamadıklarından “aşağı düşmeyi”, sadece yem bitkileri üreticiliğine indirgenmeyi riske attı. Ne var ki sınır atmosferinde başka alternatifleri yoktu. Vahşi hayvanların çobanları oldular ve hayatta kalmak için ihtiyaç duyduklarını kestiler. Dereceleri gemilerden kaçanlarca şişirilmeye başlandı. Hollandalı kaptanlar sığır sürüleri için onlarla ticaret yapmaya başladı ve bu da sığır avının oranını daha da arttırdı. “Hiç şüphesiz bu tür uygulamalar çok israfçıydı.”¹⁴⁷ Zamanla, iskâncı nüfusların bakış açısından, “bu israf daha da arttı.”¹⁴⁸

Kabaca 1640 yıllarında İspanyol otoriteleri adaları ve bu *boucanier*lerin Orta Amerika'daki kıyı bölgelerini temizlemeye başladı.¹⁴⁹

üretim süreçlerindeki savunma derecesindedir. Boxer bize şu ipucunu verir: “Portekizliler bütün hatalarıyla birlikte [Brezilya'da] koloniciler olarak daha derin kökler atmışlardı ve dolayısıyla, bir kural olarak, salt bir deniz ya da kara bozgunuyla veya bu türden bir dizi bozgunla sahneden çıkarılamazlardı” (1961, 54).

147 MacLeod (1973, 212).

148 Pares (1960, 20).

149 *Boucaniers* sözcüğü etlerini yerli dilinde *boucan* olarak bilinen demir tel kafesler ya da tepşiler üzerinde tütsüledikten sonra satmalarından çıkmıştır. Bkz. Deschamps (1973, 40). Korsanlar bu zamandan önce bilinmiyor değildir. Aksine, “1650'lere kadar Batı Hint Adaları'ndaki korsanlık” bundan sonraki “zirvesine” göre özünde tesadüfi, ara sıra görülen bir olaydı. (Haring, 1964, 249).

İspanyolların bunu yapmasının bir yolu sığır çobanlarının gözünü korkutmak için sığırların kendisini öldürmekti. İngilizler de İspanyolların gözünü korkutmak için oyuna katıldı. Artık sığırlar fiilen ortadan kaybolmuştu, en azından adalar için durum buydu; ümitsizlik içindeki *boucanierler* de korsan olarak denizin yolunu tuttu. Bununla birlikte, Curaçao'daki Hollandalılar, St. Dominigue'deki (Batı Hispaniola) Fransızlar ve özellikle de Jamaika'daki İngilizler “yağmaları için kendilerine güvenli pazarlar sunmasa korsanlar asla hayatta kalamazdı.”¹⁵⁰ Jamaika anahtardı, Ada İspanya'dan Cromwell zamanında alındı ve Restorasyon döneminde korsanların üssü haline geldi, öyle ki onlardan biri olan Henry Morgan vali vekili oldu ve şövalyelik ünvanı aldı. Korsanlık ancak Şanlı Devrim'le yok olacaktı. Cromwell'in amacı İspanya'nın Batı Hint Adaları'ndaki ticaret tekeline kırmaktı. Önce diplomasiyi denedi ve başarısız oldu, bunun üzerine talana başvurdu. Strong şöyle yazar: “Cromwell Elizabetçiydi. Raleigh, Gilbert ve Hakluyt ile birlikte bulunmaktadır. Batı Hint Adaları seferlerinin bütün yönleri Elizabetçiydi.”¹⁵¹ Bununla birlikte politika yalnızca Cromwell'in değildi, zira Jamaika'nın “devlet korsanlık girişimi” kariyerine II. Charles zamanında da hız kesmeden devam etti.¹⁵² Teoride korsanlık 1670 İngiliz-İspanyol antlaşmasıyla yasa dışı ilan edildi, ancak uygulamada en azından 1685'e ve gerçekte 1692'de, sonunda 1697'deki Rijswijk Antlaşması'yla tarihin derinliklerine gömülen, büyük korsan kalesi Port Royal'ı yok eden depreme kadar büyük bir güçle devam etti. Jamaika'da adanın bir şeker kolonisi rolü ve bir yağma ve kaçak üssü rolü arasında gittikçe artan bir çelişki vardı; fakat dahası merkez devletlerde ilkel sermaye birikimi yolu ol irak korsanlığa olan ihtiyaç azalıyordu.

Kaçak ticaret örüntüsü çok pratik bir mesele olarak on altıncı yüzyılın son on yılında Hollandalılar tarafından başlatıldı. İspanya'yla

150 Davis (1973 b, 169). Erken on yedinci yüzyılın başlarında Hollandalı korsanlar “İspanyol gemilerinin en cesur... en ısrarlı... takipçileriydi... ‘Hollandalı’ ismi ‘korsan’ sözcüğüyle eş anlamlı hale gelmişti” (Peterson, 1975, 250).

151 Strong (1899, 233), Strong şunu ekler: “II. Charles'ın danışmanları Cromwell'in işgal ve kolonileştirmeyle ilgili planlarının ne kadar kapsamlı olduğunu anladılar ve Batı Hint Adalarına saldırmasının arkasındaki gerçek nedenleri kavradılar. ‘A.B’, Ocak 1656'da Charles'ın namına İspanya Kralına yazarken, Cromwell'in Batı Hint Adalarını kolonileştirme ve donanması aracılığıyla İspanyol ticaretini kesme amacı güttüğü üzerinde büyük vurgu yapar. Aslında başka zeminlerde girişimin hiçbir anlamı yoktur. Böyle muazzam hazırlıklar ve harcamalardan sonra Naib'in birkaç mil toprakla yetineceğini düşünmek komik olurdu” (1899, 244).

152 Pares (1960, 3).

yapılan savaşlar Hollanda gemiciliğinin Iber Yarımadası'yla olan bağlantısını kesmiş ve dolayısıyla ringa balığı endüstrisi için çok gerekli olan tuz alımını kesintiye uğratmıştı. Hollandalılar Venezuela'nın tuz çanaklarından yasa dışı olarak tuz alımına yöneldi. Bu acil durum yöntemi dünya fiyatlarının temel yapısı nedeniyle sürekli politika haline geldi. Birleşik Eyaletler İspanya'dan çok daha etkin bir tarımsal-endüstriyel üreticiydi. "Sevilla tekeli [İspanyol Amerika'sına] makul fiyatlarla yeterince mal göndermiyordu."¹⁵³ Hollandalılar ise bunu yapabiliyordu. Bunun üzerine kaçakçılık merkez ülkelerin tüccarlarını doğrudan kontrol edemedikleri periferi ülkelerinin üreticileriyle bağlantılandırdı.¹⁵⁴ Her defasında İspanya ve bir merkez ülke arasındaki ilişkiler kötüydü, savaş zamanlarında yeni koloniler kuruyor ve kısmen korsan gemiciliği üsleri olarak işlev görüyordu; bu, Pares'in gözlemlediği gibi kronolojilerinin kısmî bir açıklamasıydı.¹⁵⁵ Bu aynı zamanda, sonuç itibarıyla neden Fransız kolonisinden fazla İngiliz kolonisi olduğunu da açıklayabilir, çünkü Fransa çoğu zaman İngiltere'ye karşı İspanya'yla ittifak halindeydi.

Jamaika kaçak sisteminin zirvesini temsil ediyordu. Burası "İngilizlerin durduramadığı... İspanyolların ise durduramadığı" Karayipler küçük ticaretinin merkezi haline geldi.¹⁵⁶ Başlangıçta kor-

153 J. Lang (1975, 55). Sonuç olarak, der Harring, "İspanyol tüccarlar fiilen çoğu zaman yasayı delmek için İspanyol isimlerini ödünç olarak verdikleri komisyon usulü çalışan araçlar konumuna geldi. Bu nihayetinde, İspanya'nın Amerika'yla ticaretinin pasif bir makine, Avrupa'nın geri kalanından gelen mal arzının Kraliyet kontrolü altında kanallize edilmesini sağlayan bir araç haline gelmesi demekti" (1947, 314-315).

154 Bu Karayip bölgesini aşan bir uygulamaydı. Hollandalılar aynı şekilde Norveç'in Danimarka kolonisiyle de ilişkiliydi. Bkz. Lunde: "Kaçakçılık genelde Kopenhag'daki devlet otoritelerince büyük bir problem olarak görülüyordu. Norveç'in bütününde büyük ölçekli bir kaçakçılık olduğu herkesçe biliniyordu. *Staatsloven* [Valilik Meclisi] bu işte usta olan Hollandalıları suçluyordu. Gümrük olduğu her zaman Norveçli tüccarlar kaçakçılık yapmak zorundaydı diye yazar *Staatsloven*; bu trafiğin tek bir çözümü vardı, o da gümrük harçlarının düşürülmesiydi. Yapmaya çalıştıkları şey buydu, ancak bunun çok az sonucu oldu ve kaçakçılık devam etti... Tüccarların kendisi de eğer dürüst olurlarsa iflas edeceklerini söylüyordu... Kaçakçılık egemen ekonomik sistemin ve Kopenhag'daki etkin ticaret politikalarının sonucuydu" (1963, 38-39).

155 Pares (1960, 12).

156 Chirstelow (1942, 312). Sheridan'ın tahminleri kaçak ticaretin neden devam ettiğini açıkça gösterir: "1763'ten önce, Britanya'nın kayıt dışı ticareti kayıtlı ticaretinden daha az değerli değildi" (1969, 24). O, Britanya'nın kayıt dışı ekonomisinin iki ana unsurunun Jamaika üzerinden yürütülen kaçak ticaretle Cadiz ve Portekiz üzerinden yürütülen dolaylı ticaret olduğunu söyler. Buenos Aires üzerinden yürütülen yabancı

sanların varlığı bu sürece katkıda bulundu. Her şeyden önce gerçek korsan değillerdi, çünkü sadece İspanyolları soyuyorlardı ve bunu çoğu zaman kendi hükümetlerinin izniyle yapıyorlardı.¹⁵⁷ Fakat şeker plantasyonu Jamaika'da daha önemli hale geldi; İspanyollar 1670'de münhasır yerleşim hakkı iddialarını ilan ettiğinde, korsanlar İngilizler tarafından bir rahatsızlık kaynağı olarak görülmeye başladı. Bunun nedeni özellikle sayılarının artıyor olması ve fakir beyazlar büyüyen plantasyonlar tarafından Jamaika topraklarından çıkarılmaya zorlandıkça ümitsizliklerinin de artmasıydı.¹⁵⁸ Korsanlara artık ihtiyaç yoktu. Honduras Körfezi'ndeki üreticiler "Orta Amerika'ya giren kaçak malların riskinin çoğunu alan" Jamaika tüccarlarıyla iş yapmaktan memnundu.¹⁵⁹

Korsanlar yağmalamada bulunmuştu.¹⁶⁰ İngilizler (ve Fransızlar) kaçak ticareti kabule hazırды, çünkü bu aynı artık transferini içeriyordu; fakat aynı zamanda korsanların yağmasını yapamadığı sürekli üretimi garanti ediyordu. Korsan üsleri bir kere kapatılınca, "İspanyol üreticilerinin adalarda ve kıyı bölgelerinde yeniden gelişmeye başlaması mümkün oldu."¹⁶¹ İngiliz ve Fransızların *asiento* adı veri-

ticareti de unutulmamalıdır. "Lima'daki ve Batı Hint Adaları'ndaki İspanyol güç merkezlerinden uzak ve Brezilya'daki Portekizlilere yakın konumu, orada yeterli kontrolü neredeyse imkânsız kıldı. Liman, kalyon ticaretinin gelişmesi için fiilen kapatıldığında ise İspanyollar tarafından reddedilen şeyi bu tür yollarla ele geçirme arzusu dayanılmazdı" (Haring, 1947, 329).

157 Bkz. Deschamps (1973, 44-45). Haring, bize otoriteleşmenin "gerçek veya numara" olabileceğini hatırlatır. (1964, 249).

158 Bkz. Floyd (1967, 26-28). Bkz. ayrıca Farnie: "Şeker, Karaip tarihinin 'korsanlık' devresini sona erdiren büyük çiftlik üretimini ikincil bir role indirir" (1962, 209).

159 MacLeod (1973, 367-368).

160 Davis (1973 b, 169). Gerçekte yağmacılığın iki şekli vardı. Birisi hazine filolarının yağmalanmasıdır. Diğeri, Meksika Körfezi'nde ve Karayipler'deki İspanyol şehirlerinin yağmalanmasıdır. İlki gerçekte korsanlar tarafından hiçbir zaman yapılmadı; sadece donanma filoları tarafından ve sonra üç defa olmak üzere, 1628'de Hollanda ve 1656 ve 1657'de İngilizler tarafından yapıldı. Bkz Haring (1964, 235-247). Fakat İspanyol şehirlerinin yağmalanması korsanlık uzmanlığıydı. 1655 ve 1671 arasında 18 şehir harap edildi ve transatlantik ticaretin şekillerini değiştirmede belirgin olan yağma şekli buydu. "İspanyol-Amerika ticaretinin muslukları gümüş filolarının yıkımıyla değil, yetkisiz tüccarların ticaretiyle birlikte bu gibi vasıtalarla kurutuldu" (Haring, 1964, 250). Nihayet, Glamann'ın söylediği gibi, "korsan ekonomisi... özellikle büyüme yaratmıyordu... Savaşçılar, ister siyah bayrak taşıyın ister taşımasın, ağır yüklü tahıl mavnaları veya kömür ve tuğlalar, şarap fıçıları veya tuz ve kurutulmuş balık taşıyan diğer kıyı tekneleriyle karşılaştırıldığında, ticaret ve zenginliğin verimsiz araçlarıydı." (1977, 191).

161 Davis (1973 b, 169). Ayrıca bkz Dunn, şöyle der: 17. yüzyılın sonunda, İngiltere, Fransa ve Hollanda "Amerikanın hasta adamı İspanyanın plansız, gelişmemiş

len, “yasal köle ticareti” için İspanyollarla doğrudan görüşmelerde bulunması da mümkün oldu.¹⁶²İspanyol Amerikası’ndaki kaçakçılık tablonun sadece küçük bir parçasıdır. Büyük parçası, periferi ülkelerinin uzun süredir temel bir ürünü olan şekerdi. Şeker üretimi sürekli toprak kaybı süreci nedeniyle batıya doğru kaydı¹⁶³ ve onaltıncı yüzyılın sonlarında Brezilya’ya (ve daha az derecede de Meksika’ya) ulaştı. Onyedinci yüzyılda Karayip adalarına taşınacaktı. Buğday, sıgır ve gümüşün aksine şeker 1600’lerde periferinin merkez bölgelere yaptığı ihracatta temel bir daralmaya neden olan dünya-ekonomisindeki aşırı arz probleminde yer almıyordu. Şeker daha çok, Baltık bölgesinin “sürekli” gelişme ürünü olan ağaç gibiydi. Ezeli problemi ekolojik tükenme ve sömürülecek yeni el değmemiş bölgeler bulma zorunluluğuydu; fakat sonuçta kazançlar yüksekti.¹⁶⁴

Şekere gelince; merkez ülkelerde yeni damak tadları geliştiği için mutlak talep onyedinci yüzyıl boyunca arttı. Ortaçağlarda Avrupa’nın tatlı ihtiyacı, her ikisi de doğal olarak tatlı olan bal ve pekmezle gideriliyordu. Artık, yeni içkiler ve tatlılar bulunmuştu, bunları lezzetli

Karayipler imparatorluğunu elinde tutması için zımni olarak anlaştılar. Gerçekte hem İngiliz hem de Fransız otoriteleri İspanya kolonileriyle ticaret yapmayı, onları soymaktan daha kârlı gördüler ve 1680’den itibaren korsanları bastırmak için ellerinden geleni yaptılar” (1972, 22). Aslında, 1678’deki Nijmegen Antlaşması’ndan sonra, Hollanda “hesaba katılacak büyük bir faktör” değildi (Goslinga, 1979, 482). Dunn, bu politikanın incelenmesinde, en azından İngiltere için, bir faktör daha görür. Ona göre, Şanlı Devrim, Restorasyonda olduğu gibi, artık şeker üreticilerinin kârına el koymayan “krallık ile olumlu ilişkiler sağlayan” şeker üreticileri için, bir kesin dönüm noktası ve zaferi temsil eder (1972, 82).

162 Bkz. Nettels’deki politikadaki değişim tartışması (1931 b, 17-19).

163 Bkz. Wallerstein (1974, 88, özellikle n. 70).

164 Meksika’dan söz eden Chevalier şöyle demektedir: “Malikâne sahipleri iklimin izin verdiği zamanlarda buğdayın yerine şeker kamışı üretmeye çok istekliydi... Temel bir madde sayılan buğday [devletin] fiyat tavanlarına ve otoritelerin üreticilere az bir kâr marjı bırakan zorunlu alımlarına tabiydi; öte yandan şeker, serbest pazarda satılan lüks bir üründü ve artan talep dolayısıyla yüksek fiyatlardan işlem görüyordu” (1970, 74).

O halde Meksika neden önemli bir şeker üreticisi olamadı? Berthe açıklamayı siyasi olarak sürdürülen işgücü-gider açıklarında bulur. “Şeker fabrikaları uzun süredir buğday haciendalarının yararına kullanılan *repartimiento* sisteminin faydalarından yararlanamadığı için yerli ücretli emek bile kullanamıyor ve çoğunlukla hem kırılğan hem de pahalı köle işgücü kullanmak zorunda kalıyordu” (1966, 103). Öte yandan Batie, tütün ve pamuk üretimine göre şeker üretiminin *güçlüklerini* vurgular: “Büyük bir sermaye yatırımı, işgücü ve üretim süreçleriyle ilgili ayrıntılı bilgi gerektiriyordu” (1976, 13).

yapabilmek için şeker eklenmesi gerekiyordu.¹⁶⁵ Şeker üretimi 1580 civarında atlantik adalarından Brezilya'ya büyük oranda değişmişti.¹⁶⁶ Hispanik Amerika'da ekonomik gerilemenin işaretleri görülmeye başladığında Brezilya'da bir yükseliş yaşanmış görünmektedir. Chaunu Brezilya'daki bu "hassas dönüm noktasının" 1580'den ziyade 1630/1650'de gerçekleştiğini açıklar. Zira 1570'den 1620'ye Brezilya, Hispanik Amerika'nın aksine "hâlâ genç nüfusun kolayca büyümesinden yararlanıyordu."¹⁶⁷ Bu bana uydurma gelmektedir. Bu büyümeyi daha önceden tartışılan oldukça hızlı ekolojik yok olma oranı ve dünya talebi arasındaki ilişkiyle açıklamak ve dünya-ekonomisinin bir ürünü olarak şekerin dalgalanmalara buğday ve gümüştan daha az tabi olduğu sonucuna varmak kolay değildir. Chaunu'nun gördüğü 1630/1650 gerilemesi kendini bir defa daha gösteren düşen verimliliğin ögesidir.¹⁶⁸

Her halükârda, Barbados'a şekerini getiren, Brezilya'dan yapılan Hollanda malları ihracatının maksimum olduğu zaman ve Hollandalıların Brezilya'dan çıkarılmasına neden olacak Pernambuco ayaklanmasından önce, Hollandalı girişimcilerdi. Neden? Dunn bunun için iki neden öne sürmektedir: Birincisi, Avrupalıların şeker istegi muhtemelen "Barbados'u Brezilya'ya katarak arz artışını garantiye almak isteyecek kadar büyüktü." İkincisi, Hollandalılar "İngiliz denizası ticaretinin iç savaş yüzünden kesintiye uğradığı" bir noktada aracı hizmetlerinden yararlanabiliyordu.¹⁶⁹ Belki; ama Hollandalılar muh-

165 "Şekerli içecekler içme ve şekerli pudingler ve turtalar yeme alışkanlığı, on yedinci yüzyılda daha yaygın hale geldi" (Forbes, 1957, 7). Bkz. ayrıca Davis (1973 b, 168) ve Pares (1960, 13).

166 Boxer 1580 ve 1680 yılları arasında Brezilyanın "şeker yüzyılı" olarak adlandırır (1952, 388).

167 Chaunu (1961, 1193- 1194). Mauro Brezilya şekerinin "özel örneğini" on yedinci yüzyıl koşullarında, şekerin bir ilaç olarak kullanılmaktan bir yiyecek maddesine dönüşmesi nedeniyle artan taleple açıklar (1960, 233).

168 Bkz. de Castro (1976). Pares, daha sonraki bir dönemde, on sekizinci yüzyılda İngiliz Batı Hint Adalarında şeker üretiminden söz ederken şöyle der: "Şeker üretimi nedeniyle toprağın tükenmesi açıkça görülmektedir. Her on yıl, aynı dönemden aynı miktarda şeker üretebilmek için daha fazla köle gerekiyordu, ya da, tarımın ilerlediği veya verimin arttığı yerde yalnızca ağır ek işgücü pahasına yapılıyordu" (1960, 41). Masfield şeker endüstrisinin verimliliğin ortadan kalkmasının sonucu olan gelgit şansından söz eder (1967, 291). Batie Brezilya örneğinde ek bir faktör olarak Hollandalılarla savaşın (1630-1641) şeker çiftliklerini büyük oranda yok etmesini öne sürer (1976, 15).

169 Dunn (1972, 65-66). Sheridan İngiliz tütün üreticilerinin 1636'da alternatif arayışına neden olan bir aşırı üretim krizi yaşadıklarını savunur. Hollandalılar 1637'de şeker

temelen şeker kamışı plantasyonlarının tükenebileceğinin de farkındaydı.¹⁷⁰ Hollandalıların *en uygun* şartları arıyor olması Barbados'un diğer adalara tercih edilmesinde açıkça görülmektedir. Genel olarak konuşursak, Barbados diğer Karayip adalarından daha iyi iklime ve toprağa sahipti ve konum itibarıyla de yağmaya karşı daha güvenli bir yerdeydi.¹⁷¹ Gerçekte, bu tür düşünceler, Sheridan'ın belirttiği gibi (Barbados'un yalnızca *primus inter pares* olduğu) ilk şeker adalarının tümü için geçerlidir:

Küçük adalar plantasyon kurulmasında başlangıçta büyük adalara tercih ediliyordu. Ulaşım ve savunma açısından Kuzey Avrupa'dan uzaklık daha azdı, rüzgar yönündeki adaların savunması rüzgar altı tarafındakilerden daha kolaydı. Kıyı şeridinin toplam karaya oranının da yüksek olması birçok plantasyonun açık denizlere giden gemilere doğrudan ulaşması açısından önemli bir avantajdı.¹⁷²

Sheridan ayrıca rüzgâr değirmenleri için daha fazla rüzgâr, daha az gevşetici bir iklim ve daha az köle ayaklanması ve firari olduğunu ekler.

kamışıyla –ve tabii ki teknoloji, sermaye ve zenci kölelerle- çıkageldiler. (Bkz. 1969, 11). Öte yandan Furtado şunu savunur: “Karayiplerle ilgili değişikliklerin, on yedinci yüzyılın ilk yarısının bitiminde dışarıda gerçekleşen bir olay -Hollandalı işgalcilerin kuzey Brezilya'dan nihayet atılması- dışında, oldukça yavaş gerçekleşmiş olması muhtemeldir” (1963, 25).

170 Edel, değişikliği Barbados'daki maliyetlerin, toprağın tazeliği ve yüksek kalitesi nedeniyle, Brezilya'dakilerden daha düşük olmasına bağlar. Dolayısıyla “Pernambuco'daki mevcut çıkarlarına rağmen Hollandalı kapitalistlerin Barbados'u yeni yatırımların merkezi ve hatta Hollandalıların kuzeydoğu Brezilya'yı kontrolünün güvensizliğinden ayrı olarak görmüş olmaları muhtemeldir” (1969, 42). Batie geçici koşullar faktörünü de ekler. 1645'teki Pernambuco isyanından sonra, Hollanda Batı Hint Şirketi Altın Kıyısındaki araçlarına köle sevkıyatını sürdürmelerini emretti; isyanın kısa süreceğini sanıyordu. Bu köleler vardıkları yerde Küçük Antiller'e “yumuşak kredi koşullarıyla” satılmak üzere gönderiliyordu. Adalar arasında Barbados Resife en yakın oldu” (1976, 21).

171 İklim ve toprak için bkz Dunn (1972, 26-30). Güvenlikle ilgili olarak bkz. Pares: “Barbados olağanüstü derecede sakin kariyerini (kurulduğundan beri bir gün bile bayrağını değiştirmede) ana adalar grubunun birkaç mil doğusunda yer almasına ve sadece İspanyolların değil Karayiplilerin de yolunun dışında olmasına borçluydu” (1960, 10). Batie güvenliğin önemli olduğunu çünkü şekerin büyük yatırım gerektirdiğini söyler. “İşgal tehdidi özellikle denizden gelen en küçük saldırıda bile köleler ve araç gereç açısından servet kaybetme riski taşıyan zengin yatırımcıları endişelendiriyordu” (1976, 25).

172 Sheridan (1969, 19). Brezilyanın dezavantajlarından biri iç kesimlerin kaçak kölelerin yaşamlarını sürdürebileceği bölgelerden oluşmasıydı. Özellikle Bahia'daki Cairu ve Camamu'da durum böyleydi. Bkz. Schwartz (1970).

Şeker üretimi çok büyük bir ada olan Jamaika'ya ulaştığında en azından İngiltere için toprak genişlemesi sürecini durdurdu, çünkü Jamaika çok büyük bir ekim alanı sunuyordu ve İngiliz şeker çıkarları "daha fazla şeker kamışı tarlasının üretimi aşırı arttıracığı ve fiyatları düşüreceğinden korkuyordu."¹⁷³ Bu anlamda, daha fazla büyüememe yeni elde edilen merkantilist gücün bir ifadesiydi. Aynı şey St. Domingue'yi ele geçirdikten sonra Fransızların tutumu için de geçerliydi.¹⁷⁴ İspanyolların pahasına genişleme artık gerekli değildi, çünkü İngilizlerin ve Fransızların yönetimindeki şeker tarlaları bir diğer yüzyıl için de oldukça yeterliydi. Fakat birbirlerinin mallarını karşılıklı olarak yakıp yıkmaya Karayipler'deki üç İngiliz-Fransız savaşı sırasında İngiltere ve Fransa için esas amaç oldu: Bu savaşlar sırasıyla 1666-1667, 1689-1697 ve 1702-1713 savaşlarıydı. Bu karşılıklı yıkım 1713'ten sonra kaybolduysa bunun nedeni dünya talebinin o ana kadar gelişmekte olan her iki ülkenin de şeker endüstrilerini içine alacak şekilde büyümüş olmasıydı. "Şeker üreticileri her şeyden önce El Dorado'yu keşfetmişti."¹⁷⁵

Tütün bir anlamda şekerin her zaman fakir bir akrabası olarak kaldı-hem erken yola çıkmıştı ve hem de erken kaybetti. Erken bir başlangıçtı çünkü tarıma yeni başlayanın ürettiği bir mahsuldü. Bir yıl içerisinde olgunlaşıyor ve özel bir ekipmana ihtiyaç duymuyordu. Fakat bazı büyük dezavantajları vardı, bu en azından tartıştığımız dönemde böyleydi. Tütün "toprağı öldürüyordu."¹⁷⁶ Bunu şekerden daha fazla yapıyordu. Her yirmi beş yılda bir yer değiştirmesi gerekiyordu, dolayısıyla bunu yetiştirmek sadece büyük adalarda veya Virginia ve Maryland gibi hinterlandı genişleyen bölgelerde uygundu.¹⁷⁷ Ayrıca,

173 Dunn (1972, 21). Bkz. ayrıca Davies: "Jamaika'nın 1655'te ele geçirilişini izleyen yarım asra İngilizlerin Batı Hint Adalarına olan ilgisinin artmasından ziyade bunun pekişmesi damgasını vurdu" (1952 b, 89).

174 Bkz. Dunn (1972, 21).

175 Dunn (1972, 23). Savaşların karşılıklı yıkımı şeker endüstrisinin büyüme oranını durdurmadıysa (ki bu sürekli artan bir talebin işaretiydi), üretimin sosyal organizasyonunu etkilemişti. "İngiliz adalarında [1689'dan 1713'e süren] uzun savaş hiç şüphesiz köylü çiftçilere zarar verdi ve büyük üreticilerin yararına oldu" (Dunn, 1972, 147). Jamaika'da 1670'ten 1754'e kadar toprakların gittikçe artan şekilde bir elde toplanması için bkz. ayrıca Sheridan (1865, 299, Tablo 3).

176 Pares (1960, 20).

177 Pares garip bir şekilde bu dezavantajı avantaja dönüştürür: "[Hem şeker hem de tütün] üreticiler[i] topraklarının verimsizliğinden yakınmaktaydı. Tütün kolonileri en az zarar görenler arasındaydı, zira toprağı bitmiş bir çiftlik sahibi -en fazla birkaç yüz mil ötede- el değmemiş topraklara kolayca ulaşabiliyor ve kölelerini oraya

tütünün daha küçük bir dünya pazarı ve şekerden daha küçük bir kâr marjı vardı. “On yılda servetlerin kazanılabildiği... şeker gibi kazançlı bir tarım alanı kaplamadı.”¹⁷⁸ Tütünün şeker benzeri birtakım tedavi edici özellikleri vardı; ancak şeker onyedinci yüzyıl başında ilaç yerine bir hammadde oldu, tütün ise bunu bir asır, belki de iki asır sonrasına kadar yapıyor görünmüyordu. Bunun neden böyle olduğu çok açık değilse de iki kesin olgu mevcuttur: Şekerin besleyici bir değeri varken tütünün yoktur ve artan şeker tüketimi kahve, çay ve kakao tüketimini tamamlıyordu.¹⁷⁹ Bunun yanında tütün, şekerin aksine, tropikal olmayan bölgelerde yetiştirilebildiğinden Avrupa’nın çoğu için tarımsal bir seçenek teşkil ediyordu. Kamış şekeri üretimi sadece Akdeniz adalarında mümkündü ve bu bölgelerden çoktan geçmişti. Dolayısıyla, tütünün neden olduğu hızlı toprak ölümüne rağmen, dünyadaki arz çoğu zaman şekerden çok tütün üretiminde daha sık olarak dünya talebini geçti. Tütünün durumu vergilendirmesi kolay, gerçekte devlet tekelleri dolayısıyla vergi kesimine uygun bu laks mamulü kaçırmayan çoğu Avrupa hükümetinin politikalarıyla daha da karmaşıklaştı. Tabii ki bu her yer için geçerli değildi. Birleşik Eyaletler, dünyanın en önde gelen tütün pazarı olarak herhangi bir vergi koymuyordu¹⁸⁰ ve iç bölgelerde tütün üretimi, özellikle tahıl için zor yıllarda, geliyordu.¹⁸¹

taşıyabiliyordu.... Şeker üreticilerinin ise yapabileceği çok şey yoktu. Adaların çoğu küçüktü” (1960, 41). Fakat bu at ve arabanın yerini değiştirir. Neden şeker ilk planda küçük adalarda tütünün yerini aldı ve deyim yerindeyse daha büyük adalara ve Chesapeake Vadisi’ne geri çekildi? Küçük adalarda tütünden şekere geçiş 1660’larda belirgindi. Bkz. Pares (1960, 22) ve ayrıca Farnie(1962, 210). 1645’ten 1680’e kadar şeker fiyatlarında yaşanan ani düşüşe rağmen durum buydu. Bkz. Pares (1960, 40). İşe yeni başlayanın ürün avantajı toprağın tükenmesiyle ilgili bir yarı etkiye sahipti. Pares bunu şöyle savunur: “Şeker plantasyonunu kurmak tütününki kadar kolay değildi. Daha fazla ağır makineye ve zaten ekilmiş alanlarda daha fazla sermaye yatırımı yapmaya gerek vardı. Bu nedenlerle şeker üreticisi çoğu zaman olduğu yerde kalmak zorundaydı” (1960, 41).

178 Land (1965, 647).

179 Tütünün bu dönemde nasıl fiziksel bir terapi olarak görüldüğüyle ilgili olarak bkz. Ortiz (1947, 242-245). Şeker alışkanlığının gelişmesiyle ilgili olarak Nef şu açıklamada bulunur: “On altıncı yüzyılda ve on yedinci yüzyılın başlarında Avrupalılar daha önce uygar insanlar arasında mevcut olmayan bir şeker alışkanlığı geliştirdi. Bu kısmen kuzeyde ekonomik uygarlığın gelişmesiyle açıklanır. Kuzeydeki meyveler ve sebzeler Akdeniz toprağında yetişenlere göre daha az lezzetliydi. Onları damak tadına uydurmak için tatlandırmak şartı” (1968, 77).

180 Avrupa’da tütün ithalatını vergilendirmeyen tek diğer bölge İspanyol Hollanda’sıydı. Bkz. Gray ve Wyckoff. (1940, 4).

181 Bkz. Roessingh: “Uzun vadede, tütün ekimindeki artış 1650’den 1750’ye kadar süren tarımsal resesyonun bir yansıması olarak yorumlanabilir. İç kesimlerde üretilen

Çoğu ülke tütünü düzenleme ve vergilendirmenin yanında ulusal üretimi de yasaklamaya çalışıyordu. Bu özellikle İngiltere ve Fransa için geçerliydi ve buradaki en olası sebep mali kontroldü. “Londra’ya veya La Rochelle’ye ithal edilen tütünden gümrük vergisi toplamak Gloucestershire veya Gascony’de üretilen bir maldan istihlak vergisi toplamaktan daha kolaydı.”¹⁸²

Başlangıçta, devlet vergileri Amerikalıların tütün endüstrilerine zarar verdi. Başlıca sonucu “fiyatları yükseltmek ve pazarları sınırlandırmak”,¹⁸³ bunun nedeni özellikle gümrük vergilerinin dayatılmasının karşılığında Avrupa’nın iç üretimini beslemesi ve dolayısıyla Batı Yarımküre’nin “içine düştüğü ekonomik problemin” işçi ve nakliye giderlerini daha da kötüleştirmesiydi.¹⁸⁴ Bununla birlikte, onsekizinci yüzyılın başında belli faktörlerin birleşimi tüm tabloyu tersine çevirdi. Birincisi, Avrupa tütün üretiminin devlet tarafından baskı altında tutulması nispeten başarılı bir sonuç vermişti. İkincisi, Batı Yarımküre üreticileri arasında Chesapeake Vadisi’ndeki İngiliz kolonileri daha düşük fiyatlara üst kalite bir ürün yetiştirebiliyordu. Üçüncüsü, İngilizler (tütünün de içinde bulunduğu) çeşitli tropikal malların re-eksport’unu ekonomik faaliyetlerin odak noktası haline getirmişlerdi. Bu nedenle İngilizler, tütünü parasal bir kazanç kaynağından ziyade ticarî bir gelir kaynağı olarak görmeye başladı.¹⁸⁵ Aynı zamanda, Fransa tam olarak karşı yolu seçti ve tütün gümrüklerini “önemli bir devlet gelirine çevirdi.”¹⁸⁶ 1720’den sonra, Fransa hükümet desteğiyle İngiltere’de re-eksport ile gelen Virginia ve Maryland tütününün en büyük tek alıcısı oldu; bir hamlede toplam üreti-

tütünün tahıllara göre fiyat oranı tütün lehine değişti ve üreticiler bu ekonomik değişikliklere tütün alanlarını çoğaltarak yanıt verdi” (1876, 500).

182 Pares (1960, 26). Ancak, Avrupa tütün üretimini bastırmak o kadar kolay değildi. Beer’in incelemesi: “İngiliz tütününe karşı ilk yasak 1620’de yayımlandı ve bu endüstriyi kökünden söküp çıkarmak yetmiş yıllık sürekli bir çaba ve ciddi önlemler gerektirdi” (1912, 145). İngiltere’de yetişen tütün için hiçbir ekolojik engel yoktu. Thirsk İngiltere’deki tarımsal koşulları “tamamen uygun” görür ve “zamanlamasının temel gıda ürünlerinin ekimiyle çakışmadığını” belirtir (1974, 89).

183 Gray ve Wyckoff (1940, 4); fakat Bren “Virginia’nın dönüşümü... 1884’ten sonra tütün fiyatlarının artışı sayesinde mümkün oldu” diye belirtir (1973, 13).

184 K. G. Davies (1974, 144).

185 Walpole 1723’te tütünü gümrük vergisinden muaf kılarak (ve dolayısıyla Hollanda ve Alman tütünün fiyat avantajını kırarak) tütünün re-eksportunu teşvik etti. Bkz. J. M. Price (1964, 504-505).

186 J. M. Price (1964, 504). “İngiltere Kralı 1700’de tütünden Fransa Kralının iki katı kazanmışsa, 1760’larda Fransa Kralı bu yapraktan Britanyalı kuzeninin dört misli kazanıyordu” (s. 503).

min dörtte birini satın alıyordu. Bu büyük oranda üretimin yükselişi, merkezileşmesi ve ticarileşmesi için bir açıklama olabilir.¹⁸⁷

Onyedinci yüzyılın son yıllarında, belki de 1693-1695 arasında Brezilya'da altın "bulundu."¹⁸⁸ Bu bir altın ihracı patlamasının da başlangıcıdır ve resmi rakamlar 1699'da 725 kilogramdan zirve yılı olan 1712'de 14.500 kilografa varan bir artış olduğunu ve geri kalanının da kaçak olduğunu tahmin eder.¹⁸⁹ Brezilya altını neden o zaman bulundu? Vilar Brezilya'nın "altın sirkülasyonunun" başlamasıyla İngiltere'de 1689-1713 savaşlarının neden olduğu enflasyonun çakıştığını kaydeder; İngiltere'nin ticarî büyüme nedeninin keşifler değil tam tersi olduğunu savunur: "Yeni madenlerin kullanılmasını gerektiren ya da destekleyen büyüme 'altın sirkülasyonunun' başlamasını açıklar."¹⁹⁰ Bu görüşü destekleyecek bir başka olgu kaçak ticaretin nadiren gizli olduğu; kaçak ticaretin Brezilya altınını, Portekiz ekonomisini fiilen atlayarak, İngiltere'ye getirmek için sistematik olarak organize edildiğidir.

Brezilya altını, hem savaşta hem de barışta aynı şekilde, Kraliyet Donanması gemilerinde ve haftalık Falmouth-Lisbon posta gemisi servisinde İngiltere'ye gidiyordu. Hem savaş hem de posta gemileri Portekiz gümrükleri ve diğer bütün memurların aramasından muaftı. Doğal olarak, Lisbon'daki hem İngiliz hem de yabancı tüccarlar altınlarını İngiltere'ye bu yolla göndermeyi tercih ediyordu. Çünkü Portekiz'den dışarı madeni para ve altın-gümüş ihracı ortaçağlardan beri katı bir biçimde yasaklanmıştı.¹⁹¹

Önceki olaylar 1600-1750 küçülmesinin periferi bölgelerinin basit bir içe büzülmesinden ibaret olmadığını gösterir. Olup biten önceki bazı periferi etkinliklerinin (özellikle tahıl üretimi ve otlakçılığın) periferiden merkeze taşınması (böylece doğu Avrupa ve Hispanik Amerika'daki üretimin kendisini bölgesel pazarlara yöneltmeye zorlaması) ve bunun yanında kısmen doğrudan kolonileştirilmiş ve sadece

187 J. M. Price bunu doğrudan Fransız tek alıcısının baskısına bağlar.

188 Boxer (1968 b, 35).

189 Boxer (1968 b, 59).

190 Vilar (1974, 279). Belki de bu madalyonun başka bir yüzü daha vardır. Boxer şu noktaları belirtir: "On yedinci yüzyılın son çeyreğinde şeker fiyatlarının düşmesiyle birçok Lizbon tüccarının [köleler] için aynı [şeker ve tütün] olarak değil peşin ödeme yapılmasında ısrar etti ve sonuçta ortaya çıkan para ihracı Brezilya'da ciddi bir mali krize neden oldu" (1969 b, 26). Bu İngilizler olduğu kadar Brezilyalılar için de altın "keşiflerine" bir teşvik oldu.

191 Boxer (1969 a, 460).

merkez ülkelerde üretilemeyen malları üreten yeni bir periferi bölgesinin oluşturulmasıydı. Bu yeni periferi bölgesi, kuzeydoğu Brezilya'dan Maryland'a kadar uzanan ve üç temel ürünü şeker, tütün ve altın olan genişlemiş Karayipler'di. Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa ekonomik faydaları paylaştı. Hollandalılar 1650'ye kadar, İngilizler ise 1690 civarında bundan daha fazla yararlandılar.

Şimdi bu yeni periferideki sınıf oluşumu sürecine, özellikle de burjuvazi ve proletaryanın aldığı şekillere bakalım. Periferi bölgelerinde bulunan burjuvazi temelde “tüccar ve çiftçi” şeklindeki klasik ikiliydi. Onyedinci yüzyılda, “eski” periferiler olan doğu ve uzak güney Avrupa'da (Sicilya, İtalya'nın güney kısımları, İspanya ve Portekiz) ve Hispánico Amerika'da küçülme hâkimdi, imalat yeniden işlev kazandı, pazar yönelimi bölgeselleşti. Dolayısıyla, bir grubun elinde yoğunlaşan toplam sermaye oranını ya da etkinliklerinin kâr oranını veya (hem yerel hem dünya çapında) siyasî etkilerini ölçüt olarak alırsak tüccar sınıfının öneminin üretici girişimcilere, yani çiftçilere göre azaldığı açıkça görülmektedir. Uzak mesafeli ticaretin büyük oranda ortadan kalkması tüccar grubuna özellikle toprak sahibi nakit mahsul üreticileri karşısındaki pazarlık güçleri açısından çok zarar vermiş olmalıdır. *Uluslararası* (üreticilerin tüccarlara yönelik) borç gündelikçiliği sistemi gerilemiş, yerel (köylülerin toprak sahiplerine yönelik) borç gündelikçiliği gelişmişti.¹⁹²

“Yeni” bir periferi olarak ortaya çıkan genişlemiş Karayipler hakkında ne söylenebilir? Bu “tüccar kapitalizminin” gerçekleştiği fevkalade yer değil midir? Neler olup bittiğine bakmaya degecek bir şey var mıdır? Richard Pares'in onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda İngiliz Batı Hint Adaları'yla İngiltere arasındaki sermaye yatırımı ve akışıyla ilgili ayrıntılı analizinin sonucuyla başlayalım:

Böylece, deyim yerindeyse, kendi köleleştirilmesinin bedelini ödeyen yine üreticiydi. Plantasyonların kazançları kendileri üzerine yüklenen borçları besleyen kaynaktı. Bu anlamda Adam Smith hatalıydı: İngiliz Batı Hint Adaları'nın refahı anayurttan gelmiyordu. İlk dönemde pompaya ilk suyunu veren başlangıçtaki birkaç krediden sonra Batı Hint Adaları'nın refahı kendisi tarafından yaratıldı. İngiliz vergi mükelleflerinin yardımıyla da bu zenginliğin çoğu Büyük Britanya'da sürekli bir mekân kurdu.¹⁹³

192 Uluslararası borç gündelikçiliğinin on altıncı yüzyılda işleme şekli için bkz. Wallerstein (1974, 121-122).

193 Pares (1960, 50).

Bu sistem nasıl çalışıyordu? Burada tartıştığımız şeyin Karayipler'deki işgücünün sömürülmesinin İngiltere'deki sermaye birikimine ne kadar katkıda bulunduğu meselesi olmadığını açıkça söyleyelim; sorun burjuva sınıfı arasındaki iç çatışmaların artı değer aralarında dağıtılma ve sonunda periferiden merkeze yönlendirilme biçimleriydi.

Şekere olan "ilgi" onyedinci yüzyılın sonundan onsekizinci yüzyıl boyunca İngiltere'ye kaydı. Ancak, Dunn burada bir basamak atlar. Dunn Karayipler üreticisinin "büyük ölçekli bir girişimci" ve "çiftçi-imalatçı karışımı"¹⁹⁴ olduğunu söylemekle birlikte onyedinci yüzyılın sonunda "toprakları üzerinde çalışmayan çiftçiler önemli bir problem olmaktaydı."¹⁹⁵ Başlangıçta, olağan örüntü, küçük topraklara ve sermayeye sahip üreticilerin göç ettikleri bir bölgede üretime başlamalarıydı. İhtiyaçları olan yatırım sermayesini Londra ve Dieppe gibi Avrupa liman şehirlerindeki tüccarlardan alıyorlardı. Tüccar ipoteksiz bir kredi vermek yerine, çiftçiyle bir ortaklığa (Fransızca'da *matelotage*) giriyordu. Çiftçiye kendisi ve sözleşmeli hizmetçileri için geçiş parası ve ayrıca araç gereç ve başlangıçtaki ihtiyaçlar için para veriliyordu. Böylece tüccar sermayesini yatırıyor ve karşılığını mal cinsinden alıyordu. Bu sistem, çiftçinin bir "aracı" olduğu dogrudan sahiplik sisteminin aksine, tüccar için çok avantajlıydı "ortaklık, tüccarın bütün koloni yatırımlarını –en önemli risk olan araçların sadakatsizliğine karşı– koruyordu, çiftçinin de işin kârlılığıyla ciddi anlamda ilgilenmesini sağlıyordu."¹⁹⁶

Plantasyonlar belli adalarda kurulmaya başlandığında, büyük ölçekli üreticilerin şiddetli dünya rekabeti karşısındaki muazzam esneklikleri nedeniyle, toprakların bir elde toplanması süreci ortaya çıktı. Plantasyonlar ölçek olarak büyüdükçe çiftçinin tüccar ortağı karşısındaki önemi de arttı. Bu Denizcilik Yasası'yla ilgili çatışmada görülebilir. Merkantilist yasalar imalatçıları ve re-export yapan tüccarları korumaktadır. Bunlar periferideki birincil üreticilere nadiren faydalıdır. Onyedinci yüzyılın ortasında, İngiliz Karayipleri'ndeki

194 Dunn (1972, 194). Üretim rolü kamıştan özsuyu çıkarmak için değirmenler, özsuğunu şeker kristallerine dönüştürmek içi kaynatma odaları, şekeri kurutmak ve melasları süzmek için kurutma odaları, melasları roma dönüştürmek için damıtma odaları ve fiçılara konmuş şekeri saklamak için depolar gerektiriyordu (bkz. s. 189-190).

195 Dunn (1972, 200).

196 Pares (1960, 5).

şeker üretimi diğer bölgelerdekine göre güçlü ve İngiliz iç tüketiminin az olduğu bir zamanda, İngiliz Batı Hint Adaları'ndaki çiftçiler Kuzey Amerika, Hollanda ve Fransız Batı Hint Adaları aracılığıyla ve hatta İrlanda ve İskoçya'daki tüccarlar aracılığıyla Kıta'ya satışta bulunarak, İngilizlerin önünü kesmek için ellerinden geleni yaptılar. Onsekizinci yüzyılda yön tersine döndü. Şeker üretimi diğer bölgelerde arttı, İngiliz iç-pazar fiyatları koruma nedeniyle yükseldi ve artan yaşam standardı ve nüfus artışı nedeniyle İngiliz talebinde artış yaşandı. O zaman mallarını İngiliz Batı Hint Adaları'ndaki tüccarlar aracılığıyla geçirmeye çalışanlar İngiliz-olmayan bölgelerdeki çiftçiler oldu. Bu İngiliz çiftçilerin durumunu zayıflatırken Londra tüccarlarınınkini güçlendirdi.¹⁹⁷

Bu nedenle üç evre arasında ayırım yapmalıyız. İlk evrede çiftlik sahibi nispeten büyük tüccar karşısında küçük ve güçsüzdü. Toprakların bir elde toplanması sonucu, çiftlik sahipleri güçlendi ve büyüdü ve adalarda yerel siyasî güce sahip oldu.¹⁹⁸ Daha da önemlisi komisyon sistemi gelişti; çiftlik sahibi, tüccarın “temsilcisi” olmaktan çıktı; tüccar, çiftlik sahibinin “mümessili” haline geldi. Komisyon sistemi küçük ada temelli tüccarları ortadan kaldıracak şekilde işledi, bunların yerini büyük İngiliz çiftlik işletmecileri aldı.¹⁹⁹ Bu, adalar arasındaki kaçak ticareti azaltma gibi ikincil bir etki icra etti. 1707'de Batı Hint Adaları'na olan ilgi İskoçya'da 'zorlama' bir pazar açtıracak kadar güçlüydü; buna 1732'nin ünlü Melas Yasası vasıtasıyla, İrlanda ve İngiliz Kuzey Amerika'sındaki pazarları da ekleyebiliriz.²⁰⁰ Karayipler'deki çiftlik sahipleri ve İngiltere'deki tüccarlar arasındaki doğrudan ilişki sayesinde komisyon sistemi *periferideki* tüccar aracılıları ortadan kaldırdı. Bu birincil şeker pazarını Karayipler'den İngiltere'ye taşıdı. Komisyon sisteminin ortaya çıkması için

197 Bkz. Sheridan (1957, 63-66).

198 “On sekizinci yüzyılın başlarında zengin üreticiler ada meclislerindeki sandalyelerin çoğuna sahipti” (Sheridan 1957, 67).

199 “Yerli tüccarlar bir sınıf olarak İspanya İmparatorluğu'nda yakından bağlantılı Kingston, Jamaika; büyük köylü ticareti yapılan Bridgetown, Barbados ve *commissionnaires*'in diğer adaların ticaretinden geçindiği Martinique'de varlıklarını sürdürmekle birlikte kolonilerin birçok bölgesinde zayıflamaya ve hatta kaybolmaya başlamıştı. Başka yerlerde de önemleri azalmıştı. Tüccarlar vardı ancak çoğunlukla Kuzey Amerika ürünlerini komisyonla satan aracılardı” (Pares, 1960, 33).

200 “Üreticiler şeker fiyatlarını arttırma çabalarında o kadar başarılıydılar ki [1753'te] alıcılar parlamentonun yardımını istemek zorunda kaldılar.” Sheridan bunu 1730'lardan 1763'e kadar süren “aşırı kazanç” döneminin başlıca açıklaması olarak sunar (1957, 81, 83).

gerekli şartları iki faktör oluşturdu, bunlar ilk defa Barbados şeker üretimiyle ilişkili olarak ortaya çıktı: Çiftlik sahiplerinin, toprakların bir elde toplanması sayesinde gittikçe güçlenmesi ve aynı gelir düzeyini sürdürebilmeleri için daha büyük bir kazanç yüzdesine ihtiyaç duymaları dolayısıyla düşen fiyatların üzerlerinde yarattığı baskı.²⁰¹ Sistem diğer adalara da yayıldı ve 1690'larda tütün üretiminde de kullanıldı.²⁰² Girişimciler yatırımlarının merkezini tüccarlardan çiftlik işletmecilerine taşıdı. "Çiftlik işletmecisi ürününü tüccar aracılığıyla komisyonla satılmak üzere Avrupa'ya gönderiyor ve bu aynı aracı, çiftlik işletmecisinin isteği üzerine, yine komisyonla çiftliğin ihtiyaçlarını satın alıyordu."²⁰³ Komisyon sistemi evrensel değildi. İngiliz çiftlik yöneticileri tarafından kullanılıyordu, ama Fransızlar bunu kullanmıyordu. Virginia tütünü örneğinde bu sisteme geçiş eğretiye ve 1730'larda çiftlik işletmecileri daha önceden kullandıkları metotlara geri döndüler. Üç soruya cevap vermeliyiz: Bu sistem neden Fransız değil de İngiliz adalarında ortaya çıktı? Virginia tütün üreticileri neden eskiye döndü? Değişikliği kazanç merkezi açısından nasıl yorumlayabiliriz?

Pares ilk soruyla ilgili olarak önce Davies'in açıklamasını kaydederek. Buna göre sistem *büyük* çiftlik işletmecilerinin kölelerine para ödemek zorunda olduğu için ortaya çıkmıştı. Londra'da bu ödemeler kambiyo senetleriyle yapılabilirdi; geri ödemelerde ise şeker kullanılıyordu. Dolayısıyla komisyon sistemi büyük çiftlik işletmecisi-girişimcisi için kredi sağlıyordu. Bununla birlikte, Pares büyük Fransız çiftlik işletmecilerinin köleleri için de krediye ihtiyaç duyduğunu ve bir komisyon sistemi oluşturmadığı için ek bir faktörün işbaşında olduğunu-çiftçilerin topraklarında çalışmama eğiliminin daha önce başladığını ve İngiliz adalarında Fransız adalarındakinden daha yaygın olduğunu söyler.²⁰⁴ Fakat bu önceki olgu neye işa-

201 Bkz. K. G. Davies (1952 b, 101, 103-104): "Komisyon sistemi aslında büyük, yoğun biçimde işlenen, yüksek sermayeli malikâne tarafından üretilen şeker stokunu eritme metoduydu."

202 Bkz. J. M. Price (1954, 506).

203 Pares (1960, 33).

204 Bkz. K. G. Davies (1952 b) ve Pares (1960, 33-34). Pares daha sonra ekler: "Fakat bu açıklamaya önemli bir itiraz mevcuttur: İngiliz kolonilerinde sadece topraklarında yaşamayan üreticiler değil neredeyse her yerli üretici şekerini ülkesine kendi hesabına sevk ediyordu." Bu itirazda bir haklılık göremiyorum. Model bir kez oluşturulduğunda küçük toprak sahipleri bando arabasına atladığı gibi işlerini almak isteyen Londralı aracıları buluyordu

ret eder? Bu, başarılı girişimcilerin iyi talihlerinden yararlandığı için ortaya çıktı ve teşebbüslerinin becerisine bir işaretti. Rollerî kâhyalıktan finans yöneticisine dönüşmüştü ve birikmiş sermayelerinin ölçeği dolayısıyla sonraki işte uzmanlaşmışlardı (aynı zamanda da kazançlarını harcamaya daha çok vakit ayırabiliyorlardı). Arazi sahiplerinin kendi toprakları üzerinde çalışmaması (ve komisyon sistemi) Fransız değil İngiliz adalarında ve tütünden çok şekerle ilişkili olarak ortaya çıktı. Bunun nedeni tam olarak İngiliz bölgelerinin ve şekerin verimliliği idi.²⁰⁵

Dolayısıyla, Virginia tütün üreticilerinin neden yön değiştirdiği de kısmen açıklanmış olmaktadır. Tütün üreticisi çiftlik işletmecileri çiftlikleri bırakıp dışarıda yaşayamazdı, çünkü tekelci bir Fransız alıcı kitlesi vardı. Fransız pazar alıcıları büyük ölçekli tedarikçiler istiyordu; İskoçya'nın batı kıyısındaki İskoç firmaları da bu rolü üstlenmeyi teklif ediyordu. Fransız limanlarına çok uzak olmamakla birlikte (diğer İngiliz tüccar gruplarına göre) Virginia'ya yakınlık avantajına sahiptiler, bunun yanında (Glasgow'un yarı-periferi statüsü nedeniyle de) daha düşük işçi giderleri vardı. Tedarikçisi oldukları büyük bir pazara sahip olan İskoç firmaları mümessillerini Chesapeake Vadisi'ne göndererek Londra'da komisyon acenteleri bulunan büyük çiftlik işletmecilerini devre dışı bıraktı ve mal olarak ödenebilen krediyle daha küçük bir çiftçiye ulaştı.²⁰⁶ Dolayısıyla, güç dengesi bu durumda alıcı tarafına geçmiş oluyordu. Son olarak yatırım riskinin ve kazanç merkezinin değişmesiyle ilgili soruyu cevaplamak için borcun anlamına bakmalıyız. Şeker fiyatlarının düşmesi bu değişikliğin nedenlerinden birisiydi. Pares "girişimcinin durumunun tüccarın elinden aldığı gururlu ve kazançlı bir durum olmadığının; bilakis tüccarın kendisini attığı mütevazı ve kazançsız bir durum ol-

205 Land, Chesapeake tütününün Batı Hint Adaları'nın şekerinin kazandırdığı serveti vaat etmediğini belirtir. "Sonuçta Chesapeake üreticileri halkı servetleriyle şaşkına döndürmek üzere 'evlerine geri dönmedi'. Dönüşleri ilk planda geçinecek kadar gelir kazandıran tütün üretiminden ve ikinci olarak da daha büyük ödüller vadeden yatırımdan kaynaklanıyordu" (1965, 647). Diğer bir deyişle, "uzmanlaşmaya" güç yetiremediler; ırgatbaşı kalmak zorunda kaldılar. J. R. Ward ise on sekizinci yüzyılda İngiliz adalarında Fransız adalarının aksine önemli kâr farklılıkları olduğu konusunda şüphelidir (Bkz. 1978, 208).

206 Bkz. J. M. Price: "Eğer bir Glasgow tüccarı daha çok tütün istiyorsa yalnızca üreticilere verdiği krediyi arttırmak zorundaydı, hasat zamanı fazla tütün alırdı. Dolayısıyla, İskoç kredisi ve diğer krediler kendi tütün arzını fiyat mekanizmasından daha etkin bir şekilde oluştuyordu. İskoç kredisinin arkasında da Fransız alıcısı vardı" (1964, 599).

dugunu” ileri sürer. Bununla birlikte rol mütevazı ve kazançsız degildi; Pares’in dediğı gibi “toprakları üzerinde çalışmayan çiftlik işletmecileri, Dogu Hint Adaları Naboblarıyla birlikte, zamanın en savurgan zengin insanlarıydı.”²⁰⁷

Bu gerçeğı bir ikincisiyle, İngiliz çiftlik işletmecisinin onsekizinci yüzyıl boyunca İngiliz tüccarlarına borçlanması gerçeğıyle birleştirelim. Bu bir defa daha, artık tüccar karşısında çiftlik işletmecisinin aleyhine bir değışikliği temsil etmez mi? Belki de, ancak finansal düzenlemeleri yorumlamanın bir diğeryolu vardır. Bu borçluluk yapısının çiftlik işletmecilerine faydası yalnızca şeker endüstrisi gelişirken işledi. Bununla birlikte, topraklarında yaşamayan çiftlik işletmecilerinin gelirleri üzerinde bir hayat sürdürdükleri açıktı. “Neredeyse her büyük borç bir borç ya da açık hesap olarak başlıyor ve bir rehinle sona eriyordu... Sonunda... Batı Hint Adaları’ndaki birçok çiftlik rehin miktarından daha az para eder hale geldi.”²⁰⁸ Şekerin (ve tütünün) kendilerini tükettiğini biliyoruz. Başlangıç evresi olan tüccar destekli yatırım ve ikinci evre olan toprakların bir elde toplanması ve kâr eldesinde çiftlik işletmecisinin egemenliğinden sonra üçüncü bir evre yok muydu? Bu evrede çiftlikler, kaçınılmaz çöküşleri karşısında sermayeyi aynı düzeyde geri kazanamayan ve çiftlikleri dışında yaşayan işletmeciler tarafından boşaltılmadı mı? Hiç şüphesiz bu çiftlik sahipleri aracılılarıyla birlikte muazzam kazançlardan yararlandı; fakat bu tür bir düzenleme sanayi öncesi çağda tüccarların egemenliğinin değil, maksimum üretkenlik ve nispi verimlilik devrini *izleyen* dönemdeki kazanç biçiminin örneğiydi.²⁰⁹

Şimdi eşitliğin diğeryarisına geçmeliyiz: Artan üretim verimliliğini sağlayan işgücü arzı. Şeker ve köleliğin “yakından ilişkili olduğu”²¹⁰ çok bilindik bir sözdür. Gerçek ise Karayipler’de ilk şeker ve tütün üretme girişimlerinde köleler değil sözleşmeli işçilerin kullanıldığıydı. Köleler ancak onyedinci yüzyılın sonuna doğru adaların karakteristik işgücü haline geldi ve ancak onsekizinci yüzyılın

207 Pares (1960, 35-38).

208 Pares (1960, 48-49).

209 Dolayısıyla Sheridan “Jamaika’nın plantasyon ekonomisinin bir grup Londra tüccar ve topraklarında yaşamayan üretici tarafından yönetile geldiğini ve büyük aile servetlerinin tropikal tarımdan çok daha fazla biçimde ticaret ve finansla bağlantılı olduğunu” söylediğinde sonraki dönem için haklı olmaktadır (1965, 309, 310); fakat bu sonraki dönemin ancak önceki dönemin üretim verimliliğinin sonucu olduğunu dikkate almamaktadır.

210 Masefield (1967, 290).

başında Kuzey Amerika'nın güney anakara kolonileri için aynı durumdan söz edilmeye başlandı.²¹¹ İki statü arasındaki hukuksal farklılığın derecesi Ralph Davis gibi sözleşmeli hizmetin geçici bir *kölelik* olduğunu vurgulayan bilim adamlarıyla²¹² K.G. Davies gibi bunun sadece geçici kölelik olduğunu hatırlatanlar arasındaki bir ke- liine oyunundan ibarettir.²¹³ Gerçek mesele ekonomiktir. Her birinin uzun vadeli maliyet avantajları ve dezavantajları nelerdir? Karayipler'deki ilk girişimcilerin köleler yerine neden sözleşmeli işçiler istihdam ettiğini görmek kolaydır. Birinci ve belki de belirleyici neden çok daha düşük başlangıç sermayesinin gerekli oluşudur. O zaman, sözleşmeli bir işçinin yol ücreti 5-10 pound iken, Afrikalı bir kölenin yol masrafları 20-25 pound'u buluyordu.²¹⁴ Köleler için yiyecek ve giyecek masrafları az olmakla ve sözleşmeli işçilerin giderleri sadece üç ya da dört yıllık sürede amorti edilmekle beraber hâlâ başlangıç sermayesi sorunu vardı.

Tabii ki mevcut bir arz olmalıydı. Sözleşmeli işçi olarak (*engagés*) Batı Yarımküre'ye gerçekte kim geliyordu? Genel olarak konuşursak, bu kişiler oldukça gençti, çoğu zaman ergenlik çağındakilerdi, ücretli işçilerin ya da daha fakir sınıfın çocuklarıydı. Hizmet etmeye zorlanmadıkları derecede onları belirsiz iklimlerin ve çok çalışmanın zorluklarına çeken şey hizmetlerinin sonunda kendilerine top- rak bağışlanarak yukarı doğru sosyal hareketlilik ihtimaliydi. Bazen bunların Afrikalı kölelerden daha nitelikli olduğu söylenir; fakat yaş- ları ve tecrübeleri düşünüldüğünde bu şüphelidir. Aslında bunun aksi de iddia edilebilir. Bir işçinin verimli çalışması için eğitilmesi yıllar alıyordu; sözleşmeli işçiler tam da "belli bir nitelik kazandığında"²¹⁵ işverenlerini terk ediyorlardı. Öte yandan Afrikalı köleler ise eğitil- diklerinde sahiplerinin yanında kalıyordu. Barbados'un köle işçileri

211 Bkz. Davis (1973 b, 134). Breen ise Virginia için dönüm noktasının "İngiliz şirketlerinin Zencileri doğrudan Afrika'dan anakaradaki kolonilere sevk edebildikleri" 1680 yılı olduğunu savunur (1973, 14). Bunun yanı sıra İngiltere'nin 1682'de bütün kontratların İngiltere'deki sulh yargıcının imzasını taşıması ve 14 yaşından küçük çocuklar için yapılan kontratlarda da aile muvafakati olması gerektiğini karara bağlayan, sözleşmeli hizmetçilerin istihdamıyla ilgili yeni yönetmelikler çıkardığını belirtir.

212 Davis (1973 b, 130, italikler eklenmiştir).

213 Bkz. K.G. Davies (1974, 107).

214 Bkz. Pares (1960, 19). Bkz. ayrıca Phelan: "Zenci köleler büyük bir sermaye yatırımı gerektiriyordu" (1959, 191).

215 Pares (1960, 19).

kullanma kararının “daha kesin, daha bağımlı bir işgücü arayışıyla” açıklanabileceğini söylerken söz konusu olan bu değil midir?²¹⁶

Çiftlik işletmecilerini sözleşmeli işçi çalıştırmaktan caydıran neydi? Birincisi, düzenlemenin dayandığı “işlenmemiş iyi toprak” toprakların el değiştirmesi, toprağın fakirleşmesi ve toprakların bir elde toplanması gibi faktörlerin birleşimi sonucu tükendi.²¹⁷ Bu nedenle kölelik şeker plantasyonlarına tütün çiftliklerinden daha önce ve Kuzey Amerika’nın güney anakarasından ziyade Batı Hint Adaları’na geldi.²¹⁸ Eger sözleşmeli bir işçi ödülünü beklemiyorsa çiftlikte o kadar dayanılmaz hizmete neden katlansındı? İşgücü arzındaki düşüş, talep tarafındaki eşzamanlı bir artışla birleştiğinde köleliğin benimsenmesi kaçınılmazdı. Bu, “şeker plantasyonlarını işletmenin en ucuz veya en verimli yolu olmamakla beraber... beyaz hizmetçiler artık çiftliklere çekilemediğinde mevcut tek yoldu.”²¹⁹ Boşluğun kölelerle doldurulması sürecinin düzenli olarak yükseliş dönemleriyle özdeşleşmesi tesadüf değildir.²²⁰ Kölelerin işgücü olarak sözleşmeli

216 Dunn (1072, 72). Debien, *engagés*’in Fransız Antilleri’ndeki değişikliği açıklayacak “yüzer bir nüfus” olduğunu belirtir (1942, 74).

217 Toprağın tükenmemesi sözleşmeli işçilerin Fransız Antilleri’nde değil de Fransız Kanadası’nda varlığını sürdürmesinin kesin nedenidir. Bkz. Dermigny (1950, 236).

218 Pares bir noktada tütünün “bir hür adam ürünü” olduğunu çünkü “iyi bir ayırt etme yeteneği” gerektirdiğini ve rutin olarak çalışan kölelere kolayca emanet edilemeyeceğini” öne sürer; fakat sonra “Virginia tecrübesinin tütünün köle plantasyonlarında da yetiştirilebileceğini gösterdiğini” kabul eder (1960, 21).

219 Bkz. Davis (1973 b, 133, italikler eklenmiştir). Allen 1667 Hizmetçi Komplosu ile 1682 tütün ayaklanmaları arasında Virginia’da on halk ya da hizmetçi ayaklanması veya ayaklanma planı olduğunu, bunlardan en kesin olanının 1676 Nisanı’ndaki Bacon İsyanı olduğunu belirtir. Üreticilerin, işçi sınıfını beyaz işçilere farklı bir statü vererek bölme ihtiyacı gördüğünü öne sürer. Dolayısıyla “Afrikalı işçilere yönelik 1685’ten sonra aceleci biçimde oldu” (1975, 49). Menard “sözleşmeli emek ücretlerinin 1670’lerin sonlarında yükselmeye başladığını” belirtir (1978, 24). Artan köle talebi 1700’ler civarında daha yüksek fiyatlara neden oldu ve “fiyatları düşürmek için bütün sevkiyatlarda genç ve kadın kölelerin oranında artış yapıldı” (Galenson, 1979, 247).

220 1640 ve 1660 arasındaki şeker patlamasının etkisi hakkında bkz. Dunn (1972, 59) ve 1680 ila 1700 arasındaki tütün patlamasının etkisi hakkında bkz. Farnie (1962, 208). Curtin Avrupalı işçi arzının düşmesine ve işçi talebinin artmasına üçüncü bir faktör ekler: Hastalıklara karşı hassaslık oranlarındaki farklılık. Afrikalılar “hem tropikal hastalıkların hem de çok geniş bir Afro-Avrasya hastalıklar dizisinin mevcut olduğu bir hastalık çevresinden gelme avantajına sahipti” (1971, 253). Karayipler’deki Avrupalıların Afrikalılara göre ölüm oranları 3:1 idi. Daha önceki bir makalesinde bunun 4:1 olduğunu söylemiş, “[kölelerin ve sözleşmeli işçilerin] bakım masraflarının yaklaşık aynı olduğunu varsayarsak kölelerin Avrupalıların fiyatının üç misline kadar her şeye tercih edilebileceğini” hesap etmişti (1968, 207).

hizmetçilerin yerini almasının nedenleri nispeten açıktır. Peki, ama neden Afrikalılar? Neden köle olarak Yerliler kullanılmadı? Ve neden Yerli (ve mestizo) borç gündelikçiliği sistemi Hispanik Amerika'nın çoğunluğunda olduğu gibi genişlemiş Karayipler'de kullanılmadı?

Gerçekte, Yerliler de başlangıçta köle olarak kullanılıyordu, fakat “esaret altında çabuk öldükleri” yaygın olarak anlatılıyordu²²¹; bu da “şeker değirmenlerinin yaşam koşullarına... uyum gösteremediklerini” ispat ediyordu.²²² İlk defa Şili'deki madenlerde köle olarak kullanıldılar,²²³ ancak 1589'dan sonra yerlerini Afrikalı köleler aldı. Bu Mellafe'ye göre “Şili'deki İspanyol yerleşiminin devamını sağlayan en önemli faktörlerden biriydi.”²²⁴ Yerli işgücü yerine Afrikalı kölelerin kullanıldığı bölgelerde yerli halk ya (Küçük Antiller'de olduğu gibi) avcı ve toplayıcıydı ya da tarım henüz (Büyük Antiller'deki Arawak veya Taino gibi) açık sınıf yapılarını geliştirmemişti. Disiplinli çalışmaya “uyum sağlayamayan” ve yavaş yavaş “yok olan” insanlardı.²²⁵ Bununla birlikte, yeniden dağıtıma dayanan üretim biçimlerinin var olduğu yerlerde Yerli nüfusu sınıflara ayrılmıştı ve alt sınıf hiyerarşik olarak kullanılan bir artık üretiyordu. Bu nedenle bunu Avrupalılar'ın hesabıyla değişik bir biçimde devam ettirmeye zorlanabiliyorlardı, özellikle de önceki efendileri işbirliğine gidiyorsa bu daha doğrudu-bu şekilde özellikle Yeni İspanya, Guatemala ve Peru'da borç gündelikçiliğinin gelişimi ve *repartimiento*, *mita*'nın katkısı da söz konusuydu.²²⁶

221 Boxer (1952, 223).

222 Viana (1940, 11). Gerçekte tabii ki Afrikalılar da aynı yetersizliği gösterip öldüler. Schwartz bize şunu hatırlatır: Brezilya'da şeker patlaması döneminde (1570-1670) kölelerin koşullarını tanımlayan sıfat “cehennem” idi. Hasat döneminde dört saatlik uyku bir kuraldı ve “köle idaresiyle ilgili hakim görüş mümkün olan en az masrafla en fazla işi alabilmektir” (1970, 316).

223 Bkz. Romano (1970, 133).

224 Mellafe (1959, 252-253).

225 Hispanyola'daki durumdan söz ederken Dupuy şöyle der: “Arawakların sosyal oluşumu ve üretim organizasyonu sömür ve bir sınıfın diğerinin boyunduruğunda olmasıyla nitelendirilemez. Arawak toplumundaki üretim ilişkileri, kullanım değerlerinin egemenliği ve değişim değerlerinin yani mal üretiminin tamamen yokluğuyla karakterize edilmişti... Bu nedenle, dağlarda aklıktan ölmek yabancı sömürgecilerin esirliğinde ölmekten daha iyiydi” (1976, 22).

226 Bkz. Romano (1970, 130). Brading ve Cross angaryanın Peru madenlerinde yerli nüfusun felaket derecesinde azaldığı Meksika madenlerindeki kadar uzun (1812'ye kadar) yaşadığını belirtir. Sonuç olarak; on sekizinci yüzyılda Meksika maden işçileri nispeten yüksek ücretler alır olmuşlar ve mestizo, mulatto ve uygarlaştırılmış yerlileri arasından seçilir olmuşlardı. “Bu ıraksamanın nedenleri

Afrikalı köleler Yerli işçilerin yerini sadece Yerlilerin angaryaya zorlanamadığı yerlerde aldıysa o zaman kölelik bir son çare olmaydı; bunun tek olası açıklaması ise –gerek madencilik gerekse tarım ve endüstride– nakit mahsul üretiminde angarya kullanmanın köle kullanmaktan daha az masraflı olmasıydı.²²⁷ İşlerinin sadece bir kısmı için “ücret” alan angarya gibi bir işgücü, nasıl oluyor da sadece mal olarak karşılığı verilen emekten daha az masraflı oluyordu? Eger bu sadece işveren tarafındaki başlangıç harcamaları sorunu ise bu zamanla amorti ediliyordu; fakat bunun yanında nakit mahsul üretiminde çalıştırılan angarya işçileri ve kuzenleri ücretlerinin bir bölümünü işverenin kontrolü dışındaki toprak üzerinde gıda ürünleri şeklinde üretiyorlar ve bunlar da işverenin işçi giderlerinden çıkarılıyordu. Mevcut işçi giderlerinin toplamı köle işçiler kullanıldığında angarya işçi kullanıldığından daha *yüksekti*.²²⁸

tam anlamıyla açık değildir... Bu tür nedenleri iki yerli halkın ayrı gelişmesinde ve yerleşik nüfuslara cevap veren başlıca yerleşim alanlarının farklı konumlarında bulmaya çalışmak cazip gelmektedir” (1972, 557). Bakewell daha on yedinci yüzyılda “Zacatecas’daki İspanyol yerleşimciler ve Yerliler arasındaki temel ilişkinin işveren ve işçi ilişkisi olduğunu öne sürer” (1976, 217). Bunun aksine, Céspedes “Peru’nun uysal yerli halkından” söz eder (1947, 39).

227 Oberem bunu özellikle *conciertos* ya da borçlu işçileri kullanmanın maliyetiyle Afrikalı köleleri kullanmanın maliyetini araştırırken ifade eder. *Conciertos*’u “yarı-köleler” olarak nitelendiriyordu. Zira “satın bile alınabiliyorlardı.” (1967, 767-770).

228 Bu nedenle D. Hall’a katılamıyorum. Zira o köleleri “sermaye ekipmanı” olarak görmekte ve dolayısıyla köle emeğinin maliyetleriyle hür emeğin maliyetinin karşılaştırılamayacağını, çünkü bunun gerçekte işgücü ve sermaye giderlerini ikame etme meselesi olduğunu söyler (1962, 309). Sadece bu olsaydı, Land’in de ileri sürdüğü gibi “Virginia bütün üreticilerinin köleleri kullanması mantıksız olurdu.” Land onların “on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda teknolojik ilerlemeler yerine ek köle emeği kullanarak ve dolayısıyla teknolojik değişimi engelleyerek üretim arttırmayı tercih ettiklerini” söyler (1969, 75, 79). Bu W. Barrett’in İngiliz Batı Hint Adaları’ndaki şeker plantasyonlarıyla ilgili gözlemiyle paralel gider: “Ölçek ekonomilerinin uygulandığının hiçbir göstergesi yoktur” (1965, 167).

Ancak bu, tercihin kendisini açıklanmamış, dolayısıyla “kültürel” ve bu yüzden de ekonomik olarak mantıksız bırakır. Bu beni analiz edilecek bir hata olarak şaşırtır. Bir anlamda bütün işgücü giderleri sermaye giderleridir. Bu her zaman makine (ölü işgücü) ve canlı işgücünün en uygun birleşimi hakkında bir seçenektir. Bunun ne zaman politik olarak uygun olacağını ve *kısa vadede* köle işgücünün (a) ücretli emeğe (b) peşin-satılık mahsul üretiminde kullanılan angarya’ya, (c) ek makine’ye alternatif olarak kullanılacağını bilmek isteriz. Kölelerin birçok bölgede para ekonomisine satıcı olarak katılabildiğini ve sermaye biriktirebildiğini hatırlatırsak cevap daha da karmaşık olur, Schwartz’ın sorduğu gibi (bkz. 1974, 628-629), Brezilyalı köleler kendi kurtulmalarını başka türlü nasıl ödeyebilirdi? Mintz Jamaika’da “on sekizinci yüzyılın başında kölelerin kendi ürünlerini pazar yerlerinde aktif biçimde satın alabildiklerini” belirtir (1964, 251).

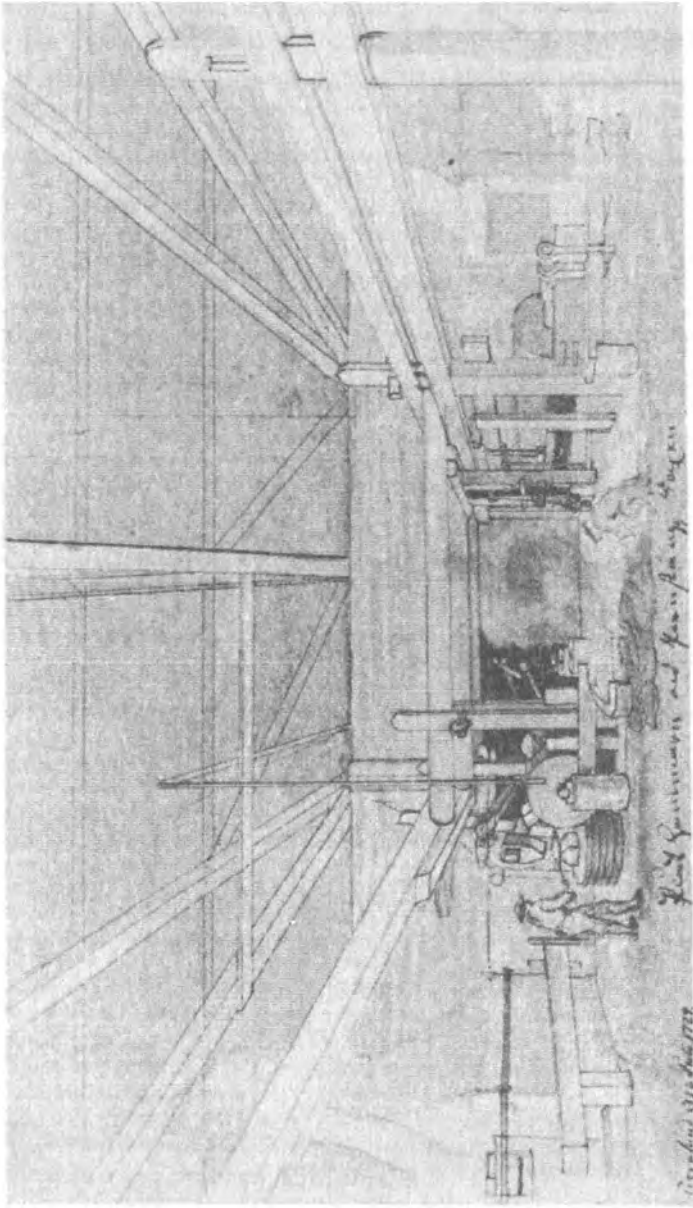
Dolayısıyla, 1600–1750 döneminin yeni periferisi olan genişleşmiş Karayipler’de proleter işgücünün organize edildiği temel biçim²²⁹ ücretli emek, kiracılık ya da nakit mahsul üretimine yönelik angaryadan ziyade kölelikti. Dönemin siyasî koşulları göz önüne alındığında kölelik, bölgedeki temel üretim ilişkilerini pazar yanında hukuk sistemi yoluyla da şekillendiren burjuva üreticileri için ekonomik açıdan en uygun çözümdü.

229 Temel biçim sadece biçim anlamına gelmez. Schwartz’ın Brezilya’nın şeker alanlarındaki *lavradores de cana* hakkındaki makalesinin özü şudur: Kira düzenlemeleri ve hatta mal sahipliği büyük toprak sahipleri için işgücünü sömürmenin alternatif bir biçimini temsil ediyordu; bunun faydası ekonomik koşullara göre değişiyordu. “Ekonomik büyüme döneminde şeker kamışı üreticilerinin kullanılması, sermaye giderlerini düşürmenin ve belki de *engenho* mülkiyetinin yoğun biçimde denetlenmesinin bir metodu” (1973, 193-194).

5

✦ ❧ ✦

YARI-PERİFERİLER YOL AYRIMINDA

6. Resim: Bir İsveç demirhanesinin resmi. Mimari için mekanik ve geometri üzerinde çalışan ve zamanının en ünlü İsveçli mimarı olan Carl Johan Crons-tadt (1709-1779) tarafından çizilmiştir.

Kapitalist dünya-ekonomisinde sabit bir unsur hiyerarşik (ve mekânsal olarak dağıtılan) iş bölümüdür. Ancak, ikinci bir sabit öge ise ekonomik etkinliklerin ve sonuçta dünya-sisteminde belli coğrafi bölgelerin yerlerinin değişmesidir. Devlet-aygıtlarının bakış açısından, yerlerin, bölgelerin ve devletlerin nispi ekonomik güçlerindeki düzenli ancak süreksiz değişiklikler, bir bütün olarak devletin yukarı ya da aşağı “hareketliliği”, devletlerarası sistem çerçevesinde diğer devletlerle ilişkili olarak ölçülen bir hareket olarak görülebilir (ve çoğu zaman da böyle görülmüştür). Yirminci yüzyılda devletlerin “gelişmesinden” söz edilir. On yedinci yüzyılda ise krallığın “refahından” söz ediliyordu; ancak on yedinci yüzyıldaki insanlar ölçmenin, en azından modern dünya-sisteminin sınırları içerisinde, sayısal değil sırasal olduğunu çoğu zaman bizden daha açık görüyordu. Statü değişiklikleri özellikle bütünsel gerileme ya da durgunluk zamanlarında gerçekleşir; hiyerarşik bütünün ortasındakiler, yarı-periferi, için hareket temelde devlet eylemiyle etkilenir ve yönlendirilir. Yarı-periferi devletler genellikle gerileyen ve yükselen devletlerdir.

Bu gönüllü gibi görünmektedir ve bir dereceye kadar da öyledir. Fakat iki çekince hemen eklenmelidir. Birincisi, devlet politikaları ana muharrik değil, müdahil süreçlerdir. İkincisi, her devlet aygıtı belli bir politika dizisinden, aynı iyi sonuç beklentisiyle yararlanamayabilir. Aslında bunun oldukça tersi söz konusudur. Dünya işbölümünde devletlerinin sırasını değiştirmeye birçokları çalışabilir, ancak sadece birkaçı bunu başarabilir. Bunun nedeni birinin başarısının diğerlerinin şanslarını ve alternatiflerini yok etmesidir. On yedinci yüzyılda gerileyen birçok yarı-periferi bölgesi –İspanya, Portekiz, Avrupa’nın eski omurgası (Flanders’den batı ve güney Alman eyaletlerine ve kuzey İtalya’ya kadar olan bölge) varken ilerleyen sadece birkaç bölge vardı: Bunlardan en önde gelenleri İsveç, Brandenburg, Prusya ve İngiliz Kuzey Amerikası’nın “kuzey” kolonileri

(New England ve Orta Atlantik Kolonileri)dir. Birinci grup, periferi bölgeleri için daha önce tanımladığımız süreçlerin birçoğundan geçiyordu; bununla beraber çeşitli nedenlerle bu bölgelerde önemli yapısal farklılıkları sürdürüyordu. İkinci grup ise bu dönemde dünya-ekonomisinin merkez bölgelerinin parçası olma çalışmalarına yeni başlamıştı. Bu sonraki oluşumlar için dünya-ekonomisinin zorluklarını kendi çıkarlarına dönüştürmek bir yana, bu yola çıkmak bile bir başarıydı. Nitekim çoğu periferi ve yarı-periferi bölgelerine olduğu gibi merkez ülkelerden daha da uzaklaşıyorlardı.

Bu anlamda İspanya'nın "gerilemesi" on yedinci yüzyılın en şaşırtıcı olayıydı ve zamanın insanları bile bunu görebiliyordu. Daha önce gördüğümüz gibi bunun nedenleri İspanya'nın ekonomik ve siyasî yapılarında yatıyordu ve on altıncı yüzyılda muazzam derecede nispi bir zayıflık söz konusuydu.¹ Bu zayıflıklar İspanya'nın askeri gücü ve altın- gümüş zenginliği tarafından kısmen gizlenmişti; fakat dünya-ekonomisinin ekonomik olarak düşüşe geçmesi İspanya'nın yüzünden örtüyü kaldırdı, zayıflıklarını İspanyolların kendisine ve bu arada tüm dünyaya yansıttı. Eğer bir tarih istersek, belki de II. Philip'in ikinci iflası zamanı olan 1596 bu isteğimizi karşılayacaktır. Bu iflas "Kuzey Kastilya'nın finansal egemenliğinin sonuna olduğu gibi II. Philip'in imparatorluk hayallerinin bitimine de işaret ediyordu."² On yedinci yüzyıl İspanyası'nın geleneksel tarihi resmi, ekonomik bir gerileme resmiydi. Earl Hamilton'a göre bu tablo bir abartıydı, fakat yine de, on yedinci yüzyılın "İspanya'nın ekonomik yıllıklarında en dip noktalardan birini temsil ettiğini" ekler.³ Bu

1 On altıncı yüzyıl İspanyol yapılarının tartışılması için bkz. Wallerstein (1974, 5. bölüm, *çeşitli sayfalar*). On yedinci yüzyıl İspanyol düşünürlerin kendi *decadencia*'larını algılamaları için bkz. Elliott (1977).

2 Elliott (1966, 283). Ruiz Martin 'çöküş asrını' 1586'dan 1680'e ya da 1690'a kadar sürer gösterir (1970, 43). Fakat bazen katılımcılarını gerçeklerle ilgili olarak ikna etmek başka olayları ve bir elli yılı daha gerektirir. "İspanyol piyadesinin 19 Mayıs 1643'de Rocroi'de bozguna uğraması İspanyol gücünü uzun süre devam ettiren askeri sistemin çöküşünü sembolize eder görünüyordu. Ülke artık yeni uluslararası durumu kullanacak hem ordulardan hem de liderlerden yoksundu." (s. 345). Stradling'e göre "Portekiz bağımsızlığının resmen kabulüyle, görülmemiş bir aşağılanmanın gerçekleşmesi" 1688'i buldu. "Böylece II. Philip'in dünya imparatorluğu sona erdi" (1979, 182). On yedinci yüzyılın sonunda, der G. Desdevises de Dezert, "İspanyol askeri gücü artık bir hatıradan başka bir şey değildi" (1927, 354). Bkz. ayrıca E. J. Hamilton (1943, 192).

3 E. J. Hamilton (1935, 111). Benzer şekilde Jose Gentil da Silva "çok basit" bir ifade olmakla birlikte "bir gerileme" olduğunu savunur (1965, 175-179). İki yeni makale karşı bakış açısından bu geleneğe meydan okur. Kamenë göre on yedinci

dönemde İspanya'nın tarımsal üretimiyle ilgili olarak ne biliyoruz? Beklediğimiz kadar çok şey değil.⁴ On yedinci yüzyıl “işlenmemiş ve sulanmamış tarlalar [ve] şiddetli çiftlik hayvanı açığı” dönemi olmuştur.⁵ On yedinci yüzyılın ilk üçte birlik dönemi itibariyle toprakların aşırı kullanımı, üç yılda bir dönüşüm yapmak yerine yıllık ekim ve sonuçta toprağın verimsizleşmesiyle ilgili çok fazla çağdaş tartışma söz konusudur. Mısırla birlikte kaba tahıllar –darı, çavdar, arpa– buğdayın yerini aldı,⁶ bu bize periferi bölgelerindeki gelişmeleri hatırlatmaktadır. Şarap üretiminin, güney Fransa'da olduğu gibi, tahılların zararına yayılması öyle bir noktaya geldi ki insanlar artık şarabı buğdayla takas etmeye başladı.⁷

Ürünlerdeki değişikliklerle birlikte ihracat hacminde de düşüş yaşandı. Genel anlamda, “bir hammadde ihracatçısı olarak İspanya'nın [on yedinci yüzyıldaki] performansı etkileyici değildi.”⁸ Bununla birlikte, İspanya on altıncı yüzyılda hammadde ihracıyla sınırlı bir periferi ülkesi değildi. Bir imalat merkezi idi ve bu sektördeki düşüş dahi çarpıcıydı. İspanya en çok tekstil endüstrisinde gerilemişti. İspanyol ipek ve keten bezi üretim merkezi olan Toledo 1600'den 1620'ye geçen yirmi yıl içerisinde fiilen yok olmuştu.⁹ Segovia ve Cuenca da

yüzyıl bir gerileme asrı değildi, zira İspanya on beşinci yüzyıldan beri “bağımlıydı” ve dolayısıyla “gelişmemiş bir ülkenin daha hiç zengin olmadan nasıl ‘gerilemiş’ olduğunu görmek zordur” (1978, 35, 41). Stradling'e göre “İspanyol gücü ve güç sistemleri 1660'lara kadar varlığını sürdürdü” ve en azından o zamana kadar “hiçbir düşman ya da düşmanlar birliği ölüm-vuruşunu yapacak derecede güçlü ve örgütlü değildi” (1979, 167, 171). Stradling burada Henri Hauser'in “İspanyol üstünlüğünün” tarihini (1560-1660) tekrar etmektedir.

4 Bkz. Elliott'un bu konuda, 1961'de yazılmış ve Weisser tarafından tekrar edilmiş bahsi (1973, 615).

5 E. J. Hamilton (1935, 111). Segovia için geliştirilmiş üretim eğrileri on yedinci yüzyılın “çöküş” ya da “durgunluk” asrı olarak yorumlanmasını teyit eder (Anes ve Le Flem, 1965, 16).

6 Bkz. da Silva (1965, 156-158); çavdar ve yulaf üretiminin nispi artışı ve humus ve gübre arzının tüketilmesi yoluyla toprağın aşırı kullanımı hakkında bkz. ayrıca Anes ve Le Flem (1965, 18-19). Ayrıca çavdar ekiminin daha az insan gücü gerektirdiğini de belirtirler.

7 Da Silva (1965, 158-160).

8 Lynch (1969, 153).

9 Bkz. Weisser, bunu E. J. Hamilton'un “*dış faktörlerin* (yani hazinenin) önemi” açısından değil, “Kastilya'daki iç ekonomik şartlar” açısından açıklamak ister. Ancak üç iç faktörü şu şekilde sıralar: Birincisi, 1575'ler civarında başlayan ve “Mesta sürülerinin küçülmesiyle ve Toledo'yu Tierradaki sanayi gücüne dayanmaya zorlayan, kuzeyle ticaretin bozulmasıyla” açıklanan, “birbiriyle çatışan geçimlik ve endüstriyel üretim talepleri arasındaki dengesizlik”; ikincisi, “yerel olarak üretilen

öyleydi. Çöken sadece tekstil endüstrisi değildi, maden ve gemi yapımı endüstrisi de çökmüştü. Erken modern Avrupa'nın bu üç gelişim endüstrisinin hepsinde ihraç pazarlarını kaybeden İspanya "iç ve koloni pazarlarının da büyük kısmını kaybetti; bunları İngiliz, Fransız ve Hollandalılara kaptırdı."¹⁰ Dolayısıyla bu durgunluk çağında İspanya sadece periferi bölgelerinin tarımsal olarak içe çekilmesinden değil, aynı zamanda sanayileşmenin kesilmesinden de zarar gördü. Bunun sonuçları iki yönlüydü: Bir tarafta İspanya içerisinde artan bir kutuplaşma ve bölgesel çatışma vardı; öte tarafta İspanya hayatta kalmak için koloni mirasını harcamak zorundaydı.

İspanya daha on altıncı yüzyılda, Kastilya ve İspanya'nın diğer bölgeleri arasında genişleyen bir uçuruma tanık olmuştu. "Her şey Kastilya'ya ezici ve gittikçe artan bir egemenlik kazandırmak için düşünülmüştü."¹¹ Genel anlamdaki ekonomik zorluklar ve bunun yanında İspanya'nın Otuz Yıl Savaşlarına katılmasının gerektirdiği harcamalar vergilendirmede sürekli bir artışa neden oluyordu. Hiç şüphesiz, Kastilya İspanya'nın geri kalan kısımları gibi ve belki de daha da çok yük taşıyordu. Fakat Jaime Vicens Vives'in kaydettiği gibi Kastilya'nın "muazzam telafi kaynakları vardı: Amerika kıtasının sömürülmesi, İspanya'nın merkezinde kültürel ve siyasal üstünlük."¹² Ancak muhtemelen uçurum daha da büyüyordu. Her halükârda, on yedinci yüzyılın başına kadar Kastilya'yla birlikte nispi ekonomik dengeyi sağlayan iki önemli bölge olan Katalonya ve Portekiz de Kastilya tarafındaki yeni ekonomik baskıların genişliğini hissetti.¹³ Böylece yönetim Olivares'in şahsında daha çok para istediğinde

malları toptan satışlarda geride bırakan yabancı malların ortaya çıkışı"; üçüncüsü, "nüfusunun azalması Kraliyetin imparatorluk hedeflerinden olan Toledo'dan nüfus alan Madrid'in büyümesi" (1973, 614-615, 637-640). Weisser ayrıca kentsel nüfusun düşüşünü Moriscoların ülkeden kovulmasına bağlar (s. 632). Bu faktör Toledo'daki keten bezi imalathanelerinin neredeyse yok olmasının -1550'de 50 fabrikadan 1665'de on üç fabrikaya düşmesinin- nedenini açıklar; Warden (1864, 261)'de bu konuya değinir.

10 Lynch (1969, 152 ve bkz. 149-151).

11 Elliott (1963, 11). "Ortaçağ ayrımları -bu yeterince vurgulanmış mıdır?- beklenildiği gibi zayıflamamış, aksine yüzyıllar geçtikçe daha da güçlenmiştir" (Vilar, 1962 b, I, 191).

12 Vicens Vives (1970, 107).

13 "[1637 itibarıyla] Conde Duque'nin (yani Olivares'in) Kastilya'dan daha fazla para elde etme çabalarının başarısına rağmen, o da herhangi bir başkası kadar Kastilya'nın para kaynaklarının bir gün kuruyacağını farkındaydı. Bu Güç Birliğinin yürürlüğe konması ve özellikle yarımada'daki en zengin iki ülke *sayılan* Katalonya ve Portekiz'in *muhtemel* kaynaklarıyla orantılı bir rol oynamaya teşvik edilmesi gerektiği anlamına

“Katalanlar’ın kendilerini Ferdinand’ın özerk yasalarının sağlam duvarları arasında güçlendirmeleri oldukça mantıklıydı.”¹⁴ Buna sadece Katalanlar dâhil değildi. 1628’de Oporto’da ve 1629’da Santarem’de hazine karşıtı ayaklanmalar olmuştu ve 1632’de Bask bölgesinde temel nedeni yeni vergiler olan “Tuz Ayaklanması koptu.” Bu yeni vergiler, “diğer sömürü şekillerinden zaten tükenmiş olan halkın sabrını taşıran son damlaydı.”¹⁵ Katalonya’ya özgü olan, halk ayaklanmalarının aniden ve ölesiye patlak vermesinden ziyade¹⁶ bu halk ayaklanmasının “burjuvazinin hayal kırıklığı” ve Katalonya’nın yönetici sınıflarının “çelişik duygularıyla birleşmesiydi.”¹⁷ Katalanların ayaklanmasını bu kadar uzun ve tehdit edici kılan şey, bu müşterek hoşnutsuzluktu.¹⁸

Avrupa dünya-ekonomisinin bir genişleme ve büyüme çağından durgunluğa yeniden girdiği bu anda, Portekiz hukuksal olarak –İberya Birliği ya da Portekizlilerin sonraki deyişiyle Altmış Yıllık Esaret içerisinde– İspanya’nın parçası haline geldi. Velihtlik konusunda hanedanlıkta meydana gelen boşluk ve Portekizlilerin 1578’de Alcazar-el-Kebir’de Faslılar tarafından askerî olarak bozguna uğratılması, İspanya Kralı’nın ordusuyla birlikte Portekiz’e girmesini ve 1580’de Portekiz Kralı olmasını sağladı. Direniş zayıf oldu, çünkü

geliyordu. Bu her iki devlet de Olivares’e Monarşi’nin geri kalanından tehlikeli biçimde ayrılmış görünüyordu” (Elliott, 1966, 333, italikler eklenmiştir).

- 14 Vicens Vives (1970, 107). Bkz. ayrıca Pierre Vilar : “Büyük bir mali kriz içinde bulunan merkezi hükümet gözünü yerel meclislerin vergilere karşı şiddetle koruduğu Katalonya kaynaklarına dikmişti” (1962 b, I, 627).
- 15 Emiliano Fernandez de Pinedo, Porchnev’in Fransa’yla ilgili bu ifadesinin bu sırada Vizcaya’ya özellikle uygulanabilir olduğunu belirtmiştir.
- 16 Elliott (1963, 463), halkın bu yakınmalarını “küçük çiftçilerin ve topraksızların zengin köylülere ve soylu sınıfına nefretle; kırsal bölgedeki işsizlerin kiniyle; çete unsurunun onu bastıranlara karşı intikam arzusuyla; kasabaların köylere, fakir vatandaşların kentlerdeki oligarklara karşı eski düşmanlıklarıyla” özdeşleştirir (s. 462-463).
- 17 Elliott (1963, 127, 465).
- 18 “Savaş prensliğe Kastil malikânelerinin 1600’den beri çektiği en büyük kötülükleri getirecekti, muazzam kamu harcamaları, mali enflasyon, üretimin felce uğraması, korkunç bir salgın hastalık sonucu nüfusun azalması ve son olarak uluslararası çatışmaların sonucu olarak, Katalan topraklarından çok zengin Roussillion ovalarının da içinde bulunduğu bazı bölgelerin kaybedilmesi” (Vilar, 1962 b, I, 633). En çok acı çekenler küçük bağımsız köylülerdi. Bkz. Vilar (1962 a, 80–81). Yine periferi ülkeleriyle olan paralellğe dikkat edin. Bu tabii ki isyanı şiddetlendirdi ve ona “aristokrasiyi ayak takımı hâkimiyetine tabi kılma tehdidi içeren sosyal vurgular ekledi” (Elliott 1966, 349). Bu nedenle, Katalonya’nın birliği bozuldu ve Katalanlar 1652’de yeniden İspanyol ağılına geri getirildi.

Birlik Portekizliler için açık avantajlar sağlıyordu. Bunlardan biri yarımada'daki gümrük sınırlarının kaldırılması ve Portekizlilere gümrükten muaf olarak İspanyol buğdayı alma şansı vermesiydi.¹⁹ İkinci, Birlik Portekiz Burjuvazisi'ne İspanyol imparatorluğuna ulaşma imkânı veriyordu. Bu süreç 1580'de doruk noktasına ulaştı ve "farklı kültürlerle ve eski ticaret metodlarına alışmış, pazarlarını her yerde genişletmeye meraklı, kendilerine teklif edilen bağlar gibi muazzam olanakların farkında olan Portekizlilerin girişimlerine hitap ediyordu."²⁰ İspanyollar'ın bakış açısından, Birlik, Kastilya devlet idaresi üzerinde gittikçe artan malî baskı anında yeni finansal ağlara ulaşmayı sağlama (ekonomik) avantajına sahipti. Portekizli bankerler artık -resmi olarak 1606'dan sonra fakat gayri resmî olarak bundan önce-Kastilya finans çevrelerine girebiliyordu.

Portekizliler monarşinin finansal problemlerini çözmeye çalışan Olivares tarafından korunuyordu. Portekizli bankerler Amsterdam borsasıyla bağlantılıydı ve Hollanda fonlarını kullanmış olabilirler.²¹ (Aslında bunlar neredeyse tamamen *marranos* ya da Yahudi *conversos* idi.)²² Bunun yanında tüccar- bankerlerdi²³ ve onlar için İspanya'ya ulaşmak Hispanik Amerika'ya da -Buenos Aires, Rio de la Plata Terraferma, Antiller- ulaşmak demekti.²⁴ Ayrıca, Portekizliler

19 A. H. De Oliveira Marques bu gümrük vergilerinin kaldırılmasını "özellikle Portekizliler arasında uzun süredir gerçekleşmesi beklenen bir hayal" olarak isimlendirir (1976, I, 308).

20 Marques (1976, I, 308). Portekizliler açık bir avantaj elde etti. İsrail 1640'da Yeni İspanya nüfusunun %6'sı olduklarını ve İspanyol Hint Adaları'nın bütününde benzer gruplar olduğunu tahmin eder. "Portekiz kırsalından ve küçük kasabalardan halkın taşınmasını, Portekizli girişimcilerin kriz içindeki Portekiz'den, gerileyen İspanya'dan ve felakete uğramış İtalya'dan kaçışını yansıtan gerçekten muazzam bir göç vardı" (1974, b, 32).

21 Bkz. Castillo'nun tartışması (1964, özellikle s. 311-314).

22 Bu ayrıca İberya'nın Kastilya dışındaki diğer bölgeleri için de geçerliydi. "İber yarımadasının kenar bölgelerinde [Portekiz, Katalonya'nın kıyı bölgeleri, Valencia] burjuva statüsüyle 'converso' arasında yüksek bir korelasyon vardı" (Chaunu, 1963 a, 82). Mauro da aynı noktaya değinir, "Portekiz on yedinci yüzyılda bir burjuvazisi ve bir yeni Hristiyanlar grubu olan tek ülke değildi. Onu diğerlerinden ayıran iki statünün fiilen karışmasıydı" (1970, 34).

23 Bkz. Mauro'nun bu tüccar-bankerleri tanımı: "Onlar arasında ayırım yapmak için hiçbir teknik neden yoktur. Toptan, yarı-toptan, perakende, her türlü satış yapıyorlardı. Uzun-mesafeli, ulusal, yerel ticaretin her birinde bir şekilde bulunuyorlardı. Mal ticareti, para ticareti? Bunlar birbirinden ayrılmazdı" (1961 c, 20).

24 Bkz. Huguet ve Pierre Chaunu (1954, 53) Revah bu bölgelerde "Portekizli isminin 'yeni Hristiyan' ve çoğunlukla da 'gizli-Yahudi' ile eşanlamli hale geldiğini" belirtir

gelişen Brezilya şeker kolonisinden de yararlanıyor,²⁵ İspanyol filotillalarının koruması altında gelişıyorlardı.²⁶ Böylece, kısmen Birliğin avantajlarından da yararlanan Portekizliler kendilerini on yedinci yüzyılın ilk soğuk rüzgârlarına karşı korudu; bu kalıcı olmadı. Bir tarafta İspanyollar bu Portekiz avantajına karşı tepkide bulunmaya başladı.²⁷ Bu kolaylıkla bir Yahudi-karşıtı yabancı düşmanlığı halini aldı.²⁸ Öte yandan, Portekizliler huzursuz olmaya başladılar, çünkü İspanyollar ihtiyaç duydukları korumayı gün geçtikçe daha az sunabilmekteydi. Hollandalıların Brezilya'yı işgali Portekizliler tarafından kısmen devam eden Hollanda-İspanya çatışmasına bağlanıyordu.²⁹ Her halükârda 1600–1630 döneminde kendisini Sevilla-Atlantik ticaretinden çok daha iyi sürdüren Luso-Atlantik ticareti gerilemeye başladı.³⁰ Brezilya'daki bu güçlükler Batı Afrika'nın deniz yoluyla

(1959–1960, 37; bkz. s. 48, n. 4). Bununla birlikte bkz. İsrail'in *judaizantes* etkin biçimde asimile edilen *Cristaos novos* ve "Yahudileşmeyen fakat Yahudilikleri kariyerlerine güçlü biçimde etki eden" oradaki bir grup olan *conversos* arasındaki dikkatli ayrımı (1974 b, 24 ve çeşitli sayfalarda, 19–32).

25 Mauro bize "Portekiz ve İspanyol imparatorluklarının [on altıncı yüzyılın sonlarındaki] kaderini karıştırmamamızı" hatırlatır. "Çünkü Brezilya ve onun şeker gelişmesi farklıdır ve bu küçük bir fark değildir" (1959, 183).

26 Huguette ve Pierre Chaunu (1954, 52).

27 Bkz. J. Elliott'un "*Seventeenth-Century Revolutions*"daki tezi (1958, 68). Disney, Portekizli girişimcilerin neden (1628'de kurulan) Portekiz Doğu Hint Şirketi'ne yatırım yapmakta isteksiz olduğunu açıklarken bir faktörü delil olarak öne sürer: "Bazı Portekizliler onda Madrid'in Portekiz'e 1580'de II. Philip tarafından verilmiş idari bağımsızlığını engellemeye girişimini gördüler" (1977, 252).

28 Huguette ve Pierre Chaunu (1954, 52). Yahudilerin hedef alındığını kaydeder ve "A evresinde uyulan, B evresinde ise iptal edilen Nantes Yasaları"ndan söz eder. Bkz. ayrıca Chaunu (1963 d). Bu yeni Hristiyanlardan bazıları sadece Hamburg'a taşındılar, orada on sekizinci yüzyıl da ticarî genişlemede önemli rol oynadılar. Bkz. Kellenbenz (1958).

29 Boxer, işgali "[Portekizlilerin] 1640'da İspanyol krallığına başkaldırmalarının temel nedenlerinden biri" olarak sunar, fakat "Hollandalıların Portekiz *conquistalarına* karşı düşmanlıklarını, bunlarla ve anayurt İspanya'yla olan bağımlı güçlendirir güçlendirmez bırakacağı ümidinde hayal kırıklığına uğradı. Aksine..." (1961, 52).

30 Bkz. Chaunu (1961, 1194). Mauro Portekiz Atlantik ekonomisinin 1670'e kadar yaşadığı "görmekten" söz eder (1960, 513); fakat Chaunu daha ihtiyatlıdır: "On yedinci yüzyılın başındaki seküler trendin tersine dönüşü, başka bir yerde olduğundan daha fazla görünür olduğu, Sevilla bölgesine kıyasla Brezilya Atlantik'i gölgelerden ve nüanslardan oluşmuştur." Ayrıca "1630'ların sonlarında, belki de 1650'de, geç bir dönüm noktasından; bir çöküşten ziyade büyümenin yavaşlamasından" söz eder. Portekiz isyanı Brezilya'nın en azından 1670'e kadar toparlanabilmesini açıklayamaz mı? Tam tersine, Elliott'un öne sürdüğü gibi, toparlanma "Portekiz'in kurtuluşuydu", zira bu "yabancıların [özellikle İngilizlerin] Portekiz'in bağımsız bir devlet olarak yaşamını sürdürmesine olan ilgisini canlı tutuyordu." (1966, 351).

altın ticaretini, 1638 yılı itibariyle İngilizlere ve Hollandalılara kaptırmasıyla daha da kötüleşti.³¹

Portekizliler 1640'da, Katalonlarla aynı zamanda ayaklandı; fakat onların iç sınıf ayrımlarına sahip değillerdi, "bu da [Portekiz burjuvazisinin] İspanyol bağlantısından bağımsızlığa geçiş[ni] kolaylaştırdı."³² Portekiz yeniden bağımsızlık hakkını istedi ve İngiliz bağlantısını sağlamaya çalıştı. Boxer Portekizlilerin 17. yüzyılın başında ticaret imparatorlukların Hollandalılara kaptırdığını söyler: "Çünkü Hollanda fakirleşmiş Portekiz krallığına göre, gerçek ve potansiyel güç anlamında, çok üstündü."³³ Daha önce gördüğümüz gibi, İspanya'yla birlikte zararlarının belli ölçüde tazminini bulmuştu; fakat Avrupa dünya-ekonomisinin gerilemesinin baskısı bu tazminatı dahi ortadan kaldırıyordu. Braudel'e göre "en önemli soru şudur: Portekiz İspanya için, ekonomik anlamda iyi gün dostu değil miydi?"³⁴ İspanya küçük bir maddi kazanç için kendini yıpratırken kolonilerde de kan kaybı yaşamaya başlıyordu. Birincisi, Amerika'nın İspanya'yla olan trafiğinde, Chaunu'nun 1622–1680 yıllarına dayandırdığı, büyük bir resesyon söz konusuydu.³⁵ İkincisi, Avrupa-Amerika ticaretinin önemli bir yüzü olarak, önce Hollandalılar,³⁶ sonra da İngiliz ve Fransızlar tarafından geliştirilen kaçak ticaret söz konusuydu.³⁷ Zamanla, on yedinci yüzyıl boyunca merkez devletlerin

31 Bkz. Godinho (1950 a, 34).

32 Elliott (1963, 543).

33 Boxer (1961, 53).

34 Braudel (1956, 196).

35 Chaunu (1959, VIII, 2 tekrar, 1568). Bkz. ayrıca Hemer: "1630'dan başlayarak, *cargadoras de indias* arasında çok sayıda iflas gerçekleşti" (1967, 405). Chaunu şunu kaydeder: Bu dönem "nedensellik konusunu kararlaştırmaya çalışmadan" *altın-gümüş* enflasyonu ile bağlantılandırılabilir der ve devam eder: "Belki de salt bir tesadüftür? Yine de rahatsız edici bir tesadüf" (1959, VIII, 2 tekrar, 1568-1569).

36 Gerçekte, Jaime Vicens Vives geriye dönük olarak zamanın İspanyol devletine söylev verir: "Fransa ve Hollanda'nın tüm gücüyle kendisini beklediği Avrupa çatışmalarının içinde yer almaktansa, Olivares Hollandalılar tarafından ilk defa Karayipler'de açılan yaraları sarmalı ve Amerikan kolonilerini savaş düzenine geçirmeliydi. Bunun yerine Andalusia'da bu makul politikayı yürütmek için topladığı altınla Otuz Yıl Savaşları'nın askeri operasyonları için ödeme yapıyordu" (1970, 106).

37 Vignols transatlantik kaçakçılığın farklı zamanlarda yoğunluk açısından değişiklik arz etse de, Avrupa ülkeleri arası ve herhangi bir Avrupa ülkesinin içindeki kaçakçılıktan her zaman büyük olduğunu belirtir.

Hispanik Amerika'yla olan doğrudan ilişkileri “kaçak yoluyla sonrakinin temel ihtiyaçlarının büyük bölümünü karşılar hale geldi.”³⁸

Böylece İspanya on yedinci yüzyıl boyunca merkez ülkelerle İspanya'nın kolonileri arasında oldukça pasif bir aktarma kayışı haline geldi. İspanya merkez ülkelerden tekstil ürünleri ve Yeni Dünya'nın kurutulmuş balığını ithal ediyor, onları iç pazarda tüketiyor ve kaçak ticareti tarafından tamamıyla devreden çıkarılmadığında bunları kolonilere geçiriyordu. İspanya kısmen yarımada yapıtı hammadde ihracatına, kolonilerden yapıtı boya ihracatına ve hepsinden önemlisi -“Eski İspanya'yla ticaretin temel çekim merkezi olan” Amerikan altını ve gümüşüne para ödüyordu.³⁹ Finansal baskı zamanlarında - Birleşik Eyaletler, Fransa, Katalonya ve Portekiz'le yapılan- sürekli savaşlar, özellikle 1650'den sonra daha da yoğunlaşan ve ardı ardına enflasyonist bir etki yaratan vellon basımına neden oldu. Bu 1680'lerde “Kastilya'nın ekonomik ve idarî olarak çöküşüne yol açtı.”⁴⁰ Bu gibi durumlarda İspanyol monarşisi, merkez güçlerin Amerikalarda'ki hak ihlallerine ve tecavüzlerine ve hatta İspanya'nın kendi içerisinde Kuzey Batı Avrupa mallarının satışına karşı duracak vaziyette değildi.⁴¹ Rambert bunu şöyle özetler:” On yedinci yüzyılın sonunda, İspanya dünya ekonomisinde özel bir yer kazandı: Burası bütün açgözlü Avrupalı güçlerin saldırdığı geniş ve fiilen sömürülmemiş bir pazardı. ... İspanya [daha gelişmiş ülkeler ötesinde] sınırlı bir bağımlılık içerisinde yaşıyordu.”⁴²

Portekiz de şu ya da bu şekilde aynı durumu yaşıyordu. Restorasyon dönemindeki İngiliz tekstilleri açısından bakılırsa hem Portekiz hem de İspanya, “İngiliz tüccarları Güney Amerika'yla yalnızca araçlar vasıtasıyla ticareti yapabilmesine rağmen büyük denizaşırı pazarlar olanagı yarattı.”⁴³ Aslında, 1642, 1654 ve 1661'de birbiri ardına

38 Larraz (1943, 98). Kaçak ticaret rüşvetçi İspanyol memurları ve koloniciler tarafından desteklendi ve buna iştirak edildi. Bkz. Pantaleao (1946, 127-129, 235-236).

39 Bkz. McLachlan (1940, 13); bkz. ayrıca Christelow (1941, 516).

40 Elliott (1966, 360). “Kastilya'nın çöküşüne kültürel ve entelektüel hayatının felç olmasının eşlik ettiğini” söyler (s. 361). Bkz. ayrıca Larraz (1943, 96). Kamen 1677 ve 1686 arasındaki krizi naklederken vellon parasının artmasını “küçük bir felaket” olarak adlandırır (1964, 75). Güçlüklerin bir diğer yansıması “on yedinci yüzyıl boyunca” özellikle Valensiada çeteciliğin “yoğunluğunun sürekli artmasıydı” (Kamen, 1974, 654).

41 Delumeau bu ticaretten Fransa'nın kaderi olarak söz eder (1966, 100). Pantaleao “İspanyol imparatorluğuyla ticaretin, tüm İngiliz imparatorluğunu ilgilendirdiğini” söyler (1946, 272).

42 Rambert (1959, 269).

43 Francis (1966, 187).

yapılan İngiliz-Portekiz Antlaşmaları İngiltere'yi, Brezilya'da İspanyol Amerikası'nda olduğundan daha fazla bağıyordu.⁴⁴ İngilizlerin Portekiz üçgen ticaretine karışarak onu dörtgen ticaretine dönüştürmesi Portekizlileri gün geçtikçe "daha çok periferileştiriyordu."⁴⁵ Genelde Avrupa'da ve özelde de Portekiz'de 1650'ler de başlayan geçici ekonomik çıkış 1670'de sona erdiğinde,⁴⁶ Portekiz on yedinci yüzyılın evrensel ilacı ve 1675'ten 1690'a kadar Devlet Bakanları olan Fronteira Markizi'nin ve Ericeira Dükü'nün açık politikasını -merkantilizmi- benimseyerek kendisini bu aracı, aktarma kayışı durumundan kurtarmak için müthiş bir çaba sarf etti. Portekizliler bunu bilinçli olarak Colbert'in politikalarının taklidi olarak düşündüler. İngiliz ve Fransız endüstrileriyle rekabet edebilecek endüstriler kurabilmelerine yardım etmeleri için Fransız teknisyenler getirdiler.⁴⁷ Ve İspanyol ticaretini ele geçirmeyi denemek için Afrika köle ticareti şirketi kurdular. Bir noktada, özellikle İspanya'dan altın ve gümüş çekmek için, paranın nominal değerini yüzde 20 yükselttiler.⁴⁸

1670'lerdeki bu kriz sonucu Portekiz Brezilya'daki altın ve gümüş arayışını yeniledi,⁴⁹ ancak 1693-1695'e kadar önemli miktarda bir altın

44 Bkz. Pantaleao (1946, 15). Bunun yanında, Bragança'lı Catherine ile II. Charles'ın nişanlanmasını tasdik eden 1661 Antlaşması'nın Bombay ve Tangiers'i Catherine'in "çeyizi olarak İngiltere'ye bırakıyordu." Boxer bunu Portekiz'in Hollandalılara karşı İngiliz ittifakının korumasını araması olarak açıklar (1961, 21).

45 Sideri (1970, 21).

46 Mauro bunun tarihini 1680 olarak tespit eder (1975, 9); fakat burada diğer birçoklarıyla çatışır gözükmektedir. Bkz. Vilar (1974, 280), 1670'ten 1703'e süren bir krizden söz eder; V. M. Godinho 1670-1690 arası bir krizden söz eder (1974, 266; ayrıca 1950 b, 186); ve 1670 itibarıyla "güç bir ekonomik durumdan" söz eden Sideri (1970, 26). Kriz gerçekte gümüş ithalatında bir düşüş ve Portekiz kolonileri şekerinin ve tütününün Fransız, İngiliz ve Hollanda pazarlarında dışlanmasıyla hızlandı. Buna ek olarak, Hollandalıların Gine körfezinde Portekizlilerle rekabeti kölelerin fiyatının artmasına neden oldu; bu Angola arzının kısmen tükenmesiyle kötüleşti. Bütün bunlar 1670 itibarıyla başladı ve Portekiz'in önceki ticaret yapısındaki rolünü oynamasını güçleştirdi. Buna bugün ödemeler dengesi krizi adını veriyoruz. Bkz. Godinho (1950 b, 184-185).

47 Sonuçlardan biri 1670'ten 1680'e kadar olan dönemde Fransa'nın Portekiz'in baş ticaret ortağı haline gelmesiydi. Mauro bunun neden sonraki dönemde geçerli olmadığını açıklamaya çalışırken Fransız ve Portekiz mallarının dünya pazarında rekabetçi olma derecesini vurgular (1961 b). Fakat bu yenilenen İngiliz-Portekiz bağının nedeninden çok sonucu değil midir?

48 Bkz. Godinho (1950 b, 186-187). Bu politikalarda başarısız değillerdi. Örneğin Godinho para operasyonundan söz eder: "1688'de ödemeleri düzenlemek imkânsız hale gelmişti; 1689'da ise para Lizbon'da normal olarak dönüyordu. Dolayısıyla başarılı bir operasyon yapılmıştı."

49 Godinho (1950 b, 191); bkz. Vilar (1974, 280-281).

bulunamadı.⁵⁰ Kriz aynı zamanda yeni ihraç pazarlarının aranmasına da neden oldu ve tam da bu sırada Mader şarabı için geniş bir ihraç pazarı açıldı. İngilizler Mader şarabının saklanmak ve sıcak bir iklimte taşınmak için en uygun şarap olduğunu tespit ettiler.⁵¹ İngilizler bunu çok iyi düşünmüştü, öyle ki, 1663 Denizcilik Yasası'nda Mader ve Azor adalarından ithal edilen şarap temel ürün yönetmeliğine konulan üç istisnadan biriydi, buna göre Avrupa'dan gelen mallar Amerika'daki İngiliz kolonilerine ulaşmak için İngiltere üzerinden geçmek zorundaydı.⁵² İngiliz Batı Hint Adaları ve New England bu şaraplar için hızla ana pazar haline geldi⁵³ ve şarabın önemi Portekiz'de gittikçe arttı.⁵⁴

Ericeria 1690'da öldü ve Portekiz merkantilizmi 1692'ye kadar çöktü. Ne olmuştu? Godinho üç açıklama getirir.⁵⁵ Birincisi, 1690'daki genel ticarî kriz, şekerin ve tütünün fiyatını yükseltti ve Portekizlilerin Hollandalıların geçici zorlukları nedeniyle sahip olduğu avantajlar yok oldu; ikincisi İngiliz Amerikasına yapılan şarap satışlarında sürekli bir artış mevcuttu; bu durum İngiliz-Fransız savaşı sonucu İngiltere'nin Fransız şarabına yasak koyması ve Portekiz şarabına yönelmesiyle güçlendirildi;⁵⁶ üçüncü olarak da Brezilya altınına hücum başlamıştı.⁵⁷

50 Sideri (1970, 40).

51 Francis (1972, 64); bkz. ayrıca Silbert (1954, 413-419).

52 Bkz. Andrews (1929, I, 275); Beer (1912, I, 78-79).

53 Bkz. T. Bentley Duncan (1972, 46): "İngiliz ve Portekiz kolonilerinin nüfuslarının azlığını göz önüne aldığımızda, Mader şarap ticareti, Avrupa standartlarına göre mütevazı olmakla birlikte, Amerikalarda önemli bir ticaretti (1972, 48). Fakat Amerikalara yapılan şarap ticaretinin tamamıyla Funchal'daki İngiliz tüccarlarının elinde olduğuna dikkat edilmelidir. Bunlar şaraplarını İngiliz tekstil ürünleri ve diğer ithal malların (tuzlanmış balık, salamura, ringa balığı, İngiliz mamul malları, Azor buğdayı vs.) satışından elde ettikleri kazançlarla satın alıyordu" (s. 50-51).

54 Godinho şarap üretimindeki artışın doğrudan "Amerikalardaki pazarların büyümesiyle bağlantılı olduğunu" savunur (1953, 79).

55 Bkz. Godinho (1950 b, 188-190).

56 Bkz. ayrıca Kral William Savaşı'nda Portekiz şaraplarına artan talebin "Portekiz'in olumsuz ticaret dengesini" azalttığını ve dolayısıyla "ithal İngiliz kumaşı ve mallarının yerli ürünlerle ikamesini daha az acil kıldığını" söyleyen Boxer (1958, 34). İngilizler Portekiz şarabını Fransız şarabına gerçekten tercih etmiyordu. Sideri'nin elinde aydınlatıcı rakamlar vardır. 1683'de Fransız şarapları İngiltere'de yasaklandı. O yıl İngilizler Fransa'dan 65 galon, Portekiz'den 16.722 galon ithal etti. Yasak 1686'da kalktığında Portekiz'den 289 galon, Fransa'dan 12.750 galon ithal ettiler (bkz. 1970, 64).

57 Cardoso, altına hücumun bir etkisinin "Portekiz'e para kazandıran tek pazar" olan "Brezilya'ya yabancı malların yasal olmayan yollardan girişini arttırmasıydı" der (1946, 146).

Merkantilizm şiddetli bir ticarî krize karşı bir tepki politikası olarak benimsenmişti;⁵⁸ fakat içerideki anti-merkantilist güçler çok güçlü konumdaydı ve şartların bir defa daha onların çıkarına olduğu bir zamanda kendilerini siyasî olarak ispat etmelerini engellemek imkânsızdı. ⁵⁹ Portekizliler 1703 ve 1713'deki Methuen Antlaşmalarıyla rahatlamıştı; bu antlaşmalar Godinho'nun deyişiyle 692'de ortaya çıkan ve on yedinci yüzyılın bütün gelişmelerinden kaynaklanan bir *de facto* durumu pekiştiriyordu.⁶⁰ Ricardo'nun uluslararası işbölümünün yararları teorisine model olan antlaşmalar İngiliz imtiyazlarını yaratmadı; ancak 1642, 1654 ve 1661 antlaşmalarında korunan ayrıcalıkları yeniden ortaya çıkardı.⁶¹ Portekiz şarabına karşılık İngiliz kumaşı Whig ticaret politikasının parlak sembolü olacaktı.⁶²

Ericeira idaresindeki merkantilizm evresi (1675–1690) Portekizlilerin dünya-ekonomisinde gittikçe azalan rollerine bir kısa direniş dönemiye İspanyol Taht Savaşları da eşit derecede hayal kırıklığına uğramış, paralel bir direniş girişimi olarak yorumlanabilir. İspanyol devleti on yedinci yüzyılda o kadar zayıflamıştı ki Fransa, Avusturya, İngiltere ve Birleşik Eyaletler 1697 Rijswijk Barışı'ndan itibaren İspanyol İmparatorluğu'nu bölmek için pazarlıklara başladı. İspanya 1702'ye kadar ertesi sene Methuen Antlaşması'nı imzalayan Portekiz'in de içinde bulunduğu Avrupa'nın geri kalan bütününe

58 “Kişisel olarak, imalat sanayini teşvik etme politikasının özellikle krizle açıklanabileceğine inanıyorum” (Godinho, 1953, 76). Sonunda, der Godinho, merkantilist dönem şeker, tütün ve tuz dolaşımıyla Brezilya altını, Porto ve Mader şarabı dolaşımı arasında bir “döner platformdan” başka bir şey değildi (1950 b, 190).

59 “Sanayiciler yerini şarap bağlarının senyörlerine bıraktı” (Godinho, 1950 b, 189). Bu ideoloji tarafından haklı gösterilebilir: “Sonraki yüzyıllarda Portekizliler bile İngilizlerin Yukarı Douro bağlarının gelişmesinden sorumlu olduğunu kabule ve onlar gelmeden önce orada süpürge ve karaçalıdan başka bir şey yetişmediğine inanmaya eğilimliydiler” (Francis, 1972, 109).

60 Godinho (1950 b, 188).

61 Bkz. Macedo (1963 b, 53); Sideri (1970, 42).

62 “1713'de [Tory muhalefetine karşı] Fransa'dan ziyade Portekizle ticaret lehinde oy kullanan Whigler iktidara geldi ve uzun süre de orada kaldı. Hükümetlerinin ilk yıllarında İngiliz-Portekiz ticareti beklenmedik yüksekliklere ulaştı” (Francis, 1966, 185).

Özel bir söyleşide, E. Fernandez de Pinedo bana 1650'den sonra Hollandalılar ve İngilizler İspanya'ya tekstil ürünleri, tuzlanmış balık ve buğday getiren gemilerinin geriye boş dönmesini istemediği için Katalonya'da brandy içkisi (*aguardiente*) ve Malaga kıyıları açıklarında kuru üzüm ve badem üretimini teşvik ettiğini anlattı. O bunu özellikle ticaret açığı Amerikan altın ve gümüşü tarafından dengelendiği için “gümüş bir Methuen Antlaşması” olarak adlandırır.

karşı Fransa'yla kaderini birleştirdi.⁶³ İngilizlerin bakış açısından Fransızlar uzun süredir İspanya pastasının çok büyük bir dilimine sahipti ve tahta bir Bourbon'un geçmesi İngilizlerin payını daha çok tehdit edecekti. İngilizlerin Fransızları devre dışı bıraktığı Amerikalılar'da bu söz konusu değildi, bu durum sadece İspanya'nın kendisi ve Akdeniz için geçerliydi.⁶⁴ Fransa ve İngiltere arasındaki savaş İspanya'nın sınırlarını çok aşmış ve özellikle korsan gemiciliği yoluyla birbirlerinin ticaret ağlarını yok etmeye yönelik bir girişimi temsil eder olmuştur.⁶⁵ Arsène Legrelle'nin ifade ettiği gibi "İspanyol Taht Savaşı'nın tarihi İspanya'nın kendi iç tarihi değildi."⁶⁶ Fransızlar kısa sürede İspanya harekâtı müttefiklerinin esas kaygısının Fransa'nın çıkarlarını korumak değil, İspanya'yı kendisini içinde bulduğu ekonomik sınırlandırmalardan kurtarmak olduğunu yeterince anlamıştı.⁶⁷

Katalonya'daki ayaklanma da bu bağlamda görülmelidir. Katalonya 1670'ten sonra ekonomik olarak yavaş bir iyileşme sürecine girmişti, bunun en büyük nedeni vergi yükünün hafiflemesi ve ekonomik güçsüzlüğün Kastilya'dakinden daha az hissediliyor olmasıydı.⁶⁸ Bu mütevazı refah, ticarî bir aracılık rolüne dayanıyordu.

63 Bkz. Kamen (1969, 1-5).

64 Bkz. Temperley (1940, ix-x); bkz. McLachlan İngiliz tüccarlarının 1698 ve 1700 antlaşmalarının bölünmesine karşı olduğunu, çünkü eğer imza atarlarsa Akdeniz'in bir "Fransız gölü olacağını hissettiklerini" nakleder (1940, 30). Clark bu görüşü paylaşır: "Eğer Fransızlar başarılı olsaydı, iki belirgin Deniz Gücü olan Hollandalı ve İngilizler ticaretlerinin çoğunu kaybedecekti" (1928, 262).

65 Fransızlar bu yüksek denizler savaşını sonunda kaybedecekti. "İngilizler Fransız korsanlarından gelen tehlikeyi savuşturmakla kalmadı, aynı savaş dalında saldırgan olarak başarılı oldu" (Clark, 1928, 264).

66 Arsène Legrelle, *La diplomatie Française et la succession d'Espagne* (Paris, 1888-1892), III, 332, Kamen (1969, 9)'da zikredilmiş.

67 Kamen şöyle der: "Fransız-İspanyol ticaretini geliştirmek için gümrükler düşük tutulmalı ve düşmanla [İngiliz-Hollandalı] ticaret yasaklanmalıydı. Fransızlar, resmi olarak sahip oldukları ticaret imtiyazlarının değerini düşürme tehdidinde bulunan bu iki konuda istediğini yapmanın kolay bir mesele olmadığını gördüler" (1969, 127). Yine de, Fransızlar İspanya'da ayrıcalıklara sahipti. İngilizleri uyaran bu ayrıcalıklardı; Fransa İspanyol Hint Adaları'na nüfuz edebilmekle daha çok ilgileniyordu. Ancak, "Fransa'nın donanma üstünlüğüne Asiento'ya, Saint-Malo üzerinden yürütülen kaçak ticaret hacmine rağmen Fransa için her şey başarısızlık oldu. XIV. Louis Cadiz'in Hint Adaları üzerinde uyguladığı tekeli kırmayı hiçbir zaman başaramadı" (Kamen, 1969, 155).

Bkz. Rambert: "İspanyol Bourbonları sürekli olarak kökenlerini hatırlamış olabilirler; daha başından itibaren bırakın İspanyol olmayı, yüzde yüz İspanyol görünmüyorlardı bile " (1959, 272).

68 Elliott (1966, 365). Vilar bunun yavaşça iyileşmeden başka bir şey olduğunu düşünür. "İspanya Kralı II. Charles'in döneminin (1665-1700) Katalonya için mutlu bir dönem

Merkantilist ve merkezi bir İspanya “serbest ticaret” ve bir diğer Hollanda olma hayalini kuran bu yükselen sınıfın amaçlarına hizmet etmiyordu.⁶⁹ Ayrıca, bir güç olarak Fransa 1659’da Pireneler Antlaşması’yla Katalonya topraklarını ele geçiren düşmandı.⁷⁰ Dolayısıyla Katalan hareketi -ki bu 1640 itibarıyla bir halk ayaklanması değil bir yönetici sınıf hareketiydi- “Fransız müttefikleri olan Yarımadayı yeniden fethetmek için İngiliz-Avusturya müttefiklerine destek verdi.”⁷¹ Bu hareket bu defa İspanya’dan ayrılma hareketinden ziyade Katalan burjuvazisinin ekonomik çıkarlarını merkantilist bakış açısına sahip grupların iktidara gelmesini önleyerek korumak isteyen bir hareketti.⁷² Ve merkantilist bakış açısı bu bağlamda ilerleyen, dünyevi bir bakış açıydı.⁷³ İspanya Taht Savaşları’nın sonucu ne oldu? İspanya yarımada dışındaki topraklarını terk etmeye zorlandı. Daha da önemlisi, İspanya İngiltere’yle Asiento Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı; buna göre İngiltere daha önce Fransa’nın sahip olduğu, İspanyol Hint Adaları’na (her yıl en az 4800) köle gönderebilme hakkını elde etti; önceki Fransız Asientosu’na ait olmayan iki özellik: Rio de la Plata üzerindeki İngiliz yerleşimi ve İngilizlere Hispanik Amerika’yla genel ticaret kapsamında yıllık 500 tonluk bir mal taşıma izniydi.⁷⁴ Savaş sona erdiren birden

olduğunu” savunur. “On yedinci yüzyılın son üçte biri zengin köylüler, tüccarlar, her türden işadamları için bir refah zamanıydı... 1700-1715 krizinin öncesinde, 1640 bölünmesinde olduğu gibi, Saraya karşı hiçbir ciddi saldırıda bulunulmadı” (1962 a, 101).

69 Vilar (1962 a, 104).

70 Vilar (1962 a, 103).

71 Vilar (1962 b, I, 672). Bir süre Katalan hareketi çok başarılı oldu. Kamen’in kaydettiği gibi, bu defa, 1640 krizinin aksine, “Lizbon ve Barcelona’da konuşlanan Kastilya askerlerinin yerine, Madrid’de konuşlanan Portekizli ve Katalan birliklerine şahit oluyoruz” (1969, 248).

72 Bkz. Vilar (1962 b, I, 678).

73 Chaunu ekonomik seçeneğin kültürel yansımalarını yakalamıştır: “V. Philip’in İspanyası açılmak zorundaydı, ancak bunu çok yavaş yapabildi. Açılmak ne anlama geliyordu? Fransaya, kuzeye açılmak anlamına geliyordu... II. Charles döneminin sonunda Kraliçe Marie-Anne de Neubourg etrafında toplanan Alman partisi sanat açısından hiç şüphesiz eskinin partisi olan İtalyan etkisinin partisidir” (1963 c, 468-469). İspanyol Taht Savaşları’ndan sonra İspanyol Bourbonlarının kültürel “modernleştiriciler” rolüyle ilgili olarak bkz. Vicens Vives (1970, I 16- 120).

74 Bkz. Pitt (1970, 475-476).

fazla antlaşma “XIV. Louis’e karşı kurulan koalisyon için açık bir zaferdi,”⁷⁵ özellikle de İngiltere için.⁷⁶

Ancak, İspanya’nın kendi içinde Katalanlar müttefikleri tarafından terk edildi ve V.Philip İspanya’yı merkezileştirmeye başladı. Aragon ve Katalonya 1716’da ilan edilen *Nueva Planta* ile imtiyazlarını ve kurumlarını kaybetti.⁷⁷ Valencia ayaklanmaları 1707’de yeniden canlanmıştı.⁷⁸ V.Philip’e sadık kalan Navarre ve Bask eyaletleri özelliklerini korudu ve bu nedenle Muaf Eyaletler olarak anıldı.⁷⁹ Devletlerarası anlaşmalar ve Asiento Antlaşması açısından bakıldığında İspanya’nın bu merkezileşmesi düşünülen hedeflere ulaşamadı⁸⁰ Utrecht Antlaşması’nın maddelerine göre İspanya İngiltere’ye zarar verecek gümrük değişikliğine gidemeyecekti. Bunun yanında, gümüş gümrüklerinin cari paraya (vellon’a) dönüştürülme oranı 1700’de, II. Charles’ın hükümdarlığı döneminde, geçerli olan seviyede sabitleştirildi. Bu “pratikte gümrük korumacılığının önüne geçti.”⁸¹

Romero de Solis’in de vurguladığı gibi Bourbonlar’ın İspanyol Taht Savaşları’ndaki başarısının “orta ve alt soylu sınıfların, Kili-se’ye ve senyörlük aristokrasisine karşı kazandığı bir zafer olduğuna şüphe yoktur.”⁸²

75 Veenendaal (1970, 444). Vilar, Utrecht’i bu açıdan bir dönüm noktası olarak görür. “Eski İspanyol İmparatorluğu’nun tasfiyesini başardı, Fransız hegemonyasını sonlandırdı ve İngilizlerin denizlerde ve koloni dünyasında Gibraltar’ın işgaliyle sembolleştirilen egemenliğin başlangıcını ilan etti” (1962 a, 12).

76 G. N. Clark İngilizler ve Hollandalılar müttefik olmasına rağmen, “barışın genel özelliğini, İngilizlerin siyasi üstünlüğünü Hollanda rekabetiyle baş etmek için avantajlı konuma geçmek amacıyla kullanması” olarak niteler (1928, 279). Bkz. ayrıca A.W. Ward: “Birleşik Eyaletler, Müttefik topraklarında Fransız düşmanlığının yinelenmesi karşısında, güçlü bir şekilde tesis edilen bir Duvar elde etti. Fakat Barış’tan bazı ticarî avantajlar kazanmayı sürdürseler de Büyük Güç şeklindeki siyasi konumlarını sonsuza dek kaybetmişlerdi. Bu onlar tarafından hiçbir ciddi direniş gösterilmeksizin rakip oldukları Güce geçmişti ve ticarî üstünlükleri de benzer şekilde sona ermişti” (1908, 111).

77 Elliott (1966, 370-371). Jaime Vicens Vives dokunaklı biçimde şunu öne sürer: “Katalanlar tarihin akışına karşı savaşıyordu ve bunun bedeli genellikle çok yüksekti” (1970, 111).

78 Bkz. Kamen (1974, 687).

79 Bkz. Vicens Vives (1970, 114).

80 Vicens Vives’e göre “bölgesel imtiyazların gizeminin yerini ne pahasına olursa olsun merkezileşmenin gizemi aldı... Bu girişimde Bourbon hanedanı ve işbirlikçileri (aynen sefepleri gibi) başarısız olacaktı” (1970, 113).

81 E. L. Hamilton (1935, 116).

82 Romero de Solis (1973, 54), “yeni orta sınıf, tarımsal kapitalistler ve ulusal burjuvaziden” (s. 66) ve V. Philip taraftarlarından “kendilerini tarımsal kapitalistlere

V.Philip'in "Utrecht Antlaşması'nın izin verdiği ölçülerde" İspanya'nın yarı-periferi rolüne son vermeye çalıştığına da şüphe yoktur.⁸³ Fakat Kamen'in öne sürdüğü gibi: "Utrecht'de İtalya ve Hollanda'nın yükünden kurtulan ülkenin, kendisini içeride gücünü toparlamaya ve dışarıda yeniden dirilmeye odaklayabildiği doğru mudur?"⁸⁴ Bourbonlar'ın bunu denediğine şüphe yoktur. Fakat Kamen'in kendisinin de ileri sürdüğü gibi girişimi başlatma şerefi II. Charles'a ve 1680'e kadar gider ki tam bu sırada Portekiz de kendi girişiminde bulunuyordu. "V. Philip, *yaklaşık* bir asırdır sembolü olan, malî kaostan kurtulmuş bir İspanya'ya girmişti."⁸⁵ Bourbonlar'ın çabası ne kadar güçlü olursa olsun İspanya on sekizinci yüzyılda ekonomik rolünü köklü olarak değiştirmeyecekti, gerçekte 1750'den sonra dünya-ekonomisinin yeniden genişlemesi sırasında Amerikan İmparatorluğunu kaybedecekti. Utrecht, Asiento Antlaşması'yla ve İspanya'nın merkantilist taktikleri sürdürme yeteneğinin kaybolmasıyla sonuçlanmasa, Bourbonlar'ın başarabilecekleriyle zaten başardıkları karşılaştırılmamalı mıdır? V. Philip belki de İspanya'nın gittikçe azalan dünya ekonomik rolünün en azından bir süre güçlendirilmesinden sorumlu olabilir, ancak trendi tamamıyla tersine çevirdiği söylene-
mez. İspanya'nın endüstriyel temelini yeniden geliştirmedeki başarı düzeyi İngiltere'nin değil Fransa'nın aleyhineydi.⁸⁶

Temel problem Asiento idi. Köle ticaretinde İngilizler için muaz-
zam bir kazanç olduğuna şüphe yoktur. Ayrıca, Asiento bu yasal ticaretin "İspanyol kolonilerine yasak malların ithalini sağlayan bir paravan

ve ulusal burjuvaziye artı onun hizmetçileri (*servidores*) olan devlet bürokrasisine dönüştürme sürecinde, toprak sahibi soyluların aracıları" olarak söz eder (s. 67, n. 108). Ancak, Dominguez Ortiz şöyle der: "Bourbon mutlakiyetçiliği, merkezi otoritenin zayıflamasına karşı olmakla birlikte senyörlerin, Avusturya Habsburglarının son günlerinde, neredeyse hiç olan son politik kozlarını da elinden aldıktan sonra onlarla pazarlıklar yaptı" (1955, 301). Kamen de aynı görüştedir: "Asilzadelerin düşüşü büyük siyasî ve idari önemi olmakla birlikte İspanya'nın sosyal tarihinde daha az önemliydi. Önceki hükümdarlarda olduğu gibi, soylular imtiyazları ve malikâneleri içine hapsedilmişti" (1969, 115).

83 Bkz. Bu çabaların tanımı için E.J. Hamilton (1943, 206); bkz. ayrıca La Force (1964, 337-338).

84 Kamen (1969, 391-392).

85 Kamen (1969, 34).

86 Bkz. Rambert: "Sürekli tedbirli olan gümrük politikaları [on sekizinci yüzyıl boyunca] ulusal endüstrilerin gelişebileceği ve ülkenin kendisini kısmen yabancı kontrolünden kurtardığı duvarları koymakta azar azar başarılı olacaktı. Uzun süre yarışı önde götüren Fransa bu evrimin başlıca kurbanı olacaktı" (1959, 270).

olarak kullanılmasını mümkün kıldı.”⁸⁷ Bu yasal olmayan ticaretin Güney Deniz Şirketi’nin himayesi altında 1730’lara kadar muazzam düzeylere ulaştığını söyleyebiliriz.⁸⁸ “Kaçak ticaret Güney Deniz Şirketi’nin faaliyetlerinin her kademesinde tamamlayıcı bir parçaydı.”⁸⁹ 1740’lardaki Jenkin’s Ear Savaşı’nın da en önemli nedeniydi.⁹⁰ Kaçak ticareti temelde Jamaica’dan ve Barbados adalarıyla Buenos Aires’den yönetiliyordu.⁹¹ Cadiz üzerinden geçen trafiği azaltmayı başarmıştı.⁹² İngilizler doğrudan İngiliz-Hispanik Amerika ticaretinden elde edemediklerini,⁹³ İspanya’nın Amerikan altın ve gümüşünü İngiltere’yle olan ödemeler açığını kapatmak için kullandığı, Cadiz üzerinden geçen dolaylı ticaretten kazanıyordu.⁹⁴ İspanya’nın altın ve gümüş kaybı 1701’den 1745’e kadar Kraliyetin giderlerinde üç misli bir artışa neden olan Bourbon merkezîyetçiliğinden kaynaklanan kronik ve gittikçe artan dengesiz bir devlet bütçesiyle çleşmişti.⁹⁵ Fransızların İngiltere’ye İspanya’da ve tüm dünyada meydan okuma çabaları İspanya’ya nefes alma fırsatı tanımıştı; fakat sonunda, 1763’te Yedi Yıl Savaşları’nın bitiminde Fransa’nın “Amerikan Koloni tablosundan uygulamada çıkarılmasıyla, İspanya sonraki yirmi yıl İngiliz tehdidiyle tek başına yüzleşmek zorunda kaldı.”⁹⁶ 1600’den 1750’ye ya da 1763’e kadar süren uzun savrulma döneminde, İspanya’nın İspanyol “çöküşü” olarak bilinen olguyu önleyemediği ortaya çıktı.

87 Nelson (1945, 55).

88 Nelson, 1730 ve 1739 arasında 5.5 milyon poundluk bir değerden söz eder ve bunun İspanyol merkantilizmini ciddi anlamda tehdit edebilecek büyüklükte olduğunu söyler (1945, 55).

89 V. L. Brown (1928, 179). Nelson, Güney Deniz Şirketi’nin kaçak ticareti yürütmek için her türlü anlamlı aracı kullandığını belirtir: Ajanlık (bu mümkündü çünkü İspanyol hükümetinin İdare Meclisi’nde bir üyesi olmakla birlikte, çoğu karar buradan geçmiyordu); İspanyol memurlara rüşvet verilmesi, gizli olarak köle ticareti; kandırma; tehdit; İngiliz askerleri tarafından himaye teklifi (Bkz. Nelson, 1945, 55-60).

90 Bkz. Nelson (1945, 55).

91 Bkz. Christelow (1941, 532); Nelson (1945, 57).

92 Godinho (1948, 552).

93 Ticareti yapılan ürünlerin listesi için bkz. Nelson (1945, 61) ve Godinho (1948, 553).

94 Godinho bu sıradaki Hispanik-Amerika altın-gümüş akışının, Brezilya’daki Minas Gerais’den olan kadar büyük olmasa da “Avrupa’nın parasal yaşamında büyük bir önemi olduğunu” söyler (1948, 553). Bkz. ayrıca H. E. S. Fisher (1971, 4-5). Hispanik-Amerika’yla yapılan yasal ve kaçak ticaret iki farklı İngiliz grubuna bir ölçüde fayda sağlıyordu. İspanya devleti yasal ticaretin muhataplarını kaçak ticareti bastırmak için kullansa da, bu pek başarılı olmuyordu. Bkz. Godinho (1948, 552).

95 Bkz. E. J. Hamilton (1949, 316).

96 V. L. Brown (1928, 187); bkz. ayrıca Christelow (1941, 519-520).

İngiltere'nin İspanya ve Hispanik Amerika'yla yasal ve yasal olmayan ticaretinin yanında, Portekiz ve Brezilya'yla sürdürdüğü her iki ticaret daha da büyüktü.⁹⁷ Methuen'in etkileri çabuk hissedildi. On yıl içerisinde Portekiz'in İngiltere'den yaptığı ithalat iki mislinden fazla arttı fakat ihracatı yalnızca %40 arttı. Anlaşma henüz "emekleme" safhasında olan tekstil endüstrisini yok etti.⁹⁸ Buna 1670'ten 1710'a kadar "mevcut Portekiz sermayesinin büyük bölümünü ve daha da önemlisi Portekiz işgücünün gittikçe artan kısmını kullanan" Portekiz şarap üretimindeki beş misli artış eşlik etti.⁹⁹ İngilizler için Portekiz şarabının Fransız şarabına göre avantajı, daha pahalı olmasına rağmen Fransa'daki gibi altın ya da gümüşle ödenmesinin gerekmemesiydi, çünkü İngilizlerin Portekiz'e yapmış olduğu tekstil ihracatının miktarı çok fazlaydı.¹⁰⁰ İngiliz müşterisine daha pahalıya mal olmuş olabilir, ancak İngiltere'deki burjuva çıkarlarına daha çok uyuyordu. Şarap ticareti gerçekte Portekiz için çok avantajlı değildi. İmalat sanayi üzerindeki negatif etkisinin yanında, ticaretin kendisi ekseriyetle kazancın çoğunu elde eden İngiliz çıkarlarıncı kontrol ediliyordu.¹⁰¹ Bu nedenle Fransa Dış İşleri Bakanı Due de Choiseul'un 1760'ta "Portekiz bir İngiliz kolonisi sayılmalıdır" sözü sebepsiz değildi.¹⁰²

97 1700'den 1750'ye kadar süren dönemde Portekiz (Birleşik Eyaletler ve Alman Prensliklerinden sonra) İngiliz ihraç mallarının en büyük üçüncü tüketicisi konumundaydı. İngiltere'nin Lizbon'daki gemicilik faaliyetleri ise %50'nin altına neredeyse hiç düşmedi. Bkz. Maxwell (1968, 612).

98 Bkz. Sideri (1970, 44-46). Macedo (1963 a), İngilizlerin bu avantajına rağmen, diğer yabancı mamullerinin rekabetinin İngiliz fiyatlarını aşağıya ittiğini ve tekeli ortadan kaldırdığını iddia eder; fakat Sideri bunu reddeder, Macedo'nun kendi anlatımındaki bu çelişkili ifadeye işaret eder: "Hollanda ya da Fransız tekstilleri İngiliz avantajlarını hiçbir zaman engellemedi, çünkü bir dağıtım açısından ve İngiliz tüccarlarının arkasındaki gibi kurumsal bir etkiden yararlanmıyorlardı." (Macedo, s. 51; Sideri, s.46'da zikredilmiş). H. E. S. Fisher İngiliz tekstil tüccarlarının Fransız, Hollandalı ve Alman rakiplerine karşı avantajlı olduğunu çünkü alt-orta fiyat düzeylerindeki hafif yünümler ve yünü kumaşlarda özelleşmişlerdi ve "daha ucuza taşıma yapabiliyorlardı" (1971, 36-37). Fisher'i daha dikkatli yorumladığımızda bunun dairesel olduğu gözükür, çünkü daha ucuz taşıma daha büyük ölçekli ticaretin ve tekstil ürünlerinin satışı şarap alımının bir işleviydi; "Portekiz'deki İngiliz tüccarlar da İngiltere'ye gönderilen şarapların hem alımını hem de taşınmasını kontrol ediyordu" (s. 36).

99 Sideri (1970, 46).

100 Sideri (1970, 41, 48), 41. sayfada İngiltere'nin Fransa'yla olan negatif dengesinin gümüş açısından olduğunu söylerken sayfa 48'de bunun altında olduğunu belirtir.

101 Sideri (1970, 46).

102 Christelow (1946, 27)'de alıntılanmış. G. Young, 1917'de yazarken şu benzer gözlemde bulunuyordu: "Douro liman bölgesi İngiliz kolonisine bir tür hinterland haline geldi." *Portugal Old and Young* (Oxford, 1917, 185). Sideri (1970, 56)'da alıntılanmış.

Bununla birlikte, değer açısından ithal edilen tekstil ürünlerinden daha az şarap ihraç ediliyordu. İngiltere'yle olan ve 1700'lere kadar önemli olmayan ticaret açığı dengesi yıllık olarak bir milyon pounda yükseldi.¹⁰³ Portekiz için büyük bir şans ülkenin en azından hâlâ yarı-periferi bir ülke olmasıydı. Kendi kolonisi, Brezilya vardı ve zengindi.¹⁰⁴ Portekiz'in 1710'dan yüzyılın ortasına kadar, İngiltere'yle olan ticaret dengesini sağlayan Brezilya altınıydı.¹⁰⁵ Portekiz tarihçi J. P. Oliveira Martins 1908'de acı biçimde şöyle söylüyordu: "Brezilya altını Portekiz'e sadece ugruyor ve İngiltere'nin bizi beslediği ve giydirdiği un ve tekstil ürünlerini ödemek için İngiltere'ye demir atıyordu. Endüstrimiz operalar ve dindarlıktan ibaretti."¹⁰⁶ Öte yandan, İngiltere çok fazla ihtiyaç duyduğu altın ve gümüş girdisine sahipti, bu da tüm üretim ve dünya-ekonomisi ticaretindeki artan payı için gerekli para arzının yeterli olmasını sağlıyordu.¹⁰⁷ Bunun ötesinde, İngiltere bu sayede yalnızca yasal altın ticaretinde değil aynı zamanda altın ve gümüş kaçakçılığında da bir yer edindi.¹⁰⁸ İngiliz tarihçi Charles Boxer, bu düzenlemelerde Portekiz için bir teselli bulur: "Portekiz denizasırlı mallarından, onlar sayesinde ve onlardan çıkardığı kaynaklardan elde ettiği bir faydayla İskoçya ve Katalonya'nın kaderinden kurtuldu."¹⁰⁹ Yirminci yüzyılın bakış açısından, Portekiz on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda (Brezilya sayesinde) fakir olmaktan kurtulmuştu. İskoçya ve Katalonya'nın hikâyesi daha karmaşıktır ve onların daha sonraki endüstri gelişimi bu tartışmanın sınırları dışındadır; fakat İngiltere'yle eşit olmayan ve içeride herhangi bir siyasî çalkantıya neden olmadan bazı Portekizli gruplara hizmet

103 Sideri (1970, 45).

104 Boxer on sekizinci yüzyılda "Brezilya'nın anayurttan birçok alanda daha zengin olduğuna şüphe olmadığını" savunur (1969 b, 323).

105 Bkz. Francis (1972, 179-180).

106 J. P. Oliveira Martins, *Historia de Portugal* (London, 1908), 2. cilt, s. 149-151, Sideri (1970, 67)'de alıntılanmış.

107 Bkz. Sideri (1970, 49). Morineau bu yargıyı yumuşatmaya çalışır: Brezilya altınının İngilizlerin Portekiz'e yaptığı ihracat üzerinde "sınırlı fakat kesin bir etkisi varken" bu ne "temel" ne de "vazgeçilmez" değildi; genelde, on sekizinci yüzyıldaki İngiliz ekonomik gelişmesi açısından "Brezilya altını, gelişmenin ne tek ne de en güçlü nedeniydi" (1978 h, 44, 47). Ancak bu bir yel değirmenine saldırmaya benziyordu. Altın ve gümüş gerekiyordu ve gerçekte büyük oranda bu koşullarda Brezilya'dan elde ediliyordu.

108 Francis, değerli madenlere ihtiyaç duyan "Hollandalılar ve Hamburgluların [İngilizlerle] aynı imkânlarla sahip olmadığını ve [kaçak altın] paylarını Londra yoluyla aldıklarını" belirtir (1966, 217).

109 Boxer (1961, 217).

eden bir ticarete imkân verecek bir Brezilya'ya sahip olmalarını bu iki ülkeye zarar vermemiş olabilir. Bedeli ödeyen Brezilyalı üreticinin kendisiydi fakat o zaman Portekiz içerisinde yapısal değişiklikler isteyecek daha az iç baskı mevcuttu.

On altıncı yüzyılda parlak sömürgeciler olan ve altın ve gümüşü kontrol eden İber devletleri on yedinci yüzyılda kuzeybatı Avrupalı üreticilerin aktarma kayışlarına dönüşecek şekilde gerilediyse, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda büyük endüstri merkezleri olan bölgeler için ne söylenebilir? Avrupa'nın belkemiği Kuzey İtalya, Güney ve Batı Almanyalar ve Güney (İspanyol) Hollanda(sı) da dramatik biçimde geriledi, fakat bu farklı şekilde oldu. Hiç kolonisi olmadığı ve dolayısıyla ithal malların parasını ödeyecek altın-gümüş kaynakları ve gerçekte tropikal hammaddeleri bulunmadığı için, hayatlarını sürdürmeye yarayacak kendi endüstrileri ve tarımları ve uzun geçmişi bulunan ticarî ve finansal uzmanlıkları vardı.

Hayatta kalmalarını sağlayan esas nokta dışarıya iş yaptırma (*Verlagssystem*) sistemiydi. Bu sistem temelde şu özelliklerle tanımlanıyordu. Gerçek üretici kendi yerinde kendi araç-gereçleriyle çalışıyordu. Bu ya birkaç çırağı bulunan bir ustaydı ya da tek başına veya küçük aile grupları halinde çalışıyordu. Dönüşüm işi için gerekli hammadde-leri bir tüccar-girişimciden alıyordu, buna karşılık o da dönüştürülmüş ürünü sabit bir fiyattan alma hakkını elde ediyor ve ürünü bir pazara taşımayı üstleniyordu. Eğer üretici tek başına ya da küçük aile grubu içerisinde çalışıyorsa, normalde sadece yarı iş günü çalışıyor ve bu üretim faaliyetini başka bir ekonomik rolle birleştiriyordu. Çoğu zaman, sistemin işleyişi üreticinin tüccar-girişimciye kronik biçimde borçlanmasıyla sonuçlanıyordu; bu da çeşitli tarımsal üretim biçimlerindeki borç-esaret durumuna benziyordu.

Dışarıya iş verme sistemi Ortaçağlarda da biliniyordu, fakat ilk defa on altıncı yüzyılda yaygınlaştı, özellikle kent endüstrisinde önemli bir pay sahibi oldu.¹¹⁰ Bu sistem çoğunlukla tekstil endüstrisiyle özdeşleşti, fakat her türlü endüstriyel üretim biçiminde kullanıldı.¹¹¹

110 Bkz. Braudel (1972, I, 430-432).

111 Bkz. Örneğin Friedrichs: "Nuremberg'de on altıncı yüzyılın başlarında *Verlagssystem* maden endüstrisinin birçok dalına ve çanta, eldiven, fırça, kitap ve ayrıca keten bezi ve kadife kumaş imalatına sokulmuştu. On yedinci yüzyılın sonlarındaki Nuremberg'de ise kalem üretimi dahi "Verlag" temelinde düzenlenmişti" (1975, 32-33). Kellenbenz de aynı noktayı vurgular ve ekler: "Demir ve diğer filizlerin çıkarılmasında pompa, izabe fırınları ve diğer vazgeçilmez teknik donanımın alımı,

On yedinci yüzyılda bu *verlagssystem* on altıncı yüzyılda olduğundan çok daha fazla yayıldı, fakat küçük bir değişikliklerle, Avrupa’da her yerde *verlagssystem* kırsal alanlara kaydı. Buradaki temel amaç tüccar-girişimcinin kazancını arttırmaktı. Braudel şöyle söyler: “Dışarı iş verme sistemi nerede başladıysa oradaki loncalara darbe vuruldu.”¹¹² Ancak, üretim süreci kasabalarda kaldığı sürece loncalar, özellikle iyi yıllarda, tüccar-girişimci ile zanaatkar-üretici arasındaki ilişkiyi sözleşmelerle düzenleyerek *verlagssystem* içerisinde mücadele etme siyasî konumundaydı.¹¹³

Endüstri kırsal alanlara kaydığında tüccar-girişimci loncalardan kaçtı,¹¹⁴ lonca ustalarının yerine “çok daha ucuz bir işgücü” teşkil eden köylüleri kullanmaya başladı.¹¹⁵ Bu kırsal yerleşim işgücünün dağınık kalmasını garantiye alıyor, dağılımı birkaç tüccar-girişimcide yoğunlaştırırken işçi örgütlenmeleri riskini de en aza indiriyordu.¹¹⁶ Kellenbenz bu sistemin hiçbir şekilde statik olmadığını, ancak ekonomik durumun evrimine tepki verdiğini de anlamanın ne kadar

küçük atölyeleri çoğu zaman borca sokuyordu ve bir tüccarın yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Bu özellikle ürünü düzenli olarak satın alanın açık bir muhtemel kredi kaynağı olduğu durumlarda gerçekleşiyordu” (1977 a, 469).

112 Braudel (1972, I, 431). Craeybeckx, Ghent ve Bruges için şu gözlemlerde bulunur: “On yedinci yüzyılda, özellikle ikinci yarıda lonca bağları zayıfladı. İşçi ‘usta’ ya da ‘kalfa’ kaderinin, tek başına ürünlerinin dağıtımını yapabilecek tüccarların elinde olduğunu biliyordu” (1962, 427).

113 Bkz. Friedrichs: “Lonca, anlaşmanın üyelerinin zararına işlediğini anladığında düzenlemeyi iptal edebiliyordu” (1975, 33).

114 Bkz. Kellenbenz (1965, II, 420).

115 Kellenbenz (1977 a, V, 470). Sella, kırsal bölgelere -en azından Venedik’ten- kaçışın yüksek ücretlerden çok lonca üyelerinin iş verimsizliğinden kaynaklandığını düşünür, fakat bu bana aynı şey olarak gelmektedir (Bkz. Sella, 1968, 122-123). Kırsal alanlarda, bütün köylüler bu rolü oynamaktan tedirgin değildi. E. L. Jones ev endüstrilerinin özellikle “verimsiz kumlu topraklara ve yoğun kile sahip düzlüklerde” ve belli “tepelik bölgelerde” bulunduğunu belirtir. Onları gelirlerini bu şekilde desteklemeye itenin “bu bölgelerin nüfuslarını besleyememeleri” olduğunu öne sürer (1975, 339, 341). Aynı şekilde Mendel de şöyle der: “Dokumacılığa başlayan köylülerin toplumsal yelpazenin dibinde olduğunu ve orada kaldığını gösteren kanıt mevcuttur” (1971, 242). Peter Kriedte ise şunu savunur: “Ekilebilir toprakların azlığı nedeniyle tarımdan elde edilen gelir azaldıkça küçük üreticiler arasında tarımı ihmal etme ve becerilerini sanayi üretiminde yoğunlaştırma eğilimi arttı” (Kriedte ve diğerleri, 1977, 68). Klima ve Macurek, Çek topraklarında, kırsal fabrikalarda çalışan işçilerin “taşranın fakirlerinden” bulunduğunu belirtir (1960, 90). Bkz. ayrıca Thirsk’ün el sanatı endüstrilerinin belli türden çiftçi topluluklarıyla bağlantısı hakkındaki tartışması (1961).

116 Bkz. Kulischer (1931, 11).

önemli olduğunu vurgular.¹¹⁷Ekonominin bir evrilme şekli, işçilerin gittikçe artan derecede tüccar-girişimcilerine olan bağımlılığıydı.¹¹⁸ Özellikle yarı-periferi ülkelerinde dışarı iş verme sisteminin dikkat edilmesi gereken bir özelliği daha vardır. O da bunun çoğunlukla yabancı tüccar-girişimcilerin kontrolünde olmasıydı. Hollandalılar, bir hegemonik güce yakışacak şekilde her yerdedi; Kuzey Denizi ve Baltık şehir devletlerinde; Brandenburg, İskandinavya, Kurland ve Rusya’da; Rhineland ve Kuzey İtalya’da onları görebilirsiniz, fakat İngiliz ve Fransızlar da bu bölgelerin birçoğuna yerleşmişti. On yedinci yüzyılda, İtalyanlar gibi eski girişimci gruplar da azalmıştı, fakat hâlâ önemli bir rol oynuyordu. Ve “Azınlık” yabancı gruplar da gelişmişti; Kuzey Amerika, İsviçre, Hollanda ve İngiltere’deki Protestan ve Fransızlar; her yerdeki Yahudiler ve birkaç önemli Alman bölgesindeki Mennonitler.¹¹⁹

Dışarı iş verme sistemi, memuriyetlerin satılabilirliği ve paralı askerlerin kullanımı devlet istihdamının proleterleşmesine işaret ettiği gibi bürokratikleşmesinin (yani proleterleşmesinin) başlangıcına da işaret ediyordu. Bu sistemde doğrudan üretici üretim araçlarına sahip olmakla birlikte, *fülen* üreticinin reel gelirini kontrol eden ancak henüz iş yerinde doğrudan denetim yoluyla onun maksimum verimliliğini sağlama durumunda olmadan artı-değerini sahiplenен tüccar-girişimcinin bir işçisiydi.¹²⁰ Karşılaştırma yaparsak durum

117 Kellenbenz (1965, II, 427 ve çeşitli sayfalarda).

118 Friedrichs (1975, 33). Bulfaretti ve Constantini şunu belirtir: “On altıncı yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında, ticarî sermaye ve bağımsız zanaatkarlar arasındaki kadim düşmanlık Cenova’da zanaat gruplarının (*corpi di mestiere*) tüccar-girişimcilere boyun eğmesi şekline dönüştü” (1966, 73). Peter Kriedte *Verlagssystem*’in aksine işin komisyon karşılığı yapılmadığı *Kaufsystem*’de bile kredi anlaşmaları nedeniyle “bir ekonomik bağımlılığın başlangıcının” görüldüğünü ve üreticilerin resmîyetle bağımsız olmakla birlikte “ticaret yoluyla bir istismar” olduğunu belirtir (Kriedte ve *diğerleri*, 1977, 202-203). Bu *a fortiori Verlagssystemde* böyledi, burada tüccar-girişimci “başından sonuna kadar üretim yapıp yapılamayacağını; ne, ne kadar ve nasıl üretileceğini belirtiyordu” (s. 214).

119 Bkz. Treue’nin araştırması (1957, 41-42), Almanya’daki Yahudilerle ilgili olarak bkz. Treue (1955, 398-399); İtalya’daki Anglo-Hollandalılar için bkz. Fanfani (1959, 57-58, 128); Bohemya’daki İngiliz ve Hollandalılar için bkz. Klima ve Mika (1978, 235-235); Orta Avrupa’daki *Verlagssystem* ile ihraç ticareti arasındaki bağ hakkında bkz. Klima ve Macurek (1960, 96) ve Kriedte ve *diğerleri* içinde Kriedte (1977, 64).

120 Bkz. Sombart (1900, 1138-1140). Bir tüccar girişimciye bağımlı olmayan ev endüstrisi üreticileri bile, pazar işleyişiyle, benzer bir *de facto* duruma indirgenmişti. Hans Medick bunun altını şu şekilde çizer: “Ev endüstrisi dokumacısı, örücüsü, çakıcısı ya da tırpan yapıcısı ister pazara satıcı ya da alıcı olarak girip ‘Kaufsystem’le

devlet bürokrasisinde de aynıydı. Yarı-periferi devletlerin dışarı iş verme sistemine sahip olması onları periferi bölgelerinden ayıran en önemli özellikti. Bu tür endüstrilerin yerli olmayan grupların elinde olması ve korumacı yasaların çıkarılmasının zor görülmesi onları merkez devletlerin endüstrilerinden ayırıyordu. Dışarı iş verme sistemi Mendels'in ünlü ifadesinde proto-endüstrileşme olarak tanımlanmaktadır.¹²¹ Ben ise bu endüstrileşmeyi -gerçek bir şeyi ima etmeyen- proto kelimesiyle tanımlamayı uygun bulmuyorum. Dışarı iş verme sistemi fabrika sisteminden daha az verimli ancak gerçekte işgücünü daha çok sömüren¹²² dolayısıyla da nispi durgunluk dönemleri için ideal bir sistemdi.

Avrupa'nın omurgasındaki eski ülkelerin hepsi on yedinci yüzyılda bir gerileme sürecine girdi. Bu özellikle İtalya'da dramatik bir hal almakla birlikte Alman devletleri ve güney Hollanda'da da

çalışın isterse 'fason üretim sistemi' içinde örgütlensin, her zaman doğrudan ya da dolaylı olarak bir tüccar-girişimciye bağımlıydı" (1976, 296). Fason üretim sistemi (*Verlagssystem*) tabii ki tüccar girişimci için *Kaufsystem*'den daha kazançlıydı; çünkü sonrakinde doğrudan üretici artık-değerin daha büyük bir kısmını alabiliyordu. *Verlagssystem* yönetim kontrolü açısından fabrika sistemine benzemese de *Kaufsystem*'le ilgili bir ilerlemeydi ve dolayısıyla verimliliği, büyük oranda tüccar-girişimciye giden kârları arttırıyordu. Bir doğrudan üreticinin parça başı iş karşılığında kazandığı gelir *Verlagssystem*'de *Kaufsystem*'de olduğundan daha az iken, yıllık geliri sürekli istihdam dolayısıyla daha fazla olabiliyordu. Bkz. Kriedte ve diğerleri içinde Schlumbohm (1977, 215-216, n. 56 da dâhil).

- 121 Mendels (1972). Bkz. kavramın tarihsel kökleriyle ilgili tartışma için Kriedte ve diğerleri (1977, 13-35). Proto-endüstrileşmeyi dünya-ekonomisinin belli bölgelerindeki nihai ekonomik rolü belirlemede "stratejik önemde" görür (s. 30-31, n. 52). Klima ve Macurek fason üretimi yani *Verlagssystem*'i, "lonca sisteminden imalat ile büyük ölçekli makineleşmiş üretime geçiş yolunda bir basamak-taşı [*jalón*]" olarak görür. İmalat ve fabrika sisteminin neden derin bir uçurumun karşı taraflarından çok evrimsel bir süreçteki bağlantılar olarak görülmesi gerektiğiyle ilgili açıklamaları, imalatın "işbölümünü derinleştirdiği" ve "üretime çok sayıda niteliksiz ve düşük nitelikli işçiyi getirdiği" şeklindedir (1960, IV, 96-97). Myska, Çek topraklarındaki merkezi demir fabrikalarından söz ederken temelde aynı noktayı vurgular (Bkz. 1979, 44-49 ve çeşitli sayfalarda). Bkz. ayrıca Redlich (1955, 93-97).

- 122 Medick, bunun nasıl işlediğiyle ilgili çok iyi bir anlatım sunar ve olayı şu şekilde özetler: "Aile ekonomik üretiminin mantığı her şeyden önce fakir, topraksız işçilerin zanaat mallarının üretiminde, eğer geleneksel aile geçimi ve ekonomik bağımsızlığını sağlamak için gerekliyse, kendini kullanma eğilimi nedeniyle etkin hale geldi. Bu tüccar-girişimci için lonca sistemindeki sosyal üretim ilişkilerinden elde edilebilecek kazançları geride bırakan farklı bir kazançla sonuçlandı" (1976, 299). Medick özellikle aile ekonomisinin ve tüccar sermayesinin birlikte yaşam ilişkisiyle ilgilenmektedir. O, "geleneksel aile geçim ekonomisinin davranış kuralları ve normlarının" kapitalizmin ortaya çıkışını [ben 'gelişmesini' demeyi tercih ederim] sağlamada Protestan ahlakından daha önemli olduğunu savunur (1976, 300).

durum aynıydı. Romano İtalya'daki durumu umutsuz ifadelerle tanımlar. Bu durumu dört trend halinde özetler: (Toplamda değil ama) kent nüfusunda düşüş; (Floransa, Milan, Venedik ve ayrıca Napoli gibi) klasik merkezlerdeki sanayi üretiminde (özellikle de ucuz tekstil ürünlerinde) düşüş; dağıtım ticaretlerinde gerileme ve (işsizliğe ve dolayısıyla da fakir ve serserilerin sayısında artışa neden olan) fiyatların düşüşü ve oldukça statik ücretlerden ötürü dolaşımdaki paranın azalması. Romano tarafından *kent* ekonomisi, 1620 ve 1740 arasında “aşırı derecede kriz durumunda” tanımlanmaktadır. Buna ek olarak da “İtalya'daki tarımsal ekonominin içe kapanmasından” söz etmektedir.¹²³ İtalya'yı sorgusuz olarak (İngiltere ve Birleşik Eyaletler'dekilerin ve bir ölçüde de Fransa'dakilerin aksine) on yedinci yüzyıl Avrupası'nda “içe kapanma işareti altında yaşayan” çoğunluğun bir parçası olarak görüyordu.¹²⁴ Romano'ya göre İtalya bu nedenle “yeniden diriliş için büyük bir fırsatı” kaçırmıştı, bu aynen on dördüncü yüzyıldaki duruma benziyordu; zira “krize direnecek ve uzun gecedden yorgun ama zarar görmemiş olarak çıkabilecek” bir yönetici sınıfı vardı.¹²⁵ Procacci kaçırılmış fırsat kavramıyla ilgili şevklendirici varsayımlara karşı çıkar;¹²⁶ Sella ise aşırı vurgulandığı için ampirik tanıma saldırır. Sella on yedinci yüzyılın sonunda Kuzey İtalya'nın sanayi görünümünün “çıplaklıktan uzak” olduğuna ve mamul maddelerin ihraç ticaretinde hâlâ önemli bir rolü bulunduğuna inanır.¹²⁷ Bunun yanında, (en azından Lombardiya'daki) kırsal alanın hâlâ oldukça iyi gittiğini öne sürer-on yedinci yüzyılın hikâyesinin

123 Romano (1974, 188-189).

124 Romano (1971, 201).

125 Romano (1974, 195).

126 Procacci (1975, 28), fikri “çok basitçe ve radikal” görür. Borelli bunun neden sadece bir irade meselesi olmadığıyla ilgili güzel bir örnek verir. Venedik'in ipek endüstrisini 1588'de ham ipek ihracatını yasaklayarak kurtarma çabalarını kaydeder. Bu iç pazarda daha düşük bir ham ipek fiyatına neden olduğu için kaçak ihracatı teşvik etti. 1694'te Venedik ham ipeğinin üçte ikisi kaçak olarak ihraç ediliyordu (Bkz. Borelli, 1974, 27-28). Merkantilist politikalar yayımlamak yeterli değildi. Onları uygulamak için yeterince güçlü olunmalıydı. Bu örnekte, merkantilist önlemlerin sunduğu rekabetçi marj Venedik üretiminin çok yüksek maliyetlerini karşılamaya yetmiyordu.

127 Sella (1969, 244). Rapp'ın ampirik durumla ilgili çekincesi bir ölçüde farklıdır. Venedik'in ihraç ağırlıklı endüstrilerden iç hizmet endüstrilerine geçtiğini kabul eder. Bunu istihdamı sürdürmek ve dolayısıyla da refah düzeyini korumak için, belli ölçüde başarılı bir girişim olarak görmektedir (bkz. Rapp, 1975, 523-524).

zıtlıklar karşısında “dikkat çekici bir dayanıklılık, şartlara uyma ve geri çekilme” olduğunu hatırlayalım.¹²⁸

Batı ve Güney Alman devletleriyle ilgili olarak da literatüründe benzer karışık değerlendirmelere rastlarız. Henüz on dokuzuncu yüzyılda, Schmoller bu bölgenin 1600–1750 döneminde Hollanda’ya kayıtsız-şartsız bağıllığından söz etmişti.¹²⁹ 1770’e ait ve Beutin tarafından zikredilen bir kaynak bu sırada Frankfurt’un “Hollandalılar tarafından kontrol edilen büyük bir ara-depo” olduğunu kaydediyor.¹³⁰ Anderson önü kesilen bir “Ren ekonomisinden” söz eder¹³¹ ve bunun nedeni olarak, denize çıkış noktalarının Hollandalılar tarafından kontrolünü gösterir. Kuske Ren topraklarında on altıncı yüzyılın sonunda başlayan bir “pasiflik dönemi” görür,¹³² Liebel ise Swabia’nın kasabaları Ausburg, Ulm, Nuremberg- üzerinde on yedinci yüzyıl savaşlarının yıkıcı etkisini tanımlar.¹³³ Kisch daha ziyade “komşu Hollanda desteğinin şekillendirici etkisinden” söz eder¹³⁴ ve bunu Ren topraklarının on yedinci yüzyılda Almanya’daki çoğu bölgeyi etkileyen “buhrandan kurtulmasının” açıklaması olarak görür.¹³⁵

Güney Hollanda’ya döndüğümüzde aynı tartışmayı buluruz. Pi-
renne’nin klasik görüşüne sahibiz –Scheldt’in kapatılmasından ve ge-
rek İspanyollar’dan gerekse Avusturyalılar’dan korumacı tedbirler

128 Sella (1975, 12). Bir geri çekilme biçimi, gerçekte Venedik’le Terraferma arasında olduğu gibi, şehirle çevre kırsal arasındaki artan ekonomik bağlantıydı. Bkz. Marino: “Terraferma’nın üretimi üzerindeki artan mali yük, tarım alanındaki yatırımlar, Venedik ve onun bir organik bütün olarak hinterlandından oluşan bölgesel pazar... [On yedinci yüzyıl] krizinin en önemli sonucu, bizzat entegre bir bölgesel pazarın ve koordineli bir ekonomik politikanın ortaya çıkışıydı” (1978, 100)ç

129 Schmoller (1897, 74). J. De Vires bu bağımlılıkla ilgili güzel bir örnek verir. 1650’ye kadar süren dönemde Haarlem kumaşçıları bayan dokumacılar için hinterlandına bağımlıydı. Fakat 1650’de bu görev coğrafi olarak (güney Hollanda’da) Westphalia’daki evlere taşındı. “Haarlem artık keten bezini oraya ağartmaya ve nihai satışa gönderen bir kumaş araçları ağıının odak noktası olarak işlev görüyordu” (1976, 97).

130 *Die Handlung von Holland* (Frankfurt ve Leipzig, 1770, 251-252) Beutin’de (1939, 120) alıntılanmış. Beutin Friedrich List’in, kendisinin hiçbir şüphesi olmadığı, bu görüşü paylaştığını zikreder (1939, 127).

131 P. Anderson (1974 a, 249).

132 Kuske (1922, 289).

133 Liebel (1965 a, 287). Bu kasabalar tabii ki on altıncı yüzyılda seküler bir çöküşe başlamıştı.

134 Kisch (1968, 3).

135 Kisch (1959, 555)

alamamalarından kaynaklanan ekonomik çöküş.¹³⁶ Bu görüş, Flamanlar'ın, on yedinci yüzyılda İspanyollarla bağlarını sürdürmekle birlikte İspanyollar'ın onların Hollanda yanlısı duygular taşıdığından şüphelenmesi nedeniyle Hollandalılar karşısında kazanç elde edemediğini savunan Stol tarafından desteklenmektedir.¹³⁷ Öte yandan, Brulez on yedinci yüzyılda Antwerp'deki durumun "şimdiye kadar inana geldiğimizden daha az kötü" olduğunda ısrar eder.¹³⁸ Brulez buna, Antwerp'in Avrupa ticareti ve ticarî işlemleriyle ilgili kararla-

136 Bkz. Pirenne (1920, V, 65-69, 129-130, 193-201). Tabii ki merkantilist bir aralık vardır ve bu kendi içerisinde öğreticidir. Sözde Belçikalı Colbert, Bergeyck Kontu, Jean de (Jan van) Brouchaven, 1698'de Bavarya Prensi ve İspanyol Hollandası'nın valisi olan Maximillien Emmanuel'i gümrük duvarları oluşturmaya, Hint Adaları'ndaki ticaret için *Compagnie d'Ostende*'yi kurmaya, iç deniz yollarının iyileştirilmesini planlamaya ve 1699'da yün ihracını ve yabancı tekstil ürünlerinin girişini yasaklamaya ikna etti. Fakat İngiliz ve Hollandalıların karşılık vermesi ve eyaletler-arası kıskançlıklar Maximillien'i geri adım atmaya zorladı (s. 64-69).

Maximillien, V. Philip'in tahta çıkışının ertesinde azledilip, askerlerinin yerini Fransız askerleri aldığı zaman Bergeyck bir defa daha Colbertçi reformlarına devam etmekle yetkilendirildi. Bu sözde *regime anjoui*'ndi (s. 94-105). Fransız askerleri 1706'da Ramillies'de Marlborough tarafından bozguna uğratıldığında Fransız işgalinin yerini İngiliz-Hollanda işgali aldı. Gümrükler derhal kaldırıldı ve idarenin merkezileştirilmesi sona erdi. Pirenne şu gözlemi yapar: "Böylece ülkeyi on yedinci yüzyılın sonunda içine düştüğü miskinlikten kurtarmak için tesis edilen reformların son izleri de kayboldu. Ve bunun kimse farkına varmadı. Bergeyck'in projelerine karşı çıkan ayrımcılık artık [İngiliz-Hollanda otoritelerinin] Birliğin çıkarlarına hizmet ediyordu. Artık merkezi yönetim yoktu. Her eyalet kendi haline bırakılmıştı ve doğrudan kendi çıkarlarını düşünüyordu. İngiltere ve Birleşik Eyaletlere seyrirci kalmakla yetiniyor ve kayıtsızca olayları seyrediyordu. Bir defa barış geldiğinde Belçika'yı tutamayacaklarını ve dolayısıyla onu siyasi ve ekonomik bir güçsüzlük ve sessizlik içinde [Avusturya Prensi] III. Charles'a devretmenin en iyi yol olduğunu biliyorlardı" (s. 114). Bkz. ayrıca Hasquin (1971, 125-126).

Güney Hollanda'nın üretiminin bu dönemdeki İngiliz-Hollandalı rakiplerinden aşağı olmadığında ısrar eden Craeybeckx dahi on yedinci yüzyıl sonundaki krizi Avrupa'daki genel aşağı trend açısından açıklar. "Bu trend güney Hollanda'da özellikle şiddetli hissedilmişti, çünkü komşu ülkenin her geçen gün daha da çılgın bir hal alan korumacılığına tepki verecek araçlardan aşırı derecede yoksundular" (1962, 465). Van der Wee güney Hollanda'nın on yedinci yüzyıldaki dirilişinin "açık bir köyleşme" ve "geçimlik, geleneksel tarıma dönüşle" özdeşleştiğini savunur (1978, 14, 17).

137 Bu özellikle 1648'den önce geçerliydi. Stols 1617'de Hispanik Amerika'yla ilgili olarak şöyle konuşan Bruge'lü bir Cizvit'ten alıntı yapar: "Bundan böyle Hindistan'a ulaşım Flamanlar için zor görünmektedir ve bunun nedeni Hollandalı hainlerdir." (Stols, 1976, 40'da zikredilmiştir).

138 Brulez (1967, 89). Bu görüş Craeybeckx tarafından paylaşılr (1962, 413-418). Bununla birlikte "ekonomik ağırlık merkezinde kırsala bir kayış olduğunu" kabul eder (s. 419). Aynı zamanda Liege'in şansı olduğu ileri sürülmüştür" (1965, II, 393). Bkz. ayrıca Jeannin (1969, 70).

rın alındığı ve Flaman tüccarların tarihsel olarak kazandıkları ticaret bağlantılarından yararlandığı *Dispositionshandel* şeklindeki devam eden rolü açısından açıklama getirir.¹³⁹

Bu nedenle, bu dönemde bu bölgelerdeki gerçek ekonomik yapılarla ilgili olarak ne bildiğimize daha yakından bakalım. Kentsel endüstrinin çöküşü Kuzey İtalya merkezlerinde inkâr edilemez biçimde görülüyordu. Kırılma noktasının 1619 mu yoksa 1636 olarak mı alınması gerektiği bir tartışma konusudur.¹⁴⁰ Her ne olursa olsun, Milan yün üretimi 1619'da yıllık 15.000 *panni* üreten altmış-yetmiş girişimden 1640'da yıllık 3000 *panni* üreten on beş, 1682'de beş ve 1709'da yüz *panni* üreten bir girişime düştü.¹⁴¹ Bulferetti bu düşüşü on yedinci yüzyıldaki Fransız merkantilizmine ve Lombardiya ile Toskana'daki imalat ve zanaat faaliyetlerine “vurduğu hayati darbeye” bağlar; fakat aynı zamanda işçilerin teknolojik değişime direnmesini de suçlar.¹⁴² De Maddalena Milan'ın 1706'da *fiili* olarak Avusturya İmparatorluğu'na ilhakının “seküler aşağı trendin genişlemesi” olarak algılanabileceğini ekler.¹⁴³ İspanyol egemenliğinden çıkan Lombardiya “felâkete sürüklendi.”¹⁴⁴ Aynı şey Cenova'daki yün endüstrisi¹⁴⁵ ve Venedik'teki endüstriyel sektörler için de geçerliydi.¹⁴⁶ Liebel Otuz Yıl Savaşları itibariyle “Kutsal Roma imparatorluğu'nun en burjuva

139 Bkz. Brulez (1967, 94-99); Craeybeckx (1962, 416). Bu, Baetens'in on yedinci yüzyılda İspanyol Taht Savaşları'na kadar devam eden gelişen bir işkolu olan Flaman korsanlığı ile ilgili tartışması. Baetens, bunun geniş ticaretleri için Hollanda yük gemilerini kullanan Antwerp tüccar topluluğu üzerindeki negatif etkisinden söz eder; bu Flamanların ekonomileri üzerindeki yasal sınırlamaları engellediği ana kanalı gösterir. (Bkz. Baetens, 1976, 74).

140 Meuvret bunun 1636 olduğunu savunurken (1953, 216), Cipolla bunun 1619 olduğunu öne sürer (1958, I, 392).

141 Bkz. Cipolla (1958, I, 392, 394).

142 Bulfetti (1953, 53).

143 De Maddalena (1974 b, 77). “Milan ekonomisi inkâr edilemez bir duraklama, durgunluk evresine girmişti” (s. 79).

144 Caizi (1968, 6).

145 Bkz. Bulferetti ve Constantini (1966, 35).

146 Rapp ihracat sektöründeki toplam istihdamın on yedinci yüzyılın ikinci yarısında 1539'un tam düzeyine, “endüstri hamlesi başlamadan önceye” düştüğünü ileri sürer (1976, 104). Şunu ekler: “Venedik limanı on yedinci yüzyılın ekonomik sorunları ve zorluklarıyla çökmedi, fakat dünya ticaretinin merkezi olmaktan çıkarak, bölgesel bir servis limanı haline dönüştü” (s. 105). Lane Venedik'in artık rakip donanmaları Adriyatik dışında tutamadığını ya da rakip limanların yükselişini engelleyemediğini belirtir (bkz. 1973, 417).

imkânsızdır. Olup biten, endüstrinin özellikle de pamuklu ve yünü tekstil endüstrilerinin kırsala taşınmasıydı. Bunun her yer için geçerli olduğu aktarılmaktadır: On yedinci yüzyılın sonlarında Venedik, Cenova, Aachen, Flanders, Zürih ve hatta Hollanda için de söz konusu durum geçerliydi.¹⁵⁴ Her örnekte, kent loncalarının gücünden kaynaklanan yüksek ücret giderlerinin düşmesi temel bir itici güç olarak görülür. Öte yandan, lüks ipek endüstrisi ipek atölyelerinin gerçek fabrikalara dönüştüğü şehirlerde gelişmeyi sürdürdü.¹⁵⁵ Bu dönemde gelişen ikinci bir lüks kent “endüstrisi” olan sanat üretimi ve ihracıydı.¹⁵⁶ Kırsal alanda, aynı anda ve aynı yerlerde, köylünün sömürülmesinin daha da kötüleşmesine ve dışarı iş verme (fason) endüstrilerinin gelişmesine yönelik bir eğilim vardı. On yedinci yüzyılda Kuzey İtalya’da kamu arazilerinin gaspı sözkonusuydu.¹⁵⁷ Beltrami Terraferma’daki soylu mülkünü “gerçek bir lâtifundia karakterine sahip” olarak tanımlıyordu.¹⁵⁸ Venedik senatosu 1633’te, köylülerin hayvanları ve üretim araçları olmadan bile göçetmesini açıkça yasakladı. Borelli şu soruyu sorar: “eski toprak serfligi kurumunun daha modern bir giysi içerisinde dirilmesi... nasıl düşünülmez ki?”¹⁵⁹

On yedinci yüzyıl boyunca, (“aşağı yönlü” yarı-periferileşmenin sonucu olarak) toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki gücü Kuzey

154 Venedik’le ilgili olarak bkz. Rapp (1976, 159); Cenova’yla ilgili olarak bkz. Bulferetti ve Constantini (1966, 48-50); Aachen’le ilgili olarak bkz. Kisch (1964, 524); Flanders’le ilgili olarak bkz. Mendels (1975, 203); ve Zürih’le ilgili olarak J. De Vries (1976, 97). Hollanda’da tekstil ürünleri Haarlem’den Leyden’e, Twente’ye ve Kuzey Brabant’a gidiyordu. Porselen çanak çömlek Friesland’a gidiyordu. Bisküvi fırıncılığı Kuzey Hollanda’nın sınırlarının ötesine geçmişti. Van der Woude bunu “Hollanda ticaret ve sanayisinin kırsallaşması” olarak adlandırır (1975, 239).

155 “Yün yapımı gerilerken, ipek üretimi yükseliyordu” (Borelli, 1974, 25). Bkz. ayrıca Bulferetti ve Constantini (1966, 70) ve Rapp (1976, 105-106). Piuz, Cenova ipeğinde “kentsel bir *Verlagssystem*’in yükselişinden söz eder (1970 a, 5). Kisch on sekizinci yüzyılın başlarında Krefeld’de ketenden ipeğe dönüş olduğunu belirtir (1968, 28). Bununla birlikte, Gino Luzzatto ipek için bile her şeyin iyi olmadığını çünkü Fransız korumacılığının satışlara zarar verdiğini -bunun sadece Fransa için değil Avrupadaki diğer yerler için de geçerli olduğunu- ısrarla söyler (bkz. Luzzatto, 1974, 161-162). Fabrika olarak ipek değirmenleri hakkında bkz. Pani (1976, 490-496).

156 Haskell (1959, 48). Sanat ihracının diğer yönü turist ithaliydi. Venedik on yedinci yüzyılda muhtemelen ilk modern turist merkezi haline geldi (bkz. J. De Vries, 1976, 27).

157 Bkz. Romano (1962, 510-513), Borelli (1974, 20) ve Sereni (1961, 207). Bununla birlikte olarak 1600’den 1750’ye kadarki dönemde kuzey ve orta İtalya’da yarıcılığın (*mezzadria*) devam eden yayılışını görmekteyiz (bkz. Sereni, 1961, 205).

158 Romanoda zikredilmiş (1968, 733).

159 Borelli (1974, 15).

İtalya'da arttıkça ve devletin gücü ("yukarı yönlü" yarı-periferileşme sonucu) Doğu Elbe'de güçlendikçe iki bölgenin sosyal yapıları birbirine yaklaştı; öyle ki on sekizinci yüzyılın başlarında, gelecekteki İtalyan ve Alman devletlerinin örgütleyici birimleri olan Piedmont ve Brandenburg-Prusya çarpıcı benzerlikler göstermeye başladı.¹⁶⁰ On yedinci yüzyılda ve on sekizinci yüzyılın başında büyük toprak sahiplerinin gücünün arttığı ve birçok köylünün kiralıktan yarıcılığa geçerek bağımsızlık düzeyini kaybettiği Güney Hollanda'da (ve Liège'de) benzer gelişmeler gerçekleşmiş görünmektedir.¹⁶¹ Güney ve Batı Alman devletleriyle ilgili literatür çoğu zaman köylülerin toprak üzerinde sağladığı kontrol derecesini vurgular;¹⁶² ancak, bu bölgelerde gerçekleşen ve Alman bilim adamlarını yeni bir kavram olan *Wirtschaftsherrschaft*'ı icat etmeye zorlayan kırsal yapılarıdaki değişiklikler gözden kaçmamalıdır. Bu yeni kavram geleneksel *Grundherrschaft* ve Doğu Elbe'deki *Gutsherrschaft* arasında yeni sosyal yapıları tanımlamaktadır.¹⁶³ Daha önce belirtildiği gibi, *Wirtschaftsherrschaft* Orta Avrupa'nın daha yarı-periferi bölgelerinde egemen bir sistemdi.

160 Stuart Woolf şu benzerliklerden söz eder: "Her iki ülkede de yöneticiler (II. Vittorio Amadeo, II. Carlo Emanuele - Büyük Prens, I. Frederick William) merkezi mutlakiyetçi bir monarşinin oluşturulmasına en büyük engel olarak görülen bir soylu sınıfa karşı bilinçli olarak yönelmişti. Yeni bir merkezi idare oluşturuldu, soyluların mali imtiyazlarına hücum edildi; fakat her iki durumda da soylular yerel yönetimin kontrolünü fiili olarak ellerinde tutarken önemli bir mali bağımsızlık unsurunu sürdürdüler" (1964, 283).

161 Toprak sahiplerinin artan güçleriyle ilgili olarak bkz. Jeannin (1969, 69); Liège'de yarıcılığın ortaya çıkışıyla ilgili olarak bkz. Ruwet (1957, 69).

162 Bkz. örneğin, Weis (1970) Batı Almanya'daki durumla (buna Rhineland dâhil değildir) Fransa'yı karşılaştırır. Köylüler Fransa'da toprakların %30'una ve Almanya'da, Elbe'nin batısında %90'una sahipti; dolayısıyla Fransız köylülerin on yedinci yüzyılda ve on sekizinci yüzyılın ilk yarısındaki "ekonomik, sosyal, hukuksal ve psikolojik durumu çok daha olumsuzdu... Bu Fransız topraklarının daha verimli olmasına ve tarımsal metodlardaki genel belirlemeye rağmen böyleydi" (s. 14). Bkz. ayrıca Saksonya ile ilgili olarak Blaschke (1955, 116).

163 Bkz. Lütge'deki tartışma (1963, 139 ve 1965, 685). *Wirtschaftsherrschaft* kavramı Alfred Hoffmann tarafından icat edildi. O bunu eski *Rentenherrschaft* ve yeni *Gutsherrschaft* arasında on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda gelişen bir ara-yol olarak görüyordu. *Wirtschaftsherrschaft*'ı şu şekilde tanımlar: "Bu biçimde ekilebilir toprakların büyük çoğunluğu, daha önce de olduğu gibi, bireysel ve bağımsız köylü-tipi çiftliklere [*Bäuerlichen Wirtschaften*] bölünmüş olarak kalır. Ancak, vergi ödemelerinin daha çok merkezileşmesi [*Abgaben*] ve lorda hizmette daha çok yer alma yoluyla köylü çiftlikleri birbirleriyle daha önce olduğundan daha sıkı biçimde bir topluluk [*Verband*] olarak bağlandı. Bu topluluk sadece salt köylü tarımsal ekonomik etkinliklerini değil, aynı zamanda bir dizi zanaat aktivitelerini de içeriyordu ve ihraç pazarına yönelik bir şekilde [*selbständigen Organisation*]

Cografı bir bölgenin gerilemesi normal olarak bu bölgelerdeki sermayedarların yatırım hedeflerini değiştirmeye başlaması anlamına gelir; öyle ki kolektif cografı gerileme kişisel ya da ailevi gerileme anlamı taşımaz. İki tür sermaye transferi söz konusudur: Daha iyi ekonomik beklentileri olan cografı bir bölgeye ve çoğu zaman fiziksel hareket biçimi alan transfer ve aynı bölge içinde çoğu zaman daha yüksek kullanım oranları nedeniyle daha yüksek kazanç oranına sahip üretim birimlerine transfer. On yedinci yüzyıl durgunluğu sırasında bir bölgedeki sermaye transferi toprağa yatırım şeklini alıyordu. Avrupa'nın omurgasındaki kapitalistler bu sırada her iki türdeki transferle de ilgileniyordu. Bankacılık işlemleri Cenova gibi merkezlerden zamanla Amsterdam'a kaydı.¹⁶⁴ Ve endüstriyel tüccarlar-Flamanlar İngiltere'ye, Almanlar Hollanda'ya, Venedikliler Lyon'a göç etti. Rapp bu sanayi işçilerinin zaten yüksek ücretli bölgelerden göç ettiği için daha yüksek ücretler peşinde olmadığında ısrar etmekte oldukça haklıdır. Bu hareket "muazzam kazançlar elde etmek için" göç riskini göze alan küçük kapitalistlerin "girişimci göçünü" temsil ediyordu.¹⁶⁵

Bu sıradaki endüstriden toprağa sermaye transferi en geniş olarak Kuzey İtalya için incelenmiştir, bunun nedeni belki de bunun

yakından bağlantılıydı" (1952, 98). Hoffmann *Rentenherrschaft*'dan daha modern ve kapitalist *Wirtschaftsherrschaft*'a geçişin "*grundherrlichen* mülkünün verimliliğinde önemli bir yükselişe sonuğlandığına" inanır (s. 166-167). T. M. Barker, *Wirtschaftsherrschaft*'ın "malikâne tarımı ve zanaat üretimini ziraatçının özel işlerinden yararlanma teknikleriyle birleştiren merkezi, yönetsel olarak rasyonelleştirilmiş bir 'çiftlik malikânesi anlamına geldiğini" söyler (1974, 27). Makkai temel özelliğin, toprak beyinin "tekelci haklarını (meyhane, değirmenler, mezbahalar vs.) kullanması ve ayrıca gelirini arttırmak için kendi başına ticari girişimlerde bulunması" olduğunu öne sürer (1975, 230). Vurgu lordun ekonomik etkinlikleri üzerinde olduğu sürece haklıdır ve bir girişimci olarak *Grundherr*'le ilgili bir makale yazar Alfred Hoffmann'ı zikredebilir (1958). Fakat *Wirtschaftsherrschaft* "idari olarak rasyonelleştiği" oranda geleneksel *Grundwirtschaft*'dan farklıdır. Ancak bu dönemde bütün *Grundwirtschaft* malikânelerinin *Wirtschaftsherrschaft* yönünde ilerliyor olması da kuvvetle muhtemeldir.

164 1620'ler itibariyle Cenova'nın İspanya'nın bankeri şeklindeki eski finansal rolünün çöküşü için bkz. van der Wee (1977, 333, 375). Cenova'nın önce Fransa'nın ve Hapsburg devletlerinin ve sonra da İngiltere, İskandinavya ve Saksonya'nın devlet tahvillerine yatırım yoluyla Avrupa'nın bankeri şeklindeki yeni rolüyle ilgili olarak bkz. Dermingy (1974, 549). Dermingy Cenova'nın finansal yatırımlarının "çok gülünç" olduğunu, öyle ki "kapitalizmin en yüksek evresi olan parazitlikten söz edilebileceğini" söyler (s. 562).

165 Rapp (1976, 37). Fanfani ayrıca on yedinci yüzyılda İtalya'dan net bir göç olduğunu kaydeder (1959, 130-131).

en dramatik olarak orada gerçekleşmesidir. Bulferetti bunu “toprağa güvenli yatırım” olarak isimlendirmektedir.¹⁶⁶ Fakat bu bana göre yanlış bir imajdır. Woolf bize Piedmont’taki kanıtların oldukça kesin biçimde bu dönemdeki hem eski hem de yeni toprak sahiplerinin “etkin arazi yönetim metodlarına işaret ettiğini” hatırlatır.¹⁶⁷ Sereni İtalyan tarımındaki iyileşmelerin “nispi devamlılığından” söz eder ve tarımın on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar, “[on yedinci yüzyıl] ekonomik bunalımının kesintiye uğratamayacağı kadar büyük bir ticarî gelişme içerisinde olduğuna” işaret eder.¹⁶⁸ Kuzey İtalya’daki kapitalist tarım, yün endüstrisinin kötüye gittiği bir zamanda bir girişimcinin parasını yatıracığı akıllıca bir yerdi. Kuzey İtalya gıda stoklarının, başka şekilde kullanılmayan topraklarda ekilen pirinç tarafından desteklenmesiyle ¹⁶⁹ yeterli bir düzeyde olması on yedinci yüzyılda Doğu Avrupa tahıl ihracatındaki dramatik düşüşe neden olan dünya temel gıda maddelerinin aşırı üretimini parçasıydı.

Kuzey İtalyan sermayesi kendisini korumanın başka yollarını buldu. Bunlardan birisi, özellikle Toskana ipek üretiminde, Da Silva’nın “sermayenin bir tür merkezileşmesi” olarak görmemiz gerektiğini söylediği sınırlı sorumluluk ortaklığı olan *commenda*’nın (ya da *commandite*) ortaya çıkışıydı.¹⁷⁰ İkincisi, devlet borçlarıyla bağlantılı vergi iltizamının (*appalti di gabelle*) ortaya çıkışıydı.¹⁷¹ Kuzey İtalya’da devlet borçlarının ortaya çıkışı, bazı kesimler tarafından on yedinci ve on sekizinci yüzyıl boyunca paranın sürekli biçimde üretim faaliyetlerinin dışına çıkarılması olarak görülmüştür.¹⁷² Belki de, ama kimin ellerine? Tabii ki ilk planda kredileri veren girişimcilerin ellerine –bu kolektif bir çöküş, fakat bireysel kapitalist bir diriliş (ve hatta gelişme) anlamı taşıyordu.

Şimdi on yedinci yüzyılın uzun durgunluğunu çöküşten ziyade bir fırsat anı olarak bulan merkez olmayan bölgelere dönelim. Bunlar

166 Bulferetti (1953, 479).

167 Woolf (1964, 283).

168 Sereni (1961, 188, 219). Villani de aynı şeyi söyler: “On yedinci yüzyılda [İtalya’daki tarım sektöründe] gerileme değil gelişme süreklilik vardı” (1968, 124).

169 Sereni, pirinci “kapitalist tarımın gelişmesi için kesin bir itici güç” olarak görür (1964, 187). Ayrıca Glamann, İber yarımadasında mısır ekimine başlanmasını paralel bir olgu olarak görür (bkz. 1977, 201).

170 Da Silva (1964 a, 485); bkz. ayrıca s. 490-491; Carmona (1964, 106-107).

171 Bkz. Romano (1968, 735).

172 Ventura (1968, 719).

arasında İsveç hiç şüphesiz listenin başını çekmektedir. İsveç küçük bir devletti ve Sigismund 1599'da tahttan indirilip, Charles (daha sonra IX. Charles) Naip olduğunda siyasi, ekonomik ve kültürel olarak geri-ydi. Ancak, 1697'de ve XII. Charles'ın tahta çıkışına kadar İsveç Avrupa'da büyük bir askerî ve göreceli olarak konuşursak önemli bir endüstriyel güç haline gelmişti; böyle bir dönüşüm nasıl gerçekleşmişti? Ortaçağların sonlarında Stockholm'un adı Hanseatik bir şehir olarak geçiyordu ve genelde on yedinci yüzyıla kadar İsveç "neredeysse bir Alman sömürgesi durumunu almıştı."¹⁷³ Bu Gustav Vasa döneminde (1523–1560) değişmeye başlamakla birlikte, 1612 gibi geç bir tarihte hâlâ Almanlar'ın belediye görevlerinden çıkarılması yönünde siyasî taleplerde bulunuluyordu.¹⁷⁴ Bu madalyonun öbür yüzü ise loncaların İsveç'te hiçbir zaman tam olarak kökleşememiş olmasıydı. Bunlar "Almanya'dan getirtilen egzotik birer olguydu" ve var oldukları oranda Stockholm'la sınırlı kaldılar.¹⁷⁵

On altıncı yüzyılın ortasında bir yerde ticaret hacmi artmaya başladı. Alman tekeli kırıldı ve Hollanda ve İskoçya ticaretleri söz konusu oldu. Dışarıdan tekstil ithalatı arttı.¹⁷⁶ İsveç'in ihracatı da arttı, özellikle madenler önemli bir rol oynamaya başladı.¹⁷⁷ Periferileşme süreci gerçekleşiyor görünüyordu, ancak sonuç Doğu Avrupa'dakinden farklıydı.¹⁷⁸ İsveç'te köylünün hukuksal olarak çok güçlü olduğu iyi bilinir. Meclis (*stånd*) kavramı İsveç halk diline ilk defa aynen *parlamento* (*riksdag*) kelimesi gibi on altıncı yüzyılın ortasında, XIV. Erik'in saltanatı sırasında girdi.¹⁷⁹ Uzun görüşmelerden sonra bu meclislerle ilgili düzenlemeler 1617'de *riksdagsordning*'le kesin olarak

173 Robert (1958, II, 20).

174 Bkz. Robert (1958, II, 21).

175 Roberts (1958, II, 21).

176 Karl-Gustav Hidebrand, ithal kabakumaşın yerli üretime olan avantajını dayanıklılığa ya da zarıflığa değil "kalitelerinin karşılıklı olarak aynı kalmasına" bağlar (1954, 101).

177 Bkz. Roberts (1958, II, 139-142).

178 Hans Edvard Roos bu çalışmanın I. Cildindeki (1974) "bahış mekanizması" tartışmama göndermede bulunur ve şöyle der: "Bu İsveç'deki koşullara uymaz. Devlet hazineleri on altıncı yüzyılın ikinci yarısında büyük açıklarla özdeşleşmiş olmakla birlikte bu daha zayıf bir devlet ve sonuç olarak periferi konumuna sahip 'aşağı yönlü bir spiral' yaratmadı. Bunun aksi oldu. Bu makaledeki temel noktalardan bir tanesi bu çelişkiden, sonunda ulusal devletin genişlemesine ve yeni ulusal ekonomi biçimlerine yol açan yeni yollar bulunmasıydı" (1976, 65, n.35).

179 Bu terim "ortak imtiyazlar ve sorumluluklara, toplum üzerinde ortak hak iddialarına ve toplumda ortak işleve sahip herhangi bir insanlar topluluğunu tanımlamak için Almanya'dan alınmıştır" (Roberts, 1953, I, 285).

belirlendiği zaman, İsveç dördüncüsü kendi çiftliklerine sahip Köylüler olarak tanımlanan, kendine özgü dört rakamıyla ortaya çıktı.¹⁸⁰ Bu özgünlüğün daha önce toprak bilimi ve iklim nedenleriyle İsveç tarımının ekonomik zayıflığı sonucu olduğunu açıklamıştım. Bu, aristokrasinin Avrupa dünya-ekonomisinin on altıncı yüzyıl genişlemesi esnasında toprak ilişkilerini “yeniden feodalleştirmesinde” nispeten az kazanç gördüğü anlamına geliyordu.¹⁸¹ Sonuçta, aristokrasinin çıkarları Avrupa’nın büyük toprak sahiplerinin yöneticilerine olduğu gibi Vasa Hanedanı’nın devlet kurucu merkezileşmesine de doğrudan karşı değildi.¹⁸²

Ekonomik gerilemenin ilk işaretleri on yedinci yüzyılda Avrupa’yı vurmaya başladığında, Gustavus Adolphus (1611–1632) gibi güçlü bir kişilik, krizi İsveç devletini daha da güçlendirmek ve ekonomik bir dönüşüm başlatmak için kullanabildi. Otuz Yıl Savaşları’nda mücadele etmek için İsveç’in kaynaklarını harekete geçirdi. Vergileri arttırdı ve bunların madeni parayla ödenebilmesini sağladı. Vergi iltizamı kurumunu yerleştirdi. Prusya’dan dışarıya (sözde Prusya lisansları ya da liman geçiş ücretleriyle) para çıkardı. Tuz ve tahıl ticaretinde başarısız olurken, bakır ve demirde şu veya bu şekilde başarılı olan kraliyet tekellerini yarattı. Michael Roberts durumu kısaca şöyle özetler:

İsveç’in Gustav Vasa idaresinde kazandığı periferik ve ilkel durum artık sonsuza dek terk edildi; Gustavus Adolphus’la birlikte İsveç’in ekonomik çıkarları tamamıyla Avrupalı oldu ve ekonomik meselelerdeki politikası çağın merkantilist örüntülerine uyuyordu.¹⁸³

180 Bkz. Roberts (1958, II, 48).

181 Bkz. Wallerstein (1974, 312-313). Perry Anderson benzer bir tez öne sürer ve “tarımdaki ticarileşme endeksinin muhtemelen kıtadaki en düşük endeks olduğunu” savunur (1974 a, 179).

182 Gerçekte, P. Anderson “Vasa Reformasyonu’nun [zamanın reformasyon bayrağının altında Kilise’nin mallarına 1527 ve 1542 arasında el konulması] Avrupa’daki bir hanedan tarafından gerçekleştirilen kendi türündeki en başarılı ekonomi operasyonu” olduğunu savunur (1974 a, 173). Anderson idari merkezileşme tedbirleri yanında monarşinin ekonomik kazançlarını da ayrıntılı olarak anlatır. Bu tedbirlerin yine de “rejimle [Gustav Vasa idaresiyle] temel bir dayanışma gösteren aristokrasiyi karşısına almadığını” belirtir (s. 174).

183 Roberts (1958, II, 120). Gustavus Adolphus dönemindeki ekonomik dönüşümle ilgili genel bir tanım yapar (2. bölüm, *çeşitli sayfalarda*). 1580’lerde Willem van Wijck’in önemli rol oynadığı erken tarihli tekellerde olmuştur; ancak uzun süreli olmamışlardır.

Sır bir çok açıdan bakırdı. “Bakır fakir insanın altınıydı”¹⁸⁴ ve bakıra en çok ihtiyaç duyan fakir adam İspanya, on altıncı yüzyılda gümüş kaynaklarını büyük oranda tekelleştiren zengin adam oldu. Kastilya’nın Hollanda’daki Hapsburg egemenliğini sürdürmeye çalışmasının üzerinde yarattığı finansal baskılar, III. Philip yönetimini idare eden Ferma Dükü’nün 1599’da saf bakırdan bir vellon basılmasına hükmetmesine neden oldu. Böylece İspanyol enflasyonu başladı; bu olgu “sürekli iflas durumunda olan bir Hükümet için çok güçlü olan paradan para kazanma isteginden” kaynaklanıyordu.¹⁸⁵ Vellon basımı on yedinci yüzyıl boyunca, enflasyon 1686’da nihayet durana kadar, sürekli devalüasyonlarla başladı ve kesildi.¹⁸⁶

İspanya bakıra dayanan devalüasyonların kurbanı ve dolayısıyla bakıra olan arttırılmış dünya talebinin ana teşvikçisi olmakla birlikte,¹⁸⁷ tek kurban değildi. Alman devletlerinde 1621’den 1623’e kadar *Kipler una Wipperzeit* ve 1607’den 1621’e kadar oldukça yaygın olan bir Fransız parası vardı.¹⁸⁸ İsveç’in kendisi 1625’te bir bakır-gümüş standardı çağrısında bulundu.¹⁸⁹ Bununla beraber, madeni para o zaman bakırın kullanılacağı tek alan değildi. Hollanda’da üretilen çaydanlıklar ve pirinç eşyalar için de kullanılıyordu, on beşinci yüzyılın ortasından itibaren de bronz topdökümü için kullanılmıştı. On yedinci yüzyıl ilerlerken demir toplara yol veren bronz toplar 1600’de kullanımının zirvesindeydi.¹⁹⁰ On altıncı yüzyılda, anabakır kaynakları Tyrol, Yukarı Macaristan ve Thuringia idi. Bu kaynaklar ister tükenme nedeniyle kullanılmaz hale gelmiş isterse İsveç üretimi

184 Glamann (1977, 242). On yedinci yüzyılda (altın ve gümüşten sonra) bakırın madenler arasındaki önceliğiyle ilgili olarak bkz. Kellenbenz (1877 b, 290).

185 Elliott (1966, 300). Bu enflasyonun on altıncı yüzyılda başlayan ancak tepe noktasına on yedinci yüzyılda ulaşan sonuçlarından birisi sermayenin içeride belli ellerde toplanmasıydı (Bkz. Ruiz Martin, 1970, 60).

186 Bkz. Elliott (1966, 300, 329, 344, 352-353, 361, 365).

187 Örneğin P.Anderson “Falundaki Kopparberg üretimine aşırı bir uluslararası talep yaratanın 1599 devalüasyonunda Lerma tarafından yeni bakır *vellon*’un basılması olduğunu” iddia eder (1974 a, 183). 1599’da “İsveç hükümetinin para politikasında değişiklik olması” tesadüf değildi; o sene “saf bakır vellon’u muazzam miktarlarda basmaya başlamışlardı; bu ise 1600’den sonra bakırın fiyatında ani bir artışa neden olmuştu” (Roberts, 1958, II, 33).

188 Bkz. van der Wee (1977, 299).

189 Heckscher bunun anlamının hem bakır fiyatını arttırmak hem de gümüş ithalatı ihtiyacını azaltmak olduğunu savunur (1954, 88-89).

190 Bkz. Glamann (1977, 243).

tarafından silinmiş olsun,¹⁹¹ İsveç hızla Avrupa'nın önde gelen üreticisi haline gelmişti ve bakır madenciligi İsveç'in en önemli ekonomik faaliyeti olmuştu.¹⁹²

Bu ilk büyük ileri hamlede -ki bu Gustavus Adolphus zamanında başlamış ve Axel Oxenstierna'nın Kraliçe Christina zamanındaki idari gözetim altında devam etmişti- Hollandalılarla olan bağ çok önemliydi. İsveç ekonomik gelişmesinin (en azından 1660'a kadar) J. De Vries gibi, büyük oranda Hollanda gözetiminde gerçekleştiğini söyleyebiliriz; ¹⁹³ fakat bu biraz kafa karıştırıcı olabilir. Treue bu olguyu daha dikkatli biçimde ifade etmektedir: "İsveç'in varolma ve büyük bir güç olma mücadelesinin çeşitli yüzyıllarında, Hollanda ve Hamburg'un uluslararası tüccarlarını ve girişimcilerini yanına alması... Dünya tarihi açısından oldukça anlamlı gözükmektedir."¹⁹⁴ Hem para basımının temel ögesi olarak reeksport için hem de Flaman kasabalarındaki bakır işleme endüstrisini beslemek için İsveç bakırını satın alan Amsterdam'dı (ve ayrıca Hamburg'du). ¹⁹⁵ Gustavus Adolphus zamanında (büyük oranda Hollanda ve Flaman kökenli) yabancı yatırımcıların başlangıcını ve İsveç madencilik ve metalurji endüstrilerinde yabancıların doğrudan yönetime karışmasını

191 Glamann Orta Avrupa madenlerinin on altıncı yüzyılın son yarısında üretim düşüşü yaşadığını savunur (1977, 189). Roberts Macar madenlerini kapatan ve Thuring madenlerini felç edenin Otuz Yıl Savaşları olduğunu öne sürer (1958, II, 90). Kellenbenz bu her iki açıklamayı da reddeder ve Macar üretimindeki ve dolayısıyla da Orta Almanya bakır piyasasındaki düşüşü "İsveç bakırının bolluğu'na bağlar (1974, 262; bkz. ayrıca 1977 b, 340).

192 Bkz. Roberts (1985, II, 90). Bkz. Heckscher: "Bakır endüstrisi İsveç'in siyasi genişlemesiyle ekonomik gelişmesi arasındaki en sağlam bağıdır" (1954, 85). Nihayetinde, Amsterdam piyasasındaki ilk defa 1623'te görünen Japon bakırının rekabetiyle karşılaşacaktı. Fakat rekabetin 1650'den önce önemli olup olmadığı bir tartışma konusudur. Bkz. Roberts, (1958, II, 97, n. 3)'deki tartışmayla ilgili göndermeler; bkz. ayrıca Nordmann (1964, 474-475).

193 J. de Vries (1976, 21).

194 Treue (1957, 28). Bkz. Polisensky: "Göteborg ve diğer kasabalar Hollanda'nın İsveç topraklarındaki ileri karakollarıydı, öte yandan bakır ve çeliği Trips ve De Geer gibi aileler tarafından temsil edilen karma Hollanda-İsveç girişimciliğinin kontrolü altındaki mallar haline gelmişti" (1974, 175). Bkz. ayrıca Roberts: "1619'dan sonra yükselen yeni Göteborg'un gelişimi bu değişen [batıya] yönelimin açık işaretidir. Zira Göteborg'un ticareti tamamıyla Baltık dışındaydı; en önemli pazarı Amsterdam'dı. Hollandalı kaptanlar Hamburg'da olduğu gibi Göteborg'da yerleşiyordu; bu sayede Meclis'in çıkardığı yasaları hiçe sayarak İspanya'yla serbestçe ticaret yapabilmeyi amaçlıyordu" (1958, II, 122).

195 Glamann (1977, 244).

görüyoruz.¹⁹⁶ “Geri ödemenin bakırla yapılması şartıyla” Hollanda büyük krediler verdi.¹⁹⁷ Bildik uluslararası borç gündelikçiliği modeli egemen oluyordu.

Gustavus Adolphus bu tehdidi 1619’da, İsveç bakırının pazarlamasını kontrol etmek amacıyla İsveç Ticaret Şirketi’ni kurarak ortadan kaldırmaya çalıştı.¹⁹⁸ Kral kısa vadeli gelirlerin mali avantajlarını ve yapısal değişikliği birleştirmeye çalıştı. İlk tüzük İsveç’te üç yıl içerisinde pirinç işletmeleri ve bakır rafineleri kurulması şartıyla şirkete tekel veriyordu. Şirkete yabancı sermaye kabul ediliyordu ve gerçekte başarılı bir şekilde çekildi. Şirket Hamburg’u Amsterdam pazarlarına karşı kullanmaya çalıştı, fakat dünya bakır piyasası aniden çöktü ve 1627’de şirket dağıldı. Bu Hollandalı kapitalistlerce düzenlenmiş olabilir miydi? İsveç bakırına yatırım yapan önde gelen şirketlerden biri olan Trip’in 1624’de Japonya’dan bakır siparişinde bulunan VOC’la da (Hollanda Doğu Hindistan Şirketi) bağlantıları olduğunu biliyoruz. Trip’in 1627’den sonra İsveçlilere geri ödemesi yine bakırla yapılabilecek krediler sağladığını ve böylece Amsterdam bakır piyasasını yeniden oluşturduğunu da biliyoruz.¹⁹⁹

Bu sözde girişimin İsveçliler’in Hollanda’dan bağımsızlığını etkileyememesi, aşağı yukarı çağdaş olan benzer bir İngiliz başarısızlığını temsil eden Alderman Cockayne Projesi’ni hatırlarsak, (1614–1617) iddiamıza zarar vermeyecektir. Biz her şeyden önce Hollanda hegemonyası çağını tartışıyoruz. Gustavus Adolphus’un çabalarının çarpıcı yanı Hollandalı girişimcilerin üstesinden gelememesi değil, İsveç’in askerî ve endüstriyel gücünü oluşturmadaki başarısıdır. Nitekim bu ikisi beraberce gerçekleşti, çünkü Nordmann’ın dediği gibi, İsveç on yedinci yüzyılda “savaştan uzak yaşayan ve ulusal endüstri savaşını veren silahlı bir ulustu.”²⁰⁰ Gustavus Adolphus, zamanının önde

196 Bkz. Roberts (1958, II, 28). Willem van Wijck’in daha önceki, 1580’lerdeki, ilgisi söz konusuydu.

197 Glanmann (1977, 245).

198 Zamanlama şaşırtıcıydı. Şirket 24 Temmuz 1619’da kuruldu. 1619 şiddetli bir ticarî kriz yılıydı. Aynı zamanda Hollanda’daki siyasi kriz yılıydı. 23 Nisan’da Dordrecht Meclisi Arminia’nın beş noktasını, *Sententia Remonstrantium*, mahkûm etti ve 13 Mayıs’ta Oldenbarnevelt idam edildi. Gustavus Adolphus Arminia tarafında yer alma eğilimi gösteren, Baltık ticaretinde en çok yer alan Naipilerin genel bir hal almış olan ticarî krizle iyice kötüleşmiş olan politik zayıflık konjonktüründen faydalanmaya mı çalışıyordu?

199 Bkz. Roberts (1958, II, 92-98) ve Glanmann (1977, 245-246)’daki tartışmalar.

200 Nordmann (1972, 133).

gelen askerî yenilikçilerinden biriydi, Nassau'lu Maurice'in örgütsel metodlarını almış ve Avrupa orduları için Fransız devrimine kadar sürecek bir model yaratmıştı. Eğitim ve disiplin üzerinde durmuş ve bütün silahlara saldırı amacının önceliğine yönelik bir vurguyu yeniden kazandırmıştı. Belki de en büyük yeniliği ordusunun silahlı köylülerden oluşmasıydı. "Bunun modernliği," Nordmann'a göre "paralı askerler ordusu değil ulusal bir ordu olmasında yatmaktadır."²⁰¹

Unutmamalıyız ki paralı askerler on altıncı yüzyıldaki en büyük gelişmeydi. Gustavus Adolphus paralı askerleri tamamıyla dağıtamadı, fakat rollerini azalttı. İsveç'teki feodal geleneğin zayıfladığını ve kısmen yer şekillerinin, kısmen de yine toprak koşullarının sonucu olarak köylünün gücünden dolayı Ortaçağların ağır silahlı süvarilerinin İsveç'te benimsenmesini iyi değerlendirdi.

Burada, Avrupa'daki bir başka yerden daha çok olarak Alman askerî geleneği hâkim olmuştu; İsveç ormanlarına dalan bir işgalci ordu, çoğunlukla yaya çarpışan ve eğer ülke açıksa, büyük düzensiz kitleler halinde gruplaşan bir *levée en masse* ile karşılaşılıyordu.²⁰²

Zorunlu ordu zanaatkârları ve genç köylüleri tercih eden, zamanının diğer ordularının aksine ayak takımını reddeden eyalet alaylarından oluşuyordu. Merkezi giysi depoları oluşturulmuştu. Orduya vergi ödeyen evlerden gelen gelirin tahsis edildiği adem-i merkeziyetçi bir sistemle düzenli olarak maaş ödeniyordu. Silahlar ve mühimmat standartlaştırılmıştı ve toplara büyük önem veriliyordu.

Gustavus Adolphus İsveç'in kendi kendine yetebilmesi için bir silah endüstrisi oluşturdu.²⁰³ Askerî örgütlenmesine eklediği önemli bir özellik giderlerinin büyük bölümünü İsveç'in dışına taşımak oldu. Meşhur bir örnek Otuz Yıl Savaşları'nda İsveç'in askerî rolünü finanse etmede sözde Prusya lisanslarının rolüydü. Bu lisanslar Polonya ve İsveç arasında 1629'da imzalanan Altmark Ateşkes Antlaşması'yla verilmişti. Bunlar İsveç'e Brandenburg ve Courland'da ve en değerli olanı da Gdansk'daki limanlara geçiş ücreti koyma hakkı

201 Nordmann (1972, 133). İsveç ordusu bu nedenle yağmacı olmayan ilk modern orduydu (bkz. Hutton, 1968, 524).

202 Roberts (1958, II, 189). Bu piyade geleneğini sürdürmüş olan bir diğer ülke İsviçre'ydi.

203 Bu tanım Roberts'daki "Ordu" başlıklı bir bölüme dayanmaktadır; bkz. ayrıca "Donanma" (1958, II, 3. ve 4. bölümler). Bu başarılar ışığında İsveç ordusunun Cromwell'e *Rol-Sergent'e* (Prusya'nın "asker-kral") I. Frederick William ve Büyük Peter'e model olması şaşırtıcı değildir (Bkz. Nordmann, 1972, 147).

veriyordu. Buralardan elde edilen gelir büyüktü ve İsveç'in kayıt altına alınmış savaş giderlerinin yüzde yirmisi kadardı. Bu imtiyazlar 1635'te sona erdiğinde, Stuhmsdorf Antlaşması'yla Livonia'da geçiş ücretleri koyma hakkıyla yenileri verildi. ²⁰⁴Temelde, İsveç doğudan kuzeybatı Avrupa'ya transfer edilen artı-değerden bir kesinti elde ediyordu ve bunu kendisi için yarı-periferi statüsü oluşturmak amacıyla kullanıyordu.

Ordu bu yükselen yarı-periferi devleti için önemli bir araçtı, fakat son halka endüstrileşmedeydi. Ve bakır bunun için yeterli değildi. On yedinci yüzyıl ilerledikçe demir İsveç madencilik ve endüstri üretiminin eksenini olarak bakırın yerini aldı. Her şeyden önce demir dünya pazarında -sadece topların dökümünde değil²⁰⁵ ev gereçleri yapımında da- ²⁰⁶ bakırın yerini alıyordu. Ancak, İsveç'in bakır açısından bakır ve demir arasındaki fark, o sırada mevcut dünya bakır filizlerinin oransız bir kısmına sahipken, demir rezervlerinin Avrupa'da yaygın olmasıydı. İsveç bir demir üreticisi olarak rekabet edebilmek için sadece demir filizlerinin tekeline ve korumacı tedbirlere bağlı kalamazdı. Fakat kaynak şansını sosyo-ekonomik bir avantaja

204 Bkz. Bowman (1936, 343-344) ve Aström (1973, 92-94). Savaş giderleri 1630 ve 1635 arasında dramatik biçimde artmıştı. 1630'dan önce, savaşın İsveçlilere yıllık maliyeti 500,000 rixdaler'di; bundan sonra bu rakam 20-30 milyona çıktı. Jeannin şöyle der: "Giderlerdeki bu artışın temel önkoşulu savaşın savaşı doğurmasıydı" (1969, 324). Gustavus Adolphus 1628'de şöyle yazıyordu: "*Bellum se ipsum alet* (savaş savaşı doğurur) diyemsek başladığımızı başarılı bir şekilde nasıl tamamlayabileceğimizi bilemiyorum." Buradaki esas sorun Prusya imtiyazlarının İsveçlilerin bağımsız olarak artan savaş giderlerine ya da Almark Antlaşması'na yanıt vermesini sağlayıp sağlamadığı ve sonuçta ortaya çıkan Prusya imtiyazlarının -kendileri ve başkaları için- savaş giderlerini arttırıp arttırmadığıydı. İsveç'in memuriyetleri satmadan sağladığı ödeme gücünü analiz ederken Roberts şu yorumda bulunur: "Bu güçlüğü [İsveç'in vergi tabanının zayıflığına] verilecek muhtemel yanıt İsveç'in kurbanlarına saldırganlık olarak görülen şeyde güvenlik ve geri ödeme gücü bulunabileceği paradoksunda yatıyordu. Savaş savaşı doğurabilir ve bunun yanında ödülleri de olabilir. Bir savaş ekonomisi İsveç'in ihtiyaçlarına barış ekonomisinden daha çok uyuyordu." Bunun yanında "orduları komşularına dehşet vermeye son verdiğinde, kaynaklarının yetersizliği gittikçe açık bir hal aldı" (1973 a, 12, 14).

205 "İsveçli girişimci Louis de Geer [gerçekte İsveç'te yaşayan ve yatırım yapan bir Hollandalıydı] 1644'de bir savaş donanması için demir topun bronz top fiyatının üçte birine üretilebileceğini ilan ediyordu. Sonraki yıllarda, artık teknik açıdan bile eski toplarla karşılaştırılabilecek derecede geliştirilmiş olan demir top, her yerde önem kazandı" (Glamann, 1977, 243).

206 "Bakırdan yapılan gereçlerden demirden yapılanlara bir geçiş tespit edilebilir. Demir ürünlerinin fiyatının ucuzlaması kısmen bunun sebebi olabilir, fakat aynı zamanda demir tencere ve tavaların temizlemesinin kolay olması ve yiyeceklerin tadını bozmaması da başka bir sebepti" (Glamann, 1977, 203)

dönüştürerek çok etkin bir şekilde rekabet etti. Buradaki şans İsveç demirinin olağanüstü derecede saf olmasıydı; bu zamanın teknolojisi düşünüldüğünde çok önemli bir farktı ve İsveç'e "aşırı derecede güçlü marjinal bir yer kazandırıyordu."²⁰⁷ İsveç'in üretimde yüksek kalite üzerine vurgu yapması,²⁰⁸ on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda İsveç demirinin en başta gelen satış özelliği idi.

İsveç demir madenciligi en azından on ikinci yüzyıla dayanır. O zaman bile, kalite dövülgen demiri *osmund* tüm Avrupa'da biliniyordu.²⁰⁹ Düşük fiyatlı *osmund*'un dövülerek yüksek fiyatlı çubuk demire dönüştürüldüğü Almanya'ya ihraç edilmesine ilk defa kızan on altıncı yüzyılın ilk yarısında Gustav Vasa oldu. Bu dışarı kaynak akışını sona erdirmek üzere Alman teknisyenler getirtti ve İsveç haddehanelerini kurdurdu. Bununla birlikte, çubuk demirden ziyade *osmund* üretilmeye devam etti. *Osmund*, oranın eşitlendiği 1600–1650 dönemine kadar üretimin üçte ikisine denk geliyordu. Bir çelik endüstrisi kuruldu. *Osmund* madenciliginden çubuk demir üretimine geçiş önemli miktarda sermaye birikimini gerektiriyordu, bunun çoğunu da kral sağlıyordu. Buna karşılık bu yatırım madenlerin yayılmasını ve Varmland gibi büyük demir filizi rezervleri olan uzak alanların birlikte kolonileşmesini gerektiriyordu.²¹⁰ O zamana kadar İsveç demir endüstrisi, Hollandalı yatırımcıların ilgisini çekecek kadar önemliydi. 1580'lerde Willem van Wijck, Uppland'deki kraliyet madenlerini kiraladı ve bakır teliyle ilgilenmeye başladı. Gustavus Adolphus zamanında devlet kendisini doğrudan yönetimden çekti ve silah endüstrisinin yükselişiyle yabancı sermaye daha da ilgili hale geldi. On yedinci yüzyılın başında, Hollandalı Louis de Geer merkezi bir rol oynadı.²¹¹ Endüstrinin gerçek kontrolü devlet ve yabancı girişimciler arasında gidip gelirken, ilişki çatışmadan ziyade ortak yaşam tarzıydı.

207 Samuelsson (1968, 28)"

208 Samuelsson (1968, 30). Bkz. ayrıca İsveç'deki demir filizi teknolojisi (s. 30-31).

209 Bkz. Roberts (1958, II, 28)"

210 Roberts, Varmland'ın IX. Charles tarafından kolonileştirilmesi "[İsveçli tarihçi Erik Gustav] Geijer'in 'demir ülkeyi açar' (*järnet bryter bygd*) şeklindeki yargısının doğruluğuna ünlü bir örnektir" (1958, I, 36); Roberts ayrıca demir endüstrisindeki devlet müdahalesini de tartışır (29-31, 35-36).

211 Burada, 205. dipnotta da Geer bir Hollandalı olarak tanımlanır, çünkü İsveç'de o şekilde gösterilmişti. Fakat de Geer ailesi, sermayenin hareketliliğini gösterir. Politik-ekonomik fırsatlar nedeniyle Liegeli de Geer ailesi, "merkezlerini" daha on altıncı yüzyılın sonunda Amsterdam'a taşıdı (bkz. Yernaux, 1939, 101, 120-124). Bkz. ayrıca Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'da fason endüstrilerindeki Hollanda yatırımları hakkında referans (s. 195). Kamen, bu yatırımcıların Flaman, Walloons

Nordmann demir üretiminde bir sıçrama yaşandığından ve “ilk sanayi devriminden söz eder.²¹² Devlet demir üretimini teşvik ediyordu ve ürünleri askerî ekipmanlar için kullandığından baş müşteri-riydi. Geleneksel küçük demir üreticilerinin rolü korundu -yani demir madenciligi yapmaları ve pik demir üretmeleri desteklendi- bu arada büyük demir fabrikalarına sahip yabancı girişimcilere “arıtma süreçlerinin tekeli ve bunun yanında ucuz hammadde ve yarı mamul maddelerin temini garantisi verildi.”²¹³ Bu büyük demir fabrikalarında, işgücü büyük oranda İsveç’in periferi bölgelerinden devşirilen insanlardan -Finliler ve tahıl açığı bulunan İsveç bölgelerinden köylüler- ve askerlik hizmetinden muafiyet isteyen ve adaletten kaçan kişilerden oluşuyordu. Kısacası, yabancı girişimcilere ucuz işgücü sağlanıyordu.²¹⁴ Küçük demir üreticilerine ayrılan yol İsveçli girişimcilerin yerinin korunması anlamına gelmiyor, tam aksine yabancı tüccarlara borçlandıkları bir *Verlagssystem*’le bu demir üreticileri yarı-proleter bir duruma indirgeniyordu. İsveç’in demir öyküsü Avrupa’nın tekstildeki genel hikâyesiyle paralellik gösteriyordu:

Yabancı ithalatçılar Stockholm ve Göteborg’daki ihracatçı tüccarlara avans veriyorlar, onlar da bunun karşılığında demir ustalarına kredi veriyor, onlar ise zincirdeki son halka olarak işçilere avans veriyorlardı... Bütün taraflar kredi kaynaklarına bağımlıydı. İşçiler genel olarak kredilerini ustanın dükkânından mal olarak alıyordu. Bundan kaçınılması çok zordu , çünkü fabrikalar genellikle ülkenin uzak yerlerinde bulunuyordu.²¹⁵

ya da Belçikalı, yani Güney Hollanda’dan ve Liege’den olduğunu savunur (Bkz. 1972, 92-99). Bu, onun belli referanslar aldığı dönem olan on altıncı yüzyılın son yarısı için geçerlidir; fakat Hollanda Devrimi sırasında bu Flamanların çoğu Hollanda’da yerleşti ve sonradan başka yerde yatırım yaptı. Diğer ülkelerde, on yedinci yüzyılda, Hollandalı olarak görüldüler ve bu sadece Kamen’in, Flaman oldukları gerçeği “sözcüğünün kullanımını gizleyenler” olarak nitelediği “İngiliz çağdaşlarca” yapıldı. (1972, 95) Sözcük kullanımı genellikle sosyal bir gerçekliği saklamaktan ziyade açığa çıkarır.

212 Nordmann (1972, 137).

213 Samuelsson (1968, 31).

214 Bkz. Roberts (1958, II, 37-38). Birgitta Odén, özel bir söyleşide bana bundan şüphe ettiğini, odun kömürü çıkarma dışında “iş gücünün oldukça nitelikli ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş olduğunu” söyledi.

215 Heckscher (1954, 99). Munktel tarafından yapılan bir çalışma (1934), işçilerin hem maden çıkarma hem de kulübelerinde birinci evre izabeyle uğraştığını ve demir ustalarının onlara odun sağladığını gösterir. Bu çalışmaya John Flint’in yardımıyla ulaştım. *Utarbetningsträtt* ismi altındaki fason üretim sistemi bakır üretiminde yaygın olarak kullanılıyordu. Bkz. Roos (1974, 59) ve ayrıca Boëthius (1958, 148-149).

Çizilen bakır ve demir üretimi tablosunun övünülecek bir tablo olup olmadığı merak konusudur, zira yabancı egemenliği *leitmotiv* olarak görülmektedir. Bununla birlikte iki şey daha akılda tutulmalıdır. Birincisi, on yedinci yüzyıl İsveç için, Polonya'nın aksine, yeni ihrac endüstrilerinin gelişme zamanıydı. Bu Polonya tahılı ve kereste ihracına daha çok benzer katran ve diğer denizcilik malzemelerinin ihracına ek olarak görülmelidir.²¹⁶ İkincisi, İsveç sonunda girişimcilere asalet vererek endüstrilerini “ulusallaştırmayı” başardı.²¹⁷ Uygulamada, devlet on yedinci yüzyıl Avrupa dünya-ekonomisindeki üç tekele sahipti –bakır, yüksek kaliteli demir ve katran. İsveç devlet mekanizması başlangıçta kendisini hegemonik güce bağlayıp daha sonra rakip merkez devletlerden istifade ederek ve onlar arasında manevra yaparak zamanın İngiltere ve Fransası'ninkine benzer bir merkantilist politika benimsedi.²¹⁸ İsveç bir anlamda zamanın OPEC'i idi. Yokluğunda “siyasî-askerî genişlemenin imkânsız olacağı” güçlü bir pazarlık gücü yaratabilmek için üç yarı-tekel kullandı.²¹⁹ Buna karşılık siyasî-askerî genişleme de dönüşüm endüstrilerini mümkün kıldı.

216 Bkz. Samuelsson (1968, 28-29). Tahıl ihracı on yedinci yüzyılda fiili olarak sıfıra düştü. Bkz. Aström (1973, 67, Tablo 5). Kereste ihracı hem Norveç rekabeti hem de hükümetin İsveç'in kendi donanması için gerekli meşe ağacı ihracına ambargo koyması nedeniyle sınırlandı. Bkz. Samuelsson (1968, 29):

217 Bkz. Samuelsson: “On yedinci yüzyılda ‘ulusal’ bir ticaret filosu için verilen savaş, İsveçlilerin yerli endüstri ve ticaret yönündeki diğer çabalarını saymazsak, siyasî özzerklığı sağladıktan sonra ekonomik boyunduruğu da atmaya çalışan bir sabık koloninin isteklerine benzetilebilir. Belki de paralel daha kalın çizgilerle çizilebilir... Yeni ortaya çıkan Afrika devletlerinin, ekonomilerini ve kamu yönetimlerini yürütmek için sabık koloni memurlarını muhafaza etmeleri gibi, İsveç de on yedinci yüzyılda sabık yabancı finans kaynaklarını ve diğer işadamlarını İsveç tebaası olmaya ikna etmeye çalıştı. Buradaki düşünce onları vatandaşlığa alarak sermayelerini ve sahip oldukları nitelikleri ve imkânları ‘İsveçleştirmekti’” (1968, 41).

Bkz. ayrıca Heckscher: “Hanseliler kendilerini daha ileri bir uygarlığın temsilcileri ve İsveç'i de bir koloni toprağı olarak görüyordu; bütünüyle Alman kaldılar ve hiçbir zaman asimile olmadılar. Fakat çevreye neredeyse inanılmaz bir hızla alışan on yedinci yüzyıl yabancılarının veya en azından çocuklarının aklına, ülkeye ait olma fikri hiç gelmedi. Kural olarak ikinci kuşak hem dil hem de gelenek açısından İsveçliydi... On yedinci yüzyıl hükümetleri aynı zamanda yabancıları asimile etmeyi amaçlayan maksatlı bir politika izledi” (1954, 107-108). Heckscher'in göndermede bulunduğu politika soyulaştırma politikasıdır.

218 Bkz. Deyon (1969, 36-37). Bununla birlikte, Deyon ayrıca, İsveç'in Fransa ve İngiltere'nin aksine tutarlı bir ekonomik politika izlemek için “Birleşik Eyaletlerin ekonomisine çok bağlı olduğunu” savunur (s. 22).

219 Samuelsson (1968, 29). Gerçekte Samuelsson üç tekel “ticarî bir üstünlük” olarak adlandırır; fakat bu bana bir sözcük enflasyonu olarak gelmektedir.

Gustavus Adolphus İsveç askerî gücünün temelini attı; en azından İsveç 1721'de Büyük Kuzey Savaşı'nda zafersizliği kabul edip gücünün sınırlarına ulaşınca kadar haleflerine, Anderson'un deyişiyle "Doğu'nun Çekici" üzerinde egemenlik sürme izni verdi.²²⁰ Hollandalılar hegemonik güç olarak kaldığı sürece İsveç'in durumu iyiye gitti.²²¹ İsveç 1658'deki Roskilde Antlaşması'yla Danimarka'dan Scania'yı aldı. Scania'nın, Boğaz'a (Öresund) hâkim olması sayesinde "Baltık'ın anahtarı" olması yanında bir asır sonra İsveç'in karnı olduğu da ortaya çıktı.²²² Yüzyılın ortasına kadar İsveç Estonia, Livonia, Ingria ve Kexholm'u ele geçirmiş, bu Doğu Baltık bölgesini "İsveç-Fin anayurdu kolonilerine dönüştürmüştü";²²³ bunun yanında Bremen-Verden, Pommern, Halland ve uzak batıdaki Jämtland'ı ele geçirdi. Kısacası, 1650'lerde İsveç'in Baltık politikasını tanımlamanın tek şekli bunun bilinçli bir ekonomik emperyalizm olduğuydu.²²⁴ Siyasî-ticarî genişlemeyle birlikte Baltık'taki

220 P. Anderson (1974 a, 198). İsveç'in on yedinci yüzyılda Doğu Avrupa karşısındaki askeri rolünü, İspanya'nın on altıncı yüzyılda batı Avrupa'daki rolüne benzetir. İsveç'i 1630 ve 1720 arasında büyük bir güç olarak görür. Roberts ise bu zamanı Gustavus Adolphus'un 1621'de Riga'yı ele geçirmesinden "tam bir asır" sonraya, 1721'deki Nystad Barışı'na kadar alır (1973 a, 1).

221 Roberts, İsveç'in nispi başarı hikâyesini 1670'lerin sonuna -bizim Hollanda hegemonyasının sonu için verdiğimiz tarihe- kadar alır. Bu tabii ki "İsveç'in on yedinci yüzyıl krizini açıklamak için öne sürülen genellemelerin hiçbirine neden uymadığını" açıklar (Roberts, 1962, 53).

222 Bkz. Samuelsson (1968, 75).

223 Aström (1973, 68). İmparatorluk yapısı Aström'ün gösterdiği gibi katmanlaşmıştır: "Bir şövalye topluluğu olarak örgütlenmiş eski aristokrasisi dil ve düşüncede Almandı. Bu aynı zamanda en önemli ticaret antrepolarında, istikrarlı Riga'da, durağan Reval'de ve gelişen Narva'daki kentliler için de böyleydi... Genel-valiler ve valiler, küçük sarayları ve memur kadroları ve İsveç'ten ve Finlandiya'dan hizmetçileriyle İsveç kraliyeti adına dükalıkları yönetiyordu; İsveç ve Finlandiya'dan askeri birlikler otoritelerinin temelini oluşturuyordu. Estonya ve Livonya soyluları kendi malikânelerinde yaşıyordu ve çevreleri efendilerinden farklı bir dil kullanan serfleştirilmiş köylülerle sarılıydı." Bu doğu Baltık alanları açısından on yedinci yüzyıl yabancı sermayenin istilasına karşı çok başarılı olmayan sürekli bir mücadeleyi temsil ediyordu. Bkz. Arnold Soom: "Hiç şüphesiz, sermaye eksikliği bu açıdan önemli bir rol oynuyordu. Zira Hollandalılarla başarılı bir şekilde rekabet edebilmek için, çok büyük miktarlarda sermaye gerekiyordu" (1962, 458).

224 Roberts (1973 a, 4), bu şekilde "sürekli istikrara sahip mali bir durum oluşturabilme çabasının başarısız olduğunu", fakat "imparatorluğun İsveç'in kendisi için ekonomik bir önem taşıdığının inkâr edilemeyeceğini" savunur (s.4, 5, 6). Lundkvist İsveç'in Baltık imparatorluğundaki "ticarî özlemlerini" Riga'nın kontrolünden kaynaklanan avantajlar ve sonuçta hinterlandında yetişen keten ve kenevire ulaşım dışında sonuçsuz görür, "Riga ticaret istatistikleri on yedinci yüzyılın ikinci yarısında inkâr edilemez bir yukarı trend göstermektedir; kentin önemi de gittikçe artıyordu" (1973,

İsveç ticaret gemiciliğinin²²⁵ ve deniz donanmalarının²²⁶ büyüklüğü ve önemi de artıyordu.

Nispeten güçlü ve etkin bir İsveç devlet mekanizması soyluların gücünü sınırlamaya bağlıydı. Bu zamanın İsveç sınıf yapısı ve dünya işbölümü ve devletlerarası sistemdeki rolü nedeniyle mümkündü. On altıncı yüzyılda başlayan Kraliyet mülklerinin ve gelirlerinin soylulara tahsisi (*avsöndring*) politikası on yedinci yüzyılın ilk yarısında hızlandı. Bu politika “devlet maliyesi anlamında, oldukça geniş bir tarihsel olgular dizisini kapsıyordu.”²²⁷ Bu aynı zamanda Gustavus Adolphus tarafından başlatılan vergi iltizamı ve Kraliyet topraklarının ve sahipli toprakların gelirlerinin, sivil ya da askerî hizmet karşılığında, satış ve bağış yoluyla soylulara devredilmesi sürecini içeri-yordu.²²⁸ Bunlar Kraliyet için hem acil likit kaynaklar bulma ve hem de İsveç ekonomisinin parasal alanını genişletme aracıydı, fakat Kraliyetin sahip olduğu avantajlar yüksek soyluların artan siyasî-ekonomik gücü pahasına satın alındı. Yeni güç *ridderhusordningen*’de yasalastırıldı. 1644’te yeniden onaylanan bu 1626 Soyluluğa Giriş Yasası (1617’nin *riksdagsordning*’inde oluşturulan) Soylular Meclisi’ndeki oy hakkını yüz yirmi altı soylu aileyle sınırladı, böylece fakir küçük soyluları (*knapar*) dışlamış oldu. Bu “yüksek soylular İsveç standartlarına göre aşırı derecede zengindi ve -hem mutlak hem de kraliyetle göreceli olarak- belki de daha da zenginleşiyordu.”²²⁹

Bununla birlikte, köylü de zengindi ve 1617 *riksdagsordning*’inde bir Meclis olarak organize edildi. Aslında üç çeşit köylü vardı: Kronbönder, yani Kraliyet toprakları üzerinde yaşayan köylüler; *frälsebönder* veya soylu toprakları üzerindeki köylüler ve *skattebönder* ya da vergi ödeyen, yani mülk sahibi köylüler. Mülk sahibi köylüler Kraliyet köylülerinin kira olarak ödediklerini vergi olarak ödüyordu,

47). Dunsdorfs, Baltık dışındaki noktalarla ticaret için on yedinci yüzyılda sadece üç liman olduğunu söyler: Danzig (Gdansk), Königsberg ve Riga (bkz. 1947, 2). Jensch, Rigalimanınagelen gemilerde bir artış olduğunu gösterir - bu rakamlar 1600-1609’da 96’dan 1650-1657’de 263’e yükselmiştir, bunlar arasında Hollanda gemilerinin sayısı 65’ten 221’e çıkmıştır (bkz. 1930, 88).

225 Giden gemilerin sayısı yüzyılın ikinci yarısında yıllık olarak 40’tan 300’e çıktı. Bkz. Dunsdorfs (1947, 6).

226 Bkz. Jeannin (1969, 95).

227 Agren (1973 a, 9).

228 Bkz. Carr (1964, 20-21).

229 Roberts (1958, II, 1958, 59; bkz. s. 57-60’taki tartışma). Bkz. ayrıca Samuelsson (1968, 53-54).

fakat onlar tabii ki daha güvenli bir hukuksal duruma sahipti. *Frälsebönder* devlet vergilerinden muaftı ve soylulara sadece diğer iki grubun ödediğinin yarısını ödüyordu, fakat durumları pek güvenli değildi. Topraklarından kolayca çıkarılabiliyordu, lordun adli yargısına uymak ve soylular için yılda yaklaşık 30 günlük bir hizmet vermek zorundaydı.²³⁰ Bunun yanında, Köylüler Meclisi kurulduğunda *frälsebönder* üyelikten çıkarıldı.²³¹ Genel anlamda, üç tür köylü statüsünün ekonomik ödülllerinde çok az farklılık olmakla birlikte, *frälsebönder*'in kira süresinin güvensizliği “önemli bir dezavantaj olarak” hissediliyordu.²³² *Ävsöndring* bazı sabık Kraliyet-Köylülerini *frälsebönder*'e dönüştürme etkisine sahipti ve hukuksal olarak olmasa da fiili olarak birçok mülk sahibinin başına gelen de buydu.²³³ Rakamlar çok dramatiktir. 1654'e kadar soylular tarafından kontrol edilen toprak %21,4'ten %63'e yükselmmişti.²³⁴ Köylüler buna tepkide bulundu. 1634'te köylülüğün *servitus* yolunda olduğundan korkan Köylüler Meclisi, “soylu imtiyazlarının sınırlandırılması için mücadele ediyordu.” 1650'de bir köylü sözcüsü şöyle diyordu: “Başka ülkelerde halkın köle olduğunu biliyorlar ve yine de özgür bir halk olarak dogduklarından aynı kaderi paylaşmaktan korkuyorlar.”²³⁵

Gelir elde etmek için vergi gelirlerinin satışı meselesi, sonraki yılların bütçe krizlerini şiddetlendirmek pahasına, bir yılın bütçe krizini çözdü. İsveç'in merkantilist çabaları sürekli genişlemek için ağır

230 Bkz. Roberts (1958, II, 1958, 50-52). Bkz ayrıca Kare D. Tonnesson: “Angaryaya tabi köylülerin büyük çoğunluğu soyluların kiracıları (*frälsebönder*) arasında bulunur. Angarya on yedinci yüzyılda, bu dönemde büyük bir görkemle inşa edilen soylu şatolarının etrafında merkezlenen büyük tarım çiftliklerinin oluşturulmasının ertesinde yayıldı ve daha da ağırlaştı” (1971, 307). Tonnesson bunların bölgesel farklılıklar olduğunu gözlemler: Kuzeyde birkaç malikâne vardı, bunun nedeni hiç şüphesiz nakit ürünlerin karlı olarak yetiştirilmesinin daha zor olması ve Stockholm'un batısında ve eski Danimarka eyaletleri olan Scania ve Halland'da toprakların büyük oranda belli ellerde toplanmasıydı.

231 Bkz. Carlsson (1972, 575).

232 Dahigren (1973 a, 109).

233 Bkz. Roberts (1958, II, 55-56).

234 Hatton (1974, 4, n. 2). Tonnesson (1971, 308), soylu topraklarının 1560'da %15'ten 1655'te %60'a çıktığını söyler. Jutikkala, 1600'den yüzyılın ortasına kadar yükselişin İsveç'te dörttebirden üçteikiye ve Finlandiya'da %5'ten %50'ye denk geldiğini söyler (1975, 159-160).

235 Roberts (1958, II, 153). Bir köylü sözcüsünün ifadesi Roberts tarafından G. Wittrock'dan alıntılanmıştır (1927).

askerî harcamaları içerirken²³⁶ (tüketilen) doğal kaynaklar açısından fakir bir ülke olduğu ve (on yedinci yüzyılda yaklaşık bir milyon İsveçli ve yarım milyon Finli ve diğerlerinden oluşan) küçük bir nüfusa sahip bulunduğu unutulmamalıdır. Bu, devlet maliyesi üzerinde on yedinci yüzyıl boyunca hâkim olan bir gerilim yaratıyordu.²³⁷ 1655'teki Polonya savaşını finanse etme ihtiyacı sözde ilk *reduktion*'u, ya da toprağın soyluların kontrolünden kraliyetin kontrolüne geçmesini, hızlandırdı.²³⁸ 1655 *reduktion*'u nispeten küçüktü. Sözde devredilemeyen bölgelerdeki sabık kraliyet arazileri geri alındı ve 1632'den beri dağıtılan toprakların tam olarak dörtte biri geri toplandı. (*fjärdepartsräfsten*). 1604'ten beri Norrköpping Diet'in bağışların yalnızca "feodal" şartlarda yapılacağı kararlarını hiçe sayarak kira tahsisatı yapılan topraklar, bu tür "feodal" şartlara göre tutulmuş olarak tanımlanacaktı. 1655 *reduktion* 'u ne büyük çaplı ne de tam olarak uygulanmış olsa da²³⁹ bir başlangıçtı ve soyluların demografik gelişmesiyle birleşerek onları devlet görevleri vasıtasıyla daha büyük bir gelir payı aramaya itecek şekilde baskı altına aldı.²⁴⁰

Gelir kaynakları arayışında Prusya lisanslarının rolünden daha önce söz etmiştik. Bunlar 1635'te sona erdi ve yerlerini 1637 ve 1679 arasında Fransız sübvansiyonları aldı. Bu sübvansiyonlar, o kadar önemliydi ki Aström bu dönemdeki İsveç'i "fiilen bir Fransız uydusu" ve İsveç ordularını da "Fransızların orta ve doğu Avrupa'daki politikalarının doğrudan aracı" olarak isimlendirir. Ancak, Fransız sübvansiyonlarının miktarı Prusya lisanslarındakinden daha azdı; şüphesiz Aström'ün gözlemlediği gibi "Baltık ticaretinin cezalandırılması Fransız sübvansiyonlarına bağlı kalmaya tercih edilecekti"; ancak bunlar hiç yoktan iyiydi.²⁴¹ Tabii ki, Baltık ticareti en alt düzeyde olan

236 İsveç imparatorluğu on yedinci yüzyılda yayılabildiği ölçüde hayatta kalabilirdi (Dahigren, 1973 b, 175).

237 Aström (1973, 58; bkz. ayrıca s. 65, 75).

238 Bkz. Dahigren, savaşın sadece dolaysız bir mazeret olduğuna inanır: "X.Charles gerçekte daha [1654'te] tahta çıkmadan önce bir *reduktion* planlamıştı. *Reduktion*'u İsveç savaşta olsun ya da olmasın zorunlu bir tedbir olarak görüyordu" (1973 b, 178).

239 Bkz. Agren (1973 b, 240-241) ve Dahigren (1973 a, 120).

240 Bkz. Agren (1973 a, 27; ayrıca 1973 b, 237-241). Bu baskı 1680 *reduktion*'undan sonra daha da şiddetlendi. Bkz. Dahigren (1973 a, 126-131).

241 Aström (1973, 94). İsveç'in aynı zamanda duruma göre Hollanda'dan, İngiltere, İspanya ve kimi Alman devletlerinden küçük desteklemeler aldığını fakat bunların "oldukça önemsiz olduğunu" belirtir. İsveç genel anlamda Batı Avrupa'nın Polonya ve Rusya'yla Narva, Gothenburg ve Stockholm'daki gümrük limanları üzerinden yaptığı ticareti kanallı etmeye çalışıyordu. Bkz. Aström (1963, 50).

Fransızlar,²⁴² İsveç'i İngiliz ve Hollandalılara karşı potansiyel bir rakip olarak hazırlamaya oldukça istekliydi. Fransız sübvansiyonlarına bu bağlılık "pahalı aristokratik yaşam tarzını" sübvansiyonlardan ve kraliyet arazilerinin satışından elde ettikleri gelirlerle sürdüren yüksek aristokrasinin çıkarlarına da hizmet ediyordu. Uygulamada, yüksek aristokrasi kraliyet ailelerini satın alıyor ve sonra on yedinci yüzyılın ortaları ve sonlarının *de jure* ve *de facto* naiplikleri zamanında devlet konseyinin üyeleri olmak sıfatıyla gelirleri kendilerine harcıyorlardı-bu Gustavus Adolphus'un 1632'de ölümüyle 1670'lerin sonunda XI. Charles'ın fiili olarak iktidarı ele alması arasındaki dönemin yarısından fazlasında geçerliydi.²⁴³

"Büyük" *reduktion* 1680'de geldi ve bunu ekonomik açıdan açıklamak zor görünmemektedir. Genel bir durgunluk zamanındaki artan devlet giderleri,²⁴⁴ devlet gelirlerinin gittikçe artan bir bölümünün

242 Bkz. Bamford (1954).

243 Bkz. Aström (1973, 73, 86-87). Soyluların bu gaspının bedelini ödeyen İsveçlilerden çok Fin köylüsüydi. Finlandiya (ve ayrıca Kexholm) vaat edilmiş toprakları oluşturuyordu, çünkü Bothnia Körfezi ve Ladoga Gölü kıyıları boyunca uzanan doğal yapılar "yüksek meclis soylularının büyük malikânelerinin ürünlerinin ihracı için iyi bir taşıma yolu teşkil ediyordu" (Aström, 1973, 87). Askeri gıda teminine gelince, Finlandiya üzerine düşenden daha fazla katkıda bulunuyordu. "Yükseliş Devri'nin başında Fin süvarisinin Kazaklarla bir benzerlik oluşturduğunu söylemek belki de tarihsel olmayan bir paralel ya da garip bir abartı olacaktır. Fakat bu yine de özünde doğrudur" (Aström, 1973, 64).

244 Nordmann bize Avrupa'daki genel fiyat düşüşlerinin önemini hatırlatır; İsveç'teki düşüş "geç kalmıştı" (1650'nin sonrası); fakat yine de değerlendirmeye değerdi" (1971, 454). İsveç'teki düşüş İngiltere ve Birleşik Eyaletlerdeki anlamında "geç kalmıştı." Bkz. Jeannin, (1969, 95). Fiyat düşüşlerinin devlet gelirleri üzerindeki etkileri, (1672'de) fiyatlarda hafif bir yükseliş başladıktan hemen sonra İsveç'in Fransız-Hollanda savaşına girmesiyle (1675) şiddetlendi. Rosen şöyle söyler: "XIV. Louis, İsveç'i, sübvansiyonları ödemeyeceği tehdidiyle Birleşik Eyaletler'in müttefiki olan Brandenburg'a saldırmaya zorladı ve Haziran 1675'te İsveç ordusu Fehrbellin'de kötü bir yenilgi aldı. İsveç kendi isteği dışında büyük güçlerin mücadelesine sürüklendi... Fehrbellin savaşı, önemsiz bir çatışmaydı ve İsveç ordusunun elinden, onu Otuz Yıl Savaşları'ndan beri kuşatan güç halesini aldı" (1961, 529). Bkz. Roberts "1679'a kadar, otuz yıl önce Avrupa'yı korkutan ve şaşırtan güç, dikkat çekici bir utanç kaynağına indirildi. Gustav Adolf'un varisleri Fransa'nın vasalları haline geldi: Fransız ve Hollandalı diplomatlar İsveç toprakların kaderini, İspanya'nın mülklerini tartıştıkları tonda, yağma parçaları ya da ticaret objeleri olarak tartışıyorlardı" (1967, 230). Rosen şunu ekler: "1657-1660 savaşı Danimarka-Norveç'te mutlakiyetçiliğin ortaya çıkışına katkıda bulunduğu gibi 1675-1679 savaşı da İsveç'te mutlakiyetçiliğe neden oldu" (1961, 531). Bkz. ayrıca Østerud: "Mutlak monarşi İsveç'te şiddetli mali ve askeri krize tepki olarak 1680 civarında kuruldu" (1976, 8).

soylulara aktarılması²⁴⁵ ve Fransız sübvansiyonlarının sona ermesi²⁴⁶ Krallık için finansal bir kriz doğuracak şekilde birleşti. Bu, Kraliye-tin yüksek aristokrasiden çok daha fazla müttefik sahibi olması saye-sinde mümkün hale gelen siyasî bir kararla çözümlendi. Karar birbiri ardına gelen iki *reduktion* yasasıydı. 1680’de Diet Kraliyetten “feodal şartlarda” alınan sözde Norrköpping-önergesi çiftliklerini (600 gümüş *daler* değerinde olanlar dışında ve dolayısıyla küçük soyluları muaf tutarak) geri alma kararı çıkarttı. 1682’de Diet daha da ileri gidersek Ortaçağ Toprak Yasası’nın krala sadece tımarlar oluşturma değil onları feshetme hakkı da verdiğine hükmetti; bu uygulamada

245 Dahigren, İsveç soylularının ekonomik olarak Avrupa’nın başka yerindeki benzerlerinden daha iyi durumda olduğunu düşünür: “Diğer Avrupa ülkelerinde ve Danimarka gibi İsveç’e yakın bir ülkede dahi toprak sahibi soylular kendilerini şiddetli bir ekonomik krizden geçer buldu... 1680’den önceki dönemde İsveç soylularıyla ilgili olarak böyle bir krizin belirtisi olmadığı izlenimine kapılınabilir. Makul ölçüde iyi olduklarını gösteren bir durum sadece yüksek aristokrasieye ait olanlar değil birçoğunun çeşitli türden ticari girişimlere, gemiciliğe ya da ticaret şirketlerine para yatırma fırsatlarının avantajını yakalamasıydı... İsveç soyluları ancak 1680’den sonra bir krizle karşı karşıya kaldı ve kriz geldiğinde bu ekonomik faktörlerden ziyade siyasi kararların sonucuydu” (1973 a, 124-125).

Avsöndring’in özellikle yüksek aristokrasieye (*logadel*’e karşı sözde *högedel*) faydası dokunduğu ve aristokrasinin gelir kaynağı olarak devlete olan bağlılığının gittikçe arttığı, 1680’e kadar, büyük oranda *logadel*’in olgusu olduğu unutulmamalıdır. *Reduktion*’un bir açıklaması sonrakilerin 1675-1679 savaşında maaşlarının ödenmediğini görmesi ve *högedel*’in topraklarını müsadere ederek devlet gelirlerini arttırmak suretiyle kendi gelirlerini garantiye almak istemesidir. Bkz. J. Rosen ve C. A. Hessler’in teorilerinin tartışması için Agren (1976, 56-58, 79-80). Aström, aristokrasideki bölünme tartışmasına etnik bir mülahaza ekler. Hem Christina hem de XI. Charles’ın birçok Alman Balt’ı *högedel* saflarına yükselttiği ve *reduktion* “bağnazlarının” “Finlandiyalı -Creutz, Fleming veya Wrede gibi adamlar ya da aileleri sosyal yelpazede henüz yükselmiş olan orta İsveçliler” olduğunu belirtir (1973, 77). Finlandiya’da *reduktion* savunucuları baronlukları en kötü konumda, yani Bothnia Körfezi ve Ladoga Gölü’nde bulunanlardı (s. 87). Liiv’in Estonya’daki araştırması Aström’ü teyit eder. Livland’de, aristokrasie topraklarının altında beşini, Estland’de beşte ikisini, Saaremaa’da neredeyse üçte birini kaybetmişti. Bkz. Liiv (1935, 35).

246 Fransız-Hollanda savaşı 1678-1679’da Nijmegen Antlaşmaları’yla sonuçlandı. “XIV. Louis, gerçek herhangi bir danışmada bulunmaksızın, İsveç adına düşmanlarıyla barış yaptı... XIV. Louis’in XI. Charles’a danışmaması tepki topladı. Fransa da İsveç geçiş ücretleri açısından belli tavizler alana ve Hollandalılarla olan barış antlaşmasına XI. Charles’ın onaylayamayacağı kadar dezavantajlı bir ticaret anlaşması dâhil edene kadar, 1672 ittifakına uygun olarak Birleşik Eyaletlerle barış yapmayı reddetti” (Rosen, 1961, 530). Hatton *reduktion*’u temelde “barış problemini çözen”, İsveç’i Avrupa meselelerindeki seçim özgürlüğünü sınırlayan ve ‘denge politikasını’ engelleyen ittifaklardan ve destek anlaşmalarından kurtarmaya yönelik, büyük oranda başarılı, bir girişim” olarak görür (1968 a, 74).

krala *reduktionlara* istediği gibi devam etme konusunda koz verdi.²⁴⁷ Gerçekte birçok toprak parçasının Kraliyete devredildiği ve Kraliyetin soyluların kaybı olan kazançlarla daha zengin olarak ortaya çıktığına şüphe yok.²⁴⁸ Bunun yanında, bu toprakların çoğu daha sonra XII. Charles tarafından memurlara, burjuvaziye, soylulara -fakat vergilendirilebilir toprak olması şartıyla- satıldı.²⁴⁹ Öte yandan, soyluların çöküşü de abartılmamalıdır. Zira *reduktion*'dan önceki dönemde, soyluların sahip olduğu (*frälse*) toprakların hem kraliyet hem de özel mülk olan arazilere oranla sürekli yükselişine ek olarak ikinci bir değışiklik gerçekleştirmekteydi. *Frälse* topraklar kategorisinde malikâne çiftliği anlamına gelen *ypperligt* (ya da yüksek derecede *Frälse*) toprak alt kategorisi olan *säteri*, hemen etrafında da *strögoods* ya da dağınık toprakların karşısında *frälsebönder* tarafından ekilen araziler vardı. Sonraki arazilerin Krallığa karşı bazı küçük sorumlulukları olmakla birlikte öncekilerin böyle bir yükümlülüğü yoktu.²⁵⁰ *Reduktion* gerçekleştiğinde soyluların hangi topraklara döneceklerini seçme hakları vardı. Genel olarak, *strögodlara* döndüler ve malikâneleri sürdürdüler, böylece *frälsebönderlerin* zararına topraklarının bir yerde toplanmasını sağladılar.²⁵¹

247 Bkz. Agren (1973 b, 243).

248 Agren (1972 b, 257). Ek olarak, bu toprak transferi Heckscher'in belirttiği gibi tarımsal verimlilik üzerinde olumsuz etki yaptı: "Soylular geniş topraklardan mahrum olarak *rentier*'den ziyade beyefendi çiftçi olmaya eğimliydi. Önceden olduklarından daha üretkendiler" (1954, 128).

249 Bkz. Aspvall (1966, 3,4).

250 Bkz. Østerud (1976, 13-14).

251 Bkz. Rosen (1961, 534). Østerud (1976, 14) ve Dahigren (1973 a, 125). Toprakların belli ellerde toplanması "krallığın önde gelen bazı hizmetçilerinin, *reduktion*'un sonucu olarak, arazi fiyatındaki düşüşü kendileri için büyük arazileri olan malikâneler elde etmek için kullanmasıyla daha da kötüleşti" (Dahigren, 1973 b, 256). Agren, soyluların malikânelerini kurtardığını kabul eder, ancak önde gelen saray hizmetçilerinin muhtemel toprak kazanımı hakkında şöyle söyler: "Arazi fiyatlarında düşüş olduğu ifadesi bir varsayımdan ibarettir ve ispat edilmemiştir" (1973 b, 256).

Eskiye karşı yeni yüksek aristokrasinin nispi gücüyle ilgili akademik tartışma ihmal edilmemelidir. Bunun nedeni özellikle "1680 ve 1690'larda olağanüstü derecede sık soyluluk ünvanı verilmesiydi" (Carlsson, 1972, 580). Önemli faktör büyük toprak sahibiyle kahtsal olmayan bürokratin gittikçe artan birlikte yaşamıydı. 1700'de yüksek memuriyetlerin %25'i doğuştan soyluydu ve %44'üne soyluluk ünvanı verilmişti. Büyük Kuzey Savaşı sırasında (1700-1721) XII. Charles, çoğunluğu yabancı soylu ailelerinden gelen, ordu subaylarını soylulaştırdı.(s. 610). Aynı zamanda, devlet yapısında eski soylulara bırakılan büyük yer eski soyluların *reduktion*'a rağmen savaş sırasında sadık tuttu (Bkz. Hatton 1974, 4). Bütün mesele, devlet mekanizmasının liderliğinde eski ve yeni üst sınıfı alıştırmaktan ibaretti. Devletin nispi gücü, 1700'ler

Bununla birlikte devlet, *reduktion*'dan genel anlamda artan gelirlerden daha fazlasını elde etti. Özellikle, 1682'de *indelningsverket* (tahsis sistemi) olarak bilinen maaş sisteminin yeniden gözden geçirilmesiyle orduyu finanse etmek için daha güvenli bir temel buldu. Bütün ülkenin çiftlikleri artık üç ya da dört çiftlikten (*rote*) oluşan gruplara bölünmüştü ve bunlardan elde edilen gelirlerle askerlerin maaşları ödeniyor ve bu çiftliklerde askerler küçük barakalarda (*soldattorp*) kargâh kuruyordu. Subaylar *reduktion*'da soylulardan müsadere edilen topraklar üzerinde yerleşiyordu. Daha büyük çiftlikler (*rusthall*) bir süvari bakmak zorundaydı; kıyı şeridindeki çiftlikler ise denizcilere (*batsmän*) yardım etmek zorundaydı. Zorunlu askerlik "ikame" sistemi askerlerin, süvarilerin ve denizcilerin artık köylü toprak sahiplerinden değil, "çocuklarından itibaren ezeli ve ruhani üstlerine itaat etmeye alışmış", malları olmayan kırsal işçiler arasından devşirilmesi anlamına geliyordu; artık "subaylar da ordudan başka işleri olmayan, kraliyetin ücretli hizmetçileriydi."²⁵² Bu daha rasyonel sistem *reduktion* sayesinde mümkün olmuştu, bundan önce Kraliyet böyle bir sistemin temelini oluşturacak yeterli çiftliğe sahip değildi.²⁵³

Devlet mekanizmasının on yedinci yüzyıl boyunca sürekli olarak güçlenmesi anlamında İsveç devleti merkez olmayan bölgeler arasında öne çıkmaktadır. İsveç korkunç bir ordu yaratmıştı. Toprak sahibi sınıflarının açgözlülüğünü sınırlıyordu ve onları devlet hizmetine yönettiriyordu.²⁵⁴ Belli bir önemi olan bir demir endüstrisi ve oldukça iyi

civarında sınıf yapısının kutuplaşmasında yansıtılır; soylular ve avam arasında "keskin bir ayrım" yapıldı. "Soylular *hem* makam sahibi *hem de* toprak sahibiydi; avam ise ya sadece makam sahibi (din adamı, memur, ordu ve donanma subayı), ya toprak sahibi (köylü) *ya da* sadece tüccar ve zanaatkârdı" (Carlsson, 1972, 608). On dokuzuncu yüzyıl İsveç tarih yazımında kralın *reduktion* ile köylüleri soylu baskısından kurtarmak istediği şeklindeki görüşle ilgili büyük şüphe için bkz. Agren (1973 b, 224, 257, 263). Öte yandan Roberts buna inanır: "Köylünün özgürlüğü bir daha asla tehdit edilemeyecektir" (1967, 249).

252 Aberg (1972, 272). Sistemin evrenselliği herkesçe kabul görmüştü. 1675-1679 savaşında "piyade asker alımı çoğu köylüye sevimsiz gelmişti, çünkü soyluların hizmetçileri ve kiracıları çoğunlukla bunlardan muaf tutulmuştu" (Stoye, 1970 b, 770).

253 Bkz. Dahigren (1973 a, 129). Agren rasyonelliğin ordunun tersine taşıdığını belirtir: "Tam olarak konuşacak olursak, *indelningsverk* teriminin salt askeri örgütlenmeyi tanımlamak için kullanımı çok dardır; daha geniş anlamda her harcama kaleminin belli bir gelir kaynağına bağlı olduğunu, böylece organizasyonun sadece askeri değil sivil harcamaları da kapsadığını" ima ediyordu (1973 b, 248 n).

254 "Bundan sonra *Rad* (Meclis) üyeleri bakan -kralın ya da halkın hizmetçileri- olacaktı, fakat bütün resmi şapkalı ve kadife elbiseleri, farklı çehreleri, ciddi zarafetleri ve

bir ticaret filosu kurmuştu. İngiltere'nin en azından hemen, Baltık'ta çöken bir Birleşik Eyaletlerin bütün ayrıcalıklarını elde etmesini engelledi.²⁵⁵ Polonya ve Macaristan'ı saymazsak, İspanya ve Portekiz'le karşılaştırıldığında İsveç - Birleşik Eyaletler ya da İngiliz devletinden hâlâ çok daha zayıf olmakla beraber birçok açıdan neredeyse Fransız devleti kadar- güçlüydü. Gerçekte, sonraki ikisinin (Birleşik Eyaletler ve İngilizlerin) bakış açısından on yedinci yüzyılın iki büyük yayılması askerî devleti İsveç ve Fransa'ydı. Ancak, İsveç XII. Charles'ın yönetiminden gücünün zirvesine ulaşmış görünürken, "kilden bacaklar üzerinde muazzam bir heykel" olarak gösteriliyordu.²⁵⁶

İsveç Avrupa standartlarına göre oldukça küçük bir nüfusa ve dolayısıyla devlet mekanizması için küçük bir finansal temele sahipti. Lundkvist'in yorumuyla, İsveç imparatorluğunun kaynakları "uzun vadede durumunu idare etmeye yeterli değildi."²⁵⁷ Ekonomik olarak İsveç; İspanya ve Portekiz'in düştüğü yere -periferi ile merkez arasında aracılığa- yükseldi. Sadece Baltık'taki stratejik konumundan değil aynı zamanda on yedinci yüzyılda Doğu Avrupa periferi bölgelerinin *gittikçe artan* zayıflığından da yararlandı. Marian Mallowist, duruma bir Polonyalı'nın gözünden bakarak İsveç'i parazit olarak görüyordu:

İsveç, on yedinci yüzyılda, komşularının endüstriyel zayıflığından ve ayrıca soyluların gücünün muazzam derecede artmasının sonucu olarak devletlerinin gücünün azalmasından yararlandı. Özetle, İsveç komşularının zayıflığı üzerinde yaşayan bir tür parazitti ve büyük oranda bu zayıflığa bağlı olarak yüzyıl boyunca

geleneksel ağırbaşlılıkları açısından XI. Charles'ın azınlığı döneminde oldukları gibi olamayacaklardı" (Roberts, 1968, 242-243).

255 On yedinci yüzyılda İngiltere'nin tahıl ihtiyacı düşüp kereste ihtiyacı arttığında ticareti Polonya'dan İsveç'e kaydı, çünkü Polonya kerestesi çok pahalıydı. Bkz. Fedorowicz (1976). Değişiklik, 1655-1656 Polonya-İsveç savaşından sonra daha dramatikti (bkz. Fedorowicz, 1967, 377, Şekil 1); fakat İsveç Polonya'nın kaderi olan periferileşmeyi engelledi. "İngiliz şikâyetlerinin ezeli konusu yabancı araçların hareket ve [İsveç'le] ticaret serbestliğinin sınırlandırılmasıydı" (Aström, 1962, 101). İngiltere kaldırdığı ticaret şartlarının İsveç tarafından dayatılmasıyla hayal kırıklığına uğradı. Bu nedenle sürekli biçimde, on sekizinci yüzyılın başında İngiliz Kuzey Amerika'sında, çok başarılı olmasa da rakip bir donanma malzemeleri kaynağı oluşturarak ona boyun eğdirmeye çalıştı.

256 Samuelsson (1968, 13).

257 Lundkvist (1973, 57).

Baltık bölgesindeki en güçlü ülke olacaktı. Fakat sırası gelince Rusya'ya yol vermek zorunda kaldı.²⁵⁸

Rusya'ya Prusya da eklenmelidir

1696-1697'de, Büyük Kuzey Savaşı başlamadan önce, Finlandiya kıtlıktan kırılmış ve nüfusunun belki de üçte birini kaybetmişti. Bununla birlikte, devlet Scania halkının dışarıya tahıl ihracını engelleyecek kadar güçlü değildi.²⁵⁹ Bunun yanında, İsveç'in aracılık rolüne ilk defa hücum edildi; saldırı merkez güçlerden değil –meta zincirlerinin öbür ucu olan- Rusya'dan geliyordu. İngiltere, Birleşik Eyaletler ve İsveç on yedinci yüzyıl boyunca²⁶⁰ Rusya'yı dünya-ekonomisine katma çabalarında sınırlı başarı sağladı. 1695'te Çar I. Peter Rusya'daki iktidarı ele aldı ve büyük reform ve “Batılılaşma” kampanyasını başlattı. Bu kampanya (gemi inşasını öğrenme konusunda yoğunlaştığı) Batı Avrupa'yı ziyaretini (“büyük elçilik”), (Rusya'nın Baltık limanı olacak) St. Petersburg'un 1703'te kurulmasını ve İsveç'e meydan okumasını içeriyordu. Bir bütün olarak dünya-sisteminin bakış açısından Peter'in girişimleri –(Polonya'nın olmayı başardığı) bir periferi bölgesinden çok yarı-periferi bölgesi olarak, dünya-ekonomisine tam olarak katılma çabası sayılabilir. Bunu yapmak için, yeterli olmamakla birlikte, İsveç'in aracılık rolünü kırmak esastı. İsveç de bunu en az Peter kadar açıkça görebiliyordu. “İsveç'in doğu Baltık boyunca yaptığı işgaller, iyi nedenlerle, her ne pahasına olursa olsun savunulması gereken büyük-güç konumunun kaleleri olarak görülüyordu.”²⁶¹

258 Malowist (1959, 189). Bkz. ayrıca Hatton (1970, 648-650).

259 Bkz. Jutikkala (1955, 48, 63).

260 Kellenbenz on yedinci yüzyıl Rusya'sını on yedinci yüzyıl dünya-ekonomisine çoktan katılmış olarak ele alır. Bkz. Kellenbenz (1973). On yedinci yüzyıl Sovyet bilim adamlarının görüşleri için bkz. Cherepnin (1964, özellikle 18-22). Aström, Rusya ve batı ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerdeki dönüm noktasının “ancak on sekizinci yüzyılın ortalarında” gerçekleştiğine inanır, “o zaman İngilizlerin demir, zift, katran, kenevir, keten ve potasyum ithalatının büyük çoğunluğu Rusya'nın sahip olduğu limanlardan gelmeye başladı” (1962, 113).

261 Hatton (1970, 648). Bu, ekonomik açıdan rasyonel olmayan nadir bir durumdur. Ohberg de öyle düşünür: “Dolayısıyla İsveç'in ticarî politikasını bu tekeli hatlar boyunca şekillendirmesinde belli bir gerçek haklılık payı olduğunu söylenebilir. İsveç bir ülke olarak sermaye açısından zengin değildi ve kendi vatandaşlarının sahip olduğu araçlarla Hollanda ve İngiltere gibi zengin ülkelere karşı Rusya pazarı için rekabet edemezdi. İsveç askeri ya da siyasi araçlarla bir tekel konumu oluşturabilseydi Rusya pazarından zengin bir parasal kazanç sağlayabilirdi” (1955,

Büyük Kuzey Savaşı 1700'de Polonya-Sakson Kralı II. Augustus'un Livonia'ya saldırısıyla başladı. Peter savaşa katıldı. İsveç Ruslar'ın direncini kırma şansını değerlendirmek isteyerek savaşı sona erdirmeye girişimlerine direndi,²⁶² fakat askerî olarak Rusları yenecek kadar güçlü değildi. Peter Rusya'nın işgale karşı klasik savunması olacak istilacı düşmanın önünden her şeyin yıkılması politikası uyguladı. Sonunda, lojistikle birlikte kışın bastırması, 1709'da Ukrayna Poltava'da İsveçliler'in felaketine yol açtı.²⁶³ XII. Charles'ın siyasî emperyalizmi, der Nordmann, "XI. Charles tarafından kurulan dengeyi altüst etti."²⁶⁴ Ne dengesi? XII. Charles'ın imparatorluk ihtiraslarının içerideki bedelleri İsveç halkınca kabul edilebilir değildi, bu V. Charles'ın bir asır önce Kastilya'da bozduğu denge'nin aynısıydı. *Indelningsverk* sistemi "gelir kaynağıyla harcama kalemi arasında kaybolmaz bir bağ kurmuştu",²⁶⁵ bu, devlet bütçesini az ya da çok dengelemekle birlikte sistemi uzun bir savaşta, özellikle de yabancıların malî desteği ve askerler olmadan sürdürmek imkânsızdı. Büyük Kuzey Savaşında, 80.000 kişilik ordu "imparatorluğun merkezinde toplanmak zorunda kaldı" ve Ruslar savaş için gerçekten harekete geçtiği zaman "İsveç'in oyunu bırakmaktan başka bir çaresi kalmadı."²⁶⁶

Devam eden savaşın XII. Charles açısından kötü bir karar olup olmadığını tartışmak anlamlı mıdır? Felaketi getiren aşırı güven miydi? Pek değil, çünkü İsveç'in az şansı vardı.²⁶⁷ Bir anlamda blöfü gücüydü;

161). Bu tabii ki İngiltere ve Hollanda'nın "1690'lardaki savaş sırasında neden ortak bir Baltık politikası uyguladığını açıklar" (Aström, 1962, 45).

262 "Deniz güçleri, savaşı sona erdirmek ve böylece İsveç ordularını Fransa'yla yakında girecekleri savaşta [İspanyol Taht Savaşları] kullanmak amacıyla 1700'de hem Peter'e hem de Charles'a aracılık teklif etti. Yıllar sonra birden fazla tekrarlanan bu tür öneriler çar tarafından sürekli kabul edildi ve başarıdan sarhoş olmuş ve kendisine saldıran Devletlerden alınacak haklı bir intikam fikriyle hareket eden İsveç kralı tarafından sürekli reddedildi" (M. S. Anderson, 1970, 734).

263 Bkz. Handler (1970, 754).

264 Nordmann (1972, 147).

265 Lundkvist (1973, 26).

266 Aström (1973, 100).

267 "İsveç'in olağanüstü imparatorluğunu kaybetmesinin nedenleri 1721'den beri [savaşı resmi olarak sona erdiren Nystad Barışı] tartışılmıştır. Bu, şansın kendisinden yana olduğu yıllarda barışı reddeden XII. Charles'ın hatası mıydı? ... Aksine, büyük bir güç olma pozisyonunu tek devam ettirme ümidinin XII. Charles'la öldüğü savunulabilir" (Hatton, 1970, 679).

fakat blöfö bir defa görüldüğünde durumu devrim yarattı.²⁶⁸ 1721'de İsveç Livonia, Estonya, Ingria ve Karelia'yı -Doğu Baltık'ın büyük bölümünü- Rusya'ya kaptırdı. Almanya'daki topraklarının bir kısmını da Prusya'ya verdi. İsveç böylece toprak, nüfus, devlet geliri ve tahıl ambarı üzerindeki kontrolü²⁶⁹ ve en önemlisi Baltık'daki tekel konumunu kaybetti.²⁷⁰ İsveç heykelinin gücü bir yarı-tekel olmasına dayandığı için bu "Alman-Slav baskısı" İsveç'i ikinci dereceden bir güce dönüştürdü.²⁷¹ Bunların İsveç'in içişleri açısından taşıdığı sonuçlar dramatik oldu. Görünüşte mutlakiyetçilik yerini Parlamenter demokrasiye bırakmıştı. 1718'den 1722'ye giden dönem²⁷² İsveç'de *Frihetstiden*, Özgürlük Çağı olarak bilinir. 1680-1682'nin temel terkihi güçlü bir merkezi hükümet ve eski aristokrasiler, yeni soylular ve burjuvanın politik-ekonomik karışımından oluşuyordu. Bu terkip, Özgürlük Çağı tarafından aynen İngiltere'deki 1688-1689 devrimi ve Walpole Çağı'nın İngiliz Devrimi'ni olgunlaştırması gibi olgunlaştırıldı ve tamamlandı. Tek fark on sekizinci yüzyılda İngiltere bir hegemonik güç olmak yolundayken İsveç gösterişli bir güçlü yarı-periferi devleti olarak merkez statüsüne geçememenin çelişkilerini yaşıyordu. Dolayısıyla İngiltere fiilen bir tek parti rejimi idaresinde

268 "XII. Charles'ı bir fatihten bir mülteciye dönüştüren Poltava bütün durumu değiştirdi. Bu Peter'in Batı Avrupa'daki etkisini muazzam derecede arttırdığı gibi ona yalnızca askeri başarısının kazandıracağı prestiji de verdi. Urbich (Viyan'a'daki Rus elçisi) 1709 Ağustos'unda Leibniz'e şöyle yazıyordu: "Artık insanlar Çar'dan önceden İsveç'ten korktukları gibi korkuyorlar. Filozof 'Çar'ın tüm Avrupa'ya dehşet verdiğini ve bir tür Kuzey Türkü olduğunu kabul etmektedir" (M. S. Anderson, 1970, 735). Burada Rusya gibi, Avrupa dünya-ekonomisinin dış alanda bir dünya-imparatorluğu olan ve on yedinci yüzyılda ilhak ve periferileşme tehdidi altında bulunan Türkiye'yle benzetmeye dikkat ediniz.

269 Gerçekte, "Livonya 1721'de Rusya'ya katılmasından sonraya kadar bir 'İsveç buğday ambarı' haline gelmedi" (Samuelsson, 1968, 76). 1721 Antlaşması özellikle İsveç'e eski eyaletlerinden gümrükten muaf, yıllık 50.000 rublelik tahıl ithal etme izni veriyordu. Bkz. Lundkvist (1973, 56).

270 "1720'den sonra o zamana kadar neredeyse tamamıyla İsveç tekelinde olan gittikçe artan miktardaki ürünler -demir, zift, katran- doğrudan Rusya'dan alınabiliyordu" (Aström, 1962, 106).

271 Nordmann (1971, 455).

272 1718 yılı XII. Charles'ın ölümüne işaret ediyordu. Varis bırakmıyordu ve bu karmaşık taht kavgası sürecinde "anti-mutlakiyetçilik karşıtı; nüfuzlu toprak sahipleri, silahlı güçlerin subayları ve yöneticilerinden oluşangevşek bir grup üstün çıktı" ve Ulrika'ya 1719 Mayıs'ında taç takmadan önce "*Estates* tarafından oluşturulan bir anayasayı imzalamayı ve bunu uygulamayı dayattı" (Hatton, 1966, 351). Ulrika onları tanımadı ve görevi bırakmaya zorlandı; onun halefi I. Frederick 1720 Anayasası'nı imzaladı; bu temelde Diet'e karşı nihai sorumluluğu olan bir kabine tarafından yönetilen bir anayasal monarşi oluşturuyordu (Bkz. Hatton, 1966, 352-355).

istikrara sahipken, İsveç en iyi iki-parti çeşitliliğinin burjuvalar arası mücadelesini açıkça sergiliyordu.

Özgürlük Çağı'nın ilk yıllarında İsveç'in temel problemi devletin iflasydı. Kont Arvid Horn, barış²⁷³ ve "mütevazı merkantilizm"²⁷⁴ üzerinde odaklanmış bir hükümetin başındaydı. 1738'de Hats olarak bilinen güçlü bir siyasî parti ortaya çıktı ve Horn'u iktidardan indirdi, fakat temelde aynı politikalar devam etti.²⁷⁵ Hats 1765'e kadar iktidarda kaldı, İngilizlerin dünya zaferi kazandığı bu tarihlerde yerlerini rakipleri olan Caps aldı. Hats'ın politikaları Fransız yanlısı, merkantilist ve enflasyonistti; büyük ihracat, demir üretimi ve tekstil imalatı çıkarlarını temsil ediyordu, nitekim sloganları *Svensker man i svensk dräkt* (İsveç elbisesi içerisinde İsveçli) idi. Caps'ın politikaları İngiliz yanlısıydı, serbest ticareti ve deflasyonu destekliyorlardı; ithalat sektörünü ve küçük tüccarlarla sanayicileri temsil ediyorlardı ve kendilerini sosyal olarak imtiyazsızların radikal partisi olarak takdim ediyordu.²⁷⁶ Fakat Anderson'un deyimıyla, bu yozlaşmış aristokratik parlamentarizm oyununun arkasında gerçek tercihler mi yatıyordu?²⁷⁷ Muhtemelen Bourbon İspanyası'nda olduğundan daha fazla değil. İspanyol Taht Savaşı İspanya için neyse Büyük Kuzey Savaşı da İsveç için oydu: Dünya ekonomisinin yapısal sınırlamalarını kırma girişimi ona ağır gelmişti. Her iki çaba da başarısızlıkla sonuçlandı, fakat her birisi daha kötü şeylerin olmasını engellemiş olabilir.

İngiltere ve Fransa arasındaki rekabeti 1763'e kadar kimin kazanacağı açık olmadığı sürece İsveç (İspanya gibi) hâlâ manevra sınırlarından yararlanabiliyor ve elde edebileceğinden daha büyük bir rol oynayabiliyordu.²⁷⁸ İsveç'in düşünme anı 1763–1815 arasındaki

273 Samuelsson, Horn'un "büyük iflası çözümleme" çabalarını "hemen aynı zamanda" XV. Louis'in krallığı sırasında Kardinal Fleury'nin çabalarına benzetir (1968, 14). Hatton, Horn'un *Rad*'da (Meclis) en güçlü olduğu yıllarda "İsveç sanki toprak sahibi soyluların, yüksek bürokrasinin ve din adamlarının çıkarları doğrultusunda, oligarşik bir konsey tarafından yönetiliyordu" (1966, 352).

274 Hatton (1966, 357).

275 Kendilerini Şapkalılar olarak isimlendirmeleri "askeri başlığın bir iması ve dolayısıyla Horn'un askeri dayanıklılığının eksik olmasının zımni bir eleştirisiydi. Muhafiflerini Gecebaşlıklı ya da Başlıklı olarak isimlendiriyorlar, onların uykucu korkaklar, gecebaşlıklı yaşlı adamlar olduğunu ima ediyorlardı" (Hatton, 1966, 356).

276 Bkz. Samuelsson (1968, 107, 119–120); Eagly (1969, 748, 752; 1971, 13–14, 18–20); Hovde (1948, 23–25).

277 P. Anderson (1947 a, 190).

278 Bununla ilgili olarak Şapkalılar ve Başlıklılar arasında gerçek bir tartışma söz konusuydu. Hatton, "1720'lerin katı merkantilizminin... İngiliz deniz

dönemde, İngiltere ve Fransa'nın son direnişi nedeniyle harekete geçmeye karar verdiği anda geldi. İsveç, ekonomisi elverdiği kadar güçlü bir devletti. Devlet mekanizmasının gücü kralın resmi yetkileriyle çok az ilişkili olması İsveç ve Danimarka arasındaki karşılaştırmayla görülebilir. Danimarka İsveç'den daha önce ve daha uzun mutlakiyetçiydi, fakat çok daha zayıftı. Bu durum İsveç'in politikalarının ona kazandırdığı yarı-periferi rolüyle karşılaştırıldığında Danimarka'nın periferi ekonomik rolünü gösteriyordu. Danimarka çoğu zaman erken modern Avrupa'nın genel işbölümü modeline uymayan "eşsiz bir takımyıldızı" olarak düşünülüyordu.²⁷⁹ IV. Bölümde Danimarka'yı temelde düşük ücretli malların (Danimarka örneğinde tahıl ve sığır) ihracına yönelik periferinin bir parçası olarak düşündüğümüzü gösterdik. Ancak, on yedinci yüzyıldaki diğer periferi bölgelerinin aksine Danimarka 1660'ta mutlak bir monarşi kurdu. Burada açıklamamız gereken bu politik değişikliğin Danimarka'yı İsveç ve Brandenburg-Prusya gibi yarı-periferi ülkeler kategorisine sokmak için neden yeterli olmadığı ve ayrıca değişikliğin neden gerçekleştiğidir.

Danimarka'daki ekonomik yapılar bir tarafta Doğu Avrupa öte tarafta ise İsveç'dekilere nasıl benziyordu? Petersen Danimarka'nın

yasalarını model alan [ve] Baltık'taki İngiliz ve Hollanda gemiciliğini vuran 1724 *Produktplakatet*'iyle temsil edildiğini" söyler. Hatton, "katı merkantilizmin aynı zamanda İsveç'in sanayi girişimlerine desteği yoğunlaştıran ve onu yabancı rekabetine karşı daha da güçlü bir korumayla özdeşleştiren" Şapkalılar tarafından 1738'den sonra diriltilen, "1726 ithalat yönetmelikleri tarafından da temsil edildiğini" söyler. Hatton şöyle der: "Geçmiş düşünüldüğünde sadece İsveç ve Finlandiya'nın iyi kurumsallaşmış ihracatından ve her şeyden önce İsveç demirinden elde edilen kazançlar Şapkalılar'ın merkantilist deneylerini yeni fabrikalarda uzun süre uygulamasına izin verdi; fakat (kısmen İsveç'in Yedi Yıl Savaşları'nda yer alması, kısmen Uluslararası finans krizi nedeniyle ortaya çıkan) 1762-1763 krizine kadar Başlıklılar iktidardaki parti üzerinde sürekli ılımlılık telkinleri yapmakla birlikte Şapkalılar'ın ekonomik politikasına karşı güçlü bir protestoda bulunmadı. Benzer şekilde, iki parti tarımsal politika konusunda belli ölçüde anlaşma içerisindeydi" (Hatton, 1966, 357). Bu merkantilist politikanın önkoşulu kaçmaktı; bunun nedeni sadece İngiltere'nin Fransa karşısında artan gücü değil aynı zamanda Rusya'nın bir demir mamuller ihracatçısı olarak artan rekabetçi rolüydü. İsveç on sekizinci yüzyılın başında dünya üretiminin %75-90'ını üretirken bu miktar 1760'larda, Rusya İsveç üretimini geçtiğinde, üçte bire düştü. 1730-1745'lerdeki buhran koşullarında İsveç satışları düştüğünde İsveçliler fiyatları korumak için üretimi kısıt. Samuelsson, bunu bir aptallık olarak değil "zorunlu bir durumu erdem haline getirmek" olarak görür (1968, 89). Bkz. ayrıca Heckscher (1932, 134-135, 139); Boethius (1958, 151-152); Hildebrand (1958, 13).

279 Østerud (1976, 24). Eşsiz takımyıldızı yarıköle köylüler ve yükselen kasabalardan müteşkil sosyal temel üzerinde yükselen mutlakiyetçi bir devletten oluşuyordu.

diğer Doğu Avrupa ülkelerine karşı avantajlarını vurgularken bunun hem tahıl hem de sığır ihraç etmesinden kaynaklandığını, bunun da zor zamanlarda daha fazla esnekliğe sahip olması anlamına geldiğini belirtir.²⁸⁰ Bu kısmen Danimarka'nın Avrupa'daki ekonomik gerilemenin ilk evresinde Doğu Avrupa ülkelerinden daha az etkilenmesinin nedenini açıklayabilir; gerçekte 1630'lar ve 1640'ların başları dünya pazarındaki Danimarka kârları için bir pastırma yazıydı.²⁸¹ Danimarka soylularının aşırı kapalılığı ve vergi muafiyeti onların bu dönemde sürekli biçimde toprak toplamalarını sağladı.²⁸² Ancak, kralın kendisi büyük bir toprak sahibiydi,²⁸³ bu ve Otuz Yıl Savaşları sırasında Bogaz vergilerini arttırma yeteneği, büyük bir devlet geliri elde etmesini sağlıyordu.²⁸⁴ İsveç'in ekonomik sisteminde tarımın ana gelir kaynağı olmaması ve üretim ve ihraç maddelerinin temelde, daha önce gördüğümüz gibi, madenler olması İsveç'in endüstriyel gelişimini farklı kılıyordu. Bunun yanında, İsveç'deki tarımın ekolojik zayıflığı köylülerin sosyal gücünü arttırıyor ve *Gutswirtschaft*'a benzeyen herhangi bir şeyin gelişimini engelliyordu.

Danimarka kırsal bölgenin sosyal yapısı açısından zıt uçtu. Danimarka tarımının organizasyonu çiftlik sahibine kira değil işgücü borcu olan köylü çiftlikleriyle çevrili büyük çiftliklerden oluşuyordu. Bu tür hizmet borcu olanlar, *ugedagsbonder*, ya da günlük çiftçiler, on yedinci yüzyılın ortasında bütün bonderlerin yüzde kırkına karşılık gelecek şekilde sayıca artıyordu: "Angarya sadece tarlalarda değil aynı zamanda nakliye, inşaat, zanaat ve hatta limanlarda yükleme ve boşaltma işleri için de kullanılıyordu."²⁸⁵ Bu aynı dönemde,

280 Bkz. Petersen (1967, 20-21 ve 1968, 1249).

281 Petersen (1961, 30). Tabii ki, böyle bir durumda, bir rekabetçinin talihsizliği bu şanssızlığa uğramayan için bir avantajdır. Petersen "Danimarka'nın genel savaş yükselişi sırasında" "güvenli tedarik" açısından nispeten olumlu durumda olduğunu söyler. Şunları da belirtir: "1617-1623'te Almanya Polonya'daki ticari ve parasal krizler ve İsveç'in 1630'ların ortasına kadar ki Baltık politikası Danimarka tarımına istisnai olanaklar sunuyordu; İsveç'in savaş operasyonları ve kısıtlayıcı tahıl ticareti politikası bir defa daha Amsterdam borsasında tahıl fiyatlarının artmasına yol açtı ve dolayısıyla Hollandalı üreticilerin olağanüstü kazançlar elde etmesini sağladı."

282 Bkz. Petersen (1967, 6-7) ve Østerud (1976, 19).

283 Malikâne olmayan arazinin %56'sı Kraliyet'e aitti. Bkz. Petersen (1968, 1238).

284 Bkz. C. E. Hill (1926, 102-152) ve Roberts (1970, 402-403).

285 Jutikkala (1975, 164). Bu her zaman yüzdenin hangi tarafının algılandığına bağlıdır. Hiç şüphesiz %60'lık bir tarafa bakan Petersen, Danimarka tarımının *Grundherrschaft*'a dayandığını vurgulamak ister (Bkz. 1967, 23; 1968, 1251-1252). Petersen Danimarka soylularının burjuvazi tarafından harekete geçirilmeye kapalı

Danimarkalı tüccarların rolü köklü biçimde azalıyordu. Alman ve Hollandalı tüccarlar Danimarkalıları, özellikle 1630'dan 1645'e kadar süren "pastırma yazı" döneminde, ihraç ticaretinden uzaklaştırıyordu.²⁸⁶ 1645'teki Christianopol Barışında İsveçliler (Hollandalılarla birlikte) Boğaz harçlarında indirim yapılması için bastırdı, öyle ki Kraliyet gelirleri önceki büyüklüğüyle karşılaştırıldığında "önemsiz bir artık" olarak kaldı.²⁸⁷ Dolayısıyla, Otuz Yıl Savaşları'nın iyi zamanları sona erdiğinde²⁸⁸ Danimarka periferi bölgesinin modeli oldu. Yaygın bir angaryayla ihracata yönelik çiftlik tarımı yapıyordu; ticareti yabancıların elindeydi; devlet mekanizmasının zayıf bir finansal temeli vardı (çünkü en büyük topraklar vergiden muaftı ve Boğaz harçları artık önemli değildi).

Danimarka krallığı 1657'de İsveç'e savaş açarak (ki o zaman İsveç başka savaşlarla uğraşıyordu), kaybettiği stratejik-ekonomik avantajı geri kazanmak için bir girişimde bulundu. Hollanda'dan yardım bekliyordu, ama alamadı. İsveç'le olan savaşı sona erdiren 1658 Roskilde Antlaşması Danimarka'nın siyasî krizini arttırdı. Danimarka İsveç'e Scania, Halland ve Bohuslän'i -yani Boğaz'ın sağ yakasını ve her iki taraftaki giriş bölgelerini verdi.²⁸⁹ Fakat ertesi yıl, İsveç kralı X.Charles savaşı yineleyip bütün Danimarka'yı İsveç'e katmak istediği zaman derhal Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin muhalefetiyle karşılaştı; bu ülkeler (11 Mayıs 1659'da) sözde Lahey Toplantısı'nda bir araya gelerek savaşan taraflara barış yapmaları için baskıda bulundu ve Baltık'ın, kıyısı olmayan ülke donanmalarına kapatılmasını veto etti.²⁹⁰ Danimarka yok olmaktan kurtuldu, çünkü merkez

olması açısından, İsveç'tekilerden (ve İngiltere ve Fransa'dakilerden) köklü biçimde farklı olduğunu belirtir(1968, 1237).

286 Bkz. Jorgensen (1963, 78, 107), Glamann (1977, 240) ve Petersen (1970, 84).

287 Reddaway (1906, 573). Østerud "büyük bir finansal krizden" sözeder (1978, 15).

288 Danimarka 1650'lerde büyük demografik sonuçları olan salgın hastalıklardan büyük darbe aldı. Bkz. Petersen (1967, 31) ve Jorgensen (1963, 79).

289 Roskilde Antlaşması aynı zamanda Norveç'teki Trondheim bölgesini ve Baltık Denizi'ndeki Bornholm adasını İsveç'e bırakıyordu; fakat bu yerler 1660'ta Kopenhag Antlaşması'yla Danimarka'ya iade edildi. Bkz. Rösen (1961, 552); C.E. Hill (1926, 184); ve Darby ve Fullard'daki harita (1970, 36).

290 Reddaway (1906, 588); bkz. ayrıca C. E. Hill (1926, 174-175). İsveç ilerlemesi, Hollanda donanmasını 29 Ekim 1958'de Boğaz'daki İsveç donanmasına saldırmak için gönderdiğinde çoktan gerçekleşmişti; taktiksel bir geri çekilmeye rağmen İsveçliler Kopenhag'a stratejik bir zaferle girdiler. Hill donanmanın, 1645'te [Danimarka Kralı] IV. Christian'a karşı Boğaz'ı zorlayan aynı amiral olan De Witt'in komutasında olduğunu belirtir (1926, 170). Bu erken evrede, Hollanda'nın desteklediği İsveç, Brömsebro Antlaşması'nda olağanüstü avantajlı şartları kabul

güçler İsveç'i kontrol etmek istiyordu. Bu nedenle merkez güçler Danimarka'nın 1657-1660'dakinin aksine bu coğrafi rolü oynayabilecek kadar güçlü bir orduyu besleyebilecek bir vergi tabanına sahip olmasını sağlamamakla ilgileniyordu.

Bunun yanında, Danimarka'nın devlet borçları çok fazlaydı. Bu 1660'ta dört milyon *rigsdaler*'i buluyordu ve bunun %38'i yabancılara faiz borcuydu (ki bunun da dörtte biri Flaman Kantonlarına, dörtte biri Hollanda saraylarına, geri kalanı da Hamburg ve Lubeck'deki ticarethanelereydi) Hollanda devleti ve yabancı özel kredi kaynakları Danimarka devletinin bu aşırı derecede zor finansal durumdan çıkma yeteneğine doğrudan ve çok ilgi duyuyordu. Jorgensen bu durumla ilgili olarak şöyle demektedir:

1660'ın anayasal kargaşasında ve hemen sonrasında Devlet kreditorlerinin oynadığı rolün tanımlanması zordur... Fakat kısa vadede, siyasi gelişmelerle önemli derecede ilişkili olmalıdır... Danimarka devletinin iflasının Kuzey Avrupa tüccar sınıfının önemli katmanları açısından kötü sonuçları olacaktı... Anlaşma büyük oranda kreditorlere kraliyet toprakları üzerinde bir hak vererek sağlandı.²⁹¹

Danimarka mutlakiyetçiliğinin görünüşte açıklanması zor ani gelişimine durum bu şekildeydi. Mutlakiyetçilik ne anlama geliyordu? Bu monarşinin babadan oğla geçmesi ve egemen olması ve -bir özel meclisin oluşturulması ve yerel bürokratik yapılar üzerinde daha doğrudan kontrolü içeren- idari reformlar anlamına geliyordu. Soyluların kapalılığının sona ermesi ve artan vergiler; kısacası dış borçlarını ödeme ve İsveç yayılmasını önleme rolünü oynayabilen bir devlet demekti.

Fakat bu aynı zamanda temel ekonomik yapıların değişmesi anlamına da geliyor muydu? Çok önemli derecede değil. Soylular hâlâ vergiden muafı, gerçi artık devlete özgür köylülerden vergi toplama konusunda yardım ediyorlardı. Kral artık topraklarını hizmetindeki Alman soylularına satabiliyordu; bunlar yeni göç etmişlerdi

ettirdi; bu Antlaşmanın şartları açıkça "Danimarka'nın Kuzeyin hakimliğinden düşüşünü tescil ediyordu" (Reddaway, 1906, 572). Bu antlaşma İsveç'in Boğaz geçiş ücretlerinden muafiyetini teyid ediyor ve daha önemlisi bu ayrıcalığı İsveç'in doğu Baltık ve Almanya'daki yeni eyaletleri için de geçerli kılıyordu.

291 Jorgensen (1963, 97-98). Aynı zamanda 1660'taki tarımsal krizden dolayı fiyatların düşmesi, "Danimarka aristokrasisi için sosyal, ekonomik ve demografik açıdan tam bir felaketti" (S. A. Hansen, 1972, 101). Bu hiç şüphesiz aristokrasiyi yeni mutlakiyetçi tedbirlere karşı daha az dirençli kılıyordu.

ve ihracata yönelik çiftlik yapılarını oluşturmada eski soyluları taklit ediyorlardı. Vurgu artık tek ürünlülük (sığırdan ziyade tahıl) üzeri-neydi, böylece Danimarka ve Doğu Avrupa ekonomik yapıları arasında varolan önceki küçük fark da kapanıyordu.²⁹² Otuz yıl içerisinde soyluların sahip olduğu arazi miktarı -hem Kraliyet hem de hür köylülerin zararına- artmıştı.²⁹³ Öte yandan köylülerin ekonomik ve hukuksal durumlarında kötüleşme yaşanmış, bu 1733'te köylüleri toprağa bağlayan bir kararla en tepe noktasına ulaşmıştı.²⁹⁴ Devlete gelince, daha öncekinden daha çok alım gücü olduğuna şüphe yok,²⁹⁵ fakat İsveç yerli milislerinin rolünü güçlendirirken, Danimarka paralı askerlere bağlı kalarak onu terk etti.²⁹⁶ Bazı merkantilist yasalar çıkarmak adına girişimlerde bulunuldu,²⁹⁷ ancak Danimarka devletin gücü büyük oranda görünüşteydi ve yabancı çıkarlarca destekleniyordu. Danimarka'nın ekonomik rolü aynı kaldı. Gerçekte, eğer böyle bir şey varsa, 1650 ve 1750 arasındaki dönemde gittikçe artan derecede periferi olarak kaldı.

Bir mutlak monarşinin resmi olarak tesisine rağmen Danimarka'nın bir periferi alanı olarak kalması şaşırtıcı değildir. Çok daha şaşırtıcı olanı, önemsiz bir periferi alanı olan Brandenburg'un on sekizinci yüzyılda, önce, yarı-periferi olan bir güce, Prusya'ya dönüşebilmesi²⁹⁸ ve sonra çok daha muhtemel adayları -kuzeyde İsveç ve

292 Bkz. Rosén (1961, 523-526). Tek kültüre eğilimle ilgili olarak bkz. Jensen (1937, 41-42).

293 Bkz. Rosén (1961, 536) ve Jutikkala (1975, 160).

294 Bkz. Jensen (1937, 45); Rosén (1961, 526): Imhof (1974, *çeşitli sayfalarda*) ve Munck (1977, *çeşitli sayfalarda*).

295 Jorgensen (1963, 96).

296 Bkz. Rosén (1961, 538).

297 Bkz. Kent (1973, 6-8).

298 Devlet *nomenklatura*'sının evrimi süreci yansıtıyordu. Berlin'i çevreleyen bölge olan Brandenburg'un Prensi on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda topraklarına sınırdaş olmayan topraklar ekledi. Bu topraklarla birlikte çeşitli ünvanlar da geldi. Örneğin Pomerania Dükü, Magdeburg, Cleves Düklüğü gibi ünvanlar kazandı. Halberstadt ve Minden Prensi oldu. Mark ve Ravensberg Kontu ünvanını aldı. 1618'de Prusya Dükü oldu, fakat bu sadece Doğu Prusya anlamına geliyordu ve 1657-1660'a kadar hâlâ Polonya uyruğu altındaydı. 1701'de Prusya'daki Kral adını aldı ve ancak 1772'de, Polonya'nın ilk parçalanmasıyla Batı Prusya'yı aldığı Prusya Kralı ünvanını aldı. Uluslararası diplomaside devlet 1794'e kadar "la Prusse" olarak bilinse de "Prusya devletleri" için *Allgemeines Landrecht* ismi ilan edildi. Süreç ancak 1807'de, Napolyon savaşlarının karışıklığında, kristalleşti ve Prusya bir bütün olarak Hohenzollern monarşisinin ismi oldu, tabii bu Almanya olana kadar sürdü. "Hapsburg Hanedanlığı'nın topraklarının" ancak 1804'te "Avusturya İmparatorluğu"

güneyde Saksonya ve Avusturya- arkada bırakmasıydı. Bunun aşağıdaki noktalar dikkate alınmadan mantıklı bir açıklaması yoktur: (1) Ekonomik güçlerin bir ifadesi olarak devletlerarası sistemdeki sürekli etkileşim; (2) tarihte belli noktalarda belli bölgelerin oynadığı (yine de sınırlı) ekonomik roller. Prusya'nın gelişmesinin altında yatan ana gerçek, merkez güçlerin perspektifinden Orta Avrupa'da büyük bir yarı-periferi güce yer olmasıydı. İsveç tereddüt ettiğinde, Danimarka bu tanıma uydu. Nasıl ve neden sorularını araştırmamız gerekmektedir. Fakat daha başlangıçta aynı bölgedeki ülkenin aynı anda Prusya'nın yaptığını başarmasının mümkün olmadığını fark etmedikçe süreci anlayamayız.

On yedinci yüzyılda, Elbe'nin doğusundaki Alman toprakları tarımsal üretimin sosyal organizasyonu açısından Polonya ve Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinin yaşadığı süreçlerin çoğunu yaşadı. Bu Batı ve Güney Alman devletlerindeki *Grundherrschaft*'ın (ve/veya *Wirtschaftsherrschaft*) aksine *Gutswirtschaft* ve *Gutsherrschaft* bölgesiydi.²⁹⁹ On

haline geldiği de burada belirtilmelidir. Bkz. Rosenberg (1958, 27-28); Darby ve Fullard (1970, 138-144, 146).

299 *Gutsherrschaft*'ın tam tanımı, *Grundherrschaft*'ın aksine, literatürde kapsamlı bir tartışma konusudur. (Bu yaklaşık olarak İngiltere'deki tımar ekonomisine karşı malikâne ekonomisidir). Üç tanım işe yarayacaktır. Otto Hintze şöyle der: "[*Gutsherrschaft*'ın] başlıca özelliği toprak beyinin toprağı kendisinin ekmesi, ürününü uzak pazarlarda satarak elde ettiği kazançlarla geçinmesi ve bu şekilde toprağı bağımlı serflerin hizmetinden yararlanmasıydı. Malikâne hukuksal idari bir birim [*Gutsbezirk*] oluşturuyordu ve toprak beyinin köylüler üzerinde adli ve siyasi yetkileri vardı... *Grundherrschaft* 'ın temel özelliği ise toprak beyinin topraklarını kendisinin ekmeyip köylü kiracılarından aldığı nakdi ve aynı ödemelerle geçinmesiydi. Köylüler, lordlarının daha az ekonomik kontrolünde olduğundan, bu sistemde *Gutsherrschaft*'dakinden daha çok özgürlüğe sahiptiler" (1975 a, 39). Joachim Freiherr von Braun şöyle der: "*Gutswirtschaft* büyük bir tarımsal girişim ve dolayısıyla yönetsel bir önceliğe [*Betriebsleiter*s] dayalı bağımsız bir organizmadır ve bu nedenle en yüksek derecede pazar yönelimli üretim olarak yasalara ve dolaylı yükümlülüklerle bağılı olmadan işletilebilir" (*Zurostdeutschen Agrargeschichte*, 1960, 10).

Friedrich Lütge şöyle der: "*Gutswirtschaft* ekonomik bir olgudur [*Tatbestand*]. *Gut* bir lorda aittir ve lord onu işi yapmak için aile olmayan işçilere kiralayarak ve tahsis ederek işletir. *Grundherrschaft* iki biçimde ortaya çıkar. Birisi *Rentengrundherrschaft*'dır, bunda *Grundherr* [toprak beyi] kendisi için sadece küçük bir toprak parçası [*Eigenbetrieb*] ayırır ve temelde kiralara vs. geçinir. Diğer *Wirtschaftgrundherrschaft*'dır, bunda da bir *grundherrlichen* çerçevesinde [yani *Grundherrschafta* karşılık gelen hukuksal bir sistemde] daha büyük bir *Gutswirtschaft* (*Eigenwirtschaft*) [yani, toprak beyinin doğrudan kontrolünde bir malikâne] işletilir" (*Zur ostdeutschen Agrargeschichte*, 1960, 83). *Herrschaft*'ın politik-hukuksal yapılara ve *wirtschaft*'ın da sosyal üretim ilişkilerine karşılık geldiği ve Aşağı Saksonya'da

altıncı yüzyılda doğu Elbia'da köylülerin topraklarından atılması (*Bauernlegen*) ile birlikte bir büyüme süreci (çoğu zaman zorla alım) sayesinde büyük malikâneler gelişti.³⁰⁰ Bu süreç Mecklenburg, Brandenburg ve Pomerania'da³⁰¹ Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra dikkat çekici biçimde hızlandı. Angarya arttı, ortalama iki-üç günden haftada altı güne çıktı.³⁰² Toprak, köylüden soylu lordun eline geçtikçe vergiden muaf oldu, bu da geride kalan köylülerin sırtına daha fazla yük yüklenmesi anlamına geliyordu.³⁰³ Habsburg topraklarında, Macaristan ve Bohemya'da benzer gelişmeler vardı, fakat asıl Avusturya bir *Grundherrschaft* olarak kaldı.³⁰⁴ Doğu Elbia Doğu Avrupa'daki diğer periferi bölgeleriyle karşılaştırılırsa, köylünün baskı altına alınması aynı şekilde ve hatta daha kötüydü.³⁰⁵

olduğu gibi [ki burada *Grundherrschaft* ve *Gutswirtschaft* egemendi] "karışık" biçimler olabileceği akılda tutulmalıdır. Bkz. Joachim Freiherr von Braun ve Friedrich Lütge arasındaki tartışma (*Zur ostdeutschen Agrargeschichte*, 1960, 84-85). Burada Wallerstein'da (1974) ayrıntılı olarak tartışılan, bir *Gutswirtschaft*'in feodalizmin bir başka biçiminden ibaret mi olduğu yoksa kapitalist bir olgu mu olduğu sorusunu incelemeyeceğiz. Sadece bu özgün konuda bir Alman Demokratik Cumhuriyeti dergisi olan *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*'da uzun bir tartışma olduğunu belirteceğiz. 1953'te Johannes Nichtweiss *Gutswirtschaft*'ın büyük ölçüde pazara yönelik üretimi içerdiğinden feodal bir ekonomiden farklı olduğunu öne sürüyordu. Ayrıca "feodal vasal ekonomisinde [*Frontwirtschaft*] köylünün [*Gutswirtschaft*'da olduğu gibi] lordun toprağına değil *köylü toprağına* bağımlı olduğunu" belirtiyordu (1953, 705). Jürgen Kuczynski buna cevap verdi (1954). Bunu bir dizi makale takip etti: Nichtweiss (1954), Manfred Hamann (1954), Gerhard Heitz (1955), Nichtweiss (1956), Will Boelcke (1956), Heitz (1957) ve Nichtweiss (1957), Nichtweiss'in de belirttiği gibi Kuczynski'nin görüşü bu sorunda Lütge'ninkiyle benzerdir (1957, 805). A. J. P. Taylor Nichtweiss'inkine benzer bir görüş benimser ve Junker malikânelerini "Amerikan kırlarının büyük kapitalist çiftliklerine" benzetir (1946, 29).

300 Bkz. Carsten (1947, 145, 157); Kuhn (*Zur ostdeutschen Agrargeschichte*, 1960, 40-41); Lütge (1963, 101-102); Slicher van Bath (1977, 111-112). *Gutswirtschaft* açıkça *Wüstungen* ya da boş arazilerle bağlantılıdır (bkz. Schlesinger, *Zur ostdeutschen Agrargeschichte*, 1960, 48); fakat bağlantı nedir? Sigmund Wolf *Bauernlegen*'in *Gutswirtschaft*'in oluşumunu mümkün kılan *Wüstungen*'e yol açtığını öne sürer. Bkz. Wolf (1957, 323-324). Berthold ise köylülerin kaçışının artan sömürüye bir tepki olduğunu savunur (1964, 16, 19).

301 Bkz. Treue (1955, 413); Barraclough (1962, 394); Harnisch (1968, 130-131); Slicher van Bath (1977, 111).

302 Bkz. Kulischer (1932, 12).

303 Carsten (1954, 198).

304 Bkz. Tapié (1971, 123-124). Aslında, Habsburglar 1654 yılı itibarıyla köy arazisi olan senyör topraklarına vergi muafiyeti vermeyi durdurmuştu. (Tapié, 1971, 120).

305 Bir kere, Doğu Elbe'de, *Gesindezwangdienst* adında ek bir kurum vardı ve buna göre serflerin çocukları lordun konağında bir ila dört yıl arasında hizmetçilik yapmak zorundaydı. Bkz. Kulischer (1932, 14); Slicher van Bath (1977, 115). Rutkowski (1926, 496)'da *Gesindezwangdienst*'in çok kötü muameleler içerdiğini, öyle ki

O zaman on sekizinci yüzyıl Prusya'sı nasıl ortaya çıktı? Bununla ilgili bir düşünce, köylüler Doğu Elbia'da Polonya'dakinden daha çok baskı altında olmasına rağmen, toprakların daha dağınık ellerde bulunduğu şeklindeydi. *Gutswirtschaft*'dan çok bir *Gutsherrch-raft* söz konusuydu. Lütge bize G. N. Knapp'ın özdeyişini hatırlatır. "Lord (*Gutsherr*) ekonomik olarak daha varlıklı [*begüterer*] olmadı; daha güçlü hale geldi." Lütge buradan bunun prensin gücünün artmasının kaynağı olduğu çıkarımını yapar (*firstenmacht*).³⁰⁶ Toprakların gerçek anlamda tek elde toplanamaması, çoğu malikânenin orta büyüklükte olması ve dolayısıyla "büyük eşraf katmanının yokluğu", Doğu Elbia ile Avrupa'nın çoğunu içine alan diğer periferi bölgeleri arasındaki çarpıcı farklılıklardır.³⁰⁷ Bu potansiyel merkezi otoriteler karşısında Junker sınıfının siyasî dizginlerini ele alma konusunda on yedinci yüzyıl Avrupa'sının periferi bölgelerindeki herhangi bir toprak beyinden ekonomik olarak daha az yeterli olduğu anlamına geliyordu. Prusya'nın yükselişi için zorunlu bir koşul olan bu zayıflık nadiren yeterliydi. Bununla birlikte, uygun bir coğrafi konjonktürle birleşti.

Otuz Yıl Savaşları öncesinde Brandenburg Prensi, büyük kaynakları ya da ticarî zenginliği olmayan ve Avrupa'daki en dik başlı

serflerin ücretli (tabii ki düşük bir ücret) olsa da iki sene hizmetçilik yapmaktansa on sene zindanda yatmayı tercih ettiklerini belirtir. Rutkowski, Doğu Elbe köylüsünün yükümlülüklerini (hizmet altı vergiler) Polonya'daki köylülerin yükümlülüklerinden daha ağır görür. (1927 a, 97). *Gesindezwangdienst* Bohemya, Moravya ve Silesya'da da mevcuttu. Bkz. Spiesz (1969, 53).

306 Lütge (1963, 117). Knapp'tan alıntılanan ifade "Die Bauernbefreiung in Österreich und in Preussen" dendir, *Grundherrschaft und Rittergut*'da (1897, I, 34) yeniden basılmış. Bkz. ayrıca Gortitz, Brandenburg-Prusya'da on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki sosyal dönüşümden söz eder: "Köylü artık sadece soyluların vasalı [*Untertan*] değildi; sosyal bir tabaka olarak Soylular Prens sarayına paraleldi. Her ikisi de Prens vasallarıdır. Soylu sınıfı artık sosyal eylem alanını sınırlandırmaktadır. Artık daha ziyade toplumun işlevsel bir parçası haline gelmiştir" (1956, 86). Bu, Rutkowski'nin Doğu Elbe köylüsünün kaçışıyla ilgili açıklamasına uygundur. Endüstrinin gelişmesi ve kraliyet *Bauernschutz*'u (köylülerin korunması) on sekizinci yüzyılda tarımsal işgücünün bulunmasını zorlaştırdı. Bu nedenle, *Gesindezwangdienst*'in durumu kötüleşti, zira lordlar ekonomik olarak ancak köylüleri kontrolleri altında daha fazla sömürmekle ayakta durabilirlerdi. Bkz. Rutkowski (1926, 467). Spiesz Doğu Elbe malikânelerinin angaryayı Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinden daha az kullandığını ve bunun hukuksal imkânlarla rağmen böyle olduğunu, malikâne işlerinin daha çok "zoraki ya da gönüllü kiralama temelinde paralı aile emeğine dayalı olduğunu" öne sürer (1969, 23).

307 P. Anderson (1974 a, 262). Bunun yanında, nispi güç Otuz Yıl Savaşları'nda daha da eridi. "Bu birçok Alman toprağındaki Malikânelerin geleceği için kesin bir [kötü] değişime işaret ediyordu" (Carsten, 1959, 437).

bağımsız kasabaları ve boyun eğdirilmeyen soyluları içeren dağınık ve savunmasız bir ülkede, bir ulu-Junker'den³⁰⁸ başka bir şey değildi.³⁰⁹ Otuz Yıl Savaşları aynı zamanda Hohenzollern iktidarının ve kısmen şans eseri, büyük fırsatının ayakucuydu.³¹⁰ Buradaki şans, Brandenburg Prensi'nin belli toprakları miras olarak almasıydı: 1609'da (Ren'in kuzey ucunda Birleşik Eyaletlerle sınır bölgesi olan) Cleves Düklüğü; 1625'te (Baltık Denizi'nde ve Polonya'yla sınır ve gerçekte ona tabi olan) Prusya ve 1637'de Pomerania. Böylece Brandenburg kendisini iki ana savaş bölgesinde, Rhineland ve Baltık'ta buldu. Brandenburg çeşitli Avrupalı güçlerce istenen, "büyük stratejik önemi bulunan" toprakları ele geçirmişti; bunu yaparken de kendisine ait "herhangi bir askerî uğraşta bulunmadı", bu bütün zamanlarda yapamadığı bir şeydi.³¹¹ Bunun yanında, Brandenburg'a büyük güçler tarafından bu arzu edilen toprakları elinde tutması için izin verildi. Brandenburg'un 1637'deki hak iddiasına kadar İsveç'in işgali altında bulunan uzak Pomerania, Fransa'nın Westphalia Barışındaki Fransız desteği sonucunda Brandenburg topraklarının bir parçası sayıldı.³¹² Brandenburg bu şekilde güç dengesinden faydalanan ilk ülke oldu. Diğer ülkeler İsveç'i kontrol altında tutabilmek için Brandenburg'un yayılmasını destekledi ve Brandenburg Prensi Frederick William İsveç Kralı'nın bu mutlu duruma son vermesini engellemek için genişlemiş toprakları idare edecek bir bürokrasi ve ordu oluşturmayı tasarladı.³¹³

Bu sırada Junkerler küçük ordular oluşturacak kadar ekonomik güce sahip değildi, oysa Polonya eşrafı güçlüydü. Brandenburg Prensi de güçlü olmamasına rağmen Junkerleri istekleri dışında vergilendirmesini sağlayacak güçlü bir ordu kurmak için vergi tabanı

308 Rosenberg (1958, 31).

309 Howard (1976, 67). Bkz. ayrıca Carsten: "Aniden, on yedinci yüzyılın sonlarında, böyle uygunsuz bir temel üzerinde güçlü bir merkezi devletin ortaya çıkması Alman tarihinin harikalarından biridir. Zira Brandenburg'un kaderi Polonya ya da Mecklenburg'un yolundan ilerlemek gibi görünüyordu" (1969, 544).

310 Carsten (1954, 179), savaşın "tesadüfî durumlar" sunduğunu söyler (1950, 177).

311 Carsten (1950, 178). Cleve ve yakındaki Mark ve Ravensburg Otuz Yıl Savaşı'ndan önce önemli miktarda endüstri bulunan bölgelerdi.

312 "Hohenzollernler Otuz Yıl Savaşı'ndan Hapsburglardan sonra en önemli Alman yönetici hanedanı olarak çıktı" (Carsten, 1969, 544); fakat Pomerania İsveç'e gitti.

313 P. Anderson İsveç'in rolü üzerinde "Doğu'nun Hammer'ı" şeklinde özel bir vurgu yapar. Bu, "yakın İsveç tehdidine karşı doğrudan bir tepki olarak" Prusya mutlakiyetçiliğini ortaya çıkarmıştı (1974 a, 198-199).

arıyordu.³¹⁴1653 Büyük Antlaşması bir iç uzlaşmanın ilk adımıydı. Buna göre, Büyük Prens Junker sınıfına kendi çiftliklerinin tüm gelirlerini ve ayrıca devlet bürokrasisi üzerinden yeni gelirler veriyordu; buna karşılık onlardan köylüleri ve kent nüfusunu baskı altına almasını istiyordu. Böylece güçlü bir bürokrasi ve ordu kurmasına izin verildi; bu ordu devleti dış tehlikelere karşı koruyacak ve sonunda haleflerinin (Junker sınıfının engellemesiyle karşılaşmadan) içeride bir endüstriyel gelişme politikası oluşturmaya imkân verecekti. Bu tür bir uzlaşma başka yerlerdeki prenslere de -Polonya Kralı, Avusturya'daki Habsburglar, İspanya'da Bourbonlar- makul gelmiş olabilir. Peki, bunu neden sadece Brandenburg hayata geçirebildi? Neler olup bittiğini gözden geçirelim. 1653'e kadar başlıca vergi bir tür toprak vergisi olan sözde (askerî) katkıydı. Soylular bu vergiden muafı. Kırsal alanlarda diğerleri tarafından atanan bir soylu o bölge için belirlenen toplam vergiyi köylüler arasında bölüştürüyordu. Bu şekilde toplanan gelir çok azdı.

1650'de Prens Meclisleri topladı ve onları Hollandalıları taklide ve hiç kimsenin muaf olmayacağı bir tüketim vergisi (yani mallar üzerinden bir dolaylı vergi) koymaya ikna edeceğini umuyordu. Ancak, bir merkez devletin yapmayı başardığı şey zeki, hırslı bir lider tarafından yönetilse bile bir periferi devleti için siyasî olarak imkânsızdı. Soylular bir tüketim vergisine oy vermeyi reddetti. Yine de, bu sıkıntılı zamanlarda bir orduya olan ihtiyaç açıkça görünüyordu. Bu nedenle her iki taraf da bir ara çözüm olan 1653 Antlaşmasında karar kıldı. Prens altı yıl üzerinden yarım milyon talerlik bir vergi artırımını sağladı, ancak tüketim vergisini kabul ettiremedi; Junkerlere, önemli oranda, serflüğün daha da kurumsallaşması tavizini verdi. En önemli madde, köylülerin aksini ispat edemediği sürece *leibeigen* (serf) olduğu şeklindeki hukuksal yargıydı. Hepsisi bu olsaydı bugün 1653 Antlaşmasını zor hatırlardık. Bu bir on yedinci yüzyıl periferi devletinde daha soyluların kazandığı bir zaferdi. Fakat 1653 Antlaşması Büyük Prens için 1655-1660 Kuzey Savaşı'nda yararlanılan, "gittikçe önem kazanan"³¹⁵hareketin ilk adımıydı. Bu

314 Franz Mehring bunu oldukça özlü biçimde ifade eder: "Eğer Prens Frederick William... Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra da prens olarak kalmayı sürdürecekse, o zaman kesin biçimde bir orduya ihtiyacı vardı. Fakat bırakın Junkerlere muhalefeti, onların desteği olmadan bir tek silahlı harekât yapamayacağı da o kadar açıktı" (1975, 47).

315 Carsten (1950, 188).

savaştan daha önce İsveç askerî rolünün Baltık'da tepe noktasına çıktığı bir an olarak söz etmiştik. İsveç Polonya ve Danimarka'yı yenilgiye uğratmış, Rusya'yı durdurmuş ve Scania'yı, dolayısıyla da Boğaz'ın bir yakasını ele geçirmişti.

Brandenburg bu olayların içine nasıl girdi? Brandenburg 1657'ye kadar Polonya'ya karşı İsveç'in yanındaydı ve sonra taraf değiştirdi, bunu yaparken Hollandalıların desteğini aldı. Böylece İsveç'in Polonya'yı ya da en azından Polonya kıyısını yutmasını engelledi ve Prusya üzerinde tam bir egemenlik kurdu. Bu şekilde İsveç gücünün önüne sınırlar koyarak Hollandalılar ve İngilizler'e hizmet etti. Brandenburg bunu yapacak tek ülkedydi, zira o sırada 1653 Antlaşmasıyla elde edilen vergilerle oluşturulan bir orduya sahipti. Brandenburg içerisinde, Büyük Prens bu jeo-politik başarıyı derhal avantaja dönüştürdü; bu nedenledir ki Carsten, devlet gücünün artışıındaki dönüm noktasını 1653 Antlaşması'ndan ziyade Kuzey Savaşı'nda görür.³¹⁶ Büyük Prens'in bundan sonraki politik hamlelerinin ayrıntılarını –çeşitli bölge Meclislerinin muhtelif toplantılarını, türlü türlü fermanları, 1674'te Königsberg'teki kasabalı ayaklanmasının bastırılmasını– gözden geçirmek Büyük Prens'in 1688'de, Şanlı Devrim ve Dokuz Yıl Savaşları'nın arefesinde, saltanatının sona ermesine kadar neler değiştiğini gözden geçirmekten daha az önemlidir.³¹⁷

Büyük Prens Özel Meclisi merkezi yönetim aracı olarak yeniden düzenledi ve merkezi kararları uygulamak için üç bürokrasi –malî, askerî ve adli bürokrasi– kurdu.³¹⁸ Bu bürokrasiler ölçekleri açısından kapsamlı olmakla birlikte, on sekizinci yüzyılda büyüklük açısından “şaşırtıcı derecede küçük” kaldı.³¹⁹ 1640'taki bir milyon talerle

316 Carsten (1954, 189)'da şöyle söyler: “İç kanıtlarla... Frederick William'ın bu şartlarda kendisini mutlak hale getirme ve Meclise karşı yönetimde bulunma planına sahip olduğu muhtemel değildir. Onu bu yola sürükleyen çok daha başka koşullar vardı ve bunlardan en açık olanı dış işlerinin iç gelişmeler üzerindeki etkisiydi.”

317 Bu siyasi tarihin ayrıntılı anlatımı Carsten (1954, III. kısım).

318 Bkz. Dorwart (1953, 17); Braun (1975, 134-140). Otto Hintze der ki: “Fransız *Ancien regime*'in idari yapısını ortaya çıkaran süreçle Prusya komiserliğinin ortaya çıkışı arasında çarpıcı bir benzerlik mevcuttur... Eyalet müfettişleri eski Fransa'nın idari sisteminde Eski Prusya'daki Savaş ve Arazi Daireleri'ninki gibi bir yer tutuyordu” (1975 b, 275).

319 Dorn (1932, 261). “Krallığın bütününde her kategoriden 14.000 memurdan fazlası yoktu. Eski rejimin Fransa'sında halkın sürekli şikâyeti çok fazla memur olduğu şeklindeki Prusya'daki şikâyet yeterince memur olmadığı şeklindeydi. Prusya kralı çok fazla memur çalıştıracak durumda değildi.” Dorn burada on sekizinci yüzyılın çöktan genişlemiş bürokratik yapısından söz etmektedir. Bu Büyük Prens'in zamanı

karşılaştırıldığında 1688'de 3,3 milyon taler'e çıkan gelirler³²⁰ büyük oranda, kısmen yabancılardan oluşan ücretli bir gönüllüler ordusuna harcanıyordu. 1653'de sürekli güç 4.000 adamdan oluşuyorken 1688'de bu sayı 30.000'e çıktı.³²¹ Bununla birlikte, bu bürokrasilerin otoritesi Junker malikânelerinin kapısında bitiyordu; buralarda Junkerler tarafından seçilen Landrat'ın (il hükümet meclisi) hükmü geçiyordu.³²² Brandenburg-Prusya devleti malikâne sahiplerine karşı Polonya, Avusturya, Danimarka ve İsveç'in sahip olmadığı bir araca sahipti-az sayıda büyük ölçekli malikâne. Bu kötü zamanlarla³²³ büyük savaş yıkımlarıyla³²⁴ ve toprağın önemsiz doğal kaynaklarıyla birleştiğinde³²⁵ Prusya Kralı için çalışmanın maddi arzulara göre çok tatmin edici olabileceği anlamına geliyordu... On yedinci ve on sekizinci yüzyıl şartlarında bu zengin olmanın ya da zenginliğe zenginlik katmanın en iyi ve en kısa yollarından biriydi."³²⁶ *Büyük*

için *a fortiori* doğrudur. Benzer şekilde, Barraclough da on sekizinci yüzyıldan söz ederken şu gözlemde bulunur: "tutumluluk, harcamalarla ilgili sıkı kontroller ve bu sonucu ortaya çıkaran dikkatli yönetim Prusya idaresinin işaretiydi" (1962, 400).

320 Bkz. Finer (1975, 140). Vergi tahsili ile ilgili olarak bkz. Rachel (1911, 507-508), Rosenberg (1958, 49-50) ve Braun (1975, 271, 273). Carsten "kent üretim vergisinin sonuçları itibarıyla aksak olduğunu ve kasabaların ekonomik gelişmesini engellediğini" savunur (1954, 198).

321 Bkz. Finer (1975, 139). I. Frederick William (1713-1740) sürekli orduyu (yarısı yabancı olmak üzere) 80.000 kişiye çıkardı ve onu "Avrupa'da eşi benzeri olmayan eğitim ve disiplin örneği haline getirdi" (E. Barker, 1966, 42).

322 Bkz. Craig (1955, 16) ve Braun (1975, 273).

323 "On yedinci yüzyıl sonlarının çetin ekonomik iklimi toprak sahibi sınıfın Hohenzollerin topraklarında yükselen prensliğin siyasî yapısına başkaldırması için bir başka dürtü oldu" (P. Anderson, 1974 a, 243).

324 "Her şeyden önce, Prusya [Kuzey Savaşı'nda] disiplinsiz askerlerin saldırıları, yağma, kundaklama ve yabancı işgaliyle yıkıma uğramıştı" (Carsten, 1954, 208). Tabii ki Brandenburg ve Cleves Otuz Yıl Savaşları'nda çoktan yerle bir olmuştu.

325 Mehring, "Mark ve Pomerania'daki kumlu kilise arazilerinden" söz eder ve Junkerler için "her yeni şirketin yeni bir malikâne kadar iyi olduğunu" ve onlara, hilesiz, yıllık birkaç bin taler kazandırdığını belirtir (1975, 54).

326 Rosenberg (1958, 102). Mehring Büyük Prens tarafından kurulan ordunun Otuz Yıl Savaşları'nın neden olduğu başıboş lümpen-proleter sorunu ve *Krippenreiter* "tahta atlı şövalyeler" olarak bilinen fakir soylular problemini nasıl çözdüğünü belirtir. Sırasıyla asker ve subay oldular (1975, 48-49). Bkz. ayrıca Craig (1955, 11). Rosenberg ordunun fakir soyluları yükseltmekteki rolünün I. Frederick'in krallığı sırasında (1688-1733) Fransız Protestanların ve Alman halk tabakasının subay saflarına katılmasıyla nasıl kesintiye uğratıldığını fakat sonra "metodlu olarak siyasî kargaşayı ortadan kaldıran, korkuları yatıştıran ve soylu 'yedek ordusu' profesyonel hizmet bürokrasinin saflarına katarak toplumda güvenli ve şerefli bir konum kazanmaya davet etmekle, Junker sınıfının çoğunluğunu otokratik merkezi gücün gelişimiyle

malikâne sahipleri olmadığından bu yalnızca “en iyi ve en kısa” değil aynı zamanda tek yoldu.

Dolayısıyla, Junkerler malikânelerinde hem çok çalıştıkları³²⁷ hem de kendileri için zorunlu bir istihdam noktası olarak Brandenburg-Prusya devlet bürokrasisini güçlendirmek istiyorlardı.³²⁸ Buna karşılık, bu devletin memuriyetlerin satılabilirliğinin pahalı bir ara formunu kullanmadan modern bir bürokrasi yaratmasını mümkün kıldı.³²⁹ Bu (Fransa’nın yapamadığı) soyluların içe kapalılığının devamına³³⁰ imkân verdi, bu arada tutumlu ve etkin bir bürokrasi de işlevini sürdürdü. Brandenburg-Prusya hem soyluların köylüler üzerindeki “feodal” haklarını arttırma hem de soyluları devlet mekanizması içerisine alma anlamında Avrupa’daki diğer devletler kadar ileri gitti. Ancak, Junker malikâneleri hem orta büyüklükte hem de nispeten varlıksız olduğundan devlet yapısı³³¹ sürekli biçimde -önce askerî

uzlaştıran asker-kral I. Frederick William’ın liderliğinde” nasıl yeniden kazanıldığını belirtir (1958, 59-60).

327 A. J. P. Taylor “verimlilik ve çalışkanlık erdemlerinin Junkerlerin sahip olduğu ve on sekizinci yüzyıl Alman kasabalılarınca aynı derecede sahip olunmayan asli erdemler olduğunu” ileri sürer. (1946, 29). P. Anderson benzer bir noktaya değinir. “On yedinci yüzyılın sonu ve on sekizinci yüzyılın başlarında Prusyalı Junkerler kaba kırsal ticaret gelenekleri olan küçük bir ülkede, derli toplu bir sınıftı” (1974 a, 263). Bunun yanında, malikânelerdeki sıkı çalışma ordunun ihtiyaçlarına çok yakından uyuyordu. “Buğday ticareti hızla gelişen tüketim sınıfı, askerî talep, artan üretim maliyetleri ve ticaret marjları tarafından belirleniyordu. I. Frederick William bu proje zengini zamanda buğday ticareti politikası, Ordunun tedariki, Malikâne ekonomisi ve ordu reformu arasında sıkı bir bağ kurdu” (Treue, 1955, 423).

328 “Özellikle personel alımı alanında eski yerleri sağlam *officier* ile yeni başlayan komiserler arasında öyle sıkı ve hızlı bir bağ yoktu. Daha başından beri yeni yönetime katılanlardan bazıları *Ständestaat* memurlardan oluşan huzursuz ordudan geliyordu” (Rosenberg, 1958, 56).

329 Bkz. Rosenberg (1958, 79, 83). Junkerlerin ekonomik durumu düşünüldüğünde, memuriyetleri satın alacak çok para yoktu.

330 Kapatma burjuvazinin toprak sahibi olamadığı anlamına gelmiyordu. Treue şu gözlemlerde bulunur. “Pomerania, Mecklenburg, Brandenburg, Bohemia, Aşağı Saksonya ve Westphaliada alay ve bölük girişimcileri olarak zengin olan birçok albay ve general borç içindeki bir soyludan toprak satın alarak, toprak sahipleri sınıfının üyesi oldu” (1955, 414).

331 Rosenberg, Fransa’da Fronde’den sonra *noblesse de race* fiilen iki kuşak boyunca devlet mekanizmasının dışında bırakıldığını ve Bohemya ve Moravya’da muzaffer Katolik Karşı Reformasyonu’yla bütün bir yeni katmanın ortaya çıktığını belirtir; fakat Prusya’da, soyluların monarşik otoriteye karşı direnişi “örgütlü isyan ve kanlı iç savaş şeklinde alevlenmedi. Üç büyük Hohenzollern Junkerleri hiçbir zaman çok uzağa itmedi” (1958, 44). Fransa’yla karşılaştırma için bkz. ayrıca Carsten (1954, 273). Prusya’da I. Frederick William düzenlemeye bir farklılık kattı. Sivil bürokrasiyi halk tabakasına açtı (“ve böylece Prusya Devleti’nin, Sosyal Demokratların kalesi

sonra ise dünya-ekonomisinde rol oynayan bir güç olarak- güçlendi ve on sekizinci yüzyılda Prusya yarı-periferi bir devlet haline geldi.

Tabii ki bazı açılardan Avusturya Prusya'nın oynamaya çalıştığı rolü oynamaya daha uygundu. Habsburglar Karşı-Reformasyon'u somutlaştıran ve on yedinci yüzyılın ortasında Avusturya, Çek Toprakları ve Macaristan'ın çoğunu Katolikliğe döndürmüştü. 1620'deki Beyaz Dağ Savaşı'ndan sonra Habsburglar Bohemya devletini bozguna uğratmış ve "onu bir eyalet statüsüne indirmişti."³³² Kargaşa Bohemya aristokrasisini bağımsız bir toprak sahibi sınıftan bir saray soyluları sınıfına dönüştürmüş ve yerli burjuvaziye ortadan kaldırmıştı.³³³ Bunun yanında, Habsburglar Brandenburg-Prusya'daki gibi sadece soylularla sınırlı olmayan bir subaylar kadrosu oluşturmayı başardı.³³⁴ Fakat Habsburglar ülkelerini hiçbir zaman devletlerarası sistemde düzenli biçimde rol alan tam anlamıyla bütünleşmiş bir devlete dönüştüremedi. Kapitalist dünya-ekonomisinde yalnızca nispeten homojen bir devlet yapısı gelişebilirdi.³³⁵ Habsburglar, ataları V. Charles'in daha büyük ölçekte yaşadığı aynı çelişkilerle yüzyüzeydi.

Habsburg topraklarında böyle bir bütünleşmenin önündeki en büyük engel Türkler'in askerî gücüydü. On yedinci yüzyıl, Habsburglar'ın ikinci Viyana kuşatmasına başarıyla direndiği 1683'ün

olduğu 1920'lere kadar, Prusya hükümetindeki istihdamda eşi olmayan yükselme imkânlarını" yarattı), orduyu da "sıkıca kenetlenmiş aristokratlar topluluğuna dönüştürdü" (Rosenberg, 1958, 67, 70). Böylece iki grup birbirini kontrol ediyordu; bununla birlikte devletten memnun olmak için yeterli nedene de sahiptiler.

332 Kavke (1964, 59).

333 Bkz. Kavke (1964, 55-57). Hiç şüphesiz aristokrasinin durumu bir ölçüde iyileşti. Wright, onun "1627'de en alt noktadan 1740'ta zirvesine çıktığından" söz eder (1966, 25). 1740'dan sonra Maria Theresa ve yeni merkezileşme geldi. Bununla birlikte abartı yapılmamalıdır. Wright bize bizzat şunu söylemektedir: "Habsburgların giderleri [on yedinci yüzyılın ikinci yarısında ve on sekizinci yüzyıllarda] arttıkça vergi talepleri de çoğaldı ve daha ısrarcı hale geldi ve serf üzerindeki vergi yükü ağırlaştı. S erf, vergilerin ağırlığı altında sendelemeye başladığında devlet bir gelir kaynağı olarak onunla ilgilendi ve onu yok edeceğe benzeyen lordlara karşı onun lehinde müdahaleye başladı" (1966, 21). Böylece, 1679'da Bohemyadaki köylü ayaklanmasını, *robotayı* (angarya) haftada maksimum üç güne sınırlayan 1680 *Robotpatent*'i takip etti. Polisenky 1680'i bir "doruk çizgisi" olarak görür (1978, 200). Ayrıca, 1717 ve 1738'de iki ayrı *Robotpatent* daha vardı. Bu örüntü gerçekte Brandenburg-Prusya'ninkinden farklı değildir. Bkz. Spiesz (1969, 33-34); von Hippel (1974, 293-295); Slicher van Bath (1977, 117).

334 Bkz. Kann (1973, 9) ve bkz. T. M. Barker (1978).

335 Brandenburg, bunun aksine, başlangıçta çok heterojen bir nüfusu (bkz. Treue, 1955, 355), modern çağın başına kadar etnik olarak çok homojen bir ülkeye dönüştürmüştü. Bkz. Carsten (1941, 75 ve 1947, 147).

Türkenjahr'ında zirvesine ulaşan Avusturya-Osmanlı çatışması asrıydı.³³⁶ Habsburglar bu savaştan muzaffer çıkarken zaferin bir bedeli vardı-her zaman oynayacakları bir Türk kartı olan ve bu nedenle Habsburg topraklarında özerk haklar talep eden Macar soylularına bu dönem boyunca verilen tavizler.³³⁷ Türk tehdidi, dolaysız ekonomik sonuçları ve devlet yapısına yönelik doğrudan sonuçlarıyla birlikte, Habsburglar'ın,³³⁸ belki de on yedinci yüzyıldaki "diğer egemenlerden daha fazla olarak", hazineleri için yeterli parayı toplayamamalarına neden oldu.³³⁹ VI. Charles döneminde (1711-1740) Avusturya, gelirlerine dayanarak Fransa'nın sadece yarısı büyüklüğünde ve Prusya'nınkinden de biraz büyük bir ordu besleyebiliyordu.³⁴⁰ Sonuç olarak, merkantilist arzuları açısından Avusturya, iki kat büyük ordusu ve çok daha büyük zenginliği ve nüfusuna rağmen Prusya'dan biraz daha fazlasını başardı. İngiltere ve Fransa gibi merkez güçlerin merkantilizmi ile yarı-periferi güçlerinin merkantilizmi arasındaki fark akılda tutulmalıdır. Treue bunu şu şekilde ortaya koyar:

[Merkantilizm] temelde ve büyük güçler arasında ekonomik bir saldırganlık ve yayılma politikasına karşılık gelirken Almanya'da kendini ifade şeklinde bir savunma hedefi; pazarları ele geçirmekten çok onlara tutunma; hâkimiyet kurmaktan çok, özellikle Batılı

336 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. T. N. Barker (1967).

337 P. Anderson Macaristan'ı "bir askeri krallık devleti için önünde aşılabilir bir engel" ve "Macaristan içine uzanacak bir merkezi Avusturya Mutlakîyetçiliğine katı amaçlı engel teşkil eden... Türk askeri gücüne yakın" olarak adlandırır (1974 a, 314-315).

338 Berenger'in (1973, 657) makalesi sonuçta devlet kredilerine olan bağımlılığı dile getirir. O, bu kredilerin gerçekten de mevcut olduğunu ve dolayısıyla İmparator I. Leopold'un (1657-1705) "finansal durumunun genel olarak kabul edildiğini ve imparatorun kendisinin de açıkladığı gibi umutsuz olmadığını" gösterir (s. 669). Fakat özel finans kaynaklarına olan bağımlılığın uzun vadeli sonuçları devlet aygıtını güçlendirmeye katkıda bulunmadı. Ancak, askerlere erzak temin etmek zorunlu hale geldiği için, Türk savaşları tarımsal ekonomi (ve dolayısıyla vergi tabanı) üzerinde olumlu etki yaptı. Bog (1971), Otuz Yıl Savaşı'ndan sonraki savaşları, tüm Alman devletlerinin iyileşmesinde temel bir faktör olarak görür. Otuz Yıl Savaşı ise savaşın yıkımı nedeniyle aynı işlevi görmemişti. Fakat yıkım Türk savaşlarında da tarımsal ekonomiyi etkilememiş miydi? Bkz. T. M. Barker (1967, 282-284).

339 Wangermann (1973, 12), Habsburgları olumsuz olarak Fransız monarklarına benzetir. Arazilerinin kapladığı alan aşağı yukarı aynıydı, "fakat çok daha önemlisi homojenlik, derli topluluk, vergilerden elde edilen düzenli gelir ve kârlı ticari girişim imkânlarıydı." Angarya'nın Avusturyadaki net ürünü göz kamaştıran Barok mimarisiydi ve belki de bunun için müteşekkirdik olmalıyız. Bkz. Zolner (1970, 279-280).

340 Bkz. Wangermann (1973, 14).

komşularının olmak üzere, başkalarının hâkimiyetine karşı durma anlamı taşıyordu.³⁴¹

Otuz Yıl Savaşları'nın sonundan Napolyon Savaşları'na kadar geçen dönem, bütün Alman prensliklerinde ve gerçekte bütün Orta Avrupa'da bir merkantilizm çağıydı.³⁴² Habsburgların merkantilist politikaları yaklaşık 1660'a kadar dayandırılabilir.³⁴³ Hohenzollernler ise, Büyük Prensle başlayarak, onu hükümet politikalarının merkezi yapmıştı.³⁴⁴ Bir tarafta, 1650'den 1750'ye kadar geçen dönemde devletin imalat endüstrisini teşvik etmesinin sonuçlarının hiçbir yerde "tatmin edici olmadığı" muhtemelen doğrudur.³⁴⁵ Gerçekte, von Klaveren geri kalmış ülkelerdeki merkantilizmin "gerçek hedefi" yerel eşrafı zenginleştirmek olan "bir *sahte*-merkantilizm" olduğunu ve "hiç kimsenin merkantilizmin başarılı olmasını beklemediğini" öne sürer.³⁴⁶ Bu bir ölçüde doğrudur, fakat bunu söylemekle yetinmek en azından sahte-merkantilist olan yarı-periferi ülkelerle, bunu dahi alamayan periferi ülkeleri arasındaki farkı görmezden gelmektir.

Bu uzun gerileme dönemindeki yarı-periferi ülkelerinin merkantilizminin³⁴⁷ yaklaşık 1750'den sonra dünya-ekonomisinin büyüme

341 Treue (1974, 106-107). Merkantilizmin hiçbir zaman tamamıyla savunmacı olmadığını kanıtı için bkz. Dorwart'ın Almanya'daki Yahudilere neden yeni bir hoşgörü gösterildiğiyle ilgili tartışması. O, "Alman Prenslarının Otuz Yıl Savaşı'nın neden olduğu yıkımdan kurtulmaya yardım etmeleri için, neredeyse çaresiz biçimde, Yahudileri devşirmeye çalışmasından" söz eder (1971, 212). Yahudilerin bu çabaya ne kadar olumlu cevap verdiği, Dorwart'ın Büyük Prens'in 1650'de Yahudilerin Polonya'dan Brandenburg'a yeniden girmesine izin vermesini tanımlarken açıklar: "Oder ağzının İsvaçlilerin elinde olması nedeniyle Polonya'yla doğrudan ticaretin yeniden başlaması, Yahudi tüccarların faydalı bir işlevi olabilirdi" (1971, 122). Merkantilizmin Fransa'da, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı açısından doğal olduğu, fakat aynı şeyin Brandenburg-Prusya için geçerli olmadığı görüşü için bkz. Kruger (1958, 65). Kruger'in görüşü Schmoller'in (1958, 13) zamanından beri Alman burjuva tarihçileri tarafından propagandası yapılan "sosyal krallığa", "Hohenzollern efsanesine" yönelik bir polemğin parçasıdır.

342 Bkz. Lütge (1966, 321-322); Bog (1961, 134-135, 139); Klima ve Macurek (1960, 98).

343 Bkz. Tremel (1961, 176); Klima (1965, 107); Zollner (1970, 283).

344 Bkz. von Braun (1959, 611-614) ve Kisch (1968, 4).

345 Klischer (1931, 13).

346 Van Klaveren (1969 b, 149-150). Deyon "merkantilist projelerin evrensel", fakat "çoğu zaman her türlü etkinlikten yoksun ani istekler, resmi kararlar ve tavsiyelerden ibaret olduğunu" belirtir (1978 a, 208).

347 Klima (1965, 119). Kulischer on sekizinci yüzyılın ortasından sonra "Fransa, Prusya, Avusturya, Rhineland ve Rusya'da hızlı endüstri yükselişinin önceki, yani Colbertçi dönemde hazırlık yapılmamış olsa da gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini" sorar (1931, 13-14).

dönemindeki imalat etkinliklerinin önemli oranlarda gelişmesinin temellerini attığı da açıktır. Bu nedenle yakından bakılması gereken şey, İsveç'in yarış dışına itildiği ve deyim yerindeyse, Prusya ve Avusturya'nın Avrupa'da daha büyük bir yayılmanın avantajını eline alacak bir orta Avrupa gücü olmaya can attığı on sekizinci yüzyılın ilk yarısında neler olup bittiğidir. VI. Charles 1711'de Hapsburg tahtına gerçi: I. Frederick William 1713'de Prusya tahtına çıktı. 1713-1715'de Utrecht ve Rastatt Antlaşmalarıyla İspanya Taht Savaşı sona erdi. Avusturya İspanyol (şu an Avusturya) Felemenkini, Milan'ı, Napoli'yi ve (1720'de Sicilya karşılığında Savoy'la birlikte satılan) Sardinia'yı aldı. (1699 Karlofça Antlaşması'yla Macaristan ve Transilvan-ya'yı alan) Avusturya 1718'de Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlılar'dan Sırbistan, Banat ve Küçük Eflak'ı aldı. Avusturya Balkan ticaretinin yeni imkânlarından yararlanmak için (ilki 1683'te başarısızlığa uğramış olan) *Wiener Orientalisch Handelskompagnie*'yi yeniden yarattı. V. Charles 1719'da son olarak Trieste ve Fiume'yi (düşüncesi ilk defa 1675'te ortaya atılan) serbest ticaret limanları olarak ilan ettirdi.³⁴⁸

Avusturya'nın "Drang Nach Meer"inde 1719 bir dönüm noktasıydı. Avusturya artık hem (Ostend üzerinden) Atlantik'e ve hem de (Trieste üzerinden) Akdeniz'e açılabilirdi. Venedik ve Hamburg'la rekabete kalkışabilirdi.³⁴⁹ Sonunda büyük bir güç olarak görünüyordu.³⁵⁰ Birden kendisini "aynı anda"³⁵¹ İngiltere, Hollanda, Fransa ve İspanya'yla çatışma halinde buldu -zira hepsi kendilerini Avusturya'nın yeni ticarî hedeflerince tehdit edilmiş hissediyordu. Prusya da bu sırada çok güçlenmiş biçimde ortaya çıktı. Stockholm Antlaşması'yla (1719) İsveç'in elinde kalan son Alman topraklarını da ele geçirmişti. Artık askerî olarak İsveç'ten güçlüydü ve Büyük Frederick'in iktidarı sırasında, daha önce XII. Charles'a kadar İsveç'e ait olan "Avrupa'nın askerî dehası" ünvanını kazanacaktı.³⁵² Yine de 1713 yılı itibariyle

348 Bkz. Hassinger (1942, 36-37).

349 Bkz. Kaltenstadler (1969, 489-498) ve ayrıca Kaltenstadler (1972). Denize bu açıklık bu dönemde Bohemia, Moravia ve Silesia'da yünlu mamuller endüstrisindeki hızlı gelişmeyi açıklar. Bkz. Freudenberg (1960 b, 389-393).

350 J. W. Stoye, O. Reddich'in 1700 ve 1740 arasındaki Avusturya ile ilgili kitabının ismini olumlu biçimde alıntılar: "The Development of a Great Power" (bkz. 1970 a, 598).

351 Macartney (1966, 397).

352 Samuelsson (1968, 69).

“Prusya temelde bir tarım ülkesiydi”³⁵³ ve kaynakları “çok azdı.”³⁵⁴ Ancak, on sekizinci yüzyılın ortasında Avusturya bir tür ikinci sınıf dünya gücü olmakla sınırlıydı ve 1918’e kadar da öyle kalacaktı; oysa Prusya gerçek bir dünya gücü olma yolunda ilerliyordu. Prusya’nın bunu mümkün kılan özel içyapısını daha önce gözden geçirmiştik;³⁵⁵ fakat Prusya-Avusturya rekabetinin Prusya lehinde gitmesini, sonraki bölümde sözünü edeceğimiz, İngiliz-Fransız rekabetini dikkate almadan açıklayamayız.

Barracrough bu sırada iki rakibin “birbirini ortadan kaldırma eğiliminde olduğu” hissine kapılmaktadır;³⁵⁶ fakat bu, durumu tam olarak yansıtmamaktadır. Prusya Avusturya’yı ortadan kaldırmak için kullanıldı, bunun ödülü ise Silesia oldu. Silesia politik, ekonomik ve stratejik açıdan önemliydi. Onuncu yüzyıldan itibaren onu ele geçirmek için birçok savaş yapılmıştı ve on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Brandenburg’un diplomasisinin merkezini işgal etmişti.³⁵⁷ Silesia “Doğu’nun gerçek endüstri bölgesiydi, Avusturya Kraliyet Toprakları arasında bir mücevherdi.”³⁵⁸ Silesia pamukluları İngiliz, Hollandalı ve Hamburglu tüccarlar tarafından pazarlanıyordu ve Silesia “klasik

353 Brugord (1966, 293). “Prusya Avrupa’da bağımsız bir güç olarak gerçekten sayılmadan önce eyaletlerinin coğrafi konumu, yetersiz ekonomik gelişmeleri ve insan gücü açısından kaynaklanan ciddi güçlüklerin aşılması gerekiyordu.”

354 A. J. P. Taylor (1946, 27) şu sözcükleri ekler: “Sanayi bölgesi, önemli şehirler, denize çıkış yok, toprak çorak ve verimsiz, soylular fakir ve cahil, kültürel yaşam fiilen yok.”

355 Prusya’nın bu dönemde devlet yapısı açısından Avusturya’ya olan üstünlüğü Behrens ve Rosenberg’in tanımlarında açıklanmaktadır. Behrens şöyle söyler: “Maria Theresa’nın tahta çıkışından sonra Habsburg sömürgelerinde birakalım bir ulusu, merkezi idare şeklinde dahi bir şey yoktu. Merkezi idare ancak 1748’den sonra ortaya çıkmaya başladı ve o zaman da sadece Avusturya ve Bohemya gibi miras ile geçen Alman topraklarında görüldü” (1977, 551). Prusya idari birleşmesi ancak I. Frederick William’ın hükümdarlığına, yani 30 yıl öncesine rastlar (bkz. Behrens, 1977, 557). Ancak “Eski Rejimdeki temel gelişme yönü açısından Hohenzollern Prusya’sı Avrupa’nın diğer mutlak devletleriyle uyum içinde hareket etti. Belki de en ayırt edici özelliği birçok siyasi yeniliğin, idari reformun ve mali tedbirlerin aşırı coşkulu liderler tarafından uç noktalara taşınmış olmasıydı” (Rosenberg, 1958, 23).

356 Barracrough (1962, 386).

357 Leszczyński (1970, 104).

358 Tremel (1961, 177). “Silesia keteni Hollanda ve İngiltere’de, Polonya’da ve Rusya’da ihrac pazarı buldu. Hollandalı tüccarlar İspanya, Portekiz ve Doğu Akdeniz için ona ihtiyaç duyuyordu. Silesia *Schleier*’i [keten ya da ketenimsi pamuktan yapılan hafif, ince kadın şapkaları] Afrika’ya, Curaçao’ya ve Endonezya’ya ihrac ediliyordu. Silesia yünü, yün piyasasında baskın bir rol oynuyordu.” Silesia’nın bir “mücevher” olmasının diğer nedeni başkenti Breslau’nun bir tek kurduğu doğuyla, transit ticarettteki anahtar rolüydü (Wolanski, 1971, 126). Bkz. ayrıca Hroch (1971, 22).

koloni nüfuzu modelini yansıtıyordu.”³⁵⁹ Bununla birlikte, üretim yerel düzeydeydi. Özellikle Otuz Yıl Savaşları’ndan sonra köy düzeyinde, köy tüccarlarının merkezi kalite kontrolünü elinde tutan büyük tüccarlara satış yaptığı bir *Kaufsystem* biçiminde gelişti.³⁶⁰ Birçok örnekte, çiftlikler üzerinde fabrikalar vardı ve toprak sahipleri girişimci, serfler ise ücretli işçi rolündeydi.³⁶¹

Bu endüstriyel etkinliklerin yaygınlığı belki de Habsburgların üç Bohemya toprağı -Bohemya, Moravya ve Silesia- arasında Silesia’nın “serf-lord yönetmeliklerinin nispi yumuşaklığıyla” bilinmesinin nedenidir.³⁶² 1748’de Prusya Avusturya Taht Savaşı’ndaki ödülü olarak Silesia’yı aldığında, Habsburg topraklarının “en zengin ve sanayileşmiş eyaletini”³⁶³ ele geçirmiş oluyordu.

Bu Avusturya’ya vurulan öldürücü bir darbeydi; bunun nedeni sadece Silesia’nın sanayi üretimi değil aynı zamanda Habsburg monarşisinin dış dünyayla bağını kuran “başlıca ticaret köprüsü” olmasıydı.³⁶⁴ Onu kaybetmesinin etkileri Bohemya ve Moravya’ya da ulaştı, zira bunların eğirici ve dokumacıları ürünlerini 1742’ye kadar Silesyalı tüccarlara satıyordu. Bu, barış antlaşmasının izin verdiği şekilde devam ederse bu yasaları “ekonomik olarak Prusya’nın arzularına bağlı kılacaktı.”³⁶⁵ Avusturya geri dönmeye zorlandı. Silesya’nın Prusya tarafından ele geçirilmesi bu nedenle on dokuzuncu yüzyılın endüstrileşmesine büyük oranda katkıda bulunan önemli bir olaydı.³⁶⁶ Bu, bir Prusya ordusu ve devletinin oluşturulması ve ayrıca İngilizlerin (ve Hollandalıların) İsveç’i kontrol etme ve sonra Avusturya’nın önünü kesme ihtiyaçları tarafından mümkün kılındı; Prusya ordusunun oluşturulmasını mümkün kılan da toprak sahibi soyluların diğer periferi ülkelerindekinin aksine kendine özgü biçimde zayıf olmasıydı. Önemsiz bir periferi bölgesi olan Brandenburg’un

359 Kisch (195), 544). Hamburg’un on sekizinci yüzyılda Hollandalıların zararına artan önemi Liebel tarafından tartışılmıştır (1965 b, 210-216).

360 Bkz. Klima (1959, 37-38).

361 Bkz. Aubin (1942, 169) ve Klima (1957, 92).

362 Wright (1966, 20). Bu yumuşaklığa rağmen geç on yedinci yüzyılda ve on sekizinci yüzyılda birkaç köylü ayaklanması oldu; bunlar askeri güçle bastırıldı. Bkz. Kisch (1959, 549) ve bkz. Michalkiewicz (1958) ve Tapié (1971, 121).

363 P. Anderson (1974 a, 317). Silesia’yı ele geçirmenin Prusya açısından taşıdığı önemle ilgili olarak bkz ayrıca von Braun (1959;614-616).

364 Freudenberger (1960 b, 384).

365 Freudenberger (1960 a, 351).

366 Bkz. Kula (1965, 221).

1750’de dünya-ekonomisindeki rolünü dönüştürme gücüne en çok sahip bir Avrupalı yarı-periferi güç olmasını sağlayan, bir asıra sığan bu olaylar zinciriydi.

Bu çağda oluşturulan ve diğerlerinden oldukça farklı olan son periferi bölgesi, New England ve İngiliz Kuzey Amerika’sının Orta Atlantik kolonilerinden oluşmuştu. Bunların kolonileştirilmesi sadece 1620’de başlamıştı ve belki de Hollanda ticaret ağının stratejik ve ticarî bir dış limanı olan New Amsterdam dışında, hiçbiri 1660’dan önce kapitalist dünya-ekonomisinin bir parçası değildi.³⁶⁷ Gerçekte, New Jersey, Pennsylvania, Delaware İngilizler tarafından yalnızca Restorasyon döneminde kolonileştirilmişti.³⁶⁸ Kuzey Amerika’daki dönüm noktası 1660’dı zira bu İngiltere’deki dönüm noktasıydı. Bu “kolonilerin çıkarları ulusun yararına kullanılmalıdır” şeklindeki merkantilist doktrinin kurumsallaşmasına işaret ediyordu.³⁶⁹ 1660’ların çeşitli İngiliz Denizcilik Yasaları’nın en önemli koloni ürünlerini –şeker, tütün, boya kökleri vs.– İngiliz gemileri tarafından taşınıp İngilizlere satılacak ürünler arasında “belirtmesi”, Batı Hint Adaları ve Chesapeake Vadisi üreticilerini açık biçimde etkiledi. Başlangıçta, bu yasaların kuzey kolonileri üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi olmadı, bunun nedeni kısmen az zorlanmaları kısmen de listedeki ürünlerin birçoğunu üretmemesiydi.³⁷⁰ Gerçekte, etkinin pozitif olduğu söylenebilir, çünkü Denizcilik Yasaları Hollandalıları, “İngiliz

367 Bkz. Craven’in 1660 yılı itibarıyla New England tanımı: “Ekonomi temelde tarıma dayanıyordu... Tipik bir New England kasabası bir çiftçi köyüydü... Fakat artık 3000 kişilik bir kasaba olan Boston dışında, geçimlik çiftçilik o kadar temel bir hal almıştı ki zaman zaman papaz bile tarlada bulunabiliyordu” (Craven, 1968, 18).

368 İki Carolina’yı ve Hollandalılardan 1664’te alınan New York’u da içine alan “Restorasyon Kolonileri”yle ilgili olarak bkz. Craven (1968, 68-103).

369 Bailyn (1955, 112-113). *Kurumsallaşma* anahtar kelimedir. Cromwell de bir merkantilistti; fakat “İngiliz kolonicileri İç Savaşı bir bağımsızlık ölçüsü iddia etme fırsatı olarak kullanmaya çalışmıştı ve Birleşik Krallık da Stuart’lara sadakatle ilgili olmadığı sürece bunu hoş görmüştü... [İngiliz yönetiminin kolonilere karşı] başarı dönemi... Cromwell cumhuriyetçilerinkinden ziyade göreve yeniden gelen Stuartlar dönemiydi” (Rich, 1961, 330-331).

370 Craven hiçbir olumsuz etki görmediklerini söyler (1968, 39). Nettels 1685 ve 1720 arasında New England ve New York’un “İngiltere’ye çok az ticaret yaptığını” söyler (1933, 326). Bailyn 1673’deki bir yasa maddesinin New England tüccarları için iki kat -gümrük limanında ve giriş limanında- vergi koyduğunu, fakat İngiliz tüccarlar için tek vergi uygulaması getirdiğini ve bunun “açık bir ayrım” olarak protesto edildiğini belirtir (1955, 151). Kamen, New England’lıların 1670’lerin sonunda “Londra’daki diğer rakip gruplardan yarı özel bir ilgi odağı oldukları” bilincinin başlangıcını tartışır (1970, 37).

gemiciliği kolonilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayamadan önce”³⁷¹ Kuzey Amerika’dan çıkararak bu kolonilerdeki gemiciliği teşvik etti.

Bu koloniler on yedinci yüzyılda İngiltere’nin satın kullanacağı az şey ürettiyordu ve İngiliz malları için pazar olamayacak kadar küçüktü, ayrıca taşımacılıkta rekabet ediyorlardı ve dolayısıyla İngilizler için neredeyse bir yükü. İngilizler onlardan kopamıyorsa bunun nedeni kısmen Fransa’nın onları ele geçirmesi korkusuydu. Bu bir anlamda önleyici bir tedbirdi.³⁷²

Stuartlar navlunları yeniden hayata geçirmek için harekete geçti ve 1684’de New England Kolonisi’ni kurarak bu sorunlu koloniler üzerinde en etkin kontrolü sağlamaya çalıştı. New England’ın Stuart politikalarına karşı direnişi İngiltere’de Şanlı Devrim’de zirveye çıkan iç isyanlarla birleşmemiş olsaydı (ki bunlar kolonistlere yönelen tehditleri sona erdirdi ya da en azından erteledi) bu bölgeler etkili biçimde periferileştirilebilirdi.³⁷³ Dolayısıyla, New England ve Orta Atlantik tüccarlarının 1700’lerde sadece gemi yapımcıları değil ticaret aracıları olarak da büyük hamleler yapıyor olması, Elenor Lord’un “bu kolonilerin gayr-ı ihtiyarı ihmali” olarak adlandırdığı fakat İngiltere’nin merkantilist büyük tasarımıyla gerçekleştirmenin iç güçlüklerinden başka bir şey olmayan olguyla açıklanabilir.³⁷⁴

Bu tüccarlar gerçekte birçok çeşidi bulunan sözde bir üçgen ticareti içindeydi. Afrika ve Batı Hint Adaları’yla olan üçgende Batı Hint Adaları’nın melası kuzey kolonilerine, buraların romu ve önemsiz malları Afrika’ya ve Afrika’nın köleleri de Batı Hint Adaları’na gidiyordu. İngiltere ve Batı Hint Adaları’yla olan üçgende gıda maddeleri ve kereste kuzey kolonilerinden Batı Hint Adaları’na, Batı Hint Adaları’nın şekeri ve tütününü İngiltere’ye ve İngiliz mamul malları da kuzey kolonilerine gidiyordu (ya da kuzey kolonileri gemileri İngiltere’de satılıyordu). Üçüncü ve daha küçük üçgende ise İngiltere ve Avrupa vardı; buğday³⁷⁵ balık ve kereste kuzey kolonilerinden Güney Avrupa’ya; Güney Avrupa’nın şarabı, tuzu ve meyveleri İngiltere’ye

371 Nettels (1952, 109); bkz. ayrıca (1931 b, 9-19).

372 Bkz. Beer’daki tartışma (1912, I, 51, 53).

373 Barrow (1967, 34-35). Bkz. ayrıca Bailyn (1953, 386) ve Craven (1968, 246).

374 Lord (1898, 105).

375 Slicher van Bath on yedinci yüzyılın son yarısında ve on sekizinci yüzyılın ilk yarısında “sadece [Avrupalı] büyük toprak sahiplerinin Pennsylvania’dan gelen ucuz tahılla rekabet edebilecek kadar ucuz tahıl üretebildiğini” iddia edecek kadar ileri gider (1963 a, 220).

ve yine İngiliz mamul malları kuzey kolonilerine gidiyordu. Bu ünlü üçgenlerle ilgili olarak iki şeyin altı çizilmelidir. Bunlar büyük oranda analitik yapılarıdır. Gemilerin hareketlerinden çok daha fazla olarak mal akışını temsil ederler. Kuzey kolonilerinden gelen gemiler Batı Hint Adaları'ndaki karşılıklı gidiş gelişler üzerinde yoğunlaşıyor, Atlantik'in karşısına geçerek İngiltere'ye az ve Afrika'ya çok az sefer yapıyordu.³⁷⁶

İkinci olarak, İngilizler kuzey kolonilerine elverişsiz bir doğru-
dan ticaret dengesi sürdürmesi için baskı yapıyordu; bu onların mamul mallar almak istemeleri durumunda para bulmaları anlamına geliyordu. Üçgen ticareti gerekli parayı tedarik edemediği derecede ya kendi üretimlerini genişletmek (ve dolayısıyla İngiltere'den yaptıkları ithalatı azaltmak) ya da temel bir tüketim maddesi bulmak zorundaydılar.³⁷⁷ Kuzey kolonilerinin on sekizinci yüzyılın ilk yarısında İngiltere'yle siyasî mücadeleye girmesi bu iki alternatiften hangisinin izleneceği etrafında odaklanıyordu. On yedinci yüzyılda, kuzeyli kolonistler, gemi yapımcıları, gemi aktarımcıları ve Batı Hint Adaları ile Avrupa'ya mal tedarikçileri olarak İngiliz üreticilerin takipçileri oldu. Merkantilist doktrine göre "bir değerden çok... bir rakiptiler" ve dolayısıyla "İngiliz mallarının en az değerli olanıydılar."³⁷⁸ 1689'dan sonra İngilizler durumu kurtarmak için bilinçli bir çaba içerisine girdiler;³⁷⁹ yeni bir ana pazarı (denizcilik malzemeleri)

376 Walton (1968 b, 364-371). Sebep ekonomikti. Tüccar ve aracıları arasındaki tanıdıklık riskleri büyük ölçüde düşürüyordu, bu da belli yollarda uzmanlaşmaya neden oluyordu. Üçgen yol güzergâhlarındaki gemilerde çalışan mürettebat limanlarda maaş alırken karşılıklı sefer yapan gemilerde çalışanlar para almıyordu (Walton, 1968 b, 386-389). Ostrander daha da ileri gider ve kurgunun geçerli olduğunu çünkü gemilerin gerçekte yolculuk yapmadığından şüphelendiğini söyler. Kavramı on dokuzuncu yüzyılın ideolojik ihtiyaçlarına bağlar (bkz. 1973, 642).

377 Lord (1898, 124-125).

378 Barrow (1967, 8). Nettels böyle bir analizin İngiltere'ye kuzey kolonilerinden gelen "görünmez kazançları" -para ve altın-gümüş akışı-, korsanlık kazançları, kraliyet hizmetleri "alımını" ve hatta İngiliz alıcılar için gemi inşasını ihmal ettiğini düşünür; fakat görünmez kazançlar tabii ki daha az görünüyordu ve dolayısıyla İngilizlerin kuzey kolonilerinin değeriyle ilgili bilincini, büyük oranda değiştirmemiş olabilir (Bkz. 1933, 344-347).

379 Kuzey kolonilerinin İngiltere için değerini artırma çabaları ne kadar bilinçli olsa da genişletilmiş Karayip kolonilerine olan yaklaşımlarına göre, bu örnekteki İngiliz yaklaşımı bir umursamazlık içeriyordu. A.G. Frank böyle bir umursamazlığın "toprağın ve iklimin nispi fakirliğinden, madenlerin olmayışından" kaynaklandığını ve bunun bu koloniler için iyi bir şans olduğunu çünkü onlara tropikal ve yarı tropikal kolonilerden farklı bir gelişme imkânı verdiğini düşünür (Frank, 1979 b,

teşvik ederek ve henüz başlamakta olan sanayi üretimini boğarak İngiliz mamul malları için pazar olma işlevlerini genişletmeye çalıştılar.³⁸⁰ Belli bir bölgede bir pazar nasıl oluşturulur? Oradaki insanları dünya-ekonomisi için üretime iterek ve eğer yeterince yüksek gelir düzeyine sahip bu tür insanlar yoksa, yerleşim teşvik edilir. İngilizlerin benimsediği ve onları Fransızlar’dan, Hollandalılar’dan ve hatta Amerikalılar’daki İspanyol ve Portekizliler’den önemli derecede ayıran bu sonraki yoldu.³⁸¹

1713 ve 1719 arasındaki özellikle Orta Atlantik devletlerine doğru önemli bir göçmen akını vardı. İngilizler büyük sayılarda göç etmek istemediği için, İngilizler bunu Britanya Kuzey Amerika’sını İngiliz olmayan İskoçlara, Ulterslilere ve sözde Hollandalılara (ki bunlar

60). Barrow “faydalı ihmâl” politikasını” farklı bir açıdan tartışır. En azından on sekizinci yüzyılda “İngiliz Kuzey Amerika’sındaki kolonicileri memnun etmenin baskı değil bir yatırıma politikası gerektirdiğini” belirtir. “Sonuç olarak Walpole ve halefleri için yol gösterici ilke yeterince rahat bırakmak haline geldi. ‘*Quieta non movere*’ böylece Walpole’un koloni idaresindeki siyasi düsturu oldu” (Barrow, 1967, 116, 134).

380 Bkz. Nettels (1931 a, 233). Nettels zamanlama konusunda G. L. Beer’in kuzey kolonilerinin bir pazar olarak ancak 1745’ten sonra değerlendirildiği görüşüne atıfta bulunur. Nettels bu görüşün yanlış olduğunu ve kolonilerin on yedinci yüzyılın sonunda çok değerli olduğunu savunur (bkz. 1931 a, 230-231). Kammen 1713 yılını “[kuzey kolonilerinkini de içine alan] bütün koloni kaynaklarının [İngilizler tarafından] kendine yeterli bir imparatorluğa katkıda bulunmak açısından değerli sayılmaya başladığı yıl” olarak niteler (1970, 46). Bruchey bu olaydan sonra koloni döneminden söz eder (1966, 8). Coleman en erken tarihi verir ve şöyle der: “İngiltere’nin Kuzey Amerika kolonileri 1650’den sonra en çarpıcı net talep artışını sunuyor ve böylece özellikle Avrupa-içi ticaretin krizde olduğu ve rekabetin yoğunlaştığı bir zamanda İngiliz sanayi üretimine özel bir pazar açıyordu” (1977, 197-198).

Belki de burada elimizde olan (on sekizinci yüzyılın ortalarında) gerçekleşme halini alan (1690’larda başlayan) niyettir. Farnie’nin Amerikalılar’daki kolonilerle ilgili olarak sahip olduğu veriler bir araya getirildiğinde kolonilerin İngiliz malları için bir pazar olarak 1701-1705’de %10’dan 1766-1770’de %23’e, İngiltere’ye ithalat kaynağı olarak da %19’dan %34’e yükseldiğini gösterir. Kıta kolonilerinin rolü (fakat bu hem kuzey hem güneyi içerir) ilk defa 1726-1730’da Batı Hint Adaları’nınkini geçti. Farnie İngiliz dış ticaretinin bu “Amerikanlaşmasını” (bu terimi Schlote’dan ödünç almıştır) nihai bir aşırı bağımlılığın nedeni olarak görür; bu da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İngilizlerin yaşadığı ekonomik güçlükleri açıklar (1962, 214). Bu bana oldukça şüpheli gelmektedir, çünkü merkantilist ideoloji aşırıya taşınmıştır. Buradaki esas nokta, ileride göreceğimiz gibi, İngilizlerin kuzey kolonilerini yarı-periferi bir alan olmaktan kurtarmaması ve bu ölçüde İngiltere’nin gelecekteki kendi güçlüklerini yaratmasıydı. Fakat orada olmasa da başka yerde problem çıkacaktı.

381 Bkz. Nettels (1933, 322).

gerçekte Alman ve İsveçli'ydi) açarak başardı.³⁸² İngilizler bu yeni göçmenlerin yeni ana ürünün (denizcilik malzemeler) üretiminde yer alacağını umuyordu. Bu İngilizlere yalnızca ekonomik değil askerî avantaj da sunuyordu. İngiliz koloni ticaretindeki "ciddi bir eksiklik"³⁸³ uzun süredir denizcilik malzemeleriydi ve bunu gidermek on yedinci yüzyıl boyunca politikasının "sürekli hedefi" olmuştu.³⁸⁴ Bu eksiklik 1689'da Dokuz Yıl Savaşı'nın patlak vermesiyle daha kötü bir durum aldı. İngiliz denizcilik malzemelerinin neredeyse tüm üretimi ve taşınması, tarafsız fakat Fransız yanlısı olan İsveçliler'in elindeydi ve bu "sabit bir huzursuzluk nedeniydi."³⁸⁵ Buradaki alternatif kaynak açıkça kuzey kolonileri (ve ayrıca İrlanda) idi. İngiltere 1696'da Ticaret ve Sanayi Odası'nı kurdu; bunun ilk hedefi İngiltere'yi İsveç'e bağımlılıktan kurtarmaktı. Bunu yapmak için bir tekel oluşturdular ancak bu yaklaşım çok fazla direnişle karşılaştı.³⁸⁶

İspanya Taht Savaşı durumu bir defa daha kötüleştirdi ve bu durum Stockholm Katran Şirketi'nin bir tekel olarak kurulmasıyla iki kat kötüleşti. Bu 1705'teki Denizcilik Malzemeleri Yasası'na yol açtı; buna göre kuzey kolonilerindeki üretimi teşvik etmek için primlere dayanılacaktı.³⁸⁷ İngiltere'nin İsveç'e bağımlılıktan kurtarılması tabii ki Denizcilik Malzemeleri Yasası'nın tek nedeni değildir. Nettels, kuzey kolonilerinde pazarlar oluşturulmasının temel hedef ve hatta ilk hedef olmasıyla ilgili üç neden ileri sürer. Birincisi, İsveç'e bağımlılık gerçekten sadece zift ve katranla ilgiliyken yasa -hepsi çok sayıda başka ülkeden elde edilebilecek olan- reçine, terebentin, kendir ve gemi kerestesi için de prim veriyordu. İkincisi, Donanma Subayları bu bağımlılık konusunda en ilgisiz görünen kesimdi, bu da açıkların gerçekliğiyle ilgili şüphe doğurmaktadır. Subaylar sürekli olarak düşük kalite nedeniyle kuzey kolonilerinden zift ve katran alımına

382 Bkz N. L. Hansen (1945, 48-50).

383 McLachlan (1940, 4).

384 Aström (1962, 15).

385 Aström (1962, 20). 1699-1700 itibarıyla Kuzey Avrupa'dan İngiltere'ye yapılan ithalattaki bütün kalemlerden -kenevir, keten, zift, katran, demir, potas- %48'i büyük oranda İsveç'ten çıkıyor; %26,4'ü Rusya'dan geliyor; %24,1'i de Doğu ülkesinden ve sadece %1,5'u Danimarka ve Norveç'ten geliyordu. Bununla birlikte, Rus malları İsveçlilerin elinde bulunan Narva, Doğu ülkesi malları da yine İsveçlilerin elinde bulunan Riga üzerinden naklediliyordu (bkz. Aström 1962, 99).

386 Direniş üç misliydı. Kuzey kolonilerindeki tüccarlar karşıydı. Esas kaygısı en iyi ve en ucuz denizcilik malzemelerini almak olan Donanma karşıydı. İngiliz kamuoyu tekellerden şüphelenmeye başlamıştı bkz. Lord (1898, 38-39).

387 Bkz. Lord (1898, 56) ve Nettels (931 a, 247).

karşı çıkıyordu. (Ancak, Nettels bize Ticaret Odası memurlarının Donanma Subaylarını Doğu tüccarlarıyla işbirliği yapmakla suçladığını hatırlatır.) Üçüncüsü, Ticaret Odası kalitesi kuzey kolonilerinin- kinden üstün olmakla birlikte Carolinas'dan zift ve katran almakla ilgilenmiyordu. (Carolinas çok önceden beri hammadde üretiyordu.)

Nettels daha da ileri giderek, denizcilik malzemeleri programını en fazla destekleyenlerin, kuzey kolonileriyle ticaret yapan İngiliz tüccarları olduğunu öne sürer.³⁸⁸ Her halükârda, kuzey koloniciler katran ve ziftten çok kereste üretimiyle ilgileniyordu³⁸⁹ ve kereste İngiltere'ye değil yerli gemi yapım endüstrisine gidiyordu.³⁹⁰ Bir gemi yapım endüstrisinin oluşması, İngiliz mallarına bir pazar oluşturulması bakımından, en az deniz malzemeleri üretim programı kadar faydalı olmuştur. Bu belki de Denizcilik Yasası'nda "uygulamadaki faydaları gözetilerek" kolonicilerin sahip olduğu gemiler kesinlikle İngilizlerin sahip olduğu gemilerin ayrıcalıklarından yoksun bırakılmayacaktır, maddesinin de temel nedenidir.³⁹¹ Bu nedenle, ücretlerin yüksek olduğu ancak kerestenin ücret faktörünü telafi edecek kadar ucuz alınabildiği kuzey kolonilerinde gemi inşası ekonomik açıdan mantıklıydı.³⁹² Bu görece avantaj Amerikan koloni gemiciliğinin 1675'ten 1775'e kadar süren dönemdeki verimliliğinde görülen sürekli artışla güçlendi.³⁹³ Sonuç, 1775'te İngilizler adına İngiltere'de kayıtlı bütün gemilerin neredeyse üçte-birinin -kolonilerin zenginliğinin önemli bir kaynağı olarak- kuzey kolonilerinde inşa edilmiş olmasıydı.³⁹⁴

388 Bkz. Nettels (1931 a, 255-264). Rees İsveç'e bağımlılıktan kurtulmanın düşünüldüğünü gösteren bir kanıt sunmaktadır. İngiliz demir ustalarının Kuzey Amerika'da işlenmiş demir ve demir eşyalar üretimine uzun süren muhalefetine rağmen, demirin fiyatı 1717'de İsveç'le gerginleşen ilişkiler yüzünden yükseldiğinde, "kolonilerde denizcilik malzemeleri başlığı altında üretimi teşvik edilecek mallar listesine çubuk ve külçe demir de dâhil edilerek, yeni bir arz kaynağı bulunması önerildi" (1929, 586). Bununla birlikte, yasa uygulanmadı, çünkü İsveç Kralı XII. Charles öldü ve bundan sonra İngiliz İsveç ilişkileri düzeldi.

389 Nettels bunların "çok istenen malları" *üretmediğini* söyler (1931 a, 269; bkz. ayrıca 1952, 112). Ancak, Aström İsveç katran ve zift tekelinin sonu olarak 1728 tarihini gösterir ve bunu kuzey kolonilerinde artan üretimle açıklar (1962, 111; 1973, 101).

390 Kolonicilerin kısıtlayıcı yasalardan sürekli kurtulmaları konusunda bkz. Lord (1898, 101-123).

391 Harper (1939 a, 9).

392 Bkz. K. G. Davies (1974, 193).

393 Bkz. Walton (1967 ve 1968 a). Daha yüksek verimliliğe giren çeşitli faktörlerin tartışmasını yapar.

394 Dickerson (1951, 32).

Gemi yapımcılığı dışındaki koloni mamul mallarına gelince, İngilizler bunları caydırmaya çalışıyordu, ama bu plansız bir şekildeydi. 1699'da Yünlüler Yasası'nı çıkardılar, bu bir koloninin sınırlarını aşan taşımacılığı yasaklıyordu. 1732'de benzer sınırlamaları olan Şapka Yasası'nı çıkardılar 1733'te çıkarılan Melas Yasası rom üretimini sınırlamayı amaçlıyordu. 1750 Demir Yasası daha fazla fabrikanın kurulmasını yasaklıyordu.³⁹⁵ Bütün bu yasalar büyük oranda uygulanmadı.³⁹⁶ Bir kere, İngilizler koloni mallarından ziyade Hollanda, Alman ve Fransız rekabetiyle çok daha aktif bir biçimde ilgileniyordu.³⁹⁷ Ek olarak, Bruchey'in öne sürdüğü gibi, "nitelikli işgücü açığı ve sermayenin hem eksikliği hem de tercihli olarak tahsis" kuzey kolonilerinde "doğal" bir sınır işlevi görüyordu.³⁹⁸ Doğal olsun ya da olmasın bu faktör en azından 1763'ten sonraki döneme kadar İngiliz yasalarının büyük oranda uygulanmasına katkıda bulundu. Kuzey kolonilerinin deneyimini nasıl özetleyebiliriz? Bunlar üç misli şanslıydılar. Doğal kaynaklar açısından fakirdiler, ancak dünyanın yükselen endüstri ve sanayi gücünün bir kolonisidyiler ve bu güç onlara gemi yapımı endüstrisi için en önemli kaynak olan keresteden yararlanarak onu ekonomik olarak oldukça kazançlı hale getirecek kadar yeterli uzaklıktaydı. Gemi yapımı bir başlangıçtı ve çok önemliydi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısının değişen durumunda bir Amerikan devriminin olabileceği ve on dokuzuncu yüzyılda en önemli sanayi gücünün yükselebileceği şartlar oluşturuldu.

1600 ve 1750 arasındaki döneme İngiltere ve Fransa'nın ilk önce Hollanda hegemonyasını kırma ve sonra zirveyi ele geçirme çabaları hâkim oldu. Bu uzun göreceli durgunluk döneminde (yani on altıncı yüzyılın çarpıcı ekonomik gelişmesine göre) periferi bölgeleri doğrudan üreticilerin büyük oranda artan kaynak kullanımından ve yerli üretici sınıfın (merkez ülkelerdeki benzer sınıflara göre) azalan avantajlarından zarar görüyordu. Yarı-periferi ülkelerin öyküsü ise çok daha karmaşıktı. Merkez ülkeler onları periferinin aracıları, artı değerın aktarım kayışları yapmaya çalışıyordu. Büyük oranda

395 Bkz. Bruchey (1966, 9) ve Ostrander (1956, 77-79). Melas Yasası çoğu protestoyu ortadan kaldırdı. "Melas ve rom... koloni ekonomisinde hayati faktörlerdi" (Harper, 1942, 11). Bu yasanın temel amacı Batı Hint Adaları üreticilerine yardımcı olmaktı.

396 Bkz. Dickerson (1951, 46-47), şapka endüstrisi üzerinde belli bir etkisi olduğunu belirtir. Melas Yasası hakkında bkz. Ostrander (1956, 77).

397 Bkz. Harper (1942, 6-8).

398 Bkz. Bruchey (1965, 69).

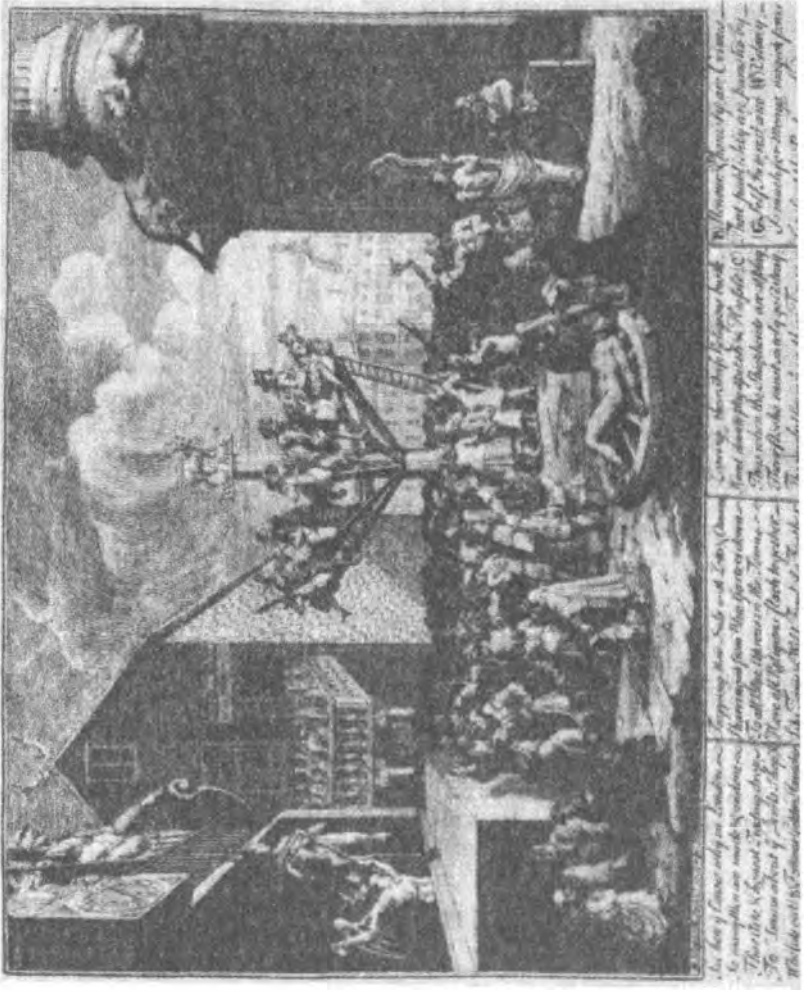
başarılı oldular; fakat büyük merkez içi rekabetin olduğu durumda, bazı bölgeler göreceli durumlarını düzeltebildi. Bu önce İsveç sonra ise Brandenburg-Prusya örneğinde böyleydi ve daha küçük ölçekte İngiliz Kuzey Amerika'sının kuzey kolonileri için de geçerliydi.

İllüstrasyon:

“Güney Deniz Tasarısı”, William Hogarth (1697-1764) tarafından 1721’de yapılan bir gravür ve levha. Guildhall, Londra Anıtı ve St. Paul Kilisesi tanınabilir. Talih tekeri, üyelerden, bir fahişeden ve bir din adamından oluşan yolcuları döndüren güney deniz yöneticileri ile bir atlıkarıncadır. Din adamı kumar oynarken, bir şeytan Talihin gövdesinin parçalarını keser, Bütün sahne, Hogarth’ın betimlemesinde gravürün altında temsil edilir. Bencillik ve Alçaklık Onur ve Dürüstlüğe galip gelir.

6

MERKEZDE MÜCADELE II. EVRE: 1689–1763

Resim 7: “The South Sea Scheme,” William Hogarth (1697-1764) tarafından 1721’de yapılmış bir gravür ve oyma baskıdır. Belediye Binası, Londra Anıtı ve St. Paul Katedrali görülebilmektedir. Çarkı felek bir atlıkarıncadır. South Sea yöneticileri abonelerden, bir fahişeden v eve bir rahipten oluşan yolcuları çevirmektedir. Rahip kumar oynarken şeytan Talih’in bedeninden parçalar koparıyor. Buradaki sahnenin bütünü, Hogarth’ın gravürün altındaki tanımında, Çıkar ve Kötücüllüğün Şeref ve Namus’u yendiğini temsil etmektedir.

Sosyal olguları zaman-mekânla sınırlamadan analiz etmek imkânsızdır. Biz mekânsal sınırlar kavramını bu kitaptaki temel analiz eksenine haline getirdik; fakat tarih yazarlarının üzerinde bir türlü anlaşamadıkları zaman ve dönemselleştirme gibi çok eskiden beri var olan meseleler nedir? Biz bu ciltte kapsayacağımız anlamlı zaman biriminin yaklaşık 1600 ile 1750 arası olduğunu açıkladık. Bu Avrupa dünya-ekonomisinin, sistemin toplam üretimi açısından, uzun bir nispi durgunluktan geçtiği bir dönem olarak görülür. (Buna göre durgunluk toplam nüfus artışının, fiziksel genişlemenin ve ticarî işlem hacminin görece kararlılığında ve küresel bir fiyat deflasyonunda gösteriliyordu). Bu açıklamayı desteklemek için bu kitap boyunca sahip olduğumuz bu tür kanıtları sunduk.¹ Analizimizde, merkez çatışmaları iki evreye ayırdık: 1651–1689 ve 1689–1763. Bu dönemler yukarıda sözü edilen 1600–1750 dönemiyle tam olarak uyuşmaz. Ne yazık ki gerçek dünya bütün amaçlara hizmet eden açıkça çizilmiş ayırım hatlarından oluşmamaktadır. 1651–1689 ve 1689–1763 tarihleri dünyanın değişen ekonomik durumunu yansıtırken, bu değişikliklerin siyasî sonuçlarını da vurgular.

İlk dönemde (1651–1689), daha önce tartıştığımız gibi, Hollanda hegemonyası 1672’de Hollanda devletinin artık eskiden olduğu gibi

1 Tabii ki Avrupa dünya-ekonomisi için verilen bu tarihler sonu gelmeyen bir tartışma konusudur. Bir tarafta, Pierre Chaunu, 1580’den 1760’a kadar Avrupa’daki insan ve toprak ilişkisinde “hiçbir köklü değişiklik olmadığını” savunurken (1966 a, 242), öte yandan şöyle der: “Amerika’da olduğu gibi Manila’da da ve dahası Hollanda Doğu Hint Adalarında on sekizinci yüzyılın uzun genişleme evresinin başlangıcını 1680 ve 1690 arasına yerleştirmeliyiz. O zaman, bu kıta Avrupası’nın uzun süre geciken yükselişinin aşağı yukarı kırk ya da elli sene öncesine gelen bir yükseliştir” (1960 a, 213). Pierre Goubert ve Pierre Vilar’ın her ikisi de yükselişi 1733’ten başlatır (Goubert, 1970 g, 333; Vilar 1962 b, I, 708); fakat Vilar aynı zamanda şöyle der: “Ekonomik olarak, on sekizinci yüzyılın sözde büyük atılımının 1733’te başladığı yaygın bir kanıdır; fakat bu 1760’tan sonra hızlanmış ve 1817’ye kadar devam etmiştir” (1962 a, 11). Benzer şekilde, C. E. Labrousse 1726’dan 1763’e yavaş bir yükseliş, fakat ancak bundan sonra bir atılım görür (1970, 388).

sorgulanamaz bir dev olmadığını hissetmeye başlayan İngiliz ve Fransızlarca başarılı bir şekilde sorgulandı. 1689'da Hollandalıların da aynı kaniya vardığına inanıyorum. William ve Mary'nin İngiliz tahtına geçmesi bu nedenle makul bir kırılma noktası gibi görünmektedir.² Sonra 1689–1783 dönemi gelir, bu tarihler seçilmiştir, çünkü kesintisiz bir İngiliz–Fransız rekabetinin zamanını belirler. 1763 İngiltere'nin sözde ikinci Yüz Yıl Savaşları'nın ertesindeki kesin zafer anı olarak nitelendirilebilir, Fransızlar yenilgiyi 1815'e kadar kabul etmese de bu böyledir.³ 1689 yılı itibarıyla İngiltere'nin Fransa'yla olan mücadelesinde başarılı olacağı hiçbir şekilde öngörülüyordu. Fransa'nın nüfusu İngiltere'nin dört katıydı ve çok daha büyük bir ordusu vardı. Doğal kaynaklar açısından zengindi ve mükemmel limanları ve deniz üsleri vardı. Bunun yanında endüstriyel üretimi artıyordu, oysa İngiltere'de gelişme oranı İç Savaş'tan sonra yavaşlamıştı.⁴ Dolayısıyla, Charles Wilson gibi, İngiltere'nin 1689'dan itibaren İspanya ya da Hollanda'dan çok daha korkunç bir düşmanla karşı karşıya olduğunu öne sürmek anlamsız olmaz.⁵ Bu rekabet, Avrupa'daki toprak, müttefikler ve pazarlar; periferi ve dış alanda ikmal maddeleri (Amerikalar, Batı Afrika, Hindistan'da köleler, tropikal ve şeker gibi yarı tropikal ürünlerin, kürk ve denizcilik malzemeleri)

- 2 Christopher Hill şunu savunur: "1688 Devrimi İngiltere'nin siyasal ve anayasal tarihinde olduğu kadar ekonomik tarihinde de bir dönüm noktasıdır. James kaçmadan bir hafta önce Kraliyet Afrika Şirketi hâlâ, rutin bir konu olarak, 1672 Beratını ihlal eden yabancıların yakalanması emirleri yayımlıyordu. Şirket hiçbir kayıtlı karar olmaksızın, tekelini zorlayıcı tedbirlerle uygulama iddiasından vazgeçti. Serbest ticaret resmi olarak daha sonra Parlamento Yasasıyla tesis edildi; fakat gerçek değişimin II. James'in tahtan inmesiyle gerçekleştiği kabul edilir." (1961 a, 262). Heckscher (1935, I, 262–263) ayrıca 1688'i bir bölünme noktası, (liberal) İngiltere ile (Kolbertçi) Fransa arasında büyük bir ıraksama noktası olarak kullanır; fakat ben böyle bir yorumla ilgili şüphemi önceden belirlemiştim.
- 3 Bkz. Sheridan (1969, 13). Bkz. ayrıca Seeley (1971, 64). Braudel İngiltere'nin Fransa'ya karşı galibiyetini "1713 Utrecht Antlaşması gibi erken bir tarih" olarak belirler; fakat "İngiltere'nin ancak 1815'de muzaffer olduğunu" söyler (1977, 102).
- 4 Nef, (1968, 149). Bkz. ayrıca Goubert: "Sayıların gücü, nüfus üstünlüğü *Ancien Régime*'in karakteristik özelliği idi" (1970 b, 21). Öte yandan Fred Cottrell İngiltere'nin bir "enerji" avantajı olduğunu savunur: "Yelkenli gemi İngiltere'de tam bir devrim ortaya çıkardı. İngiltere bir ada olarak kıta güçleri üzerinde bazı avantajlara sahipti. Kendisini temelde bir ordu yerine bir artık -üreticisi [enerji] olan yelkenli gemiyle koruyordu. İşgale karşı savunma için gerekli artık, komşuların istediğinden daha azdı, böylece enerji ülkenin geleceğini tehlikeye atmadan daha çok dönüştürücü üretmekte kullanılabiliyordu. Kıta orduları da artıklarının sürekli bir tüketicisiydi" (1955, 69–70).
- 5 Wilson, (1965, 282).

ile ilgili meselelerde neredeyse sonsuz savaşlardan oluşan bir karşılaşma gibi görünüyordu.⁶

1689'da Orange mensubu William İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın Kral III. William'ı oldu.⁷ Dolayısıyla, Fransa'nın Hollanda'yla Kasım 1688'de başlayan savaşı Fransa'nın İngiltere'yle olan savaşı haline geldi.⁸ Bu İngiltere için Cromwell'inkinin ölçeğinde bir dış politikayı benimsemek anlamına geliyordu.⁹ Bu ancak, Walpole ve Whigler döneminde iyice güçlenen, şanlı Devrim'in siyasi çözümüyle mümkün olabilirdi. İngiltere'nin Fransa'ya karşı olan savaşında, İngiltere ordusunun kendisine daha önce tahsis edilenden çok daha büyük miktarlara ihtiya ı vardı. Bu, kamu borçlarını garanti etmesi şeklinde parlamentonun onayını gerektiriyordu. Krallık ile Parlamento arasındaki düşmanca ilişkiyi sona erdiren 1689 anlaşması bu gerekli işbirliğini mümkün kıldı. 1689'da İngiltere için geçerli olan ve onsekizinci yüzyıl boyunca da bir sorun olarak kalacak olan soru, esas askerî harekat n karada mı yoksa denizde mi olacağıydı. Bu iki düşünce okulu olan Deniz Okulu ve Kıta (ya da Askerî) Okulu arasındaki bir tartışmaydı. Stratejiyi analiz ederken savaş sırasında Kıta'ya kara güçleriyle girmenin İngiliz davasını güçlendirip g  lendirimeyeceğini (  nk  bu müttefikleri destekleyecekti); (orduları Fransız ordularını yenemeyecek kadar zayıf, ancak donanmaları Fransız donanmasıyla baş edecek kadar iyi olduğundan) İngiliz harekatını zayıflatıp zayıflatınayacağını tartışıyorlardı.

Strateji konusundaki tartışmanın arkasında ekonomiyle ilgili tartışma yatıyordu. Deniz Okulu, savaşları temelde yeni pazarlar ve rakiplerin ortadan kaldırılması için verilen mücadele olarak gördüğünden savaşın denizde ve periferide yapılması gerektiğini savunuyordu. Kara savaşının çok yüksek vergilere neden olacağını ve dolayısıyla da ticareti zedeleyeceğini  ne sürüyordu. Kıta Okulu, İngilizler bir kara

6 Bkz. Andrews (1915, 546).

7 Bunun tarihi bazen 1688 olarak verilir. Anormallik İngiltere'nin 1752'ye kadar hâlâ Julyen Takvimi'ni kullanmasıydı. Dolayısıyla 1689 yılı Yeni Yılı İngiltere'de 25 Mart'ta başlıyordu. William 7 Ocak'ta "Yönetici" oldu ve Mary ile birlikte tahta çıktı ve 23 şubat'ta Haklar Bildirgesi'ni yayınladı. Dolayısıyla şanlı Devrim ya 1688'de ya da 1689'daydı. Bkz. Murray (1961, 162) ve de Beer (1970, 206-208).

8 Teoride bu tek taraflıydı. William İngiltere, İskoçya, İrlanda Kralı olarak Fransaya karşı 17 Mayıs 1689'da savaş ilan etti. Fransa İngiltere'ye hiçbir zaman savaş açmadı. XIV. Louis II. James'i 1697'ye ve Rijsswijk Antlaşması'na kadar meşru kral olarak kabul etmeyi sürdürdü. Bkz. Clark (1970, 226, n. 2).

9 C. Hill (1961 a, 257).

savaşına girişmediği sürece Fransızların diğer Avrupalı devletleri (ve kolonilerini) yürüncesine sokacağı ve böylece İngiltere'yi kıtasal bir gümrük sisteminin dışında bırakacağını savunuyordu.¹⁰ Ekonomik tartışma sosyo-politik bir tartışmada yansıtılıyordu. Whig karnadı *Şanlı Devrim*'i yapanların mirasçılarıydı ve temel inançlarından birisi “daimî orduya hayır” demesiydi. Fakat Whigler 1674'e kadar bu sloganı dillendirmeyi bırakmışlar ve gerçekte ordunun dramatik biçimde büyümesinin savunucusu haline gelmişlerdi (Ordudaki asker sayısı 1689'da 10.000 iken bu sayı 1711'de 70.000'e çıkmıştı).¹¹ J. H. Plumb'ın söylediği gibi: “Ne garip bir Whigcilik... 1694'den sonra Whigler, anayasal ilkeler konusunda çok muhafazakâr hale geldiler... Yönetim aygıtını ele geçirmeye ve onu işletmeye kararlıydılar... Kral'ın mutlak himayesi altında hükümeti hem ulusal hem de kendi çıkarları yönünde yönetebilirlerdi.”¹²

Whig Parlamentolarının açıkça yetki vermediği konularda en azından göz yumabiliyorlardı. Ordu ve Donanma İngiliz-Fransız savaşları sırasında basit mekanizmalarla Parlamento'nun sınırlamalarından kurtulabildi. Ordu Parlamento'ya karşılamak zorunda hissettiği *post hoc* açıklar sunarak maaşları ödemedi ve paraları başka yere yöneltti; Donanma mal, hizmet ve erzak temini için borca girdi ve ayrıca Parlamento'ya bitirilmiş işler sundu. Roseveare bu sistemle ilgili pek de samimi olmayarak şöyle söyler: “Parlamento'nun bu uygulamalara müsamaha göstermesi oldukça dikkat çekicidir, ancak göstermiştir.”¹³ Bu sistemin başlangıçta kabul edilmesi sosyal yapıdaki bir değişikliklerle sağlanmıştı. Whig güçleri 1689'dan sonra büyük toprakbeyleri, gelişen bürokrasi ve tüccar sınıflarından oluşan bir koalisyonu temsil ediyordu; bu tüccar sınıfı vergilere, sürekli bir orduya ve “yozlaşmış” bir hükümete düşman küçük-yüksek sınıf mensuplarının oluşturduğu “taşra partisine” karşı olanlardı. Büyüyen orduda

10 Bkz. Fayle'nin (1923, 285) tartışması. Fayle Kıta Okulu'nun Napolyon'un Kıta Blokajını olduğu gibi, *Duc de Choiseul*'un 1762'de İspanyollara önerisini de öngördüğünü belirtir.

11 Bkz. Plumb (1967, 120, 134).

12 Plumb (1967, 135).

13 Roseveare (1969, 93). Bkz. ayrıca Barnett, George Britanyasında “muhafızların ve garnizonların” yıllık olarak yenilenmesinden söz eder: “Bu gibi güçlerin barış zamanındaki muhtemel geçicilik temeli dikkatli biçimde sürdürülüyordu ve her yıl ayaklanmaların faturası Parlamento'nun inatçı üyelerine “sürekli ordu” olarak nitelendirdikleri şeyin küçültülmesi ya da kaldırılmasını talep etme imkânı sunuyordu. Ordunun resmi olarak tanınması, ilk sürekli Ordu listelerinin yayımlandığı 1755 yılına kadar mümkün olmadı” (1974, 166).

komisyonlar satın alınıyordu; onları satın alacak paraya sahip olanlar çoğunlukla Whig ailelerinin çocuklarıydı. Dolayısıyla bu ordu “Parlamentoyu kontrol eden aynı ailelerin uzantısı tarafından komuta ediliyor ve subay kadroları dolduruluyordu.”¹⁴

Bununla birlikte esas mesele İngiltere’nin büyük bir ordu yaratması değildir. Mesele ulusal bir sınav olan¹⁵ Dokuz Yıl Savaşları’nda, hem orduda hem de donanmada nitel bir dönüşümün gerçekleşmesiydi.¹⁶ Tabii ki donanma için dönüşüm, ordu için olduğundan daha büyüktü; zira Avrupalı devlet adamları artık bir güç dengesinin mümkün olduğu karanın aksine “denizin tek olduğunu düşünüyordu.”¹⁷ Deniz, daha sonra keşfedeceğimiz gibi, İngiltere’nin oldu. Ancak, 1689’da Fransız donanması İngiltere ya da Hollanda donanması kadar güçlüydü ve daha hızlı büyüyordu. Colbert onu önceki yirmi senede neredeyse “yoktan” (*ex nihilo*) yaratmıştı.”¹⁸ Atlantik’de (en önemlisi Brest’te bulunan) ve Akdeniz’de (en önemlisi Toulon’da bulunan) deniz üsleri zinciri kurmuş ve donanmayı iki bölge için iki fiyloya ayırmıştı.¹⁹ Bunun yanında, Fransız donanması bu sırada teknolojik olarak İngiltere ya da Hollanda’nın donanmalarından daha ileriydi. Gemilerin daha büyük ve ağır silahları vardı, ancak gemiler daha hafif ve hızlıydı, daha fazla manevra kabiliyetine sahipti.. Fransızlar yeni ve gelişmiş bir gemi olan bomba keçini geliştirmişti; bu, kıyı şehirlerini ve kaleleri bombalamaya uygun küçük bir gemiydi (1682’de Cezayir’e saldırırken, XIV. Louis’e çok iyi hizmet etmişti).

İngiliz donanması Stuartlar zamanında ihmal edilmiş ve Hollanda donanması eskimiş olsa da²⁰ 1694’teki Barfleur Savaşı’nda Fransa

14 Finer (1975, 123–124). Bkz. ayrıca Barnett: “Tory’ler ‘denizci’, Whigler ise ‘kıtacıydı’” (1974, 148).

15 Bu J. R. Jones’dan alınmış bir ifadedir.

16 Graham der ki: “On sekizinci yüzyıla kadar İngiliz deniz operasyonları Avrupa çevresinin dışına pek çıkmıyordu... Hastalık ve fırtınalar en kötü düşmandı... Ancak, on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde gemi mühendisliğindeki ve denizcilik tekniğindeki iyileştirmelerle birlikte sağlığı sunma ve koruma metotlarındaki gelişmeler, gemilerin denizde daha uzun süre ve limanlarından daha uzaklarda kalmasını mümkün kıldı” (1948, 95).

17 “Daha güçlü donanma deniz iletişiminin kontrolünü eline aldığı anda münhasır bir tekeli eline geçirmiş sayılıyordu” (Graham, 1958, viii).

18 Symcox (1974, 1).

19 Bkz. Symcox (1974, 43, 49).

20 Bkz. Symcox (1974, 37- 40). Carter ise şunu savunur: “[Orange’lı] William 1686’da, kendisiyle içerideki muhalifleri arasında hâkim olan iyi hava sonucu bir büyük avantaj daha kazandı. Bu, bazı Hollanda gümrük vergilerini yeniden oluşturma ve

kendisini sayıca (doksan dokuz İngiliz-Hollanda gemisine karşı kırk dört Fransız gemisi), toplar (6756'ya karşı 3240 top)²¹ ve manevra yeteneği açısından geride kalmış buldu.²² Amiral Mahan'ın dokunaklı ifadesiyle "Fransız donanması ateşe düşen bir yaprak gibi kavruldu."²³ Bu bir dönüm noktasıydı, sadece bu savaş için değil, gelecek savaşlar için de: "Denizlerin kontrolü tek bir darbeyle Müttefiklere, özellikle de İngiltere'ye geçti"²⁴ -bunun nedeni merak konusudur. Symcox, 1693 tarım krizinin ve Fransız denizaşırı ticaretinin zayıflamasının, Fransız devletinde mali bir krize neden olduğunu ve Fransızların Müttefiklerle eşitliğe benzer bir şey sürdürmesini imkânsızlaştırdığını belirtir.²⁵ Donanmanın bir kısmı ordu için para arttırmak amacıyla kızağa çekilmek zorunda kalacaktı. Bu İngilizlerin Deniz Okulu ile Kıta Okulu arasındaki tartışmada boğuştuğu aynı probleme işaret eder. Bu bütünsel dünya-ekonomik durgunluğu sırasında ne İngiltere ne de Fransa, aynı anda bütün cephelerdeki askerî hazırlık masraflarını karşılayacak durumda değildi. Bir tercih yapılmak zorundaydı. İngilizlerin donanmaya ve Fransızların da kara ordusuna yönelmesi doğaldı.

Büyüklüğü ve hem siyasî hem de ekonomik açıdan iç bütünlükten yoksun oluşu göz önüne alındığında, Fransa'nın az seçeneği varmış gibi görünüyordu,²⁶ kapitalist dünya-ekonomisinde deniz-

önemsiz sayılmayacak bir yekûn tutan geçiş ücretlerini, bu amaçla prenze devretme kararıyla gerçekleştirilen Hollanda donanmasını yeniden inşa etme aracıydı. Bu nedenle 1688'de Cumhuriyetin deniz güçleri nispeten güçlüydü" (1975 a, 24-25).

21 Bkz. Ehrman (1953, 395).

22 Symcox bunun ve önceki savaşların belli başlı deniz taktiklerinin bir hat üzerinde sıralanmış ve bunun için tasarlanmış gemiler arasında "top atışı savaşı" olmakla birlikte, "gemilerdeki silahların yetersiz olduğunu" belirtir; bu nedenle deniz savaşı "acemice ve kötü yönetilen" bir işti. Böyle bir durumda zaferler "konum avantajına ve rüzgârın yönüne" bağlıydı. (1974, 56, 60-61, 64, 67).

23 Mahan (1889, 225).

24 Ehrman (1953, 398). Bromley ve Ryan şunu belirtir: "1689'da İngilizlerin birleşik deniz güçlerine komuta etmesine razı olan Hollandalılar, 1714'te Kral I. George'a refakat edecek sekiz gemiyi bir araya getirmekte zorlandı" (1970, 790).

25 Symcox (1974, 147).

26 Çoğu zaman açıklama, Fransa'nın 1683'ten 1717'ye kadarki dönemde, muhtemelen Nantes Fermanı'nın iptalinden sonra Fransız Protestanlarının göçünün neden olduğu ekonomik durgunluk açısından yapılır. Scoville'nin dediği gibi, bu *post hoc propter hoc* safsatasının (peşpeşe gerçekleşen iki olaydan daha önce gelen daha sonra gelenin sebebi olmak zorundadır şeklindeki akıl yürütme) iyi bir örneğidir. Tabii ki İptal "meselelerin çözümüne katkıda bulunmadı" (1960, 218-219). Fakat çoğu Protestan gerçekte yeni mühtediler olarak kaldı. Aslında, "dini kıyım onların enerjisini zayıflatmak ve azaltmakla birlikte ayrışmalarını güçlendirmiş

lerin kontrolü, “zenginliğin oluşturulduğu ticaret zincirindeki ana halka” olsa da durum buydu.²⁷ Bu büyük deniz bozgununun nedeni ne olursa olsun Fransa’nın deniz taktiklerini *guerre d’escadre* olmaktan *guerre de course* olmaya dönüştürdü. Artık düşmanın donanmasını yok etmek ve denizlerin kontrolünü ele geçirmek ana hedef değildi; şimdi düşmanın ticaret adamlarını ele geçirme ve düşmanın ticaretine zarar vermeye odaklanıldı ve bu amaçla hem donanma gemileri hem de korsan gemileri kullanıldı. Bu tür taktikler 1694’ten önce bilinmiyor değildi, ancak şimdi temel harekât biçimi haline gelmişti.²⁸ “Ticarete zarar vermek” G. N. Clark’a göre “bir deniz savaşında zayıf tarafın elindeki bir silahtır.”²⁹ Dogal silaha Kabul edilebilirdi, ancak bu ikinci en iyiydi; zira bireysel girişimciler tarafından yönetilen gemilerin hareketlerini kontrol etmek imkânsızdı. Symcox Fransızların bütün çabalarını “yalnızca nitelikli bir başarı” olarak isimlendirir, ancak biçimin altında yatan çelişkiye dikkat çeker. “Eğer hükümet parayı vermezse düdüğü de çalamayacaktır.”³⁰ Ayrıca bir oyunda iki taraf da oynayabilirdi. Örneğin İspanya Taht Savaşında, İngiltere’nin Kanal Adalarının korsanları o kadar etkindiler ki “Fransızlar için ciddi bir endişe kaynağı oldular ve her şeyin ötesinde Fransız liman ticaretine darbe vurdular.”³¹

Dokuz Yıl Savaşı’nı sona erdiren 1697 Rijswijk Antlaşması sadece bir ara vermeyi temsil ediyordu. Bu büyük oranda Fransa’nın Riche-lieu’dan beri attığı ilk geri adım olduğu için önemliydi.³² Fransa III. William’ı İngiltere, İskoçya ve İrlanda Kralı ve Anne’yi de onun varisi

gözükmektedir” (1960, 252). Scoville bütün alanlarda – imalat, ticaret, gemi inşası, tarım, bunun kanıtını sunmaktadır. Bu dönemde Fransa’nın ekonomik kriziyle ilgili olarak bkz. ayrıca Léon (1956, 152).

27 Mahan (1889, 226), “İngiltere’nin bütün diğer Devletlerin üzerinde ve ötesinde bir deniz gücünü” büyük bir donanma ve zengin bir ticaretin *birleşiminde* kazandığını savunur (225).

28 Bkz. Symcox (1974, 5–6, 187–220).

29 Clark (1960, 123–124). Bkz. ayrıca Symcox (1974, 68–69). Clark şöyle devam eder: “Daha güçlü bir donanmaya sahip olan taraf denizleri düşmanlarının ticaretine kapayabilecekti, fakat kendi ticaret gemileri de donanmaların dikkatinden kaçmış olan hızlı korsan gemilerinin saldırılarını davet edecekti. Bir ulusun ticaret hacmi arttıkça bu tür saldırılara daha çok uğruyordu. Bu nedenlerle korsan gemiciliği Fransa’da çok yüksek bir dereceye ulaştı.”

30 Symcox (1974, 222–223).

31 Bromley (1950, 465).

32 Henri Martin, *History of France* (Boston, 1865), II, 167, Morgan’da (1968, 174) alıntılanmış. Morgan şu gözlemi yapar: “Ryswick XIV. Louis için sonun başlangıcına işaret eder. Ryswick onun felaketinin yumurtasını bırakmış, Utrecht de onu

olarak kabul etmeye zorlandı. Bu kabul III. William'ın savaştan beklediği en önemli hedefti. Bunun yanında, Nijmegen Antlaşmasından beri Fransa tarafından elde edilen bütün topraklar (Strasbourg ve Alsace "Birlikleri" dışında) geri verilecekti. Böylece Fransa bütün sınırlarındaki bölgelerden -Flanders'in bir kısmı ya da tamamı, Lüksemburg, Lorraine, Rhineland, Pinerolo ve Katalonya- çekiliyordu.³³ Denizaşırı topraklardaki küçük değişikliklerde, Albany Kalesi Fransa tarafından Hudson Bay Şirketi'ne geri veriliyorken *Pondicherry* ve Nova Scotia yeniden Fransızların eline geçti -*status quo ante bellum*. Hollandalılar da istediklerini aldılar: Fransızlarla 1664 gümrüğünü geri getiren uygun bir ticarî anlaşma ve Fransızların sözde Felemenk Duvarı'nı kabulü.

Birleşik Eyaletler ve Fransa arasındaki askerî duvarın hikâyesi oldukça uzundur. Belki de 1635 kadar erken bir tarihe dayanır: Bu tarihte Güney (İspanyol) Hollanda(sı)'nın bir *scheidingszone* ya da tampon devlet olması fikri ortaya atılmıştı. Bununla birlikte, 1678'deki Nijmegen Antlaşması sınır bölgelerde küçük Hollanda birliklerinin konuşlanmasına izin verse de, Güney Hollanda'daki 16 kaleyi Fransızlara bırakıyordu. Fransızlar 1684'e kadar Lüksemburg'u ele geçirmişti. Hollandalılar bu durumu bir Ateşkes Antlaşması'nda kabul etmeye zorlandı. Bütün bunlar Dokuz Yıl Savaşı'nın sonucunda değişti ve Rijswijk Antlaşmasında Hollandalıların Fransızlar tarafından geri verilen bir dizi kaleye asker yerleştirme hakkını elde etmesiyle birlikte duvar fikri açık bir hal aldı.³⁴ Dokuz Yıl Savaşı Avrupa'daki yeni güç dizilimini onayladı. 1648'deki Westphalia Anlaşması'ndan sonra devletlerarasındaki güç mücadelesi Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa arasında temelde üç taraflı bir mücadeleydi. Fakat Hollandalıların İngilizlerin şöyle ya da böyle sürekli müttefiki ya da gerçekte bir küçük ortağı olması üzerine üç taraf artık, bütün etkileri ve amaçları açısından ikiye indi.

J. R. Jones Hollandalıların "büyük güç olma statüsünü terk etmesinin",³⁵ III. William'ın Hollanda donanmasını İngilizlere bağlamaya

çatlatmıştır" (s. 195). Hazar, antlaşmayla ilgili olarak şöyle der: "Büyük Monark'ın gururu nasıl kırılmıştır, kim bilir!" (1964, 84).

33 Bromley Louis'in Alsace ve Starsbourg'u korurken, "Fransız-İmparatorluk ilişkilerinin alışılmış bütün hesaplarının merkezinde olarak, krallığın stratejik anahtarını da... elinde tuttuğunu" söyler (1970, 26).

34 Bkz. Carter (1975 a, 25-26).

35 J. R. Jones (1972, 329).

karar verdiği 1689 Mayıs'ında gerçekleştiğini belirtir. Hollandalıların bu yeni rolü benimsediği söylenemez. Hollanda-İngiltere ittifakı “daha başından beri problemlili bir ortaklıktı.”³⁶ Bir taraftan, İngilizlerle müttefik olmalarının Fransa'yla olan ticaret ilişkilerine zarar vermesini istemiyorlardı; bunun en büyük nedeni kârlı Baltık ticaretinin sürekli bir Fransız mal arzına dayanmasıydı.³⁷ Hollandalılar onyedinci yüzyıl boyunca tarafsız devletlerin deniz ticaretlerinde rahat bırakılması gerektiğini ısrarla savundu. Sloganları “serbest gemiler, serbest mallar” olmuştu; oysa İngilizler tarafsız devletlerin gemilerini arama hakkını savunurken Fransızlar daha ileri giderek düşmana mal taşıırken yakalanan tarafsız bir devlet gemisine el koyma hakkını savunuyordu.³⁸ Savaş Hollandalılar için istenilmeyen son çareydi. 1702'de, savaş İspanyol Taht Savaşı şeklini aldığı anda, Hollandalıların Hollanda Duvarı'nı korumaları şartıyla İngilizlere barış baskısı yapan Hollandalılar'dı.³⁹ Sonunda İngilizler, kendileri için ticarî tehlikeler içerse de, Hollandalıların Duvar isteklerini, İngiliz (İskoç) politikası üzerinde asılı kalan bir mesele olan tahta bir İngiliz Protestan'ın geçmesinin Hollandalılar tarafından garanti edilmesinin zorunlu bir karşılığı olarak desteklediler.⁴⁰

İngiliz-İskoç ilişkilerindeki kriz İspanya Taht Savaşı'nda tepe noktasına ulaştı ve çözüldü. 1688 Antlaşması'yla Fransa fiili olarak İngiltere'nin iç politikasına müdahale yeteneğini kaybetti ve 1707'deki sözde Parlamentolar Birliği'yle⁴¹ İskoçya'yla ilgili aynı yeteneğini de kaybedecekti.

36 Stork-Penning (1967, 113).

37 J. R. Jones (1966, 93).

38 Bkz. Clark (1923, 4-6, 121).

39 Bkz. Stork-Penning (1967, 113-114). Wilson'un dediği gibi Hollandalıların tavrı “ampirik, bencil ve nitelikli bir barışseverlik” (1968, 165).

40 Bkz. Carter (1975 a, 30-31).

41 Murray Parlamentolar Birliği'yle güçlendirilmiş 1603 Kraliyetler Birliği'yle ilgili geleneksel anlatımın “iyi tarih olabileceğini ancak şüpheli bir hukuk olduğunu” söyler. Doğru hukuksal ifadenin şu şekilde olması gerektiğini belirtir: “Her krallığın tahta geçme geleneği o krallığın hukukuna bağlı olmayı sürdürdü. İskoç ve İngiliz geleneği az da olsa birbirinden farklıydı ve tahta geçtikten sonra beklenmedik bir durum ortaya çıkarsa kraliyetler yine birbirinden farklılaşıyordu... İngiliz ve İskoç kraliyetlerinin uyumu (Cromwell'in müdahalesini saymazsak) Birlik Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1707'ye kadar sürdü. O zamana kadar Kraliyetler Birliği sürekli bir birlikten ziyade geçici bir topluluktur. Birlik Maddelerinin 1707'de oluşturduğu şey temelde kraliyetlerin çözülmez bir birliğiydi” (1961, 162). İngiltere ve İskoçya'nın Büyük Britanya olması 1707 Birliği'nin sonucuydu. H. R. Trevor-Roper gerçekte 1652 Birliği'nin 1707'dekinden daha sıkı olduğunu, ancak uzun sürmediğini belirtir (1964, 79).

1707'deki siyasî pazarlıklar ve son kararlarla ilgili manevralar karmaşıktı,⁴² fakat gerçek hikâye dünya-ekonomisindeki merkez rekabetinin İskoçya üzerinde Parlamentolar Birliği'ne neden olacak baskıları nasıl yarattığıdır. On yedinci yüzyılın ikinci yarısı, tüm diğer periferi bölgelerinde olduğu gibi İskoçya için de “kriz ve çöküşle noktalanan uzun bir ekonomik durgunluk dönemi olmuştur.”⁴³ İskoçya'nın başlıca ticaret ortağı İngiltere'ydi; fakat bunun tersi pek de geçerli değildi ve durgunluk sürdükçe İskoçya İngiltere'ye daha da çok bağımlı hale geldi.⁴⁴ İskoçlar diğerleri gibi, merkantilist tedbirlerle direnmeye çalıştı. 1681'de kralın İskoçya'daki temsilcisi olan York Dükü kendisiyle ve Özel Meclisi'nde oluşturduğu Ticaret Komitesi'yle İskoçya'nın (İngiltere, Fransa, Norveç ve Baltık'la olan) ticaret örüntüleri, iç ticaret, gemicilik ve İskoçlar'ın Karayipler'de bir koloni kurma istekleriyle ilgili olarak danışmada bulunmak üzere çeşitli tüccarlara çağrıda bulundu. O zaman İskoçya Zümre Meclisleri çeşitli korumacı tedbirlere başvurdu. Bunun hemen arkasında New Mills Kumaş Fabrikası kuruldu, bu aynı yıl Meclislerin Ticaret Teşvik Yasası'nı geçirmesine neden oldu. Yasanın koruması şirketin -Birlik Antlaşması'na kadar- gelişmesine izin verdi.⁴⁵

1695'te Meclisler Afrika ve Hint Adaları'na ticaret yapan bir şirket için yasa da çıkardı, bu İskoçya Şirketi'ni oluşturmuyordu. Şirket üç kesimin çıkarlarını temsil ediyordu: Afrika ticaretinde yer almak isteyen Edinburgh tüccarları; yeni bir Karayipler kolonisinde keten bezi için bir pazar bulmayı ümit eden Glasgow tüccarları; ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin tekeli kırma isteyen bazı Londra tüccarları.⁴⁶ Darien Şirketi olarak bilinegelen bu yeni şirketin oluşturul-

42 Ayrıntılı bir siyasî tarih için bkz. Brown (1914).

43 Smout (1963, 256). Bkz. ayrıca Trevor-Roper (1964, 78).

44 Bkz. Smout (1963, 29, 238).

45 Bkz. Insh (1952, 32-37, 51-55). “Fakat bu sırada İngiliz kumaş üreticilerinin rekabetini savuşturan ticaret engelleri Birlik Antlaşması'yla kaldırıldığında öncül İskoç şirketi zamanla çöküşe geçti. 16 Şubat 1713'te Edinburgh'da kumaşlarının depolandığı bina satıldı. Bunu, bir ay sonra da makinelerin ve geride kalan malzemelerin satışı izledi” (s. 55).

46 Bkz. Insh (1952, 69-71). T. Keith 1695 Yasası'nın “İngiltere'de paniğe neden olduğunu” belirtir. “İskoçlar'ın, zaten büyük bir kaçak payına sahip olduğu Amerika ticaretinde zaman geçtikçe daha da büyüyeceğinden korkuyordu” (1909, 54). Bkz. ayrıca, Glasgow'un on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Atlantik ticaretinde gittikçe artan öneminden söz eden H. Hamilton (1963, 269). Gerçekte, T. C. Smout, Glasgow tüccarlarının özellikle şu nedenlerle Birliğe karşı çıktığını açıklar. “Glasgow [deniz aşırı ticaret açısından] zaten gelişmekte olduğundan Birlik'siz daha zengin olabileceklerini düşünüyorlardı” (1960, 211-212).

ması, 1707’de Birlige yol açan baskıların ortaya çıkmasıyla yakından ilgiliydi. Bir tarafta, “bağımsız bir İskoçya’nın [İngiliz merkantilist] sistemin bütününe tehdit ettiği açık hale gelmişti.”⁴⁷ II. James taraftarlarının saltanat iddialarının tehlikeleri gerçektir.⁴⁸ Bunun yanında, tehlikede olan sadece İskoçya değil, aynı zamanda İrlanda idi.⁴⁹ Doğayısıyla İngiltere’nin Birlik için baskı yapmasında uzun vadeli çıkarları vardı.

Öte yandan İskoç tarafında duygular çok karmaşık olmakla birlikte -Darren tasarısı da fiyaskoyla sonuçlandı. İskoçya Şirketi (bugün

- 47 T. Keith (1909, 60). İnsh şöyle der: “1706 sonbaharında Avrupa’daki olayların baskısı bir defa daha İngiliz-İskoç ilişkileri üzerinde güçlü etkisini hissettirecekti” (1952, 80), İngiltere’nin müttefikleri Hollanda ve Avusturya, Fransa’dan henüz yeni geri alınan Güney Hollanda’nın kontrolü için boğuşuyordu. İsveç Kralı XII. Charles Büyük Peter’i henüz bozguna uğratmış, Polonya’yı ele geçirmiş ve Saksonya’yı işgal etmişti; bu arada Bohemya’yı da tehdit ediyordu. XIV. Louis onu güneye doğru Avusturya’ya karşı harekete iknaya çalışıyordu. “Bu arada, Batı’da ve Doğu’da durumlar çok karışık olduğu için, II. James taraftarlarını entrikalarına tehdit unsuru olacak ve Fransız James taraftarlarına harekât merkezliği yapacak kızgın ve potansiyel olarak bağımsız bir İskoçya’nın var olmaması çok önemliydi” (1952, 81).
- 48 Eski Taht Taliplisi James Francis Edward, Chevalier de St. Georges, Fransız tarafında aktif bir askerdir. Hem İskoçya hem de İngiltere tahtları üzerinde hak iddia etti. Tabii ki eğer elde edebilseydi sadece İskoçya tahtıyla yetinebilirdi. G. H. Jones şöyle der: “İngiltere ve İskoçya’nın Birliği’nin bu kadar sıkıntılı ilk mesele halini alması hiç şüphesiz James taraftarlarının İskoçya Parlamentosu’ndaki hareketleriydi... [İskoç Parlamentosu’nun 1704’te aldığı bir karar] Anne’nin İskoçya’daki halefinin İskoçya’nın kraliyet soyundan olmasını, fakat onun İngiltere’de yerine geçecek aynı kişi olmamasını gerektiriyordu... Birlik, İskoçya’dan II. James’in tahta geçmesi ihtimalini ortadan kaldırıyorsa hemen olmalıydı” (1954, 73).
- 49 II. James’in davası İrlanda’da İskoçya’da olduğundan daha popülerdi. İskoçya’da “II. ve VII. James’in dini sürekli bir saldırı nedeniydi, [fakat] İrlandalılar onu Roma Katoliği olmaya tercih ediyordu” (Petrie 1958, 100). İngilizler, İrlandalıların 1689-1691’de kraliyet ailesinin sürgün edilmesi üzerine yaptıkları seferi güçlükle bastırdı (bkz. Petrie, 1958, 100-135). Yine de, İngilizler küçük olmayan bir zafer kazandı. “Apptomax Eski Güney’in sonu anlamına geldiği gibi, Limerick Antlaşması da Eski İrlanda’nın tamamıyla sona erdiğine işaret ediyordu” (James, 1973, 17). Katolikleri memuriyetten ve toprak sahibi olmaktan dışlayan müteakip Ceza Yasaları o kadar “uyuşturucuydu” ki, İrlandalılar 1715 ve 1745 II. James ayaklanmalarında başkaldırmadılar. Petrie şu gözlemlerde bulunmaktadır. “Diğer iki Krallık’da [Şanlı] Devrim muhaliflerine karşı ikinci ve üçüncü bir yaklaşım benimsenmedi ve Limerick’de [teslim şartlarını] çiğnemelerinden sonra İrlandalılar, Yahudilerin daha yakın zamanlarda Hitler’in farklı olmayan tiranlığını devirmesi gibi, işgalcilere karşı silahlı direnme konusunda daha fazla ümit besler oldu” (1958, 133). Ceza Yasaları’nın tanımı için bkz. James (1973, 22-25). 1713’teki Utrecht Antlaşması’na kadar Fransız ordusunun parçası olarak savaşan sekiz ya da dokuz İrlanda alayı olduğunu göz önüne alan İngilizler, yine de II. James’in davasının İskoçya’da başarılı olması durumunda İrlanda’daki meselenin tekrar nüksedeceğinden korkuyordu.

Panama'nın olduğu yerde bulunan) Darien kıstağı üzerinde dünya ticaretinin belli başlı antrepolarından birini kurmaya çalıştı. Burası yabancılar için bir sığınaktan daha fazlası olacaktı. Şirket Ümit Burnu yolunun yerine geçecek, Panama Kanalı'nın işlevinin işareti olarak, (Kaledonya isimli bir koloni tarafından korunacak) bir karayolu açmak istiyordu. Bu iddialı tasarı başarısızlığa mahkûm oldu, zira ne Amsterdam ne de Hamburg tüccarları gerekli sermayeyi yatıracaktı; böylece 1698-1700'ün gerçek seferleri başarısızlıkla sonuçlandı.⁵⁰ Lenman İskoçlar'ın çok yüksek hedefleri olduğunu öne sürer:

İskoçya tekelci ticareti olan bir imparatorluğu ya da yerleşimi tümü yırtıcı, çoğu çok daha büyük, rakip Avrupalı güçlere karşı koruyacak güçte değildi. Koloni alanında onun için değerli tek hedef diğer ulusların kolonistleriydi. Bunlarla ticaret mümkündü ve teknik anlamda yasal olmamasının [yani İspanya'nın Darien'le ilgili yasal iddiaları olmasının] marjinal riskini kolaylıkla karşılayacak derecede kazançlı olabilirdi. Glasgow onyedinci yüzyılın sonunda kısmen İngiliz İmparatorluğu'yla yaptığı canlı illegal ticaret nedeniyle geliyordu. Darien'de boşa kullanılan sermayenin bir kısmı, yarı bağımsız Amerikan kolonilerine yapılan kaçak ticarete harcarsaydı oldukça büyük kazançlar sağlayacaktı.⁵¹

Bir defa daha bir durgunluk zamanındaki merkantilizmin sadece oldukça güçlüler tarafından başarılı şekilde uygulanabilen bir silah olduğunu görüyoruz.

1707 Birliği'nin, Riley'in öne sürdüğü gibi, "İskoç politikasından ziyade doğrudan İngiliz politikasına bağlı olduğu" belki de

50 Bkz. Insh (1952, 74-77). O şöyle söyler: "Darien Kıstağına yapılan seferlerin kayıpları ve aksilikleri serbest ticarete, İngiliz koloni pazarlarına giriş talebine neden oldu; bu sonuncusu İskoçların 1707 Birliği'nin şartlarını kabulünün en güçlü nedeniydi" (s. 50). Fakat Lenman İngiliz kolonilerine giriş maddesinin İskoç tartışmasına alınmasını ısrarla engellemeye çalışır (bkz. 1977, 55). Buna ek olarak İskoçya'da 1696'da ve 1699'da önemli geçim krizleri oldu; bunlar II. James taraftarlarının deyimiyle "Kral VII. William'ın üç yılının" parçasıydı (bkz. Lenman, 1977, 45-52).

51 Lenman (1977, 51). Bkz. ayrıca Smout. "Eğer yeterli cesaret, deneyim, para, adam ve deniz gücü gibi kaynaklara sahip olsaydı Büyük bir Güç [Darien] girişimini başarabilirdi. İskoçların yalnızca cesareti vardı: Kendi sınırlarını bilmek de dahil diğer her şey ne yazık ki eksikti" (1963, 252). Smout daha da ileri giderek Darien başarısızlığının 1690'ların dört felaketinden yalnızca biri olduğunu, diğer üçünün ise İngiliz-Fransız savaşlarının olumsuz etkileri, dört açlık yılı ve her yerdeki -İngiltere, Birleşik Eyaletler, Güney Hollanda, Fransa, Kuzey Amerika ve Norveç- ticareti etkileyen şiddetli gümrük savaşları olduğunu belirtir (bkz. s. 244-253).

dogrudur;⁵² fakat İngilizler onu İskoçlar'ın büyük oranda rızası olmadan sürdüremezdi. Bu nereden kaynaklanıyordu? İskoçya'da Piskoposluk taraftarı olan aristokrasinin büyük kesiminden ya da *Şanlı Devrim*'e katılan ve II. James karşıtı olanlardan veya 1705 İngiliz Yabancı Yasası'yla tehdit edilen, İngiltere'de toprak çıkarları olanlardan güçlü bir destek vardı. Daha da önemli diğer bir İskoç grubu, kasaba tüccarlarıydı. Daniel Defoe kasaba tüccarlarını İngiltere'nin İskoç ihracatı için ana pazar olduğu ve olması gerektiğine ve refahın yolunun İngiltere'ye İskoç sığırı ve keten bezinin (ve potansiyel olarak da mısır, yün ve tuzun) ihracatını vurgulamaktan geçtiğine, çünkü ancak o zaman ticaret dengesinin olumlu olacağına ikna etmek için İngiliz hükümeti tarafından tasarlanan bir kitapçık kampanyası yürüttü. 1704'te İskoçya Parlamentosu Kraliçe Anne'in ölümünden sonra kendiliğinden birleşmiş bir monarşiyi sona erdirmeyi sağlayan Güvenlik Yasası'nı çıkardı. İngiliz parlamentosu da buna karşılık, İskoçlar Yasaları'nı geri çekmedikçe bütün ihracat mallarının İngiltere dışında tutulacağını karara bağlayan bir Yabancı Yasası çıkardı.⁵³ Tarih İngiliz Yasası'nı hiçbir zaman bu açıdan test etmedi.⁵⁴

Tahmin edilebileceği gibi, kasabalar ticarî çıkarları büyük oranda İngiliz ticaretinde yatanlarla, İngiltere ve kolonileri dışında büyük miktarda ticaret yapanlar arasında ikiye bölündü ve tabii ki zanaat loncaları İngiliz rekabetiyle kendilerini tehdit edilmiş hissetti. Smout artan sayılarda toprak sahibinin, özellikle de soyluların, gerçekte ihracat yapan "tüccarlar" olduğunu belirtmemizi ister. Tekrar tekrar gördüğümüz gibi, aristokrasi ve burjuvazi arasındaki ayrım çizgisi genellikle düşündüğümüzden daha bulanıktı. Bu sırada İskoçya'da da durum aynıydı. "Ne tesadüftür ki çok sayıda soylu için İngiltere'yle genişletilmiş bir ticaret önemliydi ve sıra oy vermeye geldiğinde yüzde 70'inin Birlik tarafında olması göz ardı edilemeyecek

52 Riley (1969, 498). Carstairs bunu farklı biçimde ifade eder. Çok uzun vadeli bir bakış açısından Birlik baskısının İngiliz tarafından geldiğini fakat kısa vadede "ekonomik çıkarların İskoçların yüzyıllardır silahlı direnmiş oldukları bir birliğe en sonunda razı olmalarının makul açıklamasını yaptığını" söyler (1955, 65). Smout İngiliz siyasi nedenleriyle İskoç ekonomik nedenleri arasında ayrım yapar (bkz. 1964 b, 462).

53 Bkz. R. W. Haris (196, 68-70).

54 Lenman benim şüphecililiğimi paylaşır: "Krizle dayanmak ve İngiltere'nin Avrupa'da büyük bir çatışma içerisindeyken, kuzey sınırında bir savaş riskini alacak kadar aptal olup olmadığını görmek için İskoçların liderliğinden daha güçlü bir iradeye ve sağlam sınırlara sahip olmak gerekiyordu" (1977, 57).

kadar çarpıcıdır.”⁵⁵ Birlik Yasası’nın ekonomisiyle ve *cui bono* ile ilgili maddeleri gerçekte neydi? Yasa İskoçya’nın avantajına iki ekonomik madde içeriyordu. Birincisi, İskoçya şirketi hissedarları şirketin dağıtılması karşılığında İngiliz Parlamentosu tarafından maliyet artı faizle satın alınacaktı. Bu tabii ki Darien tasarısında önceki yatırım kayıplarından etkilenen bölgelerde, özellikle de Edinburg’da ticaret hayatının canlanmasını teşvik etti.

İkincisi, sözde plantasyon ticareti ilk defa yasal olarak İskoçlara açıldı, bu özellikle Glasgow ve İskoçya’nın batısına düşen Clyde’deki tüccarlara fayda sağladı. Buna ilaveten ve muhtemelen Birliğin bir sonucu olarak, Parlamento 1727’de Balık Yatakları ve Fabrikalar için Müteveli Odası kurdu. Bu, İskoç keten bezi endüstrisinin gelişmesini sağladı.⁵⁶ Bütün bunlar İskoçya’nın şanssızlığını yoksa şansı mıydı? Bu noktada hâlâ ateşli bir tartışma yatar. Neticede bir Birlik oluşmuştu ve Büyük Britanya’nın yeni devleti İspanyol Taht Savaşı’nı kazanmak için elinden geleni yapacaktı. Savaş tabii ki İspanya’yı kimin yöneteceği ve daha köklü olarak ise İspanyol imparatorluğunun ticaretine ne olacağına karar vermek için yapılıyordu. 1701’de İspanya Kralı, İspanyol Amerikası’ndaki köle ticareti tekeli olan, *Asiento*’yu Fransız Guinea Şirketi’ne devretti, bu şirketin hisseleri önde gelen Fransız kapitalistleriyle birlikte İspanyol ve Fransız Kralları’nın elindeydi. *Asiento* daha önce bir Portekiz şirketinin elindeydi. İngiliz ve Hollandalı tüccarları kıskırtan ve savaşın devamına neden olan her şeyden önce bu hareketti.⁵⁷

55 Smout (1963, 273).

56 Bkz. Insh (1952, 84–89) ve Lenman (1977, 58–60). Carstairs’in bu avantajların ne kadar çabuk ortaya çıktığı konusunda şüpheleri vardır. Ticaretin İngiliz Kuzey Amerikası’na ve Batı Hint Adaları’na yayılmasının ancak 1750’den sonra gerçekleştiğini savunur. Birliğin keten endüstrisinin gelişmesinin nedeni olamayacağını, zira yüzyılın ortasına kadar, Amerikan kolonilerinin başlıca ithalatının Alman ve Avusturya keten mamulleri olduğunu ve bunların da “kesintiler” aracılığıyla İngiltere üzerinden geldiğini söyler. İskoç keten ihraç ticaretinin genişlemeye başlaması ancak 1742’den sonra, prim sisteminin ortaya çıkışıyla mümkün oldu (bkz. 1955, 69–70). Lenman aradaki farkı ayırır. İskoçların başlangıçtaki avantajının çok az olduğu konusunda Carstairs’le aynı görüştedir, fakat 1727’yi “bu özel yaz mevsimini ilk birkaç kışlangıcının gelişini gösterir gibi” bir dönüm noktası olarak görür (1977, 66).

57 “Fransız projeleri İngiltere ve Birleşik Eyaletlere hiçbir zaman XIV. Louis’in İspanya Kralı II. Charles’ın vasiyetini kabul etmesinden hemen sonra olduğundan daha tehditkâr gelmemiştir... İspanyol İmparatorluğunun muazzam pazarı Fransız tüccarlarının özel av sahaları mı olacaktı?” (Deyon, 1978 b, 235). Goubert İngiliz ve Hollandalıların ne kadar hızlı biçimde cevap verdiğini belirtir: “*Asiento*’nun imzasını sadece birkaç gün sonra Lahey Büyük İttifakı izledi. Lahey’de imparator ve deniz

Utrecht Barışı İspanya tahtını Bourbonlara, fakat *Asiento*'yu İngilizlere verdi.⁵⁸

Güney Deniz Şirketi Güney Amerika'ya 30 yıl boyunca yıllık 4800 köle getirmek üzere satış haklarını satın aldı. Buna ek olarak, şirket her yıl İspanyol Amerikası'nda satılmak üzere bir gemi ve 500 ton mal gönderebilecekti. Hollandalılara gelince, Avusturya İmparatoru İspanyol Hollandası'nı almış olabiliirdi, fakat Hollandalılar da Duvarlarını kazanmıştı. Antlaşmaya göre Hollanda birlikleri Fransa tarafından Avusturya Hanedanına terk edilen bütün bölgelere -Namur, Tournay, Menin, Furnes, Warneton, Ypres, Knoque ve Denendermonde- yerleşebilecekti (ve askerî birliklerin masraflarının %60'ı Avusturyalılar tarafından karşılanacaktı). Bu düzenleme Hollanda'ya güvenliğini kazandırmakla kalmadı aynı zamanda "Hollandalıların Güney Hollanda pazarlarına girmeleri için bahane teşkil etti."⁵⁹ Böylece deniz güçlerinden her biri İspanyol pastasından paylarını almış oldu. Bundan yararlanması da onlara kaldı. Takip eden yirmi beş yıllık görece barış döneminde, muzaffer İngilizler -Plumb'ın da belirttiği gibi- barışın kendi çıkarlarına hizmet edip etmediğinden emin değildi:

1713'den 1739'a kadar barış vardı; bu bir çokları için aşağılayıcı bir barıştı. Bu barış Fransa'nın İngiltere'yi kandırmasını sağladı. Fransa dostluk kisvesi altında kaçınılmaz çatışma için donanmasını ve sanayi gücünü sürekli olarak yeniden tesis ediyordu. Ticari çevrelerin büyük kısmı savaş yanlısıydı.⁶⁰

Savaş çıktı. Bu, Fransa'yla müttefik olan Prusya ile sonunda Britanya ve Hollanda ile müttefik olan Avusturya arasında bir savaştı. 1748'de Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla sona erdiğinde, "çözüm neredeyse fırtınadan önceki sessizliğe dönüştü."⁶¹ Ancak bu faydasız sa-

kuvvetleri güçlü biçimde bir araya geldi ve XIV. Louis'e antlaşmaya varmak için iki ay süre tanıdı. Eğer olmazsa, savaş çıkaracaktı; bu savaşın amacı İspanyol tahtına kimin geçeceği sorununu çözmek, Hollanda'yı Fransızlara kapatmak, İtalya ve Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmek ve müttefiklere İspanyol kolonilerine giriş ve aynı zamanda Fransız ticaretini dışarıda tutma imkanı sağlamaktı" (1970 a, 237-238).

58 Çeşitli antlaşmaların ayrıntıları A.W. Ward'da anlatılmıştır (1908, 440-450).

59 Carter (1975 a, 26).

60 Plumb 1966,29) şöyle der: "On sekizinci yüzyıl İngilizlerinin büyük çoğunluğu için savaş komşularını yağmalamak, dünyanın zenginliklerini ele geçirmek ve Papa'nın etkisindeki doymak bilmez, cılız, tahta ayakkabılı kölelere yani Fransızlara yönelik olarak küçükseme göstermek için kaçırılmaz bir fısıltı.

61 Thomson (1966, 463).

vaş İngiliz ticarî çıkarlarına çok iyi hizmet etti. Temperley oldukça ileri giderek “bunun ticarî çıkarın hâkim olduğu, savaşın güç den-
gesinden ziyade sadece ticaret dengesi için yapıldığı ilk İngiliz savaşı
olduğunu” söyler.⁶² Bu birçok cephede görülebiliyordu. İngiliz ve
Hollandalılar aralarındaki ittifaka rağmen Güney (şu an Avusturya)
Hollanda(sı) üzerinde sürekli bir çatışma halindeydi. Avusturyalılar
Hollanda Duvarı için ödeme yapmaktan ve İngiltere ile Hollanda ise
kendi ticaretlerini geliştirmelerine izin alamamaktan dolayı Duvar-
dan bıkmıştı. Gerçekte, İngiltere Silesia (hâlâ Avusturya) keten bez-
lerinin İngiltere üzerinden Batı Hint Adaları’nda satılmasını sağlayan
ihraç teşvikini kaldırma tehdidinde bulunuyordu. Bunun yanında,
Flaman tüccarlar Hollandalı tüccarlarla olan ticaretlerinde kendile-
rine siyasal sınırlamalar konulmasından bıkmıştı.⁶³

İspanya ise İngilizlerin kolonilerinde aşırı kaçak ticaret yapma-
sından bıkmıştı. “Bu İspanyollar’ın İngiliz gemilerine karşı duyduğu
öfkenin gerçek sırrıydı”,⁶⁴ İngiliz hükümeti de İspanya ve Fransa’dan
oluşan aktif bir Bourbon ittifakını diriltmekten sakınıyordu.⁶⁵ Öte
yandan Güney Deniz Şirketi saldırgan bir politikadan yararlanan tek
taraf değildi.⁶⁶ İngiliz Batı Hint Adaları’nın Şeker Kamışı Üreticileri

62 Temperley (1909 b, 197). Seeley şu görüşleri paylaşıyor: “İngiltere’nin aynı anda ticarî ve savaşçı olması bana bu evresinin temel özelliği olarak gelmektedir” (1971, 88).

63 Bkz. Dickson: “Avusturya ve İngiliz-Hollanda pazarlık [1739] konumlarının uyumsuzluğu açıktır. İngiliz ve Hollandalılar Avusturya Hollandası’nı kısmen maaşları Avusturya tarafından verilen Hollanda garnizonlarına korunan ekonomik bir koloni olarak tutmak istiyordu, bu 1715 Barrier Antlaşması’nda ulaşılan bir pozisyondu... Ekonomik olarak [1746’da] İngiltere 1746 öncesi gümrük avantajlarını ve onlara bağlı olduğu düşünülen Hollanda ile artı ticaret dengesini korumak istiyordu. Flamanların İngiltere’deki gümrükleri düşürme ya da Doğu Hindistan Ticareti’ne doğrudan giriş iddialarına buz gibi bir ilgisizlikle cevap verdi” (1973, 83, 107).

64 Temperley (1909 b, 204). Bkz. V. L. Brown: “Kaçak ticaret Güney Deniz Şirketi’nin bütün işlemlerinin her evresinin bütünüyle bir parçasıydı” (1928, 179). Bkz. ayrıca Nelson (1945, 55).

65 Temperley, on sekizinci yüzyıl boyunca İspanya’nın “bazen pasif bir izleyici, daha çok aktif bir düşman” olduğunu, “İngiltere’nin hiçbir zaman dostu olmadığını” belirtir. Ancak, 1739’daki hükümet görüşü “İspanya’yı Fransa’nın kollarına atmanın Yeni Dünya’daki İngiliz egemenliğinin geleceğini tehlikeye sokacağı şeklindeydi” (1909 b, 198).

66 Bkz. yeniden Temperley: “Belgelerin incelenmesi İngiltere’nin yabancılara ve özel şahısların kaçak ticaretini sürdürme isteğini Bakanlıkla birlikte uzun uzadıya düşündüğü şeklindeki genel görüşü teyid etmez. Hassasiyetleri Güney Deniz Şirketi’ne yönelikti -bu kuruluş Yönetime finansal bağlarla çok sıkı bağlıydı; Walpole’e 1720’de kendisini kurtarmanın karşılığını 1739’da onu yok ederek ödeyecekti” (1909 b, 222).

de savaşın 1730'ların şiddetli şeker krizine son verdiğini gördüler⁶⁷ ve İngiliz deniz sigorta şirketleri "Fransız gemilerini denizde İngiliz donanması tarafından yakalanmaya karşı sigortaladılar."⁶⁸ Ticarî çıkarlar İngiliz politikalarının merkezinde yer alıyordu, bu nedenle savaş boyunca bir konvoy sistemi uygulandı ve konvoyun güvenliği konvoyla eşlik eden gemilerin öncelikli görevi haline getirildi.⁶⁹ Karada Fransız ve Prusyalılar bu sırada İngiliz ve Avusturyalıları sayıca geride bırakmakla birlikte,⁷⁰ İngiliz donanması Fransız donanmasının iki katı büyüklüğündeydi. İspanyol donanması ve Fransız donanması birlikte İngiliz donanması büyüklüğündeydi; fakat Hollanda gemileri de İngilizlerinkine eklendiği zaman bu sonraki çiftin sayısal bir üstünlüğü ve daha önemlisi birleşik bir komutası oluyordu. Fransızların donanmalarını yeniden yapılandırmaları 1713'ten beri devam etmekle birlikte savaş İngilizlerin deniz hâkimiyetini teyid etti. Fransa savaşta, savaş gemilerinin yarısını ve bin kadar ticaret gemisini kaybetti. "Fransa'nın deniz gücü temellerinden yıkılmıştı."⁷¹

Bariş bir defa daha kısa solukluydu ve savaş 1754'te Amerikalılar'da ve 1756'da Avrupa'da yeniden başladı. İngiltere ve Fransa'nın Amerikalılar'daki sürekli ticarî çatışması "neredeyse farkında olmadan, fakat kaçınılmaz biçimde"⁷² Yedi Yıl Savaşı'nda zirvesine ulaştı. Hollandalılar tarafsız kalmaya çalıştı, ancak İngiltere tarafından Fransa'yla olan ticaretini sınırlamaya zorlandı.⁷³ İspanyollar sonunda İngiliz imtiyazlarını ortadan kaldırmak için Fransa'ya katılmayı cazip buldu,⁷⁴ fakat bunun Fransa'ya bir faydası olmadı. 1763 Paris Antlaşması İngiltere'nin Fransa'yla olan yüz yıllık savaşında kesin bir üstünlük

67 Bkz. K. G. Davies: "Genel olarak (Amerikan savaşı bir tarafa) Britanya ve Fransa'nın Atlantik savaşlarının, çok sayıda istisnalar olmakla birlikte, İngiliz üreticisi için zarardan çok fayda sağladığına inanıyorum" (1960, 109). Davies 1739-1748 ve 1689-1713 savaşlarını bu açıdan ayırır.

68 Viner, (1969, 84) "Parlamento, uzun tartışmalardan sonra, uygulamayı yasadışı ilan etmeyi reddetti."

69 Fayle (1923, 288). Hiç şüphesiz, Fransızlar daha da ileri gitti "ve muhafız alayına sıkı bir koruma rolü de bağladı... Daha da şaşırtıcısı... Fransız savaş gemilerinin gerçekte tüccarlara kiralanmasıydı... güvenli olarak ulaştırılan yüklerin değeri üzerinden alınan belli bir komisyon karşılığında."

70 Leonard (1958, 192), 1740 yılı için aşağıdaki rakamları verir: Fransa, 160.000; Prusya, 84.000; Avusturya 107.000; İngiltere 59.000 (bu rakama Hanoverliler de dahildir).

71 Richmond (1928, 173).

72 Andrews (1915, 780).

73 Bkz. Carter (1963, 820-821).

74 Bkz. Christelow (1946, 24, 29). Bununla birlikte, bu İspanyollar açısından bir hataydı. "İspanya'nın Yedi Yıl Savaşı'na düşüncesizce girişi, İngiltere'ye, bu çatışmanın

sağladığına işaret ediyordu. “Avrupa’da, İspanya’ninkiyile karşılaştırıldığında, uzun bir hastalık dönemi Fransa’yı bekliyordu.”⁷⁵ Bu nedenle İngilizler onyedinci yüzyıl ortalarının Hollanda hegemonyasını ele geçirmeyi başardılar. Dünya burjuvazisinin, İngiltere’de yerleşik belli kesimlerinin bu mutlak zaferi sadece, Britanya devletinin İngiliz girişimcilerin Fransa’da yerleşik rekabetçi güçlere karşı sahip olduğu sosyo-ekonomik farkı, politik olarak nasıl oluşturduğu ve genişlettiğinin analiziyle açıklanabilir.

Nüfusla ilgili genel bir özetle söze başlayalım. Problem, sadece demografik değişikliklerle değil aynı zamanda açıklanacak verilerle ilgili olarak da büyük bir tartışmanın var olmasıdır. Bazılarının İngiltere’deki nüfus artışının 1600 ile 1700 arasında yavaş olduğuna inanır⁷⁶ ve bazıları bunun “uygulamada sabit” olduğunu vurgularken;⁷⁷ diğerleri nüfusun bu dönemde yüzde 50 arttığını öne sürer.⁷⁸ Fransa için nüfusun 1500 ile 1750 arasında şu ya da bu şekilde sabit kaldığıyla ilgili⁷⁹ ve İngiltere’ninkinin üç misli ve Büyük Britanya’ninkinin de iki mislinden fazla bir rakam üzerinde görüş birliği olduğu görülmektedir. Bazıları Fransa için 1700’de bir dip nokta ve 1700 ile 1750 arasında hafif bir yükseliş görür.⁸⁰ Bazıları 1700 ile 1750 arasındaki bütün yılları İngiltere için “anormal derecede dip” olarak görür.⁸¹ Fransa için 1700 ve 1750 arasında varsayılan sözde yükseliş, Fransa’nın 1693–1694 arasında İngiltere’nin aksine, fakat Avrupa’nın büyük bölümü gibi şiddetli bir kıtlık yaşaması⁸² ve 1709

sonunda önceki yıllarda elde ettiği kazançları sağlamlaştırma ve İspanyol koloni dünyasına yeni yaklaşım yolları açma imkânı verdi” (Brown, 1928, 186).

75 Dehio (1962, 117).

76 Darby (1973, 304).

77 Tucker (1963, 214).

78 Bkz. Wilson (1977 b, 116).

79 Bkz. Goubert (1965, 473).

80 Bkz. Goubert (1965, 473), Henry (1965, 455) ve C. E. Labrousse (1953, 22).

81 Tucker (1963, 214).

82 Bkz. Flinn: “Muhtemelen Batı Avrupa’da bir daha asla 1699’ları gibi şiddetli ve geniş çaplı bir kıtlık olmayacaktı” (1974, 301). Flinn İngiltere’yi bir istisna olarak kaydeder. Fransa’da ise “nüfusun büyük çoğunluğu... açlık tehlikesiyle karşı karşıyaydı, ya da bundan ölüyordu” (Goubert, 1970 a, 216). Pentland’ın İngiltere için karmaşık bir açıklaması vardır. İngiltere (muhtemelen Avrupa’nın genelindeki kıtlık nedeniyle) tarım fiyatlarının yüksek olduğu bir dönem olan 1690–1710 arasında yüksek bir nüfus artış oranına sahipti. Bu nedenle ve (önceki düşük nüfus artış hızına bağlı olarak) genç nüfusun az olması nedeniyle çiftlik istihdamı olanakları erken evliliklere ve yüksek doğum oranına neden oldu; bu da olanakların azalmasına ve 1705–1715 arası bir gerilemeye yol açtı. 1720’den sonra fiyatların gerilemesiyle ölüm

ile 1710 arasında bir ikincisine maruz kalması açısından çok ilginçtir.⁸³ Bunun yanında, Marsilya 1720’de Avrupa’nın son büyük vebasını yaşadı.⁸⁴ Bununla birlikte, 1740’da nüfus rakamları İngiltere ve Fransa ve aslında Avrupa’nın çoğunluğu için belirgin bir şekilde yukarı yönelmektedir.⁸⁵

Hufton’a göre en önemli değişken yiyecek maddesi stoklarıydı. “Genel anlamda konuşacak olursak, açlık çeken bir nüfus çoğalamaz; yetersiz beslenen bir nüfus ise bunu yapmakta zorlanmaz.”⁸⁶ Yiyecek stoklarındaki genel artış nereden kaynaklanmaktadır? Bu iklim değişikliklerinin ya da en azından tek başına bunların sonucu değildi. Onaltıncı yüzyılın ortasından ondokuzuncu yüzyılın ortasına kadar olan tüm dönem küçük buz çağı olarak bilindiği için⁸⁷ 1750’ler civarında büyük bir iyileşmenin olması muhtemel değildir. Tablodaki en önemli öğelerin İngiltere’nin ve (kuzey ve güneydoğu) Fransa’nın tarımsal üretim sistemlerindeki iyileşmeler olması daha muhtemeldir. Burada bazıları tarafından patatesin önemi vurgulanır ve onsekizinci yüzyıldaki nüfus artışının “patatesin yayılmasına ve tüketimine göre” değiştiği öne sürülür.⁸⁸ Diğerleri patatesi daha iyi bir

oranı arttı, bu 1720’lerin büyük salgınına açıklar--“talebe göre tarımsal üretimin (kısılması değil) aşırı artması ve beraberindeki insan gücünün (kıtlığı değil) bolluğu tarafından ortaya çıkarılan, on yıldır kötüleşen şartların mantıksal bir sonucuydu” (1972, 174).

83 Bkz. Goubert (1970 d, 60) ve Jacquart (1975, 187).

84 Bkz. Rambert (1954, 606–617). Reinhard ve Armenqaud’a göre, son büyük veba 1668’deydi, bundan sonra vebalar “nadir” olarak görüldü (1961, 131); fakat İspanya’da 1694’te bir vebaya rastlandığını belirtirler (1961, 143). Marsilya vebasına rağmen Le Roy Ladurie 1720 ve 1737 arasında Fransa’nın nüfus atılımından söz eder (1975 a, 364).

85 Deprez 1740’ı “Avrupa’nın demografi tarihinde büyük dönüm noktası” olarak adlandırır (1965, 626).

86 Hufton (1974, 15).

87 Jacquart (1975, 87). Ancak, Goubert Fransa’daki kıtlıkların sona ermesini daha sıcak ve daha az yağmurlu iyi iklime bağlar (bkz. 1970 d, 63). Le Roy Ladurie önemli bir değişken olarak genelde yağmurlu ancak çok soğuk olmayan (en azından Fransa’da böyleydi) iklimi vurgular (bkz. 1967, 281). Aynı nokta Reinhard ve Armengaud tarafından da vurgulanır (1961, 115).

88 Vanderbrocke (1971, 38). Buradaki tez, tahilla karşılaştırıldığında, patatesin kişi başına düşen kalori miktarını iki kata çıkardığıydı. Patatesin kalori miktarı kentral başına tahılların beşte biriyken, ürün miktarı on kat fazlaydı. “Bunun yanında, patates yaz mahsulüydü ve bu nedenle hava şartlarına daha az bağımlıydı. Tahıl üretimi her zaman tehlikeli bir yatırımdı, çünkü hava şartlarına çok bağılıydı.” Bununla birlikte, Salaman (1949, 455–456) patatesin fakir İngilizlerin beslenmesinde on sekizinci yüzyılın son çeyreğine kadar yaygın olarak yer almadığını, oysa iki yüzyıl önce kullanımının sürekli arttığını öne sürer. 1775’e kadar hayvan yemi olarak

beslenme rejimindeki tek öge olarak görür. Çay alkolün yerine geçti ve pirinç ve hepsinden öte şeker gittikçe artan miktarlarda, özellikle kış aylarında besin maddelerini çeşitlendiren meyvelerde, reçellerde ve tatlılarda kullanılmaya başladı.⁸⁹ Tarımsal gelişmenin sosyal içeriğini, yani tarımsal arazinin varlıklı olmayan üreticiler üzerinde baskı kurularak bazı ellerde toplandığını vurgulamıştık.⁹⁰ 1750'den çok önce başlayan ve önemli bir teknik olan çitleme,⁹¹ kısmen yasarlarla kısmen de arazi sahiplerinin etkinliği ve kazançlarıyla mümkün kılındı.⁹² Büyük toprak sahipleri ne tür bir verimliliği etkileyebiliyordu? Bir kere, özellikle demirin ağaç yerine kullanılmasıyla tarımsal araçların gelişmesi söz konusuydu.⁹³ Buna ek olarak, geçici otlaklar ve yem maddeleri özellikle büyük çiftçi olma eğilimindeki hayvan sahipleri için faydalıydı.⁹⁴

Bununla birlikte, tekelleşmeye yönelik sürekli trend tablosunun merkezinde tahıl fiyatların uzun vadede düşük olması yatıyordu.⁹⁵ 1600'den 1750'ye kadar süren dönemin bütününde tahıl üretimi açısından verimli geçen sadece birkaç yıl vardı.⁹⁶ Düşük fiyatlar şanssızlığının aslında İngiltere için şans olduğu, çünkü bunun tarımsal

kullanıldığını söyler: "Patates, fakirler için yiyecek rolü oynamaya başlamadan önce, domuzlar için yem olarak değerini kanıtlamalıydı."

89 Bkz. C. Hill (1969, 256).

90 Bkz. ayrıca Coleman (1977, 125), Mingay (1963, 81-82) ve Lavrovsky (1960, 354-355). Mingay 1660 ile 1750 arasında küçük toprak sahiplerinin sayısında önemli bir düşüş olduğunu belirtir (1968, 31).

91 "1750'nin bakış açısından İngiltere'nin büyük kısmının çoktan çitlendiği açıkça görülmektedir" (Holderness, 1976, 52).

92 "On sekizinci yüzyıl boyunca açık alanda kalmış köylerde bile çoğunlukla küçük ve büyük birimler yönünde güçlü bir eğilim vardı" (Mingay, 1962, 480). Bu, İngiltere'de "patatesin yüksek verimliliğinin çok küçük toprak parçaları üzerinde bile geçimi mümkün kılmasına rağmen" ortaya çıkmış görünmektedir (Vanderbrocke, 1971, 38). Bu, tahıl üretiminin finansal olarak önemli bir değişken olduğu anlamına gelebilir.

93 Buna kimin gücü yetebilirdi? Muhtemelen zaten yüksek bir toplam geliri olanların. Bairoch, belki de dolaylı şekilde, yeni araçlara para verebilmenin tarımsal verimlilikteki artıştan kaynaklandığını savunur (bkz. 1966, 16).

94 "Şalgam olmadan çiftlik hayvanlarının bakımı kışın ve ilkbaharda ciddi bir problemdi" (Ernie, 1912, 176). Sadece şalgam değil, ayrıca yonca, tırfil, eşek otu ve karaçayır da 1720'de İngiltere'de iyi biliniyordu (bkz. Holderness, 1976, 65).

95 "İyi yıllarda pazar için sadece küçük bir artı üreten küçük çiftçi, kötü yıllarda gelirini kaybetmektedir; fakat onun kaybı, bu küçük çiftliklerin rekabetten çekilmesiyle ek bir şans kazanan büyük ölçekli çiftçilerin kazancıydı" (Gould, 1962, 321).

96 Ernie (1912, 168-169). Gould (1962, 323) ve Hartwell (1969, 25).

yeniliklere neden olduğu savunulmuştur.⁹⁷ Düşük tahıl fiyatları bu dönem Avrupa'sında bir değişmez iken bunun neden sadece ya da özellikle İngiltere için geçerli olduğu merak konusudur. Çarpıcı olan, fiyatların en düşük olduğu onsekizinci yüzyılın ilk yarısında, İngiltere'nin Avrupa'daki baş tahıl ihracatçısı haline gelmesiydi. Bununla ilgili en net açıklama İngiliz hükümeti tarafından tahıl ihracatını teşvik etmek için 1688'de çıkarılan Mısır Teşviki Yasası'nın⁹⁸ tarımsal gelişme için "genelde uygun şartları" oluşturduğudur.⁹⁹ Teşvik primlerinin İngiltere'deki tahıl üretiminde artışa neden olduğuna şüphe yoktur; ayrıca iç pazarda daha fazla tahıl arzı yaratarak iç tahıl fiyatları üzerinde daha fazla baskı oluşmasına da katkıda bulunmuştur.¹⁰⁰ Buradaki temel kaygının İngiliz tarımsal girişimcisinin kâr marjını yükseltmek olduğu açıktır.

Bu artan İngiliz tahıl arzının pazarı neredeydi? En büyük pazar cin ve bira üretimiydi ve bu ürünlerin pazarı da durgunluk zamanında reel ücretlerde bir yükseliş yaşayan kentli işgücüyü.¹⁰¹ Örneğin Gilboy, Londra'daki reel fiyatlarda yaşanan yükselişin, deyim

97 John (1969, 171). Bkz. ayrıca Wilson (1965, 245) ve Holderness (1976, 74–75).

98 Bkz. R. Ashton (1969, 49–50).

99 Mingay (1960, 337). Tahılın İngiliz ihraç malları arasındaki oranı 1700 ve 1750 arasında %3.7'den %19.6'ya yükseldi. Bkz. T. S. Ashton (1960, 12). Slicher van Bath 1690 ve 1720 arasında "tarımsal ve tarımsal olmayan ürünler arasındaki ağırlıklı ortalama fiyat rasyosunun", 1620 ve 1740 arasındaki olumsuz oran bağlamında, tarım yönünde geçici bir tersine dönüş içerisinde olduğunu ileri sürer. (1963 a, 211).

100 Bkz. Gould (1962, 331–332).

101 "1600 ve 1760 arasında [İngiltere'de reel ücretlerdeki] iyileşme önemliydi ancak olağanüstü değildi... Yine de 1750'de şartlar 1600'dekinden daha iyiydi. 1670'ten sonraki düşük enflasyon oranı, 1750'den önceki nüfus artış hızının yavaşlaması, tarımsal (özellikle yiyecek maddeleri) artık birikimi ve özellikle emek yoğun sektörlerdeki ekonomik etkinliklerin canlanması 1750'den önceki reel ücret artışlarının nedeniydi" (Holderness, 1976, 204).

Reel ücretler artsa da, işsizlikte artış yok muydu? Evet vardı, fakat bu tür dönemlerin alternatif istihdamıyla, en azından kısmen, tazmin ediliyordu. İşçiler kaçakçı ve yankesici hale gelmişti. Kadınlar iplik imaline başlamıştı. Balıkçılık endüstrisinde ("ki bu fakirlerin son sığınaklarından biriydi") bir artış vardı, insanlar küçük kayıklar içinde denizde hayatın zorluğunu kabul etmeye daha razı hale gelmişti. Gezici satış elemanlarının sayısı artmıştı. İhracatın artışıyla neredeyse ters oranda değişen inşaat sektörü bile gelişiyor gözüküyordu (bkz. T. S. Ashton, 1959, 138). Bu dönemde, reel ücretlerdeki artışa rağmen, kent hayatının kalitesi çoğu zaman işçileri tavernalardan uzaklaştıracak derecede yüksek değildi. "Zarafet ve lüks ortasında pislik ve hastalık hakimdi. I. George'un krallığının ilk zamanlarında Londra pis kokan, çamurlu, pislik içerisinde kum gibi kaynayan kenar mahallelere sahip bir metropoldü" (Plumb, 1966, 17).

yerindeyse, “cin salgınıyla” eritildiğini belirtir.¹⁰² Bu gittikçe artan İngiliz tahılı ithalatının özellikle Hollandalı damıtıcılar ve biracıların kullanımına sunulan bira mayası ve arpada olduğu Hollanda için de geçerlidir.¹⁰³ İngilizlerin teşvikleri Hollandalılara gittikçe artan miktarda ihrac yapılmasına neden oldu.¹⁰⁴ Hollandalılar da Hollanda’da 1700 ve 1720 arasındaki tahıl fiyatları artışı nedeniyle daha çok İngiliz üretimini teşvik ettiler.¹⁰⁵ İngilizler Baltık üreticilerini Hollanda pazarı dışında tutabiliyordu.¹⁰⁶ Çünkü onlardan daha fazla mal satabiliyorlardı. Bunun nedeni sadece İngilizlerin nakliye giderlerinin daha düşük olması değil, aynı zamanda dışarı gönderilen tahılın gerçek değerinin yüzde 16,5’ine karşılık gelen teşviklerdi.¹⁰⁷

102 Gilboy (1930, 613). Süreç hiç şüphesiz daireseldi. Yüksek reel ücretler artan cin üretimine, bu da tahıl üretiminin artışına neden oluyordu. Tahıl üretimi herhangi bir nedenle çok artarsa, fazladan cin satışları problemi çözebiliyordu. Bkz. Chambers: “Cin Çağı içkiden çürümüş Londra nüfusunun açıklanması güç sapkınlığından başka bir şey olmalıydı... Ardı ardına gelen iyi hasatlar tahıl arzını arttırırken, yine ardı ardına gelen salgın hastalıklar, bu tahılı tüketecek olanların saflarını seyreltiyordu. 1739’da Avusturya Taht Savaşı başladığında tahıl ihracatı düştü, tahılın daha fazla dışarı çıkış yolu kapandı... Londra’nın kitle intiharı, bolluğun pençesinde kıvranan Orta İngiltere çiftçisinin yardımına koşuyordu; şikayetçi oldukları üretim fazlası, Cin Hattı’nın aşırılıklarınca kısmen eritiliyordu” (1957, 44).

Bununla birlikte, Orta İngiltere çiftçileri kısa vadeli kazançların orta vadeli bedellerini ödedi. Londra damıtma ve içki endüstrileri artık ürünleri sığır ve domuzların beslenmesinde kullanmayı geliştirdi. Bu eylem yaygın hale geldi. Londralıların et ve sütü on sekizinci yüzyılda Londra’nın kasaba bölgesinden gelmeye başladıkça, Londra çevresindeki kasabaların çiftçileri “bundan böyle, sistematik şekilde ‘kapitalist’ et üretiminden kaynaklanan şiddetli rekabetten zarar görmeye başladı” (Mathias, 1952, 254).

103 Bkz. Ormrod (1975, 39–40). Prim çoğunluğa ödeniyordu. Diğer tahıllara göre ihracatını teşvik eden arpa üretimi arttırılabiliyordu. Bu aynı zamanda Hollanda’daki Cin Çağı’yı da. Bkz. John (1976, 53).

104 “Belki de Hollandalılar [İngiliz tahıl] ithalatına bağımlıydı savunmasızdı, fakat sübvansız e-tilmemiş tahıla olduğu gibi, desteklenmiş ya da ucuz tahıla da bağımlı olunabilir” (de Vries, 1975, 55). Hollandalılar tek ihrac pazarı değildi, Portekizliler önemli bir ikincil pazardı. Bkz. Fisher (1971, 64).

105 Bkz. Slicher van Bath (1963 a, 212). Eğer fiyatlar 1720’den 1740’a kadar yine aşağı indiye bu kısmen, artan İngiliz üretimine tepki değil miydi?

106 John’un Büyük Britanya ve Baltık’tan yapılan ortalama yıllık tahıl ihracatıyla ilgili çarpıcı rakamları vardır. 1650’den 1699’a kadar Baltık tahmini 10,5 quarter’lık 58.800 lasta ihrac ederken, Büyük Britanya 2500 lasta ihrac etti, 1700 ve 1749 arasında ise Baltık ihracatı 31.000’e düşerken Büyük Britanya’nın ihracatı 42.000 lasta’ya yükseldi. İkisinin toplamı 58.300’den 73.000’e yükseldi. Bkz. John, (1976, 56, Tablo 6). Bkz. ayrıca Lipson (1956, II, 460), Jeannin (1964, 332) ve Ormrod (1975, 38).

107 John (1976, 59).

Teşviklerle ilgili olarak 1768'de Londra'daki yazılan bir risalede konuyu şöyle açıklıyordu:

"Hollandalıların çiftçileri olan Polonyalılarla rekabet etme görevini yükledik... Aynı zamanda kardeşlerimiz olan İrlandalılara da Hollandalıların sığır çobanları olan Danimarkalılarla rekabet rolü yükledik."¹⁰⁸ Teşvik priminin genel anlamda etkili olması ve etkisinin İngiliz tarım üretiminin tüm alanlarında hissedilmesi bu yüksek ihracat döneminde Britanya'daki buğday fiyatlarının gittikçe artan tek biçimliliğinde gösterilmektedir.¹⁰⁹

İngiliz devleti bu şekilde hem diğer kazanç imkânlarına ek olarak (ki bu dönemde bu tür imkânlar sınırlıydı) hem de bağlantı etkileri vasıtasıyla kazanç sağlama yolu olarak Hollanda tahıl pazarını girişimcileri için ele geçirmeye çalıştı. Örneğin İngilizler Baltık üreticilerinin yerine geçmenin sonucunda tahıl taşımacılığı ticaretine Hollandalıları geçirdi.¹¹⁰ Tabii ki diğerleri de aynı şeyi yapmaya çalıştı. Aslında, 1650'den 1700'e kadar süren yarım asırda Güney Felemenk ve Fransa, Hollandalılara yaptığı ihracatını artırmıştı ve Hollandalılar da kendi üretimlerini arttırmıştı;¹¹¹ fakat İngiliz teşvikleri, daha ucuz mal satma imkânı sağladığından, bu üreticilerin 1700 ve 1750 yılları arasındaki dönemde zayıflamasına neden oldu.¹¹² Dolayısıyla, İngiltere bazı açılardan *faute de mieux* olarak dünya tahıl pazarını finanse ederek kendi durumunu güçlendirdi ve 1700 ile 1750 arasında tüm Avrupa'da tarım arazisinin ormanlık araziye üstünlük sağlama-sına katkıda bulundu.¹¹³ Ancak, genel dünya-ekonomisi hâlâ zayıf olduğundan, aşırı tahıl üretimine ve 1730 ve 1750 arasında diğer bir

108 *Considerations on the Effects Which Bounties Granted on Exported Corn, Malt and Flour Have on the Manufactures of This Kingdom* (London, 1768, 61-62, dipnot), John'da alıntılanmıştır. (1976, 56).

109 "Karmaşık ve belirsiz bir alana uyduğu kadar esnek olarak... en azından buğdayda, pazarların özerkliğinin ciddi biçimde abartıldığını gözlemleme eğilimindeyiz" (Granger ve Elliott, 1967, 262).

110 Bkz. Ormrod (1975, 40).

111 Bkz. j. de Vires (1974, 171).

112 Bkz. İngiliz ihracatının 1711'den 1740' kadar dünya pazarını Fransız ve Alman üreticilere kapatıldığını belirten Abel (1973, 265) J. C. G. M. Jansen 1680-1740 döneminde Güney Limburg'taki tarımsal üreticilerin fiyatlardaki düşü üzerine sıradan tahılların (*kortkoren* ve kılçıksız buğday) üretiminde kısıntıya giderek tahıl fiyatlarındaki düşüşü telafi etmek amacıyla (çavdar üretimiyle birlikte) "pahalı buğdaya" döndüğünü belirtir (1971, 255).

113 Bkz. Chaunu (1966 a, 242). Ager doğal bitki örtüsüyle kaplı *Saltus*'un aksine üzerinde çalışılan yüzeylerdir (1966 a, 640).

tarımsal üretime neden oldu.¹¹⁴ Genel anlamda 1750'den sonra dünyada yaşanan yukarı trendde Britanya sanayi üretimindeki daha büyük uzmanlaşma için dünya tahıl üreticisi rolünü bir defa daha azalttı.¹¹⁵

Fransız tablosu, daha önce tartıştığımız gibi, düşündüğümüzden daha az farklıydı. 1690'dan sonraki dönemde gerçekleşen değişiklikleri incelediğimizde, ilk soracağımız soru Fransızların neden teşvikler koymadığı olacaktır. Fransa bunlara ihtiyaç duymamış olabilir; çünkü İngiltere'den çok daha büyüktü. 1688–1713 arasındaki savaşlar Fransa'nın daha önceden yaptığı gibi bu tür tahıl ithalatını kesmiş ve dolayısıyla “Güney Fransa'daki tahıl üretimi için uygun bir durum yaratmıştı”¹¹⁶ buna ek olarak, İspanya'da yıkıma neden olan ve böylece İspanyol sığır ve şarap pazarını kapatan, ayrıca İngiliz ve Hollanda keten tohumu pazarlarını bloke eden abluka nedeniyle Güneybatı Fransa'daki üreticiler belirgin şekilde buğday üretimine döndüler.¹¹⁷ Bu dönemden onsekizinci yüzyılın ortasına kadar sürekli bir arazi toplama süreci oluştu ve Orta Pireneler bölgesi “Akdeniz'de ihracata yönelik tahıl üreten bir bölge haline geldi.”¹¹⁸ Bu sırada Languedoc'daki tarım, ulaşım devrimi nedeniyle gelişmekteydi (1680'de Midi Kanalı açıldı ve 1725'de başlayarak yeni yollar yapıldı); gelişen ulaşım imkânları buğday ürünlerinin Marsilya'ya, Akdeniz pazarında rekabet edebilecek, düşük fiyatlarla ulaşmasını sağladı.¹¹⁹ Dolayısıyla, Fransa'da artan buğday üretimi İngiltere'deki artan buğday üretimiyle paralellik gösteriyordu ve bunun kırsal sosyal yapıya etkisi ve dünya-ekonomisi için taşıdığı anlam neredeyse aynıydı. Bu, merkez bölgelerin genel bir durgunluk döneminde kâr sağlayan “periferi” işlerine yeniden dönmesi anlamına geliyordu.

Bütün bunların ışığında, İngilizlerin 1650–1750 arasında tarımsal bir devrim yaşarken Fransızların bunu yaşamadığı yaygın tarihsel izlenimi nasıl oluşmuştu? Buna cevap vermek için tarımsal olmayan endüstrilerde ne olduğuna bakmak lazım. İngiltere'deki maden ve tekstil üretimi 1700'den sonra açık bir gelişme olmasa da genel

114 Bkz. Mingay (1956, 324, 336).

115 On sekizinci yüzyılın ikinci yarısıyla ilgili olarak bkz. T. S. Ashton: “Nüfusun hızlı biçimde arttığı ve İngiltere'nin tarımdan imalat sanayine döndüğü bir zamanda ihrac arttığından ithal artığına geçiş neredeyse kaçınılmazdı” (1969, 50).

116 Bkz. Slicher van Bath (1977, 75).

117 Bkz. Enjalbert (1950, 116) ve Braudel (1951, 71).

118 Freche (1974, 835).

119 Bkz. Le Roy Ladurie (1975 a, 397–400).

bir iyileşme eğilimi gösterdi.¹²⁰ Mamul malların fiyat trendi, tarımsal ürünlerde olduğu gibi, 1750'ye kadar reel ücretler ve pazar talebi açısından “hafifçe yukarı” bir trendle birlikte “hafifçe aşağı yönlü kalacaktı.”¹²¹ Bu artan talep ilk önce ihraç talebini özellikle de koloni taleplerini temsil ediyordu; bu da daha önce tartıştığımız gibi İngiliz Kuzey Amerika'sının kuzey eyaletlerindeki İngiliz politika-sının temel hedeflerinden birisiydi. Bu, aynı zamanda bu dönemde tarımsal zenginlikteki artış sonucu yaşanan iç talebi de temsil ediyordu.¹²² Büyük toprak sahipleri kendi artan taleplerinden yararlananlar arasında ilk sırada geliyordu. 1700 ve 1750 arasında, düşük arazi kiralari genellikle çiftliklerin kereste satışından ve toprakların kömür ve diğer madencilik etkinlikleri ve aynı zamanda demir fabrikaları, taş ve kireç ocakları için kiralanmasından elde edilen artan gelirlerle telafi ediliyordu.¹²³

Tarımsal üretimin artması maden endüstrilerinin gelişmesine katkıda bulundu;¹²⁴ Fransa'yla yapılan sürekli savaşlar da önemli bir itici güçtü.¹²⁵ Savaşlar silah ve mühimmat şeklinde metale olan talebi artırdı, (en azından savaş zamanında) ithalatı güçleştirdi ve artan gemi

120 Kellenbenz (1977 a, 547) şöyle der: “Demir ve orman bakımından zengin olan Rusya lehindeki ekonomik değişikliklere rağmen özellikle madencilik alanında hâlâ çok fazla engel vardı.” Bkz. East: “Kömürde olduğu gibi, demirde de iz bırakacak *büyük ölçekli* gelişmeler on dokuzuncu yüzyılı bekliyordu” (1951, 512, İtalikler eklenmiştir).

121 Coleman (1977, 151), 1650–1750 döneminin İngiliz endüstrisinde bir yatırım ve girişim çağı olduğunu, bunun sonraki yüzyıldaki gibi herhangi bir çarpıcı değişiklikte gösterilmediğini, ancak sonraki devrimin başlatabileceği daha güçlü ve esnek temelleri atma açısından hayati önemde olduğunu söyler.

122 Bkz. Wilson (1977 a, 8).

123 Bkz. Mingay (1960, 373).

124 Bairoch (1966) bunu uzunlamasına, hem demirin çeşitli araç ve gereçlerde kullanımının hem de kullanılan araç-gereç sayısının artması açısından analiz eder. Ayrıca gittikçe artan at kullanımından ve yeni bir uygulama olarak onları nallamadan söz eder. 1720–1760 arasında bu anlamda İngiltere için anahtar dönem olarak görür ve 1760–1790 ve hatta 1790–1820'yi de Fransa için aynı şekilde nitelendirir. Bkz. ayrıca on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda tarımın İngiltere'deki endüstriye üç açıdan katkıda bulunduğunu savunan Chambers: Kurşun, demir ve kömür endüstrilerinin gelişmesinde sermaye ve liderlik sağlanması; sanayi ürünlerinin tüketimi, ulaştırma alanındaki değişiklikler, özellikle paralı yolların geliştirilmesi (1957, 36).

125 John bu faktörlerin “kömürü izabe amacıyla kullanma metodlarının araştırılmasını hızlandırdığını” söyler, bu 1688–1689 arasında alevli fırının icadına yol açtı. Ayrıca bize “1714 ve 1763 arasında Donanmanın iki katı büyüklüğe ulaştığını” hatırlatır (1955, 330, 333). Kellenbenz demir izabesinde kömürün yerini odun kömürü aldığından demir üretimiyle yoğun nüfus arasındaki uyumsuzluğun ortadan kalktığını, bunun da üretimi dikkat çekici biçimde İsveç'ten İngiltere'ye kaydırıldığını belirtir. (Bkz. 1974, 206–207).

yapımcılığı nedeniyle ağaçları yok etti. Artan iç talep düzeyi inşaat alanında kurşun üretimini teşvik eden bir büyümeye neden oldu; bununla birlikte kurşun fiyatları düşük kaldı, bu da üretimin yavaşça artan talebe göre çok hızlı arttığını gösterebilir.¹²⁶ Gould 1600–1750 arasındaki reel yiyecek fiyatlarının gerçek öneminin tekstil üretimindeki giderlerin düşmesinde yattığını tahmin etmektedir.¹²⁷ Bugday ihracatı örneğinde olduğu gibi burada da, üretim artışındaki en önemli unsur dünya pazarındaki devlet müdahalesiydi. Britanya hükümeti bugün “ithal ikamesi” olarak adlandırabileceğimiz bir politika başlatmıştı.¹²⁸ 1675 gibi erken bir tarihte İngiliz dokumacıların Hindistan ticaretinde gördüğü rekabet Parlamento’da tartışılmış ve pamuk bezine bazı gümrükler konulmuştu.

1690’ların özel ekonomik krizi 1696–1700’ün sözde patiska bezi tartışmasına neden oldu; bu 1700’de İran, Hindistan ve Çin’den basma pamuk bezi ithalatını yasaklayan bir yasada zirvesine ulaştı. Bu, Doğu Hint Şirketi’nden ve İngiliz pazarı için Hint malları satan ya da işleyenlerden gelen muhalefete rağmen yapıldı. Ancak bu yünlü kumaş üreticilerine yarar sağlamadı, çünkü pamuk bezine İngiltere’de baskı yapılabilirdi. Dokumacıların (işsizlikten kaynaklanan) 1719’daki ayaklanmaları (birkaç istisnaıyla) basma pamuk bezinin kullanılmasını ve giyilmesini yasaklayan 1720 tüketimi kısıtlama yasasına yol açtı. Tabii ki yasanın etkisi sınırlı oldu. Çünkü müslin hâlâ ithal edilebiliyordu ve çoğu pamuk bezi de müslin adı altında ithal ediliyor ve basma bezler de kaçak getirtiliyordu. 1735’te Manchester Yasası, tüketimi kısıtlama yasalarından, Büyük Britanya’da üretilen pamuk ve yün iplikten dokunan basma malları çıkardı ve sonunda pamuk ve keten kumaşlara İngiltere’de üretilmeleri şartıyla fiilen *droit de cite*

126 Bkz. Burt (1969, 266).

127 Gould (1962, 320). Aksine, Gould hasat dalgalanmalarının, ekonomik etkinliğin durumu için doğrudan ve sürekli önemini ayırt etme girişimini “tehlikeli” olarak (s. 319) reddeder; bu tür dalgalanmaların neden olabileceği ters etkilere işaret eder. Wilson, Gould’un görüşünden daha az emindir: “Restorasyon ile on sekizinci yüzyıl sonunun endüstrileşmesi arasında, mamul maddelerin çoğalmasının zaruri maddelerin genel fiyat düzeyindeki yavaşlamasına ve hatta düşüşüne ne kadar bağlı olduğu, hâlâ çözülmemiş bir sorundur” (1977 a, 13).

128 Bkz. Ormrod (1975, 40). 1678’in büyük yasağı özellikle Fransa’yı hedef alıyordu ve zamanında bir dönüm noktası olarak düşünülmüştü (Ashley, 1897, 338).

verdi.¹²⁹ Bu yasanın etkisi, dolaylı yoldan, pamuk bezinin yerine geçecek kumaşların İngiltere içerisinde üretimini teşvik etmesi oldu.¹³⁰

Bununla birlikte henüz pamuk çağına ulaşmamıştık, zira 1733'e kadar sözde İngiliz pamukları gerçekte bir pamuk atkısının ya da dokunun enine ipliğinin, keten bir arısla ya da uzunlamasına bir iplikle birleştiği bir kumaştı.¹³¹ Keten hâlâ büyük oranda Almanya, İrlanda ve İskoçya'dan ithal ediliyordu.¹³² Alman keteni onsekizinci yüzyıl boyunca yerini sürekli olarak İskoç ve İrlanda ketenine bıraktı; bu da yine 1660'da başlayan ve o zamandan itibaren sürekli şiddetlenen bir hükümet politikasının sonucuydu.¹³³ Tabii ki 1707'den sonra İskoçya Büyük Britanya'nın bir parçasıydı. Birliğin temel etkisi İngiliz yünlerinin (en kaba çeşitler dışında) İskoç yünlülerinin yerine geçmesiydi; fakat buna karşılık İskoç keteninin de İngiltere'de yer bulmasına izin verildi.¹³⁴ Bunun İskoç toprak sahibi-yatırımcılara ne kadar yararlı olduğu¹³⁵ uzun süredir bir tartışma konusudur. İrlandan-

129 Bkz. P.J. Thomas (1963, 68, 101, 125, 139, 150, 163-164). Buna rağmen, yünlüler on sekizinci yüzyıl boyunca İngiliz imalat endüstrisinin temeli olarak kaldı ve 1700'den 1740-1750'ye kadar "belirgin bir gelişim" döneminden geçti (s. 221).

130 Smelser (1959, 53). Heckscher, Fransız ve İngiliz merkantilist politikaları arasındaki farkın İngiltere'nin ithal ikamesini teşvik etmesi olduğunu savunur. Belki de en önemli şeyin İngiltere ithalat yasaklarını sıkı biçimde uygulamazken Fransa'nın bu yasaklara "harfi harfine uyması" olduğunu eklemeyi gerekli sayar (1935, I, 174-145). Bununla ilgili kanıtımız var mıdır, yoksa bu salt liberal (Fransız karşıtı) bir önyargı mıdır?

131 Bkz. Warden (1864, 373).

132 Keten bezi ithalatına bağımlılığın derecesi bir tartışma konusudur. Harte şunu savunur: "Muhtemeldir ki on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde iç tüketime yönelik olarak İskoçya ve İrlanda'dan ithal edilenden daha çok keten bezi üretiliyordu" (1973, 107). Belki de, fakat bütün kaynakların içeride üretilenden daha fazlası ithal ediliyordu ve İskoç ve İrlanda keten bezleri artan bir rol oynuyordu.

133 Harte (1973, 76). Bkz. ayrıca Davis (1962, 287-288). "Çoğu keten bezi türlerindeki gümrükler... nominal olarak, 1690'dan sonra, yüzyıl boyunca kabaca iki katına çıktı" (Harte, 1973, 78). Harte Fransız keten bezinin doğrudan rekabet, Alman, Flaman ve Hollanda keten bezinin ise "salt mali nedenlerle" darbe aldığını savunur (s. 97). Kesinlikle, fakat kendisinin de kabul ettiği gibi devlet hazinesinin zorunlulukları ve savaş giderleri için artan gelir ihtiyacının yan etkisi (s. 76) Fransızlara konan cezalandırıcı gümrüklerinki kadar büyük oldu.

134 Bkz. Gulvin (1971), H. Hamilton (1963, 255) ve Durie (1973, 47). Campbell şu açıklamada bulunur: "1707 Birliği'nin, sırası geldiğinde başka gelişmeler ortaya çıktığı zaman, İskoçya ekonomisinin İngiliz ilhakları nedeniyle ürünleri için pazar garantisi olacak alanlarda uzmanlaşmasını sağladığını söyleyecek yeterince ekonomik nedenleri vardır" (1964, 477).

135 Sanayi devriminin burjuvanın aristokrasiye zaferi olduğu şeklindeki "eski basitleştirmeye", "ironik bir değişiklik" katan İskoçya'ya işaret eden Smout, bu

da'nın durumu daha tek taraflıydı. 1689–1691 William Savaşı Limerick Barışıyla sona ermişti, buna göre kralın otoritesi diğer koloniler üzerinde neyse İrlanda üzerinde de oydu.¹³⁶ Bunun İrlanda'nın üretim etkinliğine etkisi hemen kendini gösterdi. Restorasyon dönemi Amerikan kolonileriyle olan doğrudan ticaret ilişkilerini yasaklayarak İrlanda endüstrilerinin gerilemesine neden olacak tedbirlere şahit oldu.¹³⁷ 1666'nın Büyük Sığır Yasası, İrlanda ürünlerinin İngiliz pazarına girmesini yasaklayarak onları İngiltere'ye yün ihracı üzerinde yoğunlaşmaya zorladı.¹³⁸

Şanlı Devrim'den sonraki dönemde İngilizler çok daha ileri gitti. 1699 İrlanda Yünlüler Yasasıyla İrlanda yünlü mamüller endüstrisini çökertti.¹³⁹ Bu yasa İrlandalıları çok düşük ücret yapıları olan ev endüstrileri aracılığıyla keten bezi üretimine yöneltti.¹⁴⁰ James bunun İrlanda için çok kötü olmadığını söyler; zira onsekizinci yüzyılda, İskoçya gibi, İngiltere'ye ve İngiliz kolonilerine ihracat yapmalarına izin verildi ve Batı Hint adaları İrlanda malları için başlıca pazar haline aldı.¹⁴¹ Ancak bu ihraç ticaretinden yararlananların başında İrlanda'daki büyük İngiliz toprak sahiplerinin bulunduğu gerçeğini yansıtmaz. Hill'in değerlendirmesi daha mantıklı gözükmektedir. "İngiltere'ye dünya hegemonyasını kazandıran denizcilik sistemi-

birleşim üzerinde ısrar eder. "On sekizinci yüzyıl [İskoçya] toprak sahipleri, orta sınıflarla yan yana yeni türden bir dinamik ekonomi geliştirmek için mücadele etti. ... ve başarılarında, imtiyaz ve liderlik kollarını koparmak için bir Frankenstein haline geldi" (1964 a, 234).

136 Bkz. James (1973, 277). İrlanda Amerikan kolonilerinden daha çok koloni özelliğine sahipti, çünkü "İrlanda hükümeti işgale dayanıyordu ve askerî kökenlerinden kolayca kurtulamıyordu" (s. 290). Cullen İrlanda'nın İngiliz sistemindeki rolünü daha on yedinci yüzyılda "bazı açılardan koloni" şeklinde isimlendirir ve on sekizinci yüzyılda "İngiltere'ye artan bağımlılık"tan söz eder. (1968, 2, 46).

137 Bkz. James (1973, 191–192).

138 Bkz. Cullen (1968, 53).

139 Bkz. Kearny (1959). Cullen Yünlüler Yasası'nı sonuçları açısından Sığır Yasası'ndan ve çeşitli Denizcilik Yasaları'ndan daha az ciddi ve daha kötü namı olarak görür, bunun tek nedeni, İngiliz ticaretini düzenlemeye yönelik yasalar olan sonrakilerin aksine Yünlüler Yasası İrlanda ihraç mallarıyla ilgili olarak çıkarılmıştı ve "Britanya parlamentosunun İrlanda için yasa çıkarma iddialarının çarpıcı bir örneği" olmasıydı (1967, 2).

140 Bkz. Kellenbenz (1965, 385–386), Gill (1925, 31) ve Warden (1864, 393).

141 "İrlandalılar artık İngiliz tüccarlara sığır satmak yerine tüm dünyadaki müşterilere sığır eti, domuz eti ve tereyağı satıyordu" (James, 1963, 576). Bkz. ayrıca James (1973, 190–217). Cullen, bununla birlikte, Denizcilik Yasaları'nın önemli bir yan etkisinin "doğrudan koloni ticaretinin ve re-eksport eksikliğinin gelişmiş finansal kurumlara olan ihtiyacı azaltması" olduğunu belirtir (1977, 171).

nin, Zenci Kölelerden sonraki en büyük kurbanı İrlanda'ydı."¹⁴² O zaman gördüğümüz İngiliz hükümetinin 1650'den 1750'ye kadar süren dönemde (özellikle de 1689'dan sonra) Britanya'nın dünya maden ve tekstil üretimindeki payını arttırmak için etkili bir şekilde kullandığı bir örüntüdür.¹⁴³ Yünlüler ve pamuklular İngiltere'ye ayrılmıştı, fakat İskoçya ve İrlanda'nın keten bezi üretimini paylaşmasına izin verildi.¹⁴⁴ Buradaki soru, İngiliz endüstri üretimindeki bu açık gelişmenin Fransa'da olanlara nasıl benzediğidir?

Imbert, Fransız endüstriyel sermayesinin *Ancien Regime*'in son üç yüzyılında açık bir ilerleme kaydettiğini, fakat İngiliz endüstriyel sermayesinden daha az ilerleme gösterdiğini söyler.¹⁴⁵ Fransa başlangıçta öndeydi ve Mendel 1700–1750 arasındaki dönemde hâlâ dünyadaki birinci sanayi gücü olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁶ Léon Fransızların mamul maddelerden oluşan ihracat yüzdesinin onsekizinci yüzyıl boyunca aynı kalmakla birlikte, salt miktarın dört misline çıktığına işaret eder ve bu ihraç ağırlıklı endüstrinin teknolojik olarak en ileri sektör olduğunu söyler.¹⁴⁷ Nef Fransız üretim hacminin 1640–1740 döneminde 1540–1640 dönemindekinden daha hızlı arttığını ve İngiliz büyüme hızının İç Savaşla birlikte yavaşladığını ve ancak 1750'lerde yeniden toparlandığını öne sürer. Bu nedenle iki ekonomik büyüme hızının bir noktada birleştiğini hisseder.¹⁴⁸ Sayısal veriler zayıftır ve bilim adamları birbiriyle çelişmektedir, bu da

142 Hill (1969, 164).

143 Ralph Davis, 1690'ların İngiltere'de korumacılığın başladığı yıllar olduğunu, 1722'ye kadar sanayi korumacılığının açıkça başladığını ve kabul edildiğini ve bundan 50 yıl sonra yaygınlaştığını savunur (1966, 306, 313, 317).

144 Öyle bile olsa, 1740 ve 1790 dönemi İngiliz keten bezi üretimi açısından çarpıcı bir büyüme dönemi idi (Harte, 1973, 107). Ancak, Durie İngiliz keten bezinin bu noktada ihraç pazarında İskoç keten bezine rakip olmadığını belirtir (1973, 37).

145 J. Imbert (1965, 385).

146 Bkz. Mendels (1972, 258–259); bkz. Markovitch (1968 b, 579). Léon ise Fransa'yı toplam sanayi üretimi oranı açısından İngiltere'nin gerisinde görür, on sekizinci yüzyılda dörtte bir karşı beşte bir (1970 c, 528). Fransa'ya karşı İngiltere'nin büyük taraftarı olan Heckscher, İngiltere'nin üstünlüğünün nicel değil teknolojik olduğunu kabul eder. Niçin nicel değildir? Çünkü "Fransız devrimi patlak verdiği sırada İngiltere'de dahi sanayileşme gelişme evresinden zorla çıkmıştı ve yenilikler gerçek olmaktan çok potansiyeldi" (1935, I, 202–203).

147 Bkz. Léon (1970 b, 229–230). C. E. Labrousse şöyle der: "Yarıştı on sekizinci yüzyılın zaten tamamen gelişmiş kapitalizmi eski feodal sektörü ve onun geleneksel gelirini kolaylıkla yendi" (1970, 704).

148 Nef (1968, 149). Crouzet 1700–1750 dönemi için aynı fikirdedir, fakat İngiliz-Fransız tablosunun 1750'den 1800'e tersine döndüğünü tespit eder (1966, 268).

dikkatli ilerlememiz gerektiği anlamına gelmektedir. Belki de en iyisi bu Restorasyon sonrası Colbert dönemindeki İngiliz ve Fransız üretimini nitel ya da yapısal olarak karşılaştırmaktır. Cunningham 1892'de bu karşılaştırmayı şöyle yapıyordu:

1689–1776 arası dönemin büyük bölümünde İngiltere’de mısır ihracı ve ithaliyle ilgili olarak çok çarpıcı bir politika [teşvik sistemi] yürürlükteydi... Bu ustaca politikanın uygulanması büyük ilgi çekmektedir, zira sürdürüldüğü zaman tarımsal alanda ortaya çıkan büyük gelişmelerin nedeniymiş gibi görünür. Bu İngiltere’ye özgü Ticari Sistem olarak bilinen tasarının bir noktası olarak görülmektedir. Fransızlar endüstriyi ve Hollanda gemiciliğini güçlendirmişti. İngilizler tarımın gelişmesini sağlayan bir çizgiyi benimsemişti... Onsekizinci yüzyılda bu uygulamanın İngiliz refahı ve zenginliğinin köşe taşı olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹

Akla iki soru gelmektedir. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin bu dönemdeki politikaları arasındaki farkı endüstriye karşı tarım üzerindeki vurguda bir fark olarak görmek mümkün müdür? Bu Britanya’nın geç dönemdeki büyük refahının nedeni midir? Markovitch tarafından yapılan yeni bir araştırma onsekizinci yüzyılda iki ülkedeki tarım ve endüstri ticaretinin koşullarına bakarak Cunningham’ın genellemesini doğrulama eğilimindedir. O, Fransa’da endüstriyel fiyatların tarımsal fiyatlara göre yüksek olduğunu ve İngiltere’de ise bunun tersinin söz konusu olduğunu tespit eder.¹⁵⁰ Bunun nedeni ne olmuş olabilir? Belki de ilgili hükümetler öyle olmasını istiyordu ve eğer öyleyse dünya-ekonomisinin uzun vadeli durgunluğu çerçevesinde iki ülkenin büyüklüğüyle ilgili bir şey olabilir miydi? Ne İngiltere’nin iç pazarı ne de Fransa’nın Beş Büyük Çiftliği, endüstrinin makineleşmesine yönelik önemli hareketi devam ettirecek kadar büyüktü. Bu İngiltere için dış pazarları ele geçirmek anlamına geliyordu; Fransa içinse devletin ekonomik bütünlüğünü sağlamak.¹⁵¹

149 Cunningham (1892, II, 371–372).

150 Marcovitch (1968 b, 578).

151 Bkz. Richard Roehl: “İngiltere’de iç pazar çok küçüktü, içeride ortaya çıkan toplam talep düzeyi yetersizdi; bunlar bir sanayi devrimini ortaya çıkarmak ve sürdürmekten çok uzaktı. Fransa çok daha büyük bir devlettir. Orada iç talep bir sanayi devriminin gerekleri için yeterliydi ve Fransa toplam talebi desteklemek için dünya pazarına bağımlı olmak zorunda değildi. İngiltere yaygın bir sanayileşme isteğini sürdürebilmek adına çok küçük bir iç pazarı desteklemek için uluslararası pazarı onun yerine koymak zorundaydı” (1976, 272).

Bu dönemde küresel talepte görülen azalma düşünüldüğünde mamul mallardan ziyade tahıl ihraç etmek İngilizlere belli başlı yabancı pazarlara ulaşmanın ve onları mutlak anlamda kontrol etmenin daha keskin bir yolu olarak görünmüş olabilir. Bu nedenle hükümet, başka taktikleri dışlamadan, mısır teşvikini vurguladı. Fransa'nın durumu farklıydı. Fransız endüstrisinin epey büyük bir bölümü Ponant'daydı; bu bölge Beş Büyük Çiftlik'in dışında ve Amerikalılarla en sıkı ticarî bağlara sahip bir bölgeydi. Ponant girişimcileri Fransa'nın desteğinde mallarını Hollanda'dakinden daha zor sattıklarını gördüler. Hollanda'yla ticarî bağlarını sürdürmek için şeker rafinerisi gibi endüstrileri bırakmaya ve Hollanda'ya basma pamuklular ve madeni eşya karşılığında Batı Hint Adaları'nın rafine edilmemiş şekerini satmaya başladılar.¹⁵² Bu Ponant'ı Hollanda karşısında Portekiz'in İngiltere karşısındakine benzer bir duruma düşürmeye başladı.

Colbert politikası Ponant'ı "ilhaka" yetmedi ancak diğer bölgelerde Ponant'ın terk ettiği endüstrileri toparlayarak Fransa'yı Portekiz'in düştüğü durumdan kurtardı. Onyedinci yüzyılın başında Ponant zengin bir kumaş ve keten bezi bölgesiydi, Colbert'le birlikte bu değişmeye başladı ve endüstri hem kuzeydoğuda (Beş Büyük Çiftlik) ve hem de Languedoc'da gelişti.¹⁵³ 1700–1750 döneminde yün endüstrisinin yüzde 55'i kuzeydoğuda, yüzde 28'i güneyde iken batıdaki oran yüzde 4'ün altındaydı.¹⁵⁴ Fransızların endüstri üzerindeki vurgusu acil bir ihtiyaca karşılık veriyordu ve uzun vadede başarılıydı. Colbert'in politikaları, sonunda Napolyon döneminde tam olarak uygulandığında, bu tür politikaları uygulanabilir kılmak için gerekli endüstri temeli korunmuştu. "Laissez-faire, laissez-passer" esasında *merkantilist* Fransa içerisindeki engelleri kaldırma idealine göndermede bulunuyordu.¹⁵⁵

152 Bkz. Boulle (1975, 73). Buna karşılık Hollandalılar Nantes tüccarlarına köle ticaretinde yardımcı oldular (Bkz. Boulle, 1972, 76–80). Huetz de Lempis aynı olguyu Bordeaux tüccarları için de kaydeder: "Bordeaux'un ekonomik hayatı belki de hiçbir zaman bu kadar çok Hollandalılara dayanmamıştı" (1975, 615). Morineau Fransız Basque bölgesinin, özellikle de Bayonne'nin, Hollanda'nın İspanya ticaretinin yasal ve kaçak ticaret yol istasyonu olarak anahtar rolünden söz eder (1969 a, 326).

153 Bkz. Léon (1970 c, 525–526) ve ayrıca Le Roy Ladurie (1974 a, 155). Tabii ki Languedoc, Ponant gibi, Beş Büyük Çiftliğin dışındaydı; fakat ihraç pazarı Fransa'nın, coğrafi nedenlerle, Britanya ve Hollanda'yla rekabette daha iyi olduğu Akdeniz'di. Carriere, Languedoc ve Marsilya arasında 1689'dan sonraki birlikte yaşama işaret eder. (1974, 169).

154 Bkz. Marcovitch (1968 b, 556).

155 Bkz. Boshier (1964, 66–69).

Britanya'nın 1700–1750 döneminde tarımsal ihracata verdiği önem sonraki yüzyıldaki ekonomik başarısının nedeni olabilir mi?¹⁵⁶ Belki de, ama sadece dolaylı olarak. Britanya'nın donanmaya ve kolonilere ağırlık vermesini sağlayan, dış ticarete (bu sırada büyük oranda tahıl ticareti) önem vermesiydi; bu da karşılığında Fransa'yla olan uzun mücadelesinde askerî başarılar kazanmasını sağladı. Fransız devleti iç engelleri aşmak için olanca gücünü sarf ederken İngiliz devleti ondan daha iyi manevra yaptı. Bu liberalizmin zaferi olmaktan ziyade, kuvveti mecburiyetten kaynaklanan kudretli devletin zaferiydi. Britanya ve Fransa'nın üretim gücü en iyi şekilde önceki hegemonik güç olan Hollanda Cumhuriyeti'ninkiyle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Onyedinci yüzyıl boyunca Hollanda'nın üretim maliyetleri İngiltere ve Fransa'ninkine göre yükseldi ve 1700'de açıkça görülebilen bir fark söz konusuydu.¹⁵⁷ Artan maliyetler normalde hegemonyaya eşlik eden iki özelliğin bir sonucudur: Yükselen vergiler¹⁵⁸ ve yükselen ücret düzeyleri.¹⁵⁹ Bu ikincisi özellikle emek-yoğun sektöre (bu örnekte tekstil, gemi inşası, biracılık)¹⁶⁰ zarar veriyordu. Hollanda ürünleri dünya pazarında daha az rekabetçi olduğu ölçüde, Hollanda kapitalizmi yabancı yatırımlarından elde ettiği gelirle yaşamını

156 İngiliz ulusunun nihai zenginliği J. H. Plumb'ın on sekizinci yüzyılın başındaki koşulları tanımlamasıyla ilişkili olarak değerlendirilmelidir: "1714'te İngiltere küçük kasabalardan ve dağınık bir nüfustan oluşmuş bir ülkedydi; halkının zenginliği Fransız ya da Hollandalılarınkiyle karşılaştırılmazdı" (1966, 28).

157 Bkz. Wilson: "1700 yıllarında İngilizler Hollanda mallarının maliyetinden ve kalitesinden şikâyeteye başladı" (1968, 236). Roessingh Hollanda tütün üretiminin, İngiltere'ninki karşısında, 1720'de düşüşe geçtiğini belirtir (1976, 501–502). Boxer 1730'larda İngiliz gemi ustalarının Hollandalılara gelişmiş teknikleri öğrettiğini söyler (1964, 149). Carriere Güney Fransa'da 1700 itibarıyla ortaya çıkan üretim artışı, Hollandalıların (ve ayrıca İngilizlerin) Akdeniz'deki gerilemesinin karşılığı olduğunu belirtir. (1974, 172).

158 Bkz. Barkhausen (1974, 246). Bkz. ayrıca Wilson; Hollandalıların bu dönemde İngiliz ve Fransızlarınkinin üç misli fazla vergi ödediğini göstermek için kanıtlar sunar (1969 b, 120).

159 Bkz. Swart (1975, 47) ve J. De Vries (1975, 56); Cumhuriyetteki büyük ölçekli yardım kurumları birçok işverenin belli işler için ödeyeceğinden daha yüksek ücret tabanlarının oluşmasını ve böylece işsizlikle işgücü açığının birlikte yaşamasını sağlıyordu.

160 Kossmann (1975 a, 53). Bu çevre felaketleriyle -kanallarda yüklere zarar veren gemi kurtları (*T. Nautilus*) ve kumaş bitiricilerini boyama için temiz su ithal etmeye iten su kirliliği- daha da kötüleşti. Bkz. Knoppers (1975 b), Carter (1975 a, 67) ve Van Veen (1950, 73). 1731'den sonra Hollandalılar taştan setlere yatırım yaptı, ancak bu çok masraflıydı.

sürdürebiliyordu. Dolayısıyla, Hollanda çöküşü mutlak değildi; bu İngiltere ve Fransa'ya göreydi.¹⁶¹

Britanya ve Fransa'nın üretim örüntülerindeki yavaş değişim (ve İspanya ile Portekiz'den söz etmezsek Hollanda'nın sürekli nispi gerilemesi) yeni ticarî örüntülere ya da en azından önceki bazı eğilimlerin güçlenmesine neden oldu. 1600'den 1700'e kadar süren dönemde İngiltere koloni ürünlerinin re-eksport'u için önemli bir antrepo olarak ortaya çıktı. Fakat değişmeyen bir gerçek vardı ki o da dünya ticaretindeki deniz taşımacılığının “karakter olarak hâlâ baskın şekilde Avrupalı olması” ve hâlâ büyük oranda Hollandalıların elinde bulunmasıydı. Ancak, ekonomik büyümenin yönü özellikle 1700'den sonra, yeni koloni ticaretlerinde çarpıcı biçimde batıya doğruydı ve bu şekilde İngiltere Hollandalıların yerine geçmeye çalışıyordu.¹⁶² 1689'dan 1713'e kadar süren İngiliz-Fransız savaşları dönemi, İngiltere'de merkantilist politikaların ticarete faydaları konusunda açık bir tartışmanın başlangıcına işaret ediyordu. Bir tarafta 1696 Denizcilik Yasası ve Ticaret Odası'nın kurulması, hükümetin ticaret sürecine yönelmesinde yeni bir ciddiyet düzeyine işaret ediyordu.¹⁶³ Öte taraftan, daha serbest bir ticaret ve merkantilist politikaların değiştirilmesi için taleplerde bulunuyordu.¹⁶⁴ Her iki durumda hâkimiyet kurmak için yeterince güçlü değildi, bu İngiltere'nin dünya-ekonomisinde daha çok güçlendiğini fakat hegemonik olmaktan hâlâ çok uzak olduğunu gösterir.¹⁶⁵

161 Bkz. Morineau (1965, 170) ve Klein (1970, 33). Hazard resmi çok iyi çizer: “Hollanda zengindi ve güçlüydü. Ticaret alanında rakibi varsa, o da İngiltere'yd; 1688'den sonra büyük bir gemi boyunca bir sandal gibi gözükmeye başladıysa, kendisini büyük bir deniz ve sömürge gücü yapan mücadele ve macera ruhunu kaybettiyse bu değişen şartların onu fakirleştirdiği düşünülmemelidir. Zengindi ve bu zenginliğin tadını çıkarıyordu” (1964, 96).

162 Wilson (1957 b, 27–28). “On sekizinci yüzyılın ortalarında İngiliz ihraç ticaretindeki başlıca dinamik unsur... koloni ticaretiydi” (Davis, 1962, 290).

163 Bkz. Clark (1923, 135–137), Andrews (1929, 285), Ogg (1970, 261) ve Hoffenden (1970, 490–491).

164 Bkz. Cherry (1953, 119).

165 İngiliz yönetiminin görüşünün sallanan siyasi konumu sallantıdaki ekonomik gerçeklikleri de yansıtıyordu. “Dünya ticaretinde on sekizinci yüzyılın ilk yarısında yapılan mütevazı ilerlemenin çoğu ilk yirmi-yirmibeş yılda gerçekleştiği ve hareketin sonra 1740'larda başlayan çok daha güçlü, çok yönlü büyüme dalgasından önce yaklaşık yirmi yıl durduğu ve izleyen yıllarda artan bir ivme kazandığı muhtemeldir” (Deane ve Cole, 1962, 61).

Onsekizinci yüzyılın ilk yarısında batıya yönelik ticarete birinci sırada şeker,¹⁶⁶ ve ikinci sırada da şekerini mümkün kılan köleler bulunuyordu.¹⁶⁷ Britanya 1700 itibarıyla dünya şeker ticaretine hâkimdi, fakat 1750'ye kadar üstünlük Fransa'ya geçmişti.¹⁶⁸ Bu değişiklik, muhtemelen sahil bölgelerinin tükenmesiyle maliyetlerde bir artış olan Jamaika'daki üretimle ve nispeten yeni olan Fransız kontrolündeki üretim yerlerinin karşılaştırılmasıyla açıklanabilir.¹⁶⁹ Bu Fransa'nın Britanya ile rekabetten uzak olduğu anlamına mı gelir? Pek değil, Vilar'ın kaydettiği gibi Fransız dış ticareti onsekizinci yüzyılda "Amerikanlaşırken", İngiliz dış ticareti "küreselleşti."¹⁷⁰ Britanya şeker ticaretinde kaybettiğini başka yerde -ve ilk önce köle ticaretinde- telafi etti. Onyedinci yüzyıl Afrika köle ticareti bulmacasında Hollandalılar o zamanki rollerine uygun şekilde en güçlü rakipti.¹⁷¹ En önemli pazar İspanyol kolonileriydi; dolayısıyla bir kurum olan *Asiento* için rekabet 1662'de yeniden canlandı.¹⁷²

166 Moreno Friginals, şeker "temeldünya ürünü, yani uluslararası ticaretteki işlemlerin toplam değeri açısından tepeyi işgal eden mal" olarak adlandırır (1978, I, 22).

167 "Köle ticaretinin Avrupa ve Amerika için önemi -muhtemelen söylentiden ibaret olan- olağanüstü kârlılıkta değil, Karayipler'in tropikal ekonomisine sunduğu vazgeçilmez destekte yatmaktaydı" (Davis, 1973 b, 137).

168 "1701 ve 1725 arasında [Fransa'nın] ilerlemesi o kadar hızlıydı ki... Fransızlar sadece Fransa'yı beslemekle kalmıyordu; aynı zamanda kıta pazarında, özellikle Hamburg, Flanders, Hollanda ve İspanya'da İngilizlerden çok aşağı fiyatlarda mal satıyorlar ve Boğazlarda [Fransa'yla birlikte] Portekiz Doğu Akdeniz'i Brezilya'dan gelen şekere boğuyordu" (Andrews, 1915, 550). İngiltere'nin şeker re-eksport'u sürekli azalıyordu. 1698-1700'de tüm re-eksport içerisinde %7,5 iken 1733-1737'de %4,2'ye düştü (Bkz. Sheridan, 1957, 64). Bu arada, "Fransa'nın en dinamik ekonomik sektörüydü" (Boulle, 1972, 71). Bkz. ayrıca Moreno Friginals (1978, I, 27) ve Léon ve Carrière (1970, 197).

169 Moreno Friginals bu "ekonomik ve teknik" faktörlerin dönüm noktasını yaklaşık 1730 yılı olarak tespit eder (1978, I, 32-34); bu Andrews'un, İngiliz politikasında dönüm noktası olarak gördüğü, İngiliz malı olmayan şekerin İngiltere'ye veya kolonilerine ithalatını yasaklayan kanun tasarısının geçmediği 1731'le yakından ilişkilidir (1915, 772). L. P. May'in 1673 ve 1757 arasında Martinique'de Fransız korumacılığının yavaşça çöküşü olarak şikâyet ettiği şey, şekerin gücünün işareti olabilir (1930, 163).

170 Vilar (1974, 323). Mutlak açıdan ise Fransız ticareti genişliyordu. Romano on sekizinci yüzyılda -savaş dönemleri dışında, "Fransız ticari hayatı yapısal olarak iyi durumdadır" der (1957, II, 1778).

171 K. G. Davies (1957, 2). Diğer rakipler Portekiz, Fransa, İngiltere, İsveç, Danimarka, Brandenburg ve İskoçya'ydı.

172 Bkz. K. G. Davies (1957, 13).

İngiltere’de Afrika Kraliyet Şirketi köle ticaretinde 1663’te başlayan bir tekele sahipti.¹⁷³ Başlangıçta, dünya şekerindeki kriz nedeniyle kârlar düşüktü, fakat bu 1689’daki savaş sonucu değişti.¹⁷⁴ Bu İngiliz şirketi, İngiliz kolonilerindeki satışların tekeline ve ayrıca Denizcilik Yasası’nda bir muafiyete sahipti. Bu, İngiliz Karayıpler limanlarında İspanyol alıcılara köle satmalarına imkân verdi (İspanyol limanları İngiliz köle tacirlerine kapalıydı). İspanyollar da aldıkları malları İspanyol gemileriyle taşıyorlardı. Bu, Şirket’i, kölelerin fiyatını yükselten ve İspanyollar’ın rekabet gücünü arttıran bir etken olarak gören İngiliz üreticilerin saldırısına yol açtı.¹⁷⁵ Üreticiler serbest köle ticareti istediler ve Şirket’in tekeli gerçekte, Afrika köle ticaretinin kamu yararı gözettiği iddiasına rağmen, 1698’de sona erdi.¹⁷⁶ Yine de, köle ticaretinden elde edilen kârlar İngiliz hükümeti için şeker kamışı üretiminden elde edilen kazanç kadar savunulması meşru bir dava olarak görünüyordu. Hükümetin her iki tarafı da memnun etmesinin tek yolu “İspanyol Amerikası’na köle arzı için ayrı bir antlaşmayı garanti etmesiydi”¹⁷⁷ -kısacası, *Asiento* daha önce gördüğümüz gibi, 1713’de elde edildi.

İngiliz çiftlik sahipleri serbest köle ticaretine kavuşurken İngiliz köle tacirleri de İspanyol pazarına kavuştu. Çiftlik sahipleri bu tavizin köle tüccarlarının lehine olduğu hissine kapıldı.¹⁷⁸ Bunun yanında, Jamaika adasının bir köle antreposu olmasından yararlananların hepsi, şimdi Güney Deniz Şirketi’nin İspanyol limanlarına doğrudan ulaşabilmesinden şikâyetçiydi.¹⁷⁹ *Asiento* aynı zamanda

173 Tekel, Afrika Kraliyet Yatırımları Şirketi’nindi ve bunun yerine 1672’de Kraliyet Afrika Şirketi geçti (Bkz. Dunn, 1972, 20).

174 Bkz. K. G. Davies (1957, 335–343).

175 Bkz. Parry (1961, 175).

176 Waddell (1960, 9).

177 Parry (1961, 176).

178 Bkz. Rich (1967, 356). Utrecht Antlaşması’nın *Asiento* maddeleriyle ilgili olarak Malachi Postlethwayte’den alıntı yapar: “Bir antlaşma bir ulus için ancak bu kadar az fayda sağlayabilirdi.” Akılda tutulması gereken üreticilerin 1648’de istediklerini, kölecilerin de 1713’te *Asiento*’yu elde ettiğidir. Ara dönemde, Jamaika’ya köle sevkıyatı üçe katlandı ve toplam üretim iki katına çıktı. “Böylece, Utrecht Barışı Fransız savaşlarını sona erdirdiğinde, Jamaika sonunda klasik ölçülü, tamamıyla büyük çiftlik sahiplerinin kontrolünde bir şeker toplumu olarak ortaya çıktı” (Dunn, 1972, 165). Dolayısıyla sadece güç konumlarını savunmak zorundaydılar.

179 *Asiento* “[Jamaika tarafından] kendi ayrıcalığı sayılan ticarete müdahale etti” (Donan, 1930, 442). Donan 1731’de yazılan, “*Importance of British Plantations in America to this Kingdom*” isimli bir kitaptan alıntı yapar: “Jamaika adası 1716 yılına kadar gelişti ve muazzam bir ticaret yapıldı, bu değerce önceki dönemler

Amerikalardaki Fransız kaçak ticaretini de ciddi anlamda kesintiye uğratmıştı ve Fransızlar İspanyol Amerika'sıyla daha eski ve daha az kârlı bir ticaret biçimine dönmüştü: Malların İspanya'daki tüccarlara sevk edilmesi ve onların da bu malları İspanyol gemileriyle yenden ihraç etmeleri.¹⁸⁰ Buna karşılık, İngilizler İspanyol ticaretinden yararlanmanın üç yolunu bulmuştu. Fransızlar gibi onlar da İspanya üzerinden ticaret yapıyordu; fakat aynı zamanda Güney Deniz Şirketi'nin yıllık gemi sevkiyatı ve Jamaika üzerinden kaçak fakat yarı

kadar büyüktü: Bu ticarete on ikiden bin beş yüze kadar adam kullanıyorlardı. Bu gerektiğinde büyük bir savunma gücü demekti, ayrıca bu adamlar orada para harcadığından büyük bir kazanç da geliyordu. Gerçekte orada sürekli oturanların sayısı pek de az sayılmazdı, birçoğu ya orada evlenmiş ya da doğmuştu. Fakat Asiento aracılarının Batı Hint Adaları'nda yerleştiği 1716 Yılı'nda, bu ada için eşsiz avantajları olan ve yüzde yirmi beş, yüzde otuz kazanç sağladıkları ve yıllık olarak üç-dört yüz bin Pistole sevkiyat yapabildikleri ticaret, tamamıyla ortadan kalkmasa da önemsiz sayılabilecek dereceye inecek şekilde kötü etkilendi. Artık hem Asiento Şirketi hem de özel Tüccarlar istihdam edilen insan sayısının eskisinin yarısı kadar olduğunu düşünüyordu. Bunun Jamaika adası üzerindeki kötü etkileri çok açık biçimde görülmüştür.”

Asiento, Jamaika'da yasal olarak köle ticaretiyle uğraşan unsurlara fayda sağlamanın yanında korsan gemilerin kazançlarına da müdahale etti: “Geçimleri İspanyol gemilerini yakalama şansına bağlı olduğundan, korsanlar, Jamaikalılarla İspanyollar arasında koruma altında bulunan ve yarı-yasal [köle] ticaretin[in] gelişmesini endişeyle karşıladı” (Nettels, 1931 b, 6). Bu nedenle “Asientoculara” karşı şeker üreticileriyle güç birliği yaptılar. Korsanların bu hoşnutsuzluğu ciddi sonuçlara yol açtı. Pares'in kaydettiği gibi: “Korsanlar arasındaki işsizlik Kral William Savaşı'ndan ve İspanyol Taht Savaşı'ndan sonra neredeyse dünya çapında korsanlığın patlamasına neden oldu. Bunun yanı sıra, Utrecht Barışı'ndan sonra, Amerika'daki İngiliz ve İspanyol denizcilerinden sadece iki uzun savaşı değil ayrıca bir asırlık çatışma ve yağma geleneğini de unutmaları istendi. Aslında çarpıcı olan şey, alışmış oldukları düşmanlıkları ve yağmacılığı bir süre devam ettirmeleri değil sonunda hepsinin bastırılmış olmalarıydı” (1963, 17).

- 180 Bkz. Penson (1929, 345). Her halükârda Fransızlar kaçak ticaretinde iyi değillerdi. Bkz. Pares: “Belki de Fransızların kaçakçılıktaki başarısızlığının nedeni, İngiliz ve Hollandalıların ondan daha ucuz mal satmasıydı... Fransız yatırımcının, önünde engel olabilecek kellebaşı vergiler dolayısıyla, aşırı kazanç sevdası yoktu. Fransız gemi taşımacılığı İngilizlerinkinden daha masraflı olarak yolculuk ediyordu... eğer bu ticarete ağır silahlar ve mürettebat varsa fark İngilizlerin lehine güçleniyordu. Özellikle bazen İngilizler *Guarda-costas*'ın karşı dengeleme risklerinden konvoylarca kurtarılıyordu” (1960, 132). Fransız gemi taşımacılığının yüksek riskleri on sekizinci yüzyıl boyunca bir kısıtlama olarak kaldı. Knoppers 1785'de “Fransız tüccarların, Fransız donanması için gerekli kereste anlaşmalarını garantiye aldıktan sonra ‘Compagnie Francaise du Nord’ adında yeni bir şirket kurdu. Fakat ulusalcı yaklaşımlar Fransız olmayan gemicilerin çok daha düşük taşıma ücretleri sunmasını çözümleyemedi. Fransız donanması Şirket'le olan anlaşmasını 1786'da feshetti ve onu Hollandalı gemicilere devretti” (1977 b, 1).

korunmalı bir ticaret de sözkonusuydu.¹⁸¹ İspanyol ticaret filosu kayboluyordu¹⁸² ve hayatta kaldığı sürece İngilizler gemicilik kredilerinden oluşan görünmez ögeden faydalaniyordu.¹⁸³

Onyedinci yüzyılın başında Fransızlar Akdeniz ticaretinde İngilizler'den daha büyük rol oynadı. (Masson bunu egemenlik olarak tanımlar.)¹⁸⁴ İngiltere'nin katılımı yüzyıl boyunca sürekli arttı¹⁸⁵ fakat 1689–1713 savaş döneminde azaldı. Bir tarafta Fransa'nın başarılı diplomasisi vardı. 1690'da Fransa, başka Avrupalı güçlerin ticaretini de tehdit etmeyi sürdüren Berberi korsanların Fransız ticaretine zarar vermemesi için Cezayir'le bir anlaşma yaptı.¹⁸⁶ Fransa aynı zamanda Mısır'da imtiyazlı bir yer kazandı (bu XIV. Louis 1697'de Türk müttefiklerine sormadan Rijswijk Antlaşması'nı imzaladığında kaybedildi).¹⁸⁷ Genelde, Fransızların Doğu Akdeniz ticaretine müdahalesi konusunda açık bir memnuniyetsizlik vardı.¹⁸⁸ Temel neden, Fransız tekstillerinin yüksek kalitesi ya da en azından Fransızların tekstil mallarının bu sırada Doğu Akdeniz'de piyasaya sürülen orta kaliteli İngiliz mallarından daha iyi olması gibi görünmektedir.¹⁸⁹ Fransız ticareti resmi ve *de facto* olarak Marsilya'nın tekelindeydi.¹⁹⁰ Marsilya bu sayede Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın çeşitli ürünlerinin re-eksport merkezi olabiliyordu.¹⁹¹ Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu bir dış alandı¹⁹² ve bu nedenle ticareti Fransa'nın (ve aslında

181 Bkz. H. E. S. Fisher (1963, 219)

182 Bkz. Haring (1947, 335–347).

183 Bkz. John (1953, 154). Yine de bazıları ticarî avantajların abartıldığını savunur. McLachlan bunları biryanılsamaolarak adlandırıcakkadar ileri gider (1940, 28). Eğer durum buysa o zaman İspanyolların neden Güney Deniz Şirketi'nin kazançlarından sürekli rahatsız olduğunu açıklamak güçtür bkz. Hildner (1938, 322–323). Bunun yanında, *Asiento* 1748'de Aixia-Chapelle ve 1750'deki Madrid Antlaşmalarından sonra teslim alındığında, İngilizler o zamana kadar iyi kurumsallaşmış ticaret avantajlarını sürdürüyor görünüyordu. (Bkz. Scelle, 1910, 658).

184 Masson (1967 a, 522).

185 Bkz. Cernovodeanu (1967, 457).

186 Bkz. Bono (1964, 51–61). Fransızlar Tripoli'yle de 1687'de bir anlaşma yapmışlardı.

187 Bkz. Paris (1957, 91). Fransa ve Bab-ı Ali arasındaki diplomatik ilişkiler sonraki bir yüzyıl boyunca dalgalandı (bkz. Paris, 1957, 91–100).

188 Stoianovich 1680–1720 arasında “Halep'teki İngiliz ticaretinin çöküşünden” söz eder (1974, 80). Masson bunu “Fransızları bile şaşırtan en beklenmedik olay” olarak adlandırır (1967 b, 367).

189 Bkz. Stoianovich (1974, 86, 100), Masson (1967 b, 370) ve Paris (1957, 100).

190 Bkz. Paris (1957, 12–15, 30–36).

191 Bkz. Paris (1957, 5–6).

192 Nerguev bölgenin dünya-ekonomisine katılmasını ancak on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren başlar görür (1975, 11). Paris bundan önce “Avrupalı tüccarların

Batı Avrupa'nın) genel ticarî etkinliklerinin yüzdesi olarak daha az önemli şekilde geliyordu.¹⁹³

Onyedinci yüzyılın sonlarında Asya'nın Avrupa ile olan ticaretinde biber ve baharatlardan diğer lüks mallara yavaş bir geçiş yaşandı: Hint tekstil ürünleri, Çin, Bengal ve İran ipekleri; Çin malları (mobilya, porselen vs.)¹⁹⁴ ve başlangıçta lüks ürünler olan çay ve kahve.¹⁹⁵ Bu artan ticaret hâlâ kendi içerisinde Hint okyanusu bölgesini periferileştiremedi. İlk planda tekstil üretimindeki artışa “üretim tekniğindeki herhangi önemli bir değişiklik eşlik etmedi.”¹⁹⁶ Ya da üretimin sosyal ilişkilerinde henüz önemli bir değişiklik olmadı. Tabii ki Avrupalı güçler kendilerini değişikliği dayatacak bir duruma sokuyordu. 1674'de İngiliz Doğu Hint Şirketi Mahrattas ile bir ittifaka girdi ve 1684'de çitsiz fabrikalar (ticaret merkezleri anlamında fabrikalar) dönemine son vererek Bombay'ı istihkâmlarla çevirdi. Sutherland bunun “gittikçe önem kazanacak hareketin ilk adımı” olduğunu söyler.¹⁹⁷ Bu gittikçe artan Avrupa ilgisi Avrupa içinde artan bir rekabete yol açtı ve bu 1746'dan sonra Fransızların İngilizlerden Madras'ı almasıyla savaşımsı bir hal aldı. Bundan sonra ve Avrupa'daki geçici

büyük oranda Bab-Ali'ye dolayısıyla da sonrakinin hükümdarlarıyla olan ilişkilerine bağmlı olduğunu” belirtir (1957, 80).

193 Onyedinci yüzyılın başında, Doğu Akdeniz ticareti Fransa'nın dış ticaretinin %50'sini, 1789'da ise %5'ini temsil ediyordu. 1750 itibarıyla Hollanda'yla yapılan ticarete eşit olmakla birlikte, Amerikalılar ve İspanya'yla yapılan ticaretin çok altındaydı (bkz. Masson, 1967 b, 429).

194 Bkz. Boxer (1965, 199), Vilar (1974, 345) ve Glamann (1974, 447 ve devamı). Vilar yaklaşık 1765'e kadar tek yönlü bir ticaretin varlığından söz eder (bkz. s. 345, 354).

195 Bkz. Boxer (1965, 174-178) ve Glamann (1958, 14). Bu maddeler Avrupa'da popüler hale geldiğinde daha ucuz olarak orada taklit edilmeye başladı: On yedinci yüzyılın ortasında Delft çanak-çömleği 1709'da Meissen porseleni ve on sekizinci yüzyılda İngiltere'de patiska. Çay ve kahve tabii ki İngiltere'de yetiştirilemiyordu, ancak çay patlaması 1734 senesinden, kahve ise daha sonra başladı.

196 Boxer (1965, 197). Nicel artışın yine de bir ivmesi vardı. Bir kere, İngiliz Doğu Hint Şirketi tarafından aktif biçimde teşvik ediliyordu; hatta Şirket bunun için 1696 ve 1699'da Parlamento'da İngiliz yün ve ipek üreticilerince saldırıya uğradı (bkz. P. J. Thomas, 1963, 39). Leuilliot bu ivmenin sonuçlarına işaret eder: “Eğer Hint pamuklukları ve müslinlerinin Avrupa'ya getirilmesi başlangıçta korumacı bir tepkiyle -1686'da Fransa'da ki yasak, Venedik ve Flanders'de 1700'de, İngiltere'de 1701'de (ve basma kumaş için 1721'de), Prusya'da yaklaşık aynı zamanda- karşılaştıysa, bu ayrıca Yeni Dünya'daki kolonileşmeden de etkilenen pamuk endüstrisinin Afrika köle ticaretine bağlanmasını sağladı. Hint ürünlerinin taklidinin ortaya çıkışı İngiltere, Almanya, Hollanda ve Fransa'da yaklaşık eş zamanlıydı” (1970, 260).

197 Sutherland (1970, 260).

barışa rağmen yeraltı çatışması sürmekteydi;¹⁹⁸ bu ancak 1763'teki Paris Antlaşması'ndan sonra İngilizlerin kesin üstünlüğüyle sona erdi.

Bununla birlikte, Avrupalılar'ın Asya ticaretine gittikçe artan ilgilerine rağmen,¹⁹⁹ Asya bir dış alan olarak kaldı. Merkez devletler 1600'den 1750'ye kadar dünyanın geniş bölgelerinde koloni ya da yarı koloni güçleri olmaya adım adım sürüklendi. (Pazarlarını yerleşimci koloniler vasıtasıyla genişletebildiklerinden) Kuzey Amerika'yla ilgili olarak pozitifiler.²⁰⁰ Aynı şey (bol şeker stoklarına sahip) Batı Hint Adaları için de geçerliydi. Oysa Hint Okyanusu bölgesi, Afrika kıyıları ve Müslüman Akdeniz konusunda çok mütereddit idiler. Bu sonraki bölgelerde bile doğrudan Avrupa siyasî müdahalesi bazen sözkonusuydu; bu genellikle bir rakibin hak iddiasını ya da tehdidini ortadan kaldırmaya yönelik oluyordu. Ticareti yapılan mallar yavaşça, Avrupa perspektifinden gittikçe daha az lüks haline geldi. Ancak, gerçek periferleşmenin başlaması onsekizinci yüzyıl ortasının dünya ekonomik yükselişini bulacaktı; bu o zaman bile ilk önce Hindistan ve Endonezya gibi ekonomik olarak en çok gelecek vadeden ülkelerde gerçekleşti.²⁰¹ 1689'dan sonraki dönemden, dünya-ekonomisindeki Hollanda ticarî hegemonyasının sonundan söz etmenin ne anlama geldiği en kesin biçimde Baltık ve Beyaz Deniz ticaretinde görülür. Tabii ki Hollandalıların konumu başka yerlerde

198 Sutherland (1952, 48).

199 Léon'un 1650-1750 döneminde "[Avrupa'nın] büyük-ölçekli ticaretinin ilgi merkezi Asya'ya kaydı" sözü bana gerçeğin abartısı gibi gelmektedir (1970 a, 128).

200 Bununla birlikte, Kuzey Amerika kürk ticareti bölgelerini, büyük oranda da Kanada'yı, dış alana yerleştiriyorum. Lawson kürkten bir "lüks talep" olarak söz eder (1943, 2). Bkz. ayrıca Glenday (1975, özellikle 24-35). K. G. Davies bunun bir lüks olarak başladığını söyler, fakat kunduz şapkasını "demokratlaştırıcı kürk" olarak görür, yani onu burjuvazinin fiyat aralığına getirir (1974, 168). 1600'ün "damlasının" 1650'nin "akıntısı", 1700'ün ise "seli" olduğunu söyler (s. 174). Rich 1696'da aşırı üretim görür (1966, 26). Yine de on sekizinci yüzyılda Cobbett'in İngiliz Parlamentosu'ndaki görüşünü aklımızda tutmalıyız. 800.000 poundluk bir askeri harcamanın, 50.000 poundluk değeri olan bir ticareti korumak için Fransızlarla savaş yapıldığını belirtiyordu: "Varsayalım ki tüm kürk ticareti denize battı, bu ülkeye zararı nerede?" (Innis, 1943, xx'da alıntılanmış).

201 Hint Okyanusu'ndaki Avrupa ekonomisi gerçek anlamda... ancak 1750'den sonra sömürgeci hale geldi. Bununla yatırımcıların kazançlarını Avrupaya re-eksport etmeye başladığı anı kastediyoruz" (Chaunu, 1966 b, 893). "Hollanda Doğu Hint Şirketi [on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda] Java, Seylan, Molucca'da bölgesel bir güç haline gelmekle birlikte Asya'da doğrudan yönetimde olduğu bölgelerde bile toplumun kenarında yabancı bir bütün olarak kaldı" (Boxer, 1965, 194).

de zayıflamıştı; Karayipler, Atlantik ve Asya ticareti;²⁰² fakat kuzey ticareti Hollanda'nın ana ticaretiydi ve İngiliz ve Fransız rekabeti Hollandalılara en çok bu alanda zarar veriyordu.

Hindistan'la olduğu gibi Rusya ile olan ticaret de Rusya'yı henüz periferileştirmeden daha da yoğun hale geliyordu.²⁰³ Tahıl, kenevir, potas gibi dökme mallar bu sırada düzensizlikleriyle dikkat çekiyordu; tahıl Batı Avrupa'ya Arkhangelsk'den sadece Avrupa pazarlarındaki fiyatlar özellikle yüksek olduğu zaman ithal ediliyordu; fakat "satış fiyatlarına göre nakliye fiyatları önemsiz olan" balmumu, havyar, kürk gibi mallar düzenli olarak sevkediliyordu.²⁰⁴ Hollandalılar, tabii ki, Rusya ticaretinin önemli bir bölümünü kontrol ediyordu²⁰⁵ fakat 1700'den sonra İngilizler özellikle de ağaç gemi direği ithalatçısı olarak²⁰⁶ Hollandalıların rolünü yavaşça devraldı.²⁰⁷ İngilizler ayrıca İsveç demirinin ithalatına da egemen olmaya başladı.²⁰⁸ Fransa bu sırada kuzeydeki ticaretini, İngilizler'den daha az olarak fakat bir defa daha Hollanda'nın zararına arttırdı.²⁰⁹ Wilson, Hollanda'nın Avrupa ulaşım ve ticaretini "uygulamada tekeline almasına 1730'a kadar müdahale edilmediğini",²¹⁰ Hollandalıların antrepo işlevlerine ciddi bir saldırının ancak 1740'dan sonra yapılabildiğini söyler.²¹¹

202 Asya'dan yapılan tekstil ithalatındaki İngiliz-Hollanda rekabetiyle ilgili olarak, Glammann, 1700'den sonra, "İngiliz ticaretinin Hollanda rekabetinin üstesinden gelmeyi başardığını" söyler (1977, 251).

203 Chaunu önemli değişimi Rusya'nın Avrupa politikasının parçası olmaya başladığı on sekizinci yüzyılın ortasından alır (1966 a, 639).

204 Ohberg (1955, 131-133). Bununla birlikte, Archangel'in hemen civarında üretilen kaba maddeler de -zift, katran, deri ve bir tek el ürünü olan donyağı- düzenli olarak naklediliyordu.

205 Gerçekte, Knoppers 1716-1717'den 1740'lara kadar süren dönemi tepe noktası olarak görür ve bundan sonra sert bir düşüş gerçekleştiğini belirtir (1977 b, 12).

206 Bkz. Aström (1963, 188, 196-198).

207 Bkz. Bamford (1956, 141) ve W. S. Unger (1959), o demir ithalatında da bir artışın olduğunu belirtir.

208 Birch (1955).

209 Morineau Fransızların kuzeye yaptığı ihracatın 1742'de Hollanda ihracatına eşit hale geldiğini söyler (1965, 206). Bununla birlikte Jeannin şunu belirtir: "Fransa'yla doğrudan ticaret on sekizinci yüzyılda, kısmen Hollandalıların aracı rollerinin azalmasından kaynaklanan bir büyümeden yararlandı. Fakat Hamburg şu ya da bu şekilde Amsterdam'ın yerine geçtiyse bu değişiklik Fransız tüccarların görüşlerinden kaynaklanmamış mıdır?" (1975, 71).

210 Wilson (1954, 254).

211 Bkz. Wilson (1941, 137).

Wilson belki de haklıdır, ancak bizi uygulamadaki tekelin daha da önce sona erdiğini düşünmeye iten iki gerçek vardır. Birincisi, onyedinci yüzyılda İngiliz malları Amsterdam ve Rotterdam'da pazarlanıyor ve komisyonla satılıyordu, fakat onsekizinci yüzyılda bu durum tersine döndü: Londra antrepo haline geldi ve Hollanda keten bezi İngiltere'ye ancak komisyonla kabul edildi.²¹² İkincisi, onsekizinci yüzyılın öngörülü İngilizleri artık Hollanda'yı hegemonik bir güç olarak düşünüyordu; bizim görüşümüze göre haklı olarak, Fransızları Hollandalılar'dan daha ciddi rakipler olarak görüyorlardı.²¹³ Tabii ki Hollandalılar finans alanında hâlâ lider durumdaydılar. Fakat burada dahi İngiliz ve Fransız durumlarında neticede çarpıcı değişiklikler oldu. 1689'da başlayan ikinci Yüz Yıl Savaşı hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya, fakat özellikle ikincisine ciddi finansal problemler doğurdu.²¹⁴ Fransa bir "kıtâ" gücü olarak, ücretli askerlerini beslemek ve diplomasisini tüm Avrupa'da sürdürmek için sonsuz

212 Ormrod şöyle der: "Bu, Hollandalı tüccarların gümrükleri etkin biçimde ödediği ve bütün riski taşıdığı sermayesinin, keten bezi gerçekten satılana kadar, bağlı kaldığı anlamına geliyordu. İngiliz tüccar %2 komisyonunu hiçbir riske girmeden alıyordu ve sermayesini başka, daha kârlı işler için ayırıyordu" (1975, 72).

213 Bkz. Andrews: "Hollanda rekabetinin etkinliğiyle ilgili çağdaş görüş, 1713'de John Withers'in 'The Dutch Beter Friends than the French' başlıklı bir Vatandaşın bir Ülke Soylusuna mektup yazma gereğini duymasından çıkarılabilir. Bu mektupta 'Hollandalıların ticarete onların rakibi olduğu ve onları batırmaya çalıştığı ve eğer İngilizler yok edilirse dünya ticaretinin onların eline geçeceği' şeklindeki hakim görüşün aksine Fransızların İngiltere'nin rakibi ve Hollandalıların da İngilizlerin dostu olduğunu göstermeye çalışıyordu" (1915, 545-546, n.18).

Hollandalıların ticari avantajın kaybını kabulü ve onu ele alış biçimi Anglo-Fransız savaşlarında mümkün olan en üst derecede tarafsızlığa çekilmesinde görülebilir. Açıklamalar kendi içinde şaşırtıcı derecede çelişkilidir. Bkz. örneğin Alice Carter ve David Horn. Carter on sekizinci yüzyıldaki Hollanda tarafsızlığı "kısmen anayasal kurumlara ve hızlı karar almayı fiilen imkânsız hale getiren fakat yine de kendi çıkarlarına makul derecede iyi hizmet eden siyasi bir sisteme bağlıydı" der (1963, 818). Horn şöyle der: "Utrecht Antlaşmasından sonra Birleşik Eyaletlerin bir Büyük Güç olarak yok oluşu ekonomik gücün başarısızlığına değil irade yokluğuna bağlanmalıdır... Karışmama ve tarafsız savaş hileleri Hollandalıları her iki tarafta da gözden düşürdüse bu en azından ölüm gününü ertelemeye yaradı" (1967, 24, 88). Her iki yazar da salt siyasi bir açıklama sunar ve tarafsızlık politikasının ekonomik anlamda avantajlı olduğunu kabul ederek son noktayı koyar. Ürünlerin gittikçe artan nispi maliyetleri karşısında, Hollandalılar "korunma giderlerini" düşürerek rekabetçi kaldı.

214 Pierre Goubert savaşların ilkiyle ilgili şu gözlemde bulunur: "Dört ana cephede ve birçok uzak savaş alanında neredeyse tüm Avrupa'ya, Amsterdam Bankası'na ve çok geçmeden (1694'te) İngiltere Bankasına karşı 200.000 adamı ve iki donanmayı dokuz yıl boyunca beslemek, silahlandırmak ve donatmak, giderleri hesaplanamayacak muazzam bir işti" (1970 a, 205).

kaynaklar sağlamak zorundaydı. Fransız devleti bu artan giderleri önce 1690 ve 1725 arasında uygulanan bir dizi devalüasyonla²¹⁵ karşılamaya çalıştı.²¹⁶ Bu devalüasyonlar kısa vadede devlete çeşitli açılardan yardımcı oldu,²¹⁷ fakat bunların orta ve uzun vadedeki bedeli yüksek oldu²¹⁸ zira nominal fiyat yükselişi şiddetli döngüsel krizleri, genel üretim düşüşünü ve vergi artışını gizledi.²¹⁹

İngilizler bu savaşların finansal baskılarına daha iyi dayanabildi, bunun nedeni kısmen askeri giderlerinin daha düşük ve kısmen de altın ve gümüş pozisyonlarının daha olumlu olmasıydı. On yedinci yüzyılın sonunda, bütün Avrupa bir gümüş krizi yaşıyordu. Tabii ki İngiltere de bunun içindeydi, 1690'larda ihracata kısmi yasaklar

215 Bugün kâğıt paranın (kaydi para) madeni paracinsinden değerinin düşmesi anlamına gelen devalüasyon erken modern zamanlarda 'paranın çoğalması' (*augmentation des especes*) yani madeni paranın kâğıt para cinsinden daha değerli hale gelmesi olarak düşünülmüyordu (çünkü madeni paranın diğer para türlerine oranı bu dönemde büyük oranda madeni para tarafındaydı). Fransa için bkz. Lüthy (1959, 99); İngiltere için bkz. T. S. Ashton (1959, 106).

216 Bkz. Lüthy (1959, 114–120).

217 Lüthy devlet için üç avantajdan söz eder: yeni madeni para basmaktan elde edilen vergi gelirleri (*droit de seigneurage*); devletin borçlarında azalma; ve eldeki para miktarının artması, çünkü devlet gerçekte her operasyonda aldığından fazlasını geri veriyordu (1959, 101). Besnier buna bir dördüncü avantajı ekler: Fransız devleti önemli devalüasyonları sürekli küçük revalüasyonlarla birleştiriyor, bu da elinde madeni para olanlar üzerinde onları devlete borç verme baskısı yapıyordu: "Örneğin 1703'de, Chamillart ardı ardına birkaç revalüasyon ilan etti ve böylece *rentier*'leri devlet bonolarını (titres) daha düşük faiz oranıyla dönüştürmeyi kabule zorladı, çünkü değerinin düşmesi yakın olan madeni parayı geri alma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar" (1961, 83).

218 Her devalüasyon "Fransa'nın zararına madeni paranın kan kaybetmesiyle sonuçlandı" (Lüthy, 1959, 118). Lüthy "Fransa Hazinesi sonunda, ödeme yapmak zorunda olmadığı yanlışmasının bedelini pahalı ödedi" der. (s. 120) Braudel ve Spooner, döneme 1750'nin bakış açısıyla bakarak şöyle söyler: "1750'de Avrupa'nın bütününde devalüasyonların üç büyük politik sistemde özellikle sert olduğu görülmektedir: Polonya, Türkiye ve Fransa" (1967, 382). On dokuzuncu yüzyılda Polonya ortadan kalktı ve Türkiye "Avrupa'nın hasta adamı" haline geldi -ya Fransa...? Yine de devalüasyonların başka bir yönü vardır. Uzun vadede senyörleri zayıflattı. "Kaydi paranın her değer kaybı, miras kalan ödemeleri (*charges*) eriten ve sonunda bitiren, bin yıllık evrimde bir basamak" (Lüthy, 1959, 101).

219 Bkz. Jacquart (1975, 211). Bkz. ayrıca Richet'in Fransız ekonomisinin 1690–1720 dönemindeki durumuyla ilgili şüpheli görüşleri. O bunun Colbert dönemi küçülmesinin (1660–1690) yukarı dönmesi olduğundan şüphelenir. Kaydi parada, tahıl fiyatları sert biçimde yükseldi, aynı şekilde şarap ve zeytinyağının fiyatı da arttı; fakat madeni para da düşük fiyatlarını sürdürdü. "Bu 'nominal' bir yükselişti, paranın değer yitirmesiyle yapay olarak yaratılmıştı ve zenginlik değil fakirlik işaretiydi" (1968, 762).

koydular, Doğu Hint Adaları ve Baltık'la ticarette ise bazı muafiyetlere izin veriliyordu.²²⁰ Daha önce tartıştığımız gibi, Fransız ürünleri büyük oranda bir Fransız pazarında satıldığı ve iç ticaret para birimini (gümüşü) gerektirdiği ve İngiltere'de (büyüklüğü nedeniyle) uluslararası bir alışveriş birimini (altını) gerektiren bir ihraç pazarına yöneldiği için, İngiltere *de facto* (fiilen) altından, Fransa ise gümüşten oluşan bir tek maden ölçüsüne yöneldi.²²¹ Bu altın ve gümüş ticareti bağlantılarının doğasıyla güçlendirildi: Fransa, gümüşü İspanya aracılığıyla Meksika'dan alıyordu; öte yandan İngiltere Portekiz aracılığıyla Brezilya'dan gelen altını tekeline almıştı.²²² İngiltere 1689'dan 1714'te kadar süren savaşlar dönemini altın stoklarını güvence altına almak için kullandı.²²³ Dolayısıyla, gümüş krizi İngiltere'yi Fransa'dan daha az etkiledi. Fransa aşırı yüklenmiş bir gümüş stoğunun manipülasyonlarıyla devlet yapısını zayıflatırken İngiltere büyüyen bir altın stoğu üzerindeki ticarî kontrolüyle devlet yapısını güçlendiriyordu.

Hiç şüphesiz, altın ve gümüşün önemi özünden değildi; diğer malların fiyat zayıflığının bir yansımasıydı.²²⁴ Fakat böyle bir dönemde yeterli bir altın ve gümüş stoğu merkez güçler arasındaki mücadelede önemli bir değişkendi. Her iki ülke de devlet hazinelerini daha sağlıklı bir temele oturtmak istiyordu. Her iki devlette de

220 Bkz. Wilson (1951, 240–241). İstisnalar Sperling tarafından kârlılık açısından açıklanmaktadır. “Gümüş doğuya gidiyordu, bunun nedeni ticaretin buna dayanması değil, kârlı olmasıydı” (1962, 62). Sebep gümüş altın oranında dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan farktı: İspanyol Amerika'sında 17:1, Japonya'da 9:1. Blitz de benzer oranlar verir: İspanya'da 16:1, İngiltere'de 15:1, Doğu'da %10:1 (1967, 53).

221 Mertens (1944, 56), İngiliz altın standardının kaynağını on yedinci yüzyılın şiddetli gümüş açığında bulur; fakat bu aynı mantıkla nasıl Fransa için geçerli olabilir?

222 Bkz. Bouvier (1970, 308–309).

223 Bkz. Vilar (1974, 278–279). Bkz. ayrıca Wilson: 1703 Anglo-Portekiz anlaşması... Brezilya'dan gelen altın akışını Londra'ya çevirme etkisi yaptı” (1941, 8). Yani önceden Amsterdam'a yönelik olan altın akışını yeniden yönlendirdi. Altın 1713'te Brezilya sevkiyatının %60'ını oluşturuyordu (Bkz. Morineau, 1978 h, 32). On sekizinci yüzyılda Brezilya 800 ton saf altın ihraç ediyordu (Morineau, 1978 h, 24).

224 Vilar şöyle der: “Genelde emtia fiyatlarının çok düşük olduğu bir zamanın değerli madenler için yüksek bir alım gücü ve dolayısıyla onları araştırma teşviki zamanı olduğunu her zaman hatırd tutmalıyız” (1974, 247). Öte yandan bu avantaj, Morineau'nun da işaret ettiği gibi, ekonomi iyileştikçe ortadan kaybolur: “1730'daki zirvesinde altının ticarî önemi on dokuzuncu yüzyılın hemen öncesinde görülmemiş biçimde azalmıştı. Sadece bir örnek verirse, 1740'da Lisbon'da 14 ¼ sandık (yaklaşık 7200 kg.) şeker 'değerinde' olan bir kilogram altın, 1778'de 7 (3900 kg) 1796'da ise 3 ½ (1950 kg) den az sandık şeker değerindeydi. Altın ve şeker arasında en büyük fiyat çöküşünü birincisinin yaşayacağına kim inanırdı?” (1978 h, 40).

uzmanlaşmış organizmaların gelişmesi, vergilerin artışı, kâğıt paranın ortaya çıkışı, kamu borçlanmasında artış söz konusuydu.²²⁵ Bununla birlikte, 1689'dan 1714'e kadar süren savaşlar Fransız kamu maliyesinde 1715 itibariyle "karşı konulmaz bir kaosa"²²⁶ ve İngiliz maliyesinde de nispi bir ödeme gücüne neden oldu. Fark neydi? Van der Wee Fransız merkantilizminin "XIV. Louis'in *politique de grandeur*'ü zamanında askerî bir genişleme politikasının hizmetine sunulduğunu" oysa İngiltere'de merkantilizmin "sistematiik olarak ekonomik büyümenin hizmetinde kullanıldığını" söyler.²²⁷ Van der Wee böylece *askeri* bir genişlemeyi (zımnî olarak devlet kaynaklarının verimsiz kullanımını) daha değerli olan ekonomik bir genişlemeyle karşılaştırır. Bu standart bir görüştür, ancak neden böyle bir farkın varolması gerektiğini açıklamaz.

Fransa ve İngiltere'nin farklı coğrafyalarını birincisinin kara temelli bir pahalı ekonomik genişleme çabası - ilk önce Fransa'nın etkili bir ekonomik birleşmesi- içine soktuğunu daha önceden tartışmıştık. Fransa'nın bir kara gücü olarak nispi başarısı İngiltere'yle değil Avusturya'yla karşılaştırmalı olarak ölçülmelidir. "Onsekizinci yüzyılın başında Avusturya monarşisi Fransız krallığının sahip olduğu topraklar kadar büyük ve kalabalık topraklara sahip olsa da vergilerden elde ettiği gelir beş misli daha azdır."²²⁸ Sadece Fransa değil hem İngiltere hem de Fransa'nın gelirlerinin üzerinde yaşam sürmeleri gerekiyordu; bu da güven hâkim olduğu sürece kapitalist bir sistemde her zaman mümkündür. Güven büyük oranda ekonomik gerçeği yansıtır. Başarı başarıyı doğurur, başarısızlık da başarısızlığı. Fransız devleti, daha önce gördüğümüz gibi, bir borç yönetim mekanizması olarak devalüasyonları kullandı. Daha da önemlisi, Fransız devleti gelecekteki vergi gelirlerine karşı bir ödünç alma biçimi geliştirdi. 1690'ların sonunda, tüccar bankerler gelecekteki vergi gelirlerinden oluşan Hazine beklentilerine dayanarak iskontolu rehinler vermeye başladı. Bu süreç yayıldıkça tüccar bankerler güvenilir olmayan savaş zamanı devlet taahhütlerine dayanan bir tür itibari para

225 Bkz. Mousnier (1951, 1-8), İngiltere ve Fransa arasındaki farkların benzerliklerden fazla olduğundaisarlıdır. Bununla birlikte, ispat için kanıtlar yerine ideolojik bir sav ileri sürer. İngiltere "daha kapitalist, daha burjuvadır" (s. 8). "1713'de Fransa totaliter eğilimleri olan, doğası itibariyle diktatör bir hükümete sahiptir. İngiltere'nin liberal eğilimleri olan plutokratik bir hükümeti vardır" (s. 13-14).

226 Van der Wee (1977, 378).

227 Van der Wee (1977, 391-392).

228 Ardant (1975, 200).

basmaktaydı. Bu kredi yapısı 1709'da çöktü. Devlet, tüccar-bankerlere geri ödemelerde moratoryum ilan etti. Lüthy'nin dediği gibi "devlet gerçekte kendisini moratoryuma uyduruyordu."²²⁹

Bu sırada *affermage* ya da vergi iltizamı, kraliyet geliri sağlamanın başlıca mekanizması haline geldi; bu Colbert zamanından Fransız devrimine kadar toplamın yarısına karşılık geliyordu.²³⁰ *Affermage* devlet açısından pahalı bir mekanizmaydı. Léon pahalı bir aracılar grubu olan *finansörlerin* kamu borçlarına doğrudan başvurmasının "imkânsız olmasa da güç görüldüğü az gelişmiş bir devlette" vazgeçilmez olduğunu söyler.²³¹ İngiltere'de bu dönemdeki gelişmeler oldukça farklıydı. Erken zamanlarda devlet maliyesinde benzer güçlüklerin olduğu doğrudur. Clapham "geç Stuart döneminin kıt gelirlerinden" söz eder.²³² Ancak, İngiltere'de William ve Mary ve sonra Kraliçe Anne dönemlerini kapsayan, 1689–1714 savaş dönemlerinde İngiltere uzun vadeli devlet borçlanması ve dolayısıyla da kamu borcu sistemi oluşturmada ilk kesin adımı attı, bu devleti nispeten düşük maliyetle güvenli bir parasal temele oturtuyordu. İngiltere Bankası 1694'te kuruldu. Ayrıca, bu dönem yeniden örgütlenmiş Birleşik Doğu Hint Şirketi ve yeni kurulmuş Güney Deniz Şirketi'nin varlığına tanık oldu. Her üç şirkete de devlete sağladıkları uzun vadeli krediler karşılığında imtiyazlar verildi.²³³ Bu üç şirketin sağladığı krediler "kısa vadeli borçtan konsolide ulusal borca geçişte çok önemli bir rol oynadı."²³⁴

229 Lüthy (1959, 112). Van der Wee (1977, 378) ve Harsin'i (1970, 272–273) karşılaştırınız.

230 Bkz. Y. Durand (1976, 21).

231 Léon (1970 d, 623). 1685–1715 döneminde maliyenin hükmünün Fransa'da mutlak olduğunu söyler. Bu dönem itibarıyla, *financier* le devlete borç veren ve hâlâ artıktan ne kadar alabilirse onunla sınırlı olan hem kraliyet bürokrati hem de banker *traitant*ları kastediyoruz. "Görünüşte çok güçlü olan bu adamlar Devletler karşısında zayıf ve onlara bağlı kaldılar; zira onları kontrol ettikleri gibi onlar tarafından da kontrol ediliyorlardı" (Léon, 1970 f, 624). On sekizinci yüzyıl geçtikçe *traitant*lar daha istikrarlı, daha az spekülatif tarzda çalışan *fermiers-generaux*'a yol verdi. Artık muazzam servetler kazanamıyorlardı, yüzyıl boyunca hâlâ artığın kaymağını yiyorlardı. Bkz. Léon (1970 d, 628–630) ve Y. Durand (1976, 13–16).

232 Clapham (1944, 25).

233 Bkz. Clapham (1944, 1–2) ve van der Wee (1977, 352, 387).

234 Van der Wee (1977, 388). Deyon ve Jacquart İngilizlerin devleti finanse etmenin bu yeni şeklinin Fransız sistemine olan avantajıyla ilgili bu ampirik göstergeyi sunar. "Savaşların İngiltere'ye dayattığı finansal çaba [1688–1713] Fransa'nınkiyle karşılaştırılabilir. Vergiler, özellikle de dolaylı vergiler ve kredilerin hacmi her iki ülkede de benzer oranlarda arttı. Bununla birlikte, Utrecht Anlaşması imzaladığı zaman Fransız ulusal borcu İngilizlerinkinin beş ya da altı katıydı" (1978, 500).

Bu krediler hiç şüphesiz iyi bir ticaret aracıydı. Otoriteler için krediler ödenebilir olmakla birlikte sürekliydi ve hissedarlar için faiz oranları iyiydi ve hisseler değerce artabiliyordu. Bu hâlâ belli bir güven istiyordu. Carter, William ve Mary tahta geçtikten sonra para sahiplerinin hükümete güvenebilecekleri hissine kapıldığını söyler: “Bunun finansal gelişme üzerindeki etkileri köklü oldu.”²³⁵ Yatırım yapanlar kimdi? Carter, şehir sakinleri (ve hatta belli bir taşra unsuru) dışında yabancı, Sephardic ve bir Protestan Fransız unsurdan söz eder.²³⁶ Ayrıntılı bir inceleme sonucunda, İngiliz Ulusal Borcu’nun dayandırıldığı en önemli güvence, Hollandalı bankerlerin ve uluslararası Protestan Fransızların da içinde bulunduğu, müttefiklerinin güvencesi olduğu gözükmektedir.²³⁷ Protestan Fransızların Nantes Fermanı’nın ilanından hemen sonra neden Fransa’da değil de İngiltere’de banka açtıkları²³⁸ ve savaşlarda Fransa’ya karşı İngiltere’yle müttefik olan Hollandalıların neden aynı şeyi hissettiği açıktır. Peki, parayı neden Hollanda’da değerlendirmediler? İngilizler 1689’dan sonra borçla gelirlerinin üzerinde bir yaşam sürme ris-

235 Carter (1955, 21). Bkz. ayrıca Roseveare: “Parlamenter devrim, devleti büyük borçlar verme konusunda geleneksel olarak duyduğu endişelerden kurtardı ve Kral ve Kraliçe’nin başını çektiği paralı topluluk birleşmeyi gerçekleştirmek için gerekli 1,2 milyon poundluk sermayeyi koymakta hiç tereddüt etmedi” (1969, 69). Herkes bu kadar çok ümitli değildi. İngiltere Bankası’nı parlamentodan bağımsız bir gelir kaynağı olarak gören kimi toprak sahiplerinin çıkar muhalefetiyle ilgili olarak bkz. Rubini. (1970, 697-701).

236 Carter (1955, 22, 30, 39-41; bkz. ayrıca 1959).

237 Hollandalılardan sonra en önemli yabancı fon kaynağı olan İsviçrelilerin İngiltere’deki yatırımlarıyla ilgili olarak bkz. Monter: “İsviçreli yatırımcılar temelde Cenovalıysa ve Cenovalılar da baskın şekilde Protestan Fransızsa (İngiliz hisselerindeki diğer yatırımcılar da on sekizinci yüzyılın başında baskın şekilde Fransız Protestanıysa) o zaman tespit edilmesi mümkünse nitelendirilmesi gereken gerçek konu on sekizinci yüzyılın başında Londra borsasındaki uluslararası Protestan Fransızların etkinliğidir” (1969, 298). Monter, İngiltere’deki Berlin ve Hamburg yatırımcılarının neredeyse hepsinin “Fransız Protestanı” olduğunu belirtir. Bkz. ayrıca uluslararası Fransız Protestanı topluluğu için, Bouvier (1970, 312). Marrés, Fransız Protestanlarının göçünün “Languedoc’un endüstriyel ürünleri için bir ticaret ve müşteri ağı yarattığını” belirtir. “Languedoc’da kalan kardeşleri ise devlet hizmetinden dışlandıktan sonra, özellikle tekstilde olmak üzere en kazançlı endüstri kollarına girdiler” (1966, 152-153). Bkz. ayrıca Lüthy (1959, 424).

238 Sonraları, XIV. Louis’in ölümünden sonra Fransız Protestanları bir defa daha özellikle dış ticarete olmak üzere Fransaya yatırıma dönecekti (bkz. Bouvier, 1970, 312-313). “Finansal Devrimin, mali ve finansal konularda, özellikle de uzun vadeli devlet borçlanmasında tecrübeli ve Hollandalı banka çevreleriyle bağlantılı Hollanda Monarkı ve danışmanlarının geliştirdiği sonradan gerçekleşmesi, tesadüf değildir (Braun, 1975, 292).

kini göze alabilirdi; Charles Wilson'un da dediği gibi "Britanya Hollanda'nın Altın Çağı'ndan ödünç aldığı kazançlarla bir imparatorluk geleneği üzerine kumar oynadı ve bunda da başarılı oldu;"²³⁹ fakat Hollandalılar da borç vermeye istekli olmalıydı.

Eğer Hollanda bankacılığı onsekizinci yüzyılda İngiliz ulusal borcuna "özellikle canlı"²⁴⁰ bir ilgi gösterdiyse bir neden olmalıydı. Bana göre neden İngiltere'den çok Hollanda'yla ilişkiliydi.²⁴¹ Onsekizinci yüzyılda, İngiliz ulusal borcunun büyük bölümü yabancılara-raydı²⁴² ve 1689'dan sonra İngiltere "Amsterdam sermayesinin tercih ettiği bir yatırım alanı oldu."²⁴³ Onyedinci yüzyıldaki İngiliz ve Fransız merkantilist politikalarının net sonucu üretim alanlarında ve hatta büyük oranda ticarete Hollandalıların sahip olduğu avantajı ortadan kaldırmak oldu. Hollandalıların ücret giderleri arttı.²⁴⁴ Hollanda'nın dünya-ekonomisindeki güçlü durumunun sonucu olan düşük faiz oranları artık "yabancı kıymetlere fon transferini haklı gösterecek şekilde zayıflayan bir ticaret iklimi" tarafından yönetiliyordu.²⁴⁵ Birleşik Eyaletlerde onyedinci yüzyılın başında %6.25'ten onsekizinci yüzyılın ortasında %2,5'a düşen faiz oranları karşısında Bank of Eng-

239 Wilson (1949, 161). Anahtar kurum olan İngiltere Bankası'nın başarısının bir kanıtı *de jure* (Hukuksal) olarak 1833'e kadar geçerliliği olmamakla birlikte İngiltere Bankası banknotları *de facto* (fili) olarak "daha on sekizinci yüzyılın başında borçların nihai çözümünde genel olarak -yani para olarak- kabul edilmeye başlamıştı" (Horsefield, 1977, 131).

240 Van der Wee (1977, 389).

241 "Hollanda sermayesi, birkaç savaş yılı dışında ülkedeki yatırım fırsatlarının eksikliğinden ziyade İngiltere'nin sermaye ihtiyacı nedeniyle İngiliz fonlarında iş buldu" (John, 1953, 158).

242 Wilson (1941, 72-73). Hollandalılar özelde kamu borcunun yedide üçünü ellerinde bulunduruyordu (Wilson, 1941, 78, 190). Carter ise bunun kanıtının "aşırı derecede şüpheli" olduğunu savunur (1953 a, 159). Ana defterlerden aldığı izlenim Hollandalıların yalnızca sekizde bir ve altıda bir faiz aldığı şeklindedir (s. 161). Bununla birlikte, Avusturya Taht Savaşı'ndan hemen önce Hollanda yatırımının İngiliz kamu borcundaki "toplama oranla, oldukça hatırı sayılır bir faiz" olmaya başladığını kabul eder (1953 b, 338).

243 Barbour (1963, 125).

244 Klein Birleşik Eyaletler için en hızlı kamu borcu gelişiminin on yedinci yüzyılda olduğunu, bunun da, hegemonyaları göz önüne alındığında beklentilere uygun olduğunu belirtir. Vergi oranlarını düşük tutmaya çalışıyorlardı, çünkü İspanya'ya karşı açılan savaşın ideolojik nedenlerinden biri kısmen vergi isyanıydı; fakat bedeller sonunda ödenmek zorundaydı. "Bu şekilde, Hollandalıların on altıncı yüzyıldaki özgürlüklerinin, sonraki kuşakların pahasına satın alınmış olduğunu söylemek mümkündür" (1969, 19).

245 Morineau (1974, 775). Bkz. ayrıca Carter (1971, 131-135).

land'ın teklif ettiği %6 (ve yıllık ödenek ve koloni ipoteklerindeki %5) Hollandalı yatırımcılara çok cazip geliyordu.²⁴⁶

Kısacası gerçek bir seçenek yoktu. Hollandalıları paralarını İngiltere'de yatırıma iten ne feodal bir ticaret zihniyeti ne de vatanseverlikten yoksun oluşlarıydı. "Nispi giderler, nispi sermaye geri dönüşü ve malî politika [Hollandalıların] endüstriye karşı yabancı ya da yerli faiz yatırımları yapmasını teşvik etti."²⁴⁷ Sombart bu değişikliği burjuvazinin her zaman "yozlaştığına" kanıt olarak gösterirken, Hollandalı liberal tarihçi A. N. Klein, Sombart'ın bu "tartışılabilir" ifadesini reddederek Marx'ın her kapitalistin sermayeyi değerlendirmek ya da büyütme peşinde koştuğu, "Fanatiker der Verwertung des Werts", açıklamasını tercih eder. Klein bu tanımın Hollanda örneğine mükemmel olarak uyduğunu öne sürer:

Onyedinci yüzyıl Hollanda tüccarı ve onun onsekizinci yüzyıldaki faizci torunu bu kavrama uyuyordu. Ancak, sonrakinin ekonomik imkânları finansal yatırımların çok daha az gösterişli alanıyla sınırlıydı. Eger bir yatırımcı hedeflerine bir başkasından daha hızlı ve etkili olarak ulaşıyorsa, bunun nedeni muhtemelen daha çok karlı olması değil daha çok imkânlarla sahip olmasıdır.²⁴⁸

Hollanda finansal değişimi ne birden ortaya çıktı ne de bütünü kapsıyordu. Bu zamana yayılan bir süreçti. Hollanda bankaları hâlâ yabancıların altın ve gümüşlerini koyabilecekleri sağlam bir muhafazakâr yerdi²⁴⁹ ve para basımının oranı onsekizinci yüzyılda da sürdü.²⁵⁰

Avrupa'nın dünya finans merkezi olarak Amsterdam'a güveni 1763'e kadar sarsılmayacaktı,²⁵¹ fakat daha onsekizinci yüzyılın başında Hollandalılar paralarını en çok artabileceği yere taşıyordu, burası da İngiltere'ydi. Bu çok sade bir ticaret düzenlemesiydi,²⁵² Hollandalı yatırımcının aldığı yüksek kâr İngiliz devletinin borç maliyetini düşürüyordu. Sonuçta İngilizler de Fransızlar gibi içeride para basabi-

246 Bkz. Wilson (1954, 263–264).

247 Wilson (1960 b, 439).

248 Klein (1970, 34). Bunun bilerek alınan bir karar olduğu Hollandalıların on sekizinci yüzyılda yatırım bankacılığı şeklindeki finansal yeniliğin öncüsü olmasında görülebilir. Bu fikir İngiltere'ye 1870'lere kadar girmeyecekti, bu tarihte İngiltere Birleşik Eyaletlerin 1689'da ulaştığı evreye ulaşacaktı (bkz. Klein, 1969, 12).

249 Bkz. Van Dillen (1926, 119–200).

250 Bkz. Morineau (1972, 4).

251 Bkz. Wilson (1954, 264–265).

252 Carter (1953 b, 323).

lirdi de ancak Hollanda yatırımları “İngiltere’ye, ekonomisine en az zararlı savaşırlara girme imkânı verdi.”²⁵³ Sabık bir hegemonik güç ile yeni yükselen bir yıldız arasındaki birlikte yaşam anlaşması, birisi için emeklilik geliri diğeri içinse rakiplerine karşı önemli bir ileri hamle imkânı sağladı. Örüntü daha sonra, 1873–1945 yılları arasında, Büyük Britanya’nın Hollanda rolü, Birleşik Devletlerin de İngiliz rolü oynaması şeklinde yineleni.

Utrecht’den sonra, Fransızlar İngilizlerin dünya finansındaki başlangıç avantajını bozmak için güçlü bir çaba sarf etti. Harsin Fransa’nın problemine işaret eder. “1715’e kadar gerçek bir kamu kredisinin olmaması Fransız finansal sistemindeki en ciddi eksiklikti.”²⁵⁴ John Law’ın “özel” bankası bu eksikliği gidermeye yönelikti.²⁵⁵ Law’ın yapmaya çalıştığı şey devlet gelirlerini kabul edecek bir banka kurarak Fransız devletin kredisini yeniden sağlamaktı; bu temelde altına çevrilebilir geçerli bir para basmaktı. Uzun vadeli hedef ise mali istikrarı sağlamak, dolaşımdaki parayı arttırmak, faiz oranını düşürmek, yabancı paralarla yapılan değişim oranını arttırmak ve belki de hepsinden öte (hem kamu borçları hem de orta bürokrat sınıfının devlet gelirlerini emmesi anlamında) devlet giderlerini azaltmaktı. Bütün bunlar ciddi bir deniz ve koloni yayılması programını mümkün kılacaktı. Law bu hedeflere ulaşmak için temelde iki şey öneriyordu: Kâğıt para hacminin artması ve reform.²⁵⁶ Bu Colbert’in işini tamamlamaya yönelik bir çaba ve Fransa’nın İngiltere’yle olan sava-

253 John (1955, 343).

254 Harsin (1970, 276)

255 John Law’un bir kamu bankası oluşturulması teklifine çeşitli çıkarlarca yapılan itirazlar nedeniyle, “banka yetkili olabilmek için kendisini özel banka şemsiyesi altında saklamak zorundaydı” (Harsin, 1970, 277, 278). Law’un bir Fransa bankası kurma girişimiyle ilgili olarak bkz. E. J. Hamilton (1969 140–149). Hamilton, Law’un 1702’de sunulan ilk planını “bu dönemde herhangi bir ülkede gördüğüm ulusal banka planları arasında en iyisi” olarak zikreder (s. 143). Bankanın özel niteliğinin bir kamuflej olduğu, 4 Aralık 1718’de resmi olarak Kraliyet Bankası ilan edildiğinde “bütün imtiyaz hisselerinin gizlice hükümet tarafından satın alınmış olmasından” anlaşılmaktadır (E. J. Hamilton, 1969, 145).

256 Law’un niyetiyle ilgili bu tanım Harsin’den çıkarılmaktadır (1970, 279). Carswell şöyle der: “Devlet otoritesi tarafından desteklendiği ve bir yerel araçlar ağı tarafından kontrol edildiği için, evrensel olarak kabul edilecek ulusal bir kâğıt para fikri, Law’un dünyanın refahını artırma planının merkezinde yer alıyordu. Böyle bir paranın madeni paraya tercih edileceğinden o kadar emindi ki projesinin orijinal örüntüsünde kâğıdın altın ve gümüşe göre prim oranına bir sınır koyulmasını ve 100 paralık bir borcun altın olarak geri ödenmesinde, 110 paradan fazlasının istenmemesi gerektiğini düşünmüştü” (1960, 78–79).

şında Fransa'ya açık bir üstünlük sağlayacak hayali bir hamleydi. Proje sonsuza kadar başarısızlığa mahkûm oldu. Law'ın bankası başlangıç sermayesini aldıktan sonra bir devlet tekeliyle (Louisiana olarak bilinen) Mississippi Vadisini keşfetmek ve sömürmek için *Compagnie d'occident*'i kurdu. Banka diğer ticaret şirketlerini de (*Sénégal, Indes Orientales, Chine*) içine aldı ve 1719'da *Compagnie des Indes*'e neden oldu.

Law'un bankası aynı zamanda, vergi gelirlerinden geri ödenilmesi karşılığında kamu borçlarının ödenmesini de üzerine aldı. Law vergi sistemini de yeniden düzenlemeye ve rasyonel hale getirmeye çalıştı, fakat hisse senetlerinin artışının ve kâğıt paranın yarattığı muazzam spekülâtif ateş içerisinde bu programı hiçbir zaman uygulayamadı. Birden bir güven bunalımı doğdu. Hisse senetlerinin değerini düşürme girişimi geri tepti ve sistem sözde Mississippi Balonu'nda çöktü. Neden? Deyon ve Jacquart “projenin büyüklüğü” ve uyandırdığı “takdire” rağmen Law'un “en harika stratejilerin bile dayandığı yönetim sanatına ve zamanı sabırlı kullanma yeteneğine sahip olmadığını” söyler.²⁵⁷ Harsin Law'un “güçlü [fakat] belki de olgunlaşmamış” bir sistem kurduğunu ve son tahlilde “girişimlerinin mantıksız olması ve düşmanlarının ittifakından ziyade kendi önerilerinin çok cüretli olması ve çok hızlı uygulanması nedeniyle başarısızlığa uğradı.”²⁵⁸ Max Weber'e göre ise Law'un başarısızlığı kaçınılmazdı çünkü “ne Louisiana ne Çin ne de Hindistan ticareti sermayesinin küçük bir kısmı üzerindeki faizi bile ödeyecek kadar kazanç getirmemişti.”²⁵⁹

İngiltere'de aynı zamanda yapılan ve Güney Deniz Balonu olarak isimlendirilen benzer bir krize yol açan spekülasyona bakalarsak belki de Law'un başarısızlığını daha iyi değerlendirebiliriz. (Tabii ki spekülasyon yalnızca İngiltere ya da Fransa'yla sınırlı değildi; aynı zamanda Cenova, Birleşik Eyaletler, Hamburg ve Kuzey İtalya'daki bankerler ve yatırımcılar tarafından da yapılıyordu.)²⁶⁰ John Law'un “sistemi” üç devlet tekeli bir araya getirmeyi içeriyordu.

257 Deyon ve Jacquart (1978, 502).

258 Harsin (1970, 280).

259 Weber (1950, 288), Güney Deniz Hayali için benzer bir açıklama yapar: “Burada da iflas kaçınılmazdı, çünkü Güney Denizi ticareti avans olarak alınan miktarların faizini ödemek için yeterli değildi” (s. 289).

260 Bkz. Akerman (1957, I, kısım I, 254–255); Harsin (1970, 294); Kindelberger (1978, 120–122). T. S. Ashton Danimarka, İspanya ve Portekiz'i ekler (1959, 120). Cenova'yla ilgili olarak bkz. Sayous (1937). Akerman 1720 krizini “ilk uluslararası kriz” olarak adlandırır (s. 255). Weber bu iki hayali “ilk büyük spekülâtif krizler” olarak adlandırır ve onları Hollanda'nın 1630'lardaki büyük lale çılgınlığından ayırır

Bir merkez bankası (*Banque Royale*), bir ticaret şirketi (*Compagnie des Indes*) ve dolaylı vergiler için merkezi bir depo (*Ferme générale des impôts*). Law'un geride kalan 1,5 milyar franklık ulusal borcu fonlamayı teklif ettiği Ekim 1719'da, tahvil talebi hem İngiltere'de hem de Fransa'da tahmin edilenden çok oldu. İngilizler bunun üzerine zaten mevcut olan Güney Deniz Şirketi'ni kullanarak aynı taslağı taklit etti.²⁶¹ Orada da talep beklenenden fazla oldu. Her iki olayda da en önemli unsur devlete kredi veren bireysel yatırımcının tahvil almaya zorlanıyıp teşvik edilmesiydi.²⁶² Ancak Fransa'da baskı altında böyle bir teşvikten sonra oyunun kuralları değiştirildi ve senetlerin değeri Kaydi para anlamında yüzde 50 düşürüldü. Hamilton bunu şöyle nakleder:

Law ve Naib'in samimiyetle ve tekrar tekrar senetlerin değerinin Kaydi para açısından kesinlikle düşürülmeyeceği sözünü vermiş olması nedeniyle panik hâkim oldu. Kraliyet tek bir kalem oynamakla, yapmayacağına şeref sözü verdiği işi yaptı ve senetlerin nominal değerinin yarısını aldı. Senet sahipleri ikinci darbeden önce onları harcamaya ya da satmaya çalıştı.²⁶³

"Büyük Deprem" Paris'ten Londra'ya geçti. Bu hiç şüphesiz "yeni finansal yapının kırılganlığının grafiksel bir gösterimini sunuyordu", ancak bu aynı zamanda "yeni finansal tekniklerin esnekliğini de ispat etti."²⁶⁴ Hem İngiltere hem de Fransa o zamandan sonra Fransız devrimine kadar sürecek olan uzun vadeli bir finansal istikrar döne-

(1950, 286). Parker neredeyse aynı ifadeyi kullanır: "Modern zamanların ilk büyük finansal krizi" (1974 a, 528).

261 Güney Deniz Şirketi'nin 1711'de kısa vadeli yükümlülükleri geri ödemek için kullanışı oldukça başarılıydı. "Bu zekice hareket Britanya'yı 1713'teki Utrecht Barış'ından, kamu borçları muazzam derecede fazla olmakla birlikte, fiilen kredisi zedelenmemiş olarak çıkmasını sağladı" (Parker, 1974 a, 581). Flinn (1960) başarıdan daha çok şüphelidir. Fakat B. W. Hill bunun *politik* olarak, ekonomik olandan çok daha önemli bir hareket olduğunu savunur: "Bir Tory Parlamentosu ulusal borcu sürdürmesi ve Whig şehri de ulusun kredi kaynağı rolünü oynamaya devamı için ikna edilmişti. Bunlar hem politik hem de ekonomik olarak gelecek için önemli gelişmelerdi; siyasi olarak devlet kredisinin hükümet değişikliği sonucu [1710'da Whig'den Tory'e bir geçiş olmuştu] çökebileceği korkusunu ortadan kaldırdığı için, ekonomik olarak da 'para sahiplerinin çıkarları' tarafından Devrim'den [İngiltere Bankası] itibaren geliştirilen örgütlenme biçimi şehrin en büyük eleştirmenleri olan toprak sahibi yüksek sınıfı temsil eden bir bakanlık tarafından kabul edildiği ve hatta korunduğu için önemliydi" (1971, 411).

262 Bkz. Parker (1974 a, 583).

263 E. J. Hamilton (1969, 147).

264 Parker (1974 a, 586).

mine girdi.²⁶⁵ Bu açıdan sonuç iyiydi. Ancak, Fransa'nın John Law'un sistemini iki devletin finansal güçleri arasındaki uçurumu kapatmak için kullanma girişimi geri tepti. İngiltere'nin önceden oluşturulmuş olan merkez bankası Güney Deniz Balonu'ndan sağlam çıktı, fakat Fransa'daki benzer yapı Mississippi Balonu'na neden oldu ve onunla birlikte yok oldu. "Aşırı kısa olan Law dönemi hiçbir şey başarmadan her şeyi sarsıp geçmişti."²⁶⁶ İngiltere'de devlet müflis Güney Deniz Şirketi'ne destek oldu; görüntüyü ve dolayısıyla İngiliz itibarını kurtardı.²⁶⁷ Bu Fransa'da siyasî olarak mümkün olmadı. John Law'un Sistemi'nin olumsuz etkileri çok abartıldı,²⁶⁸ oysa olumlu etkileri bile vardı.²⁶⁹ Gerçek olumsuzluk başaramamak ve dolayısıyla geriye düşme sürecini tersine çevirememekti.

Onsekizinci yüzyıl geçtikçe İngiltere'nin dünya-ekonomisindeki merkezi konumu artarken Fransa'nınki azaldı.²⁷⁰ Çünkü Fransız devleti İngiliz devleti kadar güçlü değildi. Bu durumda önümüzdeki soru İngiliz devletinin Fransız devletinden nasıl çok daha güçlü olduğudur. Devletin gücünü bireylerin hükümetin keyfi kararlarına karşı koruma derecesi ya da bürokrasinin büyüklüğüyle ölçenler için bu anlamsız bir sorudur. Fakat biz kendi görüşümüzü açıkça ortaya koymuştuk; buna göre bir devlet yönetenlerin kendi iradelerini ülkenin içine ya da dışındakilerin iradesine karşı hâkim kılabilirdiği derecede güçlüdür. Bu tür bir kriteri kullanarak İngiliz devletinin Fransız devletini onsekizinci yüzyılın başında açıkça geride bıraktığına inanıyoruz. Gerçekten güçlü bir devlet demir yumruğunu nadiren gösterme ihtiyacı hisseder. Temperley, Walpole Çağı "barış dolu ve olaysız" ise bunun sebebinin geçmiş başarılar olduğunu söyler ve şunları sayar: "Portekiz'le 1703'te yapılan Methuen Antlaşması, 1713'teki Utrecht Barışı'nın ticaretle ilgili maddeleri, evrensel olarak İngiliz ticaretine verilen ve sadece silahların ya da silah tehdidinin elde edebileceği

265 İngiltere için bkz. Vilar (1974, 285); Fransa için bkz. Lüthy (1961, 31) ve Bouvier (1970, 307).

266 Lüthy (1959, 414).

267 Harsin (1970, 279). Plumb'ın hükümet eylemiyle ilgili görüşü daha da güçlüdür. Walpole'un "sarayı kurtardığını" söyler (1950, 59) - bu nedenle de iki yıl sonra başbakan olduğunu belirtir.

268 Bkz. Poisson (1974, 266).

269 J. Imbert, "1718 ve 1721 arasında Fransız ekonomisinin faydalı şekilde kamçıldığını" söyler (1965, 354). E. J. Hamilton bunun Fransa'yı ticari krizden çıkardığını, fakat bunun "bedelsiz" olduğunu belirtir (1969, 147-148).

270 Lyon'un 1720'den sonra finansal olarak çöküşüyle ilgili olarak bkz. Lüthy (1959, 55).

türden imtiyazlar.”²⁷¹ Silahların gücü de yeterli değildi; yönetimin de etkili olması gerekiyordu. Plumb “1714’te Britanya’nın belki de Avrupa’daki en etkili yönetim aygıtına sahip olduğunu” söyler.²⁷²

Geç onyedinci yüzyıl İngilteresi ve Fransı’sında hayata geçirilen sosyal uzlaşmaların, zaman zaman öne sürülenden daha az farklı olduğu ve her iki örnekte de, 1689 ve 1763 yılları arasındaki İngiliz-Fransız savaşları arasında nispi bir iç istikrara neden olduğu görüşünü benimsemiştik. Onsekizinci yüzyıl “tüm Avrupa’da monarşi ve soylular arasında bir uzlaşma devriydi.”²⁷³ Ve bu uzlaşma toprak sahibi sınıfların gelirleri için güçlü bir devlet desteğine dayanıyordu. Fransa için yaygın olarak bu kabul edilirken, İngiltere muzaffer bir tüccar sermayesinin evi değil miydi? Hiç şüphesiz, fakat bu toprak gelirlerinden çok mu farklıydı?²⁷⁴ Personelin üst üste binmesinden oldukça uzak hükümetler bir tarafta ticarî, endüstriyel ve finansal girişimlere tanımladığımız her şekilde yardım ederken, aynı zamanda toprak sahibi sınıfların arttığını büyük kısmına el koymasına izin veriyordu. Bir defa daha bu yaygın olarak Fransa için kabul edilmektedir. Vergi ödemeyen soylular ve satılabilir *noblesse de robe Ancien Regime*

271 Temperley (1909 a, 40, 49). Güçle birlikte muhafazakârlık geldi. “[Walpole’ün] politikası son derece basitti -savaştan kaçınmak, ticareti teşvik etmek, vergileri düşürmek ve geri kalan için de *statüko*- yenilik yok. Haklı şekilde dediği gibi ‘ben ne bir azizim, ne Spartalı, ne de reformcu’” (Plumb, 1966, 78-79).

272 Plumb (1967, 13). Verimlilik rakamlardan daha önemlidir, fakat İngiltere’de rakamların da göz ardı edilmediğini belirtmeliyiz. “Hükümet tarafından istihdam edilen adam sayısı İngiliz tarihinde 19. yüzyıla kadar hiçbir dönemde görülmemiş şekilde arttı” (Plumb, 1967, 112). Bkz. ayrıca Aylmer: “Hükümetin gelişimi açısından önemli dönemler... 1642-1652 ve 1689-1697 (ve muhtemelen 1702-1713) yılları arası gözükmektedir” (1974, 24). Plumb’un tanımını Berger’in Fransız idari sisteminin etkinliğinin 1689’dan sonra artmasıyla ilgili değerlendirmesiyle karşılaştırm: “1693 kıtlığını [ve Fransız hükümetinin bununla nasıl uğraştığını] inceledikten sonra muhtemelen savaş gerekleriyle tahrik edilen bu büyük idari saldırıyla ilgili geride kalan hiçbir izlenim yoktur” (1978, 120).

273 P. Anderson (1974 a, 232).

274 İngiltere ve toprak sahiplerinin zenginliğiyle ilgili olarak bkz. Habakkuk: “Toprak sahiplerinin gelirleri açısından, şartların 1715’ten sonraki yüzyılda, 1640 ve 1715 arasında, olduğundan daha uygun olduğuyula ilgili hiçbir mantıklı şüphe yoktur” (1976 b, 9). Bkz. ayrıca Plumb: “Toprak sahibi beyefendiler toplumun yeni ekonomik dokusuna gittikçe daha çok giriyordu; ticaret, spekülasyon ve yatırım onlar için yabancı olmaktan sonunda çıkmıştı” (1967, 8). Fransa ve ticarî sermayeyle ilgili olarak bkz. McManners: “Para on sekizinci yüzyıl Fransız toplumunu anlamada anahtardır. Plütokrasi arkasındaki para gücüyle aristokrasinin içine sızıyordu” (1967, 26). *Derogation* kavramının kaybolduğu ve dolayısıyla soylularla tüccarlar arasına koyması düşünülen katı sınırları sürdüremediği bazı durumlarla ilgili olarak bkz. ayrıca Grassby (1960).

tasvirimizin tam merkezinde yer alır, fakat bu İngiltere’de hiç bilinmiyor muydu?²⁷⁵ “Toprakların aristokratik tekeliyle” birlikte bu “büyük malikâne çağında”²⁷⁶ Walpol istikrarının etkisi ne oldu? E. P. Thomson acı bir dille şöyle demektedir:

1720’lerde İngiltere’deki siyasi yaşam bir ‘muz cumhuriyetine’ özgü, düşük kalitede bir şeydi... Her siyasetçi, akraba kayırma, faiz ve satın alma yoluyla etrafta sadık bir bağımlılar grubu topluyordu. Amaç onlara kamu gelirlerinin bir kısmını sağlayabilecekleri bazı makamları ödül olarak vermektir: Ordu görevleri, Kilise, vergi dairesi... Büyük yüksek sınıf, spekülâtörler ve politikacılar muazzam servetlere sahipti; bunların geliri sıradan insanların fakirliklerinin yağmur ormanlarında And dağları gibi dikiliyordu.²⁷⁷

İngiltere’deki bu bir tür “devlet haydutluğu”²⁷⁸ toprak sahibi sınıfların zenginliği açısından Fransa’daki biraz daha farklı türünden çarpıcı derecede farklı mıydı? Burada İngiliz devletini Fransız devletinden güçlü yapanın ne olduğu sorusuna geri dönmeliyiz. Belki de en basit cevap bunun 1689–1714 savaşlarından Fransa’yı durduran askerî yeteneğe sahip olmalarının sonucu olduğuydu; bu savaşları kazanabilmeleri de İngiliz-Hollanda ittifakının sonucuydu. Burada (önemsiz olmamakla birlikte) Hollandalıların askerî yardımı nedeniyle değil, Hollanda yatırımlarının İngiliz devletine verdiği destek sebebiyle bu savaşları kazanabildiler. Hollandalıların ilgisi Bank of England’ı oluşturma imkânı verecek güven düzeyini yarattı ve bu da Banka’nın Güney Deniz Balonu’ndan sağlam çıkmasını sağladı. Hepsinin ötesinde nihayet özellikle Walpol’un tek partili devletinde İngiliz yönetici sınıfı arasında erken Stuartlar döneminde başlayan ve farklı bir biçimde 1689–1715 Whig-Tory parti mücadelelerinde devam eden bölünmeyi çözümlemek mümkün oldu.²⁷⁹ İngiliz devletin güçlü kalması ve İngiliz girişimcilerin ekonomi dünyasını ele

275 G. V. Taylor bunun “saray kapitalizmi” olarak adlandırır: “Soylular, sermayedarlar, bankerler ve profesyonel spekülâtörler hükümeti sorgulanabilir spekülâtif eylemlere sürükledi ve nüfuzlarını fiyatları yüksekte ya da düşüren ya da spekülâtörleri gelecekteki dezavantajlı taahhütlerden kurtaran resmi kararlar aldirmek için kullandılar” (1964, 488).

276 Mingay (1963, 15, 26).

277 E. P. Thompson (1975, 197–198).

278 İfade E. P. Thompson’undur. (1975, 294).

279 Hollandalıların İngiliz politikasındaki finansal rolü tabii ki Londra üzerinde etkindi. Sutherland, Kent’in desteğini Walpole’un sisteminin, hem doğrudan hem de Doğu Hint Şirketi’yle bağlantılı olarak, dört temelinden biri sayar (bkz. 1952, 18–23).

geçirmeyi sürdürmesi²⁸⁰ İngiltere'nin Fransa'dan daha demokratik değil bazı açılardan daha az demokratik olması nedeniyledi. Atmosfer bir gecede siyasî şiddetten siyasî istikrara döndü.²⁸¹

Üst sınıfların siyasî uzlaşması, İngiliz onsekizinci yüzyıl siyasî istikrarı, Fransa'da ancak kısmen gerçekleştirildi. İngiltere'de olduğu gibi üst sınıfın daha yeni parçaları siyasî yapıda *droit de cite* kazanmıştı ve bir muhalefet gücü olmayı bırakmıştı;²⁸² aynı şeyi Fransa'daki benzer bir grup olan *noblesse de robe* için de söyleyebiliriz.²⁸³ Bununla birlikte, İngiltere'dekinin aksine, yürütme hiçbir zaman devletin kontrolünü tam olarak ele geçiremedi. “[Mutlakiyetçiliğin] teori ve uygulama[sı] arasındaki boşluk olağanüstü derecede geniş kaldı.”²⁸⁴ Fransa'daki üst sınıfın uzlaşmasının eksikliğini açıklamak için Protestan Fransızlara ve Nantes Fermanı'nın Feshine dönmeliyiz. “Protestan Partisi” onaltıncı yüzyılda Fransız soylularının, özel-

280 Plumb, ikna edici biçimde, 1715'in, İngiltere'nin 1640'dan beri tanıdığı halk tepkisinin nihai anlamda bastırılmasına işaret ettiğini savunur. “Mülk sahibi, on yedinci yüzyıl İngiltere'sinde politik bir hayvan haline gelmişti... On sekizinci yüzyılın ortasında doğumdan kazanılan bu hakkın çoğu kaybedilmişti” (1969, 115–116). Plumb, 1715'ten sonra İngiltere'nin istikrarının “üç önemli faktörün” işlevi olduğunu öne sürer: “Tek parti hükümeti, yürütmenin etkin kontrolü altındaki bir yasama, ve ekonomik, sosyal ve siyasî güce sahip olanlar arasında ortak bir kimlik hissi” (1967, xviii).

281 “Yönetici sınıfı arasında Normanlara kadar uzanan bir kumpas, ayaklanma, entrika ve başkaldırı geleneği vardı. 1685'te şiddet, bir İngiliz'in doğumda kazandığı bir haktı” (Plumb, 1967, 19, italikler eklenmiştir). “Siyasî istikrar geldiğinde, bir topluma suyun buz olması kadar hızlı biçimde nüfuz eder” (s. xvii). Christopher Hill'in benzer bir tasviridir, ancak dönüm noktasını 1715'den ziyade 1688 olarak alır: “1688'den sonra İngiliz politikasının kahramanlık çağı bitmiştir... Önceki elli yılın şiddet dolu salınımlarının yerine nispi bir sükûnet geçmiştir” (1969, 119, 213).

282 “[Junto ve Walpole] Whigliği radikalizmden ayırıyordu... Parti aristokrasinin, yüksek finansın ve yürütmenin başındaki hükümetin çıkarlarını birleştiriyordu. Bu süreç Walpole tarafından toprak sahibi yüksek sınıfı içine alacak şekilde genişletildi” (Plumb, 1967, 187).

283 Franklin Ford, 1614'te Genel Meclis toplantısında yüksek *noblesse de robe*'un hâlâ avam arasında seçilirken, “1715'de yüksek soylularla ilgili en önemli gerçeğin, hukuksal anlamda onlarla ilgili hiçbir şüphelerin kalmaması” olduğunu gözlemler (1953, 59). Gerçekte, diye devam eder, “1715'de yüksek soylular yerlerini ve politik haklarını güvence altına almış olduğundan, aristokrasi içerisinde en etkili gücü” (1953, 188).

Resmi olarak hâlâ *roturier* (burjuva) olanların dahi hepsi sözde feodal tepkiden olumsuz olarak etkilenmedi. Elinor Barber “orta” burjuvazinin kariyer yollarını tıkanmış bulduğunu, büyük burjuvazinin ise “zenginliklerini kullanarak ‘çok daha az’ etkilendiğini” belirtir (1955, 143).

284 Bromley (1957, 135) şöyle der: “Hükümetin tarihsel kısıtlamalardan kurtulması çoğu zaman kesintiye uğrayan ve hiçbir zaman bitmeyen yavaş bir süreçti” (s. 137).

likle de orta ve aşağı sınıflarının, yarısının desteğine sahipti. Bunun garip sonucu, kralın memurlarının baskısından zarar gören küçük soyluların, köylülerine karşı nispi ve çelişkili bir hoşgörü içine girmeleriydi. 1598'in siyasî uzlaşısı 1629'un kraliyet zaferine döndüğü zaman ise sosyal sonuçlar muazzam oldu: "Protestan partisinin yenilgisi her şeyden öne soyluların yenilgisiydi,"²⁸⁵ 1598'den sonra yavaşça ve 1630'dan sonra aceleyle soylular Protestanlığı bıraktılar; 1685'te Feshi mümkün kılan da budur.²⁸⁶

Feshi'le birlikte özellikle kentli unsurlar arasında dağılma yaşandı;²⁸⁷ fakat bu Fransız Protestanların yüzde 10'una karşılık geliyordu. Diğer birçokları dinlerinden döndüler.²⁸⁸ Geriye ne kalmıştı?

Kraliyet şiddeti bu şekilde onyedinci yüzyılda Reformasyon Protestanlığını örten -merkezi, kurumsal, ruhban ve burjuva sınıfına ait- Protestanlığı yok etti. Buna karşılık ikincisi yeniden oluşturuldu. Başlangıçta papazlar yoktu, yalnızca ruhban sınıfından olmayan vaizler vardı... Bu onaltıncı yüzyılda Reform geçiren kiliselerin temel gücü olan soylular ve köylüler sayesinde oldu. Feshi onları yeni bir direniş tekniği icat etmeye zorladığında, ilk içgüdüleri başkaldırmak oldu.²⁸⁹

Yeniden oluşturulan bu Protestan kilisesinin en önemli özellikleri "cemaatçı, federalist, seküler, parlamenter ve eşitlikçi olmasıydı."²⁹⁰ Fransız devleti elinin altında orta sınıfın -fakir soylular ve zengin köylüler- oldukça ciddi potansiyel bir ayaklanmasını bulunduruyordu. Bu zorluğa, onaltıncı yüzyılda güçlü bir devlet yapısının hızla oluşturulmasına izin veremeyecek kadar büyük ve ekonomik olarak farklı bir devlet boyutunun yol açtığı tarihsel ikilemler nedeniyle düşmüştü.

285 Chaunu (1965, b, 26-27).

286 "Dikkatli biçimde düşünüldüğünde [Mareşal-General] Turenne'nin [1688'de] dinini değiştirmesi Nantes Fermanı'nın iptalinden daha önemliydi. Bu olmasaydı, Fontainebleau fermanının ilanı düşünülemezdi. Kral, eğer uzakta olsalardı, asilzadelerini kısıtlayamazdı. Bir buçuk asır sonra, La Fayette, La Rochefoucauld-Liancourt ve diğer 90 liberal soylu, 23 Haziran 1789'da Halk Meclisi'nin başarısı için Mirabeau'nun konuşmalarından fazlasını yaptı" (Chaunu, 1965 b, 27).

287 Yaklaşık 200.000 Fransız Protestanı ülkeyi terk ederek başlıca İngiltere, Birleşik Eyaletler, Cenova ve Alman prensliklerine gitti (bkz. Scoville, 1952, 409-410).

288 Bkz. Scoville (1960, 3-5, 118). Bazı mühtediler gerçekte sahtekâr, "yeni marrano"lardı (bkz. Leonard, 1948, 177-178).

289 Leonard (1948, 178). Dolayısıyla Camisards savaşı, Antoine Sarayı ve 1715'deki Basses-Cevennes'deki Çöl Meclisi.

290 Leonard (1948, 179).

Bir karışıklığa neden olabilecek kesimler yumuşatılmalı ve durdurulmalıydı; kısmen 1720'den sonra köylüler üzerindeki vergileri azaltarak²⁹¹ ve kısmen de kırsal bölgelerde zafer kazanmış bir Karşı-Reformasyon tarafından kültür kazandırma biçimi olarak ilköğretimini yaymakla bunu yaptı.²⁹² Ne var ki, vergileri düşürmek İngiliz ve Fransız devletleri arasında zaten büyüyen uçurumu daha da genişletti.²⁹³ Eğitimsel ve dinsel evrim, onsekizinci yüzyıl kırsal Fransa'sında "radikalizmi" ve "suç oranını" kontrol etmiş olsa da²⁹⁴ İngiltere'de yüksek sınıf ya da en azından küçük yüksek sınıf olarak adlandırılan büyük çiftçilerin siyasî dışlanmışlık hissini yok edecek yeterlilikte değildi. Bu grubun siyasî katılımı olmadan devlet gerçekten güçlü olamazdı.²⁹⁵ Fransa'nın iç çatışmaları İngiliz-Hollanda ittifakının kurulmasıyla tamamen ilgisiz değildi. On yedinci yüzyılın ortasında Hollandalıların, on sekizinci yüzyılda İngilizlerin ittifakı Fransa'ya tercih edecekleri hiçbir şekilde belli değildi. Fransızlarla birçok bağları olmakla beraber İngilizler onların en önemli ticarî rakipleriydi. Aslında, daha önce gördüğümüz gibi, Ponant'ı Portekiz ve İspanya gibi bir ekonomik aktarım kayışına döndürme süreci içerisindeydiler.

Bununla birlikte, Fransızların iç çelişkileri onları Protestanlarını baskı altına alan ve kara ağırlıklı bir yayılma stratejisi izleyen askerî bir güce dönüştürdü. İster cumhuriyetçi olsun isterse kralcı Hollandalı sermaye sahipleri İngiltere'yle ticareti Fransa'yla olan ticaretten daha az endişe verici buluyordu. Fransa Hollandalıları kuşatmak ve boğmakla tehdit ediyordu. İngilizler iki kapitalist tabakanın yavaşça

291 Bkz. Le Roy Ladurie (1975 c, 35-37).

292 Bkz. Le Roy Ladurie (1975 a, 528), on sekizinci yüzyıl on yedinci yüzyılın aksine "büyük bir köylü eğitim çağıydı" (1975 a, 538).

293 1690-1715 arası dönemde gümrük, tüketim vergisi, posta ve pullardan elde edilen nispi gelirler için bkz. Mousnier'in rakamları, Fransa'nın *Fermes-Unies*'ten elde ettiği gelir 1690'da 70 milyon livre *tournois*'dan 1715'de 47'ye inerken; İngilizlerin geliri 1700'de 20.5'ten 1713'de 59.5'e çıktı (1951, 18). Yüzyıl ilerledikçe açık daha da arttı. Mathias ve O'Brien, (1976), yüzyılın tamamı için nispi vergi yüklerini dikkatlice gözden geçirdikten sonra "Fransa'da vergi yükünün İngiltere'dekinden daha az olduğunu" söyler (s, 634); İngiltere'deki vergi yükünün, sadece "iç pazarları Britanya'dakilerden bile daha gelişmiş olan" Birleşik Eyaletler'deki vergi yükünü aşmış olması, "salt tesadüf değildir" (s. 640).

294 Le Roy Ladurie (1975 a, 550, 552).

295 Le Roy Ladurie on sekizinci yüzyılda kırsal İngiltere ve kırsal Fransa'nın siyasî koalisyonlarını karşılaştırır: İngiltere'deki senyörler ve zengin çiftçilere (*gros fermiers*) karşı Fransa'daki fakir ve orta sınıf köylülerin oluşturduğu "tarihsel blok" ve hatta *feodalite*'ye karşı zengin çiftçiler (1975 a, 584-585).

iç içe geçmesini öneriyordu. Orange Hanedanının İngiliz tahtına geçmesi sadece Hollandalıların İngilizleri tercih ettiğini teyid etti. Dolayısıyla, çoğu zaman olduğu gibi, güç güce, zayıflık ise zayıflığa neden oldu. Onaltıncı yüzyılda bir devlet yapısı oluşturmamın güçlükleri Fransa'yı böldü, bozdu ve sonunda onsekizinci yüzyıl Fransa'sının tamamlanmamış bütünleşmesine neden oldu. Onaltıncı yüzyıl İngiltere'si derli toplu bir ülkeydi. İç savaşın neden olduğu kargaşayla birlikte yönetici sınıfını yeniden oluşturmaya zorlanan İngiltere Kelt sınırını ilhak edebildi ve onsekizinci yüzyılda istikrarlı bir Walpol tek parti devletini desteklemek için yeterince Hollanda sermayesini çekebildi. İngiltere'nin 1750 ve 1815 arasındaki dönemde Fransa'yı kesin biçimde geride bırakmasını sağlayan -Fransız ve İngiliz üretiminin 1600-1750 dönemindeki örgütlenmesinde ya da değer sistemlerindeki önemli farklılıklardan ziyade- İngiliz devletinin nispi gücündeki bu sürekli artışı.

Bu cilt boyunca İngiliz ve Fransız üretim organizasyonundaki benzerlikleri vurguladık. Teknolojik ve entelektüel yeniliklere gelince bu kimin tarih kitabını okuduğumuza göre değişir. Burjuva, kapitalist değerler hiç şüphesiz Birleşik Eyaletler ve İngiltere'ye yayılmaya başlamıştı; fakat Paul Hazard'ın Aydınlanma fikirlerinin Fransa'ya Devrimle ve hatta Ansiklopedicilerle değil 1680-1715 döneminde hâkim olduğu şeklindeki klasik açıklamasını unutmamalıyız.¹ Labrousse'nin dediği gibi "Onsekizinci yüzyıl [Fransa'da] burjuvaziyi düşünüyordu."² Bu sadece Fransa için geçerli değildi. Daha önceki bir dünyanın ideolojik yönleri Avrupa dünya-ekonomisinde hâlâ egemenken, her gün daha çok grup, kapitalist bir sistemde çıkarlarını izleyen ve yatırımlarını koruyan burjuva ve proleterler gibi davranmaya başlıyordu. Aslında bu tartışmakta olduğumuz şeyin özüdür. Ne burjuvazi ne de proleter kültürü henüz ortaya çıkmamıştı; fakat burjuva ve proleter uygulamaları sosyal eylem üzerinde sınırlamalar koymaya çoktan başlamıştı.

1 "Bundan daha büyük bir zıtlık, bundan daha ani bir geçiş yaşanmadı... Fransız halkı, neredeyse herkes, bir gün Bossuet gibi; ertesi gün.... Voltaire gibi düşünüyordu. Bu bir sarkacın sıradan salınımı değildi. Bu bir devrimdi" (Hazard, 1964, 7).

2 C. E. Labrousse (1970, 716).

BİBLİYOGRAFYA

- Aalbers, J., "Holland's Financial Problems (1713-1733) and the Wars against Louis XIV", in A. C. Duke & C. A. Tamse, eds., *Britain and the Netherlands*, VI: *War and Society*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1977, 79-93.
- Abel, Wilhelm, *Die drei Epochen der deutschen Agrargeschichte*, 2nd Ed., *Schriftenreihe für landliche Sozialfragen*, XXXVII. Hannover: Verlag M. & H. Schaper, 1964.
- Abel, Wilhelm, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, 2nd rev. Ed. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 1967.
- Abel, Wilhelm, *Massenarmut Und Hungerkrisen in vorindustriellen Deutschland*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.
- Abel, Wilhelm, *Grises agraires en Europe (XIIe-XXe siècle)*, traduit de la 2ème édition allemande, revue et augmentée. Paris: Flammarion, 1973.
- Aberg Alf, "The Swedish Army, from Lützen to Narva", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973. 265-287.
- Achilles, Walter, "Getreidepreise und Getreidehandelsbeziehungen europäischer Räume im 16. und 17. Jahrhundert", *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 7, 1, 1959, 32-55.
- Adams, Geoffrey, "Myths and Misconceptions: The Philosophic View of the Huguenots in the Age of Louis XV", *Historical Reflections*, 1, 1, June 1974, 59-79.
- Agren, Kurt, "Breadwinners and Dependents: An Economic Crisis in the Swedish Aristocracy during the 1600's?" in K. Agren et al., *Aristocrats, Farmers, Proletarians*, *Studia Historica Uppsaliensia* XLVII. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1973, 9-27 (a)
- Agren, Kurt, "The reduction." In M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973, 237-264. (b)
- Agren, Kurt, "Rise and Decline of an Aristocracy", *Scandinavian journal of History*, 1, 1-2, 1976, 55-80.

- Akerman, Johan, *Structure et cycles Economiques*, 2 vols. Paris: Presses Univ. de France, 1957.
- Allen, Theodore, "... They Would Have Destroyed Me: Slavery and the Origins of Racism", *Radical America*, IX, 3, May-June 1975, 41-64.
- Anderson, M. S., "Russia Under Peter the Great and the Changed Relations of East and West", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725* Cambridge: University Press, 1970, 716-740.
- Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State*. London: *New Left Books*, 1974. (a)
- Anderson, Perry, *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: *New Left Books*, 1974. (b)
- Andrews, Charles M., "Anglo-French Commercial Rivalry, 1700-1750: The Western Phase." *American Historical Review*, Part 1: XX, 3, Apr. 1915, 539-556 Part II: XX, 4, July 1915, 761-780.
- Andrews, Charles M., "The Acts of Trade", in J. Holland Rose et al., eds., *Cambridge History of the British Empire*. Cambridge: University Press, 1929, 1, 268-299.
- Anes Alvarez, Gonzalo, & le Flem, Jean-Paul, «Tas crisis del siglo XVII: Producción agrícola, precios e ingresos en tierras de Segovia», *Moneda y Crédito*, No. 93, Junio 1965, 3-55.
- Appleby, Andrew B., "Agrarian Capitalism or Seigneurial Reaction? The Northwest of England, 1500-1700", *American Historical Review*, LXXX, 3, June 1975, 574-594.
- Ardant, Gabriel, "Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations", in Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press. 1975, 164-242.
- Aries, Philippe, «Nationalisme d'hier et nationalisme d'aujourd'hui», *La table ronde*, No. 147, mars 1960, 46-51.
- Asher, Eugene I., *The Resistance to the Maritime Classes: The Survival of Feudalism in the France of Colbert*. Berkeley & Los Angeles: Univ. of California Press, 1960.
- Ashley, M. P., *Financial and Commercial Policy under the Cromwellian Protectorate*. London & New York: Oxford Univ. Press, 1934.
- Ashley, W. J., "The Tory Origin of Free Trade Policy." *Quarterly Journal of Economics*, XI, 4, July 1897. 335-371.

- Ashton, Robert, "Gavaliers and Capitalist", *Renaissance and Modern Studies*, V, 1961, 149-175.
- Ashton, Robert, "Puritanism and Progress", *Economic History Review*, 2nd ser., XVIII, 3, Apr. 1965. 579-587.
- Ashton, Robert, "The Parliamentary Agitation for Free Trade in the Opening Years of the Reign of James I" *Past and Present*. No. 38, 1967, 10-55.
- Ashton, Robert, "Jacob can Free Trade Again", *Past and Present*, No. 43, 1969, 151-157.
- Ashton, T. S., *Economic Fluctuations in England, 1700-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1959.
- Ashton, T. S., "Introduction" to Elizabeth Boody Schumpeter, *English Overseas Trade Statistic. 1697-1808*. Oxford: Clarendon Press, 1960, 1-14.
- Ashton, T. S., *An Economic History of England: The 18th Century*. Tondon: Methmen, 1969. Reprinted with minor corrections.
- Ash vail, G., "The Sale of Crown Tand in Sweden: The Introductory Epoch, 1701-1723", *Economic History*, IX, 1966, 3-28.
- Aström, Sven-Erik, "The English Navigation Laws and the Baltic Trade, 1660-1700", *Scandinavian Economic History Review*, VIII, 1, 1960, 3-18.
- Aström, Sven-Erik, *From Stockholm to St. Petersburg*, *Studia Historica*, II. Helsinki: Finnish Historical Society, 1962.
- Aström, Sven-Erik, "From Cloth to Iron: The Anglo-Baltic Trade in the Tate 17th Century", Part I: "The Growth, Structure and Organization of the Trade", *Commentationes Humanum Litterarum*, XXIII, 1, 1963, 1-260.
- Aström, Sven-Erik, "From Cloth to Iron: The Anglo-Baltic Trade in the Tate 17th Century", Part II: "The Customs Accounts as Sources for the Study of Trade", *Commentationes Humanum Litterarum*, XXXVII, 3, 1965, 1-86.
- Aström, Sven-Erik, "The Swedish Economy and Sweden's Role as a Great Power, 1632-1697", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973, 58-101.
- Artman, Artur, *The Russian and Polish Markets in International Trade, 1500-1650*. Publications of the Institute of Economic History of Gothenburg University, No. 26, Göteborg, 1973.
- Aubin, Harman, "Die Anfänge der grossen schesisechen Teineweberei und handlung." *Vierteljadurschrift fur Sozial- und Wirtschaftsgesduichte*, XXXV, 2, 1942, 105-178.

- Aylmer, Gerald E., "Office-holding, Wealth and Social Structure in England, c. 1580-c. 1720." *paper at Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini"*, Prato, 30 apr. 1974.
- Aymard, Maurice, "Commerce et production de la soie sicilienne, aux XVIe-XVIIe siècles», *Melauges d'archéologie et d'histoire*, LXXVII, 1965, 609-640.
- Aymard, Maurice, Venise, Rafse et le commerce du ble pendant la seconde moitié du XTle siecle. Paris: S.E.V.P.E.N., 1966.
- Aymard, Maurice, «Une croissance selective: Ta population sicilienne au XVIIe siecle», *Melanges de la Casa de Veldzquez*, IV, 1968, 203-227.
- Aymard, Maurice, «Production, commerce et consommation des draps de laine», *Revue Historique*, No. 499, july-sept. 1974, 5-12 (a).
- Aymard, Maurice, «In Sicilia: Sviluppo demografica e sue differenzazione geografiche, 1500-1800", *Quaderni storici*, No.17, magg.-agosto 1971, 417-446.
- Aymard, Maurice, «Economie rurale, économie marchande», in *Commerce de gros, commerce de detail dans les pays méditerranéens (XVIe-XIXe siecles)*, Actes des Journées d'Etudes Bendor, 25-26 avr. 1975. Univ. de Nice: Centre de la Méditerranée Moderne et Contemporaine, 1976,131-144.
- Baechrel, Rene, «Economie et histoire a propos des prix», in *Eventail de l'histoire vivante: Hommage a Eucien Febvre*, Paris: Tib. Arnand Colin, 1953,1, 287-310.
- Bachrel, Rene, «Histoire statisque et prix Italiens», *Annales E.S.C.*, IX, 2, avr.-juin 1954,213-226.
- Bachrel, Rene, Une croissance: Ta Basse-Provence rurale (fin du XVIe siecle-1789). Paris: S.E.V.P.E.N.,1961.
- Baetrens, R., "The Organization and Effects of Flemish Privateering in the in the Seventeenth Century", *Ada Historiae Nevlandicae*, IX, 1976, 48-75.
- Bailyn, Bernard, "Communications and Trade: The Atlantic in the Seventeenth Century", *Journal of Economic History*, XIII, 4, Fall 1953, 378-387.
- Bailyn, Bernard, *The Neve England Merchants in the Seventeenth Century*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1955.
- Bairoch, Paul, "Le role de l'agriculture dans ta creation de la sidérurgie moderne», *Revue d'histoire économique et sociale*, XLIV, 1,1966, 5-23.
- Bairoch, Paul, «Le role du secteur tertiaire dans l'atténuation des fluctuations économiques», *Revue d'économie politique*. No. 1,1968, 31-49.

- Bairoch, Paul, «Agriculture and the Industrial Revolution, 1700-1914», in G. M. Capolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe*, III: The Industrial Revolution, London: Collins, 1973, 452-506.
- Baker, Dennis, "The Marketing of Corn in the First Half of the Eighteenth Century: Nortp Eat Kent", *Agricultural History Review*, XVIII, 2, 1970, 126-150.
- Baker, Norman, "Changing Attitudes towards Government in Eighteenth-Century Britain", in A. Whiteman, J. S. Bromley & P. G. M. Dickson, eds., *Statesmen, Scholars and Merchants*. Oxford: Clarendon Press, 1973, 202-219.
- Bakewell, P. J., *Silver Mining and Society in Colonial Mexico: Zacatecas, 1546-1700*. Cambridge: University Press, 1971.
- Bakewell, P. J., "Zacatecas: An Economic and Social Outline of a Silver Mining District, 1547-1700", in Ida Airman & James Lockhart, eds., *Provinces of Early Mexico*. Los Angeles: UCLA Latin American Center Publication, 1976, 199-229.
- Balibar, Etienne, «Sur concepts fondamentaux du matérialisme historique», in Louis Althusser & Etienne Balibar, *Live Le Capital, nouv. ed. entêtement refodue*. Paris: Maspero, 1968, II, 79-226.
- Bamford, Paul Waiden, *French Shipping in Northern European Trade, 1660-1789*. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1956.
- Bamford, Paul Waiden, "Entrepreneurship in Seventeenth-and Eighteenth-Century France", *Explorations in Eutreprenurial History*, IX, 4, Apr. 1957, 204-213.
- Bangs, Carl, "Dutch Theology, Trade and War: 1590-1610", *Church History*, XXXIX, 4, Dec. 1970, 470-482.
- Baranowski, B. et al., *Histoire de l'économie rurale en Pologne jusqu'à 1864*. Wroclaw: Zaklad Narodowy Imienia Ossolinskich, Wydawnictwo Poskiej Akademii Nauk, 1966.
- Barber, Elinor G, *The Bourgeoisie in 18th Century France*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1955.
- Barbour, Violet, «Marine Risks and insurance in the Seventeenth Century», *journal of Economic and Business History*, 1, 1929, 561-596.
- Barbour, Violet, "Dutch and English Merchant Shipping in the Seventeenth Century", in E. M. Carus-Wilson, ed., *Essays in Economic History*, I. London: Edw. Arnold, 1954, 227-253. (Originally in *Economic History Review*, n, 2, 1930.)
- Barbour, Violet, *Capitalism in Amsterdam in the Seventeenth Century*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press, Ann Arbor Paperbacks, 1963.

- Bargallo, Modesto, *La minería y la metallurgica en la America Española durante la epoca colonial*. Mexico: *Fondo de Cultura Económica*, 1955.
- Barker, Ernest, *The Development of Public Services in Western Europe, 1660-1930*. Hamden, Conn: Archon Books, 1966.
- Barker, Thomas, M., *Double Engle and Crescent*. Albany: State Univ. of New York Press, 1967.
- Barker, Thomas M., "Military Entreprenenship and Absolutism: Habsburg Models", *Journal of European Studies*, IV, 1, 1974, 19-42.
- Barker, Thomas M., "Armed Service and Nobility in the Holy Roman Empire: General Aspects and Habsburg Particulars", *Armed Forces and Society*, IV, 3, May. 1978, 449-500.
- Barkhausen, Max, "Government Control and Free Enterprise in Western Germany and the Low Countries in the Eighteenth Century", in Peter Earle, ed., *Essays in European Economic History, 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974, 212-273. (Translated from *Vierteljahrshrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, 1958.)
- Barnett, Correlli, *Britain and Her Army, 1509-1970*. London: Pelican. 1974.
- Baron, Salo W., *A Social and Religious History of the Jews, XV, Late Middle Ages and Era of European Expansion (1200-1650): Resettlement and Exploration*. New York: Columbia Univ. Press, 1973.
- Barraclough, Geoffrey, *The Origins of Modern Germany*. Oxford: Basil Blackwell, 1962.
- Barrai, Pierre, "Note historique sur l'emploi du terme paysan», *Etudes rurales*, No. 21, avr.-juin 1966, 72-80.
- Barrett, Elimore M., «Euconiendas, Mercedes and Haricudas in the Tierra Calicute of Mchoacan», *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, X, 1973, 71-111.
- Barren, Ward, "Caribbean Sugar Production Standards in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in J. Parker, ed., *Merchants and Scholars Essays in the History of Explotation and Trade*. Minnerapolis: Univ. of Minnesota Press, 1965, 145-170.
- Barrow, Thomas G., *Trade and Empire: The British Gusloms Service in Colounal America, 1660-1775*, Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1967.
- Bassett, D. K., "Early English Trade and Settlement in Asia, 1692 1690", in J. S. Bromley and E. H. Kossmann. eds., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia*. London: Macmillan, 1968, 83-109.
- Batic, Robert Cariyle, "Why Sugar? Economic Cydes and the Changing of Staples in the English and French Antilles, 1624-54", *Journal of Caribbean History*, VM, I, Nov. 1976, 3-41.

- Baynes, John, *The Jacobite Rising of 1715*. London: Gassell, 1970.
- Bazant, Jan, "Feudalismo y capitalismo en la historia económica de Mexico", *Trimetre económico*, XVII, I, enero-marzo 1950, 84-98.
- Bazant, Jan, "Evolution of the Textile Industry of Puebla: 1544-1845", *Comparative Studies in Society and History*, VU, I, Oct. 1964, 56-69.
- Beaujon, A., "History of the Dutch Sea Fisheries: Their Progress, Decline and Revival. London: William Clowes & Sons, 1884.
- Beer, George Louis, *The Old Colonial System 1660-1754, Part I: The Establishent of the System, 1660-1668, 2 vols*, New York: Macmillan, 1912.
- Behrens, Bertty, "Government and Society", Cambridge Economic History of Europe, V:
- E.E. Rich & C.H. Wilson, eds., *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Cambridge: University Press, 1977, 549-620.
- Beiguelman, Paula, "A destruição do escravismo capitalista", *Revista da Historia*, XXIV, 69, 1967, 149-160.
- Berenger, Jean, "Public Loans and Austrian Policy in the Second Half the Seventeenth Century", *Journal of European Economic History*, H, 3, Winter 1973, 657-669.
- Berengo, Marimo, & Diaz, Furio, "Noblesse et administ dans l'talie de la Renaissance: la formation de la bureaucratie moderne", *paper at XIII International Congress of Historical Sciences*, Moscow, Apr. 16-23, 1970.
- Berger, Patrice, "French Administration in the Famine of 1693", *European Studies Review*, VIII, I, Jan, 1978, 101-127.
- Berger, Jean-François, "II XVI secolo segno l'inizio di una nuova concezione dei salari", *Revista storica Italiana*, LXXVIII, 2, 1966, 431-438.
- Bernard, Leon, "French Society and Popular Uprisings under Louis XIV", *French Historical Studies*, III, 4, Fall 1964, 454-474.
- Berthe, Jean-Pierre, "Xochimancas: Les travaux et les jours dans une hacienda sucriere de Nouvelle-Espagne au XVIIe sicle", *Jahrbuch fur Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Eateinamerikas*, III, 1966, 88-117.
- Berthold, Rudolf, "Wachstump Probleme der landwirtschaftlichen Nutzilache in Spateudalismus (zirka 1500 bis 1800)", *Jahrbuch fur Wirtschaftsgeschichte*, 11-111, 1964, 5-23.
- Besnier, R., *Historie des faits économiques: La fin de la croissance et les prodromes d'une revolution économique en Europe au XVIIe siecle. Cours de Doctorat*, 1960-1961. Paris: Les Cours de Droit, Poly., 1961.

- Bentin, Ludwing, «Nordwestdeutschland und die Niederlande seit dem Dreissigjährigen Krieg», *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXXII, 2, 1939, 105-147.
- Birch, Alan, "Foreign Observers of the British Iron Industry Luring the Eighteenth Century", *Journal of Economic History*, XV, 1, 1955, 23-33.
- Blanchard, Marcel, «Le sel de France en Savoie (XVIIe et XVIIIe siècles)», *Annales d'histoire économique et sociale* IX, 47, sept. 1937, 417-428.
- Blahschke, Karlheinz, "Das Bamernlegen in Sachsen", *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XLR, 2, 1955, 97-116.
- Blitz, Rudolph C, "Mercantilist Policies and the Pattern of World Trade, 1500-1750", *Journal of Economic History*, XXVII, 1 Mar. 1967, 39-55.
- Bloch, Marc, *French Rural History*. Berkeley: University of California Press, 1966.
- Bluche, François, «L'origine sociale des Secrétares d'Etat de Louis XIV (1661-1715), XVIIe siècle», Nos, 42-43, 1er trimestre 1959, 8-22.
- Bodmer, Walter, «Lendenzen der Wirtschaftspolitik der eidgenössischen Orte in Zeitalter des Merkantilismus», *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, I, 4, 1951, 562-598.
- Bodcke, Willi, "Zur Geschichte der Gutscherrschaft und der zweiten Leibeigenschaft in der Oberlausitz", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IV, 6, 1956, 1223-1232.
- Boethius, B., "Swedish Iron and Steel, 1600-1955", *Scandinavian Economic History Review*, VI, 2, 1958, 144-175.
- Bog, Ingomar, *Der Reichs merkantilismus*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1959.
- Bog, Ingomar, "Der Merkantilismus in Deutschland", *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*, CLXXIII, 2, Mai 1961, 125-145.
- Bog, Ingomar, "Türkenkrieg und Agrarwirtschaft", in O. Pickl her., *Die Wirtschaftlichen Aus-wirkungen der Türkenkriege*, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, I. Graz: 1971, 13-26.
- Bogucka, Maria, «Le marche monétaire de Gdarisk et les problèmes de credit public au cours de la premiere moitié du XVIIe siècle», *Quarta settimana di studio, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini"*, Prato, 20 apr. 1972.
- Bogucka, Maria, «Amsterdam and the Baltic in the First Half of the Seventeenth Century», *Economic History Review*, 2nd ser., XXVI, 3, Aug. 1973, 433-447.

- Bogucka, Maria, "The Monetary Crisis of the XVIIth Century and its Social and Psychological Consequences in Poland", *Journal of European Economic History*, VI, I, Spring 1975, 137-152.
- Boissonade, P., *Le socialisme d'état: L'industrie et les classes industrielles pendant les deux premières siècles de l'ère moderne (1453-1661)*. Paris: Lib. Ancienne Honore Champion, 1927.
- Bonney, Richard J., "The French Civil War. 1649-53", *European Studies Review*, VIII, I, Jan. 1978, 71-100.
- Bono, Salvatore, *I corsari barsbareschi*. Torino: Ed. Rai, 1964.
- Borelli, Giorgio, *Un patriazalo delta lerraferma ceneta tra XVIIe XVIII secolo*. Milano: Dott. A. Ginllre-Ed., 1974.
- Bosher, J. E., *The Single Duly Project: A Study of the Movement for a French Customs Union in the Eighteenth Century*. London: Athlone Press, 1964.
- Boswell, A. Bruce, "Poland", in A. Goodwin, ed., *The European Nobility in the Eighteenth Century*. New York: Harper & Row (Torchbooks), 1967, 154-174.
- Boulle, Pierre IT, "Stave Trade, Commercial Organization, and Industrial Growth in Eighteenth-Century Nantes", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, LIX, 214, 1er trimestre 1972, 70-112.
- Boulle, Pierre IL, "Failed Transition, Lombardy and France: General Comments", in Frederick Krantz & Paul M. Mohnenberg. eds., *Failed Transitions In Modern industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: *Interuniversity Centre for European Studies*, 1975, 72-74.
- Bourde, Andre-J., "Louis XIV et l'Angheterre", *XVIIe siecle*. Nos. 46-47, 1er-2e trimestres 1960, 54-83.
- Bonvier, Jean, «Vers le capitalisme bancaire: L'expansion du credit après Law», in Fernand Brandel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France. II: Ernest Labrousse et al., Des derniers temps de Vage seigneurial aux preludes de l'âge industriel (1600- 1789)*.
- Bouwisma, William J., "The Secularization of Society in the Seventeenth Century", paper delivered at *XII International Congress of Historical Sciences*, Moscow, Aug. 16-23, 1970. Moscow: Nauka, 1970.
- Bowman, Francis, J., "Dutch Diplomacy and the Baltic Grain Trade, 1600-1660" *Pacific Historical Review*, V, 4, 1936, 337-348.
- Boxer, C. R., *Salvator de Sa and the Struggle for Brazil and Angola*. Tondon: Athlone Press, 1952.
- Boxer, C. R., "Vicissitudes of the Anglo-Portuguese Alliance, 1600-1700", *Revista da faculdade de letras* (Univ. de Tisboa), ser. 3, 1958, 15-46.

- Boxer, C. R., *Four Centuries of Portuguese Expansion, 1415-1825*. Johannesburg: Witswatersrand Univ. Press, 1961, (Reprinted by Univ. of California Press, 1969).
- Boxer, C. R., "Sedentary Workers and Seafaring Folk in the Dutch Republic", in J. S. Bromley & F., II. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, II. Croningen: J. B. Wolters, 1964, 148-168.
- Boxer, C. R., *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*. New York: Knopf, 1965.
- Boxer, C. R., "Brazilian Gold and British Traders in the First Half of the Eighteenth Century", *Hispanic American Historical Review*, XLIX, 3, Aug. 1969, 454-472. (a)
- Boxer, C. R., *The Golden Age of Brazil, 1695-1750*. Berkeley: Univ. of California Press, 1969. (b)
- Boxer, C. R., *The Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825*. New York: Knopf, 1969. (c)
- Boyer, Richard, "Meqico in the Seventeenth Century: Transition of Colonial Society", *Hispanic American Historcal Review*, LVII, 3, Aug. 1977, 455-478.
- Brading, D. A. & Cross, Harry E., "Colonial Silver Mining: Mexico and Peru", *Hispanic American Historical Review*, Tu, 2 Nov. 1972, 545-579.
- Braudel, Fernand, "L'economic française an XVIIe siecle", *Annales E.S.C.*, VI, I, Janv. mars 1951, 65-71.
- Braudel, Fernand, "L'économie de la Méditerranée au XVIIe siecle", *Les Cahiers de Tunisie*, IV, No. 14, 2 trimestre 1956, 175-197.
- Braudel, Fernand, «L'histoire des civilisations: le passe explique le present», in *Ecrits sur l'histoire*. Paris: Flammarion, 1969, 255-314. (Originally chap. V, in *Emycloedie française*, XX, «Te Monde en devenir (Histoire, evolution, prospective!)», 1959.
- Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2, vol. New York: Harper & Row, 1973.
- Braudel, Fernand, «Discorso inaugurale», in *La Lana come materia prima, Atti délia Prima Settimana di Studio* (18-24 aprile 1969). Firenze: istituto internazionale di Storia Económica «F. Datini». Prato, 1974, 5-8.
- Braudel, Fernand, *Afterhoughts on Material Civilization and Capitalism*. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 1977.
- Braudel, Fernand, "The Expansion of Europe and the 'Tongue Durée'", in n, T. Wesseling, ed., *Expansion and Reaction: Essays on European Expansion and Reaction in Asia and Africa*. Leiden: Leiden Univ. Press, 1978, 1-27.

- Braudel, Fernand, Jeannin, Pierre, Meuvret, Jean, & Romano, Ruggiero, «Le déclin de Venise au XVIe siècle», *Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII*, Atti del Convegno 27 giugno 2 luglio 1957. Venezia-Roma: istituto per la Collaborazione Culturale. 1961, 23-86.
- Braudel, Fernand & Spooner, Frank, "Prices in Europe from 1450 to 1750", in *The Cambridge Economic History of Europe*, IV: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 374-480.
- Braun, Rudolf, 'Taxation, Sociopolitical Structure, and State-Building: Great Britain and Brandenburg-Prussia', in Charles Lilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 243-327.
- Braure, Maurice, «Quelques aspects des relations commerciales entre la France et l'Angleterre au XVIIe siècle», *Annales du Midi*, LXV, 21, Janv. 1953, 67-89.
- Breen, L. IL, «A Changing Labor Force and Race Relations in Virginia, 1660-1710», *Journal of Economic History*, XXXII, I, Fall 1973, 3-25.
- Brenner, Robert, "England, Eastern Europe, and France: Socio-Historical versus 'Economic' Interpretation: General Conclusions", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: *Interuniversity Centre for European Studies*, 1975, 68-71.
- Brenner, Robert, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *Past and Present*, No. 70 Feb. 1976, 30-75.
- Briggs, Martin S., "Building Construction", C. Singer, et al., *A History of Technology, III: From the Renaissance to the Industrial Revolution, 1500-1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 245-268.
- Bromley, J. S., "The Channel Island Privateers in the War of the Spanish Succession", *La Société Guernesiaise*, Report and Transactions for the Year 1949, XIV, 4, 1950, 444-478.
- Bromley, J. S., "The Decline of Absolute Monarchy (1638-1774)", in J. M. Wallace-Hadrill & John McManners, eds., *France: Government and Society*. London: Methuen, 1957, 134-160.
- Bromley, J. S., "The French Privateering War, 1702-1713", in H. E. Bell & R. L. Ollard, eds., *Historical Essays 1600-1750 presented to David Ogg*. London: Adam & Charles Black, 1964, 203-231.

- Bromley, J. S., "Introduction", in *New Cambridge Modern History, VI: The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*, Cambridge: University Press, 1970, 1-36.
- Bromley, J. S. & Ryan, A. N., "Armies and Navies: (3) Navies", in *New Cambridge Modern History VI: J. S. Bromley, ed., The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 790-833.
- Brown, P. Hume, *The Legislative Union of England and Scotland*. Oxford: Clarendon Press, 1914.
- Brown, Vera Lee, "Contraband Trade as a Factor in the Decline of Spain's Empire in America", *Hispanic American Historical Review*, VIII, 2, May 1928, 178-189.
- Bruchey, Stuart, *The Roots of American Economic Growth, 1607-1861*. New York: Harper & Row, 1965.
- Bruchey, Stuart, ed., *The Colonial Merchant. Sources and Readings*. New York: Harcourt, Brace & World, 1966.
- Bruford, W. H., "The Organisation and Rise of Prussia", in *Cambridge Modern History, Vu: J. O. Lindsay, ed., The Old Regime, 1713-63*. Cambridge: University Press, 1966, 292-317.
- Brûlez, W., «Anvers de 1585 a 1650», *Vierteljahrschrift für sozial und Wirtschaftsgeschichte*, LIV, 1, 1967. 75-99.
- Bulferetti, Luigi, "L'oro, la terra e la societa: una interpretazione del nostro Seicento", *Archivum storico Lombardo*, 8th ser., IV, 1953, 5-66.
- Bulferetti, Luigi & Constantini, Claudio, *Industria e commercio in Liguria nell'eta del Risorgimento (1700-1860)*. Milano: Banca Commerciale Italiana, 1966.
- Burckhardt, Jacob, *Fragments historiques*. Geneva: Lib. Droz, 1965.
- Bürgin, Alfred, "The Grow of the Swiss National Economy", in Hugh G T. Aitken, ed., *The State and Economie Growth*. New York: Social Science Research Council, 1959, 213-236.
- Burke, Peter, *Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth-Century Elites*. London: Temple Smith, 1974.
- Burt, Roger, "Lead Production in England and Wales, 1700-1770", *Economic History Review*, 2nd ser., XXII, 2, Aug. 1969, 249-267.
- Busquet, Raoul, Bourrilly, V. L., & Agulhon, M., *Histoire de la Provence*. Paris: Presses Univ. de France, 1972.
- Caizzi, Bruno, *Industria, commercio e banca in Lombardia nel XVIII secolo*. Milano: Banca Commerciale Italiana, 1968.

- Campbell, R. H., "Anglo-Scottish Union of 1717: the Economic Consequences", *Economic History Review*, 2d ser., XVI, 3, Apr. 1964, 468-477.
- Cancilo, Orazio, "I dazi sull'esportazione dei cereali e il commercio dei grani nel Regno di Sicilia", *Nuovi quaderni del meridione*, No. 28. ott.-dic. 1969, 1-36.
- Cardozo, Manuel, "The Brazilian Gold Rush", *The Americas*, IR, 2, Oct. 1946, 137-160.
- Carlsson, Sten, "The Dissolution of the Swedish Estates, 1700-1865", *Journal of European Economic History*, I, 3, Winter 1972, 574-624.
- Carmagnani, Marcello, «Les capitalismes toscans au XVIe et XVIIe siècles», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XI, 2, avr.-juin 1964, 81-108.
- Carr, Raymond, "Two Swedish Financiers: Louis de Geer and Joel Gripenstierna", in H. E. Bell & R. I. Ollard, eds., *Historical Essays 1600-1750 presented to David Ogg*. London: Adam & Charles Black, 1964, 18-34.
- Carrière, Charles, «La draperie languedocienne dans la seconde moitié du XVIIIe siècle (contribution à l'étude de la conjoncture levantine)», in *Conjoncture économique, structures sociales: Hommage à Ernest Lobrousse*. Paris & La Haye: Mouton, 1974, 157-172.
- Carstairs, A. M., "Some Economic Aspects of the Union of Parliaments", *Scottish Journal of Political Economy*, II, I, Feb. 1955, 64-72.
- Carsten, F. L., "Slaves in North-Eastern Germany", *Economic History Review*, XI, I, 1941, 61-76.
- Carsten, F. L., "The Origins of the Junkers", *English Historical Review*, LXII, No. 243. Apr. 1947, 145-178.
- Carsten, F. L., "The Great Elector and the Foundation of the Hohenzollern Despotism", *English Historical Review*, LXV, No. 255, Apr. 1950, 175-202.
- Carsten, F. L., *The Origins of Prussia*. Oxford: Clarendon Press, 1954.
- Carsten, F. L., "Was There an Economic Decline in Germany Before the 30 Years War?" *English Historical Review*, LXXI, No. 279. Apr. 1956, 240-247.
- Carsten, F. L., *Princes and Parliaments in Germany, from the Fifteenth to the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1959.
- Carsten, F. L., "Introduction: The Age of Louis XIV", in *The New Cambridge Modern History*, V:F.

- Carsten, F. L., ed., *The Ascendancy of France, 1648-88*. Cambridge: University Press, 1961, 1-18.
- Carsten, F. L., "The Rise of Brandenburg", in *The New Cambridge Modern History*, V: F. L. Carsten, ed., *The Ascendancy of France, 1648-88*, Cambridge: University Press, 1969, 543-558.
- Carswell, John, *The South Sea Bubble*. Stanford: Stanford Univ. Press, 1960.
- Carswell, John, *The Descent on England*. New York: John Day, 1960.
- Carter, Alice C., "The Dutch and the English Public Debt in 1777", *Económica*, n.s. XX, No. 78, May, 1953, 159-161. (a)
- Carter, Alice C., "Dutch Foreign Investment, 1738-1800", *Económica*, n.s., XX, Nov. 1953, 322-340. (b)
- Carter, Alice C., "The Huguenot Contribution to the Early Years of the Funded Debt. 1694-1714", *Proceedings of the Huguenot Society of London*, XIX, 3, 1955, 21-41.
- Carter, Alice C., "Financial Activities of the Huguenots in London and Amsterdam in the MidEighteenth Century", *Proceedings of the Huguenot Society of London*, XIX, 6, 1959, 313-333.
- Carter, Alice C., "Note A Note on Yardsticks", *Economic History Review*, 2nd, ser., XII, 3, Apr. 1960, 440-444.
- Carter, Alice C., "The Dutch as Neutrals in the Seven Years War", *International and Comparative Law Quarterly*, XII, 3, July 1963, 818-834.
- Carter, Alice C., "Britain as a European Power from her Glorious Revolution to the French Revolutionary War", in J. S. Bromley & E. H. Kossmann, eds., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia*, London: Macmillan, 1968, 110-137.
- Carter, Alice C., *The Dutch Republic in the Seven Years War*. Coral Gables, Fla., Univ. of Miami Press, 1971.
- Carter, Alice C., Ed., "Survey of Recent Dutch Historiography", *Ada Historiar Neerlandica*, VI, 1973, 175-200.
- Carter, Alice C., *Neutrality or Commitment: The Evolution of Dutch Foreign Policy, 1667-1795*. London: Edw. Arnold, 1975. (a)
- Carter, Alice C., Getting, *Speding and hrvesting in Early Modern Times*. Assen, Netherhands: Van Gorcum & Comp. B. V, 1975. (b)
- Castillo, Alvaro, «Dans la monarchie espagnole du XVIIe siecle: Les banoniers portugais et le circuit d'Amsterdam», *Annales E. S. C.*, XIX, 2, mars-lavr. 1964, 311-316.

- Castillo, Alvaro, "La coyuntura de la economía valenciana en los siglos XVI y XVII", *Annario de historia económica y social*, n. 2 enero-dic. 1969, 239-288.
- Cavignac, Jean, «*Carrières et carriers du Bourgeois au XVIIIe siècle*», in *Carrières, mines et métallurgie de 1610a nos jours. Actes du 98e Congres National des Sociétés Savantes, Saint- Etienne, 1973, Section d'histoire moderne et contemporaine, I*. Paris: Bibliothèque Nationale, 1975, 205-226.
- Cernovodeanu, Paul, «The General Condition of English Trade in the Second Half of the 17th Century and at the Beginning of the 18th Century», *Revue des etudes du sudest européen*, V 3-4, 1967, 447-460.
- Cernovodeanu, Paul, England's Trade Policy in the Levant, 1660-1714. *Bibliotheca Historica Romaniae, Economic History Section Studies*, 41(2). Bucharest: Publishing House of the Academy of the Socialist Rep., of Romania, 1972.
- Céspedes del Castillo, Guillermo, Lima y Buenos Aires. Reporcusiomes económicas y políticas de la erracion del Virreinato de la Plata. *Publicaciones de la Escuela de Estudios Hispano-Americanos de Seville*, XXIV, Seville, 1947.
- Chambers, J. D., "The Vale of Trent, 1670-1800", *Economic History Review Supplements*, No. 3, Cambridge: University Press, 1957.
- Chambers, J. D., "Industrialization as a Factor in Economic Growth in England, 1700-1900", *First International Conference of Economic History*, Stockholm, Aug. 1960. Paris & La Haye: Mouton, 1960, 205-215.
- Chambers, J. D., "The Rural Domestic Industries during the Period of Transition to the Factory System, with Special Reference to the Midland Counties of England", *Second International Conference of Economic History*, Aix-en-Provence, 1968, II: Middle Ages and Modern Times. Paris & La Haye: Mouton, 1965, 429-455.
- Chandler, David G., "Armies and Navies I: The Art of War on Land", in *New Cambridge Modern History, IV*: J. S. Bromley, ed., The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725. Cambridge: University Press, 1970, 741-762.
- Chaudhuri, K. N., "The East India Company and the Export of Treasure in the Early Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2d ser., XVI, 1, Aug. 1963, 23-38.
- Chaudhuri, K. N., "Treasure and Trade Balances: the East India Company's Export Trade, 1660- 1720", *Economic History Review*, XXI, 3, Dec. 1968, 180-502.

- Chaunu, Huguette & Pierre, "Autom de 1640: politiques et economies atlantiques» *Annales E.S.C.*, IX, 1, janv.-mars 1954, 44-54.
- Chaunu, Pierre, Seville et l'Atlantique, VIII (2bis): La conjoncture (1593-1650). Paris: *S.E.V.P.E.N.*, 1959.
- Chaunu, Pierre, «Les échangés entre l'Amérique espagnole et les ancicus mondes ans XVIe XVIIe, et XVIIIe siecles», *Information Historique*. No. 5 nov. dec. 1960, 207-216. (a)
- Chaunu, Pierre, Les Phitippies et le Pacific des Ibériques (XVIe, XVII. XVIIIe siceles). Paris *S.E.V.P.E.N.*, 1960, (b)
- Chaunu, Pierre, «Brasil et l'Atlantique an XVIIe sicele», *Annales E.S.C.*, XVIII, G. nov.-dec. 1961 1176-120 7.
- Chaunu, Pierre, «Jansénisme et frontière de catholicité (XVIIe et XVIIIe siecles): A propos di Jansénisme lorrain», *Revue historique*, 86e année, CCXXVII, 1, fase. 461.1^{er} trimestre 1962, 115 138, (a)
- Chaunu, Pierre, «Le renversement de la tendance majeure des prix et des activités au XVIIe s ecle», *Studi in onore di Amintore Fanfani*, IV: *Evo moderno*, Milano: Dott. A. Giullre-Ed., 196: 219-255. (b)
- Chaunu, Pierre, «Manille et Marcao. face a la conjoncture des XVIe et XVIIe siecles», *Annales E.S.C.*, XVII, 3, mai-juin 1962. 555-580. (c)
- Chaunu, Pierre, «Las Casas et la premiere crise struairielle de la colonisation espagnole (151; 1523)», *Revue historique*, 87e année, CCXIX, 1, fase. 465,1^{er} trimestre 1963, 59-102. (a)
- Chaunu, Pierre, «Le XVIIe siecle. Problèmes de conjoncture. Conjoncture globale et conjoncti res rurales françaises», in *Melanges d'histoire demomique et social en hommage au profe seur Antony Babel aforcaison de son soixante-quinzième anniversaire*. Geneve: La Lribun 1963.1. 337-355(b)
- Chaunu, Pierre, «Notes sur l'Espagne de Philippe V (1700-1746).» *Revue d'histoire économique et social*, XLI, 4, 1963, 448-470. (c)
- Chaunu, Pierre, «Les 'Cristaos Novas' et ellondrement de l'empire portugais dans l'Océan indien au debut du XVIIe siecle», *Revue des etudes wuives*, 4e ser.. II (CXXII), fase. 1-2. Janv.- juin 1963, 188-190. (d)
- Chaunu, Pierre, *L Amérique et les Amériques*. Paris: Lib. Armand Colin. 1964. (a)
- Chaunu, Pierre, «La population de l'Amérique indienne», *Revue Historique*, CCXXXII, 1, juil. sept. 1961, 111-118. (b)
- Chaunu, Pierre, «Les crises au XVIIe siecle de l'Europe recformee», *Revue Historique*. CCXXXIII, 1, janv.-mars 1965, 23-60. (a)

- Chaunu, Pierre, «Une histoire religieuse sérielle: A propos du diocèse de La Rochelle (1648-1724) et sur quelques exemples normands», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XII, 1965. 5-34. (b)
- Chaunu, Pierre, *La civilisation de l'Europe classique*. Paris: Arthand. 1966 (a)
- Chaunu, Pierre, «La rythme trentenaire de l'expansion européenne», *Annales E.S.C.*, XXI, 4. juil.-août 1966, 886-893. (b)
- Chaunu, Pierre, "Réflexions sur le tournant des années 1630-1650", *Cahiers d'histoire*, XII, 3, 1967, 249-268. (a)
- Chaunu, Pierre, «A partir du Languedoc, De la peste noire à Malthus. Cinq siècles d'histoire sérielle», *Revue Historique*, CCXXXVII, 2, fasc. 482, avr.-juin 1967, 359-380. (b)
- Checkland, S.G., «Finance for the West Indies, 1780-1815», *Economic History Review*, 2d ser., X, 3, 1958, 461-469.
- Cherepnin, I., V., "Russian Seventeenth-Century Baltic Trade in Soviet Historiography", *Slavonic and East European Review*, XLIII, No. 100, Dec. 1964, 1-22.
- Cherry, George I., "The Development of the English Free-Trade Movement in Parliament, 1689-1702", *Journal of Modern History*, XXV, 2, June 1953, 103-119.
- Chevalier, François, «Pour l'histoire du travail en Nouvelle Espagne: Une œuvre fondamentale», *Annales E.S.C.*, IB, 4, oct.-déc. 1948, 484-487.
- Chevalier, François, *Land and Society in Colonial Mexico*. Berkeley: Univ. of California Press, 1970.
- Christelow, Allen, "French interest in the Spanish Empire during the Ministry of the Duc de Choiseul, 1759-1771", *Hispanic American Historical Review*, XXI, 4, Nov. 1941, 515-537.
- Christelow, Allen, "Contraband Trade between Jamaica and the Spanish Main, and the Free Port Act to 1766", *Hispanic American Historical Review*, XXII, 2, May 1942, 309-343.
- Christelow, Allen, "Economic Background of the Anglo-Spanish War of 1762", *Journal of Modern History*, XVIII, 1 Mar. 1946, 22-36.
- Cipolla, Carlo M., "Aspetti e problemi nell'economia milanese e lombardo nei secoli XVI e XVII", in *Storia di Milano, XL Il declino spagnolo (1630-1706)*. 1st ed. Milano: Fond. Treccani degli Altieri per la Storia di Milano. 1958, 377-399.
- Cipolla, Carlo M., *The Economic History of World Population*, rev. ed. Baltimore: Penguin Books, 1964.
- Cipolla, Carlo M., *Guus, Sails and Empires*. New York: Pantheon, 1966.

- Cipolla, Carlo M., "Introduction" to *The Pontana Economic History of Europe, IV: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 7-13.
- Clapham, (Sir) John, "The Growth of an Agrarian Proletariat, 1688-1832: A Statistical Note", *The Cambridge Historical Journal*, 1, 1, 1923, 92-95.
- Clapham, Sir John, *The Bank of England, 1: 1694-1797*. Cambridge: University Press, 1944.
- Clark, G. N., *The Dutch Alliance the War Against French Trade, 1688-1697*. Univ. of Manchester Historical Series No. 42. Manchester, England: University Press, 1923.
- Clark, G. N., "War, Trade and Trade War, 1701-13", *Economic History Review*, I, 2, Jan. 1928, 262-280.
- Clark, G. N., "Early Capitalism and Invention", *Economic History Review*, VI, 2, Apr. 1936, 143-156.
- Clark, G. N., *The Seventeenth Century*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1960.
- Clark, G. N., "The Nine Years War, 1688-1697", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 223-253.
- Coats, A. W., "Changing Attitudes to Labour in the Mid-Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XI, I, Aug. 1958, 35-54.
- Cohen, Jacob, "The Element of Lottery in British Government Bonds, 1684-1919", *Económica*, n. s., XX, No. 79, Aug. 1953, 237-246.
- Coleman, D. C., "Labour in the English Economy of the Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., Vin, 3, Apr. 1956, 280-295.
- Coleman, D. C., "Eli Heckscher and the Idea of Mercantilism", *Scandinavian Economic History Review*, V, 1, 1957, 3-25.
- Coleman, D. C., "Technology and Economic History, 1500-1750", *Economic History Review*, 2d ser., XI, 3, 1959, 506-514.
- Coleman, D. C., *Revisions in Mercantilism*. London: Methnen, 1969.
- Coleman, D. C., *The Economy of England, 1450-1750*. London & New York: Cambridge Univ. Press, 1977.
- Cook, Sherburne E., & Borah, Woodrow, *Essays in Population History. I: Mexico and the Cambeau*. Berkeley: Univ. of California Press, 1971.
- Cooper, J. P., "Sea Power", *The New Cambridge Modern History, IV. P. Cooper, ed., The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609-48/59*. Cambridge: University Press, 1970, 226-238.

- Coornaert, E. I., J., "European Economic Institutions and the New World: the Chartered Companies", in E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *Cambridge Economic History of Europe, IV: The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth Seventeenth Centuries*, Cambridge: University Press, 1967, 220-274.
- Corvisier, Andre, «Les généraux de Louis XIV et leur origine sociale», *XVIIe siècle*. Nos. 42-43. 1er trimestres 1959, 23-53.
- Cottrell, Fred., *Energy and Society*. New York: McGraw-Hill, 1955.
- Craeybeckx, Jan, «Les industries d'exportation dans les villes flamandes au XVIIe siècle, particulièrement à Grand et à Bruges», *Studi in onore di Amintore Tanfani, W: Evo moderno*. Milano: Dott. A. Giullre-Ed., 1962, 414-468.
- Craig, Gordon, A., *The Politics of the Prussian Army, 1610-1915*. Oxford: Clarendon Press, 1955.
- Craven, Wesley Frank, *The Colonies in Transition, 1660-1713*. New York: Harper & Row 1968.
- Croft, Pauline, "Free, Trade and the House of Commons, 1605-6", *Economic History Review*, 2nd. ser., XXVIII, I Feb. 1975, 17-27.
- Croot, Patricia & Parker, David, "Agrarian Class Structure and Economic Development", *Past and Present*, No. 78. Feb. 1968, 37-47.
- Crosby, Alfred W., "Conquistador y Pestilencia: The First New World Pandemic and the Fall of the Great Lidian Empires", *Hispanic American Historical Review*, XLVII, 3, Aug. 1967, 321-337.
- Crouzer, François, 'Angleterre et France au XVIIIe siècle. Essai d'analyse comparée de deux croissances économiques». *Annales E.S.C.*, XXI, 2, mars-avr. 1966, 254-291.
- Crouzer, François, «The Economic History of Modern Europe», *Journal of Economic History*, XXXI, 1, Mar. 1971, 135-152.
- Crouzer, François, "England and France in the Eighteenth Century", in Marc Ferro, ed., *Social Historians in Contemporary France*. New York: Harper & Row, 1972, 59-86. (Translated from *Annales E.S.C.*, 1966)
- Cullen, I. M., "Problems In the interpretation and Revision of Eighteenth-Century Irish Economic History", *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th ser., XVII, 1967, 1-22.
- Cullen, I., M., *Anglo-Irish Trade, 1660-1800*. Manchester, England: Univ. Press, 1968.
- Cullen, I, M., "Merchant Communities Overseas, the Navigation Acts and Irish and Scottish", in I., M. Cullen & T. C. Simout, eds.,

- Comparative Aspects of Scottish and Irish Economic and Social History, 1600-1900*. Edinburgh: John Donald Pubt, 1977,165-176.
- Cunningham, W., *The Growth of English Industry Commerce in Modern Times*, 2 vol. Cambridge: University Press, 1892.
- Cunningham, W., *Alien Immigrants to England*. London: Swan Sonnenschein, 1897.
- Curtin, Philip D., "Epidemiology and the Slave Trade", *Political Science Quarterly*, LXXXIII, 2, June 1968,190-216.
- Curtin, Philip D., *The Atlantic Slave Trade: A Census*. Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1969.
- Curtin, Philip D., "The Atlantic Slave Trade. 1600-1800", in J. F. A. Ajayi & M. Crowder, eds., *History of West Africa*. London: Longmans, 1971,1, 240-268.
- Dahlgren, Stellan, "Estates and Classes", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973,102-131. (a)
- Dahlgren, Stellan, "Charles X and the Constitution", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973,174-202. (b)
- Dales, J. H., "The Discoveries and Mercantilism: An Essay in History and Theory", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, XXI, 2, May 1955,141-153.
- Darby, H. C., "The Age of the Improver: 1600-1800", in H. C. Darby, ed., *A New Historical Geography of England*, Cambridge: University Press, 1973, 302-388.
- da Silva, Jose-Gentil, «Au XVIIe siècle: la Stratégie du capital florentin», *Annales E.S.C.*, XIX, 3, mai-juin 1964. 480-491. (a)
- da Silva, Jose-Gentil, "Degradazione económica e ristagno secolare. Lince di sviluppo dell' economia spagnola dopo il secolo XVI", *Studi storici*, V, 2,1964, 241-261. (b)
- da Silva, Jose-Gentil, *En Espagne: développement économique, subsistance, déclin*. Paris & La Haye: Montón, 1965.
- da Silva, Jose-Gentil, «Les sociétés commerciales, la fructification du capital et la dynamique sociale, QVI-XVIIIe siècles», *Armario de historia económica y social*, II, 2, enero-dic. 1969, 117-190.
- Davies, C. S. I., "Peasant Revolt in France and England: A Comparison", *Agricultural History Review*, XXI, 2,1973,122-134.
- Davies, K. G., "Joint-Stock Investment in the Later Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., IV, 3,1952, 283-301. (a)

- Davies, K. G., "The Origin of the Commission System in the West India Trade", *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th ser., n, 1952, 89-107. (b)
- Davies, K. G., *The Royal African Company*. London: Longmans, Green & Co., 1957. Davies, K. G., "Empire and Capital", *Economic History Review*, 2nd ser., XIII, 1, Aug. 1960, 105-110.
- Davies, K. G., *The North Atlantic World in the Seventeenth Century*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1974.
- Davis, Ralph, "English Foreign Trade, 1660-1700", *Economic History Review*, 2nd ser., VII, 2, Dec. 1954, 150-166.
- Davis, Ralph, "Merchant Shipping in the Economy of the Late Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., IX, 1, Aug. 1956, 59-73.
- Davis, Ralph, "Earnings of Capital in the English Shipping Industry, 1670-1730", *Journal of Economic History*, XVII, 3, 1957, 409-425.
- Davis, Ralph, "England and the Mediterranean, 1570-1670", in E. J. Fisher, ed., *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*. Cambridge: University Press, 1961, 117-137.
- Davis, Ralph, "English Foreign Trade, 1700-1774", *Economic History Review* 2nd ser., XIX, 2 Aug. 1966, 306-317.
- Davis, Ralph, Review of Pierre Jeannin, *l'Europe du Nord-Ouest et du Nord aux XVII et XVIII siècles* (Paris: Presses Univ. de France, 1969) in *Economic History Review*, XXIII, 2, Aug. 1970. 387-388.
- Davis, Ralph, *English Overseas Trade, 1500-1700*, *Studies in Economic History*. London: MacMillan, 1973. (a)
- Davis, Ralph, *The Rise of the Atlantic Economies*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1973. (b)
- Davis, Ralph, *English Merchant Shipping and Anglo-Dutch Rivalry in the Seventeenth Century*. London: H.M.S.O., National Maritime Museum, 1975.
- Deane, Phyllis, "The Output of the British Woollen Industry in the Eighteenth Century", *Journal of Economic History*, XVII, 2, 1957, 207-223.
- Deane, Phyllis & Cole, W. A., *British Economic Growth, 1688-1959*. Cambridge: University Press, 1962.
- de Beer, E. S., "The English Revolution", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970. 193-222.

- Debien, Gabriel, *Le peuplement des Autilles françaises au XVIIe siècle: Les eugages partis de la Rochelle (1683-1715)*, *Notes d'histoire coloniale*, II. *Cairo: Insitut Français d'Archéologie Orientale du Caïre*, 1942.
- de Castro, Antonio Barros, "The Hands and Free of the Planter: The Dynamics of Colonial Slavery", *unpobl*, ms, c. 1976.
- Dechene, Louise, *Habitants et marchands de Montreal au XVIIe siècle*, Paris Pion, 1974.
- Dehio, Ludwig, *The Precarious Balance*. New York: Vintage, 1962.
- Delille, Gerard, review of Morineau, Les faux semblents d'un démarrage économique in *Journal of European Economic History*, 1, 3, Winter 1972, 809-812.
- Delumcau, Jean, «Le commerce extérieur français au XVIIe siècle», XVII siècle, No. 70-71. 1966, 81-105.
- de Maddalena, Aldo, «Rural Europe, 1500-1750», in C. M. Cipolla, ed., *The Fontana Economie History of Europe*, II: *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 273- 353(a)
- de Maddalena, Aldo, *Prezze e mercedi a Milano dal 1701 al 1860* Milano: Banco Commerciale Italiano, 1974. (b)
- Dent, Julian, "An Aspect of the Crisis of the Seventeenth Century: The Collapse of the Financial Administration of the French Monarchy (1653-61)", *Economic History Review*, 2nd ser., XX, 2, Aug. 1967, 241-256.
- Deprez, P., "The Demographic Development of Flandres in the Eighteenth Century", in D. V. Glass & D.E.C. Eversley, eds., *Population in History*, London: Edw, Arnold, 1965, 608-630.
- Dermigny, Louis, "Saint-Dominique aux XVIIe et XVIIIe siècle», *Revue Historique*. No. 204. oct.- dec. 1950, 234-239.
- Dermigny, Louis, "Circuits de l'argent et milieux d'allaires au XVIIe siècle», *Revue Historique*, 78e année, No. 212? oct.-dec. 1954, 239-277.
- Dermigny, Louis, «Le fonctionnement des Compaguies des Indes, I. l'organisation et le role des Compagnies», in M. Mollat, red., *Sociétés et compagnies en Orient et dans l'Océan Indien*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1970, 443-451(a)
- Dermigny, Louis, «Le fonctionnement des Compaguies des Indes, II East India Company et Compagnie des Indes», in M. Mollat, red., *Sociétés et compagnies en Orient et dans l'Océan Indien*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1970, 453-466. (b)
- Dermigny, Louis, "Genes et le capitalisme financier», *Revue d'histoire économique et social*, LII, 4.1974. 547-567.

- de Roover, Raymond, *L'évolution de la lettre de change, XIVe-XVIIIe siècles*. Paris: Lib. Armand Colin, 1953.
- de Roover, Raymond, "What is Dry Exchange? A Contribution to the Study of English Mercantilism", in Julius Kirshner, ed., *Business, Banking and Economic Thought in Late and Early Modern Europe: Selected Studies of Raymond de Roover*. Chicago, Illinois: Univ. of Chicago Press, 1974, 183-199. (a) (Originally in *Journal of Political Economics*, LII, 3, 1944, 250-266.)
- de Roover, Raymond, "New Interpretations in the History of Banking", *Business, Banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe*. Chicago Illinois: Univ. of Chicago Press, 1974, 200-238. (b) Originally in *Journal of World History*, II, 1954, 38-76.)
- Deschamps, Hubert, *Pirates et flibustiers*, "Que sais-je?", No. 554. Paris: Preses Univ. de France 1973.
- Desdèvises du Dezert, G., «Les institutions de l'Espagne», *Revue Hispanique* LXX, 1927, 1-556.
- Desert, Daniel & Journet, Jean-Louis, «Le lobby Colbert: Un royaume, ou une affaire de famille?», *Annales E.S.C.*, XXX, 6, nov.-dec. 1975, 1303-1336.
- Devine, L. M., «Colonial Commerce and the Scottish Economy, c. 1730-1815», in L. M. Cullen & L. C. Simout, eds., *Comparative Aspects of Scottish and Irish Economic and Social History, 1600-1900*. Edinburgh: John Danold Publ, 1977, 177-190.
- de Vires, Jan, "On the Modernity of the Dutch Republic", *Journal of Economic History*, XXXin, 1, Mar. 1973, 191-202.
- de Vires, Jan, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700*. New Haven, Connecticut: Yale Univ. Press. 1974.
- de Vires, Jan, "Holland: Commentary", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Intiruniversity Centre for European Studies, 1975, 55-57.
- de Vires, Jan, *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*. Cambridge: University Press, 1976.
- de Vires, Jan, "Barges and Capitalista: Passenger Lransportation in the Dutch Economy, 1632- 1839", *A.A.G. Biödragen*, No. 21, 1978, 33-398.
- de Vires, Philip. «L'animosité anglo-hollandaise au XVIIe siècle», *Annales E.S.C.*, V, I, janv.-mars 1950, 42-47.

- Deyon, Pierre, «A propos des rapports entre la noblesse française et la monarchie absolue pendant la première moitié du XVIIe siècle», *Revue Historique*, CCXXI, 2, fasc. 470, avr.-juin 1964, 344-356.
- Deyon, Pierre, «La production manufacturière en France au XVIIe siècle et ses problèmes», *XVIIe siècle*. Nos. 70-71, 1966, 47-63.
- Deyon, Pierre, *Amtens, capitale provinciale*, Paris & La Haye: Mouton, 1967.
- Deyon, Pierre, *Le mercantilisme. Questions d'histoire*, 11. Paris: Flammarion, 1969.
- Deyon, Pierre, «La concurrence internationale des manufactures lainières aux XVIe et XVIIe siècles», *Annales E.S.C.*, XXVII, 1 janv.-févr. 1972, 20-32.
- Deyon, Pierre, 'Théorie et pratique de mercantilisme», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 197-218. (a)
- Deyon, Pierre, "Competitions commerciales et coloniales», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 219-247. (b)
- Deyon, Pierre, «Le rôle animateur des marchands», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 263-289. (c)
- Deyon, Pierre, «La production manufacturière», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 263-289. (d)
- Deyon, Pierre, «Les sociétés urbaines», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red. *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 263-291-316. (e)
- Deyon, Pierre & Jean Jacquart, «L'Europe: gagnants et perdants», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 497-519.
- de Zeeuw, J. W., "Peat and the Dutch Golden Age: The Historical Meaning of Energy Attainability", *AA G. Bijdragen*, No. 21, 1978, 3-31.

- Dickens, A. G., "Preface", *The Anglo-Dutch Contribution to the Civilization of Early Modern Society*, London & New York: Published for The British Academy by Oxford Univ. Press, 1976, 8-10.
- Dickerson, Oliver M., *The Navigation Acts and the American Revolution*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1951.
- Dickson, P. G. M., *The Tincancial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit, 1688,1756*. London: Macmillan, 1967.
- Dickson, P. G M "English Commercial Negotiations with Austria, 1737-1752", in A. White-man, J. S. Bromley &P. G M. Dickson, eds., *Statesmen, Scholars and Merhants*. Oxford: Clarendon Press, 1973, 81-112.
- Disney, A. R., "The First Portuguese India Company, 1628, 33", *Economic History Review*, 2nd ser., XXX, 2, May 1977, 242-258.
- Dobb, Maurice H., "The English Revolution, II", *Labour Monthly*, XXIII, 2 Feb. 1941, 92-93.
- Dobb, Maurice H., *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge & Kegan Paul, 1946.
- Dobb, Maurice PL, "A Reply", in Rodney Hilton, ed., *Fhe Fransition from Fendalism to Capitalism*. Fondón: *New Left Books*, 1976, 57-67. (Originally in *Science and Society*, Spring 1958.)
- Dobyns, Henry F., "An Outline of Andean Epidemic History to 1720", *Bulletin of the History of Medicine*, XXXVII, 6 Nov.-Dec. 1963, 493-515.
- Dominguez Ortiz, Antonio, *Fa sociedad espaniola en el siglo XVII*. Monografías historico-sociales, 1. Madrid: Instituto Balmes de Sociologia, Depto, *de Historia Social*, 1955.
- Domínguez Ortiz, Antonio, *The Golden Age of Spain, 1516-1659*. New York: Basic Books, 1971.
- Donnan, Elizabeth, "The Early Days of the South Sea Company, 1711-1718", *Journal of Economic and Business History*, n, 3, May 1930, 419-450.
- Dorn, Walter I., "The Prussian Bureaueracy in the Eighteenth Century", *Political Science Quarterly*, XLVI, 3, Sept. 1931, 403-423: XLVII, 1 Mar. 1932, 75-91: XLVII, 2, June 1932, 259-273.
- Dorwart, Reinhold A., *The Administrative Reforms of Frederick William 1 of Prussia*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1953.
- Dorwart, Reinhold A., *The Prussian Welfare State berfore 1740*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1971.
- Duckham, Baron F., *A History of the Scottish Coal Industry, 1:1700-1815*. Newton Abbot: David & Charles, 1970.

- Duncan, T. Bentley, *Atlantic Islands: Modestia, the Azores and the Cape Verdes in Seventeenth Century Commerce and Navigation*, Chicago, Illinois: Univ. of Chicago Press, 1972.
- Duncan, T. Bentley, "Neils Steensgaard and the Europe-Asia Trade of the Early Seventeenth Century", *Journal of Modern History*, XLVII, 3, Sept. 1975, 512-518.
- Dunn, Richard S., *Sugar and Slaves*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1972.
- Dunsdorfs, Egdars, Merchant Shipping in the Baltic During the 17th Century. *Contribution of Baltic University*. No. 40 Pinneberg, 1947.
- Dunsdorfs, Edgars, *Der grosse schwedische Kataster in Livland, 1681-1710*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 72. Stockholm: Wahlstrom & Widstrand, 1950.
- Dupaquier, J. (& Jacquart, J.) «Les rapports sociaux dans les compagnes françaises au XVIIe siècle: quelques exemples», in D. Roche, red., *Ordres et classes, Colloque d'histoire sociale, Saint-Cloud, 24-25 mai 1967*. Paris & La Haye: Mouton, 1973, 167-179.
- Dupuy, Alex, "Spanish Colonialism and the Origin of Underdevelopment in Haiti", *Latin American Perspectives*, in, 2, Spring 1976, 5-29.
- Durand, Georges, «Vin, vigne et vigneron en Lyonnais et Beaujolais (XVIe-XVIIIe siècles)», *Cahiers d'histoire*, XXII, 2, 1977, 123-133.
- Durand, Yves, *Tinance et meceuat: Les fermiers généraux XVIIe siècle*. Paris: Lib. Hachette, 1976.
- Durie, Alastair J., "The Markets for Scottish Linen, 1730-1775", *Scottish Historical Review*, LU, Nos. 153-154. 1973. 30-49.
- Duworzaczek, Wlodzimierz, «La mobilité sociale de la noblesse polonaise aux XVIe et XVIIe siècles», *Acte Poloniae Histórica*, No. 36, 1977, 147-161.
- Eagly, Robert, V, "Monetary Policy and Politics in Md-Eighteenth Century Sweden", *Journal of Economic History*, XXIX, 4, Dec. 1969, 739-757.
- Eagly, Robert, V, "Monetary Policy and Politics in Md-Eighteenth Century Sweden, A Reply", *Journal of Economic History*, XXX, 3, Sept. 1970, 655-656.
- Eagly, Robert, V., "Introductory Essay", to *The Swedish Bullionist Controversy: P. N. Christi-ernin's Lectures on the High Price of Foreign Exchange in Sweden (1761)*. Philadelphia, Pennsylvania: Amer. Philosophical Soc, 1971, 1-37.

- East, W. G., "England in the Eighteenth Century" in H. C. Darby. *Historical Geography of England before. A. D. 1800*. Cambridge: Universty Press, 1951, 465-528.
- Edel, Matthew, "The Brazilian Sugar Cycle of the Seventeenth Century and the Rise of West Indian Competition", *Carribbean Studies*, IX, 1, Apr. 1969, 24-44.
- Ehrman, John, *The Navy in the War of William III, 1689-1697*. Cambridge: Universty Press, 1953.
- Elliott, J. H., *The Revolt of the Catalans*. Cambridge: University Press, 1963.
- Elliott, J. H., *Emperial Spain, 1469-1716*. New York: Mentor Books, 1966.
- Elliott, J. H., "Revolution and Continnity in Early Modern Europe", *Past in Present*, No. 42. Feb. 1969, 35-56.
- Elliott, J. H., "Self-Perception and Decline in Early Seventeenth-Century Spain", *Past and Present*, No. 74, Feb. 1977, 41-61.
- Emmanuel, Arghiri, *Unequal Exchange*. New York: Monthly Review Press, 1972.
- Emmer, Pieter G., *The Jews of Georgian England, 1714-1830*. Philadelphia, Pennsylvania: Jewish Publ. Soc. of America, 1979.
- Endtrei, Walter G., "English Kersey in Eastern Europe with special reference to Hungary", *Testile History*, V, 1974, 90-99.
- Enjalbert, Henry, «Le commerce de bordeaux et la vie économique dans le Bassin aquitaine au XVIIe siecle», *Annales du Midi*, LXII, 9, janv. 1950, 21-35.
- Ernie, Lord Prothero, Bowland E., *English Farming, Past and Present*. London: Longmans, Green, & Co., 1912.
- Everitt, Alan, "The Food Market of the English Town. 1660-1760", *Third International Conference of Economic History*, I, Munich, 1956. Paris & La Haye: Mouton, 1972, 15-35.
- Faber, J. A., "Cattle-Plague in the Netherlands During the Eighteenth Century", *Mededelingen van de Landbourvegeschool be Wageningen*, LXII, 11, 1962, 1-7.
- Faber, J. A., "The Decline of the Baltic Grain Trade in the Second Half of the Seventeenth Century", *Acta Historine Neerlandica*, 1, 1966, 108-131.
- Faber, J. A., Diedericks, H. A., & Hart, S., "Urbanization, Industrialization, and Pollution in the Netherlands, 1500-1800", paper prepared for vith *International Congress on Economic History*, Copenhagen, 1974, 21 p., mimeographed. Published in Dutch in AAG.. Bijdragen, No. 18. 1973, 251-271.

- Faber, J. A., Rossingh, H. K., Slicher Van Bath, B. H., Van der Wonde, A. M., & Van Xanten, H. J., "Population Changes & Economic Developments in the Netherlands, A Historical Survey", *A. A. G. Bijdragen*. No. 12, 1965, 47-114.
- Fairlie, Susan, "Dyestulls in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XVII, 3, Apr. 1965, 488-510.
- Fanfanì, Amintore, *Storia del lavoro in Italia dalla fine del secolo XV agli inizi de XVIII*, 2a ed. acresc. ed illus., Col. in of A. Fanfanì, ed., *Storia del lavoro in Italia Milano: Dott. A. Giulfre-Ed.*, 1959.
- Farnell, J. E., "The Navigation Act of 1651. the First Dutch War and the London Merchant Community", *Economic History Review*, 2nd ser., XVI, 3, Apr. 1964, 439-454.
- Farnie, DA., "The Commercial Empire of the Atlantic, 1607-1783", *Economic History Reviewed ser.*, XV, 2, Dec. 1962, 205-218
- Fayle, C, Ernest, "The Dellection of Strategy by Commerce in the Eighteenth Century", *Journal of the Royal United Service Institution*, LXVIII, 1923, 281-290.
- Febvre, Lucien, «De l'histoire-tableau: Essais de critique constructive», *Annales d'histoire économique et sociale*, V, No. 21, 31 mai 1933, 267-281.
- Fedorowicz, Jan K., "Anglo-Polish Commercial Relations in the First Half of the Seventeenth Century", *journal of European Economic History*, V, 2 Fall 1976, 359-378.
- Fernandez de Pinedo, Emiliano, *Crecimiento económico y transformaciones sociales del pais vasco (1100-1850)*. Madrid, Siglo XXI de España, 1974.
- Field, Peter, "England's Revolution", review of Christopher Hill, ed., *The English Revolution, 1640*, in *Labour Monthly*, XXII, 10 Oct. 1940, 558-559 (a)
- Field, Peter, "England's Revolution, 1640: H. A Rejoinder", *Labour Monthly*, XXII, 12, Dec. 1940, 653-655(b)
- Finer, Samuel E., "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", in Charles Tilly, ed., *The Tormation of National States in Western Europe*, Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 84-163.
- Fischer, Wolfram & Lundgreen, Peter, "The Recruitment and Training of Administrative and Technical Personnel", in Charles Tilly, ed., *The Tormation of National Slates in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 456-561.
- Fisher, E. J., "London's Esport Trade in the Early Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2d ser., Ill, 2, 1950, 151-161.

- Fisher, E. J., "Tawney's Century", in E. J. Fisher, ed., *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*. London & New York: Cambridge Univ. Press, 1961, 1-14.
- Fisher, Sir Godfrey, *Barbary Legend: War, Trade and Piracy in North Africa, 14/5-1830*. Oxford: Charendon Press, 1957.
- Fisher, H. E. S., "Anglo-Portuguese Trade, 1700-1770", *Economic History Review*, 2d ser., XVI. 2, 1963, 219-233.
- Fisher, H. E. S., *The Portugal Trade: A Study of Anglo-Portuguese Commerce, 1700-1770*. London: Merthuen, 1971.
- Flinn, M. W., "The Growth of the English Iron Industry, 1660-1760", *Economic History Review*, XI, 1 Aug. 1958, 144-153.
- Flinn, M. W., "Sir Ambrose Crowley and the South Sea Scheme of 1711", *Journal of Economic History*, XX, 1 Mar. 1960, 51-66.
- Flinn, M. W., "Agricultural Productivity and Economic Growth in England, 1700-1760: A Comment", *Journal of Economic History*, XXVI, 1 Mar. 1966, 93-98.
- Flinn, M. W., "The Stabilisation of Mortality in Pre-industrial Western Europe", *Journal of European Economic History*, III, 2, Fall 1974, 285-318.
- Florescano, Enrique, *Precios del maíz y crisis agrícolas en México (1708-1810)*. Mexico: El Colegio de Mexico, 1969.
- Floyd, Troy S., *The Anglo-Spanish Struggle for Mosxuita*. Albuquerque: Univ. of New Mexico Press, 1967.
- Forbes, R. J., "Food and Drink", in G. Singer, et al., *A History of Technology, III: From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 1-26.
- Ford, Franklin I., *Robe and Sward: The Regrouping of the French Aristocracy After Louis XIV*, *Harvard Historical Studies*, Vol. XXIV, Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1953.
- Forster, Robert, "Obstacles to Agricultural Growth in Eighteenth-Century France", *American Historical Review*, LXXV, 6 Oct. 1970, 1600-1615.
- Forster, Robert & Lichfield, R. Burr, "Four Nobilities of the Old Regime (review article)" *Comparative Studies in Society and History*, Vu, 3, Apr. 1965. 324-332.
- Fourastie, Jean & Grandamy, Rene, «Remarques sur les prix salariaux des cerrelas et la productivité du travailleur agricole en Europe du XVle siecles», *Third International Conference of Economie History*, I, Munich, 1965, Paris & La Haye: Mouton, 1968, 647-656.
- Francis, A. D., *The Methuens and Portugal, 1691-1708*. Cambridge: University Press, 1966.

- Francis, A. D., *The Wine Trade Edinburgh*: T. & A. Constable, 1972.
- Frank, Andre Gunder, *Mexican Agriculture: Transformation of Mode of Production, 1521-1630*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. (a)
- Frank, Andre Gunder, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*. New York: *Monthly Review*, Press, 1979. (b)
- Franken, M. A. M., «The General Tendencies and Structural Aspects of the Foreign Policy and Diplomacy of the Dutch Republic in the Latter Half of the 17th Century», *Ada Historiae Neer-landica*, in, 1968, 1-42.
- Freche, Georges, *Toulouse et la region, Midi-Pyrenees au siecle des lumieres vers 1670-1789*, Mayenne: Ed. Cujas, 1974.
- Freudenberger, Herman, "Industrialization in Bohemia and Moravia in the Eighteenth Century", *Journal of Central European Affairs*, XIX, 4, Jan. 1960, 347-356. (a)
- Freudenberger, Herman, "The Woolen-Goods Industry of the Habsburg Monarchy in the Eighteenth Century", *Journal of Economic History*, XX, 3, Sept. 1960, 383-406. (b)
- Friedrichs, Christopher R., "Capitalism, Mobility and Class Formation in the Early Modern German City", *Past and Present*, No. 69. Nov. 1975, 24-49.
- Fumiss, Edgar S., *The Position of the Labourer in a System of Nationalism*. New York: Ketley & Millman, 1957. (Original publication, Boston, 1920)
- Furtado, Celso, *The Economic Growth of Brazil*. Berkeley: Univ. of California Press, 1963.
- Fussell, G. E., "Low Countries: Influence on English Farming", *English Historical Review*, LXXIV, No. 293, Oct. 1959, 611-622.
- Fussell, G. E., "Dairy Farming, 1600-1900", *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, II: *Production et productivité agricoles*. Paris & La Haye: Mouton, 1968, 31-36.
- Gaastra, F., Summary of paper delivered at Nederlands Historich Genootschap, 24-25 Oct. 1975. title translated as "The Dutch East India Company in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: the Growth the Conceru: Money for Goods- A Structural Change in Dutch Asian Lradign Relations", in Newsletter, *Centre for the Study of European Expansion*, I, 3, 1976, 18-19.
- Galenson, David, "The Slave Trade to the English West Indies, 1673-1724", *Economic History Review*, 2nd ser., XXXII, 2, May 1979, 241-249.

- Galloway, J. H., "Northeast Brazil, 1700-50: The Agricultural Crisis Re-examined", *Journal of Historical Geography*, I, I, Jan. 1975, 21-38.
- Garman, Douglas, The English Revolution, 1640:1, A Repl. to P. F., *Labour Monthly*, XXII, 12, Dec. 1940, 651-653.
- Gately, Michael O., Moote, A. Lloyd, & Wills, John E, Jr., "Seventeenth-Century Peasant Furies: Some Problems f Comparative History", *Past and Present*, No. 51, May 1971, 63-80.
- George, C. H., "The Making of the English Bourgeoisie, 1500-1750", *Science and Society*, XXXV, 4, Winter 1971, 385-414.
- George, Dorothy, *England in Transition*. London: Penguin, 1953, published with additions.
- Georgelin, J., "Orders et classes a Venise aux XVIIe et XVIIIe siecles", in D. Roche, red., *Ordres et classes, Colloque d'histoire sociale*, Saint-Cloud, 24-25 mai 1967. Paris & La Haye: Mouton, 1973, 193-197.
- Geremek, Bronislaw, review of Jerzy Lopolski, 0 tak zwaumy krzysie gosparczyzm w. w Europie (Sur la prétendu crise économique du XVIIe siecle en Europe), *Kwartalnik Historyczny*, LXIX, 2, 1962, 364-379. in *Annales E. S. C.*, XVIII, 6 nov.-dec. 1963, 1206-1207.
- Geremek, Bronislaw, «La popolazione marginale tra il medioevo el'era moderna», *Studi storiei*. IX, 3-4, Ingl.-dic. 1968, 623-640.
- Geyl, Pieter, *The Netherlands in the Seventeenth Century, Part One: 1609-1648*. London: Ernest Benn, 1961.
- Geyl, Pieter, *The Netherlands in the Seventeenth Century, Part Two: 1648-1715*. London: Ernest Benn, 1964.
- Gibbs, F. W., "Invention in Chemical Industries", in G. Singer et al, *A History of Techonogy, III: From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*, Oxford: Clarendon Press, 1957. 676-708.
- Cierowski, Joziel, «Les recherches sur l'histoire de Pologne du XVIe an XVIIIe siecle au cours de 1945-1965", in *LaPologue au Xlle Congres International des Scienees*, San Francisco, Aug. 22-29, 1975. 19 PP.
- Gieysztorowa, Irena, «Guerre et regression en Masovie aux XVI et XVIIIe siecles», *Annales E.S.C.*, XIII, 4, oct.-dec. 1958, 19 pp.
- Gilboy, Elizabeth Waterman, "Wages in Eighteenth Century England", *Journal of Economic and Business History*, II, 1930, 603-629.
- Gill, Conrad, *The Rise of the Irish Linen Industry*, Oxford: Clarendon Press, 1925.
- Glaman, Kristof, "European Trade 1500-1750", in G. M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe, II: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 427-526.

- Glaman, Kristof, "The Changing Patterns of Trade", in *Cambridge Economic History of Europe*, V: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *Economic Organization of Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1977, 185-289.
- Glass, D. V., "Two Paperson Gregory King", in D. V. Glass & D.E.C. Exersley eds., *Population in History*. Tondon: Edw. Arnold, 1965, 159-220.
- Glenday, Daniel G., "French Mercantilism and the Atlantic Colonies (With Specific Reference to New France), 1494-1672", *unpubl M. A. Thesis*, McGill University, January 1975.
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Te commerce anglais et l'Amérique espagnole an XVIIIe siecle», *Annales E.S.C.*, IR, 4, oct.-dec. 1948, 551-554.
- Godinho, Vitorino Magalhaes, "Creation et dynamisme économique du monde atlantique (1420- 1670)", *Annales E.S.C.*, V, 1 janv.-mars 1950, 32-36. (a)
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Te Portugal, les flottes du sucre et les flottes de l'or (1670-1770)" *Annales E.S.C.*, V, 2, avr.-juin 1950, 184-197. (b)
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Portugal, as frotas do acricar e as frotas do auto 1670-1770", *Revista de Historia*, XV, 1953, 69-88.
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Te commerce anglais et l'Amérique espagnole an XVIIIe siecle», *Annales E.S.C.*, III, 1 Oct.-dec. 1948, 551-554.
- Godinho, Vitorino Magalhaes, "Creation et dynamisme économique du monde atlantique (1420- 1670)", *Annales E.S.C.*, V, 1, janv.-mars 1950, 32-36. (a)
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Te Portugal, les flottes du sucre et les flottes de l'or (1670-1770)", *Annales E. S.C.*, V, 2, avr.-juin 1950, 184-197. (b)
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «Portugal, as frotas do acricar e as frotas do onto 1670-1770", *Revista de Historia*, XV, 1953, 69-88.
- Godinho, Vitorino Magalhaes, «T'émigration portugaise du XV siecle a nos jours: Histoire d'une constante structurale», in *Conjoncture économique, structures sociales, Hommage a Ernest Labrousse*. Paris & Ta Haye: Moutan, 1974.
- Congora, Mario, «Vagahondage et société pastorale en Amérique latine (spécialement an Chili central)", *Annales E.S.C.*, XXI, 1 janv.-fevr. 1966, 159-177.

- Coodwin, Albert, "The Social Structure and Economic and Political Attitudes of the French Nobility in the Eighteenth Century", *XIIe Congres International des Sciences Historiques: Rapports, I: Grands themes*. Wien: Verlag Ferdinand Berger & Söhne, 1975, 356-368.
- Görlitz, Walter, *Die Junker: Adel und Bauer in deutschen Osten, Glicksburg/Ostsee*: Verlag von A. Starke, 1956.
- Goslinga, Cornelis Ch., *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast. 1580-1680*. Gainesville, Florida: Univ. of Florida Press, 1971.
- Goubert, Pierre, «Les officiers royaux des Présidiaux Bailliages et Elections dans la société française du XVIIe siècle», *XVIIe siècle*, Nos. 42-43. 1er trimestre 1959, 54-75.
- Goubert, Pierre, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, 2 vols, Paris: S.E.V.P.E.N., 1960.
- Goubert, Pierre, "Recent Theories and Research in French Population Between 1500 and 1700" in V. Glass & D.E.C. Eversley, eds., *Population in History*. London: Edw. Arnold, 1965, 457-473.
- Goubert, Pierre, *Louis XIV and Twenty Million Frenchmen*, New York: Pantheon, 1970. (a)
- Goubert, Pierre, "La force du nombre", in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France, II: Ernest Labrousse et al., Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 9-21. (b)
- Goubert, Pierre, «Le régime démographique français au temps de Louis XIV», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France, II: Ernest Labrousse et al., Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 23-54. (c)
- Goubert, Pierre, "Révolution démographique au XVIIIe siècle?", in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France, II: Ernest Labrousse et al., Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 55-84. (d)
- Goubert, Pierre, «Les cadres de la vie rurale», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France, II: Ernest Labrousse et al., Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 87-118. (e)
- Goubert, Pierre, «Le paysan et la terre: seigneurie, tenure, exploitation», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et*

sociale de la France, II: Ernest Labrousse et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ'ité France, 1970, 119-158. (f)

Goubert, Pierre, «Le siècle XVIIe siècle», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 329-365. (g)

Goubert, Pierre, «Remarques sur le vocabulaire social de l'Ancien Régime», in D. Roche, red., *Ordres et classes, Colloque d'histoire sociale*, Saint-Cloud, 24-25 mai 1967. Paris & La Haye: Mouton, 1973, 135-140.

Goubert, Pierre, «Sociétés rurales françaises du XVIIIe siècle: vingt paysanneries contrastées, quelques problèmes», in *Conjoncture économique, structures sociales*, Hommage à Ernest Labrousse. Paris & La Haye: Mouton, 1974.

Gould J. D., "The Trade Depression of the Early 1620's", *Economic History Review*, 2nd ser., VII, 1 Aug. 1954, 81-90.

Gould J. D., "The Date of England's Treasure by Foreign Trade", *Journal of Economic History*, XV, 2, 1955, 160-161. (a)

Gould J. D., "The Trade Crisis of the Early 1620's and English Economic Thought", *Journal of Economic History*, XV, 2, 1955, 121-133. (b)

Gould J. D., "Agricultural Fluctuations and the English Economy in the Eighteenth Century", *Journal of Economic History*, XXII, 3, Sept. 1962, 313-333.

Goyhenetche, Manex, *Histoire de la colonisation française au basque*. Bayonne, France: Ed. ET, K.A.R., 1975.

Graham, Gerald S., "The Naval Defense of British North America, 1739-1763", *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th ser., XXX, 1948, 95-110.

Graham, Gerald S., *Empire of the North Atlantic: The Maritime Struggle for North America*, 2nd ed. London & New York: Oxford Univ. Press, 1958.

Grampp, W. D., "The Liberal Elements in English Mercantilism", *Quarterly Journal of Economics*, LXVI, 4, Nov. 1952, 465-501.

Granger, C. W. & Elliott, C. M., "A Fresh Look at Wheat Prices and Markets in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XX, 2, Aug. 1967, 257-265.

Grantham, G., "Holland: Participant's Discussion", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial*

- Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*, Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 64-66.
- Grassby, R. B., "Social Statuz and Commercial Enterprise under Louis XIV", *Economic History Review*, 2nd ser., XIII, 1, 1960, 19-38.
- Gray, Stanley & Wyckoff, V J., "The international Tobacco Trade in the Seventeenth Century", *Southern Economic journal*, VII, 1, July, 1940, 1-26.
- Grycz, Marian, "Handelsbeziehungen der Stadt Poznan bis Ende des XVII Jahrhunderts", *Studia Historiae Economicae*, n, 1967, 43-55.
- Grycaz, Marian, "Die Rolle der Stadt Poznan im Innen-und Aussenhandel bis Ende des XVII Jahrhunderts", in Ingomar Bog, her., *Der Aussenuhandel Ostmitteleuropas 1450-1650*. Koln-Wien: Bohlan Verlag, 1971, 105-119.
- Guerrero B., Andres "La hacienda precapitaliste en Amérique Latine", *Etudes Rorales*, No. 62. avr.-juin 1976, 5-38.
- Gulvin, G., "The Union and the Scottish Woollen Industry", *Scottish Historical Review*, L, Nos. 149-150, 1971, 124-137.
- Guthrie, Chester L., "Colonial Economy, Trade, Industry and Labor in Seventeenth Century Mexico City", *Revista de Historia de America*, No. 7, die. 1939, 103-134.
- Habakkuk, H. John, "The English Land Market in the Eighteenth Century", in J. S. Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*. London: Chatto and Windus, 1960, 154-173.
- Habakkuk, H. John, «La disparition du paysan anglais», *Annales E.S.C.*, XX, 4, juil.-aout 1965, 649-663. (a)
- Habakkuk, H. John, "The Economic History of Modern Britain", in D.V. Glass & D.E.C., Eversley eds., *Population in History*. London: Edw. Arnold, 1965, 147-158. (b) (Originally in *Journal of Economic History*, 1958)
- Habakkuk, H. John, "Land-owners and the Civil War", *Economic History Review*, 2nd ser., XVIII, 1, Aug. 1965, 130-151. (c)
- Habakkuk, H. John, "Economic Functions of English Landowners in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in Hugh G. J. Aitken ed., *Explorations in Enterprise*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1965, 327-340. (d) (Originally in *Explorations in Entepreueurial History*, 1953)
- Habakkuk, H. John, "England", in Albert Goodwin, ed., *The European Nobility in the Eighteenth Century*. New York: Harper & Row (Torchbooks). 1967, 1-21.

- Haley, K. H. D., "The Anglo-Dutch Rapprochement of 1677", *English Historical Review*. LXXin, 1958, 614-648.
- Haley, K. H. D., *The Dutch in the seventeenth Century*. London: Thames & Hudson, 1972.
- Haley, K.H.D., "Holland: Commetary", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth-Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 58-60.
- Hall, A. Rupert, "Military Technology", in C. Singer et al., *A History of Technology. Ill, From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 347- 376. (a)
- Hall, A. Rupert, "The Rise of the West", in C. Singer et al., *A History of Technology. Ill, From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 709-721. (b)
- Hall, A. Rupert, "Scientific Method and the Progress of Techniques", in E.E., Rich & C. H. Wilson, eds., *Cambridge Economic History of Europe, IV: The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 96-154.
- Hall, Douglas, "Slaves and Slavery in the British West Indies", *Social and Economic Studies*, XI, 4, Dec. 1962, 305-318.
- Hamann, Manfred, "Archivfunde zur Geschichte der zweiten Leibeigenschaft", *Zeitschrift für Geschichtsveissenschaft*. n, 3, 1954, 476-480.
- Hamilton, Earl J., "The Mercantilism of Gerónimo de Uztariz: A Reexamination", in Norman E. Hines, ed., *Economics, Sociology and the Modern World* Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1935, 111-129.
- Hamilton, Earl J., "Prices and Wages in Southern France under John Law's System", *Economic History*, III, 12, Feb. 1937, 441-461.
- Hamilton, Earl J., "Money and Economic Recovery in Spain under the First Bourbon, 1701-1746", *Journal of Modern History*, XV, 3, Sept. 1943, 192-206.
- Hamilton Earl J., *War and Prices in Spain, 1651-1800*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1947.
- Hamilton Earl J., "The Role of Monopoly in the Overseas Expansion and Colonial Trade of Europe before 1800", *American Review, Proceedings*, XXXVIII, 2, May 1948, 33-53.
- Hamilton, Earl J., "Plans for a National Bank in Spain, 1701-83", *Journal of Political Economy*, LVn, 4, Aug. 1949, 315-336.

- Hamilton, Earl J., "The History of Prices before 1750", in International Congress of Historical Sciences, Stockholm, 1960. *Rapports, I: Méthodologie, histoire des universités, histoire des prix avant 1750 Göteborg*. Sweden: Almqvist & Wiksell, 1960, 144-164.
- Hamilton, Earl J., "The Political Economy of France at the Time of John Law", *History of Political Economy*, 1, Spring 1969, 123-149.
- Hamilton, Earl J., "The Role of War in Modern Inflation", *Journal of Economic History*, XXX-VII, 1. Mar. 1977, 13-19.
- Hamilton, Henry, *An Economic History of Scotland in the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Hansen, Marcus Lee, *The Atlantic Migration, 1607-1860*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1963.
- Hansen, S. A., "Changes in the Wealth and the Demographic Characteristics of the Danish Aristocracy, 1470-1729", *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, IV: I. E. C. Eversley, ed., *Demography and History*. Paris & La Haye: Mouton, 1972, 91-122.
- Harkness, D. A. E., "The Opposition to the 8th and 9th Articles of the Commercial Treaty of Utrecht", *Scottish Historical Review*, XXI, No. 83. Apr. 1924, 219-226.
- Haring, Clarence Henry, *The Spanish Empire in America*. London & New York: Oxford U. Pr., 1947.
- Haring, Clarence Henry, *Trade and Navigation Between Spain and the Indies in the Time of the Hapsburgs*. Gloucester, Massachusetts: Peter Smith, 1964. (Original publication, 1918.)
- Harlow, Vincent T. A., *History of Barbados, 1625-1685*. Oxford: Clarendon Press, 1926.
- Harnisch, Hehmut, *Die Herrschaft Boitzenburg: Untersuchungen zur Entwicklung der sozialökonomischen Struktur landlicher Gebiete in der Mark Brandenburg vom 14. bis zum 19. Jahrhundert*. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1968.
- Harper, Lawrence A., "The Effect of the Navigation Acts on the Thirteen Colonies", in Richard B. Morris, ed., *The Era of the American Revolution*. New York: Columbia Univ. Press, 1939, 3-39(a)
- Harper, Lawrence A., *The English Navigation Laws*. New York: Columbia Univ. Press, 1939. (b)
- Harper, Lawrence A., "Mercantilism and the American Revolution", *Canadian Historical Review*, XXm, 1, Mar. 1942, 1-15.

- Harris, L.E., "Land Drainage and Reclamation", in C. Singer et al., *A History of Technology, III: From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 300-323.
- Harris, R. W., *England in the Eighteenth Century-1689-1793: A Balanced Constitution and New Horizons*, London: Blandford Press, 1963.
- Parsin, Paul, "La finance et l'état jusqu'au système de Law", in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*. II: Ernest Labrousse et al.. *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1600-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 267-299.
- Harte, N. B., "The Rise of Protection and the English Linen Trade, 1690-1790", in N. B. Harte & K. G. Ponting, eds., *Textile History and Economic History*. Manchester, England: Manchester Univ. Press, 1973, 74-112.
- Hartwell, Richard M., "Economic Growth in England Before the Industrial Revolution: Some Methodological Issues", *Journal of Economic History*, XXIX, 1, Mar. 1969, 13-31.
- Haskell, Francis, "The Market for Italian Art in the 17th Century", *Past and Present*, No. 15. Apr. 1959, 48-59.
- Hasquin, Hervé, Une mutation: Le "Pays de Charlerot" aux XVIIe et XVIIIe siècles. Bruxelles: Ed. de l'Institut de Sociologie, 1971.
- Hassinger, Herbert, "Die erste Wiener orientalische Handelskompanie, 1667-1683", *Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, XXXV, 1, 1942, 4-53.
- Hatton, Ragnhild M., "Gratifications and Foreign Policy: Anglo-French Rivalry in Sweden During the Nine Years War", in R. Hatton & J. S. Bromley, eds., *William III and Louis XIV, Essays 1680-1720*, by and for M. A. Thomson. Toronto Univ. of Toronto Press, 1968, 68-94. (a)
- Hatton, Ragnhild M., *Charles XII of Sweden*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1968. (b)
- Hatton, Ragnhild M., "Charles XII and the Great Northern War", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 648-680.
- Hatton, Ragnhild M., Charles XII. London: *The Historical Association*. 1974.
- Handricourt, Andre G. & Delamarre, Mariel Jean-Brunhers, *L'homme et la charue a travers le monde*. Paris: Gallimard, 1955, 3rd ed.

- Hauser, H., "Reflections sur l'histoire des banques a l'époque moderne de la fin du XVe siecle a la fin du XVIIIe siecle», *Annales d'histoire économique et sociale*, 1er année, No. 3.15 juil-1929. 335-351.
- Havinden, M. A., "Agricultural Progress in Open-Field Oxfordshire", in E. L. Jones, ed., *Agriculture and Economic Growth in England, 1650-1815*. London: Methuen, 1967, 66-79. (Originally in *Agricultural History Review*, 1961.)
- Hazard, Paul, *The European Mind, 1680-1715*. London: Penguin, 1964.
- Heaton, Herbert, "Heckscher on Mercantilism", *Journal of Political Economy*, XLV, 3, June 1937, 370-393.
- Heckscher, Eli F., «Un grand chapitre de l'histoire du fer: le monopole suédois», *Annales d'histoire économique et sociale*, IV, 14, 31 mars 1932, 127-139; 15, 31 mai 1932, 225-241.
- Heckscher, Eli F., *Mercantilism*, 2 vol. London: Geo. Allen & Unwin, 1935.
- Heckscher, Eli F., "Mercantilism", *Economic History Review*, VII, 1, Nov. 1936, 44-54.
- Heckscher, Eli F., "Multilateralism, Baltic Trade, and the Mercantilist", *Economic History Review*, 2d. ser., III, 2, 1950, 219-228.
- Heckscher, Eli F., *An Economic History of Sweden*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1954.
- Heitz, Gerhard, review of Johannes Nichtweiss, *Das Banerulegen in Mercklenburg*. in *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, II, 4, 1955, 643-649.
- Heitz, Gerhard, "Zur diskussion über Gutsherrschaft und Bauernlegen in Mecklenburg", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, V, 2, 1957, 278-296.
- Helleiner, Karl F., "The Population of Europe from the Black Death to the Eve of the Viral Revolution", in F. G. & C. H. Wilson, eds., *The Cambridge Economic History of Europe. IV: The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 1-95.
- Helmer, Marie, «Economie et société au XVIIIe siecle: Un Cargador de Indias», *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, IV, 1967, 399-409.
- Henry, Louis, «The Population of France in the Eighteenth Century», in D. V. Glass & D. E. C. Eversley, eds., *Population in History*. London: Edw. Arnold, 1965, 434-456.
- Herlihy, David, "Population, Plague and Social Change in Rural Pistoria, 1201-1430", *Economic History Review*, 2nd ser., XVIII, 2, Aug. 1965, 225-244.

- Hildebrand, Karl-Gustaf, "Salt and Cloth in Swedish Economic History", *Scandinavian Economic History Review*, VI, 1, 1958, 3-52.
- Hildner, Ernest G., Jr., "The Role of the South Sea Company in the Diplomatic Leading to the War of Jenkins' Ear, 1729-1739", *Hispanic American Historical Review*, XVIII, 3 Aug. 1938, 322-341-
- Hill, B. W., "The Change of Government and the 'Loss of the City', 1710-1711", *Economic History Review*, 2nd ser., XXIV, 3 Aug. 1971. 395-413.
- Hill, Charles E., *The Danish Sound Dues and the Command of the Baltic*. Durham, North Carolina: Duke Univ. Press, 1926.
- Hill, Christopher, "The English Civil War Interpreted by Marx and Engels", *Science and Society*, XB, 1, Winter 1948, 130-156.
- Hill, Christopher, "Land in the English Revolution", *Science and Society*, XIII, 1, Winter 1948-1949, 22-49.
- Hill, Christopher, *The Century of Revolution, 1603-1714*. New York: W. W. Norton, 1961. (a)
- Hill, Christopher, "Protestantism and the Rise of Capitalism", in F.J. Fisher, ed., *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*. Cambridge: University Press, 1961, 15-39. (b)
- Hill, Christopher, 1530-1780, Reformation to Industrial Revolution, Vol. 2 of *The Pelican Economic History of Britain*, Baltimore: Penguin, 1969, published with revisions.
- Hill, Christopher, "Conclusion", in *Change and Continuity in Seventeenth-Century England*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1975, 278-284. (a)
- Hill, Christopher, "The Many-Headed Monster", in *Change and Continuity in Seventeenth-Century England*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1975, 181-204. (b) (Originally in C. H. Carter, ed., *From the Renaissance to the Counter-Reformation: Essays in Honor of Garrett Mattingly*, New York, 1965.)
- Hilton, R. H., "Capitalism. What's in a Name?" *Past and Present*, No. 1. 1952, 32-43.
- Hinton, R. W. K., "The Mercantile System in the Time of Thomas Mun" *Economic History Review*, 2nd ser., VII, 3, Apr. 1955, 277-290.
- Hinton, R. W. K., *The Eastland Trade and the Common Weal in the Seventeenth Century*. Cambridge: University Press, 1959.
- Hintze, Otto, "The Hohenzollern and the Nobility", in *Historical Essays*. London and New York: Oxford Univ. Press, 1975, 33-63. (a) (Translated from *Historische Zeitschrift*, 1914.)

- Hintze, Otto, "The Commissary and His Significance in General Administrative History: A Comparative Study", in *Historical Essays*. London & New York: Oxford Univ. Press, 1975. 267-301. (b) (Originally published in 1919.)
- Hobsbawm, E.J., "Seventeenth Century Revolutions", a discussion with others in *Past and Present*, No. 13. Apr, 1958, 63-72.
- Hobsbawm, E. J., "The Seventeenth Century in the Development of Capitalism", *Science and Society*, XXIV, 2, Spring 1960, 97-112.
- Hobsbawm, E. J., "The Crisis of the Seventeenth Century", in Trevor Aston, ed., *Crisis in Europe, 1560-1660*. London: Routledge & Kegan Paul, 1965, 5-58. (Originally in *Past and Present*, 1954.)
- Holfenden, Philip S., "France and England in North America, 1689-1713", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 480-508.
- Holfman, Alfred, *Wirtschaftsgeschichte des Landes Oberosterreich, I: Werden, Wachsen, Reifen von der Fruhzeit bis zun Jahre 1848*. Salzburg: Otto Muller Verlag & Linz: Verlag F. Winter'sche Buchlandlungll: Furstelberger, 1952.
- Holfman, Alfred, "Die Grundherrschaft als Unternehmen", *Zeitschrift fur Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, VI, 2, 1958, 123-131.
- Holderness, B. A., *Pre-Industrial England: Economy and Society, 1500-1750*, London: J. M. Dent & Sons, 1976.
- Homer, Sidney, *A History, of Interest Rates*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers Univ. Pr., 1963.
- Horn, David Bayne, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1967.
- Horner, John, *The Linen Trade of Europe during the Spinning Wheel Period*. Belfast: McCaw, Steenson & Orr, 1920.
- Horsefield, J. Keith, "The Beginnings of Paper Money in England", *Journal of European Economic History*, VI, 1, Spring 1977, 117-132.
- Hoskins, W. G., "English Agriculture in the 17th and 18th Centuries", *X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Roma, 4-11 settembre 1955, *Relazioni, IV: Storia moderna*. Firenze: G. C. Sansoni-Ed., 1955, 205-226.
- Hoskins, W. G., "Harvest Fluctuations and English Economic History, 1620-1759", *Agricultural History Review*, XVI, 1, 1968, 15-31.
- Hovde, B. J., *The Scandinavian Countries, 1720-1865, I: The Rise of the Middle Classes*, Ithaca, New York: Cornell Univ. Press, 1948.

- Howard, Michael, *War in European History*. London & New York: Oxford Univ. Press, 1976.
- Hroch, Miroslav, "Der Dreissigjährige Krieg und die europäische Handelsbilanz" *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arnold Universität Greifswald*, XII, 5/6, 1963, 533-543.
- Hroch, Miroslav, "Die Rolle des zentral-europäischen Handels im Ausgleich der Handelsbilanz Zwischen Ost. und Westeuropa, 1550-1650", in Ingomar Bog. her., *Der, Aussenhandel Ostmitteleuropas, 1450-1650*. Köln-Wein: Böhlau Verlag, 1974, 1-27.
- Hubert, Eugene, "Joseph II", in *Cambridge Modern History*, A. W. Ward et al., eds., VI: *The Eighteenth Century*. Cambridge: University Press, 1909, 626-656.
- Huetz de Lemps, Christian, *Géographie du commerce de Bordeaux à la fin du règne de Louis, XIV*: Paris & La Haye: Mouton, 1975.
- Hufton, Olwen H, *The Poor of Eighteenth-Century France*. Oxford: Clarendon Press, 1974.
- Hughes, Edward, *North-Century Life in the Eighteenth Century. The North, East, 1700-1750*. London & New York: Oxford Univ. Press, 1952.
- Hutchison, F. P., *The Population Debate*. Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin, 1967.
- Hymer, Stephen & Resnick, Stephen, "A Model of a Agrarian Economy with Nonagricultural Activities", *American Economic Review*, LIX, 3, Sept. 1969, 493-506.
- Imbert, Gaston, *Des Mouvements de Longue durée Kondratieff*. Aix-en-Provence: La Pensée Univ., 1959.
- Imbert, Jean, *Histoire économique (des origines à 1789)*. Collection Themis. Paris: Presses Univ. de France, 1965.
- Imhof, Arthur E., "Der Arbeitszwang für das landwirtschaftliche Dienstvolk in den nordischen Ländern im 18. Jahrhundert", *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, XXII, 1, 1974, 59-74.
- Innis, H. A., "Preface" to M. G. Lawson, *Fur: A Study in English Mercantilism, 1700-1775*. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1943, vii-xx.
- Insh, George Pratt, *The Scottish Jacobite Movement: A Study in Economic and Social Forces*, London: Moray Press, 1952.
- Israel, J. I., "Mexico and the 'General Crisis' of the Seventeenth Century", *Past and Present*, No. 63. May 1974. 33-57. (a)

- Israel, J. I., "The Portuguese in Seventeenth-Century Mexico", *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, XI, 1974, 12-32. (b)
- Israel, J. I., "A Conflict of Empires: Spain and the Netherlands 1618-1648", *Past and Present*, No. 76. Aug. 1977. 34-74.
- Issawi, Charles, "The Ottoman Empire in the European Economy, 1600-1914. Some Observations and Many Questions", in Kemal II, Karpat, ed., *The Ottoman State and Its Place in World History*. Leiden: E. J. Brill, 1974, 107-117.
- Jacquart, Jean, «La productivité agricole dans la France du XVIIe siècle», No., 70-71, 1966, 21-46.
- Jacquart, Jean, «La productivité agricole dans la France du Nord du XVIe et XVIIe siècles», *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, IL *Production et productivité agricole*. Paris & La Haye: Mouton, 1968, 65-74.
- Jacquart, Jean, (& Dupaquier, J.), «Les rapports sociaux dans les campagnes françaises au XVIIe siècle: quelques exemples», in D. Roche red., *Ordres et classes, Colloque d'histoire sociale*, Saint-Cloud, 24-25 mai 1967. Paris & La Haye: Mouton, 1973, 167-179.
- Jacquart, Jean, "French Agriculture in the Seventeenth Century", in Peter Earle, ed., *Essays in European Economic History, 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974. (Translated from XVIIe siècle, 1966.)
- Jacquart, Jean, «Inmobilité et catastrophes», in Emmanuel Le Roy Ladurie, red., *L'âge classique des paysans de 1340 à 1789*. Vol. II of *Histoire de la France rurale*. Paris: Seuil, 1975, 185-353-
- Jacquart, Jean, «Les inerties terriennes», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740.*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde* Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 345- 388. (a)
- Jacquart, Jean, «L'ovellence des dominants», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740.* . Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*, Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 389-430. (b)
- Jacquart, Jean, «Des sociétés en crise» in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740.*, Vol. II of Pierre Leon, red., *Histoire économique et sociale du monde*, Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 455-494. (c)

- Jago, Charles, "The Influence of Debt on the Relations between crown and Aristocracy in Seventeenth-Century Castile", *Economic History Review*, 2nd ser., XXVI, 2 May 1973, 218-236.
- James, Francis Godwin, "Irish Colonial Trade in the Eighteenth Century", *William and Mary Quarterly*, 3rd ser., XX, 4 Oct. 1963, 574-582.
- James Francis Godwin, *Ireland in the Empire, 1688-1770*. Cambridge, Massachusettes: Harvard Univ. Press, 1973.
- Jansen, H. P. H., "Holland's Advance", *Acta Historiae Neerlandiae*, X, 1978, 1-19.
- Jansen, H.P.H., "Agrarian Development and Exploitation in South Limburg in the Years 1650-1850", *Acta Historiae Neerlandiae*, V, 1971, 243-270.
- Jeannin, Pierre, «Les comptes du Sund comme source pour la construction d'indices généraux de l'activité économique en Europe (XVIe-XVIIIe siècles)», *Revue Historique*, 88e année, No. 231.1er artie, janv.-mars 1964. 55-102; 2e partie, avr.-juin 1964, 307-340.
- Jeannin, Pierre, *U Europe du Nord-Ouest et du Nord aux XVJle et XVIIIe iecles*. Nouvelle Clio 34. Paris: Presses Univ. de France, 1969.
- Jeannin, Pierre, «Preis-, Kosten- und Gewinnunterschiede im Handel mit Ostseegetriede (1550- 1650)», in *Witschaftliche und soziale Structuren im saekularen Wande I, II*: Ingomar Bog et al., her.. *Di vorindustrielle Zeit: Ausseragrasiche Probleme*, Hannover: Verlag M. & H. Schaper, 1974, 494-518.
- Jeannin, Pierre, «Les marchie du Nord dans le commerce français au XVIIIe siecle», in Pierre Leon, red., *Aires et structures du commerce français au XVIIIe siecle*, Colloque national de VAssociation Française des Histoires Economies, Paris, CNRS, 4-6 ocat. 1973. Lyon: Centre d'histoire économique et social de la region lyonnaise, 1975, 47-73.
- Jensch, Georg, "Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert», *Mitteilungen aus der livlandischen Geschichte*, XXIV, 2, 1930.
- Jensen, Einar, *Danish Agriculture: Its Economie Development*. Copenhagen: J. H. Schultz Forlag. 1937.
- John A. H., «Insurance Investment and the Land on Money Market of the 18th Century», *Económica n.s.*, XX, No. 78. May 1953, 137-158.
- John A. H., "War and the English Economy, 1700-1763", *Economic History Review*, 2d ser., VII, 3, Apr. 1955, 329-344.
- John A. H., "Agricultural Productuvity and Economic Growth in England", *Journal of Economic History*, XXV, 1, Mar. 1965, 19-34.

- John A. H, "Aspects of English Economic Growth in the First Half of the Eighteenth Century", in W. E., Minchinton, ed., *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. London: Methuen, 1969, 164-183. (Originally in *Económica*, 1961)
- John A. H, "English Agricultural Improvement and Grain Exports, 1660-1765", in D. C. Coleman & A. H. John, eds., *Trade, Government and Economy in Pre-Industrial England*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1976, 45-67.
- Johnsen, Oscar Albert, *Norwegische Wirtschaftsgeschichte*. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1939.
- Jones, F. I, "Agriculture and Economic Growth in England, 1660-1750. Agricultural Change", *Journal of Economic History*, XXV, 1, Mar, 1965, 1-18.
- Jones, F. I, "Editor's Introduction", in *Agriculture and Economic Growth in England, 1650-1815*. London: Methuen, 1967, 1-48.
- Jones, F. I., "Afterword", in William N. Parker & Eric I. Jones, eds., *European Peasants and Their Markets: Essays in Agrarian Economic History*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 327-360.
- Jones, F. I, & Woolf, S. J., *Agrarian Change and Economic Development: The Historical Problems*. London: Methuen: 1969.
- Jones George Hilton, *The Main Stream of Jacobitism*. Cambridge, Massachusettes: Harvard Univ. Press, 1954.
- Jones, Sir Harold Spencer, "The Calendar", in C Singer et al., *A History of Technology, III: From the Renaissance to the Industrial Revolution, C1500-C1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 558-581.
- Jones, J. R., *Britain and Europe in the Seventeenth Century*. London: Edw. Arnold, 1966.
- Jones, J. R., "English Attitudes to Europe in the Seventeenth Century", in J. S. Bromley & H. Kossmann, eds., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia*. London: Macmillan, 1968, 37-55-
- Jones, J. R., *The Revolution of 1688 in England*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1972.
- Jorgensen, Johan, "Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century", *Scandinavian Economic History Review*, IX, 2, 1963, 73-116.
- Joslin, D. M., "London Private Bankers, 1720-1785", *Economic History Review*, 2nd ser., VII, 2, 1954, 167-186.

- Judges, A. V., "The Idea of a Mercantile State", in D. C. Coleman, ed., *Revisions in Mercantilism*. London: Methuen, 1969, 35-60. (Originally in Transactions of the Royal Historical Society, 1939)
- Jutikkala, Eino., "The Great Finnish in Scandinavia in the Seventeenth Century", *Scandinavian Economic History Review*, XXIII, 2, 1975, 159-166.
- Kaltenstadler, Wilhelm, "Der österreichisch Seehandel über Triest im 18. Jahrhundert", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, LV, 4, März 1969, 481-500: LVI, I, Juni 1969, 1-104.
- Kaltenstadler, Wilhelm, "European Economic History in Recent German Historiography", *Journal of European Economic History*, 1, 1, Spring 1972, 193-218.
- Kamen, Henry, "The Decline of Castile: The Last Crisis", *Economic History Review*, 2nd ser., XVII, 1, Aug 1964, 63-76.
- Kamen, Henry, "The Economic and Social Consequences of the Thirty Years' War", *Past and Present*, No. 39. Apr. 1968, 44-61.
- Kamen, Henry, *The War of Succession in Spain, 1700-15*. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1969.
- Kamen, Henry, *Iron Century: Social Change in Europe, 1550-1660*. New York: Praeger, 1972.
- Kamen, Henry, "Public Authority and Popular Crime: Banditry in Valencia, 1660-1714", *Journal of European Economic History*, III, 3, Winter 1974, 654-687.
- Kamen, Henry, *Decline of Spain: A Historical Myth?* *Past and Present*, No. 81 Nov. 1978, 24-50.
- Karnmen, Michael, *Empire and Interest: The American Colonies and the Politics of Mercantilism*. Philadelphia, Pennsylvania: J. B. Lippincott, 1970.
- Kann, Robert A., "Aristocracy in the Eighteenth Century Habsburg Empire", *East European Quarterly*, VII, 1, 1973, 1-13.
- Kavke, Frantisek, "Die habsburger und der böhmische Staat bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts", *Histórica*, VIII, 1964, 35-64.
- Kearney, H. E., "The Political Background to English Mercantilism, 1695-1700", *Economic History Review*, 2nd ser., XI, 3, Apr. 1959, 484-496.
- Kearney, H. E., "Puritanism, Capitalism and the Scientific Revolution", *Past and Present*, No. 28. July 1964, 81-101.
- Keith, Robert G., "Encomienda, Hacienda and Corregimiento in Spanish America: A Structural Analysis", *Hispanic American Historical Review*, LI, 3, Aug. 1971, 431-446.

- Keith, Theodora, "The Economic Causes for the Scottish Union", *English Historical Review*, XXIV, No. 93, Jan. 1909, 44-60.
- Kellenbenz, Hermann, Sephardim an der unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung von Ende des 16. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Beihefte 40. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1958.
- Kellenbenz, Hermann, "Handliches Gewerbe und bauerliches Unternehmertum in Westeuropa von Spätmittelalter bis ins XVIII. Jahrhundert", *Second International Conference of Economic History*, Aix-en-Provence, 1962. II: *Middle Ages and Modern Times*. Paris & La Haye: Mouton, 1965. 377-427.
- Kellenbenz, Hermann, «Les industries rurales en Occident de la fin du Moyen Age au XVIIIe siècle», *Annales E.S.C.*, LXDT, 5, sept.-oct. 1963, 833-882.
- Kellenbenz, Hermann, "The Economic Significance of the Archangel Route (from the late 16th to the late 18th century)", *Journal of European Economic History*, II, 3, Winter 1973, 541-581.
- Kellenbenz, Hermann, "Technology in the Age of the Scientific Revolution, 1500-1700", in C. M. Cipolla, ed., *The Fontana History of Europe*, II: *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 177-272.
- Kellenbenz, Hermann, *The Rise of the European Economy*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1976.
- Kellenbenz, Hermann, "The Organization of industrial Production", in *Cambridge Economic History of Europe*, V: E.E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1977, 462-548. (a)
- Kellenbenz, Hermann, "Europäisches Kupfer, Ende 15. bis Mitte 17. Jahrhundert. Ergebnisse eines Kolloquiums", in H. Kellenbenz, her., *Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa, 1500-1650*. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1977, 290-351. (b)
- Kemp, Tom, "Structural Factors in the Retardation of French Economic Growth", *Kyklos*, XV, 2, 1962, 325-350.
- Kent, H. S. K., "The Anglo-Norwegian Timber Trade in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., VIII, 1. Aug. 1955, 62-74.
- Kent, H. S. K., *War and Trade in Northern Seas*. Cambridge: University Press, 1973.

- Kepler, J. S. "Fiscal Aspects of the English Carrying Trade during the Thirty Years' War", *Economic History Review*, 2nd ser., XXV, 2, May 1972, 261-283.
- Kerridge, Eric, *Agrarian Problems in the Sixteenth Century and After*. London: Geo. Allen & Unwin, Ltd., 1969.
- Kerridge, Eric, *The Farmers of Old England*, London: Geo. Allen & Unwin, 1973.
- Kersten, Ada, «Les magnats élite de la société nobiliaire», *Acta Poloniae Histórica*, No. 36, 1977.119-133.
- Kindleberger, Charles P., «Commercial Expansion and the Industrial Revolution», *Journal of European Economic History*, IV, 3, Winter 1975, 613-654.
- Kindleberger Charles P., *Manias, Panics, and Crashes*. New York: Basic Books, 1978.
- Kirchner, Walther, "Emigration: Some Eighteenth Century Considerations", *Comparative Studies in Society and History*, V, 3, Apr. 1963, 346-356.
- Kirilly, Zs., «Examen au point de vue de rendement de la production du blé des serfs», in Mme. Zs. Kirilly *et al.*, «Production et productivité agricoles en Hongrie à l'époque du Féodalisme tardif, (1550-1850)», Nouvelles études historiques, publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. Budapest: Akademiai Kiado, 1965, 615-622.
- Kirilly, Zs. & Kiss, I. N., «Production de céréales et exploitations paysannes: En Hongrie aux XVIe et XVIIe siècles», *Annales E.S.C.*, XXIII, 6, nov.-déc. 1968, 1211-1236.
- Kisch, Herbert, «The Lextile Industries in Silsia and the Rhineland: A Comparative Study in Industrialization», *Journal of Economic History*, XIX, 4, Dec. 1959, 541-564.
- Kisch, Herbert, "Growth Deterrents of a Medieval Heritage: The Aachen-area Woolen Trades before 1790", *Journal of Economic History*, XXIV, 4, Dec. 1959, 517-537.
- Kisch, Herbert, "*Prussian Mercantilism and the Rise of the Krefeld Silk Industry: Variations upon an Eighteenth-Centry Theme*", *Transactions of the American Philosophical Society*, LVIII, Pt. 7, 1968, Philadelphia, Pennsylvania: Amer. Phil. Soc, 1968.
- Kiss, Istvan, "Die Rolle der Magnaten-Gutswirtschaft im Grosshandel Ungarns im 17. Jahrhundert", in Ingomar Bo, red., *Der Aussenhandel Otmittleuropas, 1450-1650*. Koln-Wien: Böhlau Verlag, 1971, 450-482.

- Klein; Peter W., "The trip Family in the 17th Century: A Study of the Behavior of the Entrepreneur on the Dutch Staple Market", *Acta Historiae Neerlandica*, 1,1,1969, 7-19.
- Klein, Peter W., "Stagnation économique et emploi du capital dans la Hollande des XVIIIe et XIXe siècles», *Revue du Nord*, LII, No. 204, janv.-mars 1970, 33-41.
- Klima, Arnost, "Industrial Development in Bohemia, 1618-1781", *Past and Present*, No. 11, Apr. 1957. 87-99.
- Klima, Arnost, "English Merchant Capital in Bohemia in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XII, 1, Aug. 1959, 34-48.
- Klima, Arnost, "Mercantilism in the Habsburg Monarchy-with special reference to the Bohemian Lands", *Histórica*, XI, 1965, 95-119.
- Klima, Arnost & Macurek, J., «La question de la transition du féodalisme au capitalisme en Europe centrale (16-18 siècles)», *international Congress of Historical Sciences*, Stockholm, 1960, IV: *Histoire moderne*. Göteborg, Sweden: Almqvist & Wikselt, 1960, 84-105.
- Knoppers, Jake, «A Quantitative Study of Dutch Shipping from Russia in the Eighteenth Century», paper presented to Canadian Historical Association, Edmonton, June 7,1975. (a)
- Knoppers, Jake, "Discussion", in F. Krantz & P. M. Hohenberg, eds, *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 65. (b)
- Knoppers, Jake, "Patterns in Dutch Trade with Russia from the Nine Years' War to the End of the Republic", paper presented at the Annual Meeting of the Canadian Association for the Advancement of Netherlandic Studies, Univ. of New Brunswick, Fredericton, 28-29 May 1977. (a)
- Knoppers, Jake, "Ships and Shipping Towards the End of the Eighteenth Century: Trends and Developments in Europe", paper presented at Annual Meeting of the Canadian Historical Association, Univ. of New Brunswick, Fredericton, 2-6 June 1977. (b)
- Koeningsberger, IL G., "English Merchants in Naples and Sicily in the Seventeenth Cen-truy", *English Historical Review*, LXII, No. 244, July 1947, 304-326.
- Kossmann, E. H, "Discussion of H. R. Trevor-Roper: "The General Crisis of the Seventeenth Century", *Past and Present*, No. 18, Nov. 1960, 8-11.

- Kossmann, E. H., "The Low Countries", *New Cambridge Modern History*, IV: J. P. Cooper, ed., *The Decline of Spain and the Thirty Years' War, 1609-48/59*. Cambridge: University Press, 1970, 359-384.
- Kossmann, E. H. "Some Meditations on Dutch Eighteenth-Century Decline", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds, *Failed Transitions to modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975. 49-54(a)
- Kossmann, E. H., "Some Late 17th-century Dutch Writings on Raison d'Etat", in R. Schnur, ed., *Staatsraison: Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs*. Berlin: Duncker & Humblot, 1975. 497-504(b)
- Kossmann, E. H., "The Singularity of Absolutism", in R. Hatton, ed., *Louis XIV and Absolutism*. Columbus: Ohio State Univ. Press, 1976, 3-17.
- Kowalewski, Jerzy, "Les transformations de la structure sociale en Pologne au XVIIIe siècle: La noblesse et la bourgeoisie", *Acta Poloniae Historica*, No. 26, 1972, 5-30.
- Kriedte, Peter, Medick, Hans, & Schlumbohm, Jürgen, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.
- Kruger, Horst, *Zur Geschichte der Manufakturen und der Manufakturarbeit in Preussen*, vol. III of *Schriftenreihe des Instituts für allgemeine Geschichte an der Humboldt Universität Berlin*, ed. by Gerhard Schilfert, Berlin: Reitten & Loening, 1958.
- Kuczynski, Jürgen, "Zum Aufsatz von Johannes Nichtweiss über die zweite Leibeigenschaft", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, II, 3, 1954, 467-471.
- Kula, Witold, "L'histoire économique de la Pologne du dix-huitième siècle", *Acta Poloniae Historica*, No. 4, 1961, 133-146.
- Kula, Witold, "La métrologie historique et la lutte des classes: Exemple de la Pologne au XVIIe siècle", *Studi in onore di Amintore Fanfani, V: Evi moderno e contemporaneo*. Milano: Dott. A. Giuffrè-Ed., 1962, 273-288.
- Kula, Witold, "Gli studi sulla formazione del capitalismo in Polonia", in A. Garacciolo, ed., *Problemi storici della industrializzazione e dello sviluppo*. Urbino, Italy: Argalia Ed., 1965, VI, 205-228.
- Kula, Witold, *Théorie économique du système féodal*. Paris & La Haye: Mouton, 1970.
- Kulischer (Koulischer), Joseph, "La grande industrie au XVIIe et XVIIIe siècles: France, Allemagne, Russie", *Annales d'histoire économique et sociale*, III, 9, janv. 1931, 11-46.

- Kulischer, Joseph, «Liebeigenschaft in Russland und die Agrarverfassung Preussens in 18. Jahrhundert: Eine vergleichende Studie», *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 3rd ser., LXXXII, 1, 1932, 1-62.
- Kuske, Bruno, «Gewerbe, Handel und Verkehr», in H. Aubin *et al.*, her., *Geschichte des Rheinlandes von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart*, II: *Kulturgeschichte*. Essen: G. D. Baedeker, Verlagsbuchhandlung, 1922, 149-248.
- Kuske, Bruno, «Die wirtschaftliche und soziale Verflechtung zwischen Deutschland und den Niederlanden bis zum 18. Jahrhundert», in *Köln, Der Rhein und das reich*. Köln-Graz: Böhlau-Verlag, 1956, 200-256. (Originally in *Deutsches Archiv für Länders- und Volksforschung*, 1937).
- Labrousse, C.-E. *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*. Paris: Lib. Dalloz, 1932, 2 vol.
- Labrousse, C.-E., «La révolution démographique du premier tiers du XVIIIe siècle», Bulletin semestriel, *Association pour l'histoire de la civilisation*, Association Marc Bloch, Loulouse, séance du 17 mai 1953, 21-23.
- Labrousse, C.-E., «Les 'bons prix' agricoles du XVIIIe siècle», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse *et al.*, *Des derniers temps de l'ag seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 367-416.
- Labrousse, Elisabeth, «Le refuge hollandais: Bayle et Jurien», *XVIIe siècle*, No. 77-77, 1967, 75-93.
- La Force, J. Clayburn, «Royal Lextile Factories in Spain, 1700-1800», *Journal of Economie History*, XXIV, 3, Sept. 1964, 337-363.
- Land, Aubrey C, «Economie Base and Social Structure: The Northern Chesapeake in the Eighteenth Centruy», *Journal of Economie History*, XXV, 4, Dec. 1965, 639-654.
- Land, Aubrey C, «The Lobacco Staple and the Planter's Problems: Lechnolog, Labor and Crops», *Agricultural History*, XLIII, 1, Jan. 1969, 69-81.
- Lane, Frederic C, «Oceanlc Expansion: Force and Enterprise in the Creation of Oceanic Commerce», *Journal of Economic History*, X, Supplement, 1950, 19-39.
- Lane, Frederic C, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore, Maryland: Johns Hopkins Univ. Press, 1973.
- Lang, James, *Conquest and Commerce: Spain and England in the Americas*. New York: Academic Press, 1975.

- Lang, M.F. "New Spain's Mining Depression and the Supply of Quicksilver from Peru", *American Historical Review*, XLVIII, 4. Nov. 1968, 632-641.
- Langton, John, "Coal Output In South-West Lancashire, 1590-1799", *Economic History Review*, 2nd ser., XXV, 1, Feb. 1972, 28-54.
- Larquié, CL, «Les esclaves de Madrid à l'époque de la décadence (1650-1700)», *Revue historique*, CCXLIV, 1, juil.-sept, 1970, 41-74.
- Larraz, José, *La época del mercantilismo en Castilla (1500-1700)*. 2nd ed. Madrid: Atlas, 1943.
- Laslett, Peter, «John Locke, the Great Recoinage, and the Origins of the Board of Trade: 1695-1698», *William and Mary Quarterly*, XIV, 3, July 1957, 370-402.
- Lavrovsky, V M., "Expropriation of the English Peasantry in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, n.s., IX, 2, Aug. 1957, 271-282.
- Lavrosky, V M., "The Great Estate in England from the 16th to the 18th Centuries", *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August 1960, Paris & La Haye: Mouton, 1960, 353-365-
- Lawson, Murray G., *Fur: A Study in English Mercantilism, 1700-1775*. Univ. of Toronto Studies, History and Economics Series, vol. IX. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1943.
- Lenman, Bruce, *An Economic History of Modern Scotland, 1660-1976*. Hamden, Connecticut: Archon Books, 1977.
- Léon, Pierre, «La crise de l'économie française à la fin du règne de Louis XIV (1685-1715)», *Information historique*. XVIII, 4, sept.-oct. 1956, 127-137.
- Léon, Pierre, «Points de vue sur le monde ouvrier dans la France du XVIIIe siècle», *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965.1. Paris & La Haye: Mouton, 1968, 181-185.
- Léon, Pierre, *Economies et sociétés préindustrielles, II: 1650-1780: Les origines d'une accélération de l'histoire*, Paris: Lib. Armand Colin, 1970. (a)
- Léon Pierre, «La réponse de 'industrie', in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse, et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 217-266. (b)
- Léon, Pierre, «L'élan industriel et commercial», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse, et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 499-528. (c)

- Léon, Pierre, «Les nouvelles élites», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse, et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 601-649. (d)
- Léon, Pierre, «Morcellement et émergence du monde ouvrier», in Fernand Braudel & Ernest Labrousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse, et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 651-689. (e)
- Léon Pierre, «Structures du commerce extérieur et évolution industrielle de la France à la fin du XVIIIe siècle», in *Conjoncture économique, structures sociales*. Lommage à Ernest Labrousse, Paris & La Haye: Mouton, 1974.
- Léon, Pierre & Carrière, Charles, «L'appel des marchés», in Fernand Braudel & Ernest Laborousse, dir., *Histoire économique et sociale de la France*, II: Ernest Labrousse, et al., *Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel (1660-1789)*. Paris: Presses Univ. de France, 1970, 161-215. (e)
- Léonard, Emile-G., «Economie et religion. Les protestans français au XVIIIe siècle», *Annales d'histoire sociale*, n, 1, janv. 1940, 5-20.
- Léonard, Emile-G., *L'Armée et ses problèmes au XVIIIe siècle*, Paris: Lib. Pion, 1958.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Climat et récoltes aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Annales E.S.C.*, XV, 3, mai-juin 1960, 434-465.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Histoire de Languedoc*. Paris: Presses Univ. de France, 1962.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Voies nouvelles pour l'histoire rurale (XVIe-XVIIIe siècles)», *Etudes rurales*, No. 13-14, avr.-sept., 1964, 79-95.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Histoire du climat depuis l'an mil*. Paris: Flammarion, 1967.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Les rendements du blé en Languedoc», *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, IL *Production et productivité agricole*. Paris & La Haye: Mouton, 1968, 75-84.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «L'amenorrhée de famine (XVIIe-XXe siècles)», *Annales E.S.C.*, XXIV, 6 nov.-dec. 1969, 1589-1601.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Les insurgés de l'impôt», *Le Nouvel observateur*, 28 juin 1971, 26-28.

- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Sur quelques types de revenus réels (16e-18e siècles)», *Fourth International Conference of Economic History*, Bloomington, 1968, Paris & La Haye: Mouton, 1973. 419-435.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «A Long Agrarian Cycle: Languedoc, 1500-1700», in Peter Earle, ed., *Essays in European Economic History, 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974. (a) (Translated from *Les Paysans de Languedoc*, 1969.)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Pour un modèle de l'économie rurale française au XVIIIe siècle», *Chaiers d'histoire*, XIV, 1, 1974, 5-27. (b)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Révoltes et contestations rurales en France de 1675 à 1788», *Annales E.S.C.*, XXIX, 1, janv.-févr. 1974, 6-22. (c)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «De la crise ultime à la vraie croissance», in Emmanuel Le Roy Ladurie, red., *L'âge classique des paysans de 13-10 à 1789*, Vol. II of *Histoire de la France rurale*, Paris: Seuil, 1975, 359-591. (a)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «Un 'modele septentrional': Les campagnes parisiennes (XVIe-XVIIe siècles)», *Annales E.S.C.*, XXX, 6, nov.-dec, 1975, 1397-1413. (b)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, «un cas de méthodologie dans l'histoire rurale: Les grandes monographies des révoltes et des contestations rurales en France de 1675 à 1788», in *Metodología de la historia moderna: economía demografía*. Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas, Univ. de Santiago de Compostala. Segovia: Artes Gráficas Galicia, III, 1975, 33-50. (c)
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, "Motionless History", *Social Science History*, I, 2, Winter 1977, 115-136. (Translated from *Annales E.S.C.*, 1974.)
- Leskiewicz, Janina, «Sur le niveau et les composantes du revenu foncier en Pologne du XVIe siècle au XVIIIe siècle», in *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August, 1960, *Contributions*. Paris & La Haye: Mouton, 1960, 409-414.
- Lésnodorski, Boguslaw, «Les Partages de la Pologne. Analyse des causes et essai d'une théorie», *Acta Poloniae Histórica*, No. 8, 1963, 7-30.
- Leszcyński, Józef, «La Silésie dans la politique européenne au XVIe-XVIIe siècles», *Acta Poloniae Histórica*, No. 22, 1970, 90-107.
- Leuilliot, Paul, "Influence du commerce oriental sur l'économie occidentale", in M. Mollat, red., *Sociétés et compagnies en Orient et dans l'Océan Indien*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1970, 611-627.
- Lichtheim, George, *Imperialism*, London: Penguin, 1974.

- Liebel, Helen P., "Laissez-fire vs. Mercantilism: The Rise of Hamburg and the Hamburg Bourgeoisie vs. Frederick the Great in the Crisis of 1763", *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, LII, 2, 1965, 206-238. (b)
- Liiv, Otto, "Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts"; *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesselschaft*, XXVII, 1935, 1-336.
- Lipson, Ephraim, *The Economic History of England*, Vols. II-III: *The Age of Mercantilism*, 6th ed. London: Adam & Charles Black, 1956.
- Lira, Andrés & Muro, Luis, "El siglo de la integración", in Centro de Estudios Históricos, *Historia General de Mexico, II*, Mexico: El Colegio de Mexico, 1976, 83-181.
- Litehfield, R. Burr, «Les investissements commerciaux des patriciens Horentins au XVIIIe siècle», *Annales E.S.C.*, XXIV, 3, mai-juin 1969, 685-721.
- Lockhart, James, "Encomienda and Hacienda: The Evolution of the Great Estate in the Spanish Indies", *Hispanic American Historical Review*, LXIX, 3, Aug. 1969, 411-429.
- Lorn, Frantisek, "Die Arbeitsproduktivität in der Geschichte der tschechoslowakischen Landwirtschaft", *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsaziologie*, XIX, 1, Apr. 1971, 1-25.
- López, Adalberto, "The Economics of Yerba Mate in Seventeenth-Century South America", *Agricultural History*, XLVIB, 4, Oct. 1974, 493-509.
- Lord, Eleanor Louisa, *Industrial Experiments in the British Colonies of North America*. Studies in History and Political Science XVIII, Baltimore, Maryland: Johns Hopkins Univ., 1898.
- Lunde, Johs, *Handelshuset bak "Gannon & Worse": Jacob Kielland & Son*. Bergen: Universitetsforlaget, 1963.
- Lundkvist, Sven, "The Experience of Empire: Sweden as a Great Power", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973, 20-57.
- Liitge, Friedrich, "Strukturelle und konjunkturelle Wandlungen in der deutschen Wirtschaft vor Ausbruch des Dreissigjährigen Krieges", in *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil- Hist. Kl., Sitzungsberichte*, No. 5, 1958.
- Liitge, Freidrich, *Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Verlag Eugen Ulmer, 1963.
- Liitge, Friedrich, "Grundherrschaft und Gutsherrschaft", *Handwörterbuch des Sozialwissen-schaften*. Stuttgart: Gustav Fischer: Tübingen: J. C.

- B. Mohr Paul Siebeck); Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965, IV, 682-688.
- Liitge, Friedrich, *Deutsche Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, 3rd enlarged and improved ed. Berlin: Springer-Verlag, 1966.
- Liithy, Herbert, *La Banque Protestante en France de la Révocation de l'Edit de Nantes à la Révolution, I: Dispersion et regroupement (1685-1730)*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1959.
- Liithy, Herbert, *La Banque Protestante en France de la Révocation de l'Edit de Nantes à la Révolution, II: De la Banque aux Finances (1730-1794)*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1961.
- Luzac, Elle, *La richesse de la Hollande*. London: aux dépens de la Compagnie, 1778, 2 vol. Luz-zatto, Gino, *Per una storia economica d'Italia*, 2nd ed. Bari, Italy: Ed. Laterza, 1974.
- Lynch, John, *Spain Under the Basburgs. II: Spain and America: 1598-1700*. Oxford: Basil Blackwell, 1969.
- Macartney, C.A., "The Habsburg Dominions", in *New Cambridge Modern History*, VII: J. O. Lindsay, ed., *The Old Regime, 1713-63*. Cambridge: University Press, 1966, 391-415.
- Macartney, A., "Hungary", in A. Goodwin, ed., *The European Nobility in the Eighteenth Century*. New York: Harper & Row (Torchbooks), 1967, 118-135.
- Macedo, Jorge Borges de, *Problemas de Historia da Industria Portuguesa no Século XVIII*. Lisboa: Assco, Industrial Portuguesa, Estudos de Economia Aplicada, 1963. (b)
- Macara, Pablo, "Fendalismo colonial americano: el caso de las haciendas peruanas", *Acta Histórica* (Acta Universitatis Szegediensis de Attila Josef Nominatae), XXXV, 1971, 3-43.
- MacLeod, Murdo J., *Spanish Central America: A Socioeconomic History, 1520-1720*. Berkeley: Univ. of California Press, 1973.
- Maczak, Antoni, "The Balance of Polish Sea Trade with the West, 1565-1664", *Scandinavian Economic History Review*, XVIII, 2, 1970, 107-142.
- Maczak, Antoni, "Agricultural and Livestock Production in Poland: Internal and Foreign Markets", *Journal of European Economic History*, in, 2, Fall 1974, 505-508.
- Maczak, Antoni, "Money and Society in Poland-Lithuania of the 16th-17th Centuries", *Settima Settimana di Studio*, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini", 15 April 1975.

- Maczak, Antoni, "Money and Society in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Centuries", *Journal of European Economic History*, V, 1, Spring 1976, 69-104. (a)
- Maczak, Antoni, "State Revenues and National Income: Poland in the Crisis of the Seventeenth Century", *Ottava Settimana di Studio*, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini", Prato, 8 magg. 1976. (b)
- Maczak, Antoni&Samsonowicz Henry K., "La zone batique; l'un des elements du marché européen», *Acta Poloniae Histórica*, No. 11, 1965, 71-99.
- Mahan, A. L., *Influence of Sea Power Upon History, 1600-1783*. London: Sampson Low, Marstan, Searle & Rivington, 1889.
- Makkai, László, «La structure et la productivité de l'économie agraire de la Hongrie au milieu du XVIIe siècle», in S. Herbst *et al.*, eds. *Spoleczenstwo Gospodarka Kultura*. Studia ofiarowane Marianowi Matowistowi w ezterdziestolecie pracy naukowej. Warszawa: PWN, 1974, 197-209.
- Makkai, László, «Neo-Serfdom: Its Origin and Nature in East Central Europe», *Slavic Review*, XXXIV, 2, June 1975, 225-238.
- Malecki, Jan M., «Le rôle de Gracovie dans l'économie polonaise aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Acta Poloniae Histórica*, No. 21, 1970, 108-122.
- Malecki, Jan M., "Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts", in O. Pickl, her., *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, I. Graz: 1971, 145- 151.
- Malowist, Marian, "The Economic and Social Development of the Baltic Countries from the 15th to the 17th Centuries", *Economic History Review*, 2nd ser., XII, 2, 1959, 177-189.
- Malowist, Marian, «L'évolution industrielle en Pologne du XIVe au XVIIe siècle», in *Croissance et regression en Europe, XIVe-XVIIe siècles*, Cahiers des Annales, 34. Paris: Lib. Armand Colin, 1972, 191-215.
- Malowist, Marian, "Problems of the Growth of the National Economy of Central-Eastern Europe in the Late Middle Ages", *Journal of European Economic History*, III, 2, Fall 1974, 319-357-
- Malowist, Marian, «Quelques remarques sur le déclin des états de l'Europe de l'est au XVIe jusqu'au XVIIIe siècle», paper delivered at Seminar of Fernand Braudel, Paris, 4 mars 1976.

- Mandrou, Robert, «Le baroque européen: mentalité pathétique et révolution sociale», *Annales E.S.C.*, XV, 5, sept.-oct. 1960, 898-914.
- Mandrou, Robert, «L'agriculture hors du développement capitaliste: Le cas des Fugger», *Studi storici*, IX, 3/4, lugl.-dic. 1968, 784-914.
- Marino, Iohn A., «La crisi di Venezia e la New Economie History», *Studi storici*, XIX, 1, genn.-marzo 1978, 79-107.
- Markovitch, Lihomir J., «L'industrie française au XVIIIe siècle: l'industrie lainière à la fin du règne de Louis XIV et sous la Régence», *Economies et sociétés*, Cahiers de l'I.S.E.A., II, 8, août 1968, 1517-1697. (a)
- Markovitch, Tihomir J., «L'industrie lainière française au début du XVIIIe siècle», *Revue d'histoire économique et sociale*, XLVI 4, 1968, 550-579. (b)
- Marques, A. H. de Oliveira, *History of Portugal*, 2nd ed. New York: Columbia Univ. Press, 1976.
- Marrés, P., «Le Languedoc méditerranéen aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Annales de l'Institut d'Etudes Occitanes*, 4e ser., No. 2, aut. 1966, 151-156.
- Martin Saint-Léon, Etienne, *Histoire des corporations de métiers*. Genève: Slatkine-Megariotis Reprints, 1976. (Originally Published, Paris, 1922).
- Marx, Karl, *Seret Diplomatic History of the Eighteenth Century*. New York: International Publ., 1969.
- Masefield, G. B., "Crops and Livestock", in *Cambridge Economic History of Europe*, IV: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 275-301.
- Masselman, George, "Dutch Colonial Policy in the Seventeenth Century", *Journal of Economic History*, XXI, 4, Dec. 1961, 455-468.
- Masselman, George, *The Cradle of Colonialism*. New Haven, Connection: Yale Univ. Press, 1963.
- Masson, Paul, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*. New York: Burt Franklin, 1967. (a) (Originally published, Paris, 1911).
- Masson Paul, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*. New York: Burt Franklin, 1967. (b) (Originally published, Paris 1896.)
- Mata, Eugenia & Valerio, Nuno, «Alguns dados e notas sobre o comercio europeu e mundial nos finais do século XVII», *Revista de história e social*, No. 2, julho-dez, de 1978, 105-122.
- Matejek, Frantisek, «La production agricole dans les pays tchécoslovaques à partir du XVIe siècle jusqu'à la première guerre mondiale», *Troisième Conférence Internationale d'Histoire Economique*, Munich, 1965, IL Paris & La Haye: Mouton, 1968, 205-219.

- Mathias, Peter, «Agriculture and the Brewing and Distilling Industries in the Eighteenth Century», *Economic History Review*, n.s., V, 2, Aug. 1952, 249-257.
- Mathias, Peter & O'Brien, Patrick, "Taxation in Britain and France, 1715-1810. A Comparison of the Social and Economic Incidence of Taxes Collected by the Central Government", *Journal of European Economic History*, V, 3, Winter 1976, 601-650.
- Mathiex, Jean, 'Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Annales*, E.S.C., IX, 2, avr.-juin 1954, 157-131.
- Mauro, Frederic, «Sur la 'crise' du XVIIe siècle», *Annales* E.S.C., XIV, 1, janv.-mars 1959, 181-185.
- Mauro, Frederic, *La Portugal et l'Atlantique au XVIIe siècle (1570-1670)*. Etude économique. Paris: S.E.V.P.E.N., 1960.
- Mauro, Frederic, "Toward an 'Intercontinental Model': European Overseas Expansion between 1500 and 1800", *Economic History Review*, 2nd ser., XIV, 1, 1961, 1-17. (a)
- Mauro, Frederic, «L'empire portugais et le commerce francoportugais au milieu du XVIIIe siècle», *Actas do Congresso Internacional de Historia das Descobrimentos*, V. Lisboa: 1961, 1-16. (b)
- Mauro, Frederic, «Marchands et marchands-banquiers portugais au XVIIe siècle», *Revista portuguesa de historia*, IX, 1961, 5-20. (c)
- Mauro, Frederic, «La bourgeoisie portugaise au XVIIe siècle», in *Etudes économiques sur l'expansion portugaise (1500-1900)*. Paris: Fund. Calouste Gulbenkian, 1970, 15-35. (Originally in *Le XVIIe siècle*, 1958.)
- Mauro, Frederic, "Existence et persistance d'un régime féodal ou seigneurial au Brésil", in *L'abolition de la «féodalité» dans le monde occidental*, Colloques internationaux du C.N.R.S., Loulouse 12-16 no. 1968, Paris: Ed. du C.N.R.S., 1, 1971-, 385-391.
- Mauro, Frederic, «Conjoncture économique et structure sociale en Amérique latine depuis l'époque coloniale», in *Conjoncture économique, structures sociales*. Hommage à Ernest Labrousse. Paris & La Haye: Mouton, 1974, 237-251.
- Mauro, Frederic, «Le rôle de la monnaie dans les décollages manqués de l'économie portugaise du XVe au XVIIIe siècles.» Paper presented at VU Settimana di Studio, Prato, 17 apr. 1975.
- Maxwell, Kenneth, 'Tombai and the Nationalization of the Luso-Brazilian Economy', *Hispanic American Historical Review*, XLVIII, 4, Nov. 1968, 608-631.

- May, Louis-Philippe, *Histoire économique de la Martinique (1635-1763)*. Paris: Les Presses Modernes, 1930.
- McLachlan, Jean O., *Trade and Peace with Old Spain, 1667-1750*. Cambridge: University Press, 1940.
- McManners, J., "France", in Albert Goodwin, ed., *The European Nobility in the Eighteenth Century*. New York: Harper & Row (Lorchbooks), 1967, 22-42.
- McNeill, William IL, *The Shape of European History*. London & New York: Oxford Univ. Press,
- Medick, Hans, "The Proto-Industrial Family Economy: The Structural Function of Household and Family during the Transition from Peasant Society to industrial Capitalism, *Social History*, No. 3, Oct. 1976, 291-315.
- Mehring, Franz, *Absolutism and Revolution in Germany, 1525-1848*. London: New Park Publ., 1975. (Originally published in 1892,1897,1910.)
- Meilink-Roelofsz, M.A.P., "Aspects of Dutch Colonial Development in Asia in the Seventeenth Century", in J. S. Bromley & E. H. Kossmann, edsk., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia*. London: Macmillan, 1968, 56-82.
- Mejdricka, Kveta, «L'État du régime féodal à la veille de son abolition et les conditions de sa suppression en Bohême», in *L'abolition de la «féodalité» dans le monde occidental*. Colloques intimationaux du C.N.R.S., Loulouse 12-16 nov. 1968. Paris: Ed. du C.N.R.S., 1,1971, 393- 409.
- Mellafe, Rolando, *La introducción de la esclavitud negra en Chile: tráfico y mitas*. Estudios de Historia Económica Americana: Trabajo y Salario en el Periodo Colonial, II. Santiago: Univ. de Chile, 1959.
- Menard, Russell R., "Secular Trends in the Chesapeake Tobacco Industry", *Working Papers from the Regional Economic History Research Center, I, 3, 1978, 1-34*.
- Menashe, Touis, "Historians Define the Baroque: Notes on a Problem of Art and Social History" *Comparative Studies in Society and History*, VII, 3, Apr. 1965, 333-342.
- Mendels, Franklin F., "Proto Industrialization: The First Phase of the Industrialization Process", *Journal of Economic History*, XXXII, 1, Mar. 1972, 241-261.
- Mendels, Franklin F., "Agriculture and Peasant Industry in Eighteenth Century Handers", in William N. Parker & Eric L. (ones, eds, *European Peasants and Their Markets*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 179-204.

- Merrington, John, "Town and Country in the Transition to Capitalism", in Rodney Hilton, ed., *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: New Left Books, 1976, 170-195. (Originally in *New Left Review*, 1975.)
- Mertens, Jacques E., *La Naissance et le développement de l'étalon-or, 1692-1922*, Univ. de Louvain, Collection de l'Ecole des Sciences Politiques et Sociales, No. 131. Louvain: Ed. Em. Warny, 1944.
- Meuvret, Jean, «Les mouvements des prix de 1661 à 1715 et leurs répercussions», *Journal de la Société de Statistique de Paris*, LXXXV, 5-6, mai-juin 1944, 109-119.
- Meuvret, Jean, «Circulation monétaire et utilisation économique de la monnaie dans la France du XVIe et du XVIIe siècles», *Etudes d'histoire moderne et contemporaine*, 1, 1947, 15-18.
- Meuvret, Jean, «La géographie des prix des céréales et les anciennes économies européennes: Prix méditerranéens, prix continentaux, prix atlantiques à la fin du XVIIe siècle», *Revista de economía*, IV, 2, 1951, 63-69.
- Meuvret, Jean, «Conjoncture et crise au XVIIe siècle: L'exemple des prix milanais», *Annales E.S.C., Vil*, 2, avr.-juin 1953, 215-219.
- Meuvret, Jean, «L'agriculture en Europe au XVIIe et XVIIIe siècles», X *Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Roma, 4-11 sett. 1955, *Relazioni, W: Storia moderna*. Firenze: G.C. Sansoni-Ed., 1955, 139-168.
- Meuvret, «Circuits d'échange et travail rural dans la France du XVIIe siècle», *Studi in onore di Armando Sapori*. Milano: Istituto Edit. Cisalpino, II, 1957, 1127-1142.
- Meuvret, Jean, «Domaines ou ensembles territoriaux?», *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August 1960. Paris & La Haye: Mouton, 1960, 343-352.
- Meuvret, Jean, «Production et productivité agricoles», *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, II: *Production et productivités agricoles*. Paris & La Haye: Mouton, 1968, 11-22.
- Meuvret, Jean, «La France au temps de Louis XIV: des temps difficiles», in *Etudes d'histoire économique*. Paris: Lib. Armand Colin, 1971, 17-37. (a) (Originally in *La France au temps de Louis XIV*, 1965.)
- Meuvret, Jean, «Les oscillations des prix de céréales au XVIIe et XVIIIe siècles en Angleterre et dans les pays du bassin parisien», in *Etudes d'histoire économique*. Paris: Lib. Armand Colin, 1971, 113-124. (b) (Originally in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1969.)

- Michalkjecz, Stanislas, «Einige Episoden der Geschichte der schleisischen Bauernkämpfer, im 17. und 18. Jh.», in Eva Maleczynska, her., *Beiträge zur Geschichte Schlesiens*. Berlin: Riitten & Loening, 1958, 356–400.
- Michell, A. R., “The European Fisheries in Early Modern History”, in *Cambridge Economic History of Europe*, V: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Cambridge: University Press, 1977, 134–184.
- Mika, Alois, “On the Economic Status of Gzech Towns in the Period of Late Feudalism”, *Economic History*, II, published on the occasion of the VIIth International Economic History Congress in Edinburgh, 1978. Prague: Institute of Czechoslovak and World History of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1978, 225–256.
- Mms, Stewart I., *Colbert's West India Policy*. New Haven, Connecticut: Yale Univ. Press, 1912.
- Mnchinton, Walter, “Patterns and Structure of Demand 1500–1750”, in C. M. Cipolla, ed., *The Pontana Economic History of Europe*, II: *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 82–176.
- Mngay, G. E., “The Agricultural Depression, 1730–1750”, *Economic History Review*, 2nd ser., VIM, 3, 1956, 323–338.
- Mngay, G. E., “The Large Estate in Eighteenth Century England”, *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August 1960, Paris & La Haye: Mouton, 1960, 367–383.
- Mngay, G. E., “The Size of Farms in the Eighteenth Century”, *Economic History Review*, 2nd ser., XIV, 3 Apr. 1962, 469–488.
- Mngay, G. E., *English Landed Society in the Eighteenth Century*. London: Routledge & Kegan Paul, 1963.
- Mngay, G. E., “The Land Tax Assessments and the Small Landowner”, *Economic History Review*, 2nd ser., XVII, 2, Dec. 1964, 381–388.
- Mingay, G. E., *Enclosure and the Small Farmer in the Age of the Industrial Revolution*. London: Macmillan, 1968.
- Mnz, Sidney W., “Currency Problems in Eighteenth Century Jamaica and Gresham's Law”, in Robert A. Manners, ed., *Process and Pattern in Culture*. Chicago, Illinois: Aidine, 1964, 248–265.
- Mntz, Sidney W. & Wolf, Eric R., “Haciendas and Plantations in Middle America and the Antilles”, *Social and Economic Studies*, VI, 3, Sept. 1957, 380–412.
- Molenda, Danuta, “Investments in Ore Mining in Poland from the 13th to the 17th Centuries”, *Journal of European Economic History*, V, 1, Spring 1976, 151–169.

- Motlat, Michel, red., *Sociétés et compagnies de commerce en Orient et dans l'Océan Indien*, Actes du Huitième Colloque International d'Histoire Maritime, Beyrouth, 5-10 sept. 1966. Paris: S.E.V.P.E.N., 1970.
- Molnar, Erik, «Les fondements économiques et sociaux de l'absolutisme», *XII Congrès International des Sciences Historiques, Rapports, W. Méthodologie et histoire contemporaine*. Wien: Verlag Ferdinand Berge & Söhne, 1965, 155-169.
- Mois, Roger, S. J., "Population in Europe 1500-1700", in C. M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe, II: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974, 15-82.
- Monter, E. William, "Swiss Investment in England, 1697-1720", *Revue internationale d'histoire de la banque*, II, 1969, 285-298.
- Moreno Fragnals, Manuel, *El Ingenio*, 3 vol. La Habana: Ed. de Ciencias Sociales, 1978.
- Morgan, W. T., «Economie Aspects of the Negotiations at Ryswick», in Ian R. Christie, ed., *Essays in Modern History*, London: Macmillan, 1968, 172-195. (Originally in *Transactions of the Royal Historical Society*, read 14 May 1931.)
- Morineau, «Le balance du commerce franco-néerlandais et le resserrement économique des Provinces-Unies au XVIIIe siècle», *Economisch-Historisch Jaarboek*, XXX, 4, 1965, 170-233.
- Morineau, Michel, «Y a-t-il eu une révolution agricole en France au XVIIIe siècle?», *Revue historique*, CCXXXIX, 1, avr.-juin 1968, 299-326.
- Morineau, Michel, «Gazettes hollandais et trésors américains», *Anuario de historia económica y social*, II, 2, enero-dic. 1969, 289-361. (a)
- Morineau, Michel, «Histoire sans frontières: prix et 'révolution agricole'», *Annales E.S.C.*, XXIV, 2 mars-avr.-1969, 403-423. (b)
- Morineau, Michel, «En Hollande au XVIIe siècle», in Jean-Jacques Hemardinquier, red., *Pour une histoire de l'alimentation*, *Chaiers des Annales*, 28. Paris: Lib. Armand Colin, 1970, 107-114. (a) (Originally in *Annales, E.S.C.*, 1963.)
- Morineau, Michel, «Post-scriptum. De la Hollande à la France», in Jean-Jacques Hemardinquier red., *Pour une histoire de l'alimentation*, *Chaiers des Annales*, 28. Paris: Lib. Armand Colin, 1970, 115-125. (b)
- Morineau, Michel, «Flottes de commerce et trafics français en Méditerranée au XVIIe siècle (jusqu'en 1669)», *XVIIe siècle*, No. 86-87, 1970, 135-171. (c)

- Morineau, Michel, «Bayonne et Saint-Jean-de-Lux, relais du commerce néerlandais vers l'Espagne au début du XVIIe siècle», *Actes du Quatre-vingt-Quatorzième Congrès National des Sociétés Savantes*, Pau 1969, II, Section d'histoire moderne et contemporaine. Paris: Bibliothèque Nationale, 1971, 309-330.
- Morineau, Michel, «Quelques remarques touchant le financement de l'économie des Provinces-Unies au XVIIe et au XVIIIe siècle», paper at Cuarta Settimana di Studio, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini", Prato, 16 apr. 1972.
- Morineau, Michel, «Quelques remarques sur l'abondance monétaire aux Provinces Unies», *Annales E.S.C.*, XXIX, 3, mai-juin 1974, 767-776.
- Morineau, Michel, «Quelques recherches relatives à la balance du commerce extérieur français au XVIIIe siècle: ou cette fois un égalé deux», in Pierre Léon, red., *Aires et structures du commerce français au XVIIIe siècle*, Colloque National de l'Association Française des Historiens Economistes, Paris, C.N.R.S., 4-6 oct. 1973. Lyon: Centre d'Histoire Economique et Social de la Région Lyonnaise, 1975, 1-45.
- Morineau, Michel, «La terre», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Léon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 11-39. (b)
- Morineau, Michel, «Le siècle», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Léon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 63-106. (b)
- Morineau, Michel, «Un siècle après la conquête: Les empires ibériques», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Léon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 109-138. (c)
- Morineau, Michel, «Les manceniillers de l'Europey», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Léon, red., *Histoire économique et sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 139-162. (d)
- Morineau, Michel, «La 'substitution' aux Indes Orientales», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre Léon, red., *Histoire économique et sociale du monde*, Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 521-546. (f)
- Morineau, Michel, «Le challenge Europe-Asie», in Pierre Deyon & Jean Jacquart, *Les hésitations de la croissance, 1580-1740*, Vol. II of Pierre

- Léon, red., *Histoire économique de sociale du monde*. Paris: Lib. Armand Colin, 1978, 547-579. (g)
- Morieau, Michel, «Or brésilien et gazettes hollandises», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXV, i, janv.-mars, 1978, 3-60. (h)
- Mörner, Magnus: "The Spanish American Hacienda: A Survey of Recent Research and Debate", *Hispanic American Historical Review*, Uli, 2, May 1973, 183-216.
- Mousnier, Roland, «L'évolution des finances publiques en France et en Angleterre pendant les guerres de la Ligue d'Augsbourg et de la Succession d'Espagne», *Revue historique*, XLIV, No. 205, janv. mars 1951, 1-23.
- Mousnier, Roland, *Les XVIe et XVIIe siècles*, 5e ed., revue, corrigée et augmentée, Vol. IV of Maurice Grouzet, red., *Histoire Générale des Civilisations*. Paris: Presses Univ. de France, 1967.
- Mukherjee, Ramkrishna, *The Rise and Fall of the East India Company*. New York: Monthly Review Press, 1974.
- Munck, Lthomas, "The Economic and Social Position of Peasant Freeholders in Late Seventeenth-Century Denmark", *Scandinavian Economic History Review*, XXV, 1, 1977, 37-61.
- Munkteit, Henrik, *Bergsmansoch Bruksförlag intill 1748 års Förlags-Förordning*. Uppsala, Sweden: Alqvist & Wiksells, 1934.
- Murray, R. K., "The Anglo-Scottish Union", *Scots Law Times*, Nov. 4, 1961, 161-164.
- Myska, Milan, "Pre-Industrial Iron-Making in the Czech Lands", *Past and Present*, No. 82, Feb. 1979, 44-72.
- Nadal, J. & Giralt, E., *La Population catalane de 1553 à 1717*. Paris: S.E.V.P.E.N., 1960.
- Naish, G.P.B., "Ships and Shipbuilding", in . Singer, et al., *A History of Technology*. Ill: *From the Renaissance to the Industrial Revolution, 1500-1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 471-500.
- Nef, John U., *War and Human Progress: An Essay on the Rise of Industrial Civilisation*. New York: W. W. Norton, 1968.
- Nef, John U., "Impact of War on Science and Technology", *Fourth International Conference of Economic History*, Bloomington, 1968. Paris & La Haye: Mouton, 1973, 237-243.
- Neguev, S., «Le Proche-Orient précapitaliste», *Khamsin*, No. 2, 1975, 7-14.
- Nelson, George H., "Contraband Trade under the Asiento, 1730-1739", *American Historical Review*, LI, 1, Oct. 1945, 55-67.

- Neto, Paulo Elpidio de Menezes, "Patrimonialisme rural et structure de domination au Brésil, à l'époque coloniale", *Revista de ciencias sociais*, IV, 1, 1973, 93-107.
- Nettels, Curtis P., "The Manace of Colonial Manufacturing", *New England Quarterly*, IV, 2, Apr. 1931, 230-269. (a)
- Nettels, Curtis P., "England's Trade with New England and New York, 1685-1720", *Journal of Modern History*, III, 1, Mar. 1931, 1-32. (b)
- Nettels, Curtis P., "England's Trade with England and New York, 1685-1720", *Publications of the Colonial Society of Massachusetts*, XXVIII, Feb. 1933, 322-350.
- Nettels, Curtis P., "British Mercantilism and the Economic Development of the Thirteen Colonies", *Journal of Economic History*, XII, 2, Spring 1952, 105-114.
- Nichtwiss, Johannes, "Zur Frage des zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, I, 5, 1953, 687-717.
- Nichtweiss, Johannes, "Antwort an Jiirgen Kuczynski", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, II, 3, 1954, 471-476.
- Nichtweiss, Johannes, "Zu strittigen Fragen der sogenannten zweiten Leibeigenschaft in Mitteleuropa: Zusammenfassung eines Artikels von Benedykt Zientara", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, IV, 4, 1956, 750-754.
- Nichtweiss, Johannes, "Einige Bemerkungen zum Artikel von G Heitz 'Zur Diskussion über Gutscherrschaft und Bauernlegen in Mecklenburg'", *Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte*, V, 4, 1957, 804-817.
- Nielsen, Axel, *Dänische Wirtschaftsgeschichte*, Jena: Gustav Fischer Verlag 1933.
- Nordmann, Claude J., «Monnaies et finances suédoises au XVIIe siècle», *Revue du Nord*, XLVI, No. 183, oct.-déc. 1964, 469-488.
- Nordmann, Claude J., *Grandeur et liberté de la Suède (1660-1792)*. Paris: Béatrice-Nauwelaerts, 1971.
- Nordmann, Claude J., «L'armée suédoise au XVIIe siècle», *Revue du nord*, LIV, No. 213, avr.-juin 1972, 133-147-
- Morth, Douglass C., «Innovation and Development of Technology, A Theoretical Framework», *Fourth International Conference on Economic His.* Bloomington 1968, Paris & La Haye: Mouton, 1973, 223-231.
- North, Douglas C. & Thomas, Robert Paul, *The Rise of the Western World*, Cambridge: University Press, 1973.

- Oberem, U., «Zur Geschichte des Lateinamerikanischen Landarbeiters: Conciertos und Hua-sipungueros in Ecuador», *Anthropos*, LXII, 5/6, 1967, 759-788.
- Ochinanski, Jerzy, «La situation économique-sociale et la lutte de classes des paysans dans les domaines royaux (*Ekonomic*) de Kobryń dans la deuxième moitié du XVIe et dans la première moitié du XVIIIe-ième siècle», *Roczniki dziejow społecznych i gospodarczych*, XIX, 1957, 89-90.
- O'Farrell, Patrick, *Ireland's English Question*. New York: Schocken, 1971.
- Ogg, David, «The Emergence of Great Britain as a World Power», in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*, Cambridge: University Press, 1970, 254-283.
- Ohberg, Arne, «Russia and the World Market in the Seventeenth Century», *Scandinavian Economic History Review*, in, 2, 1955, 123-162.
- Onody, Oliver, «Quelques aspects historiques de l'économie de l'or brésilien», *Revue internationale d'histoire de la banque*, IV, 1971, 173-316.
- Ormrod, David, «Dutch Commercial and Industrial Decline and British Growth in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries», in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds, *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 36-43.
- Ortiz, Fernando, *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. New York: Knopf, 1917.
- Osborn, Wayne S., «Lidian Land Retention in Colonial Metztitlan», *Hispanic American Historical Review*, LIII, 2, May 1973, 217-238.
- Osterud, Oyvind, «Configurations of Scandinavian Absolutism: The 17th Century in Comparative Perspective», paper given at the ISSC/MSII Symposium on «Capitalism and the Rise of the National State in Europe, 16th-18th Centuries», Bellagio, Oct. 14-16, 1976.
- Osterud, Oyvind, «Agrarian Structures, Urban Networks and Political Development: The Cases of Early Modern Scandinavia», paper at IX World Congress of Sociology, Uppsala, August 14-19, 1978.
- Ostrander, Gilman M., «The Making of the Triangular Trade Myth», *William and Mary Quarterly*, XXX, 4, Oct. 1973, 635-644.
- Pach, Zsigmond Pál, «über einige Probleme der Gutswirtschaft in Ungarn in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts», in *Second International*

- Conference of Economic History*, Aix-en-Provence, 1962, Paris & La Haye: Mouton, 1965, 222-235.
- Pach, Zsigmond Pál, "The Shifting of International Trade Routes in the 15th-17th Centuries", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV, 1968, 287-321.
- Pach, Zsigmond Pál, "The Role of East-Central Europe in International Trade (16th and 17th Centuries)", in *Etudes historiques* 1970,1, Budapest: Akademiai Kiado, 1970, 217-264. (b)
- Pach, Zsigmond Pál, "Favourable and Unfavourable Conditions for Capitalist Growth: The Shift of International Trade Routes in the 15th to 17th Centuries", in F. C. Lane, ed., *Fourth International Conference on Economic History*, Bloomington, 1968, Paris & La Haye: Mouton, 1973. 53-68.
- Palmer, R. R., "Questions de féodalité aux Etats-Unis", in *L'abolition de la «féodalité» dans le monde occidental*. Colloques internationaux du C.N.R.S., Toulouse 12-16 nov. 1968, Paris: Ed. du C.N.R.S. 1,1971, 348-356.
- Pantaleão, Olga, *A penetração comercial da Inglaterra na América Espanhola de 1713 a 1783*. Sao Paulo: n.p., 1946.
- Pares, Richard, "The Economic Factors in the History of the Empire", *Economic History Review*, Vn, 2, May 1937,119-114.
- Pares, Richard, *Yankers and Creoles: The Trade between North America and the West Indies before the American Revolution*. London: Longmans, Green & Co., 1956.
- Pares, Richard, *Merchants and Planters*, *Economic History Review Supplement No. 4*. Cambridge: University Press, 1960.
- Pares, Richard, *War and Trade in the West Indies, 1739-63*. London: Frank Cass, 1953. (Original publication, 1936.)
- Paris, Robert, *Histoire du commerce de Marseille, V: De 1600 à 1789, Le Levant*, 1re ed., Gaston Rambert, Paris: Lib. Pion, 1957.
- Parker, Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*. Cambridge: University Press, 1972.
- Parker, Geoffrey, "The Emergence of Modern Finance in Europe", in C. M. Cipolla, ed., *The Fontana History of Europe*. 11: *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Glasgow: Collins, 1974. 527-594. (a)
- Parker, Geoffrey, "War and Economic Change: The Economic Costs of the Dutch Revolt", paper at Sesta Settimana di Studio, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini", Prato, 3 magg. 1974. (b)

- Parker, Geoffrey, "Why Did the Dutch Revolt Last Eighty Years?", *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th ser., XXVI, 1976, 53-72. (a)
- Parker, Geoffrey, "The 'Military Revolution,' 1560-1660-A Myth?", *Journal of Modern History*, XLVni, 2, June 1976, 195-214. (b)
- Parry, J. H., "Transport and Trade Routes", in E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *Cambridge Economic History of Europe. W: The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Cambridge: University Press, 1967, 155-219.
- Patterson, R., "Spinning and Weaving", in C. Singer et al., *A History of Technology. Ill: From the Renaissance to the Industrial Revolution, 1500-1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 180.
- Penson, Lilian M., "The West Indies and the Spanish American Trade, 1713-1748", in J. Holland Rose et al., eds., *Cambridge History of the British Empire*, I. Cambridge: University Press, 1929, 330-345.
- Pentland, H. C., "Population and Labour Growth in Britain in the Eighteenth Century", *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, IV: J. E. C. Eversley, ed., *Demography and History*. Paris & La Haye: Mouton, 1972, 157-189.
- Perjés, G., "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVI, 1-2, 1970, 1-52.
- Perrot, Jean-Claude, *Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIIIe siècle*. Lille: Service de reproduction des thèses, Univ. de Lille m, 2 vol. 1974.
- Petersen, E. Ladewig, "La crise de noblesse danoise entre 1580 et 1660", *Annales E.5.C.*, XXIII, 6, nov.-déc. 1968, 1237-1261.
- Petersen, E., Ladewig Danish Cattle Trade During the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Scandinavian Econoh., History Review*, XVIII, 1, 1970, 69-85.
- Peterson, Mendel, *The Funnel of Gold*. Boston: Little-Brown, 1975.
- Petraccone, Claudia, *Napoli dal 1500 all'800: problemi di storia demografica e sociale*. Napoli: Guida Ed., 1974.
- Pétrie, Sir Charles, *The Jacobite Movement*, 3rd ed., revised one volume. London: Eyre & Spot-tiswoode, 1958.
- Phelan, John L., "Free Versus Compulsory Labor. Mexico and the Philippines 1540-1648", *Comparative Studies in Society and History*, I, 2, 159, 189-201.
- Phelan, John L., *The Hispanization of the Philippines: Spanish Aims and Filipino Responses, 1565-1700*. Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1967.

- Phelan, John L., *Review of John Lynch, Spain Under the Habsburgs. II: Spain and America, 1598-1700 in Journal of Latin American Studies*, II, 2, Nov. 1970, 211-213.
- Piel, Jean, *Capitalisme agraire au Pérou. I: Originalité de la société agraire péruvienne au XIXe siècle*. Paris: Ed. Anthropos, 1975.
- Pillorget, René, «Les problèmes monétaires français de 1602 à 1689», *XVIIe siècle*, No. 70-71, 1966, 107-130.
- Pillorget, René, *Les mouvements insurrectionnels de Provence entre 1596 et 1715*. Paris: Ed. A. Pedone, 1975.
- Pinkham, Lucille, «William of Orange: Prime Mover of the Revolution», in Gerald M. Straka, ed., *The Revolution of 1688: Whig Triumph or Palace Revolution?* Boston: D. C. Heath, 1963, 77- 85. (Originally in *William III and the Respectable Revolution*, 1954.)
- Pirenne, Henri, *Histoire de Belgique*, Vols. P^v, V Bruxelles: Henri Lamertin, Libr.-Ed., 1920.
- Pitt, H. G., «The Pacification of Utrecht», in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/25*, Cambridge: University Press, 1970, 446-479.
- Pinz, Anne-Marie, «Politique économique à Genève et doctrine mercantiliste (vers 1690-1740)», paper delivered at V International Congress of Economic History, Leningrad, 10-14 Aug. 1970. (a)
- Pinz, Anne-Marie, «Alimentation populaire et sous-alimentation au XVIIe siècle: Le cas de Genève et sa région», in Jean-Jacques Hémardinquier, red., *Pour une histoire de Polimentation*, Paris: Lib. Armand Colin, 1970, 129-145. (Originally in *Revue suisse d'histoire*, 1968.)
- Plumb, J. H., *England in the Eighteenth Century (1714-1815)*, Vol. 7 of *The Pelican History of England*. London: Penguin, 1950.
- Plumb, J. H., «Introduction», to C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800*, New York: Knopf, 1965, xiii-xxvi.
- Plumb, J. H., *The First Four Georges*, Glasgow: Fontana Collins, 1966.
- Plumb, J. H., *The Origins of Political Stability: England, 1675-1725*. Boston: Massachussettes: Houghton Millin, 1967.
- Plumb, J. H., «The Growth of the Electorate in England from 1600 to 1715», *Past and Present*, No. 45, Nov. 1969, 90-116.
- Pohl, Hans, «Das Textilgewerbe in Hispanoamerika während der Kolonialzeit», *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, LVI, 4, Dez. 1969, 438-477.

- Poisson, Jean-Paul, "Introduction à une étude quantitative des effets socio-économiques du système de Law", *Journal de la Société de Statistique de Paris*, 115e année, No. 3, 3e trimestre 1974, 260-280.
- Poitrineau, Abel, «L'alimentation populaire en Auvergne au XVIIIe siècle», in Jean-Jacques Hémandinquier, red., *Pour une histoire de l'alimentation*. Paris: Lib. Armand Colin, 1970, 146- 193. (Originally in *Annales*, E. S.C., 1962.)
- Polisensky, J. V., "The Thirty Years' War", *Past and Present*, No. 6, Nov. 1954, 31-43.
- Polisensky, J. V., "The Thirty Years' War and the Crises and Revolutions of Seventeenth-Century Europe", *Past and Present*, No. 39, Apr. 1968, 34-43.
- Polisensky, J. V., *The Thirty Years' War*. Berkeley: Univ. of California Press, 1971.
- Polisensky, J. V., *War and Society In Europe, 1618-1648*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1978.
- Poni, Carlo, "All'origine del sistema di fabbrica: tecnologia e organizzazione produttiva dei mulini da seta nell'Italia settentrionale (sec. XVII-XVIII)", *Rivista storica italiana*, LXXXVIII, 3, 1976, 444-497.
- Ponso, Pierre, «En Andalousie occidentale: Les fluctuations de la production du blé sous l'Ancien Régime», *Etudes rurales*, No. 34, avr.-juin 1969, 97-112.
- Postel-Vinay, Gilles, *La rente foncière dans le capitalisme agricole*, Paris: Maspéro, 1974.
- Price, Derek J., "The Manufacture of Scientific Instruments from 1500-1700", in C. Singer, et al., *A History of Technology*. Ill: *From the Renaissance to the Industrial Revolution, 1500- 1700*. Oxford: Clarendon Press, 1957, 620-647.
- Price, Jacob M., "The Rise of Glasgow in the Chesapeake Tobacco Trade, 1707-1775", *William and Mary Quarterly*, 3rd ser., XI, 2, Apr. 1954, 179-199.
- Price, Jacob M., "Multilateralism and/or Bilateralism: The Settlement of British Trade Balances with "The North", 1700", *Economic History Review*, 2nd ser., XIV, 2, 1961, 254-274. (a)
- Price, Jacob M., "The Tobacco Adventure to Russia: Enterprise, Politics and Diplomacy in the Quest for a Northern Market for English Colonial Tobacco, 1676-1722", *Transactions of the American Philosophical Society*, n.s. LI, 1, Mar. 1961 (b)

- Price, Jacob M. "The Economic Growth of the Chesapeake and the European Market, 1697-1775." *Journal of Economic History*, XXIV, 4, Dec. 1964, 496-511.
- Prickler, Harald, "Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700", in O. Pickl, her., *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, I. Graz: 1971, 131-144.
- Priestley, Margaret, "Anoglo French Trade and the 'Unfavorable Balance' Controversy, 1600- 1685", *Economic History Review*, 2nd ser., IV, 1, 1951, 37-52.
- Procacci, Giulio, "Italy: Commentary", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth-Century Holland*, Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 27-28.
- Quencez, G, *Vocabularium geographicum*. Bruxelles: Presses Académiques Européennes, 1968.
- Rabb, Theodore K., "Puritanism and the Rise of Experimental Science in England", review article, *Chaiers d'histoire mondiale*, Vil, 1, 1962, 46-67. (a)
- Rabb, Theodore K., "Sir Edwin Sandys and the Parliament of 1604", *American Historical Review*, LXIX, 3, Apr. 1964, 646-670.
- Rabb, Theodore K., "Free Trade and the Gentry in the Parliament of 1604", *Past and Present*, No. 40, 1968, 165-173
- Rabb, Theodore K., *The Struggle for Stability in Early Modern Europe*. London & New York: Oxford Univ. Press, 1975]
- Rabe, Hannah, "Aktienkapital und Handelsinvestitionen im Überseehandel des 17. Jahrhunderts", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XLIX, 3, 1962, 320-368.
- Rachel, Hugo, *Die Handels, Zoll- und Akziepolitik Brandenburg-Preussens bis 1713*. Acta Borussia. Die einzelnen gebilde des Verwaltung. Handels, Zoll- und Akzisepolitik, I, Berlin: P. Parey, 1911.
- Rambert, Gaston, «De 1660 à 1789», in *Histoire du commerce de Marseille, W: De 1599 à 1789*, gen. ed., Gaston Rambert, Paris: Lib. Pion, 1954, 193-683.
- Rambert, Gaston, «Préface» to Robert Paris, *Histoire du commerce de Marseille, V: De 1660 à 1789, Le Levant*. Paris: Lib. Pion, 1957, i-vi.
- Rambert, Gaston, «La France et la politique de l'Espagne au XVIIIe siècle», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, VI, oct.-déc. 1959, 269-288.

- Rapp, Richard Tilden, "The Unmaking of the Mediterranean Trade Hegemony: International Trade Rivalry and the Commercial Revolution", *Journal of Economic History*, XXXV, 3, Sept. 1975, 499-525.
- Rapp, Richard Tilden, *Industry and Economic Decline in Seventeenth-Century Venice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1976.
- Raychaudhuri, Tapan, *Jan Company in Coromandel, 1605-1690, A Study in the Interrelations of European Commerce and Traditional Economics*, Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Tand- en Volkenkunde, Vol. 38. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1962.
- Reddaway, W. F., "The Scandinavian North", in A. W. Ward *et al.*, eds., *Cambridge Modern History*, IV: *The Thirty Years' War*. Cambridge: University Press, 1906, 560-591.
- Redlich, Fritz, "Contributions in the Thirty Years' War", *Economic History Review*, 2nd ser., XII, 2, 1959, 247-254.
- Reed, Clyde G., "Transactions Costs and Differential Growth in Seventeenth-Century Western Europe", *Journal of Economic History*, XXXIII, 1, Mar. 1973, 177-190.
- Rees, J. F., "The Phases of British Commercial Policy in the Eighteenth Century", *Económica*, V, No. 14, June 1925, 130-150.
- Rees, J. F., "Mercantilism and the Colonies", in J. Holland Rose *et al.*, *Cambridge History of the British Empire*, I, Cambridge: University Press, 1929, 561-602.
- Reinhard, Marcel R. & Armengaud, Armand, *Histoire générale de la population mondiale*. Paris: Ed. Montchrestien, 1961.
- Renier, G. J., *The Dutch Nation: An Historical Study*. London: Geo. Allen & Unwin, 1944.
- Revah, I. S., «Les marranes», *Revue des études juives*, 3e ser., I (CXVIII), 1959-1960, 29-77.
- Rich, E. E., "The First Earl of Shaftsbury's Colonial Policy", *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th ser., VII, 1957, 47-70.
- Rich, E. E., "Europe and North America", in *New Cambridge Modern History*, V: E. I., Carsten, ed., *The Ascendancy of France, 1648-88*. Cambridge: University Press, 1961, 330-368.
- Rich, E. E., *Montreal and the Fur Trade*, Montreal: McGill Univ. Press, 1966.
- Rich, E. E., "Colonial Settlement and Its Labour Problems", in E. E., Rich & C. H. Wilson eds., *The Cambridge Economic History of Europe*. IV: *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 308-373.

- Richet, Denis, "Groissance et bloages en France du XVe au XVIIIe siecle», *Annales E.S.C.* XXin, 4, Juil.-aout 1968, 759-787.
- Richet, Denis, "Economic Growth and its Setbacks in France from the Fifteenth to the Eighteenth Century", in Marc Ferro, ed., *Social Historians in Contemporary France*. New York: Harper & Row, 1972, 180-211. (Translated horn *Annales E.S.C.*, 1968.)
- Richmond, Vice-Admiral Sir IT, *National Policy and Naval Strength and Other Essays*. London: Longmans, Green & Co., 1928.
- Riemersma, Jelle C, "Government Influence on Company Organization in Holland and England (1550-1650)", *Journal of Economic History*, Supplement X, 1950, 31-39.
- Riley, P. W. J., "The Union of 1707 as an Episode in English Politics", *English Historical Review*, LXXXIV, No. 332, July 1969, 498-527.
- Ringrose, D. R., "European Economic Growth: Comments on the North-Thomas Theory", *Economic History Review*, 2nd ser., XXVI, 2, May 1973, 285-292.
- Robert, Daniel, "Louis XIV et les protestants», *Xi/Ile siecle*, No. 76-77, 1967, 39-52.
- Roberts, Michael, *Gustavus Adolphus*, 2 vol. London: Longmans, Green, & Co. 1953, 1958.
- Roberts, Mchael, "Cromwell and the Baltic", *English Historical Review*, LXXVI, No. 300, July 1961, 402-446.
- Roberts, Michael, "Queen Christina and the General Crisis of the Seventeenth Century", *Past and Present*, No. 22, July 1962, 36-59.
- Roberts, Michael, "Charles XT", in *Essays in Swedish History*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1967, 226-268. (Originally in *History*, 1965.)
- Roberts, Michael, "Sweden and the Baltic, 1611-54", in *New Cambridge Modern History*, IV: J. P. Cooper, ed., *The Decline of Spain and the Thirty Years' War, 1609-49/59*. Cambridge: University Press, 1970, 385-410.
- Roberts, Mchael, "Introduction", in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973, 1-19. (a)
- Roberts, Michael, "The Swedish Church," in M. Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*. New York: St. Martin's Press, 1973, 132-173. (b)
- Roebuk, P., "Absentee Landownersihp in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries: A Neglected Factor in English Agrarian History", *Agricultural History Review*, XXI, 1, 1973. 1-17.
- Roehl, Richard, "French Industrialization: A Reconsideration", *Explorations in Economic History*, XIII, 3, July 1976, 233-281.

- Roessingh, H. K., "Inland Tobacco: Expansion and Contraction of a Cash Crop in the 17th and 18th Centuries in the Netherlands", *A.A.G. Bijlagen*, No. 20, 1976, 498-503.
- Romano, Ruggiero, "Documenti e prime considerazioni intorno alla 'Balance du commerce' della Francia dal 1716 al 1780", *Studi in onore di Armando Saporiti*, II. Milano: Istituto Edit, Cisalpino, 1957, 1265-1300.
- Romano, Ruggiero, «Une économie coloniale: le Chili au XVIIIe siècle», *Annales E.S.C.*, XV, 2, mars avr. 1960, 259-285.
- Romano, Ruggiero, «Tra XVIe XVII secolo, una crisi economica: 1619-1622», *Rivista storica italiana*, LXXIV, 3, 1962, 480-531.
- Romano, Ruggiero, «L'Italia nella crisi del secolo XVIII», *Studi storici*, IX, 3-4, lugl.-dic. 1968, 723-741.
- Romano, Ruggiero, «Sens et limites de l'industrie minière en Amérique espagnole du XVIe au XVIIIe siècle», *Journal de la Société des Américanistes*, LIX, 1970, 129-143.
- Romano, Ruggiero, «L'Italia nella crisi del secolo XVII», in *Tra due crisi. L'Italia del Rinascimento*. Torino: Piccola Bibl. Einaudi, 1971, 186-206. (Originally in *Studi storici*, 1968.)
- Romano, Ruggiero, "Italy in the Crisis of the Seventeenth Century", in Peter Earle, ed., *Essays in European Economic History 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974, 185-198. (Translated from *Studi storici*, 1968.)
- Romero de Solís, Pedro, *La población española en los siglos XVIII y XIX*. Madrid: Siglo XXI de España, 1973.
- Roorda, D. J., "The Ruling Classes in Holland in the Seventeenth Century", in J. S. Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, n. Groningen: J. B. Wolters, 1964, 109-132.
- Roorda, D. J., "Party and Faction", *Acte Historiae Neerlandica*, n, 1967, 188-221.
- Roos, Hans-Edvard, "Origin of Swedish Capitalism", *Economy and History*, XIX, 1, 1976, 49-65.
- Rosen, Jerker, "Scandinavia and the Baltic", in *New Cambridge Modern History*. V: F. L. Carsten, ed., *The Ascendancy of France, 1648-88*. Cambridge: University Press, 1961, 519-42.
- Rosenberg Hans, *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy: The Prussian Experience, 1660-1815*, Cambridge, Massachusetts: Harvard Univ. Press, 1958.
- Roseveare, Henry, *The Treasury: The Evolution of a British Institution*. New York: Columbia Univ. Press, 1969.

- Roseveare, Henry, "Government Financial Policy and the Market in Late Seventeenth-Century England", Ottava VIII. Settimana di Studio, Istituto Internazionale di Storia Economica "Francesco Datini", Prato, 8 magg. 1976.
- Rostworowski, Emanuel, "The Crisis of Sovereignty (1697-1763)", in A. Gieysztor *et al.*, *History of Poland*. Warszawa: PWN, 1968, 313-337.
- Rowen, Herbert H, "The Revolution That Wasn't: The *Coup d'Etat* of 1650 in Holland", *European Studies Review*, W, 2, Oct. 1974, 99-117.
- Rubini, Dennis, "Politics and the Battle for the Banks, 1688-1697", *English Historical Review*, LXXXV, No. 337, Oct. 1970, 693-714.
- Ruiz Martin, Felipe, "La banca en España hasta 1782", in F. Ruiz Martin *et al.*, *El banco de España: Una historia económica*. Madrid: Banco de España, 1970, 1-196.
- Rule, John C, «Louis XIV, Roi-Bureaucrate», in John C. Rule, ed., *Louis XIV and the Craft of Kingship*. Columbus: Ohio State Univ. Press, 1969, 3-101.
- Rusche, G and Otto Kirchheimer, *Punishment and Social Structure*. New York: Columbia Univ. Press, 1939.
- Rusinski, Wladyslaw, "Hauptprobleme der Fronwirtschaft im 16. bis 18. Jhd. in Polen und den Nachbarländern", in *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August 1960. *Contributions*. Paris & La Haye: Mouton, 1960, 415-423.
- Rusinski, Wladyslaw, "Strukturwandlungen der bauerlichen Bevölkerung Polens im 16.-18. Jahrhundert", *Studia Historiae Oeconomicae*, VII, 1972, 99-119.
- Rusinski, Wladyslaw, "über die Entwicklungsetappen der Fronwirtschaft in Mittel- und Osteuropa", *Studia Historiae Oeconomicae*, IX, 1974, 27-45.
- Rutkowski, Jan, «Le régime agraire en Pologne au XVII^ele siècle», *Revue d'histoire économique et social*, XIV, 4, 1926, 473-505; XV, 1, 1927, 66-103. (a)
- Rutkowski, Jan, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*. Paris: Champion, 1927. (b)
- Ruwet, Joseph, «Prix, production et bénéfices agricoles. Le pays de Liège au XVIII^ele siècle», *Cahiers d'histoire des prix*, n, 1957, 69-108.
- Saalfeld, Diedrich, *Bauernwirtschaft und Gustbetrieb in der vorindustriellen Zeit*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1960.
- Sagnac, Philippe, «Le crédit de l'Etat et les banquiers à la fin du XV^ele et au commencement du XVIII^ele siècle», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, X, No. 4-5, juin-juil. 1908, 257- 272.

- Salaman, Reddille N, *The History and Social Influence of the Potato*. Cambridge: University Press, 1949.
- Salin, Edgar, "European Entrepreneurship", *Economie History Review*, 2nd ser., XII, 4, Fall 1952, 366-377.
- Salmon, J. H. M., "Venality of Office and Popular Sedition in Seventeenth-Century France", *Past and Present*, No. 37, July 1967, 21-43.
- Samuelsson, Kurt, *From Great Power to Welfare State*. London: Geo. Allen & Unwin, 1968.
- Sandberg Lars S., "Monetary Policy and Politics in Mid-Eighteenth Century Sweden: A Comment", *Journal of Economic History*, XXX, 3, Sept. 1970, 653-654.
- Sayous, André-E., «L'affaire de Law et les Genevois», *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, XVII, 3, 1937, 310-340.
- Scammel, G. V., «Shipowning in the Economy and Politics of Early Modern England", *Historical Journal*, XV, 3, 1972, 385-407.
- Scelle, Georges, "The Slave-Trade in the Spanish Colonies of America: the Assiento", *American Journal of International Law*, IV, 3, July 1910, 612-661.
- Schmoller, Ivo, "Did Holland's Golden Age Coincide With a Period of Crisis?" *Acte Historiae Neerlandica*, 1, 1966, 82-107.
- Schöffers, Ivo, *A Short History of the Netherlands*. 2nd rev. ed. Amsterdam: Allert de Lange by, 1973.
- Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, London: Geo. Allen & Unwin, 1943.
- Schwartz, Stuart B., "The Mocambo: Slave Resistance in Colonial Bahia", *Journal of Social History*, III, 4, Summer 1970, 313-333.
- Schwartz, Stuart B., "Free Labor in a Slave Economy: The *Lavadores de Cana* of Colonial Bahia", in Dauril Alden, ed., *Colonial Roots of Modern Brazil*. Berkeley: Univ. of California Press, 1973. 147-197.
- Schwartz, Stuart B., "The Manumission of Slaves in Colonial Brazil: Bahia, 1684-1745", *Hispanic American Historical Review*, LVH, 4, Nov. 1974, 603-635.
- Scoville, Warren C, "The Huguenots and the Diffusion of Technology", *Journal of Political Economy*, TX, 4, Aug. 1952, 294-311; TX, 5, Oct. 1952, 392-411.
- Scoville, Warren C, *The Persecution of Huguenots and French Economic Development, 1680- 1720*, Berkeley: Univ. of California Press, 1960.
- See, Henri, «Remarques sur le caractère de l'industrie rurale en France et les causes de son extension au XVIIIe siècle», *Revue historique*, CXTII, 1, janv.-févr. 1923, 47-53.

- Seeley, J. A., *The Expansion of England*, ed. by John Gross. Chicago, Illinois: Univ. of Chicago Press, 1971. (Originally published in 1883.)
- Sella, Domenico, "The Rise and Fall of the Venetian Woollen Industry", in Brian Pullan, ed., *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Tondon: Methuen, 1968, 106-126.
- Sella, Domenico, "Industrial Production in Seventeenth-Century Italy: A Reappraisal", *Explorations in Entrepreneurial History*, VI, 3, Spring-Summer 1969, 235-253.
- Sella, Domenico, "European Industries 1500-1700" in . M. Cipolla, ed., *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, n, Glasgow: Collins, 1974, 354-412.
- Sella, Domenico, "The Two Faces of the Lombard Economy in the Seventeenth Century", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds, *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth-Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 11-15.
- Semo, Enrique, *Historia del capitalismo en México: Los orígenes 1521-1763*. Mexico City: Ed. Era, 1973.
- Sereni, Emilio, *Storia del paesaggio agrario italiano*. Bari, Italy: Laterza, 1961.
- Sheridan, Richard B., "The Molasses Act and the Market Strategy of the British Sugar Planters", *Journal of Economic History*, XVII, 1, 1957, 62-83.
- Sheridan, Richard B., "The Wealth of Jamaica in the Eighteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XVIII, 2, Aug. 1965, 292-311.
- Sheridan, Richard B., "The Wealth of Jamaica in the Eighteenth Century: A Rejoinder", *Economic History Review*, 2nd ser., XXI, 1, Apr. 1968, 46-61.
- Sheridan, Richard B., "The Plantation Revolution and the industrial Revolution, 1625-1775", *Caribbean Studies*, IX, 3, Oct. 1969, 5-25.
- Sideri, S., *Trade and Power: Informal Colonialism in Anglo-Portuguese Relations*. Rotterdam: Rotterdam Univ. Press, 1970.
- Silbert, Albert, «Un carrefour de l'Atlantique: Madère (1640-1820)», *Economías e Finanças*, ser. 2, xxii, 1954, 389-443.
- Simiand, François, *Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale*. Paris: Lib. Felix Alean, 1932. (a)
- Simand, François, *Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du 16e au 19e siècle*. Paris: Ed. Domat-Montchrestien, 1932. (b)
- Simpson, Leslie Boyd, "Mexico's Forgotten Century", *Pacific Historical Review*, XXII, 2, May 1953, 113-121.

- Singh, O. P., *Surat and its Trade in the Second Half of the 17th Century*. Delhi: Univ. of Delhi, 1977.
- Skazkine, S., «Sur la genèse du capitalisme dans l'agriculture de l'Europe occidentale», *Recherches internationales à la lumière du marxisme*. No. 37, *Le féodalisme*, mai-juin 1963, 191- 202.
- Slicher van Bath, B. H., «Agriculture in the Low Countries (ca. 1600-1800)», *X Congresso Inter-nazionale di Scienze Storiche*, Roma, 4-11 settembre 1955. *Relazioni*, IV: *Storia Moderna*. Firenze: G. C. Sansoni-Ed., 1955, 169-203.
- Slicher van Bath, B. H., "The Rise of Intensive Husbandry in the Low Countries", in J. S. Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, London: Chatto & Windus, 1960, 130-153.
- Slicher van Bath, B. H., *The Agrarian History of Western Europe, A. D. 500-1850*. London: Edw. Arnold, 1963. (a)
- Slicher van Bath, B. PL, "Yield Ratios, 810-1820", *A.A.G. Bijdragen*, No. 10, 1963. (b)
- Slicher van Bath, B. PL, «Les problèmes fondamentaux de la société préindustrielle en Europe occidentale: Une orientation et un programme», *A.A.G. Bijdragen*, No. 12, 1965, 3-46. (a)
- Slicher van Bath, B. H., «Die europäischen Agrarverhältnisse im 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts», *A.A.G. Bidragen*, No. 13, 1965, 134-148. (b)
- Slicher van Bath, B. H., "Eighteenth-Century Agriculture on the Continent of Europe: Evolution or Revolution?" *Agricultural History*, XLIII, 1, jan. 1969, 169-179.
- Slicher van Bath, B. H., «Agriculture in the Vital Revolution», In *Cambridge Economic History of Europe*, V: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economic Organization of Early Modern Europe*, Cambridge: University Press, 1977, 42-132.
- Sluiter, Engel, "Dutch-Spanish Rivalry in the Caribbean Area, 1594-1609", *Hispanic American Historical Review*, XXVIII, 2, May 1948, 165-196.
- Smelser, Neil J., *Social Change in the Industrial Revolution*. London: Routledge & Kegan Paul, 1959.
- Smit, J. W., "The Netherlands and Europe in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in J. S. Bromley & E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands in Europe and Asia*. London: Mac-millan, 1968, 13-36.
- Smit, J. W., "Holland: Commentary", in Frederick Krantz & Paul W. Hohenberg eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance*

- Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Interuniversity Centre for European Studies, 1975, 61-63.
- Smith, C. T., *An Historical Geography of Western Europe Before 1800*. London: Longmans, 1967.
- Smout, T. C., "The Development and Enterprise of Glasgow, 1556-1707", *Scottish Journal of Political Economy*, VII, 3, 1960, 194-212.
- Smout, T. C., *Scottish Trade on the Eve of the Union, 1660-1707*. Edinburgh: Oliver & Boyd, 1963.
- Smout, T. C., "Scottish Landowners and Economic Growth, 1650-1850", *Scottish Journal of Political Economy*, XI, 1, Feb. 1964, 218-234. (a)
- Smout, T. C., "The Anglo-Scottish Union of 1707.1: The Economic Background", *Economic History Review*, 2nd ser., XVI, 3, Apr. 1964, 455-467. (b)
- Smout, T. C. & Alexander Fen ton, "Scottish Agriculture Before the Improvers-An Exploration", *Agricultural History Review*, XIII, 2, 1965, 73-93.
- Sombart, Werner, "Hausindustrie", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 2nd ed. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1900, IV, 1138-1169.
- Soom, Arnold, "Der Kampf der baltischen Städte gegen das Fremdkapital im 17. Jahrhundert", *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XLIX, 4, 1962, 433-458.
- Spengler, Joseph, J., "Mercantilist and Physiocratic Growth Theory", in Bert F. Hoselitz, ed., *Theories of Economic Growth*. New York: Free Press, 1960, 3-64.
- Sperling, J., "The International Payments Mechanism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Economic History Review*, 2nd ser., XIV, 3, 1962, 446-468.
- Spiesz, Anton, "Czechoslovakia's Place in the Agrarian Development of Middle and East Europe of Modern Times", *Studia Historica Slovaca*, VI, 1969, 7-62.
- Spooner, Frank C., *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France 1493-1680*. Paris: Lib. Armand Colin, 1956.
- Spooner, Frank C., "The European Economy, 1609-50", *New Cambridge Modern History*. W: J. P. Cooper, ed., *The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609-18/59*. Cambridge: University Press, 1970, 67-103.
- Stark, Werner, "Die Abhängigkeitsverhältnisse der gutsherrlichen Bauern Böhmens im 17. und 18. Jahrhundert", *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*, CLXIV, 4, Juli 1952, 270-92; 5, Sept. 1952, 348-374.

- Steensgaard, Niti. "The Economic and Political Crisis of the Seventeenth Century", paper delivered at XIII International Congress of Historical Sciences, Moscow, Aug. 16-23, 1970.
- Stefanescu, St., Mioc, D. & Chirca, H., «L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe-XVIe siècles», *Revue roumaine d'histoire*, 1, 1, 1962, 39-60.
- Stoianovich, Traian, «Pour un modèle du commerce du Levant: Economie concurrentielle et économie de bazar, 1500-1800», *Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen*, XII, 2, 1971, 61-120.
- Stols, E., «The Southern Netherlands and the Foundation of the Dutch East and West India Companies», *Acta Historiae Neerlandicae*, IX, 1976, 30-47.
- Stone, Lawrence, "Social Mobility in England, 1500-1700", *Past and Present*, No. 33, Apr. 1966, 16-55.
- Stone, Lawrence, "Literacy & Education in England, 1640-1900", *Past and Present*, No. 42, Feb. 1969, 69-139.
- Stone, Lawrence, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642*. London: Rotledge & Kegan Paul, 1972.
- Stork Penning, J. G., "The Ordeal of the States Some Remarks on Dutch Politics During the War of the Spanish Succession", *Acta Historiae Neerlandicae*, n, 1967, 107-141.
- Stoye, J. W., "The Austrian Habsburgs", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 572- 607. (a)
- Stoye, J. W., "Armies and Navies. 2. Soldiers and Civilians", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed., *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1725*. Cambridge: University Press, 1970, 762-790. (b)
- Stradling, R. A., "Seventeenth Century Spain: Decline or Survival?", *European Studies Review*, IX, 2, Apr. 1979, 157-194.
- Strong, Frank, "The causes of Cromwell's West Indian Expedition", *American Historical Review*, IV, 2, Jan. 1899, 228-245.
- Supple, Barry E., "Thomson Mun and the Commercial Crisis, 1623", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, XXVII, No. 75, May 1954, 91-94.
- Supple, Barry E., "Currency and Commerce in the Early Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., X, 2, 1957, 239-255.
- Supple, Barry E., *Commercial Crisis and Change in England 1600-42*. Cambridge: University Press, 1959.

- Supple, Barry E., "The State and the industrial Revolution", in C. M. Cipolla, ed., *The Fontana Economic History of Europe, III. The Industrial Revolution*. Glasgow: Collins, 1973, 301-357.
- Supple, Barry E., "The Nature of Enterprise", in *Cambridge Economic History of Europe*, V: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds.. *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Cambridge: University Press, 1977, 394-461.
- Sutherland, Lucy S., *The East India Company in Eighteenth Century Politics*. Oxford: Clarendon Press, 1952.
- Sutherland, Lucy S. "The City of London in Eighteenth-Century Politics", in Richard Pares & A. J. P. Taylor, eds., *Essays Presented to Sir Lewis Namier*, London: Macmillan, 1956, 49-74.
- Swart, K. W., "Holland's Bourgeoisie and the Retarded Industrialization of the Netherlands", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg eds, *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Lnteruniversity centre for European Studies, 1975, 44-48.
- Sweezy, Paul, "Karl Marx and the Industiral Revolution", in *Modern Capitalism and Other Essays*. New York: Monthly Review Press, 1972, 127-146. (a) (Originally in Robert V. Eagly, ed., *Events, Ideology and Economic Theory*, 1968.)
- Sweezy, Paul, "Marx and the Proletariat", in *Modern Capitalism and Other Essays*. New York: Monthly Review Press, 1972, 147-165. (b) (Originally in *Monthly Review*, 1967.)
- Symcox, Geoffrey, *The Crisis of the French Sea Power 1688-1697*. From the Guerre d'Escadre to the Guerre de Course. The Hague: Maritnus Nijhoff, 1974.
- Szczygielski, Wojciech, «Le rendement de la production agricole en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle sur le fond européen», *Ergon*, V, supplement to *Kwartalnik historii kultury materialnej*, XIV, 4, 1966, 745-803.
- Szczygielski, Wojciech, «Die ökonomische Aktivität des polnischen Adels im 16.-18. Jahrhundert», *Studia Historiae Economicae*, II, 1967, 83-101.
- Takahashi, H. K., «The Transition from Feudalism to Capitalism: A Contribution to the Sweezy-Dobb Controversy», *Science and Society*, XVI, 4, Fall 1952, 313-345.
- Tapié, Victor-Lucien, «Les officiers seigneuriaux de la politique étrangère de Louis XIV», *XVIIe siècle*, Nos. 42-43, 1er trimestre 1959, 118-140.
- Tapié, Victor-lucien, «Quelques aspects généraux de la politique étrangère de Louis XIV», *XVIIe siècle*, Nos. 46-47, 1er-2e trimestres 1960, 1-28.

- Tapić, Victor-lucien, *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy*. New York: Praeger, 1971.
- Tawney, R. H., «A History of Capitalism», review of M. H. Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, in *Economic History Review*, 2nd ser., II, 3, 1950, 307-316.
- Taylor, George V, "Types of Capitalism in Eighteenth-Century France", *English Historical Review*, LXXIX, No. 312, July 1964, 478-497.
- Taylor, Harland, "Trade, Neutrality and the 'English Road', 1630-1648", *Economic History Review*, 2nd ser., XXV, 2, May 1972, 236-260.
- Tazbir, Janusz, «Recherches sur la conscience nationale en Pologne au XVIe siècle», *Acta Poloniae Historica*, No. 14, 1966, 5-22.
- Tazbir, Janusz, "The Commonwealth at the Turning Point (1586-1648)", in A. Gieysztor *et al.*, *History of Poland*. Warszawa: PWN, 1968, 208-241. (b)
- Tazbir, Janusz, "The Commonwealth in the Years of Crisis (1648-1696)", in A. Gieysztor *et al.*, *History of Poland*. Warszawa: PWN, 1968, 242-312. (b)
- Temperley, Harold W. V, "The Age of Walpole and the Pelhams", *Cambridge Modern History*. VI: *The Eighteenth Century*. Cambridge: University Press, 1909, 40-89. (a)
- Temperley, Harold W. V, "The Causes of the War of Jenkins' Ear, 1739", *Transactions of the Royal Historical Society*, 3rd ser., III 1909, 197-236. (b) (Reprinted in Ian R. Christie, ed., *Essays in Modern History*, 1968.)
- Temperley, Harold W. V, "Foreword" to Jean O. McLachlan, *Trade and Peace with Old Spain, 1667-1750*. Cambridge: University Press, 1940, ix-xi.
- Teuteberg, H. J., "The General Relationship between Diet and Industrialization", in Elborg & Robert Forster, eds., *European Diet from Pre-Industrial to Modern Times*. New York: Harper & Row (Torchbooks), 1975, 61-109.
- Thirsk, Joan, "The Restoration Land Settlement", *Journal of Modern History*, XXVI, 4, Dec. 1954, 315-328.
- Thirsk, Joan, "Industries in the Countryside", in F. J. Fisher, ed., *Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*. Cambridge: University Press, 1961, 70-88.
- Thirsk, Joan, "Seventeenth-Century Agriculture and Social Change", *Agricultural History Review*, XVni, 1970, Supplement: Joan Thirsk, ed., *Land Church and People*, 148-177.
- Thirsk, Joan, "New Crops and Their Diffusion: Tobacco-growing in Seventeenth-century England", in C. W. Chalklin & M. A.

- Havinden, eds., *Rural Change and Urban Growth, 1500-1800*. London: Longmans, 1974, 76-103.
- Thirsk, Joan, *The Restoration*. London: Longmans, 1976.
- Thomas, P. J., *Mercantilism and the East India Trade*, London: Frank Cass, 1963.
- Thomas, Robert Paul, "The Sugar Colonies of the Old Empire: Profit or Loss for Great Britain?", *Economic History Review*, 2nd ser., XXI, 1, Apr. 1968, 30-45.
- Thompson, E. P., "Time, Work-Discipline and industrial Capitalism", *Past and Present*, No. 38, Dec. 1967, 56-97.
- Thompson, E. P., *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act*. New York: Pantheon, 1975.
- Thompson, F. M. L., "The Social Distribution of Landed Property since the Sixteenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XIX, 3, Dec. 1966, 505-517.
- Thomson, Mark A., "The War of the Austrian Succession", in *New Cambridge Modern History*, VII: J. O. Lindsay, ed., *The Old regime, 1713-1763*. Cambridge: University Press, 1966, 416-439.
- Tilly, Charles, "Reflections on the History of European State, Making", in Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1975, 3-83.
- Tomkiewicz, Wadyslaw, "Varsovie au XVIIe siècle", *Acta Poloniae Historica*, No. 15, 1967, 39-64.
- Tonnesson, Kåre D., «Les pays Scandinaves», in *L'abolition de la «féodalité» dans le monde occidental*. Colloques internationaux du C.N.R.S., Toulouse 12-16 nov. 1968. Paris: Ed. du C.N.R.S. I, 1971, 303-313 (plus Discussion, II, 719-721).
- Topolska, Maria Barbara, "Peculiarities of the Economic Structure of Eastern White Russia in the Sixteenth-Eighteenth Centuries", *Studia Historiae Oeconomicae*, VI, 1971, 37-49.
- Topolski, Jerzy, «Les tendances de l'évolution agraire de l'Europe Centrale et Orientale aux XVIe-XVIIIe siècles», *Rivista di storia dell'agricoltura*, Vu, 2, giug. 1967, 107-119.
- Topolski, Jerzy, «L'économie rurale dans les bords de l'archevêché de Gniezno depuis le 16e jusqu'au 18e siècle», *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, No. 63-64, 2e et 3e trimestre, 1970, 86-98.
- Topolski, Jerzy, «La réfeodalisation dans l'économie des grands domaines en Europe centrale et orientale (XVIe-XVIIIe ss.)», *Studia Historiae Oeconomicae*, VI, 1971, 51-63.
- Topolski, Jerzy, «Economic Decline in Poland from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries», in Peter M. Earle, ed., *Essays in European*

- Economic History, 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974, 127-142. (a) (Translated from *Acta Poloniae Historica*, 1962.)
- Topolski, Jerzy, «Commerce des denrées agricoles et croissance économique de la zone bal-tique aux XVIe et XVIIe siècles», *Annales E.S.C.*, XXIX, 2, mars-avr. 1974, 425-436. (c)
- Torr, Dona, "The English Revolution, I", *Labour Monthly*, XXIX, 2, mars-avr. 1974, 90-92.
- Tremel, Ferdinand, «Die österreichische Wirtschaft zwischen 1620 und 1740», *Österreich in Geschichte und Literatur*, 1961, V, 166-181.
- Treue, Wilhelm, «Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom 16. bis zum 18. Jahrhundert», in Bruno Gebhardt, her., *Handbuch der deutschen Geschichte*, II: *Von der Reformation bis zum Ende des Absolutismus*, 8th rev. ed. Stuttgart: Union Verlag, 1955, 366-436.
- Treue, Wilhelm, "Das Verhalten von Fürst, Staat und Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XLV, 1, 1957, 26-56.
- Treue, Wilhelm, *Wirtschaft, Gesellschaft und Technik in Deutschland von 16. bis zum 18. Jahrhundert*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
- Trevelyan, George Macaulay, "The Revolution as a Movement for Democratic Unification", in Gerald M. Straka, ed., *The Revolution of 1688: Whig Triumph or Palace Revolution*. Boston: D.C. Heath, 1963, 43-49. (Originally in *The English Revolution, 1688-1689*, 1938.)
- Trevor-Roper, Hugh R., "The General Crisis of the 17th Century", *Past and Present*, No. 16, Nov. 1959, 31-66.
- Trevor-Roper, Hugh R., "Scotland and the Puritan Revolution", in H. E. Bell & R. L. Ollard, eds, *Historical Essays 1600-1750 presented to David Ogg*. London: Adam & Charles Black, 1964, 78-130.
- Trevor-Roper, Hugh R., "The Union of Britain in the 17th Century", in *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona: Facultad de Filosofía y Letras, 1967, II, 703-715.
- Tucker, G. S. L., "English Pre-Industrial Population Trend", *Economic History Review*, 2nd ser., XVI, 2, Dec. 1963, 205-218.
- Unger, Richard W., *Dutch Shipbuilding Before 1800*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum, 1978.
- Unger, W.S., "Trade through the Sound in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Economic History Review*, 2nd ser., XII, 2, Dec. 1959, 206-221.
- Unwin, George, *Industrial Organization in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Oxford: Clarendon Press, 1904.

- Usher, Abbott Payson, *The History of the Grain Trade in France, 1400-1710*. Harvard Economic Studies, Vol. IX, Cambridge, Massachusettes: Harvard Univ. Perss, 1913.
- Usher, Abbott Payson, "The Growth of English Shipping, 1572-1922", *Quarterly Journal of Economics*, XLR, 3, May 1928, 465-478.
- Usher, Abbott Payson, "Machines and Mechanisms", in . Singer *et al.*, *A History of Technology*. Ill: *From the Renaissance to the Industrial Revolution, 1500-1700*. Oxford: Clarendon Press, 1959. 324-346.
- Utterström, Gustav, "An Outline of Some Population Changes in Swedenca. 1660 1750 and a Discussion of Some Current Issues", in D. V. Class & D. E. C. Everslev. eds., *Population in History*. London: Edw. Arnold, 1965, 536-518.
- Vandenbroeke, Chr., "Cultivation and Consumption of the Potato in the 17th and 18th Century", *Acta Historiae Neerlandica*, V, 1971, 15-39.
- Van der Wee, H., "Introduction The Agricultural Development of the Low Countries as Revealed by the Tithe and Rent Statistics, 1250-1800", in H. van der Wee & E. Van Cauwen berghe, eds., *Productivity of Land and Agricultural Innovation in the Low Countries (1250-1800)*. Leuven: Leu-ven Univ. Press, 1978, 1-23.
- Van der Woude, A. M., "Discussion", in *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, IV: J. E. C. Eversley, ed., *Demography and Hirstory*. Paris & La Haye: Mouton, 1972, 232-234.
- Van der Woude, A. M., "The A. A. 6. Bijdragen and the Study of Dutch Rural History", *Journal of European Economic History*, IV, 1, Spring 1975, 215-241.
- Van der Woude, A. M. & Mentink, G. J., "La population de Rotterdam au XVIIe et au XVnie siecle» *Population*, XXI, 6, Nov.-Dec. 1966, 1165-1190.
- Van Dijk, H. & Roorda, D. J., "Social Mobility under the Regents of the Republic", *Acta His-tortae Neerlandicae*, IX, 1976, 76-102.
- Van Dillen, J. G., "Stukken betreffende den Amsterdamschen garaanhandel omstreeks het jaar 1681", *Economisai Historisch Jaarback*, III, 1917, 70-106.
- Van Dillen, J. G., "Eenige stukken aangaandé den Amsterdamschen graanhandel in de tweede hellie der zeventiende eeuw", *Economisch Historisch Jaarback*, IX, 1923, 224-230.
- Van Dillen, J. G. "Amsterdam's Role in Seventeenth-Century Dutch Politics and its Economic Background", in J. S. Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, II, Groningen: J. B. Wolters, 1964, 133-147.

- Van Dillen, J. G., "Economic Fluctuations and Trade in the Netherlands, 1650-1750", in Peter Earle, ed., *Essays in European Economic History, 1500-1800*. Oxford: Clarendon Press, 1974, 199-211. (a) (Translated from *Van rijkdom en regenten: handboek tot de economische en sociale geschiedenis van nederland tijdens de republiek*, 1970.)
- Van Dillen, J. G., «La banque de changes et les banquiers privés à Amsterdam aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Third International Conference of Economic History*, Munich, 1965, Paris: Mouon, V, 1974, 177-185(b)
- VanHoboken, W. J., "The Dutch West India Company: The Political Background of its Rise and Decline", in J. S. Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, London: Chatto & Windus, 1960, 41-61.
- Van Hotte, Jean A., «Déclin et survivance d'Anvers (1550-1700)», *Studi in onore di Amintore Fanfani*. V: *Evi moderno e contemporaneo*. Milano: Dott. A. Giuffrè-Ed., 1962, 703-726.
- Van Klaveren, Jacob, *General Economic History, 100-1760*. München: Gerhard Kieckens, 1969. (a)
- Van Klaveren, Jacob, "Fiscalism, Mercantilism and Corruption", in D. C. Coleman, ed., *Revisions in Mercantilism*. London: Methuen, 1969, 140-161. (b) (Translated from *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1960.)
- Van Veen, Joh, *Dredge, Drain, Reclaim*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1950.
- Várkonyi, Agnes R., "Historical Personality, Crisis and Progress in 17th Century Hungary", *Etudes historiques*, 1970, publiées à l'occasion du VOe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission National des Historiens Hongrois. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, 295-299.
- Veenendaal, A. J., "The War of the Spanish Succession in Europe", in *New Cambridge Modern History*, VI: J. S. Bromley, ed.. *The Rise of Great Britain and Russia, 1688-1715/25*. Cambridge: University Press, 1970, 410-445.
- Ventura, Angelo, "Considerazioni sull'agricoltura veneta e sulla accumulazione originaria del capitale nei secoli XVI e XVII", *Studi storici*, IX, 3-4, lugl.-dic. 1968, 674-722.
- Verlinden, Charles, "Schiavitù ed economia nel mezzogiorno agli inizi dell'età moderna", *Annali del mezzogiorno*, III, 1963, 11-38.
- Verlinden, Charles, "Amsterdam", in Amintore Fanfani, red., *Città mercanti doctrine nell'economia europea dal XV al XVIII secolo*. Milano: Dott. A. Giuffrè-Ed., 1964, 321-340.
- Verlinden, Charles, «Les conditions de l'introduction et de l'abolition du régime féodal dans les deux Amériques», in *L'abolition de la «féodalité»*

- dans le monde occidental*, Colloques internationaux du C.N.R.S., Toulouse 12-16 nov. 1968, Paris: Ed. du C.N.R.S., 1, 1971, 341-348.
- Verlinden, Charles, "Dal Mediterraneo all'Atlántico", in *Contribua per la storia económica*. Prato: Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini», 1975, 27-51.
- Viana, Tuis Filho, «O trabalho do engenho e a reacção do Fndio-Estabelecimento de escura-vatura Africans», in *Congresso do Mundo Português*, X, Lisboa: Publicações Tisboa, 1940, 11-29.
- Vicens Vives, Jaime, *Approaches to the History of Spain*, 2nd ed. Berkeley: Univ. of California Press, 1970.
- Vignols, Téon, "L'ancien concept monopole et la contrebande universelle, I. Le 'commerce interlope' français, à la mer du sud, aux débuts du XVIIIe siècle, type de ce contrebande. Et textes inédits sur ce sujet», *Revue d'histoire économique et social*, XIII, 3, 1925, 239-299.
- Vigo, Giovanni, "Real Wages of the Working Class in Italy: Building Workers' Wages (14th to 18th Century)", *Journal of European Economic History*, III, 2, Fall 1974, 378-399.
- Vilar, Pierre M., "Problems of the Formation of Capitalism", *Past and Present*, No. 10, Nov. 1956, 15-38.
- Vilar, Pierre M., «Remarques sur l'histoire des prix», *Annales E.S.C.*, XVI, 1, janv.-févr. 1961, 110-115.
- Vilar, Pierre M., *Le «Manuel de la Compañya Nova» de Gibraltar, 1709-1723*, Affaires et Gens d'Affaires, XXVI, Paris: S.E.V.P.E.N., 1962. (a)
- Vilar, Pierre M., *La Catalogue dans l'Espagne moderne*, 3 vol. Paris: S.E.V.P.E.N., 1962 (b)
- Vilar, Pierre M., *Or et monnaie dans l'histoire, 1450-1920*. Paris: Flammarion, 1974.
- Villam, Pasquale, *Feudatilità, riforme, capitalismo agrario*. Bari: Ed. Taterza, 1968.
- Villani, Pasquale, "Note sullo sviluppo economico-sociale del Regno di Napoli nel settecento", *Rassegna economica*, XXXVI, 1, 1972, 29-55.
- Villari, Rosario, "Baronaggio e finanza a Napoli alla vigilia della rivoluzione del 1647-48." *Studi storici*, IR, 2, apr.-giug. 1962, 259-306.
- Villari, Rosario, "Note sulla rifeudalizzazione del Regno di Napoli alla vigilia della rivoluzione di Masaniello", *Studi storici*, IV, 4, ott.-dic. 1963, 637-668; VI, 2, apr.-giug. 1965, 295-328. Continued as "Cognizione aristocratica e rivoluzione popolare", *Studi storici*, VU, 1, genn.-marzo 1967, 37-112.
- Villari, Rosario, "Rivolte e coscienza rivoluzionaria nel secolo XVII", *Studi storici*, XII, 2, apr.-giug. 1971, 235-264.

- Viner, Jacob, "Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", in D. C. Coleman, ed., *Revisions in Mercantilism*, London: Methuen, 1969, 61-91. (Originally in *World Politics*, 1948.)
- Visconti, Alessandro, *L'Italia nell'epoca della controriforma dal 1576 al 1773*, Vol. VI of *Storia d'Italia*. Milano: Arnoldo Mondadori Ed., 1958.
- Vivanti, Corrado, "La storia politica e sociale: Dall'avvento delle signorie all'Italia spagnola", in R. Romano & C. Vivanti, coordinators, *Storia d'Italia*, IL Part 1, 277-427. Torino: Einaudi, 1974.
- Vlachovic, Jozef, "Produktion und Handel mit ungarischen Kupfer im 16. und im ersten Viertel des 17. Jahrhunderts", in Ingomar Bogher, ed., *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas, 1450-1650*. Köln-Wien: Böhlmann Verlag, 1971, 600-627.
- Von Braun, Joachim Freiherr, "Die ostdeutsche Wirtschaft in ihrer vorindustriellen Entwicklung", in Göttinger Arbeitskreis, *Das östliche Deutschland: Ein Handbuch*. Würzburg: Holzner Verlag, 1959. 603-639.
- Von Hippel, W., "Le régime féodal en Allemagne au XVIIIe siècle et sa dissolution", in *Laabolition de la «féodalité» dans le monde occidental*, Colloques internationaux du C.N.R.S., Loulouse 12-16 nov. 1968. Paris: Ed. du C.N.R.S. 1, 1971, 289-301.
- Waddell, David A. G., "Queen Anne's Government and the Slave Trade", *Caribbean Quarterly*, VI, 1, 1960, 7-10.
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*. New York: Academic Press, 1974.
- Walton, Gary M., "Sources of Productivity Change in Colonial Shipping 1675-1775", *Economic History Review*, 2nd ser., XX, 1, Apr. 1967, 67-78.
- Walton, Gary M., "A Measure of Productivity Change in Colonial Shipping", *Economic History Review*, 2nd ser., XX, 2. Aug. 1968, 268-282. (a)
- Walton, Gary M., "New Evidence on Colonial Commerce", *Journal of Economic History*, XX-VIII, 3, Sept. 1968, 363-389(b)
- Walzer, Michael, "Puritanism as a Revolutionary Ideology", *History and Theory*, DI, 1961, 75- 90.
- Wangermann, Ernst, *The Austrian Achievement, 1700-1800*. New York: Harcourt, Brace & Jovanovich, 1973.
- Wansink, N., "Holland and Six Allies: The Republic of the Seven United Provinces", in J. S.

- Bromley & E. H. Kossman, eds., *Britain and the Netherlands*, IV: *Metropolis, Dominiön and Province*, The Hague: Nijhoff, 1971, 133-155.
- Ward, A. W., "The War of the Spanish Succession. (2) The Peace of Utrecht and the Supplementary Pacifications", in *Cambridge Modern History*, V: *The Age of Louis XIV*. Cambridge: University Press, 1908, 437-459.
- Ward, J. R., "The Profitability of Sugar Planting in the British West Indies, 1650-1834", *Economic History Review*, 2nd ser., XXXI, 2, May 1978, 197-209.
- Warden, Alexander J., *The Linen Trade Ancient and Modern*, Tondon: Tongmans, Green & Co., 1864, (Reprinted New York: Augustus Kelley, 1968.)
- Wätjen, Hermann, "Zür statistik der Holländischen Heringsfischerei im 17. und 18. Jahrhundert", *Hansische Geschichtsblätter*, XVI, 1910, 129-185.
- Weber, Max, *General Economic History*, Glencoe, Illinois: Free Press, 1950.
- Weinryb, Bernard D., *The Jews of Poland*. Philadelphia, Pennsylvania: Jewish Publ. Society of America, 1973.
- Weis, Eberhard, "Ergebnisse eines Vergleichs der grundherrschaftlichen Strukturen Deutschlands und Frankreichs vom 13. bis Zum Ausgang des 18. Jahrhundert", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, LVII, 1, 1970, 1-14.
- Weise, Heinz, "Der Rinderhandel in nordwesteuropäischen Kiistengebiet vom 15. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts", in H. Wiese & J. Bolts, *Rinderhandel und Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Kiistengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1966, 1-129.
- Wiese, Heinz, "Die Fleischversorgung der nordwesteuropäischen Grosstädte unter besonderer Berücksichtigung des interterritorialen Rinderhandels", *Third International Conference of Economic History*, Munich 1965, Paris & La Haye: Mouton, 1974, V, 453-458.
- Weisser, Michael, "The Decline of Toledo Revisited: The Case of Toledo", *Journal of European Economic History*, II, 3, Winter 1973, 614-640.
- Westergaard, Waldemar, *The Danish West Indies under Company Rule (1671-1754)*. New York: Macmillan, 1917.
- Wiles, Richard C, "The Theory of Wages in Later English Mercantilism", *Economic History Review*, 2nd ser., XXI, 1, Apr. 1968, 113-126.
- Williamson, J. A., "The Colonies after the Restoration, 1660-1713", in *The Cambridge History of the British Empire*, I, J. Holland Rose et al., eds, *The Old Empire from the Beginnings to 1763*. Cambridge: University Press, 1929, 239-267.

- Wilson, Charles Henry, *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century*. Cambridge: University Press, 1941.
- Wilson, Charles Henry, "Treasure and Trade Balances: The Mercantilist Problem", *Economic History Review*, 2nd ser., II, 2, 1949, 152-161.
- Wilson, Charles Henry, "Treasure and Trade Balances: Further Evidence", *Economic History Review*, 2nd ser., IV, 2, 231-242.
- Wilson, Charles Henry, "The Economic Decline of the Netherlands", in E. M. Carus-Wilson, ed., *Essays in Economic History*, I. London: Edw. Arnold, 1954, 254-269. (Originally in *Economic History Review*, 1939.)
- Wilson, Charles Henry, *Profit and Power: A Study of England and the Dutch Wars*. London: Longmans, Green & Co, 1957. (a)
- Wilson, Charles Henry, "The Growth of Overseas Commerce and European Manufacture", in *New Cambridge Modern History*, VII: J. O. Lindsay, ed., *The Old Regime, 1713-63*. Cambridge: University Press, 1957, 27-49. (W)
- Wilson, Charles Henry, "Gloth Production and International Competition in the Seventeenth Century", *Economic History Review*, 2nd ser., XIII, 2, Dec. 1960, 209-221. (a)
- Wilson, Charles Henry, "Dutch Investment in Eighteenth Century England. A Note on Yardsticks", *Economic History Review*, 2nd ser., XII, 3, Apr. 1960, 434-439. (b)
- Wilson, Charles Henry, "Trade, Society and the State", in E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *Cambridge Economic History of Europe*, IV: *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Cambridge: University Press, 1967, 487-575.
- Wilson, Charles Henry, *The Dutch Republic and the Civilisation of the Seventeenth Century*, World University Library. London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.
- Wilson, Charles Henry, "The Other Face of Mercantilism", in D. C. Coleman, ed., *Revisions in Mercantilism*. London: Methuen, 1969, 118-139. (a) (Originally in *Transactions of the Royal Historical Society*, 1959)
- Wilson, Charles Henry, "Taxation and the Decline of Empires, an Unfashionable Lheme", in *Economic History and the Historian*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1969, 114-127. (b) (Originally in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 1963.)
- Wilson, Charles Henry, *Queen Elizabeth and the Revolt of the Netherlands*. Berkeley: Univ. of California Press, 1970.

- Wilson, Charles Henry, "Transport as a Factor in the History of Economic Development", *Journal of European Economic History*, n, 2, Fall 1973, 320-337.
- Wilson, Charles Henry, "The Historical Study of Economic Growth and Decline in Early Modern History", in *Cambridge Economic History of Europe*, V: E. E. Rich & C. H. Wilson, eds., *The Economic Organization of Early Modern Europe*. Cambridge: University Press, 1977, 1-41. (a)
- Wilson, Charles Henry, "The British Isles", in Charles Wilson & Geoffrey Parker, eds., *An Introduction to the Sources of European Economic History, 1500-1800*, Vol. I: *Western Europe*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1977, 115-154(b)
- Wittman, L., "Apuntes sobre los métodos de investigación de la decadencia castellana (siglos XVI-XVII)", in *Nouvelles études historiques*, publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois, I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, 243-250.
- Wolanski, Marian, *Związki handlowe Śląska z Rzeczpospolitą w XVII Wiek. Wydawnictwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, No. 77, 1961, Germany summary, pp. 303-39: «Die Handelsbeziehungen Schlesiens mit dem königreich Polen im XVII. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Stadt Wroclav.»
- Wolanski, Marian, "Schlesiens Stellung im Osthandel vom 15. bis zum 17. Jahrhundert", in Ingomar Bog. her., *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas, 1450-1650*. Köln-Wien: Böhlau Verlag 1971, 120-138.
- Wolf, Siegmund A., "Das Entstehen von Wüstungen durch Banerulegen", *Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte*, V, 2, 1957, 319-324.
- Wolle, Martin, "French Views on Wealth and Taxes from the Middle Ages to the Old Regime", *Journal of Economic History*, XXVI, 4, Dec. 1966, 466-483.
- Woolf, Stuart J., "Economic Problems of the Nobility in the Early Modern Period: The Example of Piedmont", *Economic History Review*, 2nd ser., XVII, 2, Dec. 1964, 267-283.
- Woolf, Stuart J., "The Aristocracy in Transition: A Continental Comparison", *Economic History Review*, 2nd ser., XXIII, 3, Dec. 1970, 520-531.
- Wright, William E., *Serf, Seigneur and Sovereign: Agrarian Reform in Eighteenth Century Bohemia*, Minneapolis: Univ. of Minnesota Press, 1966.
- Wrigley, E. A., "Family Limitation in Pre-Industrial England", *Economic History Review*, 2nd ser., XIX, 1 Apr. 1966, 82-109.

- Wrigley, E. A., "A Simple Model of London's Importance in Changing English Society and Economy, 1650-1750", *Past and Present*, No. 37, July, 1967, 44-70.
- Wyczanski, Andrzej, «Le niveau de la récolte des céréales en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle», in *First International Conference of Economic History*, Stockholm, August 1960. *Contributions*. Paris & La Haye: Mouton, 1960, 585-590.
- Wyczanski, Andrzej, «La campagne polonaise dans le cadre des transformations du marché des XVIe-XVIIe siècles, L'économie de la Starostie de Korczyn, 1500-1600, *Studia Historiae Oeconomicae*, 11, 1967, 57-81.
- Wyrobisz, Andrzej, «Mining in Medieval and Modern Poland», *Journal of European Economic History*, V, 3, Winter 1976, 757-762.
- Yates, Frances A., *Astraea: The Imperial Theme in the Sixteenth Century*. London: Routledge & Kegan Paul, 1975.
- Yernaux, Jean, *La métallurgie liégeoise et son expansion au XVIIe siècle*. Liège: Georges Thone, 1939.
- Zagorin, Perez, "The Social interpretation of the French Revolution", *Journal of Economic History*, XIX, 3, Sept. 1959, 376-401.
- Zàvala, Silvio, "The Evolving Labor System", in John Francis Bannon, ed., *Indian Labor in the Spanish Indies*. Boston: D. C. Heath, 1966, 76-81. (Originally in *New Viewpoints on the Spanish Colonization of America*, 19430)
- Zhukov, E. M., "The Periodization of World History", in *International Congress of Historical Sciences*, Stockholm, 1960, *Rapports*, I: *Méthodologie, histoire des prix avant 1/50*. Göteborg, Sweden: Almqvist & Wiksell, 1960, 74-88.
- Zientara, Benedycki, «Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert», in Ingomar Bog, her, *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas, 1450-1650*. Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1971, 270-285.
- Zimanyi, Vera, «Mouvements des prix hongrois et Involution européenne (XVI-XIIIe s.)», *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIX, 1973, 305-333.
- Zollner, Erich, *Geschichte Österreichs*, 4th ed. München: R. Oldenbourg Verlag, 1970.
- Zytkowicz, Leonid, "An Investigation into Agricultural Production in Masovia in the First Half of the Seventeenth Century", *acta Poloniae Historica*, No. 24, 1971, 51-72.

- Zytkowicz, Leonid, "The Peasant's Farm and the Landlord's Farm in Poland from the 16th to the Middle of the 18th Century", *Journal of European Economic History*, 1,1,1972,135-154-
- Zytkowicz, Leonid, review of A. Piatkowski, *Agricultural Estates Belonging to the Town of Elblag in the XVIIth and XVIIIth Centuries*, in *Journal of European Economic History*, III, 1, Spring 1974, 249-251.
- "'Failed Transitions': Concluding Participants' Disensions", in Frederick Kamtz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transitions to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Literuniversity Centre for European Studies, 1975, 81-84.
- "Holland: Participants' Disension", in Frederick Krantz & Paul M. Hohenberg, eds., *Failed Transtory to Modern Industrial Society: Renaissance Italy and Seventeenth Century Holland*. Montreal: Interuniversify centre for European Studies, 1975, 64-66.
- E'abolition de la «féodalité» dans le mande occidental*, II: *Discussion des rapports*. Colloques internationaux du C.N.R.S., Loulouse, 12-16 nov. 1968, Paris: editions du C.N.R.S., 1971.
- "Seventeenth-Century Revolutions", a discussion, *Past and Present*, No. 13,1958, 63-72.
- "Summary of the Discussion: Population Change in Relation to the Economy", *Third International Conference of Economic History* Munich 1965, IV: *Demography and History*, Paris & La Haye: Montón, 1972, 227-235.
- Zur Ostdentschen Agrargeschichte: Ein Kolloquium*, Vol. XVI of *Ostdeutsche Beiträge*: Aus dem Göttinger Arbeitskteis. Würzburg: Holzner-Verlag, 1960.

Eğer eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünya istiyorsak, bu ideallerin hangi şartlar altında gerçekleştirilebileceğini de kavramak zorundayız. Bunu yapmak için de her şeyden önce dünya-sisteminin doğası ve bugüne kadarki evriminin gözler önüne serilmesi ve hem bugün hem de gelecekte olması muhtemel gelişmelerin çeşitlilik derecesinin ortaya konması gerekir. Böyle bir bilgi güç demektir. Ve bu bilgi benim kendime yükümlülük olarak seçtiğim hedefler çerçevesinde, en fazla, dünya nüfusunun sayıca daha kabarık ve ezilen kesimlerinin işine yarayacak bir güç olma niteliğindedir.

Çağdaş sosyal bilimlerin çoğu -bu maske arkasında gizli sosyal psikoloji oldukları zamanlar hariç- grupların ve örgütlenmelerin incelenmesine dönüşmüş durumdadır. Fakat bu çalışma sosyal sistemlerin incelenmesini içermektedir, grupların değil. Araştırmanın odağında bir sosyal sistem olduğunda, sosyal bilimler arasındaki klasik ayrımlar anlamını yitirir. Antropoloji, ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji -ve tarih-, sosyal bilimler disiplininin belli bir liberal devlet anlayışı ve devletin sosyal düzeninin fonksiyonel ve coğrafi alt bölümlerde ilişki biçimleri üzerine oturtulmuş kısımlarından ibarettir. Eğer araştırmacının odağı örgütlenmeler ise sınırlı, belli bir anlam taşırlar. Ama konu sosyal sistem ise hiçbir manaları yoktur. Burada çok disiplinli bir yöntem önermiyorum, aksine önerim tek disiplinli bir yaklaşım. Bu kitabın kapsamlı içeriği, ümit ederim ki bununla neyi kastettiğimi ve bu konuyu ne kadar ciddiye aldığımı açıklığa kavuşturacaktır.

